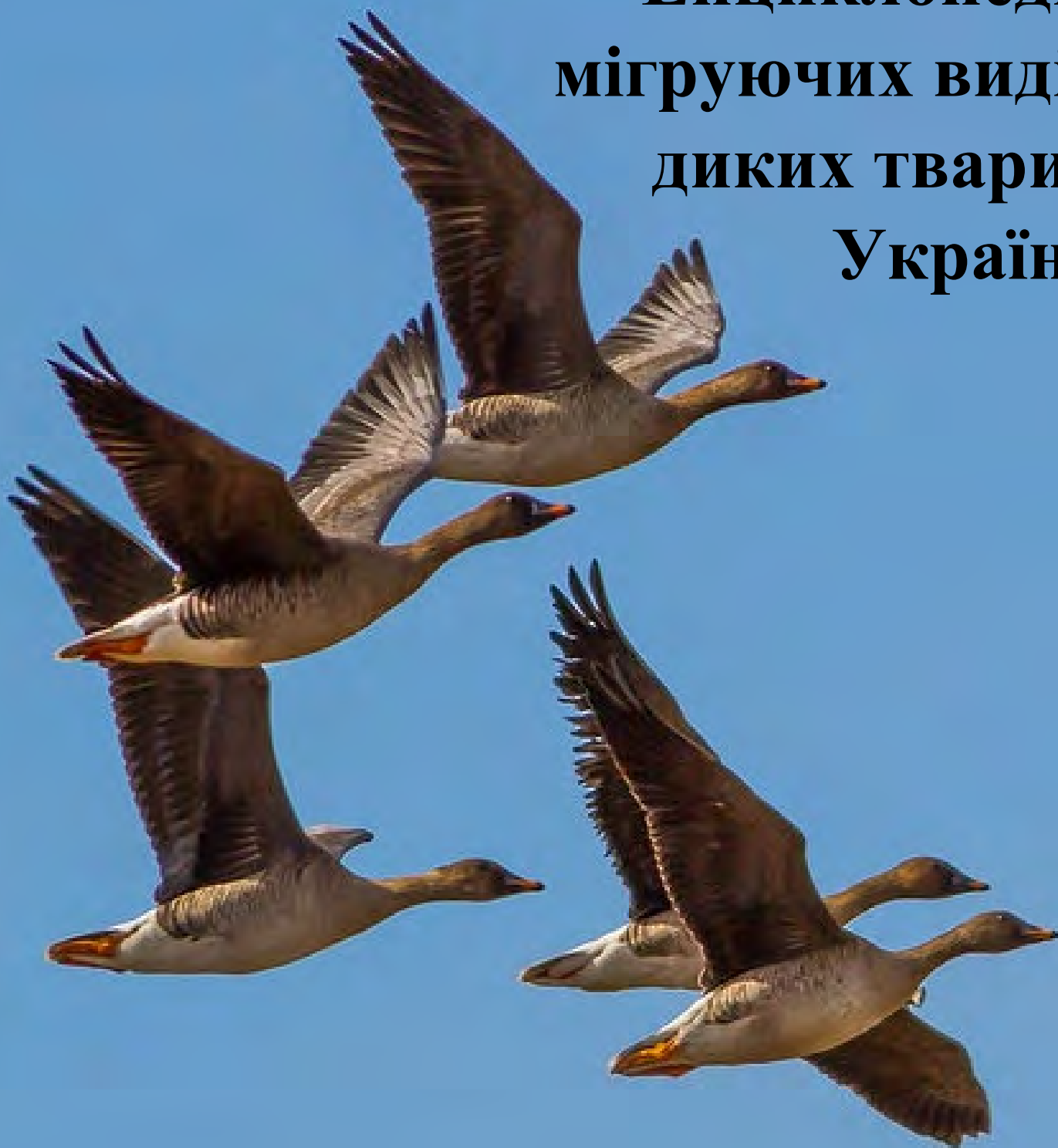

**Енциклопедія
мігруючих видів
диких тварин
України**

Київ 2018

МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ
УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена

**Енциклопедія мігруючих видів
диких тварин України**

Під загальною редакцією к.б.н., с.н.с. Полуди А.М.

Київ 2018

УДК 504, 592:001.8(477)

Редакційна колегія:

Відповідальний редактор: к.б.н., с.н.с. Анатолій Михайлович Полуда

Наукові редактори:

м.н.с. Геннадій Василійович Фесенко

м.н.с. Анна Олександрівна Маркова

Енциклопедія підготовлена на замовлення Міністерства екології та природних ресурсів України за темою «Підготовка та видання енциклопедії мігруючих видів диких тварин України», договір № 55/18 від 19.09.2018 р.
ОК 0218U100020

Енциклопедія мігруючих видів диких тварин України / під загальною редакцією к.б.н., с.н.с. Полуди А.М. – Київ, 2018. – 694 с.: 315 фотографій, 343 карт.
ISBN 978-966-02-9160-7

Енциклопедія містить узагальнені дані стосовно видів тварин фауни України, які здійснюють сезонні міграції та інвазії, а саме про 12 видів риб, 289 видів птахів та 14 видів ссавців. Охарактеризовано їхню таксономічну належність і охоронний статус у рамках Бернської та Боннської конвенцій, Європейського червоного списку IUCN, Директиви Ради Європи щодо охорони птахів та інших договорів і угод, спрямованих на охорону мігруючих тварин. Наведено відомості про чисельність цих видів та її зміни, а також вказано чинники, які зумовлюють зменшення популяцій тварин. Стисло описано особливості міграції кожного виду. Для деталізації сезонних переміщень птахів використано дані Українського центру кільцювання птахів, накопичені протягом більш ніж 100 років. Зазначено заходи, які необхідно вжити для поліпшення стану кожного виду-мігранта. Повидові нариси супроводжено картами, на яких унаочнено напрямки міграційних переміщень тварин, а також фотографіями певних видів.

Видання може зацікавити викладачів зоології, студентів природничих факультетів, науковців в галузі дослідження сезонних міграцій тварин, екологів, натуралістів-аматорів.

УДК 504, 592:001.8(477)

Усі права захищено. Жодні частини, елементи, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копійованими чи відтвореними у будь-якій формі й будь-якими засобами – ні електронними, ні фотомеханічними, зокрема ксерокопіюванням, записом чи компютерним архівуванням, – без письмового дозволу авторів.

ISBN 978-966-02-9160-7

Зміст

Вступ		11
Національне законодавство та міжнародні договори України з питань збереження мігруючих видів диких тварин		18
Риби	Pisces	24
Осетр-шип	<i>Acipenser nudiiventris</i>	25
Осетр російський	<i>Acipenser gueldenstaedtii</i>	27
Осетр атлантичний	<i>Acipenser sturio</i>	29
Севрюга	<i>Acipenser stellatus</i>	31
Білуга	<i>Huso huso</i>	33
Вугор європейський	<i>Anguilla anguilla</i>	35
Пузанок	<i>Alosa «caspia»</i>	37
Оселедець керченський	<i>Alosa «maeotica»</i>	39
Оселедець чорноморсько-азовський	<i>Alosa immaculata</i>	41
Лосось-кумжа	<i>Salmo trutta</i>	43
Лосось дунайський	<i>Hucho hucho</i>	45
Кефаль-піленгас	<i>Liza haematocheilus</i>	47
Птахи	Aves	49
Гагара червоновола	<i>Gavia stellata</i>	50
Гагара чорновола	<i>Gavia arctica</i>	52
Норець малий	<i>Tachybaptus ruficollis</i>	55
Норець чорношиїй	<i>Podiceps nigricollis</i>	57
Норець червоношиїй	<i>Podiceps auritus</i>	59
Норець сірошокий	<i>Podiceps grisegena</i>	61
Пірнікоза	<i>Podiceps cristatus</i>	63
Буревісник східний	<i>Puffinus yelkouan</i>	65
Пелікан рожевий	<i>Pelecanus onocrotalus</i>	67
Пелікан кучерявий	<i>Pelecanus crispus</i>	69
Баклан великий	<i>Phalacrocorax carbo</i>	71
Баклан чубатий	<i>Phalacrocorax aristotelis</i>	73
Баклан малий	<i>Phalacrocorax pygmaeus</i>	75
Бугай звичайний	<i>Botaurus stellaris</i>	77
Бугайчик звичайний	<i>Ixobrychus minutus</i>	79
Квак звичайний	<i>Nycticorax nycticorax</i>	81
Чапля жовта	<i>Ardeola ralloides</i>	83
Чапля біла велика	<i>Egretta alba</i>	85
Чапля біла мала	<i>Egretta garzetta</i>	87
Чапля сіра	<i>Ardea cinerea</i>	89
Чапля руда	<i>Ardea purpurea</i>	91
Косар	<i>Platalea leucorodia</i>	93
Коровайка	<i>Plegadis falcinellus</i>	95
Лелека білий	<i>Ciconia ciconia</i>	97

Лелека чорний	<i>Ciconia nigra</i>	101
Фламінго рожевокрилий	<i>Phoenicopterus roseus</i>	104
Казарка червоновола	<i>Rufibrenta ruficollis</i>	106
Гуска сіра	<i>Anser anser</i>	109
Гуска білолоба велика	<i>Anser albifrons</i>	111
Гуска білолоба мала	<i>Anser erythropus</i>	114
Гуменник	<i>Anser fabalis</i>	116
Лебідь-шипун	<i>Cygnus olor</i>	118
Лебідь-кликун	<i>Cygnus cygnus</i>	121
Лебідь малий	<i>Cygnus bewickii</i>	123
Огар	<i>Tadorna ferruginea</i>	125
Галагаз	<i>Tadorna tadorna</i>	127
Крижень	<i>Anas platyrhynchos</i>	129
Чирок-свистунець	<i>Anas crecca</i>	132
Нерозень	<i>Anas strepera</i>	134
Свищ	<i>Anas penelope</i>	136
Шилохвіст	<i>Anas acuta</i>	138
Чирок-тріскунець (Чирянка велика)	<i>Anas querquedula</i>	141
Широконіска	<i>Anas clypeata</i>	144
Чернь червонодзьоба	<i>Netta rufina</i>	146
Попелюх	<i>Aythya ferina</i>	148
Чернь білоока	<i>Aythya nyroca</i>	151
Чернь чубата	<i>Aythya fuligula</i>	153
Чернь морська	<i>Aythya marila</i>	155
Морянка	<i>Clangula hyemalis</i>	157
Гоголь	<i>Bucephala clangula</i>	159
Пухівка (Гага звичайна)	<i>Somateria mollissima</i>	161
Синьга	<i>Melanitta nigra</i>	163
Турпан звичайний	<i>Melanitta fusca</i>	165
Савка звичайна	<i>Oxyura leucocephala</i>	167
Крех малий (Луток)	<i>Mergus albellus</i>	169
Крех середній (Крех довгодзьобий)	<i>Mergus serrator</i>	171
Крех великий	<i>Mergus merganser</i>	173
Скопа	<i>Pandion haliaetus</i>	175
Осоїд звичайний	<i>Pernis apivorus</i>	178
Шуліка рудий	<i>Milvus milvus</i>	181
Шуліка чорний	<i>Milvus migrans</i>	183
Лунь польовий	<i>Circus cyaneus</i>	185
Лунь степовий	<i>Circus macrourus</i>	187
Лунь лучний	<i>Circus pygargus</i>	189
Лунь болотяний	<i>Circus aeruginosus</i>	191
Яструб великий	<i>Accipiter gentilis</i>	193

Яструб малий	<i>Accipiter nisus</i>	195
Яструб коротконогий (Тювик європейський)	<i>Accipiter brevipes</i>	198
Зимняк	<i>Buteo lagopus</i>	200
Канюк степовий	<i>Buteo rufinus</i>	202
Канюк звичайний	<i>Buteo buteo</i>	204
Зміїд звичайний	<i>Circaetus gallicus</i>	206
Орел-карлик	<i>Hieraaetus pennatus</i>	208
Орел степовий	<i>Aquila nipalensis</i>	210
Підорлик великий	<i>Aquila clanga</i>	212
Підорлик малий	<i>Aquila pomarina</i>	215
Могильник	<i>Aquila heliaca</i>	218
Беркут	<i>Aquila chrysaetos</i>	220
Орлан-білохвіст	<i>Haliaeetus albicilla</i>	222
Сип білоголовий	<i>Gyps fulvus</i>	224
Гриф чорний	<i>Aegypius monachus</i>	226
Стерв'ятник	<i>Neophron percnopterus</i>	228
Кречет	<i>Falco rusticolus</i>	230
Балабан	<i>Falco cherrug</i>	232
Сапсан	<i>Falco peregrinus</i>	235
Підсоколик великий	<i>Falco subbuteo</i>	237
Підсоколик малий	<i>Falco columbarius</i>	239
Кібчик	<i>Falco vespertinus</i>	241
Боривітер степовий	<i>Falco naumanni</i>	244
Боривітер звичайний	<i>Falco tinnunculus</i>	246
Перепілка звичайна	<i>Coturnix coturnix</i>	248
Журавель сірий	<i>Grus grus</i>	250
Журавель степовий	<i>Anthropoides virgo</i>	254
Пастушок водяний	<i>Rallus aquaticus</i>	256
Погонич звичайний	<i>Porzana porzana</i>	258
Погонич малий	<i>Porzana parva</i>	260
Деркач	<i>Crex crex</i>	262
Курочка водяна	<i>Gallinula chloropus</i>	265
Лиска звичайна	<i>Fulica atra</i>	267
Дрохва	<i>Otis tarda</i>	269
Хохітва	<i>Tetrax tetrax</i>	271
Лежень	<i>Burhinus oediconemus</i>	273
Сивка морська	<i>Pluvialis squatarola</i>	275
Сивка золотиста (звичайна)	<i>Pluvialis apricaria</i>	277
Пісочник великий (Зуйок великий)	<i>Charadrius hiaticula</i>	279
Пісочник малий (Зуйок малий)	<i>Charadrius dubius</i>	281
Пісочник морський (Зуйок морський)	<i>Charadrius alexandrinus</i>	283
Хрустан	<i>Eudromias morinellus</i>	285

Чайка звичайна	<i>Vanellus vanellus</i>	287
Чайка білохвоста	<i>Vanellochettusia leucura</i>	289
Крем'яшник	<i>Arenaria interpres</i>	291
Кулик-довгоніг (Ходуличник)	<i>Himantopus himantopus</i>	293
Чоботар (Шилодзьобка)	<i>Recurvirostra avosetta</i>	295
Кулик-сорока	<i>Haematopus ostralegus</i>	297
Чорниш	<i>Tringa ochropus</i>	299
Фіфі	<i>Tringa glareola</i>	301
Уліт великий	<i>Tringa nebularia</i>	303
Травник (Коловодник звичайний)	<i>Tringa totanus</i>	305
Щоголь (Коловодник чорний)	<i>Tringa erythropus</i>	308
Коловодник ставковий (Поручайник)	<i>Tringa stagnatilis</i>	310
Перевізник	<i>Actitis hypoleucos</i>	312
Мородунка	<i>Xenus cinereus</i>	314
Плавунець плоскодзьобий	<i>Phalaropus fulicarius</i>	316
Плавунець круглодзьобий	<i>Phalaropus lobatus</i>	318
Турухтан	<i>Philomachus pugnax</i>	320
Побережник малий	<i>Calidris minuta</i>	323
Побережник білохвостий	<i>Calidris temminckii</i>	325
Побережник червоногрудий	<i>Calidris ferruginea</i>	327
Побережник чорногрудий	<i>Calidris alpina</i>	330
Побережник ісландський	<i>Calidris canutus</i>	333
Побережник білий	<i>Calidris alba</i>	335
Грязовик (Побережник болотяний)	<i>Limicola falcinellus</i>	337
Гаршнеп	<i>Lymnocyptes minimus</i>	339
Баранець звичайний (Бекас)	<i>Gallinago gallinago</i>	341
Баранець великий (Дупель)	<i>Gallinago media</i>	343
Вальдшнеп (Слуква)	<i>Scolopax rusticola</i>	345
Кульон тонкодзьобий (Кроншнеп тонкодзьобий)	<i>Numenius tenuirostris</i>	347
Кульон великий (Кроншнеп великий)	<i>Numenius arquata</i>	349
Кульон середній (Кроншнеп середній)	<i>Numenius phaeopus</i>	351
Веретенник великий (Грицик великий)	<i>Limosa limosa</i>	353
Веретенник малий (Грицик малий)	<i>Limosa lapponica</i>	355
Дерихвіст лучний	<i>Glareola pratincola</i>	357
Дерихвіст степовий	<i>Glareola nordmanni</i>	359
Поморник середній	<i>Stercorarius pomarinus</i>	361
Поморник короткохвостий	<i>Stercorarius parasiticus</i>	363
Мартин каспійський (Реготун чорноголовий)	<i>Larus ichthyaetus</i>	365
Мартин чорноголовий	<i>Larus melanocephalus</i>	368
Мартин малий	<i>Larus minutus</i>	370
Мартин звичайний	<i>Larus ridibundus</i>	372

Мартин тонкодзьобий	<i>Larus genei</i>	375
Клуша (Мартин чорнокрилий)	<i>Larus fuscus</i>	377
Мартин сріблястий	<i>Larus argentatus</i>	380
Мартин жовтоногий	<i>Larus cachinnans</i>	382
Мартин скельний	<i>Larus michahellis</i>	384
Мартин сивий	<i>Larus canus</i>	386
Крячок чорний	<i>Chlidonias niger</i>	388
Крячок світлокрилий	<i>Chlidonias leucopterus</i>	391
Крячок білощокий	<i>Chlidonias hybrida</i>	393
Крячок чорнодзьобий	<i>Gelochelidon nilotica</i>	395
Крячок каспійський	<i>Hydroprogne caspia</i>	397
Крячок рябодзьобий	<i>Thalasseus sandvicensis</i>	400
Крячок річковий	<i>Sterna hirundo</i>	403
Крячок малий	<i>Sterna albifrons</i>	406
Припутень	<i>Columba palumbus</i>	408
Голуб-синяк	<i>Columba oenas</i>	410
Горлиця звичайна	<i>Streptopelia turtur</i>	412
Зозуля звичайна	<i>Cuculus canorus</i>	414
Сова вухата	<i>Asio otus</i>	416
Сова болотяна	<i>Asio flammeus</i>	418
Совка	<i>Otus scops</i>	420
Сипуха	<i>Tyto alba</i>	422
Дрімлюга	<i>Caprimulgus europaeus</i>	424
Серпокрилець чорний	<i>Apus apus</i>	426
Серпокрилець білочеревий	<i>Apus melba</i>	428
Сиворакша	<i>Coracias garrulus</i>	430
Рибалочка звичайний	<i>Alcedo atthis</i>	432
Бджолоїдка звичайна	<i>Merops apiaster</i>	434
Одуд	<i>Upupa epops</i>	436
Крутиголовка звичайна	<i>Jynx torquilla</i>	438
Дятел строкатий великий	<i>Dendrocopos major</i>	440
Дятел строкатий малий	<i>Dendrocopos minor</i>	442
Ластівка берегова	<i>Riparia riparia</i>	444
Ластівка сільська	<i>Hirundo rustica</i>	446
Ластівка міська	<i>Delichon urbica</i>	449
Жайворонок короткопалий	<i>Calandrella brachydactyla</i>	451
Жайворонок сирій	<i>Calandrella rufescens</i>	453
Жайворонок степовий	<i>Melanocorypha calandra</i>	455
Жайворонок білокрилий	<i>Melanocorypha leucoptera</i>	457
Жайворонок чорний	<i>Melanocorypha yeltoniensis</i>	459
Жайворонок рогатий	<i>Eremophila alpestris</i>	461
Жайворонок лісовий	<i>Lullula arborea</i>	463

Жайворонок польовий	<i>Alauda arvensis</i>	465
Щеврик польовий	<i>Anthus campestris</i>	467
Щеврик лісовий	<i>Anthus trivialis</i>	469
Щеврик лучний	<i>Anthus pratensis</i>	471
Щеврик червоногрудий	<i>Anthus cervinus</i>	473
Щеврик гірський	<i>Anthus spinoletta</i>	475
Плиска жовта	<i>Motacilla flava</i>	477
Плиска жовтоголова	<i>Motacilla citreola</i>	479
Плиска гірська	<i>Motacilla cinerea</i>	481
Плиска біла	<i>Motacilla alba</i>	483
Сорокопуд терновий	<i>Lanius collurio</i>	485
Сорокопуд червоноголовий	<i>Lanius senator</i>	487
Сорокопуд чорнолобий	<i>Lanius minor</i>	489
Сорокопуд сірий	<i>Lanius excubitor</i>	491
Вивільга звичайна	<i>Oriolus oriolus</i>	493
Шпак звичайний	<i>Sturnus vulgaris</i>	495
Шпак рожевий	<i>Sturnus roseus</i>	498
Сойка звичайна	<i>Garrulus glandarius</i>	500
Горіхівка	<i>Nucifraga caryocatactes</i>	502
Грак	<i>Corvus frugilegus</i>	504
Омелюх	<i>Bombycilla garrulus</i>	507
Кропивник (Волове очко)	<i>Troglodytes troglodytes</i>	509
Тинівка лісова	<i>Prunella modularis</i>	511
Кобилочка солов'їна	<i>Locustella luscinioides</i>	513
Кобилочка річкова	<i>Locustella fluviatilis</i>	515
Кобилочка-цвіркун	<i>Locustella naevia</i>	517
Очеретянка тонкодзьоба	<i>Luscinola melanopogon</i>	519
Очеретянка прудка	<i>Acrocephalus paludicola</i>	521
Очеретянка лучна	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	523
Очеретянка індійська	<i>Acrocephalus agricola</i>	525
Очеретянка садова	<i>Acrocephalus dumetorum</i>	527
Очеретянка чагарникова	<i>Acrocephalus palustris</i>	529
Очеретянка ставкова	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	531
Очеретянка велика	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	533
Берестянка звичайна	<i>Hippolais icterina</i>	535
Берестянка бліда	<i>Hippolais pallida</i>	537
Кропив'янка рябогруда	<i>Sylvia nisoria</i>	539
Кропив'янка чорноголова	<i>Sylvia atricapilla</i>	541
Кропив'янка садова	<i>Sylvia borin</i>	543
Кропив'янка прудка	<i>Sylvia curruca</i>	545
Кропив'янка сіра	<i>Sylvia communis</i>	547
Вівчарик весняний	<i>Phylloscopus trochilus</i>	549

Вівчарик-ковалик	<i>Phylloscopus collybita</i>	551
Вівчарик жовтобровий	<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	553
Вівчарик зелений	<i>Phylloscopus trochiloides</i>	555
Золотомушка жовточуба	<i>Regulus regulus</i>	557
Золотомушка червоночуба	<i>Regulus ignicapillus</i>	559
Мухоловка строката	<i>Ficedula hypoleuca</i>	561
Мухоловка білошия	<i>Ficedula albicollis</i>	563
Мухоловка мала	<i>Ficedula parva</i>	565
Мухоловка сіра	<i>Muscicapa striata</i>	567
Чекан лучний	<i>Saxicola rubetra</i>	569
Чекан чорноголовий	<i>Saxicola torquata</i>	571
Кам'янка звичайна	<i>Oenanthe oenanthe</i>	573
Кам'янка лиса	<i>Oenanthe pleschanka</i>	575
Кам'янка попеляста	<i>Oenanthe isabellina</i>	577
Скеляр строкатий	<i>Monticola saxatilis</i>	579
Горихвістка звичайна	<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	581
Горихвістка чорна	<i>Phoenicurus ochruros</i>	583
Вільшанка	<i>Erithacus rubecula</i>	585
Соловейко західний	<i>Luscinia megarhynchos</i>	587
Соловейко східний	<i>Luscinia luscinia</i>	589
Синьошийка	<i>Luscinia svecica</i>	591
Чикотень	<i>Turdus pilaris</i>	593
Дрізд гірський	<i>Turdus torquatus</i>	596
Дрізд чорний	<i>Turdus merula</i>	598
Дрізд білобровий	<i>Turdus iliacus</i>	600
Дрізд співочий	<i>Turdus philomelos</i>	602
Дрізд-омелюх	<i>Turdus viscivorus</i>	604
Синиця вусата	<i>Panurus biarmicus</i>	606
Синиця довгохвоста	<i>Aegithalos caudatus</i>	608
Ремез звичайний	<i>Remiz pendulinus</i>	610
Гаїчка-пухляк	<i>Parus montanus</i>	612
Синиця чорна	<i>Parus ater</i>	614
Синиця блакитна	<i>Parus caeruleus</i>	617
Синиця велика	<i>Parus major</i>	619
Підкоришник звичайний	<i>Certhia familiaris</i>	621
Зяблик звичайний	<i>Fringilla coelebs</i>	623
В'юрок звичайний	<i>Fringilla montifringilla</i>	626
В'юрок канарковий європейський	<i>Serinus serinus</i>	628
Зеленяк звичайний	<i>Chloris (Carduelis) chloris</i>	630
Чиж звичайний	<i>Spinus (Carduelis) spinus</i>	632
Щиглик звичайний	<i>Carduelis carduelis</i>	634
Коноплянка	<i>Acanthis (Carduelis) cannabina</i>	636

Чечітка звичайна	<i>Acanthis (Carduelis) flammea</i>	638
Чечевиця звичайна	<i>Carpodacus erythrinus</i>	640
Шишкар ялиновий	<i>Loxia curvirostra</i>	642
Снігур звичайний	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	644
Костогриз звичайний	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	646
Просянка	<i>Emberiza calandra</i>	648
Вівсянка звичайна	<i>Emberiza citrinella</i>	650
Вівсянка очеретяна	<i>Emberiza schoeniclus</i>	652
Вівсянка-дібровник (Вівсянка лучна)	<i>Emberiza aureola</i>	654
Вівсянка садова	<i>Emberiza hortulana</i>	656
Вівсянка чорноголова	<i>Emberiza melanocephala</i>	658
Подорожник лапландський	<i>Calcarius lapponicus</i>	660
Пуночка	<i>Plectrophenax nivalis</i>	662
Ссавці	Mammalia	664
Нетопир лісовий	<i>Pipistrellus nathusii</i>	665
Нетопир звичайний	<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	667
Нетопир-карлик	<i>Pipistrellus pygmaeus</i>	669
Вечірниця велетенська	<i>Nyctalus lasiopterus</i>	671
Вечірниця руда	<i>Nyctalus noctula</i>	673
Вечірниця мала	<i>Nyctalus leisleri</i>	675
Лирик двоколірний	<i>Vespertilio murinus</i>	677
Нічниця велика	<i>Myotis myotis</i>	679
Нічниця ставкова	<i>Myotis dasycneme</i>	681
Довгокрил європейський	<i>Miniopterus schreibersii</i>	683
Дельфін-білобочка (Дельфін звичайний)	<i>Delphinus delphis</i>	685
Афаліна звичайна	<i>Tursiops truncatus</i>	687
Морська свиня звичайна	<i>Phocoena phocoena</i>	689
Тюлень-монах середземноморський	<i>Monachus monachus</i>	691
Список авторів видових нарисів		693

Вступ

Міграції тварин (від латинського слова *migratio* – переселення) – це періодичні або нерегулярні переміщення представників фауни на більш-менш значні відстані (переміщення з верхніх шарів ґрунту в нижні чи з сонячної галявини в тінь дерев не можна назвати міграціями). Найвідомішими є міграції птахів, під час яких особини декотрих видів можуть перелітати тільки в одному напрямку на відстані понад 20 тис. км.

Існує кілька причин, які зумовлюють сезонні переміщення тварин. Найбільш значущою з них є зміна умов їхнього перебування, що зазвичай призводить до скорочення кормової бази. Зрозуміло, що в тих природних зонах, де відбуваються кардинальні сезонні зміни (температурного режиму, появи снігового чи льодового покриву, тривалі періоди посух чи повеней тощо), міграційні переміщення є звичайним явищем. Навпаки, у стабільних, малозмінних екосистемах (наприклад, у вологому тропічному лісі) місцеві тварини зазвичай все життя проводять на одних і тих самих територіях. Хоча туди можуть тимчасово переміщуватися тварини з інших регіонів.

Другою причиною міграцій деяких тварин, які можна назвати репродукційними, є зміна фаз життєвого циклу: їхні переміщення пов'язані з розмноженням, тобто більшу частину життя тварини проводять в одному районі, а репродуктивний період – в іншому.

Міграційні переміщення властиві представникам майже всіх вищих таксонів тварин – від комах до ссавців.

Доволі масові міграції здійснюють кажани, утім відстані, на які вони мігрують, на порядки менші порівняно з птахами. Переміщення кажанів є малопомітними через їхній нічний спосіб життя. Під час сезонних перельотів кажани утворюють міграційні потоки вздовж екологічних бар'єрів (берегів морів та великих прісноводних водойм). Деякі види кажанів (нетопир лісовий, вечірниця руда та інші) щорічно мігрують з України на відстань понад 1000 км: частина з них проводить зиму в Греції та Туреччині. Терміни їхніх міграцій загалом збігаються зі строками перельотів птахів: восени кажани в умовах України мігрують до районів зимівлі протягом серпня – жовтня, а весною повертаються упродовж березня – травня. Міграційні переміщення цих тварин спричинені, як і у більшості інших мігрантів (на відміну від репродукційних міграцій), зміною умов існування (для кажанів – це настання холодного періоду). Але якщо більша частина тварин-мігрантів залишає райони перебування через дефіцит кормових ресурсів, який настає зі зміною річних сезонів, то для кажанів першопричина полягає в іншому: є думка, що вона пов'язана з потребою у належних зимових сховищах. Загальновідомо, що при низьких температурах кажани впадають у сплячку і корму не потребують. Якщо ці тварини як зимові сховища використовують печери, де температурний режим стабільний, то зазвичай такі види кажанів є осілими. Однак багато видів, зокрема деякі нетопири, зимують у дуплах або скельних тріщинах, у яких температура така сама, як і зовні, тож вони вимушені переміщуватися в ті регіони, де зимові температури є вищими, що забезпечує їм менші витрати внутрішньої енергії на зігрівання тіла.

Міграції є властивими і для великих наземних ссавців. Майже всі вони пов'язані з переміщенням в райони з кращою кормовою базою. Класичним прикладом цього є осінні міграційні переміщення оленів північних (карибу в Північній Америці) з тундри в лісотундру і тайгу, де умови в зимовий період м'якші, а корми доступніші. Під час цих переміщень олені можуть долати 500–1000 км і більше. Разом із ними мандрують і хижакі (у випадку з оленями північними, це вовки). Аналогічні переміщення тварин відбуваються в Тропічній Африці: завдяки сезонним дощам степи вкриваються багатою рослинністю, куди і прямують тисячі антилоп, газелей, зебр та інших травоїдних тварин, яких супроводжують хижакі. Відстані під час цих щорічних переміщень є досить значними, вони можуть сягати кількох сотень кілометрів. Прикладом репродукційних міграцій в Африці є зміна місць перебування слонів у період гону, коли вони долають сотні кілометрів.

Поміж ссавців найдальші переміщення здійснюють мешканці океанів – ластоногі та китоподібні. Серед перших рекордсменом є морський котик північний: із Командорських островів, де тварини розмножуються, на зимовий період вони відпливають у Японське море, долаючи до 3,5 тис. км. Масштабні міграції, але менші за відстанями, властиві також тюленим, моржам, сивучам. Китоподібні, зокрема кити, щороку тільки в одному напрямку за один міграційний сезон можуть переміщуватися на 8–10 тис. км. Так, кити сині зиму проводять у тропічних водах, де розмножуються (паруються, народжують потомство), а навесні вони переміщуються в арктичні або антарктичні океанічні зони, де в літні місяці відбувається «вибух» планктону (криля), головного корму вусатих китів.

Серед плазунів справжні масштабні міграційні переміщення здійснюють тільки морські види змій і черепах. Пов'язані ці міграції з розмноженням. Зокрема, черепахи, ставши статевозрілими, плывуть до постійних місць своєї появи на світ, де відкладають яйця. Зазвичай, це піщані пляжі деяких океанічних островів. Більшу частину року тварини проводять у багатих на корм місцях, а для виведення потомства повертаються на свою батьківщину, яка може бути в сотнях або й тисячах кілометрів. Так, черепахи зелені здійснюють міграції на 2000 км, від берегів Бразилії до о. Вознесіння.

Значна частина риб також вдається до більш-менш значних міграційних переміщень, але майже всі вони мають репродукційний характер. Наприклад, у риб прісноводних водойм (річок, озер, водосховищ) досить рідко місця нагулу співпадають із нерестовищами, тому вони вимушені, залежно від розмірів (довжини) водойми, переміщуватися на відстані від кількох до сотень кілометрів, зокрема з дельти річки в її верхів'я.

Масштабнішими є переміщення морських риб. Зокрема, норвезька популяція тріски нереститься біля берегів Норвегії, а більшу частину життя проводить за 1000 км північніше, в районі архіпелагу Шпіцберген. Досить відомими є міграційні переміщення лососевих риб: вони нерестяться у верхів'ях річок, молодь протягом 2–3 років живе в річках; потім молодняк виходить у моря, де виростає до дорослих розмірів і нагулюється до нересту, причому може віддалятися від своїх річок на тисячі кілометрів. Для

продовження роду лососеві повертаються в річки, де вивелися. Таку міграцію називають *анадромною*, тобто риби розмножуються у прісних водоймах, а потім мігрують в океан для нагулу і повертаються назад. Для деяких видів риб характерними є *катадромні* міграції, які відбуваються тоді, коли вид репродукується в морській воді, а нагулюється у прісних водах. Зокрема, вугор європейський нереститься у Саргасовому морі біля берегів Північної Америки, звідки його личинки, завдяки течії Гольфстрім, потрапляють до берегів Європи, де в ріках і озерах проводять частину життя. Щоб досягти своїх нерестилищ, вже дорослі вугрі мають подолати 4–8 тис. км.

Для безхребетних тварин масштабні міграційні переміщення загалом є винятком. До цієї виняткової групи належать кілька десятків видів метеликів. Серед них найвідомішим видом є данаїда-монарх з родини Сонцевиків, котрий з тієї частини свого ареалу в Північній Америці, де перебуває у літній період, на зиму переміщується на південь на 2–3 тис. км, а весною повертається назад. У Старому Світі аналогічним за відстанню переміщень і спорідненим з попереднім видом є метелик сонцевик будяковий, який з Європи мігрує на зимівлю в Північну Африку, а весною повертається звідти.

Крім регулярних міграцій тварин різних систематичних груп, про які йшлося вище, трапляються й нециклічні переміщення багатьох видів. Такий тип переміщень називають *інвазією* (від латинського *invasio* – вторгнення). Спричиняють ці переміщення кілька чинників, причому ключовим у різних випадках може бути не один і той самий. Найчастіше це може бути пов'язано з внутрішньопопуляційними механізмами: протягом якогось сприятливого репродуктивного сезону або кількох поспіль різко зростає чисельність угруповання, щільність особин стає значно перевищувати «популяційні норми». Все це включає популяційні регулятори (агресивність тварин, дисперсійні переміщення тощо) і призводить до виселення значної кількості молодих особин зі своїх рідних територій. Водночас у сусідніх районах може скластися подібна ситуація, і тоді процес виселення набуває характеру «ланцюгової реакції»: значна частина популяційного угруповання вимушена переміщуватися за межі регіону популяції чи, навіть, ареалу виду. Серед відомих прикладів інвазійних переміщень можна згадати виселення лемінгів і пов'язаних з ними пеліканів, а також інвазійні набіги білок, нальоти сарани тощо. Трапляються й простіші ситуації, коли виселення значної частини тварин (зазвичай молодих) спричиняє неврожай основного зимового корму (наприклад, кедрових горішків для білок або горіхівок).

Методи досліджень міграційних переміщень тварин є доволі різноманітними, більшість з них входять до групи «індивідуальне мічення». Зокрема, це класичне кільцювання (кільця з індивідуальними номерами для птахів і кажанів), мічення вухомітки або криломітки з номерами, фарбування частин тіла тощо. До цієї групи можна віднести і методи із залученням сучасних технологій, в яких використовують радіо-, супутникові та GPS-передатчі, закріплені на тілі тварини. Так можна дослідити просторове перебування тварини протягом тривалого часу (кілька років). Ряд методів дозволяє слідкувати за

міграцією: зокрема, можна спостерігати за міграціями кажанів і птахів (радарні дослідження) чи морських тварин (завдяки сонару).

Мігруючі тварини потребують охорони, тому є багато національних і міжнародних законодавчих актів, які опосередковано чи прямо призначені для цього. Найбільш фундаментальною є Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals, CMS), або Боннська конвенція, яку підписано в 1979 р. і девізом якої є «Мігруючі тварини не визнають державних кордонів».

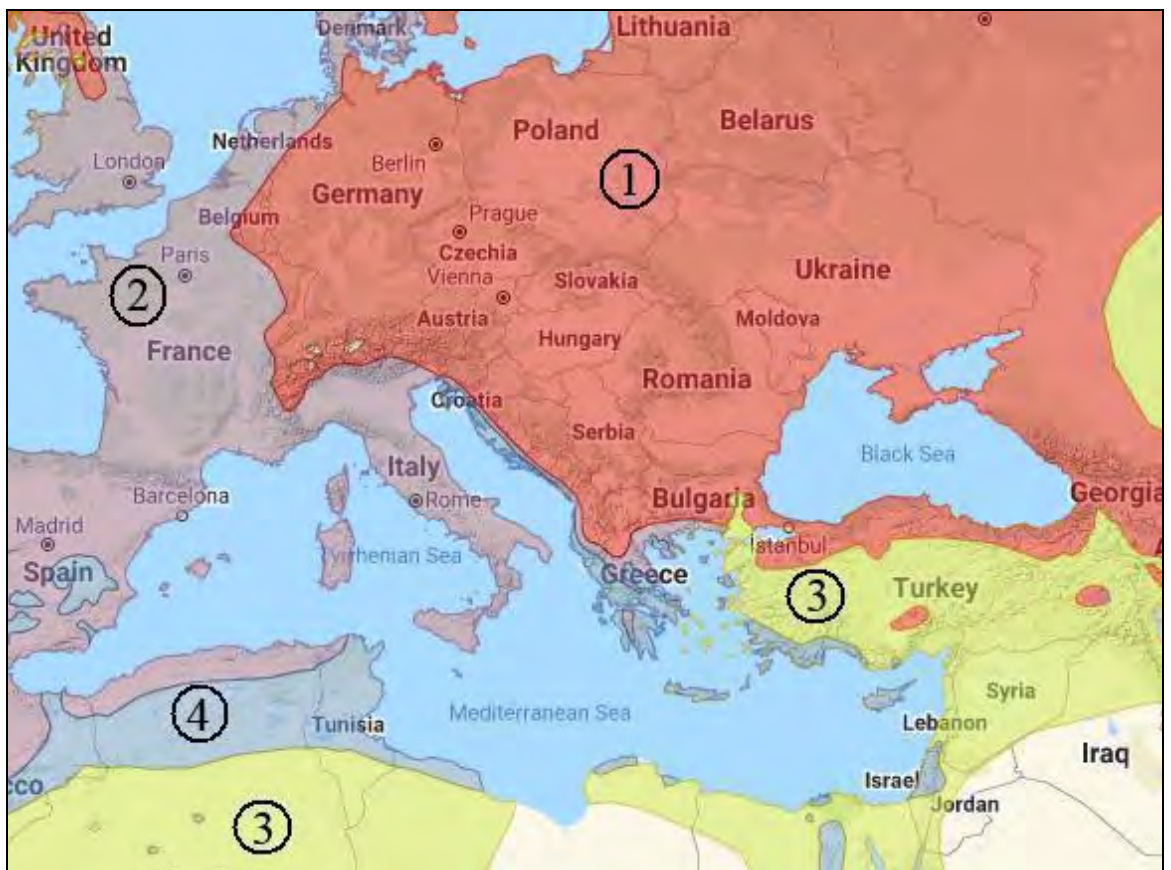
У 1999 р. її підписантом стала Україна, а на кінець 2018 р. 126 країн приєдналися до неї. На жаль, членами Конвенції поки не стали такі великі країни, як США, Канада, Китай, Російська Федерація, Туреччина і ряд інших. Законодавчі механізми з охорони мігруючих тварин у рамках Боннської конвенції є доволі широкими й ефективними. Усі види мігруючих тварин, які перебувають у загрозливому стані, віднесено, залежно від його критичності, до Додатку I та Додатку II. Країни-члени Конвенції повинні забезпечити суворий захист цих видів, охорону або відновлення місць їхнього існування тощо. Важливим напрямком законодавчої діяльності в рамках Конвенції є укладання угод і меморандумів взаємопорозуміння, які присвячені охороні мігруючих тварин. Серед перших можна назвати угоди АЕВА (Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотяних птахів), EUROBATS (Угода про збереження європейських популяцій кажанів), ACCOBAMS (Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану), АСАР (Угода з охорони альбатросів та буревісників). Серед Меморандумів, які є актуальними для України (усього їх 19), можна назвати такі: з охорони очеретянки прудкої; з охорони мігруючих хижих птахів Африки, Європи та Азії; з охорони та управління центральноєвропейською популяцією дрохви; з охоронних заходів для кульона тонкодзьобого; з охоронних заходів для східноатлантичних популяцій тюленя-монаха.

Важливим складовим компонентом вимог конвенцій, угод та меморандумів є проведення відповідної просвітницької роботи, спрямованої на поширення серед населення інформації про необхідність охорони тварин, в тому числі й мігруючих. Саме це завдання стало одним із головних при підготовці цієї Енциклопедії.

У Енциклопедії представлені нариси, що стосуються видів, які належать до трьох класів хребетних тварин України: Риб (Pisces) – 12 нарисів, Птахів (Aves) – 289 нарисів, Ссавців (Mammalia) – 14 нарисів. Види двох інших класів хребетних – Земноводних (Amphibia) і Плазунів (Reptilia) – в нашій країні не здійснюють значних переміщень.

Важливою складовою кожного нарису є карта, на якій показано ареал виду і напрямки його міграцій. За основу ілюстрації сучасного поширення видів птахів взято карти з інтернет-сайту "Xeno-canto" (www.xeno-canto.org). Залежно від характеру перебування виду на певній території частини його ареалу мають різні кольори (див. карту нижче). Так, частина ареалу, де вид розмножується, може мати один або два варіанти забарвлення. Область, де птахи лише гніздяться, забарвлено у світло-червоний колір (на

карті цифра 1). Якщо ж вони перебувають в якомусь регіоні й протягом позагніздового періоду, тобто є осілими або певною мірою кочовими, то цю територію позначено бузковим кольором (цифра 2). Жовто-зеленим кольором забарвлено території, через які птахи лише мігрують (цифра 3). Частини ареалу, де птахи проводять тільки зимовий період, зафарбовано у сіро-блакитний колір (цифра 4). У випадках, коли на картах окремих видів на сайті "Xeno-canto" було виявлено суттєві розбіжності з їхнім реальним поширенням, зокрема в Україні, зроблено корегування. Напрямки міграційних переміщень показано суцільними лініями зі стрілками, а напрямки дальніх кочівель, ймовірні маршрути міграцій і можливих відгалужень від основних маршрутів залітних видів – пунктирними.

Усі картографічні матеріали до нарисів Енциклопедії уклад Анатолій Полуда. Крім того, ним проаналізовано дані, які стосуються кільцювання і, зокрема, зворотів від мічених птахів. Так, одним із важливих результатів наукових досліджень, пов'язаних з міченням птахів, є вивчення їхнього просторового розподілу протягом річного циклу: де птахи конкретного виду (популяції, угруповання) гніздяться, в яких регіонах зимують і через які території пролітають під час сезонних переміщень.

Всю необхідну інформацію накопичено в базах даних, де елементарною одиницею запису є так званий «зворот». Він тотожний за змістом українському слову «повернення» і англійському «recovery». Записи у формулярі звороту розділено на дві частини: перша містить первинну інформацію про кільцювання (мічення у ширшому значенні), де вказано вид, стать і вік птаха, а також дату, пункт і координати місця мічення; у другій описано реєстрації вже за кільцюваного птаха, зокрема дати, місця (у т.ч. координати) та обставин

повторних виявлень. Як результат, у більшості випадків є дві дати і два географічні пункти перебування птаха, що дає можливість визначити відстань між пунктами і азимут до місця повторної реєстрації. Тож запис про повторне виявлення і є власне зворотом. Зазвичай мічений птах ставав носієм даних тільки про один зворот, що інформував про зв'язок між місця кільцювання і його загибелі (крім випадків, коли за кільцюваних особин відловлювали і знову відпускали). У разі застосування кольорового мічення, що дозволяє прочитати номер кільця на відстані та ідентифікувати птаха, або при використанні радіо-, супутникових та GPS-передачів, можна отримувати інформацію про десятки, а то й сотні місць повторних реєстрацій одного птаха, тобто таку саму кількість зворотів.

За своїми особливостями звороти розділено на дві групи – прямі й непрямі. Прямі звороти інформують про реальне переміщення птахів протягом однієї половини року або її частини: наприклад, особину за кільцювали (зареєстрували) в період гніздування, під час післягніздових кочівель або в період осінньої міграції, а повторно виявили того самого року в один із названих періодів або на зимівлі. Інша частина прямих зворотів дає інформацію про переміщення птахів з місць зимівлі до районів гніздування: перша реєстрація (кільцювання) в період зимівлі чи весняної міграції і повторне виявлення на шляхах весняного перельоту або в місцях гніздування того самого року. Більшість прямих зворотів дають можливість визначити напрямки переміщення птахів, їхню швидкість, особливо тоді, коли період між датами першої і другої реєстрації є незначним.

Непрямі звороти можуть стосуватися одного річного циклу: наприклад, птаха за кільцювали (зареєстрували) на гніздуванні чи осінній міграції, а повторно виявили в період весняної міграції, тобто не відомо, де він зимував і якими маршрутами переміщувався. Непрямі звороти часто пов'язують також суміжні річні цикли одного календарного року: перша реєстрація під час зимівлі чи весняної міграції, друга – того самого року в період осіннього перельоту. Більшість зворотів цієї групи стаються через понад рік і більше від часу кільцювання. Вони мають цінність, оскільки за наявності десятків, сотень, а краще тисяч зворотів птахів одного виду можна об'єктивно з'ясувати просторові зв'язки між їхніми місцями гніздування та зимівлі.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить майже 14 тис. зворотів. Усі вони стосуються території України: птаха спорядили тією чи іншою міткою в нашій країні і повторно виявили в місцях гніздування, на шляхах міграцій чи в районах зимівлі, або ж навпаки – його за кільцювали за межами України і повторно зареєстрували на її території. Якщо звороти якихось видів відсутні у базі даних Центру, то для з'ясування загальних особливостей їхньої міграції проаналізовано звороти з відповідних центрів деяких сусідніх країн, в яких були опубліковані Атласи міграцій птахів за даними кільцювання, зокрема у Німеччині, Швеції, Фінляндії. Для наочнішої ілюстрації міграційних переміщень деяких видів птахів, крім основної карти, наведено контурні карти, на яких показано маршрути перельоту певних особин, з'ясовані завдяки дистанційній телеметрії.

В Енциклопедії видові нариси розміщено згідно загальноприйнятих класифікацій: для риб – Мовчан Ю. В. Риби України (таксономія, номенклатура, зауваження) // Збірник праць Зоологічного музею. – 2008–2009. – № 40. – С. 47–86; птахів – Степанян Л. С. Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области). – Москва : ИКЦ "Академкнига" – 2003. – 808 с., з необхідним корегування відповідно до новітніх таксономічних досліджень; ссавців – Загороднюк І. В., Ємельянов І. Г. Таксономія і номенклатура ссавців України // Вісник Національного науково-природничого музею, 2012. – № 10. – С. 5–30. Із цих літературних джерел взято й латинські назви таксонів – рядів, родин, родів та видів. Використано українські назви видів і вищих таксонів, які рекомендовано Номенклатурною комісією Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України.

У кожному видовому нарисі птахів представлено інформацію про таксономічну структуру виду: чи він є монотипним, чи політипним. В останньому випадку наведено інформацію про поширення в Україні певних підвидів, які трапляються на гніздуванні. Вказано також на можливість перебування на території нашої країни в позагніздовий період особин, котрі належать до тих підвидів, які не гніздяться в Україні, але трапляються або можуть траплятися під час міграцій і зимівлі. Відповідний таксономічний аналіз зробили Геннадій Фесенко та Анатолій Полуда. При цьому використано та враховано матеріали по внутрішньовидовій структурі птахів вітчизняної фауни, які є у довідникових виданнях: Степаняна Л. С. (2003, див. вище); Clements, J. F., T. S. Schulenberg, M. J. Iliff, S. M. Billerman, T. A. Fredericks, B. L. Sullivan, and C. L. Wood. 2019. The eBird/Clements Checklist of Birds of the World: v2019. Downloaded from <https://www.birds.cornell.edu/clementschecklist/download/>; сайт HBW Alive – Handbook of the Birds of the World (www.hbw.com)

Для кожного з видів, які представлено в Енциклопедії, проведено аналіз охоронного статусу: найперше зазначено, чи включено його у Додатки Боннської конвенції, чи в Угоди, які укладено в її рамках (AEWA, EUROBATS, ACCOBAMS). Крім того, надано інформацію про внесення видів до Додатків Бернської конвенції, Додатки Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, Червоної книги України, Європейського і Міжнародного червоних списків IUCN. В останньому випадку вказано категорію охоронного статусу: CR – на межі зникнення; EN – під загрозою вимирання; VU – вразливий; NT – близький до загрозливого стану; LC – найменший ризик. У випадках, коли категорія охоронного статусу виду в Червоному списку Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) є іншою, про це також наголошено.

А. Полуда, Г. Фесенко, А. Маркова

Національне законодавство та міжнародні договори України з питань збереження мігруючих видів диких тварин

Відповідно до Закону України "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" від 28.02.2019 № 2697–VIII припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття є однією зі стратегічних цілей національної екологічної політики. У Законі також зазначено, що Україна розташована на перетині міграційних шляхів багатьох видів фауни, через її територію проходять два основні глобальні маршрути міграції диких птахів, а деякі місця гніздування мають міжнародне значення. Одним із завдань цілі 2 «Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України» є збереження та відновлення чисельності видів природної флори та фауни, у тому числі мігруючих видів тварин, середовищ їхнього існування, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу та типових природних рослинних угруповань, що підлягають охороні.

Основні вимоги щодо охорони мігруючих видів диких тварин та середовищ їхнього існування встановлено Законом України «Про тваринний світ». Відповідно до статті 3 Закону території, що є середовищем існування об'єктів тваринного світу та шляхами міграції, підлягають охороні. Серед основних вимог та принципів охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу, визначених у статті 9 Закону, є недопустимість погіршення середовища існування, шляхів міграції та умов розмноження диких тварин. Відповідно до статті 39 Закону підприємства, установи, організації і громадяни при здійсненні будь-якої діяльності, що впливає або може вплинути на стан тваринного світу, зобов'язані забезпечувати охорону середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин. Під час розміщення, проектування і будівництва залізничних, шосейних, трубопровідних та інших транспортних магістралей, ліній електропередачі і зв'язку, а також каналів, гребель та інших гідротехнічних споруд повинні розроблятися і здійснюватися заходи, які забезпечували б збереження шляхів міграції тварин. Згідно зі статтею 41 Закону під час здійснення оцінки впливу на довкілля проектів будівництва та реконструкції підприємств, споруд та інших об'єктів, впровадження нової техніки, технології, матеріалів і речовин обов'язково враховується їх вплив на стан тваринного світу, середовище існування, шляхи міграції та умови розмноження тварин. Відповідно до статті 63 Закону за порушення встановлених законодавством вимог щодо охорони середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин передбачена адміністративна, цивільно-правова чи кримінальна відповідальність відповідно до закону.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про екологічну мережу України» однією з функцій сполучних територій (екологічних коридорів) є поєднання між собою ключових територій та забезпечення міграції тварин і обмін генетичним матеріалом.

Відповідно до п. 238 Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577–р, необхідно розробити комплекс заходів щодо збереження, невиснажливого використання та відтворення мігруючих видів диких тварин і середовища їхнього існування. Відповідно до п. 240 зазначеного плану має бути розроблено та здійснено комплекс заходів зі збереження видів рослинного та тваринного світу, які занесені до Червоної книги України чи охороняються відповідно до міжнародних заходів України.

З урахуванням вимог ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори України» щодо необхідності сумлінного дотримання міжнародних договорів України відповідно до норм міжнародного права очевидною передумовою ефективного планування і виконання заходів зі збереження біологічного різноманіття, і зокрема мігруючих видів диких тварин як його невід’ємної складової, є всебічне урахування положень міжнародних конвенцій, угод, меморандумів про взаєморозуміння, Договірною Стороною яких вступила Україна, а також документів, прийнятих їхніми керівними органами.

Україна є Стороною ряду міжнародних договорів, безпосереднім завданням яких є охорона мігруючих видів диких тварин в цілому чи її окремих груп, а саме:

Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція, CMS);

Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (AEWA);

Угоди про збереження популяцій європейських кажанів (EUROBATS);

Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря і прилеглої акваторії Атлантичного океану (ACCOBAMS);

Меморандуму про взаєморозуміння щодо заходів збереження кульона тонкодзьобого *Numenius tenuirostris*;

Меморандуму про взаєморозуміння щодо збереження та менеджменту середньоєвропейської популяції дрохви *Otis tarda*;

Меморандуму про взаєморозуміння щодо заходів збереження очеретянки прудкої *Acrocephalus paludicola*.

У рамках кожного із зазначених вище договорів розроблено, обговорено, узгоджено і прийнято на конференціях (нарадах) Договірних Сторін чи нарадах країн-підписантів численні документи (резольюції, рекомендації, плани дій, керівні принципи тощо), які спрямовані на вирішення або врегулювання окремих питань, пов’язаних з видами тварин, що мігрують. Україна як Сторона вищезгаданих договорів має враховувати їх під час планування заходів реалізації внутрішньої екологічної політики в частині збереження мігруючих видів диких тварин.

Значна кількість вищезгаданих документів потребують аналізу та впровадження на національному рівні.

Важливу роль у виконанні міжнародних договорів відіграють керівні принципи (guidelines) – детальний набір розроблених провідними фахівцями рекомендацій щодо заходів, які доцільно вжити на національному рівні для вирішення специфічних проблем, що мають відношення до мігруючих видів диких тварин.

Нижче наведено рекомендований перелік питань і проблем, які обговорено керівними органами міжнародних договорів, та щодо яких прийнято відповідні рішення, які мають ураховуватись під час формування та реалізації національної та зовнішньої політики України в частині збереження та відновлення мігруючих видів диких тварин.

Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин:

пропозиції щодо внесення змін до додатків Боннської конвенції;

роз'яснення щодо застосування термінів, прийнятих у Боннській конвенції;

стратегічний план дій Боннської конвенції;

збереження та менеджмент бакланів великих в афро-євразійському регіоні;

дослідження міграцій малих китоподібних;

збереження деркача (*Crex crex*), балабана (*Falco cherrug*) та сиворакші (*Coracias garrulus*);

роль неурядових організацій у виконанні Боннської конвенції;

вплив на мігруючі види тварин таких чинників, як зміна клімату, забруднення нафтою, травмування при зіткненні з лініями електропередач, вітрові електростанції, прилов, морське сміття, отруєння;

мігруючі види акул;

негативний антропогенний вплив, у тому числі звуковий, на китоподібних;

мігруючі види і високопатогенний пташиний грип та інші хвороби;

роль екологічної мережі у збереженні мігруючих видів;

стандартизація номенклатури;

статус збереження птахів суші в регіоні Африки та Євразії;

Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотяних птахів:

процедура підготовки індивідуальних планів дій для птахів;

проведення обліку оселищ мігруючих водно-болотяних птахів;

управління ключовими середовищами існування водно-болотяних птахів;

стале використання мігруючих водно-болотяних птахів;

розвиток екотуризму на водно-болотних угіддях;

зменшення негативного впливу мігруючих водно-болотяних птахів на сільськогосподарські культури та рибальство;

зменшення випадків зіткнень птахів зі штучними спорудами та інших форм конфліктів між водно-болотяними птахами і діяльністю людини;

протокол моніторингу водно-болотяних птахів;

національне законодавство щодо водно-болотяних птахів;

унікнення, мінімізація або пом'якшення впливу розвитку інфраструктури та пов'язаних чинників непокою на водно-болотяних птахів;

заходи адаптації птахів до зміни клімату;
переселення водно-болотяних птахів з метою їх збереження;
надзвичайні ситуації та водно-болотяні птахи;
регулювання торгівлі водно-болотяними птахами;
інтродукція немісцевих видів водно-болотяних птахів;
зміни до додатків АЕВА;

міжнародні плани дій щодо дерихвоста лучного (*Glareola nordmanni*), баранця великого (*Gallinago media*), казарки чорної (*Branta bernicla bernicla*), черні білоокої (*Aythya nyroca*), савки (*Oxyura leucocephala*), деркача (*Crex crex*), косаря (*Platalea leucorodia*), грицика великого (*Limosa limosa*), гуски малої (*Anser erythropus*).

Угода про збереження популяцій європейських кажанів:

узгодження методології моніторингу;
транскордонні програми щодо дослідження видів кажанів та їхнього середовища існування;

охорона та управління станом важливих підземних оселищ кажанів;

охорона кажанів та сталий лісовий менеджмент;

зменшення негативного впливу на кажанів від використання засобів захисту деревини;

надання дозволів на вилучення та дослідження вилучених з природи кажанів;

кажани та сказ;

охорона наземних місць оселень кажанів, особливо у будівлях, що мають важливе значення як культурна спадщина;

етика наукових та польових досліджень;

виявлення та контроль летальних грибкових інфекцій кажанів;

охорона та менеджмент важливих місць жирування кажанів;

моніторинг добових та сезонних переміщень кажанів;

вплив вітряків на популяції кажанів;

роль кажанів як індикаторів біорізноманіття;

вплив автомобільної та іншої транспортної інфраструктури на кажанів.

Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря і прилеглої акваторії Атлантичного океану:

збереження афаліни чорноморської *Tursiops truncatus ponticus* та інших китоподібних Чорного моря, розроблення плану дій;

обмін зразками тканин китоподібних;

використання акустичних пристроїв та китоподібні;

використання пелагічних сіток;

освітня стратегія щодо збереження китоподібних;

виснаження кормових ресурсів для китоподібних;

створення системи банків тканин китоподібних у рамках Угоди;

процедура випуску китоподібних в дику природу;

викидання китоподібних на берег та координація дій щодо реагування на такі випадки;

правила комерційного спостереження за китоподібними на території дії Угоди;

вплив рибальства на китоподібних;

створення морських заповідних територій для збереження китоподібних;

проблема впливу антропогенних шумів на китоподібних;

застосування винятків у зв'язку з проведенням не смертельних досліджень *in situ*;

модельні заходи збереження китоподібних;

стратегія Угоди з 2013 по 2023 роки.

Меморандуми про взаєморозуміння щодо дрохви, очеретянки прудкої та кульона тонкодзьобого:

оновлення планів дій, що прийняті на нарадах країн-підписантів.

Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів збереження східноатлантичної популяції тюленя-монаха середземноморського (Monachus monachus):

приєднання України до Меморандуму.

Крім комплексу міжнародних договорів, укладених у рамках Боннської конвенції, до збереження мігруючих видів тварин мають відношення такі міжнародні договори, Стороною яких є Україна: Конвенція про біологічне різноманіття; Конвенція про охорону дикої фауни і флори і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція); Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES); Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція); Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики; Угода про виконання положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними; Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права; Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення.

Протягом 2014–2017 років прийнято ряд важливих документів у рамках міжнародних договорів зі збереження мігруючих видів тварин. Найперше це – «Стратегічний план для охорони мігруючих видів на 2015–2023 рр.», який прийнято на Конференції Сторін Конвенції мігруючих видів (КМВ) у 2014 р. (Еквадор). У Резюме документу сказано, що: Робоча група Стратегічного плану підготувала проект «Стратегічного плану з охорони мігруючих видів диких тварин на 2015–2023 рр.», який міститься в додатку до цього документа разом із відповідним проектом резолюції.

Робоча група взяла до уваги уроки, отримані від досвіду реалізації Стратегічного плану на 2006–2014 роки, результатів процесу майбутнього формування КМС та процесів стратегічного планування в інших багатосторонніх природоохоронних угодах; проведено дві зустрічі, широко пропаговано проекти Плану та надано значні можливості для створення вагомих внесків у розробку Плану.

План базується на стратегічних цілях збереження біорізноманіття, прийнятих у 2010 р. в рамках Конвенції про біологічне різноманіття у м. Нагоя (провінція Аїті, Японія) та охоплює всі мігруючі види, як це визначено Конвенцією. Він має п'ять стратегічних цілей та шістнадцять цілей для мігруючих видів. Робоча група передбачає, що органи, які приймають рішення в інструментарії КМВ, а також інші партнери і зацікавлені сторони, які займаються збереженням мігруючих видів, можуть визначити другорядні цілі для видів та питання, що стосуються інструментів та організацій, залучених до досягнення цілей у Плані; Секретаріату КМВ доручено вести поточний реєстр таких другорядних цілей.

Для України цей документ має суттєве значення. Зокрема, в Меті 1 наголошено, що «Необхідно з'ясувати основні причини занепаду мігруючих видів, включивши відповідні природоохоронні та пріоритетні напрямки в пріоритети уряду та суспільства. Люди усвідомлюють багатостороннє значення мігруючих видів, їхнього середовища існування та міграційних систем, а також заходи, яких вони можуть вжити для їх збереження та забезпечення стійкості будь-якого їх використання».

Важливим є і Завдання 5, в якому наголошено, що «уряди, ключові сектори та зацікавлені сторони на всіх рівнях вживають заходів для досягнення або впровадження планів щодо сталого виробництва і споживання, зберігаючи при цьому вплив на використання природних ресурсів, включаючи середовища існування мігруючих видів, у межах безпечних екологічних норм, щоб гарантувати незмінність сприятливого статусу охорони мігруючих видів та збереження якості, цілісності, стійкості екологічних зв'язків у місцях їхнього існування та на шляхах міграцій».

Важливою для реалій України також є Резолюція КМВ 12.7 (2017 р.) «Розвиток екологічних мереж для збереження мігруючих видів», в якій зазначено: «Наголошуючи на Цілі 11 «Стратегічного плану щодо мігруючих видів на 2015–2023 роки» (Додаток 1 до Резолюції 11.2), в якому зазначено, що «всі критичні середовища існування та важливі місця для мігруючих видів слід визначити і включити до природоохоронних заходів з прив'язкою до певної території, щоб зберегти їхню якість, цілісність, стійкість і функціонування відповідно до завдання Аїті 11», яке в свою чергу вимагає, щоб щонайменше 17 % наземних територій і внутрішніх водойм та 10 % прибережних територій і морських акваторій «були збережені шляхом ефективного та справедливого управління, добре представлені в мережі природоохоронних територій, включені в інші ефективні заходи збереження та інтегровані в ширші ландшафти та морські акваторії».

Володимир Домашлінець
Начальник відділу охорони тваринного світу
Управління охорони біорізноманіття та біобезпеки
Міністерства екології та природних ресурсів України
Анатолій Полуда
Відповідальний редактор

Рибѝ – Pisces

ОСЕТР-ШИП

Acipenser nudiventris Lovetsky, 1828

Ряд Осетроподібні – Acipensiformes

Родина Осетрові – Acipenseridae

Таксономічна належність та охоронний статус

В Україні 6 видів роду *Acipenser*. Зникаючий вид. Потребує термінової охорони. Включений до Червоної книги України за категорією «зниклий». У Червоному списку IUCN розглядається як вид у вкрай критичному стані, категорія «CR».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Історично був поширений в Чорному, Азовському, Каспійському і Аральському морях (в останньому був найчисленнішим), звідки входить в річки для нересту. Акліматизований в оз. Балхаш. Нині в Аральському та Азовському морях зник. На всьому ареалі є досить рідкісною видом. У Чорному морі траплявся досить рідко. У 1990-х роках і першому десятилітті XXI ст. надходили повідомлення з Румунії про виявлення поодиноких дорослих особин і молоді безпосередньо в р. Дунаї. У басейні Каспійського моря численніший. Основним місцем нересту є р. Урал. У водах України завжди був вкрай рідкісним, тому його ніколи не надавали окремої промислової категорії.

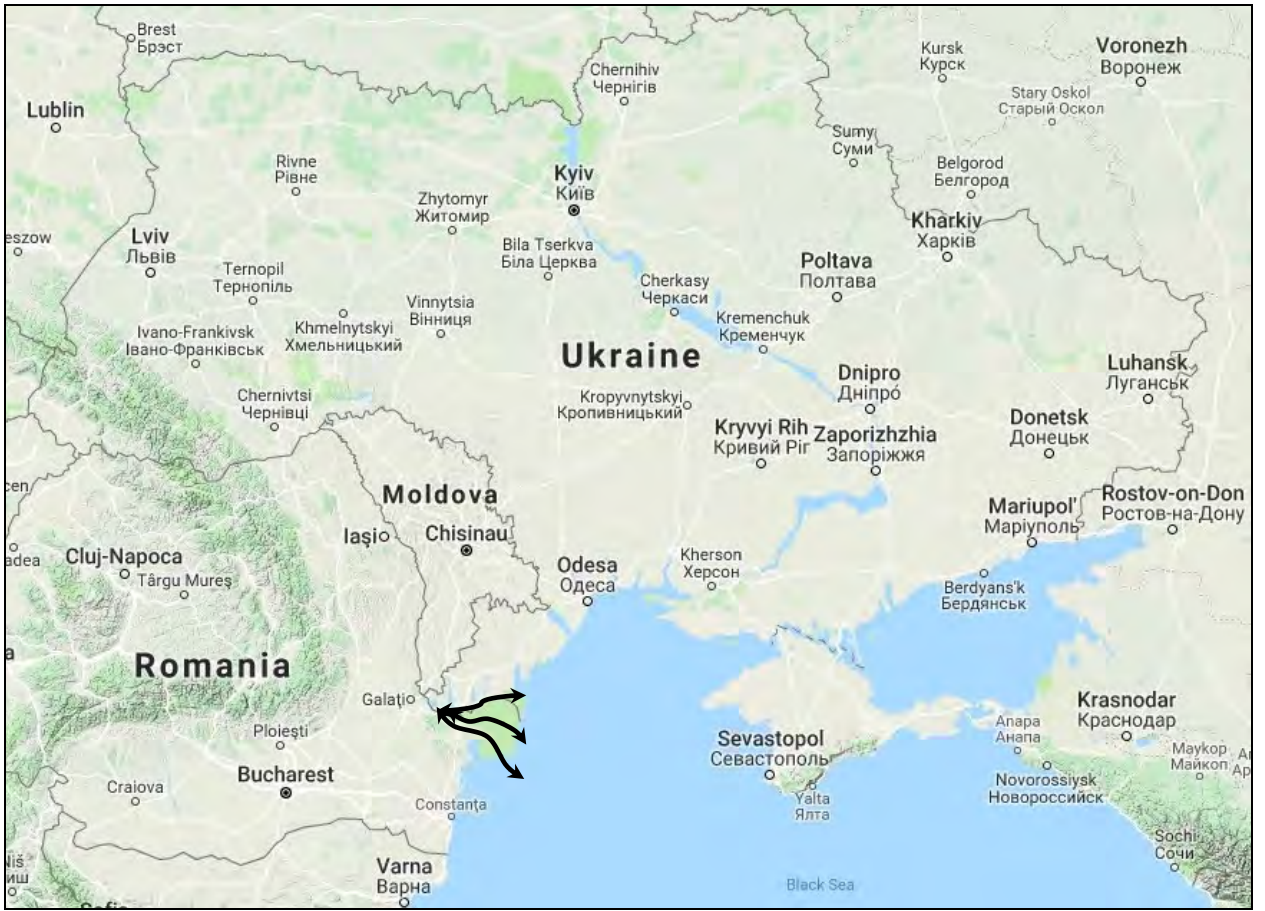
Особливості біології та міграцій

Анадромний прохідний вид, раніше піднімався високо по річках. Може утворювати жилі форми, які не виходять в море. Нерест починається при температурі води не нижче 10°C. Розпал нересту – при 15–20°C. Молодь затримується в річках на тривалий час (до 2–5 років). Статевої зрілості досягає у віці 13–16 років (самки) або 9–13 років (самці). Після скочування в море шип не мігрує далеко від нерестових річок і нагулюється в передгірлових опріснених ділянках на глибині до 50 м. Росте швидко.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Методи штучного відтворення не розроблені, а без цього неможливо збереження цього виду. Другорядні заходи – це збереження місць перебування, рішуча боротьба з браконьєрством.

Автор: С.В. Межжерін

ОСЕТР РОСІЙСЬКИЙ

Acipenser gueldenstaedtii Brandt, 1833

Ряд Осетроподібні – Acipensiformes
Родина Осетрові – Acipenseridae

Таксономічна належність та охоронний статус

В Україні 6 видів роду *Acipenser*. Зникаючий вид. Потребує термінової охорони на всьому ареалі. Включений до Червоної книги України за категорією «зникаючий». У Червоному списку IUCN розглядається як вид у вкрай критичному стані, категорія «CR».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У Чорному, Азовському і Каспійському морях, а також у великих річках, які в них впадають. Основним місцем нересту є р. Волга, де зосереджено до 90 % запасів виду. У Чорному морі заходив на нерест у всі великі річки. Нині природний нерест відбувається тільки в Дунаї. По Дніпру зазвичай піднімався до Могильова і зрідка до Дорогобужа (Смоленська обл. Росії). У другій половині 1990-х років у межах вод України складав у виловах 81 % маси осетрових. У 1930-х роках середньорічний вилов був 360 т., у першому десятилітті ХХІ ст. – до 10 т, у другому вид не промишляють, однак виснаження запасів виду продовжилося ще більшими темпами. Нині про сучасні запаси можна говорити як про частки відсотку у порівнянні з 1930-ми роками.

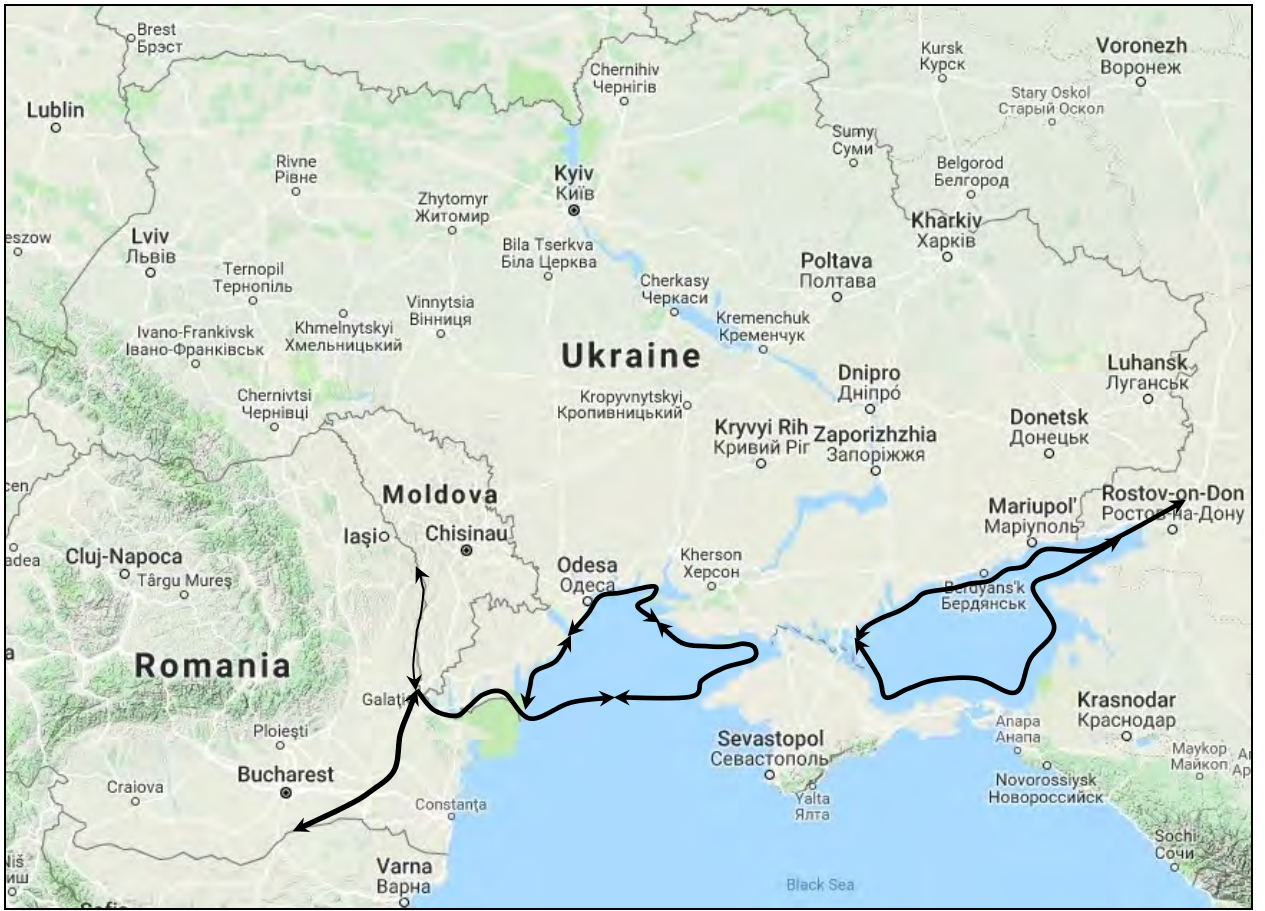
Особливості біології та міграцій

Анадромна прохідна риба, яка живе в морях і нереститься в річках. У межах кожного угруповання характерними є сезонні нерестові раси (озима та ярова), які відрізняються термінами заходу в річки, співвідношенням статей, віком, розмірами риб. Місцем нагулу слугують поля моллюсків на дні морів; дорослі особини тримаються на глибині 2–100 м, молодь – 2–5 м. Основним місцем нагулу в Чорному морі є Каркінітська затока. Нерест ярового осетра відбувається в травні – на початку червня при температурі води 8–15°C. Розмножується на ділянках з гравійним або кам'янистим дном, на глибині 4–25 м, при швидкості течії 1–1,5 м/сек. Статева зрілість у більшості самців настає у віці 11–13 років, у самок – у 12–16 років. У річках Азово-Чорномор'я трапляється переважно ярова форма. Масовий хід на нерест відбувається у квітні – травні, набагато слабший – з вересня до кінця листопада. Осетри пізньоосіннього ходу зимують у річці. Довжина міграційного шляху в річкових системах може перевищувати 1 тис. кілометрів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Цілком можливо створення штучних стад. За достатньої кількості плідників можливим є навіть рентабельне заводське розведення. Однак через браконьєрство, застарілі технології і все меншу кількість плідників розведення стає все менше ефективним.

Автор: С.В. Межжерін

ОСЕТЕР АТЛАНТИЧНИЙ (ОСЕТЕР БАЛТІЙСЬКИЙ, ОСЕТЕР НІМЕЦЬКИЙ)

Acipenser sturio Linnaeus, 1758

Ряд Осетроподібні – Acipensiformes
Родина Осетрові – Acipenseridae

Таксономічна належність та охоронний статус

В Україні 6 видів роду *Acipenser*. Зникаючий вид. Потребує термінової охорони. Включений до Червоної книги України за категорією «зниклий». У Червоному списку IUCN розглядається як вид у вкрай критичному стані, категорія «CR».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду охоплював всю Європу від Білого, Норвезького, Північного і Балтійського морів, Атлантичний океан до Середземного і Чорного морів. У Ладозькому озері існувала жила популяція. Зник майже на всьому ареалі. Однак сенсаційні знахідки, які вказують на його наявність, мали місце на Балтиці, однак лише 30-50 років тому. Природний нерест відбувається нині тільки в р. Гаронна (Франція). У Чорному морі траплявся у південній і південно-західній частинах; місцем нересту була р. Ріоні. Остання достовірна знахідка тут була в 1991 р. У межах України у річки не заходив, траплявся тільки в морі в Придунайському районі та Каркінітської затоці.

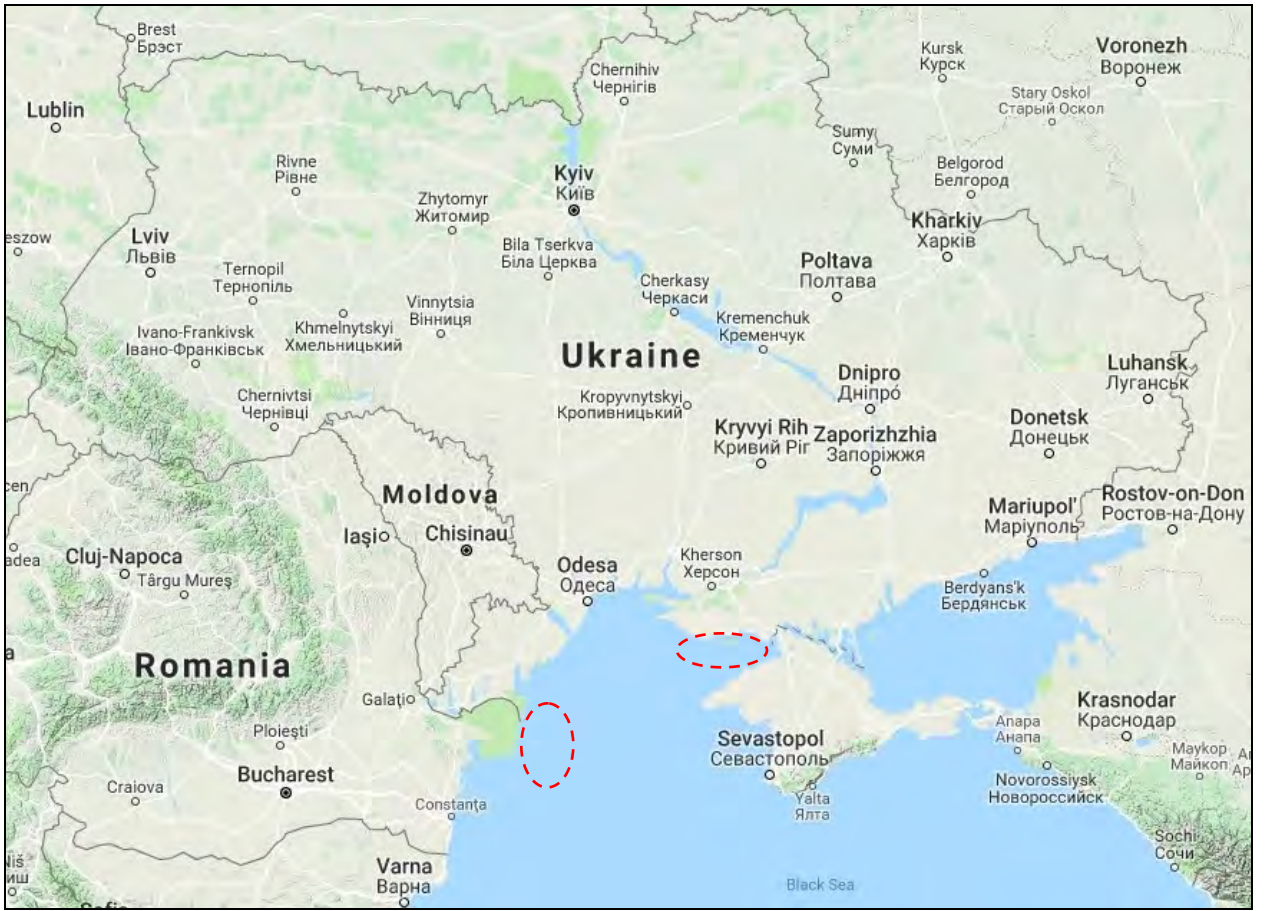
Особливості біології та міграцій

Дорослі осетри цього виду живуть у морі на мілководді, живляться донними безхребетними і рибами. На нерест піднімаються в річки, але не дуже високо. Нерестяться на кам'янисто-галечниковому ґрунті в руслі річок навесні і влітку. Мальки швидко скочуються в море. Перший нерест відбувається у віці 12–15 років, самки дозрівають на 2–3 роки пізніше за самців.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потребує абсолютної охорони. Штучне відтворення з подальшою реакліматизацією здійснюють в Західній Європі; реальні наслідки цього не відомі.

Автор: С.В. Межжерін

СЕВРЮГА

Acipenser stellatus Pallas, 1771

Ряд Осетроподібні – Acipensiformes
Родина Осетрові – Acipenseridae

Таксономічна належність та охоронний статус

В Україні 6 видів роду *Acipenser*. Азовську севрюгу виділяють у підвид *A. s. donensis*. Зникаючий вид. Потребує термінової охорони. Включений до Червоної книги України під категорією «вразливий». У Червоному списку IUCN розглядається як вид у вкрай критичному стані, категорія «CR».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид поширений у Каспійському, Чорному та Азовському морях, є рідкісним в Адриатичному морі. Входить в річки для розмноження, головними з яких є Волга, Урал, Терек, Кура, Дон, Кубань. Нерестовий ареал скоротився більше ніж на порядок. В Азово-Чорномор'ї природний нерест відбувається в Дунаї, в незначних об'ємах – у Доні, зовсім трохи – в Кубані, яка для севрюги була найважливішою нерестовою річкою Азовського регіону. В минулому найчисленніший і наймасовіший вид осетрових. Протягом ХХ ст. чисельність популяцій неупинно знижувалася, на що вказує вкрай негативна тенденція уловів. З розвитком заводського відтворення осетрових севрюга в Азово-Чорноморському регіоні поступилася місцем осетру російському. Якщо в 1930-х роках виловлювали в середньому 572 т. (72,7 % усіх осетрових) на рік, то з 1995 по 2001 роки вилови були на рівні 15 т. Запаси виду в Азово-Чорномор'ї вкрай виснажені і нині не перевищують часток відсотка від рівня 1930-х років.

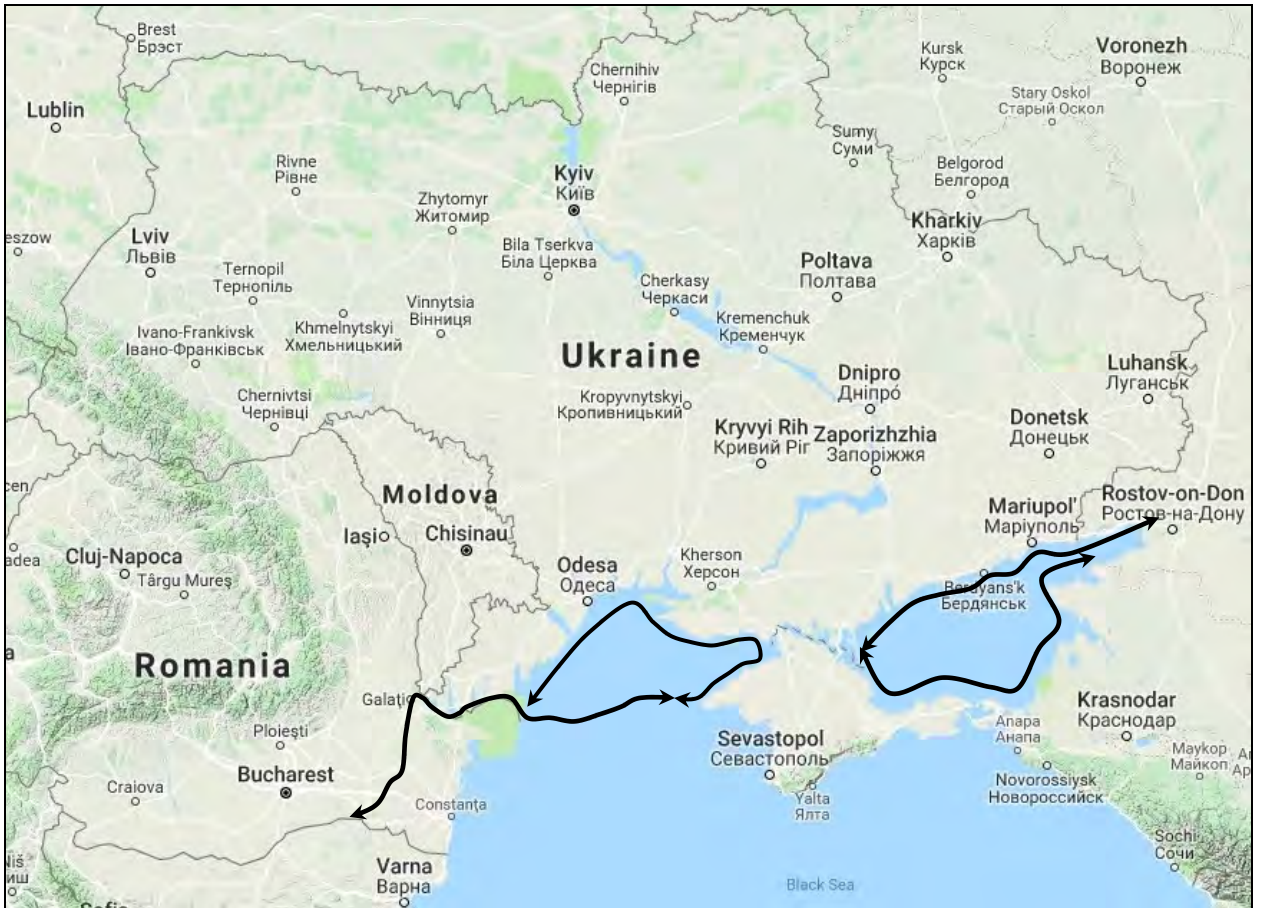
Особливості біології та міграцій

Анадромна прохідна риба. Взимку перебуває на ямах у Чорному морі на глибині до 100 м. Влітку здійснює тривалі кормові міграції на мілководді глибиною 3–15 м. Основним місцем нагулу в Чорному морі є Каркінітська затока. Має найкоротший серед європейських осетрових міграційний нерестовий шлях, може навіть нереститися в пониззі річок. У великих річках піднімається лише на 200–600 км, у малих гірських річках – на 30–60 км. Теплолюбний вид, на нерест йде пізніше інших осетрових. Хід починається в середині квітня при температурі води 6–9°C, масовий хід – у травні при температурі 10–15°C. Восени настає другий пік ходу. Представлена озимою та яровою формами; остання за чисельністю є домінуючою. До зарегулювання Дону в нього заходили обидві раси, до Кубані – тільки ярова. Локальні стада чітко виражені. Після нересту дорослі севрюги і молодь, що проклонулась з ікри, не затримуються в річках і скочуються в море. На Волзі статева зрілість самців настає у віці 9–12 років, у самок – 11–15 років. Азовська севрюга дозріває раніше: самці – у 7–8 років, самки – у 9–11 років.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Можливо заводське розведення. Однак на практиці вид виявився не дуже технологічним, і нині його штучне відтворення ніякого практичного значення не має. Потрібне відновлення нерестових шляхів виду, а також збільшення течії на річках, особливо у весняний період в місяцях його нересту, що залишилися.

Автор: С.В. Межжерін

БІЛУГА

Huso huso (Linnaeus, 1758)

Ряд Осетроподібні – Acipensiformes

Родина Осетрові – Acipenseridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Вид, що зникає. Потребує термінової охорони. Включений до Червоної книги України за категорією «зникаючий». У Червоному списку IUCN розглядається як вид у вкрай критичному стані, категорія «CR».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Поширений у басейнах Чорного, Азовського, Каспійського та Адріатичного морів. Нині на ікрометання заходить у Волгу, Урал і Дунай. У Дніпрі нерест припинився після зарегулювання течії греблею Каховської ГЕС. Поодинокі відлови дорослих особин у Дністрі не можуть підтвердити факту ікрометання вчій річці через відсутність молоді. Після зарегулювання Дона чисельність білуги стала катастрофічно падати. З 1986 р. в Азовському морі її перестали добувати; нині в Азовському басейні вона майже відсутня. Сучасна чисельність виду через рідкісність в Азово-Чорномор'ї є невизначеною, за експертними оцінками становить частки відсотка. В 1930-х роках співвідношення дорослих і молодих особин складало 1:1, нині більше 98 % становить молодь.

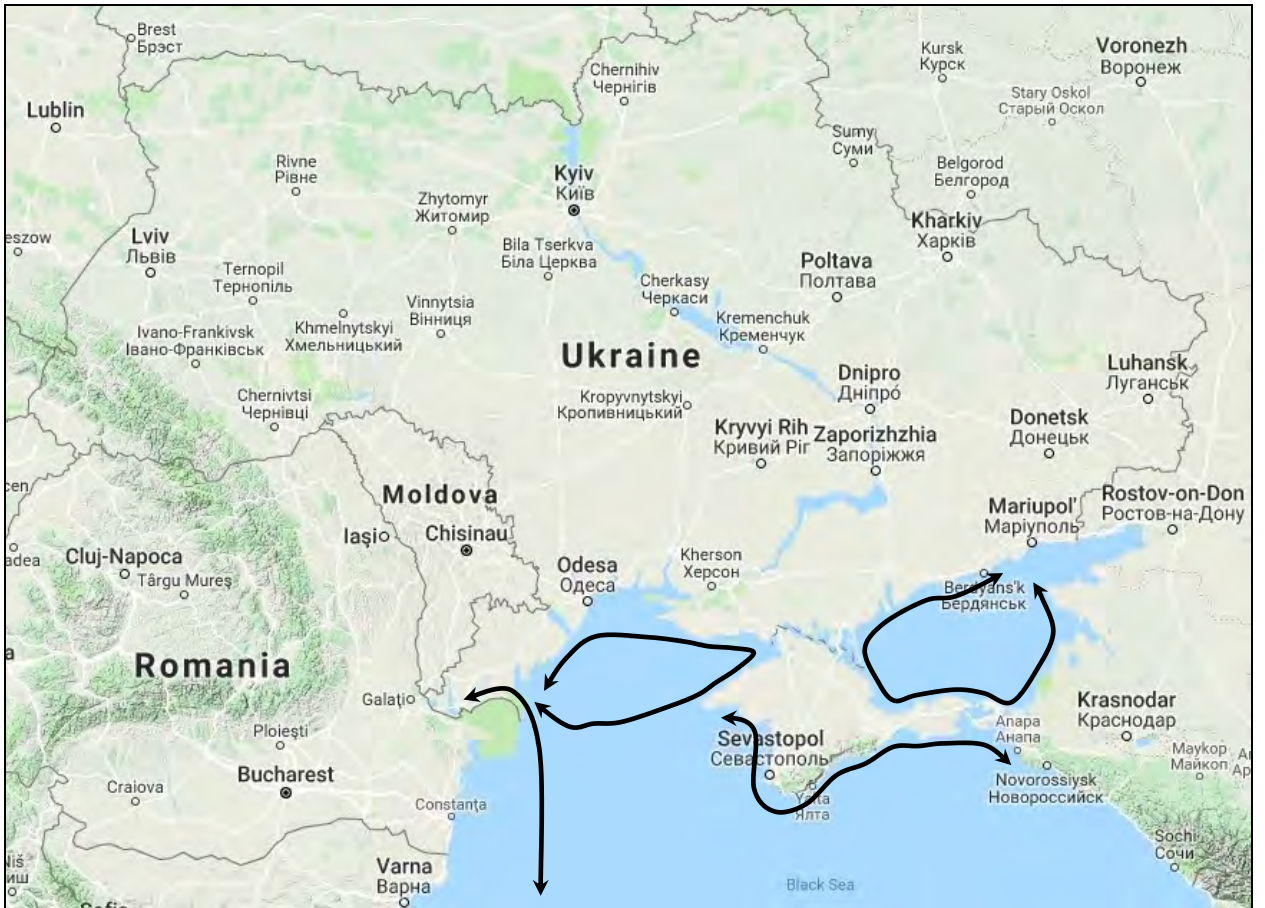
Особливості біології та міграцій

Анадромна риба. Найбільша риба, яка з морів заходить у прісну воду. Період розмноження припадає на квітень – травень. Нерест відбувається на піку паводка, починається при температурі води 6–7°C. Оптимальною для нересту є температура 9–17°C. Ікрометання відбувається на глибині 4–15 м на кам'янистих грядках і галькових розсипах у місцях зі швидкою течією. Молодь білуги і дорослі особини після нересту не затримуються в річці і скочуються в море. Нереститься не кожен рік, самки дозрівають кожні 5–6 років. Статева зрілість настає пізно: у самців у 12–14 років, у самок – до 16–18 років. Нерестовий шлях у цього виду є найдовшим серед європейських осетрових. У минулому на нерест піднімалася до верхів'їв річок: на тисячі кілометрів по Дніпру до Смоленської області (Росія), по Десні до Чернігова. У басейні Азовського моря Дон був основною нерестовою річкою до його зарегулювання, по якому доходила до верхів'їв. У Кубань заходила в незначних кількостях.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Найпершою умовою охорони є боротьба з браконьєрством. Можливе відновлення міграційного ходу в річках і природних нерестовищ. Штучне відтворення на заводах з огляду на велику рідкісність плідників та нерозроблену технологію є неперспективним. Дуже сумнівною є можливість створення штучних стад.

Автор: С.В. Межжерін

ВУГОР ЄВРОПЕЙСЬКИЙ (ВУГОР АТЛАНТИЧНИЙ)

Anguilla anguilla (Linnaeus, 1758)

Ряд Вугреподібні – Anguilliformes

Родина Вугрові, або прісноводні вугрі – Anguillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Вид в Україні спеціально не охороняється, хоча офіційної квоти на відлов останнім часом не даються. У Червоному списку IUCN розглядається як вид у край критичному стані, категорія «CR».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Океанічно-морська частина ареалу: Атлантичний океан, Північне, Балтійське, Середземне і Чорне моря. Прісноводна частина ареалу: європейські річки басейну Атлантики і Середземного моря (Західна, Південна і Північна Європа, Сирія і Туніс), а також Чорного моря (басейн Дунаю). В Україні до ареалу вугра належать водні системи на північному заході та Дунай. У 1946 р. в Шацьких озерах офіційно добули 0,15 т, в 1947 р. – 0,01 т, 1948 р. – 0,3 т, 1949 р. – 0,23 т, 1950 р. – 0,22 т, 1951 р. – 0,11 т. У 1960-х – 1970-х роках вилови були стабільно невисокими і не перевищували тони на рік. У 1952 р. відмічений значний вилов на Дніпрі – 0,7 т. Нині вугор трапляється в Дунаї і Шацьких озерах, однак його вже слід вважати не промисловою рибою, а рідкісним видом. З 1980 р. й дотепер світові запаси личинок вугра європейського зменшилися за різними оцінками у 20–100 разів, тобто сучасна чисельність личинок під час міграції складає лише приблизно 1–5 % від колишніх показників, а це означає глибоку кризу в недалекому майбутньому. Сучасні вилови дорослих вугрів порівняно з 1968 р. складають лише 24 %, незважаючи на інтенсифікацію промислу. Головна причина занепаду виду, як і більшості інших прохідних риб, перешкоджання нерестовому ходу греблями. Для вугря критичним є зарегулювання малих та середніх річок.

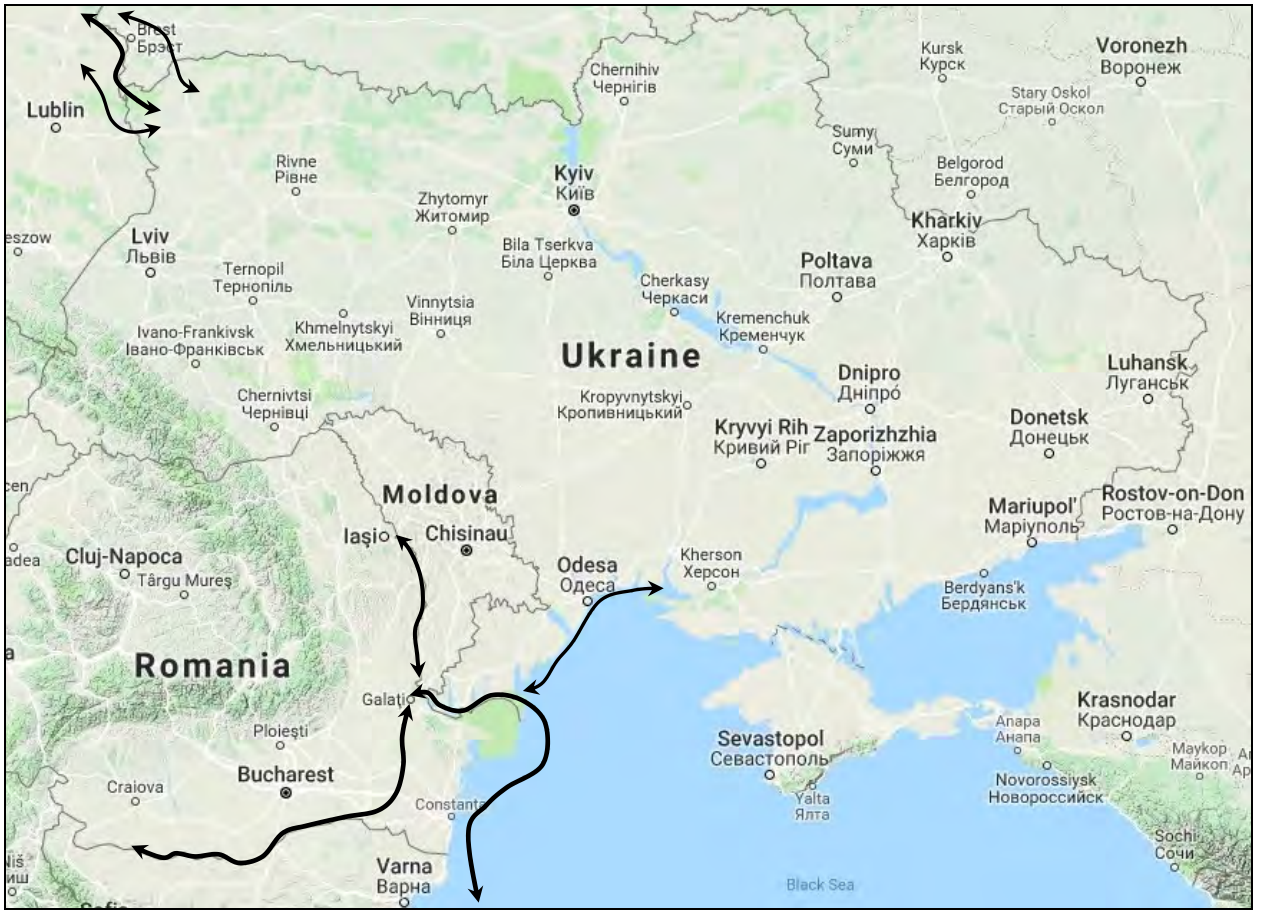
Особливості біології та міграцій

Хижа катадромна риба, яка здійснює міграції на відстань 8 тис. км. Нерест відбувається в Саргасовому морі на глибині близько 400 м. До місця нересту дорослі вугри рухаються активно на великих глибинах, при цьому змінюється їхній зовнішній вигляд – очі збільшуються, забарвлення стає чорним, скелет демінералізується. Після нересту дорослі особини гинуть. Личинок, що з'являються з ікри, називають лептоцефалами. Вони зовні зовсім не схожі на дорослих особин. Ці істоти майже прозорі, мають зжате з боків з тіло і безбарвну кров. Личинки підхоплюються океанічною течією Гольфстріма і таким чином переміщуються на північних схід. За 2–3 роки досягають берегів Європи, де відбувається їхнє перетворення на, так званих, скляних вугрів. Після цього молоді вугри мігрують до річок. Вгору річками піднімаються переважно самки, тоді як самці залишаються в гирлах річок.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно сувора охорона і внесення до Червоної книги України.

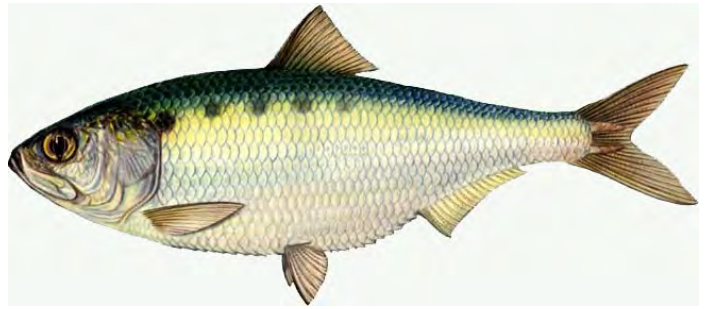
Автор: С.В. Межжерін

ПУЗАНОК

Alosa caspia (Eichwald, 1838)

Alosa «*caspia*» (Eichwald, 1838)

Ряд Оселедцеподібні – Clupeiformes

Родина Оселедцеві – Clupeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Традиційно вважалося, що це один з 3 видів роду *Alosa* у фауні України. Однак молекулярно-генетичні дослідження доводять, що це просто лиманна екоморфа оселедця чорноморсько-азовського *A. immaculata*, яка відрізняється дрібними розмірами і більшим числом зябрових тичок. В Україні промислова риба. В Червоному списку МСОП має найнижчу охоронну категорію «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал охоплює лимани, гирла та пониззя річок, солонуваті ділянки Каспійського і Чорного морів (Дніпра, Дністра, Дунаю), Азовське море. В Україні відносно численний в Дніпро-Бузьському лимані, тримається в пониззі Дунаю і Азовському морі (Керченська протока). В Азово-Чорномор'ї трапляється у водах Болгарії, Грузії, Румунії, Росії. Як правило пузанка у промисловій статистиці не виділяли в окрему категорію, тому його чисельність та її динаміка в Азово-Чорномор'ї недостатньо відомі. У 1930-х роках у Дніпро-Бузьській естуарній системі те, що називали пузанком, добували на рівні 180 т, у кінці 1940-х років – 77 т, у 1950-х роках – 26 т, 1960-1970-х роках на тому самому рівні, 1980-1990-х роках збільшення до 49 т; у першому десятилітті ХХІ ст. улови впали до 10 т на рік. З урахуванням загального зниження чисельності пузанкових в Азовському і Чорному морях це свідчить про значне скорочення розмірів популяції. Головними причинами занепаду є руйнування нерестовищ, зменшення кормової бази, промисловий прес.

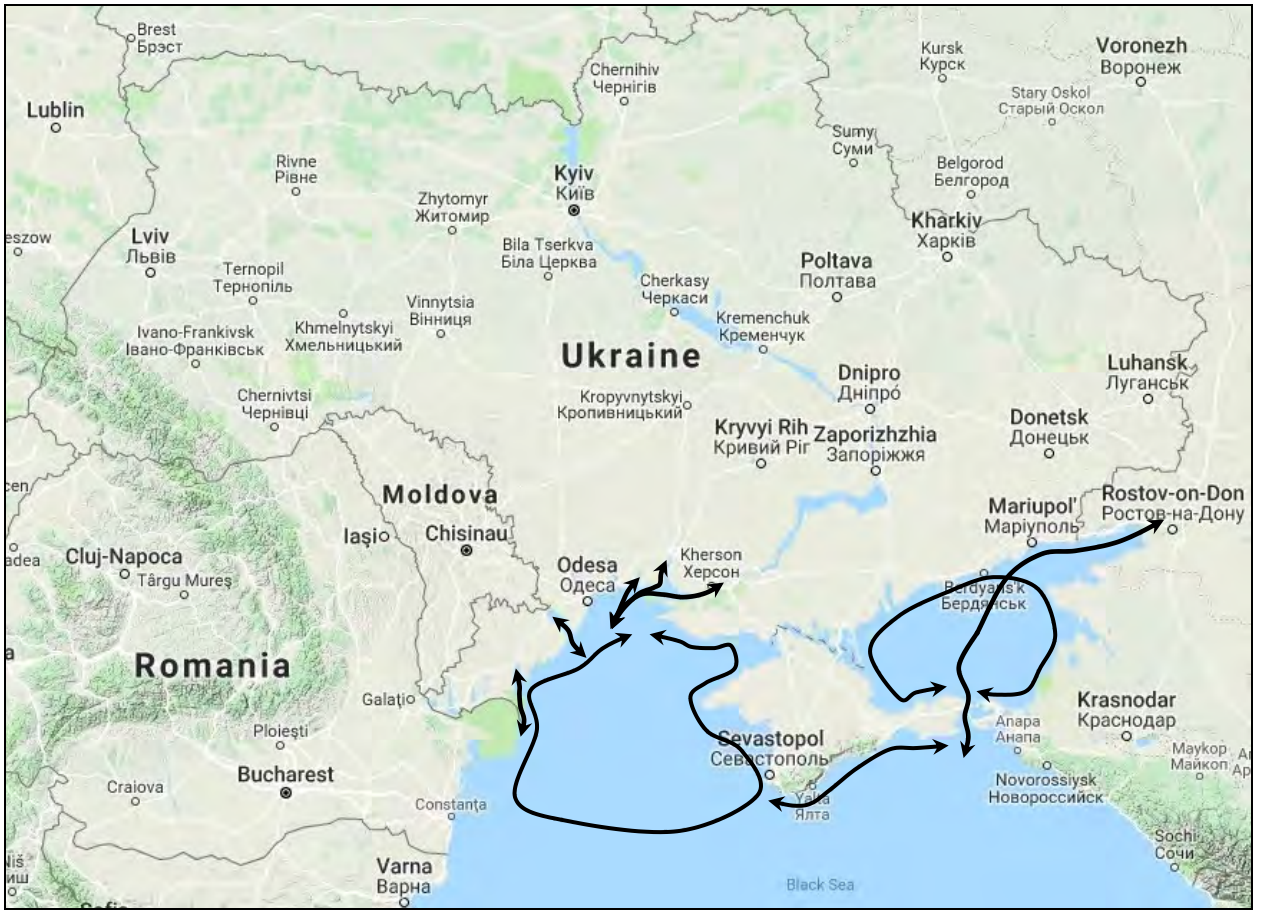
Особливості біології та міграцій

Напівпрохідна або прохідна анадромна риба. Не має тривалого нерестового ходу в річках і може нереститися навіть в солонуватій воді лиманів. Тримається в прибережній зоні, у пелагіалі або глибших шарах, до 50–70 м. Нерест відбувається близько від берега у водоймах зі стоячою водою (заплавах, озерах). Зрілість настає в 1–2 роки. У річки заходить у кінці квітня – травні при температурі води приблизно 10°C. Нерест відбувається в травні – червні при температурі води вище 15°C. Ікра батипелагічна, плаває у безпосередній близькості від дна. Пузанки, що віднерестилися, нагулюються в лиманах, а зимою виходять у море. Молодь залишається в лиманах до статевозрілого віку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Перш за все потрібно зменшити квоти на вилов, а також запобігати незаконному промислу.

Автор: С.В. Межжерін

ОСЕЛЕДЕЦЬ КЕРЧЕНСЬКИЙ (ОСЕЛЕДЕЦЬ МОРСЬКИЙ)

Alosa «maeotica» (Grimm, 1901)

Ряд Оселедцеподібні – Clupeiformes

Родина Оселедцеві – Clupeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Традиційно вважалося, що це один з 3 видів роду *Alosa* у фауні України. Однак молекулярно-генетичні дослідження доводять, що це лиманна екоморфа оселедця чорноморсько-азовського *A. immaculata*, які відрізняється значно меншим числом зябрових тичинок. В Україні промислова риба. В Червоному списку МСОП має найнижчу охоронну категорію «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Поширений у Чорному і Азовському морях. У минулому в незначній кількості заходив у Дунай, регулярно траплявся в північно-західній частині Чорного моря. Нині залишився в Азовському морі, звідки в зимовий період виходить у прилеглі райони Чорного моря і далі мігрує вздовж Чорноморського узбережжя Кавказу. Вважається, що питома вага оселедця керченського в уловах пузанкових в Азовському морі в 1950-х роках складала приблизно 40 %; такий самий відсоток у виловах підтверджують і сучасні дослідження. Виходячи з цього, а також із об'ємів минулих і сучасних уловів оселедців в Азовському морі, можна припустити, що 50–60 років тому улови цього виду склали біля 600 т на рік, тоді як сучасні не перевищують тільки кількох тон. Збільшення солоності лиманів унаслідок зарегулювання річок Азово-Чорноморського регіону призвело до зменшення придатних для нересту площі, що найбільше й зумовлює зменшення чисельності виду. Неабияке негативне значення також мали і перелови.

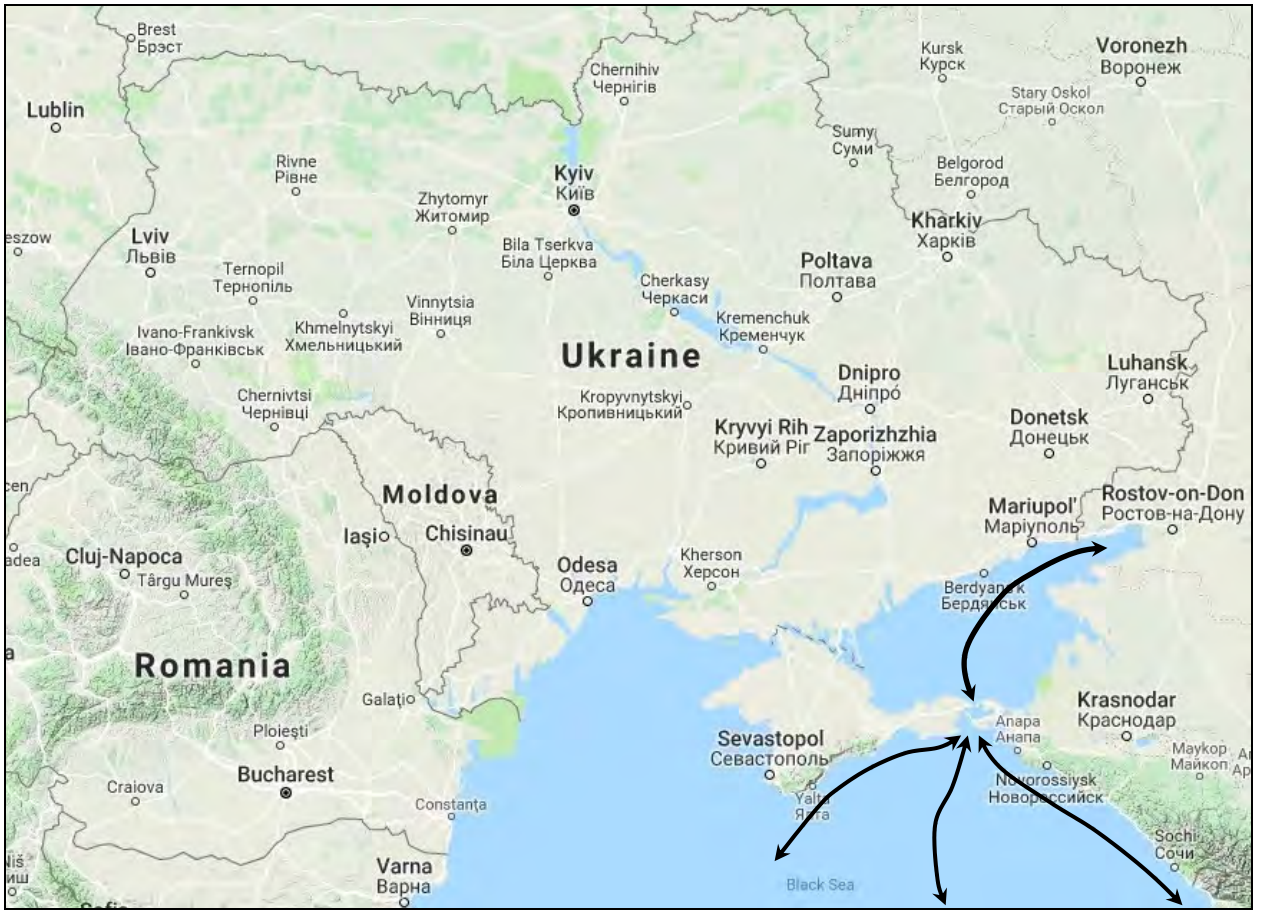
Особливості біології та міграцій

Біологічні особливості виду чітко не визначені. За існуючими даними, за живленням і розвитком майже нічим принципово не відрізняється від оселедця чорноморсько-азовського, за виключенням ікри, яка розвивається біля морського дна. Морська риба, яка здійснює океанодромні міграції: у весняний період із Чорного моря в Азовське море до місць нересту, розташованих у Таганрозькій затоці; у зимовий період міграції відбуваються в протилежному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно зменшити квоти на вилов і запобігати незаконному промислу.

Автор: С.В. Межжерін

ОСЕЛЕДЕЦЬ ЧОРНОМОРСЬКО-АЗОВСЬКИЙ

Alosa immaculata Bennett, 1835

Ряд Оселедцеподібні – Clupeiformes
Родина Оселедцеві – Clupeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Традиційно вважалося, що це один з 3 видів роду *Alosa* у фауні України. Молекулярно-генетичні дослідження доводять, що два інші види цього роду пузанок *Alosa* «caspia» та оселедець керченський *Alosa* «maeotica» є екоморфами. В Україні промисловий вид. В Червоному списку МСОП має найнижчу охоронну категорію «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Поширений у Чорному та Азовському морях, а також у головних річках цих морських басейнів (Дніпро, Південний Буг, Дністер, Дунай, Дон). Відповідно до річок, в яких відбувається нерест, виокремлюють чотири локальних стада: азовське, дніпровське, дністровське і дунайське. Динаміка виловів свідчить про різке скорочення запасів оселедця чорноморсько-азовського в Азовському і Чорному морях. Якщо у 1980-х роках тут добували по 229 т, а в 1990-х –приблизно 4 т.є Запаси виду зберігаються в Дунаї, в перші роки XXI ст. добували по 150–300 т, та у Дністрі – 10–20 т, що однак приблизно в 3 рази менше у порівнянні з 1950-х роками. Головними причинами зменшення чисельності виду є зарегулюванням річок (Дніпро, Дон), а також перелови (Дунай, Дністер).

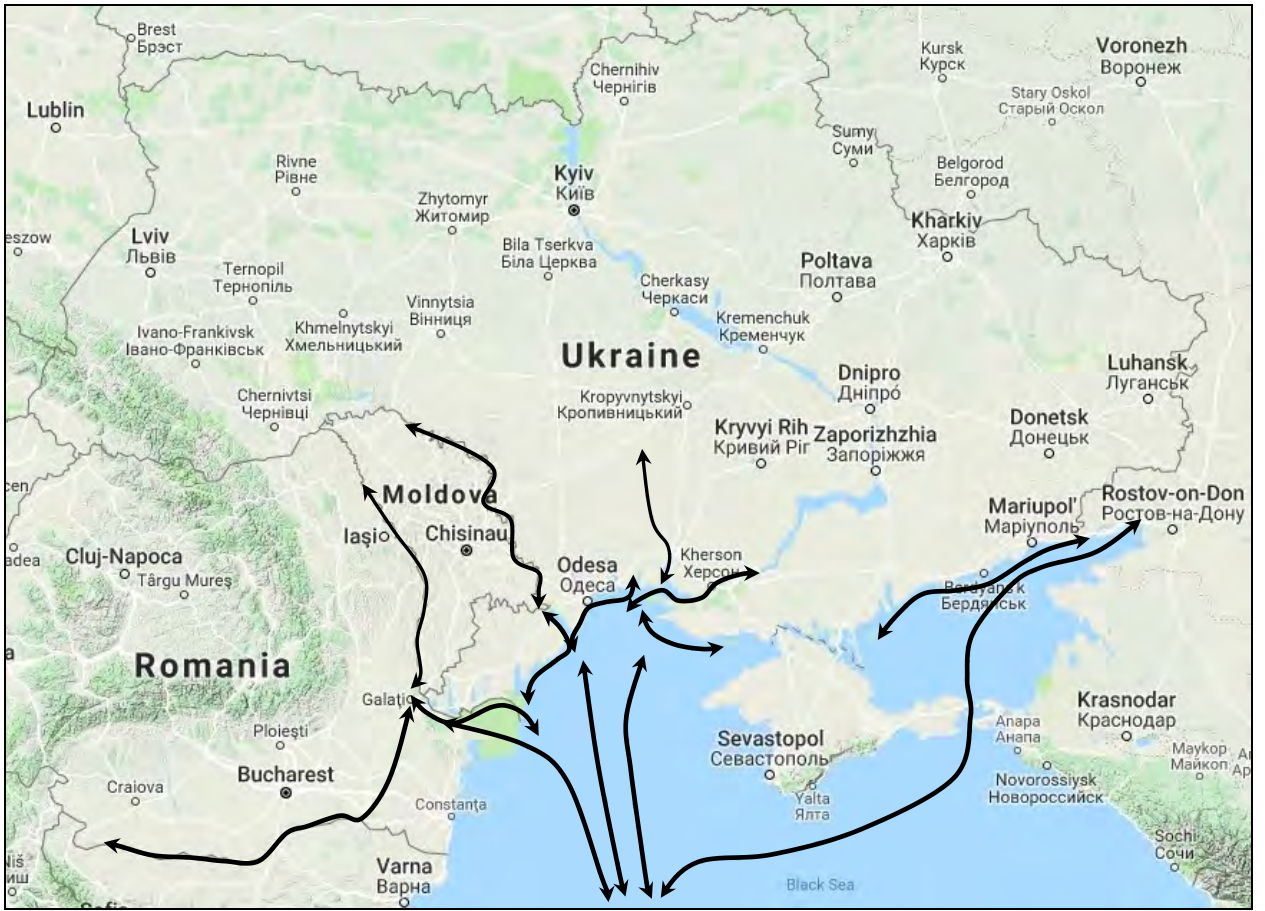
Особливості біології та міграцій

Прохідний, анадромний, первинно морський вид. Шляхи міграцій у Чорному морі різновікових груп і дотепер не визначені; є підстави вважати, що на зиму вид може мігрувати в Мармурове та Егейське моря. Нерестові міграції відбуваються по річках вгору за течією. В Дунаї піднімався на відстань до 1,6 тис. км (до Угорщини), у Доні – до 900 км, у Дніпрі – до Києва, у Дністрі – до Ямполья, у Південному Бугі – до Вознесенська. Більша частина риб визріває у віці 3–4 років, рідше у 2 або 5 років. Протягом життя може нереститися два, а може і три рази. Максимальний зареєстрований вік – 7 років. Підходить до гирла Дунаю у лютому – березні. Початок нерестового ходу припадає на кінець березня, коли температура води сягає 6–9°C; масовий хід припадає на квітень – початок травня і триває до середини червня. Нерест відбувається при температурі вище 15°C і триває з квітня до серпня. Ікра пелагічна. Мальки скочуються за течією і протягом першого літа живуть у заплавах річок або на гирлових ділянках; восени мігрують в море, де залишаються до зрілості.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно зменшити промислові квоти, а також боротися з незаконним виловом.

Автор: С.В. Межжерін

ЛОСОСЬ-КУМЖА

Salmo trutta Linnaeus, 1758

Ряд Лососеподібні – Salmoniformes

Родина Лососеві – Salmonidae

Таксономічна належність та охоронний статус

У вітчизняній фауні один вид цього роду, що здатен утворювати річкову (струмкову), озерну та прохідну (морську) екологічні форми, яким інколи надають статус підвидів. В Україні морська і річкова форми. Прохідну морську форму в деяких зведеннях трактують як окремий вид під назвою лосось чорноморський *Salmo labrax*. Однак ця точка зору не підтверджується ані біологічними, ані генетичні даними Помилково під видовою назвою *S. labrax* чорноморська прохідна форма занесена до Червоної книги України за категорією «зникаючий». Лосось-кумжа *Salmo trutta* включений до Червоного списку IUCN під найнижчою охоронною категорією «LC». Жила форма – форель струмкова, яку зазвичай називають *S. trutta morpha fario*, постійно мешкає в річках Карпат і Гірського Криму.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду є широким – від р. Печора на півночі до Піренейського півострова на півдні. Прохідна форма трапляється в Білому, Балтійському, Чорному, Азовському, Каспійському та Аральському морях. Крім того, у вигляді форелі струмкової вид поширений у гірських річках Європи, Північної Африки та Середньої Азії. У Чорному морі більш-менш численні виявлення прохідної форми пов'язані з районами впадіння річок річок Криму та Кавказу. Річкова форма постійно живе в басейні Верхнього Дністра і річках та струмках Карпат, а в Криму – в річках Чорній, Бельбеці, Качі, Альмі, Салгірі. В останні роки через зарегулювання річок Кавказу, забруднення води, надлишкового промислу, браконьєрство чисельність виду в акваторії Чорного моря значно знизилася. Популяційні тренди в Україні: прохідна форма стала зустрічатися значно рідше, хоча й і ранш нге була численною, стан жилої форми чітко не з'ясовано, однак імовірно цей вид потребує на спеціальну охорону.

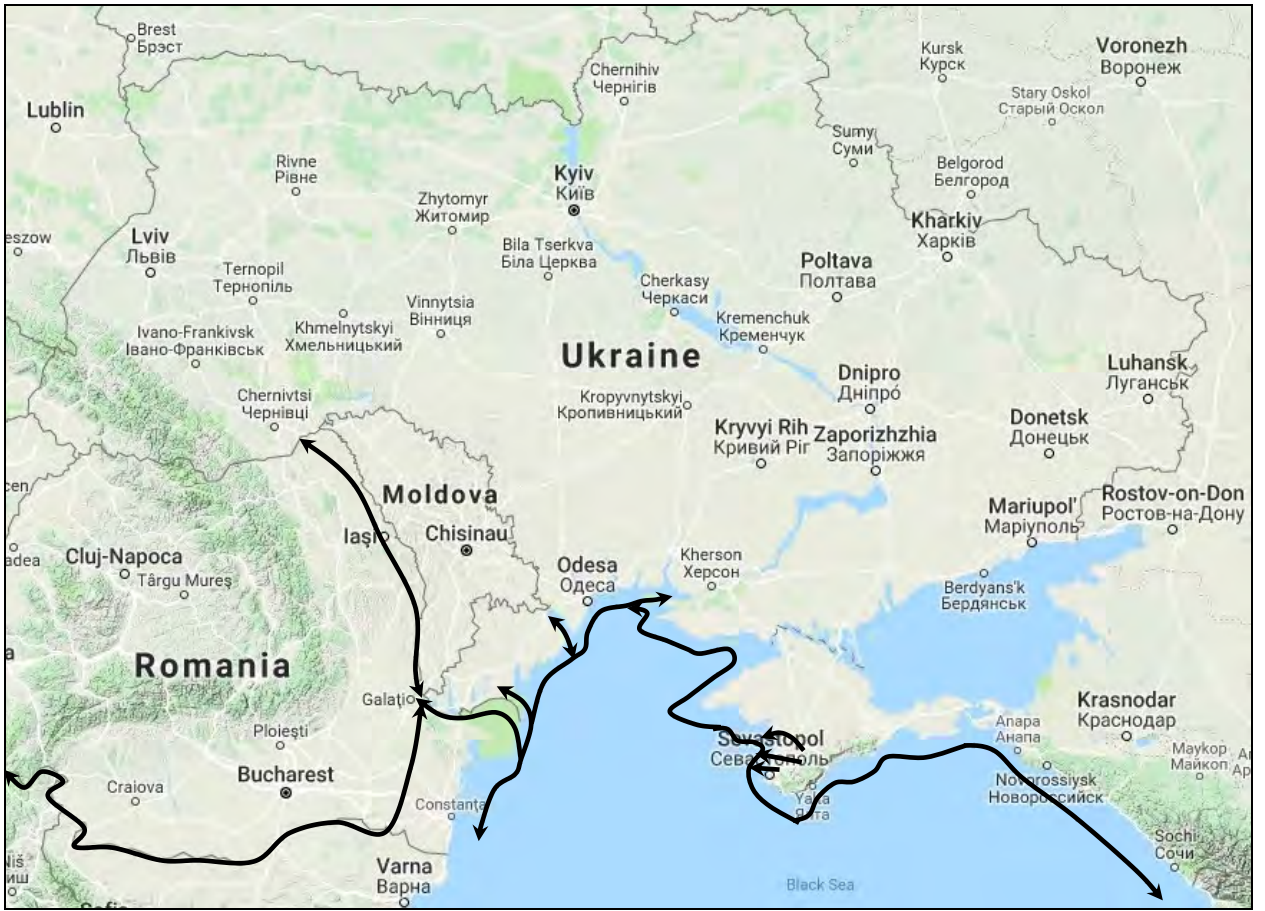
Особливості біології та міграцій

Утворює прохідну (анадромну), озерну та річкову форми, які чітко розрізняються за розмірами (річкова – до 20 см, озерна – до 50 см, прохідна – 50–110 см). Нереститься зазвичай восени (іноді в січні – березні) у верхів'ях або середній течії гірських річок зі швидкою течією. Жила і прохідна форми нерестяться разом. Із потомства самок обох форм виростають як жилі, так і прохідні риби. Особини жилої форми розвиваються і стають статевозрілими у прісній воді. Особини прохідної форми 2–4 роки живуть у річках і струмках, потім проходять смолтифікацію і мігрують в море. У морі вони тримаються вздовж узбережжя на глибині до 50 м, дозрівають ще 2–4 роки.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Крім збереження місць природного нересту, можна ефективно застосовувати штучне відтворення виду на рибозплідних заводах.

Автор: С.В. Межжерін

ЛОСОСЬ ДУНАЙСЬКИЙ (ГОЛОВАТИЦЯ)

Hucho hucho (Linnaeus, 1758)

Ряд Лососеподібні – Salmoniformes

Родина Лососеві – Salmonidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Внесений до Червоної книги України за категорією «зникаючій». Як вкрай вразливий вид в Червоному списку МСОП має категорію «EN».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Поширений у басейні Дунаю, має фрагментований ареал, осередки якого пов'язані з річковими системами Балкан, Карпат і Альп (Боснія і Герцеговина, Хорватія, Чехія, Німеччина, Угорщина, Чорногорія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія). Інтродукований у Франції та Іспанії. В Україні трапляється лише в річках сходу Закарпатської області: у басейні Тиси – в середній та нижній течії річок Тересви, Терєблі, Ріки; у басейні Пруту – річки Путила, Білий та Чорний Черемоші. Рідкісний вид, який ніколи не утворював численних популяцій. Популяційні тренди не відомі.

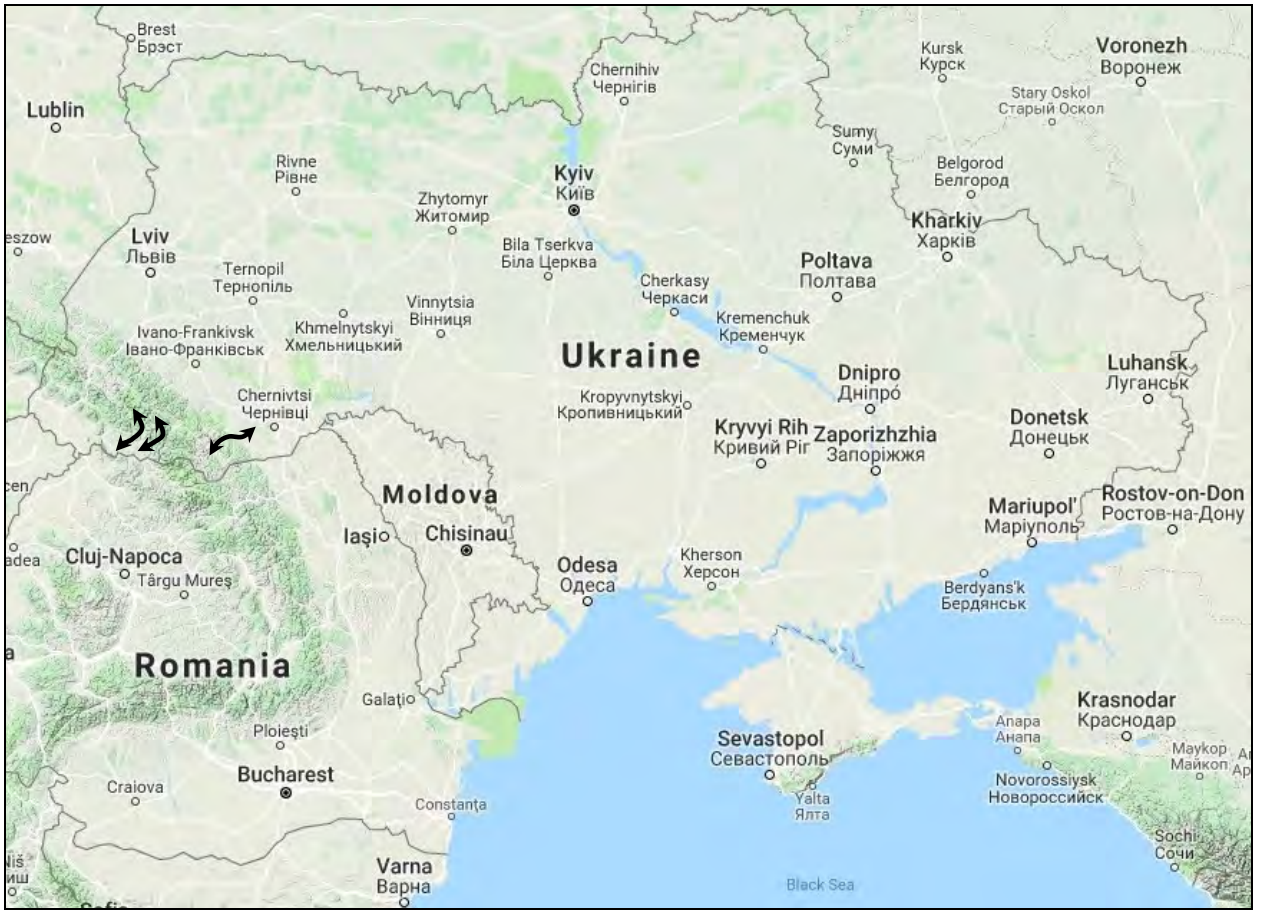
Особливості біології та міграцій

Вид, що здійснює потамодромні міграції, в море ніколи не спускається. Тримається глибоких місць зі швидкою течією, зазвичай нижче перепадів. Восени скочується у пониззя річок, а у період весняної повені піднімається до їхнього верхів'я, де й нереститься. Нерестовищами слугують ділянки зі швидкістю течії 0,6–1 м/с і глибиною 0,3–1,2 м. Нерест відбувається в березні – травні при температурі води 6–10°C. Статева зрілість самців настає у 3–4, самок – у 4–5 років. Улітку при високій температурі води ці риби взагалі не живляться.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно заборонити зарегулювання карпатських річок, по яких відбуваються міграції виду. Заводське розведення головатиці є високоефективним, слід його інтенсифікувати.

Автор: С.В. Межжерін

КЕФАЛЬ-ПЛЕНГАС

Liza haematocheilus
(Temminck, Schlegel, 1845)

Ряд Кефалеподібні – Mugiliformes
Родина Кефалеви – Mugilidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Не занесений до жодного природоохоронного списку.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Первинний ареал розташований у Японському морі від гирла Амура до Південної Кореї, а також біля берегів Японії та Китаю. У другій половині ХХ ст. успішно акліматизований в Азовському морі, з 1972 р. трапляється в Чорному морі. З 1993 р. поширився по всій акваторії Азовського і Чорного морів. З 1996 р. його стали добувати в Дунаї на рівні 2–3 т щорічно, згодом і в Дніпро-Бузьському лимані. Природне розмноження зареєстровано через 10 років після вселення і мало вибухоподібний характер. З 1989 р. знаходився на підйомі чисельності. По всьому Азово-Чорномор'ю до 2002 р. було виловлено 39,2 тис. т. При цьому найбільші вилови припали на 1998–2000 роки. Тоді чисельність виду була максимальною. У 2001–2002 роках промисел скоротився в 2 рази, що пов'язано як з хижацькими переловами і знищенням нерестовищ, так і, очевидно, природним для акліматизанта зниженням чисельності. Основний вилов припав на Азовське море, де здобули 98,5 % від усієї кількості виловленого піленгаса. Загалом в останні роки відбувається чітке падіння запасів і чисельності.

Особливості біології та міграцій

В Японському морі є напівпрохідним видом, толерантним до солоності води. У межах України його слід вважати анадромним або океанодромним видом. Нагулюється в Азовському та Чорному морях. Нереститься у прибережній зоні, в лиманах. Головним місцем нересту був Молочний лиман. Нині нерестовища розташовані на солонуватих ділянках Азовського моря в межах територіальних вод Росії. Нерест відбувається у травні – червні при температурі води 18–24°C. Ікра пелагічна, дрібна (близько 1 мм у діаметрі). Мальки живуть у гирлах річок, на зиму заходять у річки. Статевої зрілості піленгас досягає у віці 4–5 років.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно розширити нерестові площі, зокрема відновити сполучення Молочного лиману з Азовським морем.

Автор: С.В. Межжерін

Птахи – Aves

ГАГАРА ЧЕРВОНОВОЛА

Gavia stellata (Pantoppidan, 1763)

Ряд Гагароподібні – Gaviiformes

Родина Гагарові – Gaviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів, що належать до фауни України. Виділяють 2 підвиди, з яких тільки номінативний підвид *G. s. stellata* реєструють на території країни. Включений у Додаток II Боннської і Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться в тундрі та північних районах тайги Європи, Азії та Америки. Європейська частина гніздового ареалу включає Ісландію, північ Британських островів, Скандинавський півострів, північ європейської частини Росії. В Україні вид трапляється в періоди міграцій та зимівлі. Чисельність європейської популяції оцінюють у 42,1–93,0 тис. пар, з яких найчисельніші угруповання налічують в Росії – 30–50 тис. пар, Норвегії – 3–6 тис. пар, Швеції – 1,3–1,9 тис. пар. Взимку в Європі налічують 42,4–44 тис. ос. Стан угруповання виду в Європі безпечний і тренд чисельності стабільний. До негативних чинників, які впливають на стан цієї гагари є забруднення нафтопродуктами прибережних зон в місцях їхніх масових зимівель; широке застосування для відлову риби ставних сіток, в яких птахи гинуть; розміщення в морських акваторіях та прибережних смугах вітрових електричних станцій.

Особливості біології та міграцій

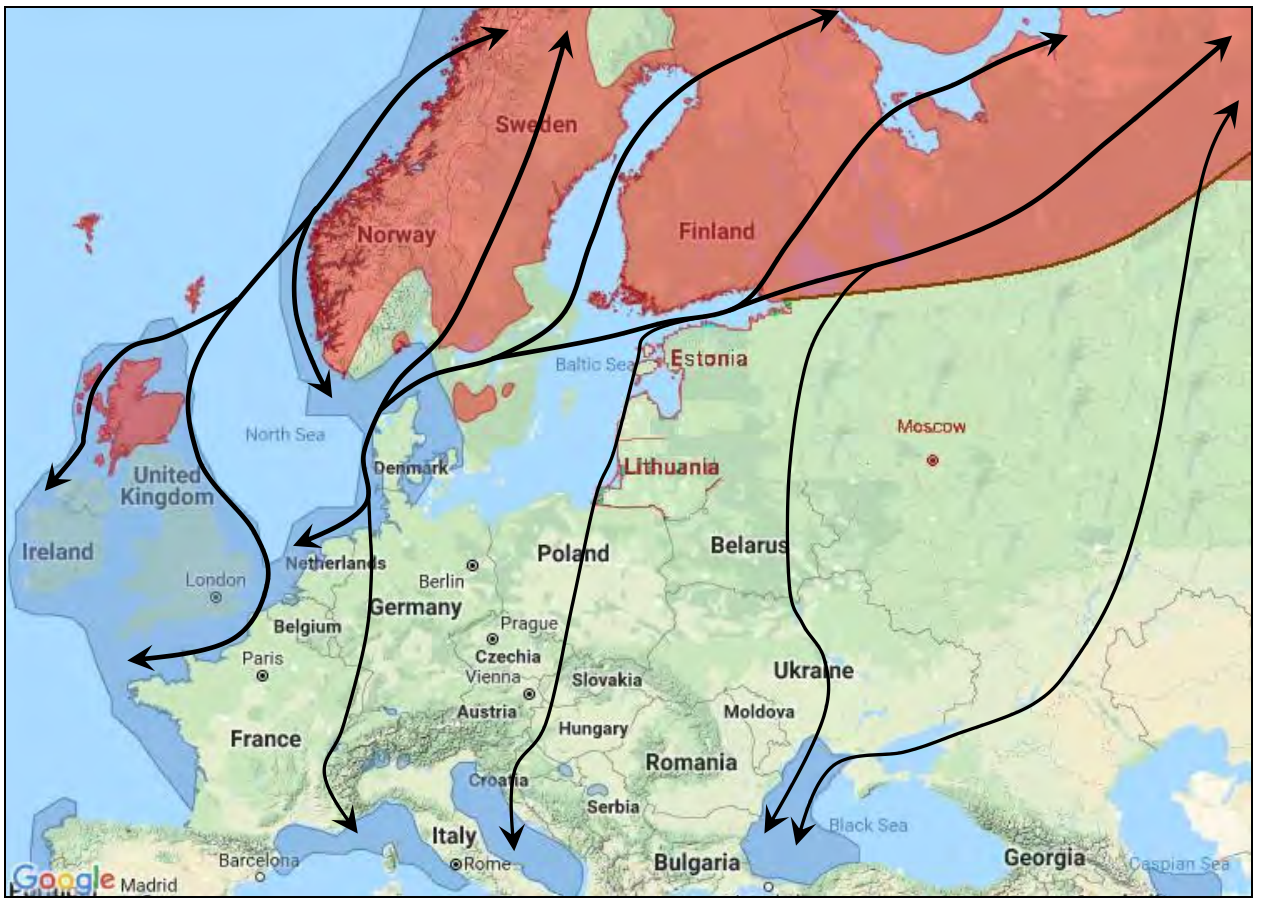
Пролітний, зимуючий вид. На території України не гніздиться. У період розмноження тримається на озерах. На материковій частині країни трапляється під час міграційних переміщень, де цих птахів реєструють майже у всіх областях, але їх чисельність є дуже низькою порівняно з численнішою гагарою чорноволою. Через материкову територію України осіння міграція відбувається протягом другої половини вересня і в жовтні. Утім досить часто вже в кінці серпня – на початку вересня гагар червоноволих спостерігають на Азовському та у північній частині Чорного морів. Напевно, ці птахи прилітають зі сходу, бо таких ранніх реєстрацій на материковій частині країни немає. Переліт гагар може проходити як в денні, так і нічні години, зазвичай у зграях гагар чорноволих. Зимують гагари цього виду на Чорному морі: в морській зоні країни перебуває не більше кількох сотень птахів. В Європі головні райони зимівлі виду розташовані в Північному морі та на прибережних акваторіях Атлантики. Зимівлі на Балтійському, Каспійському, Чорному і Середземному морях є другорядними.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів закільцьованих птахів цього виду гагар.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій по охороні гагари червоноволої не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ГАГАРА ЧОРНОВОЛА

Gavia arctica (Linnaeus, 1758)

Ряд Гагароподібні – Gaviiformes

Родина Гагарові – Gaviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Виділяють 2 підвиди, з яких в Україні трапляється номінативний підвид *G. a. arctica*. Включений у Додаток II Боннської і Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі гніздовий ареал виду охоплює Скандинавський півострів, Прибалтійський регіон, північну половину європейської частини Росії; в Азії – включає весь Західний і Східний Сибір, Далекий Схід, північні райони Казахстану та Монголії. В Україні цей вид трапляється тільки у періоди міграцій і зимівлі; найближчі відомі місця розмноження розміщені на півночі Білорусі. В європейській частині ареалу гніздиться 53,8–87,8 тис. пар. Найчисленніші гніздові угруповання сконцентровані в Росії – 35–65 тис. пар, Фінляндії – 12–13 тис. пар, Швеції – 5,3–7,1 тис. пар, Норвегії – 1,3–2,4 тис. пар. За останніми оцінками, в Європі зимує від 14 до 17 тис. гагар чорноволих. Зазначене число не може бути правильним, оскільки приблизно 150 тис. ос. тільки європейського походження мають зимувати на морях Європи та біля її океанічного узбережжя. Крім того, на європейські зимівлі прилітають гагари із Західного Сибіру і Казахстану. В територіальних водах України зимує кілька тисяч птахів, а під час сезонних міграцій через території країни пролітає не менше 100 тис. ос. В окремі осінні сезони тільки в долині Дніпра реєстрували переліт більше 10 тис. ос. За останні десятиріччя не було відмічено значного скорочення чисельності популяції гагари чорноволої. Чинниками, які негативно впливають на вид, є застосування ставних сіток для риболовлі, в яких птахи можуть масово гинути, та виливи нафти на акваторіях.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, зимуючий птах. Весняна міграція в Україні триває у квітні – травні, восени – з вересня до першої половини листопада. Оселяється на озерах, де мостить гнізда на берегах чи островах. Під час сезонних міграцій ці гагари трапляються у всіх регіонах країни, але їх найпомітніша міграція відбувається вздовж долини Дніпра. Мігрують птахи як в світлу половину доби, так і в темну; летять зграями, в яких зазвичай нараховують кілька десятків птахів, інколи зграї складаються з кількох сотень гагар. Головні райони зимівлі виду в Європі розташовані в прибережних зонах Балтійського, Північного, Середземного, Чорного і Каспійського морів, а також Атлантичного океану.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 23 звороти закільцьованих гагар чорноволих, усіх їх кільцювали за межами України. Більшість цих птахів (17) були закільцьовані у 1930-х роках на орнітологічній станції «Rossitten» у Східній Пруссії (нині Калінінградська обл. Росії). Усіх цих гагар було відловлено під час весняної міграції. З даних кільцювання відомо, що район Куршської затоки, де діяла ця станція, як і Балтійське море загалом, є ключовим регіоном в системі міграцій гагар Євразії. Під час міграцій тут концентруються птахи, які гніздяться від Скандинавії до пониззя р. Лена і які

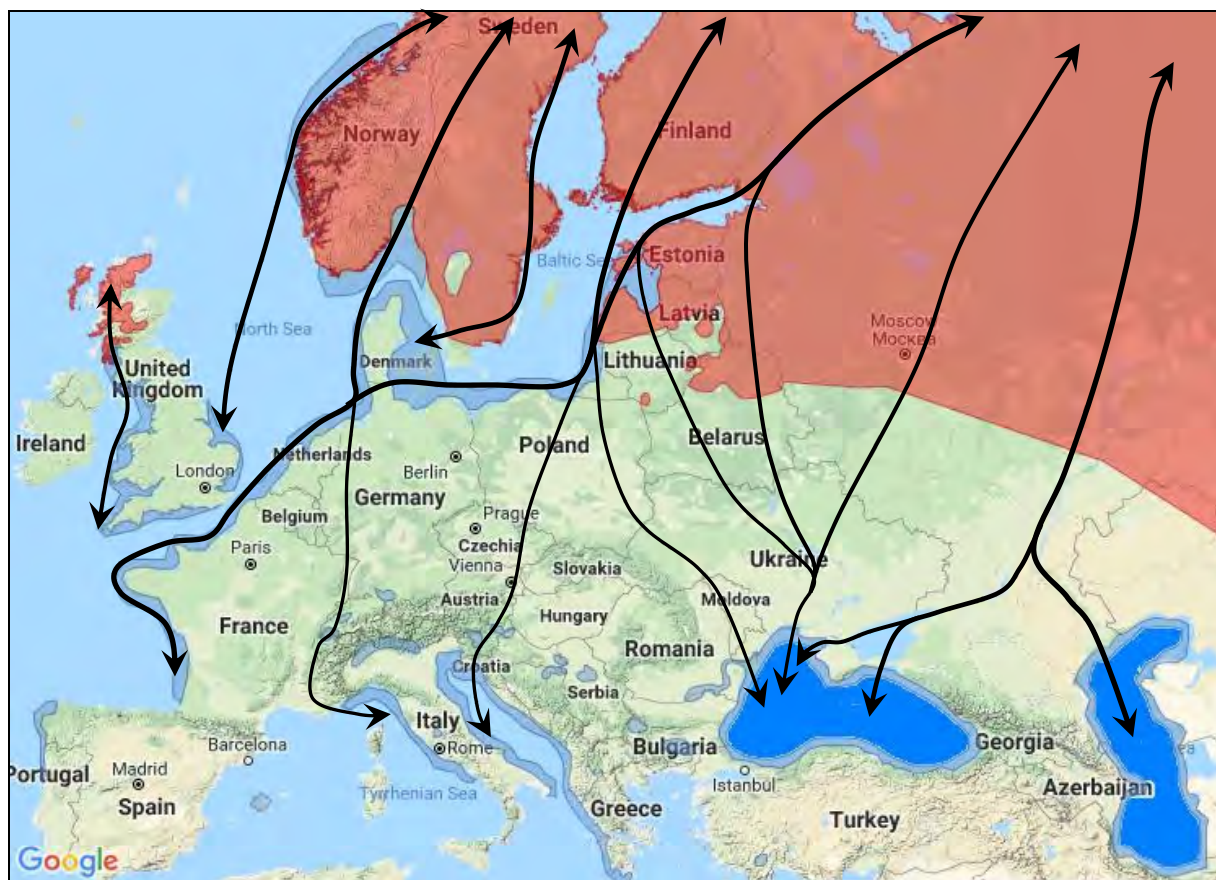
зимують в акваторіях Чорного та Середземного морів. Хоча всі “росситнівські” звороти не є прямими (тільки 4 звороти припадають на період першої осінньої міграції чи зимівлі після кільцювання птахів весною), але лінії, які з’єднують місце кільцювання в Росситні і місця знахідок в Україні, в цілому відображають напрямки міграцій через регіон, що підтверджують і візуальні спостереження. Щорічно реєструють десятки зграй гагар, які перетинають материкову частину України вздовж умовної лінії північний захід – південний схід. Серед усіх зворотів є два прямих: двох птахів закільцювали пташенятами у Швеції, і їх у першу осінню міграцію було виявлено в Київській і Тернопільській областях. Напрямок їхніх переміщень складав, відповідно, 124° та 135°, тобто вони перемістилися на південний схід.

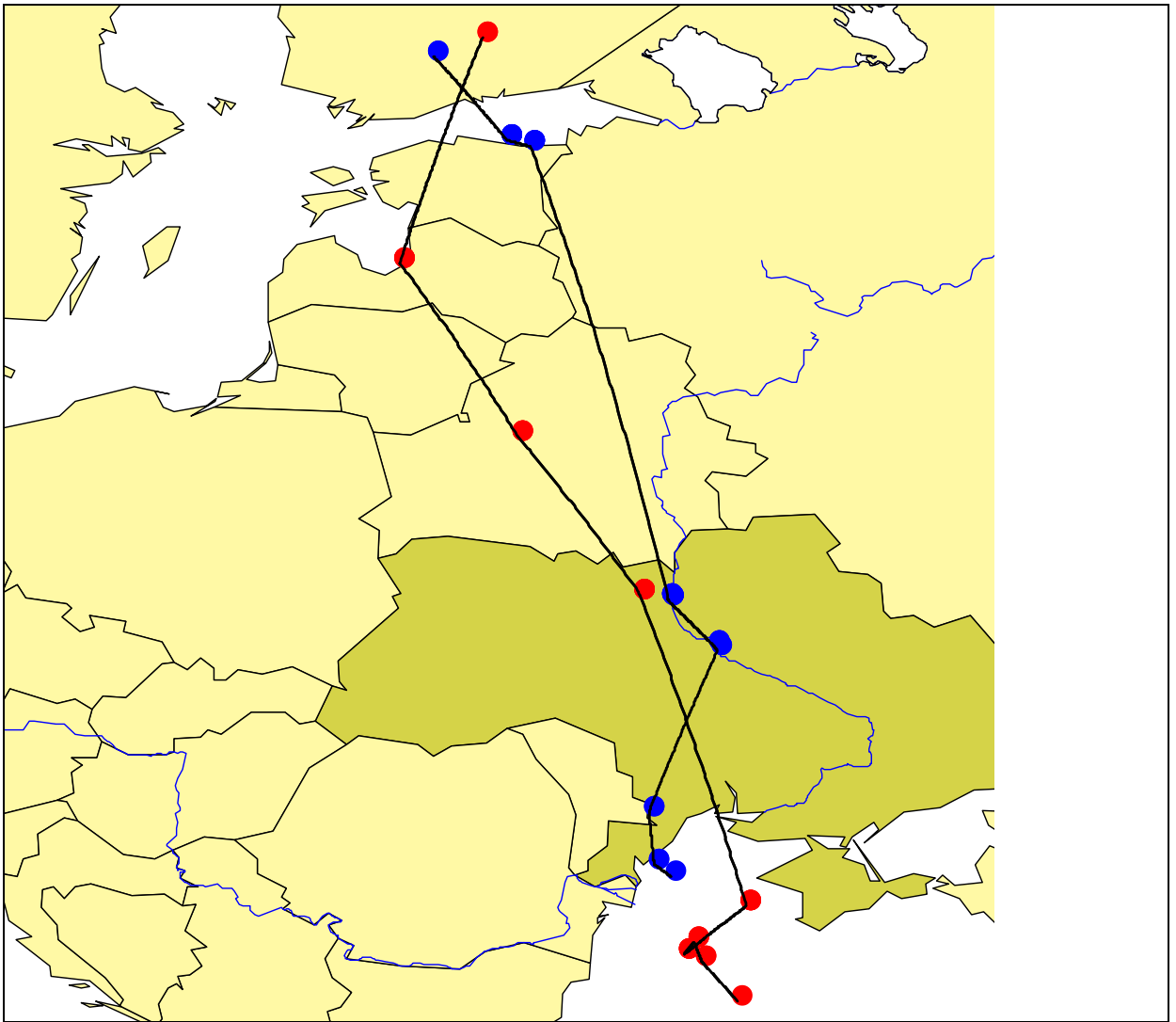
Загальну картину міграційних переміщень гагар чорноволик, яка вимальовується з даних про птахів з традиційними кільцями, підтверджують результати стеження за допомогою супутникових передавачів. У 2015 р. фінські орнітологи простежили маршрути осінньої міграції двох гагар (www.koivu.luomus.fi/en/satellite-black-throated-divers), які мігрували, зокрема, через територію України (дивись контурну карту).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Суттєве значення для стану популяції гагар мають міграційні та зимові періоди, коли смертність птахів значно зростає, особливо в місцях їхніх скупчень, де проводять вилов риби ставними сітками або трапляються забруднення води нафтопродуктами.

Автор: А.М. Полуда

НОРЕЦЬ МАЛИЙ

Tachybaptus ruficollis (Pallas, 1764)

Ряд Норцевоподібні – Podicipediformes
Родина Норцеві – Podicipedidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Виділяють 9 підвидів, із яких в Україні гніздяться птахи, що належать до номінативного підвиду *T. r. ruficollis*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться майже по всій Європі, за виключення більшої частини Скандинавії та європейської частини Росії. Майже вся територія України входить у гніздовий ареал виду: спорадично поширений скрізь, окрім гірських районів Криму, Карпат і східних областей (Луганська і Донецька обл.). З кінця ХХ ст. відбувається розширення ареалу – поступове розселення на північний схід країни. Загальну чисельність європейської популяції оцінюють у 129–208 тис. пар, яка включає найбільші гніздові угруповання: у Франції – 10–20 тис. пар, Німеччині – 12–19 тис. пар, Туреччині – 10–15 тис. пар, Румунії – 6–12 тис. пар, Польщі – 7,5–10 тис. пар, Хорватії – 5–10 тис. пар. В Україні чисельність виду на гніздуванні оцінюють у 3,5–11 тис. пар. На зимівлі в Європі перебуває від 65,4 до 159 тис. ос. За даними 2011–2017 років, на водоймах півдня країни зимувало від кількох особин до майже 100 ос. цього виду. До несприятливих чинників належать меліорація, посилення непокою з боку людини, браконьєрство, рибальство сітками в місцях розмноження та концентрацій у періоди міграцій та зимівлі.

Особливості біології та міграцій

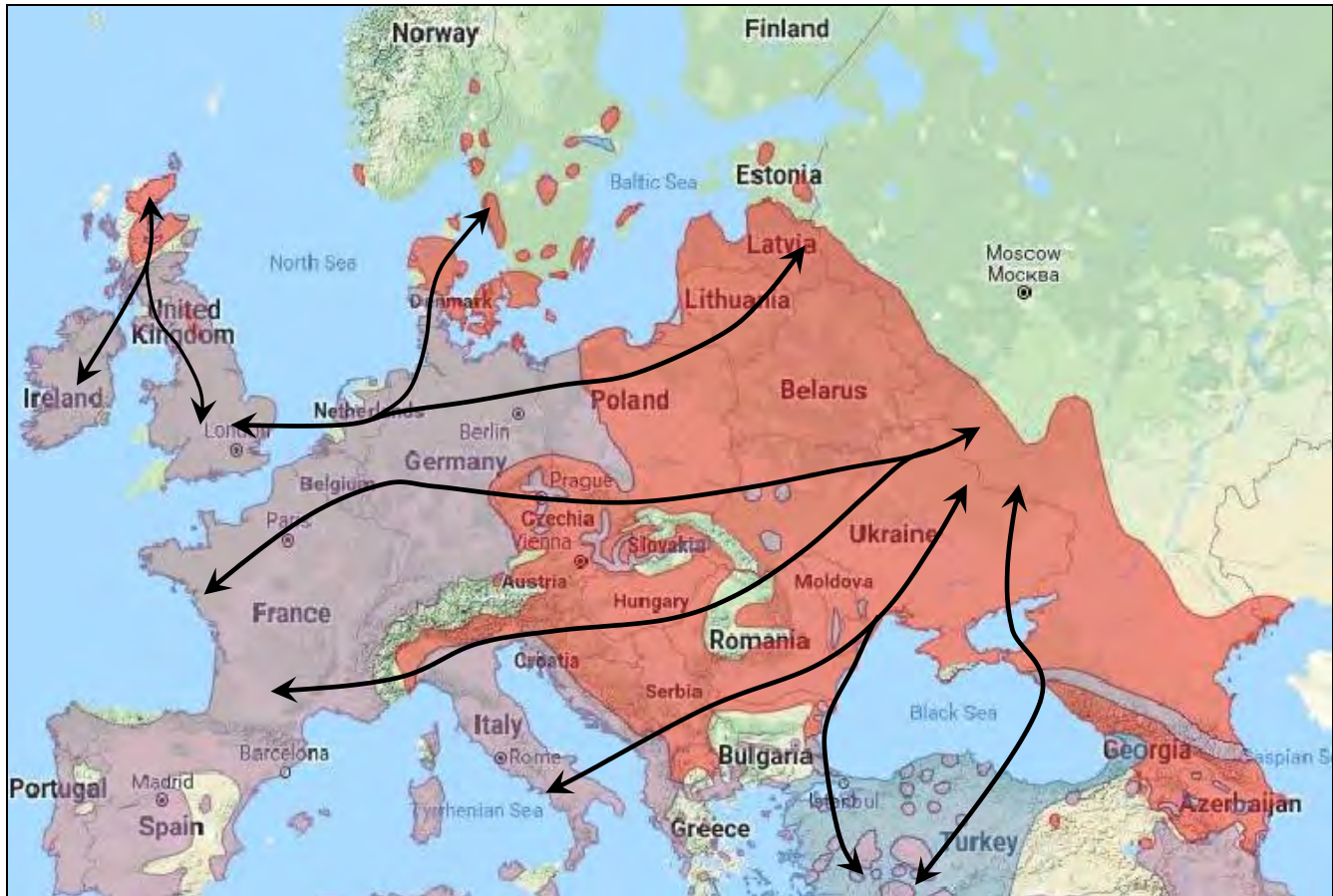
Гніздовий, перелітний і зимуючий птах. З'являється з початку березня до кінця квітня. Оселяється на неглибоких стоячих або ледве проточних водоймах, густо зарослих надводними рослинами, іноді лозою, з невеликими плесами. На місця гніздування птахи прилітають парами. Оселяються окремими парами, зрідка невеликими колоніями від 3 до 5 пар. Осіння міграція триває з вересня й аж до замерзання водойм. В Україні зимує в акваторії Чорного та, меншою мірою, Азовського морів. Мігрують птахи тільки в темну частину доби. У періоди міграцій і зимівлі часто утворюють скупчення з 20–40 ос. Головні місця зимівлі птахів європейської популяції розташовані в Центральній та Західній Європі, Середземноморському регіоні, на Британських островах.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 4 дальніх звороти від закільцьованих норців малих: двох птахів закільцювали в Харківській області в період гніздування і ще двох – під час зимівлі в Німеччині та Швейцарії. Звороти від двох останніх були отримані в гніздовий період з Волинської та Рівненської областей. Тож можна зробити висновок, що птахи із західної половини країни зимують в Західній Європі. Цікаво, що птахи зі Східної України вже на початку осінньої міграції (друга половина серпня) дали прямі звороти з відстаней 418 та 305 км від місця гніздування/народження. Найімовірніше, вони переміщалися в напрямку своїх зимівель в Азово-Чорноморському регіоні.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Попередження браконьєрства і, особливо, обмеження вилову риби сітками та пастками в місцях перебування птахів.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись

НОРЕЦЬ ЧОРНОШИЙ

Podiceps nigricollis C. L. Brehm, 1831

Ряд Норцевоподібні – Podicipediformes
Родина Норцеві – Podicipedidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *P. n. nigricollis*. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює середню смугу Західної і Центральної Європи – від Франції до Польщі та Румунії. У Східній Європі гніздиться від Фінської затоки та Північного Уралу на півночі до Азово-Чорноморського узбережжя, Північного Кавказу та Каспію на півдні. Трапляється майже по усій Україні, крім Криму і Карпат; звичайний у відповідних біотопах на території Лівобережної України, в інших регіонах є нечисленним. Загальна чисельність на гніздуванні в Європі складає 46,4–77,5 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 25–40 тис. пар, Румунії – 2–4 тис. пар, Німеччині – 1,8–2,9 тис. пар, Польщі – 1,2–2,4 тис. пар, Франції – 1,5–2 тис. пар. В Україні гніздиться від 10 до 16,5 тис. пар. У зимовий період в Європі перебуває 43,8–124 тис. ос. За даними 2011–2017 років, в Азово-Чорноморському регіоні України щорічно зимувало від кількох десятків до понад 100 ос. цього виду. На вид негативно впливають певні кліматичні зміни: у посушливі роки після спаду води багато гнізд залишається на суходолі, що помітно знижує успіх розмноження. До несприятливих чинників також належать меліорація, урбанізація, браконьєрство, сіткове рибальство в місцях перебування птахів.

Особливості біології та міграції

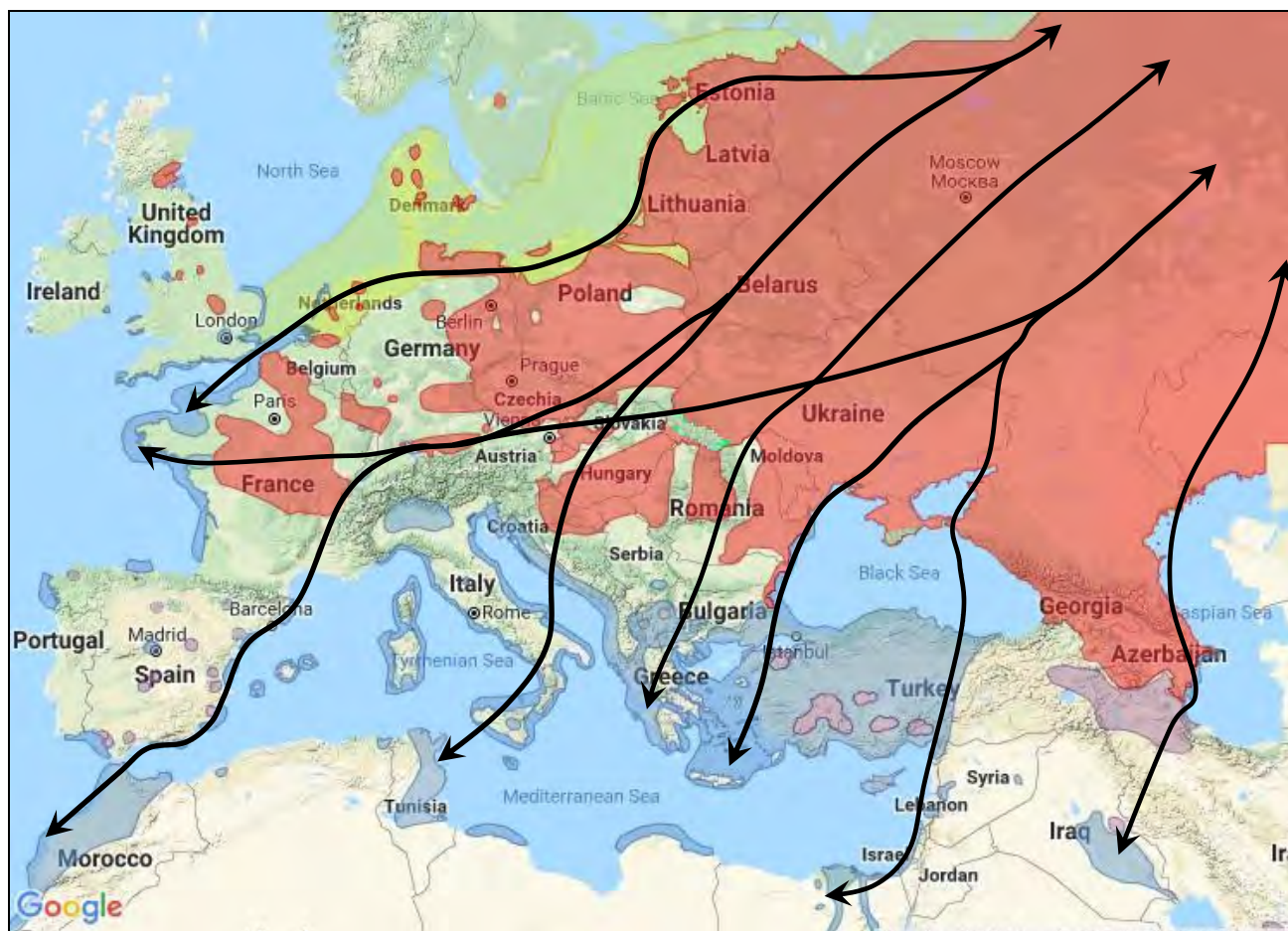
Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. У місцях гніздування норці з'являються парами у другій половині квітня – на початку травня. Гніздові біотопи – неглибокі озера, ставки, болота. Оселяється окремими парами чи невеличкими колоніями. Часто заселяє периферійну зону колоній мартинів звичайного і малого, крячків чорного і білощогого. Лаштує плавучі гнізда з відмерлих водяних рослин або робить їх на купинах, іноді на підтоплених лозняках. Пташенята стають на крило зазвичай у липні. Молоді птахи тримаються групами, іноді по кілька виводків. Міграція триває з середини серпня до початку жовтня. В Україні невелика кількість птахів цього виду зимує на Азово-Чорноморському узбережжі, а поодинокі особини і на водоймах континентальної частини. Головні місця зимівлі норців європейського походження розміщені на прибережних акваторіях Атлантики (Франція, Іспанія), Ла-Маншу, Середземного і Чорного морів. У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 12 зворотів, які мають відношення до території України. Серед них тільки один птах саме тут був за кільцюваний (пташеня, Харківська обл.). Від цього птаха отримано прямий зворот з місця його зимівлі в Греції. Він перемістився в південно-західному напрямку на 1287 км. Інших 7 птахів за кільцювали в період зимівлі на півдні Іберійського півострова. Цікаво, що період перебування в місцях зимівлі виявився досить значним: ці 7 норців були за кільцювані в проміжку між 23 серпнем і 19 березнем. Тож вже в серпні вони прилітають в райони

зимівлі. На території України цих птахів було знайдено під час весняної та осінньої міграцій, а також на гніздуванні. Відстань їхніх переміщень складає 2827–3107 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно створити сезонні заказники в місцях існування великих поселень виду. Попередження браконьєрства, особливо вилову риби сітками та пастками.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись

НОРЕЦЬ ЧЕРВОНОШИЙ

Podiceps auritus (Linnaeus, 1758)

Ряд Норцєвоподібні –
Podicipediformes

Родина Норцєві – Podicipedidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Виділяють 2 підвиди, з яких на території країни гніздяться тільки птахи, що належать до номінативного підвиду *P. a. auritus*. Включений у Додаток II Боннської і Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі і в Україні), чисельність популяції та тренди:

Гніздовий ареал охоплює північну частину Європи, зокрема Шотландію, більшу частину Норвегії, східну частину Швеції, південну половину Фінляндії. У Східній Європі гніздиться від узбережжя Балтійського моря, включаючи Естонію, Латвію, Литву та Калінінградську область Росії, до Уралу, а далі в Азії трапляється у лісо-тайговій та лісостепові зонах до Тихого океану. В Україні ці птахи не гніздяться, хоча ймовірність окремих випадків гніздування є досить високою. Найближчі відомі місця, де цей норєць розмножується, знаходяться в Північній Білорусі та Смоленській області Росії. Європейську популяцію виду оцінюють у 6,4–9,2 тис. пар, і її чисельність зменшується. Найбільші гніздові угруповання налічують у Фінляндії – 1,5–3,3 тис. пар, Швеції – 1,75–2,5 тис. пар, Росії – $\geq 1,5$ тис. пар. Досить численні угруповання локалізовані в Норвегії – 750–850 пар, Естонії – 200–300 пар. У зимовий період в Європі перебуває 3,7–4,8 тис. ос. Трапляється на зимівлі в Криму, але не регулярно. До чинників, що загрожують птахам на гніздуванні, належать меліорація, урбанізація, браконьєрство. Часто птахи гинуть у риболовних сітках та пастках.

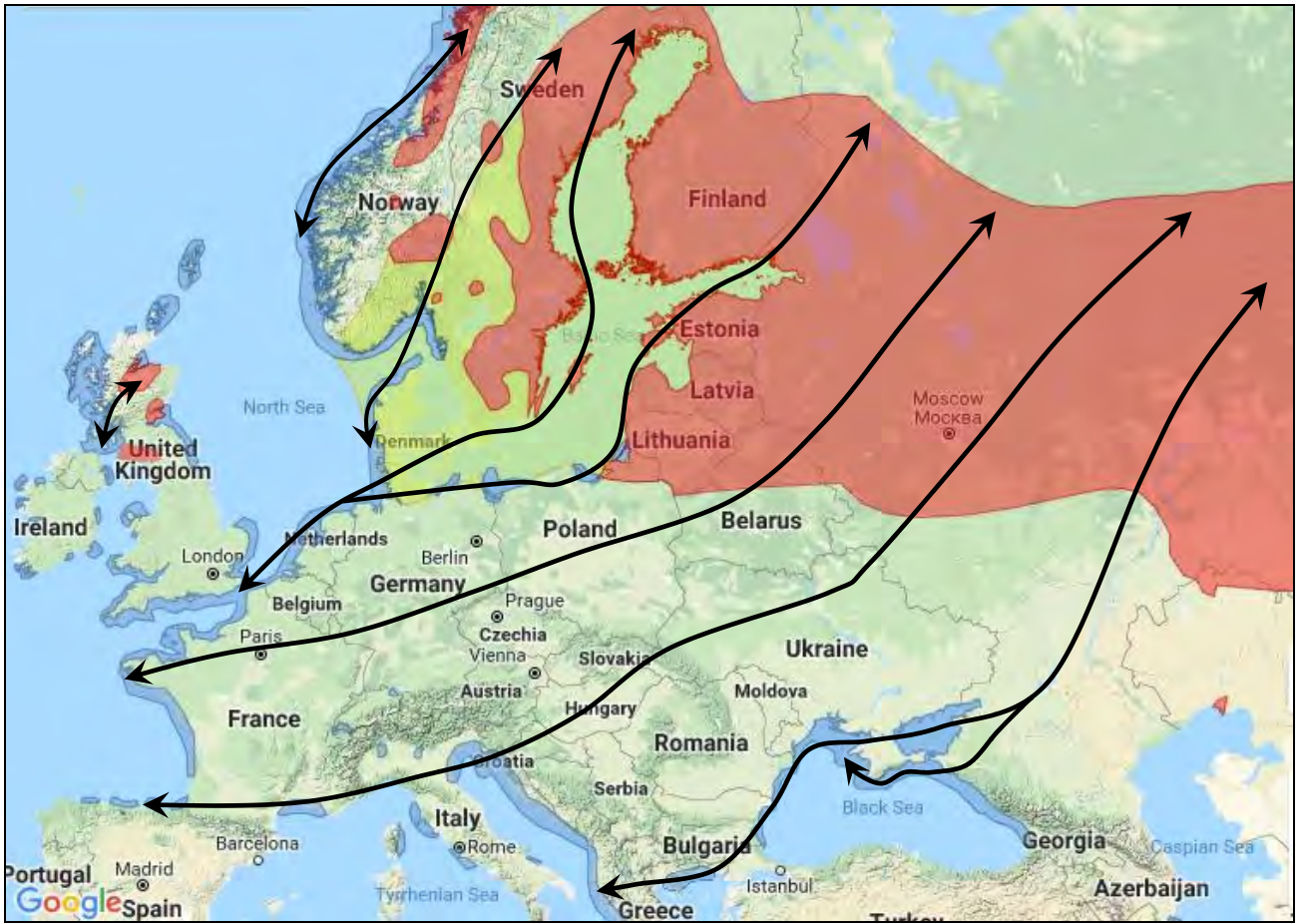
Особливості біології та міграцій

Пролітний, рідкісний зимуючий птах. З'являється у кінці квітня – на початку травня. Гніздові біотопи – мілководні заплавні озера з добре розвинутою надводною рослинністю, в тому числі і заболочені. Може оселятися на периферії колоній норєця чорношийого, мартинів звичайного та малого. Гнізда (плавучі або на купинах) буде недалеко від берега з відмерлих водних рослин. Осіння міграція починається в кінці серпня, а пік міграції припадає на жовтень – листопад. Птахи мігрують виняткового в нічні години доби. Головні місця зимівлі птахів цього виду в Європі розміщені у прибережних смугах Північного, Середземного та Чорного морів, на Атлантичному узбережжі Франції та Іспанії. Зворотів від птахів, які б стосувалися території України, в базі даних центру кільцювання немає.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вид доцільно внести до Червоної книги України. Необхідно створити природоохоронні об'єкти у виявлених місцях його гніздування.

Автори: Г.Г. Гаврись, А.М. Полуда

НОРЕЦЬ СІРОЩОКИЙ

Podiceps grisegena (Boddaert, 1783)

Ряд Норцевоподібні – Podicipediformes

Родина Норцеві – Podicipedidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України, представлений одним з двох підвидів – номінативним підвидом *P. g. grisegena*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду в Європі охоплює майже всю її східну частину (крім північно-східних територій європейської частини Росії) і Прибалтійський регіон (включно з Данією). В Україні під час гніздування трапляється майже по всій території, за виключенням Карпат і Криму (гніздиться на Східному Сиваші). Чисельність гніздового угруповання в Європі оцінюють у 27,7–47,9 тис. пар, а під час зимівлі перебуває від 3,7 до 6,4 тис. ос. Стан виду визнано безпечним. Найвищі показники чисельності у гніздовий період відмічають у Росії – 10–20 тис. пар, Фінляндії – 6–9,4 тис. пар, Німеччині – 1,8–2,6 тис. пар, Швеції – 1,1–1,7 тис. пар. Чисельність українського угруповання є другою в Європі і складає 5–9 тис. пар. Вона є суттєво вищою в південних приморських областях. Великі скупчення (до кількох тисяч особин) утворюються в серпні – на початку вересня під час линяння птахів у північних районах Криму (Каркінітська затока). До несприятливих чинників відносяться різкі перепади рівня води на водоймах і браконьєрство. Досить часто птахи гинуть у риболовних сітках та пастках.

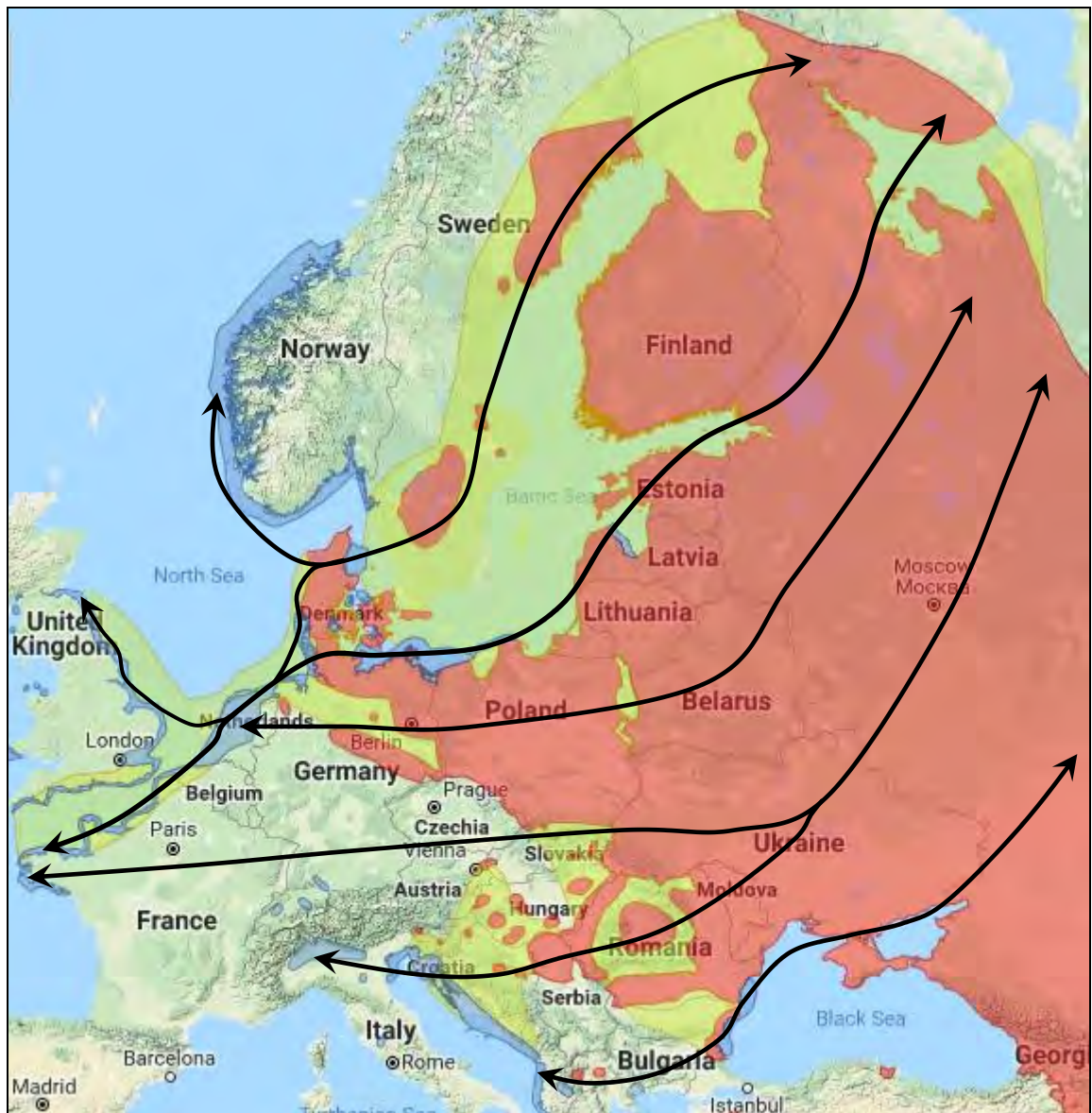
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. У місцях гніздування з'являється протягом квітня. Оселяється на озерах, ставках, болотах, лиманах та інші водоймах зі стоячою або слабо протічною водою, що поросли надводними рослинами. Уже в липні молоді птахи добре літають. Осінній переліт відбувається з кінця серпня до кінця жовтня. На місцях зимівлі в Азово-Чорноморському регіоні птахи з'являються наприкінці липня; в листопаді чисельність збільшується. Поодинокі особини зрідка зимують в інших регіонах (Січеславська, Івано-Франківська, Київська, Черкаська обл.). Міграційні перельоти птахи здійснюють у нічні години. Головні європейські зимівлі розташовані в прибережних зонах Північного (Данія, Німеччина, Нідерланди, Бельгія та Велика Британія), Адріатичного та Чорного морів, на атлантичному узбережжі Франції.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти, які мають відношення до території нашої країни. Птахів за кільцювали пташенятами. У перший же рік життя їх зареєстрували під час осінньої міграції. Один птах перемістився з Польщі в східному напрямку на 112 км, а другий з дельти Дунаю (Україна) перелетів на південь Німеччини, подолавши 1434 км (азимут 78°). Найімовірніше, птах прямував на західноєвропейські зимівлі.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Попередження браконьєрства, особливо вилову риби сітками та пастками.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ПІРНИКОЗА

Podiceps cristatus (Linnaeus, 1758)

Ряд Норцєвоподібні – Podicipediformes
Родина Норцєві – Podicipedidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Виділяють 3 підвиди, з яких в Україні гніздяться птахи, що належать до номінативного підвиду *P. c. cristatus*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Пірникоза гніздиться майже на всьому терені Європи, за винятком північних територій європейської частини Росії та більшої частини Скандинавії. В Україні гніздовий ареал включає всю територію, за виключенням Гірського Криму і Карпат. Чисельність європейської популяції оцінюють у 330–498 тис. пар, з яких найбільші угруповання знаходяться в Росії – 100–150 тис. пар, Фінляндії – 28–47 тис. пар, Німеччині – 21–31 тис. пар, Румунії – 15–30 тис. пар, Швеції – 18–26 тис. пар, Польщі – 15–25 тис. пар, Литві – 10–15 тис. пар. Стан виду в Європі є безпечним. Чисельність українського угруповання оцінюють у 14,5–16,7 тис. пар. У межах Європи зимує від 292 до 431 тис. ос. За даними 2011–2017 років, в Азово-Чорноморському регіоні України зимувало від кількох особин до кількох сотень птахів цього виду. До несприятливих чинників впливу належать різкі перепади рівня води на водоймах і браконьєрство. Часто птахи гинуть у риболовних сітках та пастках.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, нечисленний зимуючий птах. Весняна міграція в Україні починається в кінці лютого – на початку березня і триває до кінця квітня, коли мігрують птахи північноєвропейських угруповань. Оселяється на озерах, ставках, водосховищах, лиманах. Особливо високою чисельністю цих норців є в дельтових частинах Дунаю, Дністра, Дніпра. Уже в серпні утворюються скупчення птахів на водосховищах, озерах, лиманах, в яких збираються десятки і сотні особин. На початку вересня починається осіння міграція пірників, Найактивніші переміщення на зимівлю відбуваються протягом жовтня та листопада. В Україні чисельні зимівлі локалізовані в Азово-Чорноморському регіоні; у м'які зими чимало пірників перебуває на материкових водоймах. Головні європейські зимівлі розташовані на узбережжі Північного моря (Данія, Німеччина, Нідерланди, Бельгія та Велика Британія), атлантичному узбережжі Франції, в акваторії Середземного і Чорного морів. Досить багато цих птахів зимує на внутрішніх водоймах Західної Європи та Великої Британії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 17 зворотів закільцьованих птахів, які були знайдені на території країни. На жаль, зворотів від птахів, які були помічені в Україні, немає через дуже незначну кількість закільцьованих пірників. Переважна більшість птахів із зарубіжжя (15) були помічені в період гніздування. З них 12 виявили на території України під час осінньої міграції, причому 9 знахідок були прямими, тобто птахів закільцювали і повторно знайшли в один і той самий рік. Майже всі птахи (11) переміщувалися в південно-східному напрямку (діапазон азимутів переміщень складав

БУРЕВІСНИК СХІДНИЙ

Puffinus yelkouan (Acerbi, 1827)

Ряд Буревісничоподібні – Procellariiformes

Родина Буревісникові – Procellariidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Підвидів не виділяють. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN).

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає акваторію Середземного моря. Зокрема, ці буревісники гніздяться на островах Італії (12,7–19,7 тис. пар), Греції (4–7 тис. пар), на Мальті (1,6–1,9 тис. пар), Франції (0,6–1 тис. пар), Туреччині (до 1 тис. пар). В Україні не гніздяться, на морських акваторіях трапляються під час кочівель. Загальну чисельність виду оцінюють у 19,4–31,2 тис. пар, вона є досить стабільною і не має негативних тенденцій. У територіальних водах України найбільше цих буревісників буває в липні – серпні. Наприклад, 7.07.1988 на ділянці моря Одеса–Коблеве було нараховано більше 5 тис. птахів, які переміщувалися в східному напрямку. В українській частині акваторії Чорного моря може перебувати більше 10 тис. ос. Як і більшість видів, що живляться на водоймах, буревісники потерпають від забруднення води нафтопродуктами.

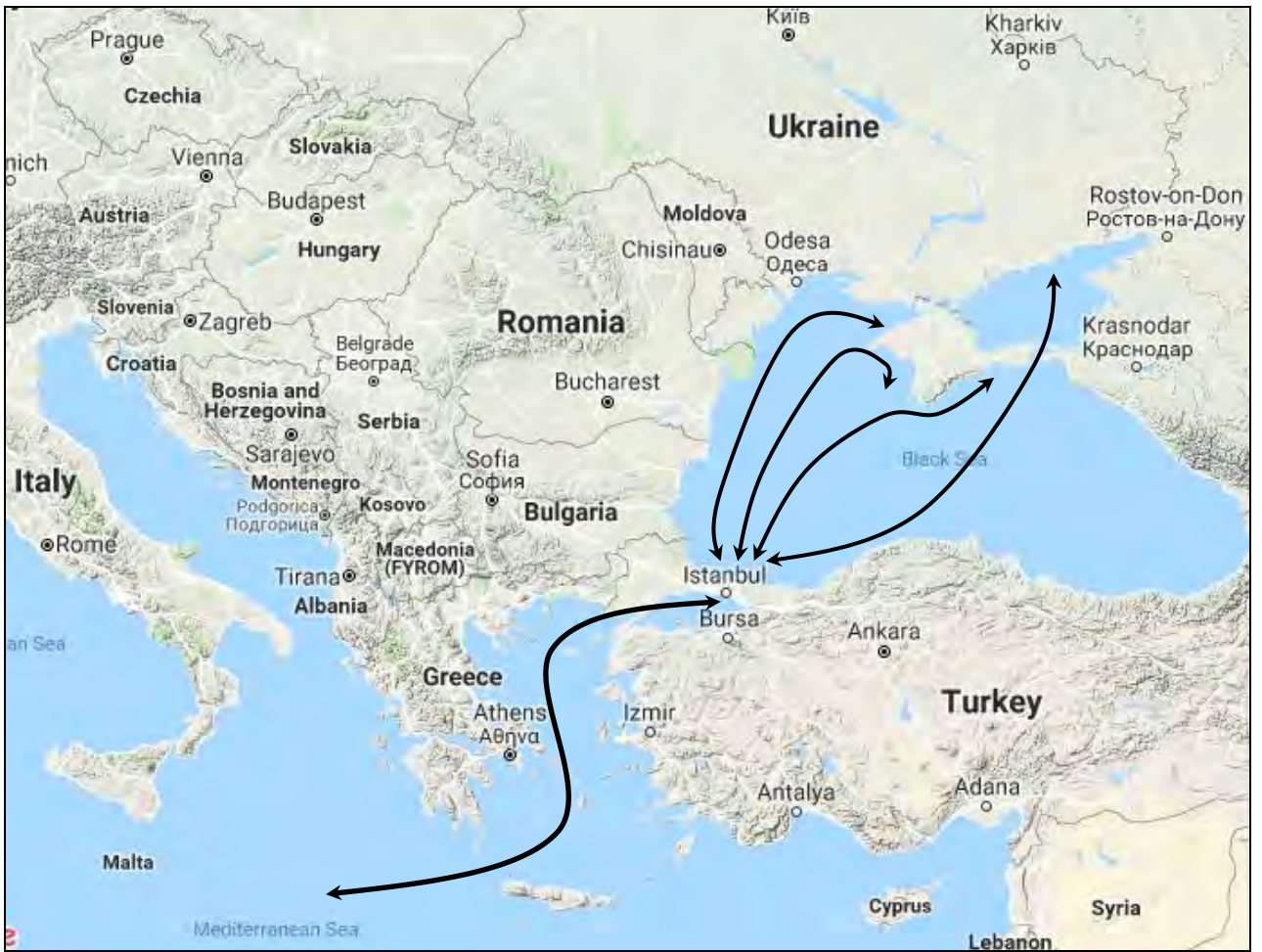
Особливості біології та міграцій

Кочовий птах. Протягом усього року в Чорному морі трапляються буревісники, які гніздяться на островах центральної та східної частин Середземного моря, в Егейському і Адріатичному морях. Для цих птахів властиві постійні кочівлі, під час яких вони відлітають від колоній на сотні і тисячі кілометрів. У цей час вони з'являються в Чорному і Азовському морях.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вид в Україні не потребує проведення спеціальних заходів охорони.

Автор: А.М. Полуда

ПЕЛІКАН РОЖЕВИЙ

Pelecanus onocrotalus Linnaeus, 1758

Ряд Пеліканоподібні – Pelecaniformes

Родина Пеліканові – Pelecanidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає окремі території на Балканах, у Південно-східній Європі (Румунія, Україна, Росія), Малій, Південно-західній та Центральній Азії, Екваторіальній та Південній Африці. До 1990-х років в Україні пелікани рожеві регулярно траплялися виключно у дельті Дунаю, але гніздилися вони у Румунії. З середини 1990-х років птахи почали розмножуватися в Чорноморському біосферному заповіднику, а згодом – і на Лебединих островах. Чисельність європейського гніздового угруповання оцінюють в 4,9–5,6 тис. пар, і вона має тенденцію до збільшення, що зумовлено належною охороною та покращанням стану водно-болотних угідь. Проте в Європі вид визнано рідкісним. Найбільше птахів розмножується в Румунії – 4,1–4,48 тис. пар, Росії – 400–500 пар, Греції – 302–345 пар, Туреччині – 50–80 пар. В Україні чисельність коливається від 14 до 150 пар. На півдні України літаючі птахи звичайні, місцями численні, зокрема в дельті Дунаю, в районі Кінбурнського півострова, на Сиваші та в деяких інших приморських угіддях. У серпні 2004 р. в цьому регіоні нарахували понад 15 тис. ос. В місцях значних концентрацій пелікани завдають певної шкоди рибицтву, що може спричинити їх відстріл.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. На місця гніздування прилітає в кінці березня – на початку квітня. Заселяє лише багаті на рибу, переважно великі прісні та солонуваті водно-болотні угіддя з великими мілководдями та мозаїчними заростями надводної рослинності, де утворює колонії. Після того, як молодь стає на крило, птахи починають кочувати, переміщуючись між багатими на рибу угіддями. Масштаби цих кочівель сягають сотень кілометрів. В цей період групується у зграї, в яких буває від кількох десятків до сотень ос. Територію України птахи залишають протягом вересня – жовтня. Свої переміщення під час кочівель і міграцій пелікани здійснюють у денні години, зазвичай використовуючи, як лелеки чи великі хижі птахи, висхідні потоки повітря. Маршрути міграцій пеліканів походженням з Європи співпадають зі шляхами перельотів лелек, зокрема вони також використовують Балканський міграційний міст. Зимівлі птахів знаходяться в Африці (за винятком пустелі Сахари та вологих тропічних лісів) і окремих районах Південної Азії. Протягом 1999–2009 років у Чорноморському біосферному заповіднику закільцювали 195 пташенят пелікана, і був отриманий один зворот: на другий рік життя в літній період птаха виявили на Кіпрі. Крім того, ще одного птаха, закільцюваного в румунській частині дельти Дунаю, на третьому році життя влітку зареєстрували в Харківській області. У базі даних Українського центру кільцювання птахів є ще 6 зворотів від птахів, які були

помічені в Ізраїлі, всіх їх закріплювали в проміжку між 11 жовтня та 2 грудня. Птахи могли мігрувати до Екваторіальної Африки чи залишитися на зимівлю в Ізраїлі. Відомо, що ця країна є місцем зимівлі кількох тисяч пеліканів рожевих. Усіх цих закріплюваних пеліканів згодом спостерігали в українській частині дельти Дунаю.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно запобігати відстрілу пеліканів в рибних господарських.

Автори: А.М. Полуда, М.Є. Жмуд

ПЕЛІКАН КУЧЕРЯВИЙ

Pelecanus crispus Bruch, 1832

Ряд Пеліканоподібні – Pelecaniformes

Родина Пеліканові – Pelecanidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал пелікана кучерявого займає деякі території на Балканах, у Південно-східній Європі (Румунія, Україна, Росія), Малій і Південно-західній Азії, а також північну половину Центральної Азії. В Україні спорадично гніздиться на придунайських озерах Кугурлуй та Картал. У 2000 р. була невдала спроба розмноження у Дунайському біосферному заповіднику. У 2009 р. загіздився на Азовському узбережжі (Крива коса). На літуванні регулярно трапляється на водоймах Придунав'я та Північно-західного Причорномор'я. Чисельність птахів, які гніздяться в Європі, оцінюють у 3–3,6 тис. пар. Найбільші угруповання налічують в Греції – 1,31–1,47 тис. пар, Росії – 1–1,2 тис. пар, Туреччині – 277–341 пара, Румунії – 243–329 пар, Болгарії – 80–150 пар. Чисельність зростає: в 2002 р. у дельті Дунаю (виключно у Румунії) в трьох колоніях було нараховано 419 пар. Однак в Європі вид визнано рідкісним. В Україні гніздиться 3–14 пар. Кількість літуючих птахів на півдні країни зростає: зокрема, у серпні 2004 р. виключно у Дунай-Дністровському межиріччі нараховали 142 пеліканів кучерявих. Збільшення чисельності дунайської популяції за останнє десятиріччя зумовлено належною охороною гніздових поселень у Румунії, покращанням стану водного середовища. Приблизно 20 ос. цього виду майже щорічно зимують в українській частині дельти Дунаю. Негативні зміни чисельності можуть викликати: інтенсивне освоєння водно-болотних угідь, зменшення їх рибопродуктивності, глобальне забруднення водойм, посилення чинника непокою.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. У дельті Дунаю з'являється раніше пелікана рожевого – у другій половині березня. Тримається невеликими групами та поодиночі. Заселяє багаті на рибу великі приморські водойми з мілководдями, низькими косами, острівцями та мозаїчними заростями надводної рослинності. Гніздиться як на плаваючих купинах, так і відкритих приморських косах. Гнізда влаштовує поблизу відкритої води. Вже у віці 2,5 місяців молоді птахи здатні літати. В райони зимівлі пелікани цього виду відлітають у жовтні – листопаді. Більшість птахів європейського угруповання зимують на Балканському півострові: у різні роки тут збираються від 3,3 до 11,3 тис. ос. Головними місцями концентрації є водно-болотні угіддя Греції. Частина птахів відлітає південніше – до Туреччини, Ізраїлю, Єгипту. Невелика кількість птахів зимує в дельті Дунаю.

Зворотів від пеліканів кучерявих, які б стосувалися території України, в базі даних Українського центру кільцювання птахів немає.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно заповідати окремі акваторії придунайські озер, де ці птахи гніздяться. Запобігати відстрілу в рибних господарствах.

Автори: А.М. Полуда, М.Є. Жмуд

БАКЛАН ВЕЛИКИЙ

Phalacrocorax carbo (Linnaeus, 1758)

Ряд Пеліканоподібні – Pelecaniformes
Родина Бакланові – Phalacrocoracidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Виділяють 7 підвидів, з яких в Україні гніздяться птахи, що належать до підвиду *Ph. c. sinensis*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду в Євразії включає південь, захід і північ Скандинавського і Кольського півострів, Прибалтику, Західну і Центральна Європу, окремі території на Балканах, Британських островах, у західній і південній частинах Східної Європи, північно-західну, східну і південну частини Центральної Азії, Приамур'я, Далекий Схід, Південну Азію, південь Китаю. В Україні більша частина популяції зосереджена в Азово-Чорноморському регіоні, другим регіоном за значенням для виду є долина Дніпра – від Дніпровського лиману до Київського водосховища. Крім того, окремі колонії є в Західній Україні, зокрема на Бурштинському водосховищі поблизу р. Дністер, у Вінницькій області. На території Східної Європи гніздяться баклани великі, які належать до двох підвидів – *Ph. c. carbo* і *Ph. c. sinensis*. Гніздова частина ареалу першого підвиду охоплює Скандинавський та Кольський півострови. Птахи другого підвиду гніздяться на значно більшій частині Східної Європи: це Балтійський, Чорноморський, Каспійський регіони. Аналіз даних кільцювання показує, що на території України птахи, які належать до номінативного підвиду, не трапляються. Чисельність європейської популяції баклана великого (двох підвидів) оцінюють у 401–512 тис. пар, з тенденцією до зростання протягом останніх 20 років. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Україні і Росії – 65–75 та 67–123,2 тис. пар, відповідно. Досить багато бакланів налічують також у Швеції – 40 тис. пар, Данії – 25,1–39,9 тис. пар, Нідерландах – 20,5–24,7 тис. пар, Норвегії – 18,6 тис. пар, Румунії – 12–20 тис. пар. За даними обліків 2011–2017 років, в Азово-Чорноморському регіоні України щорічно зимувало від 800 ос. до понад 2 тис. ос. баклана великого. В Україні відбувається розширення гніздової частини ареалу та стрімке збільшення чисельності виду. Баклани завдають суттєвої шкоди рибному господарству, зокрема розплідникам.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Міграції в напрямку місць гніздування в Україні відбуваються в другій половині лютого та березні. На місцях гніздування перші птахи з'являються досить рано – вже у кінці лютого або першій половині березня. Баклани великі оселяються колоніями, які утворюють на землі (зазвичай на островах) або на деревах. Після закінчення гніздування, яке триває з кінця квітня до середини липня, баклани залишають свої колонії, хоча частина птахів може деякий час триматися поблизу. Деякі птахи в літньо-осінній період можуть відлітати від місця гніздування чи народження на сотні кілометрів, про що свідчать дані кільцювання. Окремі баклани з місць гніздування на Азово-Чорноморському узбережжі піднімаються по руслу Дніпра майже до Київського водосховища. У серпні та протягом усієї осені баклани утворюють значні

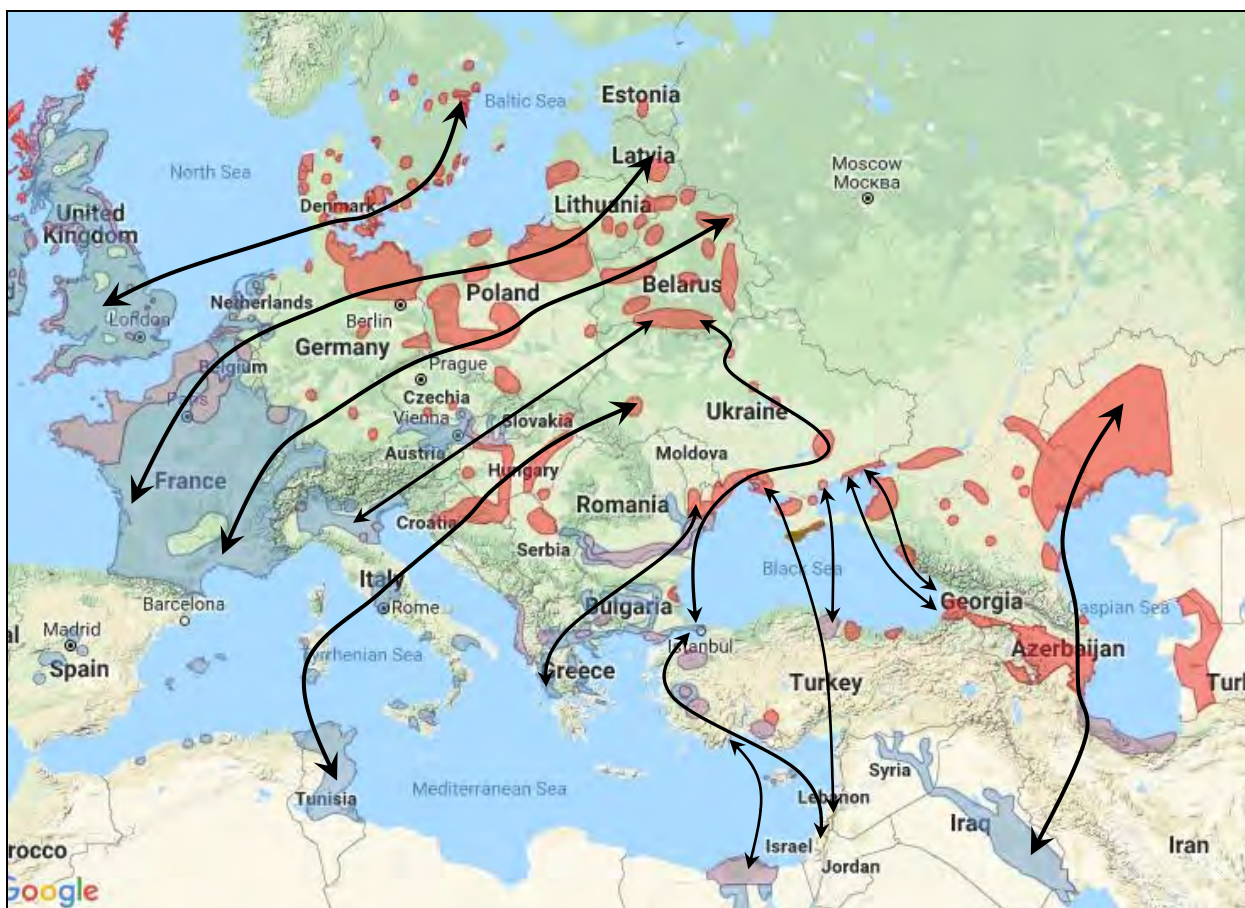
скупчення під час ночівлі, інколи в них може збиратися до кількох тисяч особин. Такі ночівлі птахи утворюють на суші (острови, коси) чи на деревах. Поступовий відліт триває протягом усього осіннього сезону, включаючи листопад і першу половину грудня. Міграційні переміщення баклани здійснюють в денні години доби зграями, в яких нараховують по декілька десятків особин. Зазвичай птахи переміщуються вздовж екологічних русел – долин річок, берегових ліній морів або озер. Частина птахів зимує біля південного берега Криму і в Придунайському регіоні України. Місця зимівлі птахів з Європи розташовані переважно на Британських островах, у Західній і Південній Європі, на Близькому Сході, в Месопотамії, нижній течії Нілу.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 359 зворотів від закілцьованих бакланів великих. Аналіз цих даних дає можливість з'ясувати просторовий розподіл птахів різних вікових груп протягом річного циклу. На зимовий період вони залишають материкову частину України і переміщуються південніше. Більшість бакланів української популяції летять до кавказького, турецького та балканського узбережжя Чорного моря (птахи відлітають на кілька сотень кілометрів від своїх колоній), в південну частину Балкан, на Середній Дунай, у східну частину Середземного моря (зокрема, в Ізраїль, на відстань приблизно 1 тис. км). Завдяки кільцюванню отримано інформацію про переміщення птахів цього виду на значні відстані. Зокрема, баклан, який народився на півдні України, опинився на зимівлі в Африці (Нігер), пролетівши понад 5 тис. км; другий птах подолав до України майже 3,2 тис. км, прилетівши з Казахстану, де він з'явився на світ.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Баклан великий не знаходиться в загрозовому стані. Впроваджувати спеціальні заходи щодо його охорони не доцільно.

Автор: А.М. Полуда

БАКЛАН ЧУБАТИЙ

Phalacrocorax aristotelis (Linnaeus, 1761)

Ряд Пеліканоподібні – Pelecaniformes

Родина Бакланові – Phalacrocoracidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України, представлений середземноморським підвидом *Ph. a. desmarestii*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду включає західне узбережжя Скандинавії, північні береги Кольського півострова, узбережжя Британських островів, Ірландії, Ісландії, Франції, Іспанії та Португалії, узбережжя і острови Середземного, Адріатичного, Егейського та Чорного морів, частково північне узбережжя Африки. В Україні гніздиться в Криму (півострів Тарханкут та південне узбережжя всього Кримського півострова). У Європі гніздова чисельність складає 76,3–78,5 тис. пар, популяція скорочується. Особливо численні угруповання зосереджені у Великій Британії – 27 тис. пар, Норвегії – 19 тис. пар, Франції – 8,1–8,4 тис. пар, Іспанії – 3,7 тис. пар, Хорватії – 1,6–2 тис. пар, Італії – 1,5–2 тис. пар, Греції – 1,3–1,45 тис. пар. У Криму гніздиться приблизно 1,5–1,7 тис. пар, в т.ч. до 500 пар на Тарханкуті. Зимова щільність складає 2–11 ос. на 1 км прибережної смуги. Причини зменшення чисельності: забруднення моря нафтопродуктами, чинник непокою.

Особливості біології та міграцій

Переважно осілий вид, але може здійснювати віддалені кочівлі. За межами районів гніздування траплявся на півночі Криму і о. Зміїному. Заселяє скелясті морські береги. Моногамний вид. Гніздиться окремими парами і групами в нішах та на уступах скель. Відкладання яєць триває з кінця лютого до травня. Після завершення гніздування птахи тримаються невеликими зграями і здійснюють кочові переміщення.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів за кільцюваних птахів цього виду бакланів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідне посилення охорони існуючих природоохоронних територій, де гніздиться цей нечисленний в Україні вид та створення нових, зокрема на півострові Тарханкут.

Автор: А.М. Полуда

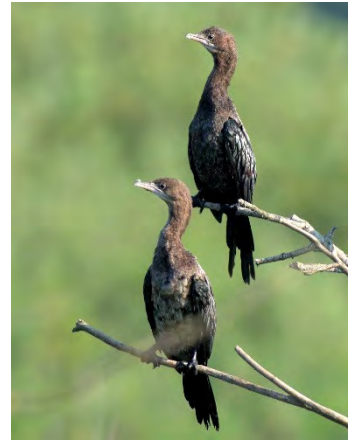

БАКЛАН МАЛИЙ

Phalacrocorax pygmaeus (Pallas, 1773)

Ряд Пеліканоподібні – Pelecaniformes

Родина Бакланові – Phalacrocoracidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду включає окремі території Балканського і Азово-Чорноморського регіонів, Малої Азії, Месопотамії, прибережні райони Каспійського та Аральського морів, долину Сирдар'ї. В Україні гніздиться на Східному Сиваші, в дельтах Дністра та Дунаю, а також невеличкі колонії реєструють в деяких інших районах півдня України. В Європі популяція складається з 37,6–50,4 тис. пар, і її стан оцінено як безпечний. Найбільші угруповання сконцентровані в Азербайджані – 10–15 тис. пар, Румунії – 9,4–10,5 тис. пар, Росії – 6–8 тис. пар, Чорногорії – 2,4–3 тис. пар, Туреччині – 2–3 тис. пар, Італії – 1–1,5 тис. пар, Сербії – 0,9–1,6 тис. пар. З кінця 1990-х років на терені Європи баклан малий помітно збільшив чисельність та розширив свій гніздовий ареал. На початку XXI ст. в Україні, переважно у Придунав'ї, нараховували до 2 тис. пар. На 2017 рік гніздова чисельність виду в Україні становить 550–700 пар. За даними обліків 2011–2017 років, на водоймах півдня країни зимувало від кількох десятків до кількох сотень бакланів малих. До 2010 року зимова чисельність виду в Україні становила 0,3–1,5 тис. особин. Ймовірними причинами негативної зміни чисельності можуть бути як прямі – відстріл на полюванні та в рибних господарствах, загибель у знаряддях риболовного промислу, так і опесередковані – посилення чинника непокою в місцях гніздування, фактор рекреації, аномально суворі зими.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий, у дельті Дунаю частково осілий птах. Гніздовий період охоплює період від другої половини березня до початку липня. Оселяється на плавневих ділянках річок. Гнізда влаштовує на деревах і кущах. У позагніздовий період, який настає вже в липні, баклани малі тримаються переважно невеликими групами. Частина птахів залишається зимувати в Азово-Чорноморському регіоні. Головні зимівлі виду розміщені на територіях в західній і південній частинах його гніздового поширення.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від за кільцюваних у дельті Дністра, бакланів малих. Одного з них знайшли у Сербії через півтора місяця після мічення (птах перемістився на відстань 704 км у західному напрямку); другого виявили під час зимівлі в румунській частині дельти Дунаю (175 км від місця народження). Останній зворот свідчить, що частина птахів з України проводить зимовий період у регіоні Нижнього Дунаю.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно заповідати окремі акваторії придунайські озер, де ці птахи гніздяться. Запобігати відстрілу в рибних господарствах.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко, М.Є. Жмуд

БУГАЙ ЗВИЧАЙНИЙ

Botaurus stellaris (Linnaeus, 1758)

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes
Родина Чаплеві – Ardeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один вид роду у фауні України, який представлений номінативним підвидом *B. s. stellaris*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений від Західної Європи, півдня Скандинавії та Фінляндії до середньої течії Лени, Далекого Сходу і північно-східної частини Китаю. Територія України повністю входить до гніздового ареалу виду, за винятком Гірського Криму та Карпат. Європейське гніздове угруповання виду складається з 37,6–66,4 тис. пар. У Західній і Центральній Європі протягом останніх десятиріч відзначається стабільність чисельності. Найбільше птахів цього виду зосереджено в Росії – 15–30 тис. пар, Румунії – 1–5 тис. пар, Польщі – 3,3–4,2 тис. пар, Литві 1,5–2 тис. пар, Білорусі – 1–1,8 тис. пар, Фінляндії 1–1,5 тис. пар. В Україні гніздиться приблизно 10–15 тис. пар. Найвищою чисельність є в лісостеповій зоні: наприклад, у заплаві р. Удай (Полтавська та Чернігівська обл.) гніздиться не менше 250 пар. На водоймах Азово-Чорноморського регіону невелика кількість птахів залишається зимувати, але не щороку. В Україні протягом останнього часу не відмічено суттєвого зниження чисельності популяції, що, ймовірно, пов'язано з припиненням масштабного осушення боліт. Головним чинником, що негативно впливає на вид, є перетворення водно-болотних угідь внаслідок меліорації, зі знищенням заростей очерету й рогозу.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Весною міграція триває в березні – квітні. Оселяється у водно-болотних угіддях скрізь, де є чималі за площею рогово-очеретяні зарості, в яких проводить практично весь час. Коли птахи оселяються в бідних на корм угіддях, вони можуть в нічні години літати за межі гніздових ділянок. Гніздяться птахи окремими парами. Гнізда будують на купинах старого очерету. Осіння міграція відбувається у вересні – жовтні. Мігрують поодинокі і тільки вночі. Невелика кількість птахів зимує на півдні України – в дельті Дунаю, на придунайських озерах, в пониззях Дніпра та Дністра. Місця зимівлі птахів європейського походження розташовані в Середземномор'ї, але більша частина з них летить на зимівлю в Тропічну Африку.

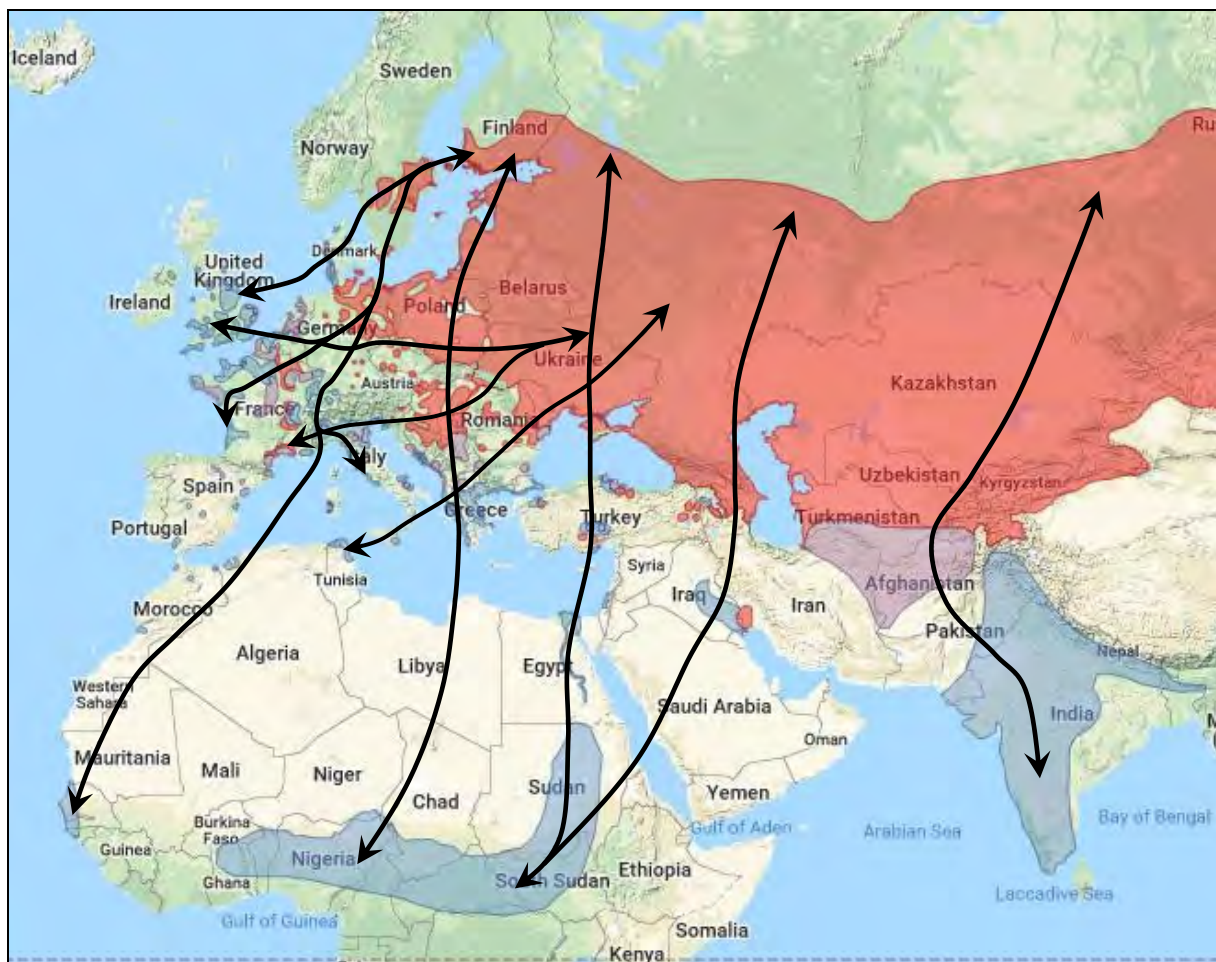
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 5 дальніх зворотів, які отримані з місць, що розташовані на відстані більше ніж 1000 км від місць кільцювання бугаїв. Три з них надійшли з місць зимівлі в Криму, дельті Дунаю та Італії. Одного птаха було за кільцювано весною в Нідерландах, а повторно зареєстровано в гніздовий період у Львівській області. Наведені дані показують, що частина бугаїв, які гніздяться в Україні (принаймні із західного регіону) можуть зимувати в Західній та Південній Європі. В Чорноморському регіоні (Одеська, Миколаївська та Херсонська обл., Крим) можуть

залишатися на зимівлю як птахи з материкової частини України, так і ті, що гніздяться північніше (Західна Прибалтика, Білорусь).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Найбільш дієвим заходом охорони є збереження місць існування птахів – бажано розвивати мережу охоронних територій, які мають важливе значення для цього виду.

Автор: А.М. Полуда

БУГАЙЧИК ЗВИЧАЙНИЙ

Ixobrychus minutus (Linnaeus, 1766)

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes
Родина Чаплеві – Ardeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений однією з 5 географічних форм – номінативним підвидом *I. m. minutus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування бугайчика звичайного включає значну територію Європи, розташовану південніше лінії між Ладозьким озером і середньою течією р. Ками, а також Центральну Азію, значну частину Південно-східної Азії та окремі території Малої Азії. В Україні вид гніздиться по всій території, за винятком Гірського Криму і Карпат. Чисельність птахів, що гніздяться в Європі, оцінюють у 63,1–111 тис. пар. Найбільше бугайчиків гніздиться в Росії – 17–35 тис. пар, Румунії – 10–15 тис. пар, Угорщині – 4–6 тис. пар, Іспанії - 4 тис. пар, Сербії – 2,6–3,4 тис. пар, Болгарії – 1,5–4,5 тис. пар, Італії – 1,3–2,3 тис. пар. У деяких європейських країнах відбувається зменшення чисельності виду, зокрема у Франції, Італії, Іспанії, Хорватії. Українську частину популяції можна оцінити в 13,2–22,3 тис. пар. Істотне зменшення чисельності відбувалося у 1960-х – 1970-х роках у часи масштабного осушення боліт. Саме осушувальна меліорація з докорінними перетворенням місць існування виду є головним чинником, який спричиняє негативні зміни його чисельності.

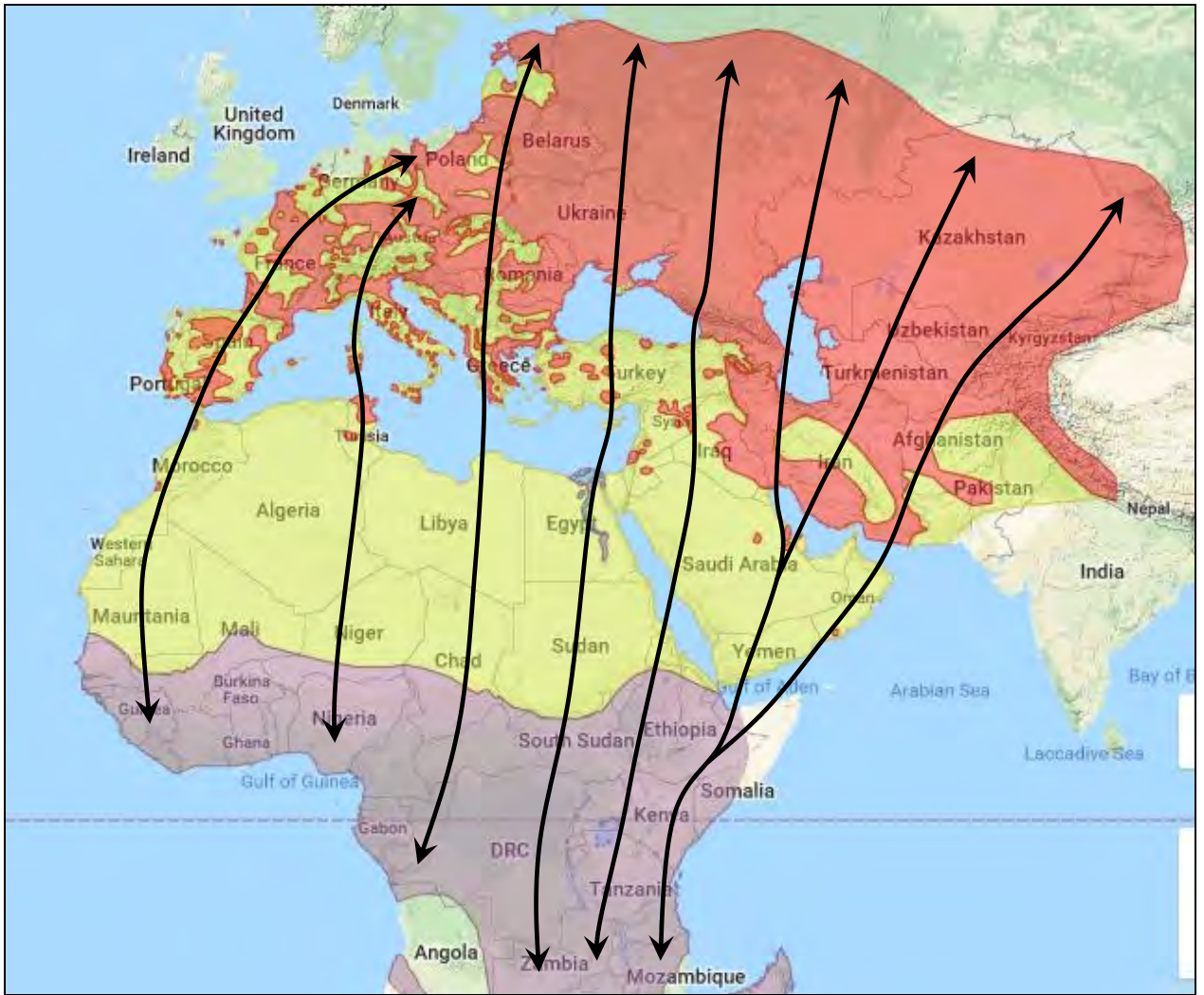
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Навесні прилітає досить пізно (у другій половині квітня – першій половині травня). Займає водно-болотні угіддя з рогозово-очеретяними та чагарниковими заростями як на великих за площею водоймах (дельтові частини Дніпра, Дністра та Дунаю), так і на невеличких ставках, заплавлених озерах чи болотах. Птахи ведуть нічне життя, тому їхня присутність вдень майже непомітна. Оселяються окремими парами, колоній не утворюють, але інколи щільність гніздування буває досить високою. В залежності від гідрологічних умов та видового складу рослинних асоціацій, птахи будують гнізда на висоті до 3 м над водою, використовуючи як субстрат кущі або очеретяно-рогозові заломі. Восени протягом вересня бугайчики відлітають до місць зимівлі. Вони летять поодиночці і тільки в темну частину доби. Місця зимівлі виду розміщені в Африці, від південної межі пустелі Сахари до південних меж континенту. У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від закільцьованих особин цього виду.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Найдієвішим заходом охорони є збереження місць перебування птахів. Необхідно зберігати мережу територій, які мають важливе значення для цього виду.

Автор: А.М Полуда

КВАК ЗВИЧАНИЙ

Nycticorax nycticorax (Linnaeus, 1758)

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes

Родина Чаплеві – Ardeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *N. n. nycticorax*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздовий ареал виду включає Західну і Центральну Європу, південь Східної Європи, окремі райони Малої Азії, Передню Азію, південну і західну частину Центральної Азії, Південну і Південно-східну Азію. В Україні квак є звичайним птахом півдня у пониззях Дунаю, Дністра та Дніпра; в Лісостепу – нечисленний, на Поліссі – рідкісний, у Гірському Криму і Карпатах не гніздиться. Чисельність європейської популяції складають 60–86,1 тис. пар. Найбільші угруповання гніздяться в Росії – 10–15 тис. пар, Азербайджані – 5–10 тис. пар, Італії – 6,3–6,6 тис. пар, Туреччині – 4–8 тис. пар, Румунії – 4–8 тис. пар, Іспанії – 4,9–5,3 тис. пар, Сербії – 2,8–3,7 тис. пар, Угорщині – 2,2–3,6 тис. пар. Загальну чисельність в Україні оцінено в 10,4–12,9 тис. пар. Чисельність може значно коливатися по роках. Після утворення каскаду Дніпровських водосховищ відбувалося певне збільшення чисельності виду за рахунок заселення острівних біотопів і розширення ареалу в північному напрямку. В окремі роки невелика кількість кваків може зимувати в дельтах Дунаю або Дністра. В останні десятиріччя стан популяції є відносно стабільним. Загрозу становить деградація місць гніздування, збіднення кормової бази, рекреація.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Прилітає в березні – травня. Характерна місця перебування: деревна й чагарникові насадження на берегах прісноводних водойм, плавневі зарості в пониззі річок, по лиманах. Гніздиться окремими парами або досить великими, частіше змішаними колоніями разом з іншими чаплевими птахами. Гнізда будує на деревах, кущах, як виняток – на заломленому очереті. Як і для більшості чаплевих, для квака характерними є післягніздові кочівлі, котрі відбуваються в різних напрямках протягом липня і серпня. Масштаби переміщень досить значні – до 1200 км і більше від гніздових колоній. Осінній відліт триває з кінця серпня – до кінця вересня. Але окремих перелітних особин спостерігають до початку листопада. Мігрують кваки вночі невеликими зграями. Восени переважають більші зграї, що складаються з кількох десятків птахів. На зимівлі в Азово-Чорноморському регіоні кваки трапляються не щорічно. Місця зимівлі кваків європейського походження розташовані в Африці, крім пустелі Сахари і вологих тропічних лісів.

В Українському центрі кільцювання птахів є 24 звороти від кваків, які стосуються території України, з них 18 надійшли з відстаней більше ніж 100 км. Після того, як молоді птахи починають літати, вони досить широко розлітаються від своїх місць народження – на десятки і сотні кілометрів. Отримано 2 звороти від дорослих птахів, яких пташенятами за кільцювали в Угорщині та Польщі, а знайшли їх у серпні, тобто під час післягніздових

кочівель, відповідно у Херсонській та Запорізькій областях. Птахи перемістилися майже точно на схід від своїх рідних колоній – на відстані 1177 та 1305 км. Аналіз розподілу зворотів молодих птахів у період осінньої міграції показує, що відліт до місць зимівлі починається в кінці вересня (найбільш ранній зворот припадає на 29 вересня, з Греції). Водночас деякі птахи ще знаходяться північніше місць народження на відстані 200–400 км. Усі 3 звороти, які стосуються періоду міграції (29.09 – 9.11), показують, що птахи переміщувалися в сторону африканських зимівель (діапазон азимутів напрямків: 214–235°). Ймовірно, один квак змінив регіон розмноження: він з'явився на світ на Одещині, а через три роки в гніздовий період його зареєстрували в Краснодарському краї Росії. Ще 5 зворотів припадають на період зимівлі. Повідомлення про 3 із них очікувано надійшли із країн Центральної та Західної Африки – Чаду, Нігерії та Малі (переміщення на 3972, 5109 та 4818 км). Інших 2 звороти засвідчили дещо несподіване: одного молодого птаха взимку застрелили в Херсонській області, а другого молодого квака виявили в січні у Великій Британії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Заповідання великих колоній чаплевих, де гніздиться квак, шляхом створення заказників або пам'яток природи. Охорона водно-болотних угідь.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись, Г.В. Фесенко

ЧАПЛЯ ЖОВТА

Ardeola ralloides (Scopoli, 1769)

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes
Родина Чаплеві – Ardeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає окремі території у південній частині Європи, Малої і Центральної Азії, а також більшу частину Африки, від південних меж пустелі Сахари до крайнього півдня континенту. В Україні гніздиться в дельтах Дунаю, Дністра і Дніпра, на Лебединих островах біля Криму та у східній частині Сивашу та в деяких інших районах Південної та Центральної України. Під час міграцій трапляється майже на всіх водоймах півдня. Європейську популяцію виду оцінюють у 15–25,9 тис. пар, і вона має тенденцію до зменшення. Значні гніздові угруповання зосереджені в Румунії – 2,5–5,5 тис. пар, Азербайджані – 2,5–5 тис. пар, Туреччині – 2,5–5 тис. пар, Іспанії 2 тис. пар, Сербії – 0,8–1,1 тис. пар, Росії – 0,5–1 тис. пар,. В Україні гніздиться 1,1–1,3 тис. пар. Найбільші колонії виду розташовані у плавнях Дунаю, Дністра та Дніпра, на Східному Сиваші. Зміни чисельності відбуваються в результаті діяльності людини, зокрема внаслідок евтрофікації та зміни гідрологічного режиму прісноводних водойм (рисові чеки, зокрема), де гніздяться ці птахи.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Прилітає у квітні – травні. Заселяє зарості очерету на берегах прісних і солонуватих водойм, заплави річок з очеретяними заростями, кущами та деревами. Моногам. Гнізда влаштовує на деревах, кущах та в очереті в колоніях інших чаплевих птахів. Пташенята стають на крило в середині серпня, тримаються разом з дорослими на місцях гніздування до відльоту в серпні – вересні. Зимують чаплі жовті в Африці як в області свого гніздового поширення, так і в нижній течії Нілу.

Відомості про дальні звороти від птахів цього виду до Українського центру кільцювання птахів не надходили; є тільки інформація про знахідку молодого птаха через 2 місяці після кільцювання, якого виявили на Дністровському лимані на відстані 30 км від місця народження. Кільцювання птахів у сусідніх країнах (Угорщина, Румунія) показало, що ці чаплі проводять зимовий період в Екваторіальній Африці, зокрема в Нігерії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для збереження цих птахів необхідно утримувати у природному стані місця гніздування виду та створювати нові природно-охоронні території там, де розмножуються чаплі жовті.

Автор: А.М. Полуда

ЧАПЛЯ БІЛА ВЕЛИКА

Egretta alba (Linnaeus, 1758)

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes
Родина Чаплеві – Ardeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *E. a. alba*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює південні регіони Центральної та Східної Європи, включаючи східну частину Австрії, Угорщину, Румунію, балканські країни, південну частину європейської території Росії. Невеликі гніздові угруповання також є в Іспанії, Франції, Італії, Польщі, Словаччині, Білорусі, на середземноморському узбережжі Африки. В Україні гніздиться майже на всій території, за виключенням Карпат, Гірського Криму і деяких прилеглих до них районів; найчисельнішим вид є в Азово-Чорноморському регіоні. Європейська популяція складається з 20,7–34,9 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання налічують в Росії – 9–15 тис. пар, Угорщині – 3,6–5,5 тис. пар, Білорусії – 1–2 тис. пар, Азербайджані – 0,5–2 тис. пар. Серед лідерів знаходиться й Україна – 4,5–7,3 тис. пар. У південних областях зазвичай трапляється й у зимовий період, особливо в теплі зими. За даними обліків 2011–2017 років, в Азово-Чорноморському регіоні щорічно зимувало від кількох до понад 100 ос. виду. Невелика кількість птахів зимує і на водоймах Києва. Починаючи з 1960-х років спостерігається розширення ареалу виду в північному напрямку по водосховищах Дніпровського каскаду та головних лівобережних притоках Дніпра. До несприятливих чинників належать деградація водно-болотних угідь, погіршення кормової бази, рекреаційне навантаження на довкілля.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. Приліт до місць гніздування відбувається з кінця березня до середини квітня. Оселяється на прісноводних водоймах з великими очеретяними заростями. Репродуктивний період починається з кінця квітня. Гніздиться невеликими колоніями переважно разом з іншими видами чапель. Гнізда птахи будують на деревах, кущах або в щільних очеретяних заростях на заламах. Після того, як пташенята стають на крило, дорослі особини кочують разом з молодими по внутрішніх водоймах чи морському узбережжю. Відлітають у вересні – жовтні, але невелика кількість цих чапель регулярно зимує на водоймах приморської частини країни. Мігрують птахи зазвичай невеликими зграями. Птахи з європейської частини гніздового ареалу зимують в окремих районах Західної та Південної Європи, у Малій Азії та Північній Африці.

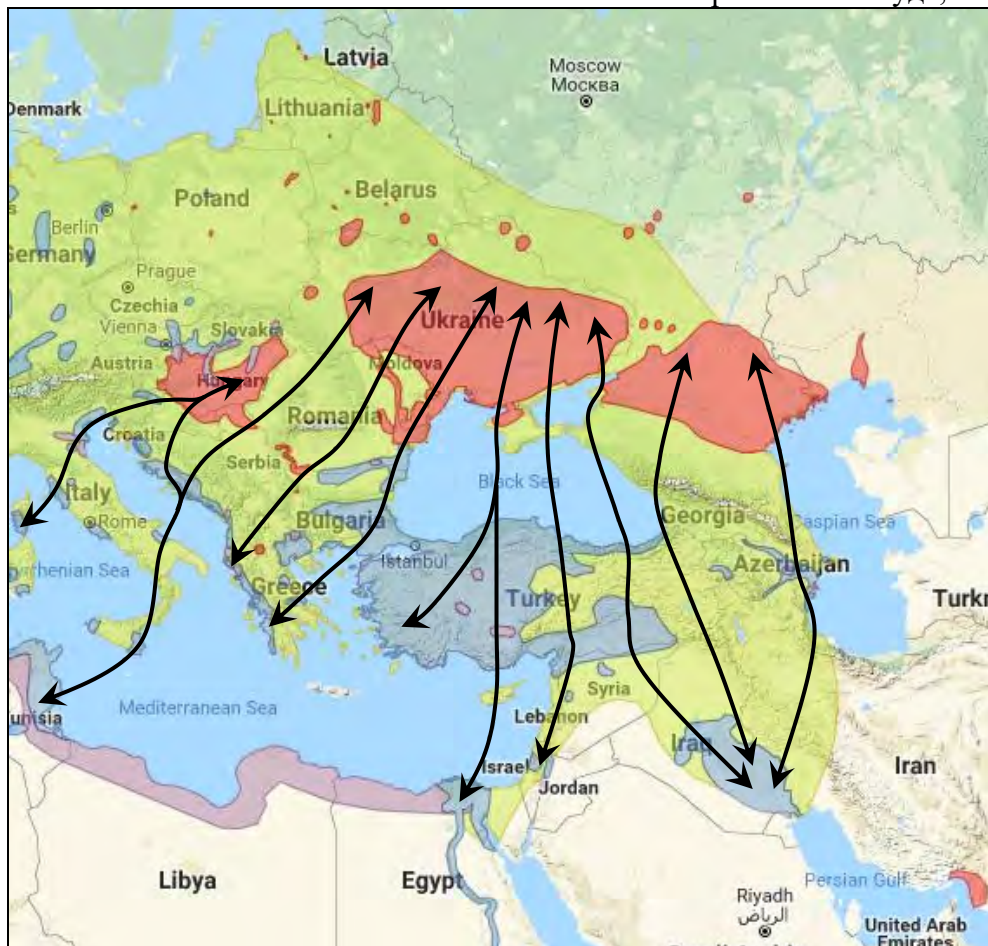
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 106 зворотів закільцьованих чапель цього виду, з них тільки 7 із відстаней менше 100 км від місць народження. Молоді птахи залишають свої колонії з середини червня до кінця липня. Зворотів птахів першого року життя в літні місяці (липень – серпень) немає. Проте є опубліковані дані, які свідчать, що протягом післягніздових кочівель чаплі розподіляються в радіусі до 270 км від місць їхньої появи на світ. У цілому на осінній період припадає 9 зворотів. Аналіз їх

розподілу показує, що протягом вересня птахи ще не починають осінньої міграції, тобто цей місяць можна віднести до періоду післягніздових кочівель. Так, 5 вересневих зворотів надійшли з відстаней 37–271 км від місць кільцювання, а азимут їх розподілу досить широкий; 4 птаха знаходилися північніше місць свого народження. У наявній базі даних на початок листопада припадають 2 звороти з можливого району зимівлі чапель (Греція), що дає підстави стверджувати, що міграція триває у жовтні – листопаді. У межах післягніздового періоду (липень – вересень) є 2 звороти від статевозрілих особин: один з них від трьохрічного птаха безпосередньо з району колонії, де він народився і, ймовірно, гніздився; другий – з Туреччини. Останній зі зворотів, а також 6 інших, які припадають на період осінньої міграції, розподіляються по районах зимівлі цього виду: вони надійшли з відстаней 305–804 км від місць кільцювання. Розподіл молодих птахів у період зимівлі (34 звороти) показує, що в грудні – лютому основні місця перебування чапель локалізовані на Балканах, у Туреччині та Грузії. Деякі птахи зимують у південних районах України (Крим, Дунайський регіон), Румунії, на Кубані (Росія). Єдиний зворот з Італії є свідченням найбільш віддаленої міграції молодої чаплі (1681 км); птах перемістився чіткого на захід. У зимовий період дорослі особини і птахи другого року життя (14 та 7 зворотів, відповідно) перебувають фактично в одних і тих самих районах, переважно на Балканах та Кубані. Досить незвичною є реєстрація 12-річного птаха на зимівлі в Малі: ця чапля перемістилася на 5258 км в південно-західному напрямку, що є найбільшою відстанню перельоту чаплі великої білої від місця кільцювання в базі даних центру кільцювання.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Заповідання місць розташування колоній виду шляхом створення заказників або пам'яток природи, особливо у північних частинах ареалу. Охорона водно-болотних угідь.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ЧАПЛЯ БІЛА МАЛА

Egretta garzetta (Linnaeus, 1766)

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes

Родина Чаплеві – Ardeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *E. g. garzetta*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії осередки гніздування виду існують в південній частині Європи (від півдня Франції до півночі Каспійського регіону), а суцільна смуга ареалу охоплює південну і південно-східну частини Азії. На півдні України звичайний, місцями доволі численний птах, особливо в плавнях нижньої течії Дунаю і Дніпра, від гирла до Січеславської області включно, а також в Чорноморському біосферному заповіднику і на Лебединих островах. Починаючи з 1960-х років відбувається поступове розширення ареалу виду в північному та північно-західному напрямках по водосховищах Дніпровського каскаду і головних лівобережних притоках, тому нині він став траплятися в більш північних регіонах країни. Європейську популяцію оцінюють у 66,7–84,8 тис. пар. Великі угруповання виду гніздять в Італії – 10–11 тис. пар, Іспанії – 8–9,3 тис. пар, Росії – 7–10 тис. пар, Румунії – 4–8 тис. пар, Туреччині – 2–3,3 тис. пар, Болгарії – 1,6–2,2 тис. пар. На зимівлі чисельність виду у Європі становить 30,9–40,1 тис. особин. Найбільше зимове угруповання виду знаходиться у Франції (5–10 тис. особин). Гніздове угруповання в Україні складається з 4,1–4,6 тис. пар. У деякі зимові сезони поодиноких птахів реєструють в Азово-Чорноморському регіоні. Негативного впливу вид може зазнавати від радикальних перетворень біотопів, які є місцями його гніздування і живлення.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. На місцях гніздування з'являється в кінці березня – на початку квітня. Тримається на заболочених територіях біля водойм, у заростях надводної рослинності. Оселяється колоніями на деревах або кущах, найчастіше разом з іншими видами чапель або граками (Чорноморський біосферний заповідник). Після вильоту пташенят птахи тримаються спочатку недалеко від колонії, а згодом розлітаються в різних напрямках на значні відстані, залітають і на північ України. На місця зимівлі відлітають з вересня до кінця жовтня. Мігрують невеликими зграями. Лише інколи поодиноких особин реєструють взимку на водоймах півдня країни. Птахи європейського походження зимують у Північному Середземномор'ї, північній частині Африки (крім пустелі Сахари), на Аравійському півострові.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 16 зворотів закільцьованих чапель цього виду. Перші молоді птахи залишають колонії з кінця червня і, ймовірно, протягом липня – серпня здійснюють післягніздові кочівлі. Зворотів, які мають відношення до цього періоду життя птахів, у базі даних центру немає. Проте у літературі наведено інформацію про розподіл чапель білих малих з Чорноморського біосферного заповідника: 5

закільцьованих молодих птахів зареєстрували на відстанях 20–320 км від колоній. Осіння міграція цих чапель триває протягом вересня – листопада. Найімовірніше, у вересні, більшість птахів знаходиться на шляху до місць зимівлі – звороти надійшли з Греції та Лівії. Хоча птахи там могли й залишитися на зимівлю. Зокрема, це може стосуватися чаплі, яка трапилася 24 жовтня в Єгипті. Уже в жовтні значна частина птахів досягає місць зимівлі. Так, молодого птаха 12 жовтня зареєстрували у Нігеру; він перемістився на 3780 км від місця кільцювання. На початок листопада припадають найбільш віддалені звороти з місць зимівлі: Конго та Гани – 5117 і 5435 км відповідно. Відомо, що в останні роки досить часто реєструються випадки зимівлі малих білих чапель в Азово-Чорноморському регіоні України, що підтверджують два звороти птахів. Судячи з усього, відліт з місць зимівлі починається в другій половині лютого – на початку березня. На весняну міграцію (між 27 березня та 5 квітня) припадають 4 звороти, і всі вони з Італії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Заповідання колоній виду шляхом створення заказників або пам'яток природи, особливо на північній межі ареалу. Охорона водно-болотних угідь.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ЧАПЛЯ СІРА

Ardea cinerea Linnaeus, 1758

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes
Родина Чаплеві – Ardeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів у фауні України, представлений номінативним підвидом *A. c. cinerea*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У Євразії гніздовий ареал виду включає захід і південь Скандинавського півострова, а також майже всю територію, розташовану південніше лінії між Ладозькими озером, Південний Уралом і середньою течією р. Лени, за винятком Апеннін, південної частини Балкан, Гімалаїв і прилеглих до них посушливих районів, заходу Центральної Азії, Південно-західної Азії та Аравійського півострова. В Україні чапля сіра заселяє майже всю територію, крім Карпат, Гірського Криму та деяких безводних степових районів. Чисельність євразійської популяції виду у 2006 р. оцінювали від 790 тис. до 3,7 млн ос. Наразі чисельність європейської популяції складає 223–391 тис. пар і стан виду є безпечним. Найчисельніші угруповання виду налічують у Росії – 40–60 тис. пар, Франції – 31,1 тис. пар, Німеччині – 24–30 тис. пар, Великій Британії – 13 тис. пар, Італії – 10,5–11 тис. пар, Нідерландах – 10,6–11,6 тис. пар. В Україні гніздиться 23,8–32,9 тис. пар чаплі сірої. В Азово-Чорноморському регіоні щороку на зимівлі реєструють кілька десятків особин. Вид є чутливим до забруднення довкілля, особливо до хімічного забруднення водойм.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний та зимуючий птах. Весною чаплі сірі прилітають досить рано, навіть у північних областях це часто трапляється на початку березня. Гніздяться колоніями поблизу мілководних прісних водойм, влаштовують гнізда на деревах, підтопленому чагарнику або заламах очерету; часто трапляються на морському узбережжі і островах, біля солоних та солонуватих озер. Після розмноження для цих птахів характерною є післягніздова дисперсія – розліт в різних напрямках на десятки і сотні кілометрів від місць гніздування. Осіння міграція відбувається протягом вересня – жовтня. Чаплі мігрують переважно невеликими групами по кілька особин чи зграями з 10–20 ос., як вночі, так і в день, але в осінній період здійснюють міграційні переміщення зазвичай в темну частину доби. На більшій частині Європи чаплі сірі мігрують переважно у південному та південно-західному напрямках у район Середземного моря. В Україні ці чаплі зимують на Закарпатській рівнині, у Придунайському регіоні та на півдні Криму. Окремі особини трапляються взимку в континентальній частині країни. Досить чисельні зимівлі локалізовані в Західній і Південній Європі, де перебувають як місцеві птахи, так і чаплі з більш віддалених регіонів. Птахи європейського походження зимують також в Африці в зоні саван та тропічних лісів.

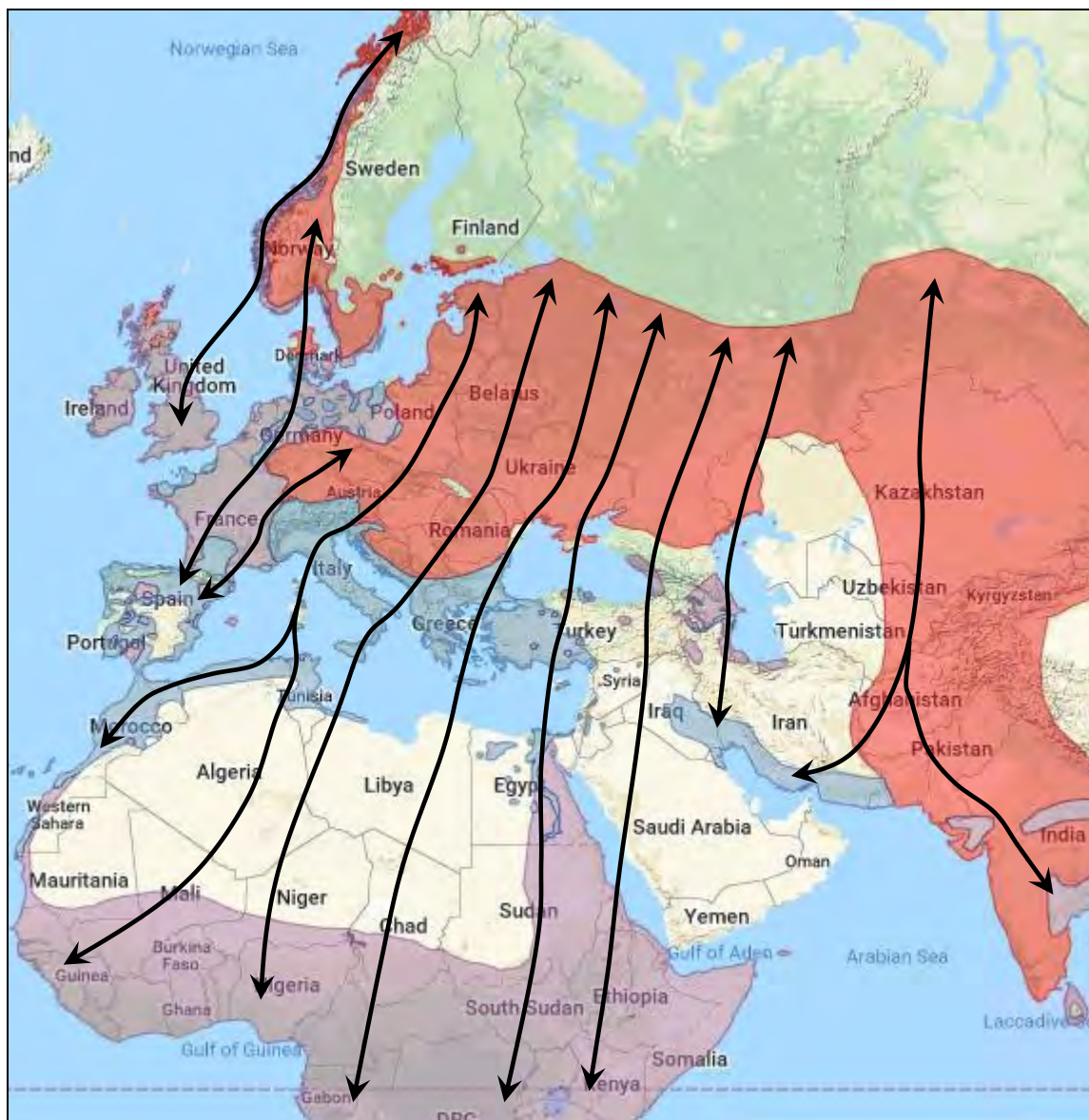
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 172 звороти, які ілюструють просторовий розподіл птахів цього виду у всі періоди їхнього річного циклу. Зокрема, під час післягніздових кочівель птахи можуть переміщуватися майже на 900 км від місць

свого гніздування чи народження. Досить широким є перелік районів зимівлі чапель, які з'явилися на світ в Україні: це і ближні регіони – Крим, Румунія та Болгарія, і більш віддалені – Туреччина, Сербія, Косове, Італія. Переважна більшість чапель, що походять з України, проводить зимовий період в Африці, долаючи відстані від 4 до 6 тис. км. Звороти від птахів вітчизняного походження надійшли з Гамбії, Нігеру, Чаду, Малі (11 знахідок), Нігерії, Камеруну, Конго, Кот-Д'Івуара, Гвінеї.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Наразі чапля сіра є звичайним і численним видом в Україні і не потребує спеціальних заходів охорони.

Автори: А.М. Полуда, А.О. Маркова

ЧАПЛЯ РУДА

Ardea purpurea Linnaeus, 1758

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes

Родина Чаплеві – Ardeidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 10 видів роду у світі; один із 2 видів у фауні України, представлений номінативним підвидом *A. p. purpurea*. Включений у Додаток II Боннської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає південну частину Європи, південну частину Азії (за винятком пустельних і посушливих гірських областей), а також більшу частину Африки, що розташована південніше пустелі Сахари. В Україні гніздиться в степовій і лісостеповій зонах. В Європі гніздову популяцію оцінюють у 31,6–46 тис. пар. Чисельність виду зменшується. Найбільші угруповання локалізовані в Росії – 10–15 тис. пар, Іспанії – 4,4–5,3 тис. пар, Франції – 2,8 тис. пар, Італії – 2–2,3 тис. пар, Туреччині – 1–1,5 тис. пар, Румунії 0,8–1 тис. пар, Угорщині – 0,8–1,4 тис. пар. Чисельність виду в Україні є доволі значною – 6,7–11,9 тис. пар. На півдні цих чапель значно більше, ніж у північних районах, де трапляються лише окремі пари. У значній кількості вони гніздяться в пониззях Дунаю, Дністра та Дніпра. До несприятливих чинників, що впливають на чисельність виду, належать меліорація, випалювання очерету, погіршення кормової бази, урбанізація, браконьєрство.

Особливості біології та міграцій

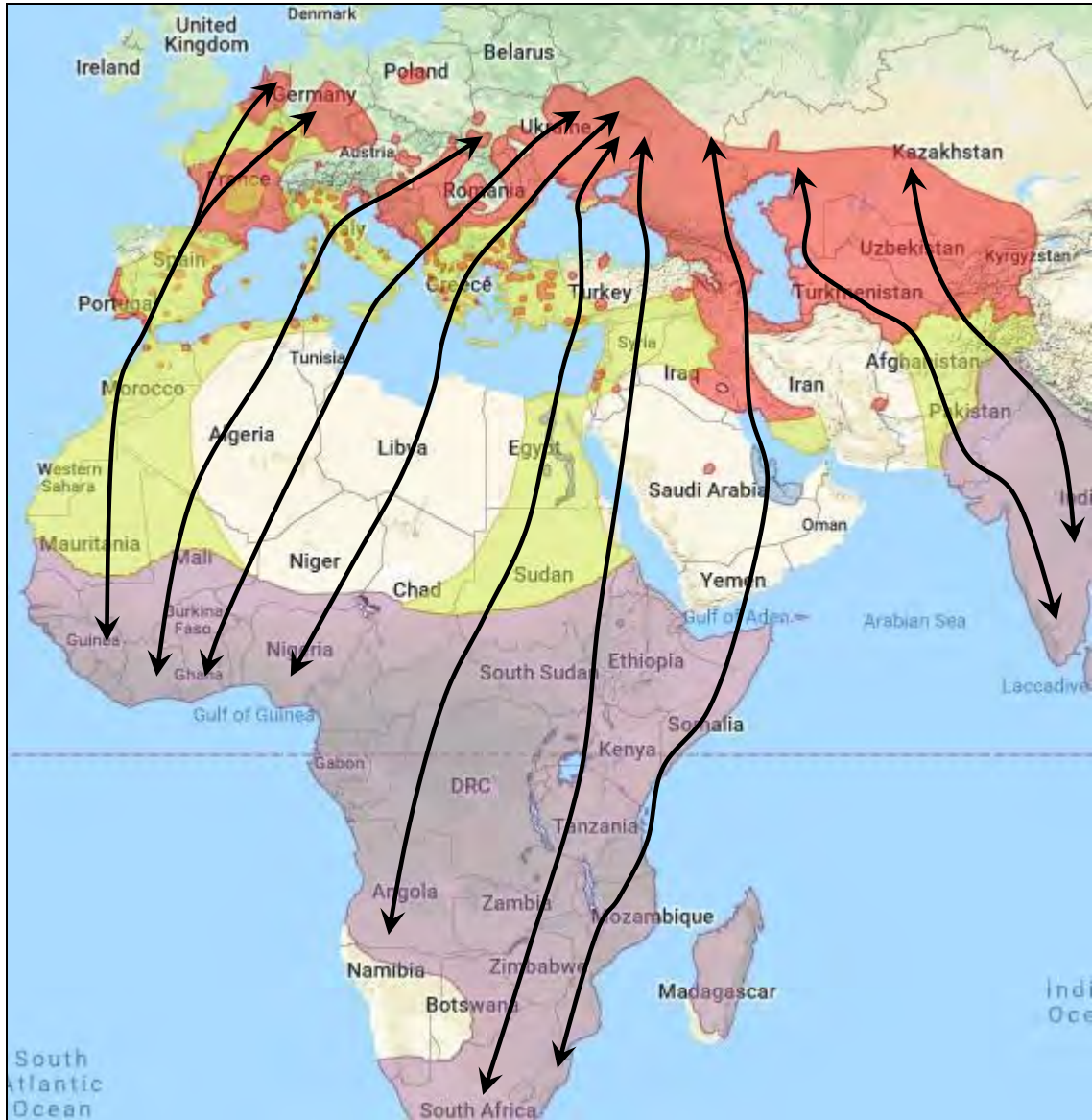
Гніздовий, перелітний птах. На місцях гніздування з`являється в другій половині березня – квітні. Оселяється серед заростей очерету, де влаштовує гнізда. Птахи будують гнізда на заломленому очереті або на купах інших торішніх рослин, що піднімаються над водою. Моногамний вид, птахи якого зазвичай утворюють колонії від кількох до 30–40 пар. Часто колонії бувають змішаними – в них гніздяться й інші види чапель (сіра, велика і мала білі). Молоді птахи стають на крило у липні. Частина чапель рудих здійснює післягніздові кочівлі, під час яких вони можуть переміщуватися на сотні кілометрів, і не обов`язково напрямки цих мандрів співпадають з напрямком осінньої міграції. Відлітають птахи у другій половині серпня – вересні. Мігрують в темну частину доби. Чаплі цього виду, які гніздяться в Європі, зимовий період проводять в Африці, південніше Сахари.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки 7 дальніх зворотів чапель рудих. Три з них пов`язані з періодом післягніздових кочівель: один птах перемістився від місця народження в Словаччині на 206 км в північно-східному напрямку (Львівщина); другий з Молдови відлетів на 457 км, але вже на північний захід у Тернопільську область; третій птах із Запорізької області перелетів на Одещину (західний напрямок, 350 км). Інші звороти припадають на періоди міграцій (два з Лівії і один із Марокко) та зимівлі (Гана, дистанція переміщення склала понад 5,2 тис. км).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження місць розташування великих колоній виду шляхом створення заказників або пам'яток природи. Охорона водно-болотних угідь.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись

КОСАР

Platalea leucorodia Linnaeus, 1758

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes
Родина Ібісові – Threskiornithidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Виділяють 2 підвиди, з яких на території країни гніздяться тільки ті птахи, що належать до номінативного підвиду *P. l. leucorodia*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі на гніздуванні поширений в окремих місцевостях Іспанії, Франції, Нідерландів, Північної Італії, Чехії, Австрії, Угорщини, балканських країн; в Україні ареал виду включає переважно райони, прилеглі до Чорноморського узбережжя (дельти Дунаю і Дністра, північні райони Криму). Далі на схід від Азовського моря гніздовий ареал простягається по Центральній Азії до узбережжя Японського і Жовтого морів. У Європі гніздиться 10,2–15,2 тис. пар. Переважна частина європейської популяції локалізована в Нідерландах – 1,9–2,6 тис. пар, Росії – 1,7–2,2 тис. пар, Іспанії – 1,6 тис. пар, Угорщині – 0,8–1,4 тис. пар, Румунії – 0,6–1,2 тис. пар. На території України гніздиться 200–250 пар. Основна частина популяції сконцентрована в пониззі Дунаю, на Східному Сиваші, Лебединих о-вах. Скорочення чисельності косаря відбувається на сході європейської частини його гніздового ареалу – в Росії, Туреччині та Україні. Причинами негативних змін чисельності є деградація біотопів перебування цих птахів внаслідок їх осушення і забруднення, а також через знищення заростей очерету при випалюванні та викошуванні; створення рибницьких ставків в місцях гніздування та кормління цих птахів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Прилітають на місця гніздування протягом березня та квітня. Оселяється на прісних та солонуватих водоймах. Колоніальний вид, птахи розміщують гнізда на кущах, заломах очерету або деревах. У першій половині — кінці липня пташенята косаря піднімаються на крила. Відлітають птахи наприкінці вересня. Під час сезонних міграцій косарі тримаються невеликими зграями. Місця зимівлі птахів, що походять з Європи, ймовірно, розташовані в окремих районах Східного і Центрального Середземномор'я, в заплаві нижньої течії Нілу, декотрих районах Сахелю та вздовж океанічного узбережжя Західної Африки.

В Українському центрі кільцювання птахів є три звороти з районів зимівлі українських косарів – Сирії, Єгипту та Судану.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Місця розмноження виду потребують особливої охорони, що може бути досягнуто через створення сезонних орнітологічних заказників з суворим дотриманням заборони будь-якої господарської або рекреаційної діяльності, що може спричинити значний рівень чинника непокою для птахів під час їхнього гніздування. Має бути розроблений план дій для

збереження виду, в якому були б деталізовані заходи для запобігання негативних змін в природному середовищі, необхідному для існування виду.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко, І.Т. Русев

КОРОВАЙКА

Plegadis falcinellus (Linnaeus, 1766)

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes
Родина Ібісові – Threskiornithidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Монотипний вид, підвидів не виділяють. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії ареал виду охоплює декотрі райони Південної та Центральної Європи (на півдні Франції, в Італії, Угорщині, Сербії, Албанії, Румунії, Болгарії, Північній Греції), Північно-західне Причорномор'я, регіон між Чорним морем і Каспієм (за виключенням гірських систем), а також деякі місцевості Малої Азії та окремі області Центральної Азії. В Україні гніздиться в південному регіоні - на озерах Кугурлуй, Картал, Китай, о-ві Малий Татару, в Стенцівсько-Жебріяньських плавнях, дельтах Дністра та Дніпра, верхів'ях Тилігульського лиману, на Лебединих о-вах, Сиваші. У Європі гніздиться 28,3–37,7 тис. пар. Найчисельніші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 16–18 тис. пар, Азербайджані – 4-8 тис. пар, Іспанії – 3,7 тис. пар, Румунії – 2–3 тис. пар. На території нашої країни гніздиться приблизно 1,7–3,6 тис. пар, найбільші колонії розташовані в дельті Дунаю та на Сиваші. Чисельність виду скорочується внаслідок трансформації або втрати біотопів мешкання цих птахів через осушення, викошування, випалювання чи випасання худоби.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. На місця гніздування прилітає протягом квітня. Оселяється у водно-болотних угіддях де є зарості очерету, кущів, масиви заплавлених лісів. Гнізда влаштовує на кущах, заламах очерету. Пташенята залишають свої гнізда у червні – липні. Осінні міграційні переміщення тривають у серпні та вересні. Утворюють невеликі міграційні зграї. Місця зимівлі птахів, що походять з європейської частини гніздового поширення виду, знаходяться в Африці в зоні Сахелю.

Звороти від закільцьованих коровайок (база даних Українського центру кільцювання) показують, що головні місця зимівлі українських птахів розташовані в Західному Сахелі (Малі – 8 зворотів, Сенегал і Гана – по одному звороту). Означений регіон птахи досягають, мігруючи через Італію (3 звороти), Іспанію та Лівію (по одному звороту). Повідомлення про один зимовий зворот надійшло з Тунісу, де незначну кількість коровайок реєструють взимку. Звороти з Кубані та Греції (3 та 1 звороти, відповідно) дають можливість припустити, що частина птахів з України може зимувати у Східному Сахелі чи на Близькому Сході. Досить незвичною є осіння знахідка молодого українського птаха в Алтайському краї: ця коровайка могла направлятися на Індійський субконтинент, де зимують птахи з Центральної Азії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Головну увагу необхідно зосередити на збереженні не тільки тих місць, де коровайки гніздяться, але й територій, де вони зупиняються підчас міграції, що можна досягти,

заборонивши забудову прибережних смуг, обмеживши викошування та випалювання очеретяних заростів, зсунувши відкриття спортивного полювання на дещо пізніші строки, проводячи просвітницьку природоохоронну діяльність.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко, І.Т. Русев

ЛЕЛЕКА БІЛИЙ

Ciconia ciconia Linnaeus, 1758

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes

Родина Лелекові – Ciconiidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Виділяють 2 підвиди, з яких на території країни гніздяться птахи, що належать до номінативного підвиду *C. c. ciconia*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений на значній частині Європи (переважно у Південній, Центральній та Східній), у Малій Азії та Месопотамії, на півдні Центральної Азії, у Північно-західній Африці. В Україні гніздиться майже скрізь, за винятком окремих районів сходу та більшої частини Криму. Чисельність птахів, які гніздяться в Європі, оцінюють в 224–247 тис. пар. Найчисельніші гніздові угруповання локалізовані в Польщі – 51,7–53,9 тис. пар, Іспанії – 33,2 тис. пар, Білорусі – 21,3–21,5 тис. пар, Литві – 19,5–20,5 тис. пар, Португалії – 10–12 тис. пар, Туреччині – 6,1–9 тис. пар, Румунії – 5–6 тис. пар, Угорщині – 5–5,5 тис. пар. Українську популяцію оцінюють в 26,2–32,4 тис. пар. За останні 50 років чисельність скоротилася приблизно вдвічі. Водночас поступово відбувається розселення виду на схід та південний схід. Нещодавно зареєстровано гніздування на півночі Криму, де вид раніше не траплявся. Головними причинами скорочення чисельності є використання пестицидів у сільському господарстві, загибель птахів на електролініях та окремі випадки браконьєрства.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Лелеки прилітають в середині березня – квітні. Оселяється у відкритих, переважно культурних ландшафтах поблизу придатних кормових угідь, зазвичай гніздиться в населених пунктах сільського типу. Гнізда влаштовує обов'язково відкрито на верхівках дерев, будівлях, стовпах, водонапірних баштах. Інколи утворює власні моновидові колонії або гніздиться групами в колоніях чапель. Гніздовий період триває від кінця квітня до початку серпня. Осіння міграція відбувається у серпні – на початку вересня. Птахи мігрують лише вдень, утворюючи зграї. Весняний переліт можуть здійснювати поодиночі, але тільки на завершальному етапі міграції, коли вони наближаються до місць свого гніздування. Восени спостерігається така закономірність у перельоті: по мірі просування на південь кількість птахів у зграях стрімко зростає – з кількох десятків, наприклад в Україні чи Франції, до кількох тисяч при перетині проток Босфор, Дарданелли чи Гібралтар. Завдяки кільцюванню з'ясовано, що птахи, які гніздяться на захід від 11° сх. д., мігрують до своїх місць зимівлі через Піренейський півострів і протоку Гібралтар, тоді як лелеки з тієї частини Європи, яка розташована на схід від цього меридіану, летять через Балканський півострів та протоки Босфор і Дарданелли. Місця зимівлі птахів цього виду, що походять з Європи, розташовані в Африці від південної межі пустелі Сахари до крайнього півдня цього континенту.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 311 дальніх зворотів закільцьованих лелек білих, які пов'язані з територією України. Вони підтверджують загальну картину міграційних переміщень цього виду. Через територію України летять птахи, які гніздяться північніше, – в Білорусі, Естонії, Литві та Латвії. У західних областях країни досить часто ресструють лелек, яких кільцюють у Польщі та Східній Німеччині. Цікаво, що від птахів, які походили з територій, розташованих західніше 11° сх. д., є тільки 9 зворотів з України, тоді як від лелек з районів, котрі розмішені східніше вказаної довготи (до західного кордону країни), є 118 зворотів. Під час сезонних переміщень лелеки білі уникають летіти над значними водними просторами, і їхні міграційні маршрути проходять над «суходільними мостами», такими як Балканський чи Гібралтарський. Майже всі лелеки з України прямують саме до Балканського мосту, пролітають над протоками Босфор і Дарданелли. Далі вони міняють напрямок руху на південний схід, досягають Сирії, після чого оминають акваторію Середземного моря зі сходу. На Африканський континент більшість птахів потрапляють з боку Синайського півострова, і вже з цього регіону вони летять до своїх місць зимівлі. Зимові звороти закільцьованих українських лелек надходять із Заїру, Зімбабве, Кенії, Малаві, Танзанії, Судану, Південноафриканської республіки. Щоб досягти зимівель в ПАР, українські лелеки мають подолати більше 9 тис. км. Весняна міграція проходить тими самими маршрутами, але, зрозуміло, у зворотному напрямку.

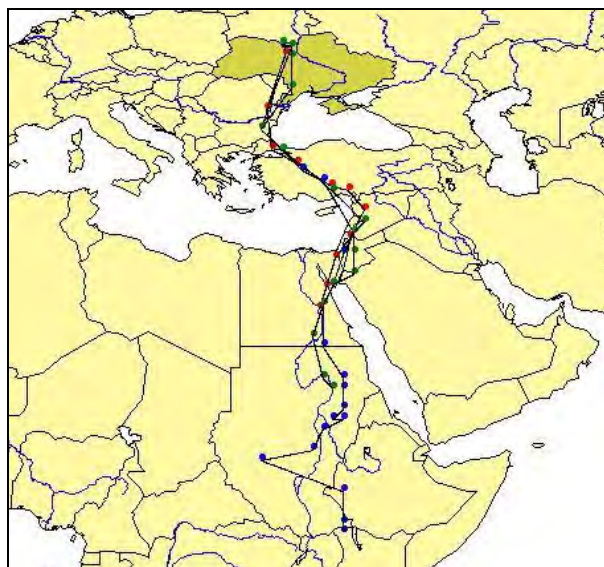
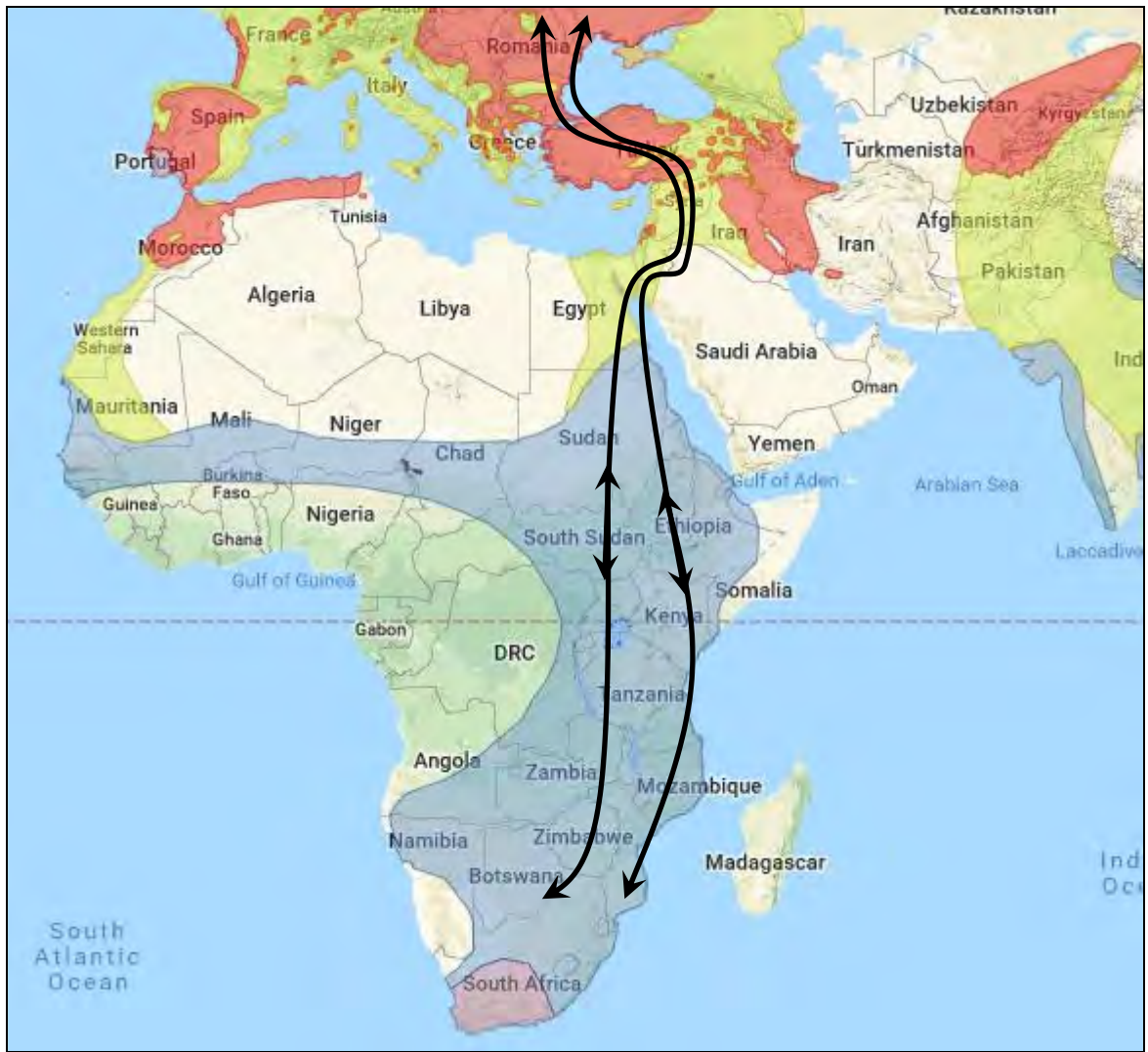
Використання сучасних технологій дозволяє отримувати великі масиви даних щодо міграційних переміщень птахів за досить короткий термін. У 2001 р. трьох молодих лелек, які з'явилися на світ у Народицькому районі Житомирської області, спорядили супутниковими передавачами, що дозволило прослідкувати маршрути їхньої першої осінньої міграції (дивись контурну карту), які повністю співпали з маршрутами, з'ясованими за даними традиційного кільцювання.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідними заходами для охорони виду є заборона використання небезпечних пестицидів; перенесення існуючих гнізд на штучні платформи, котрі слід закріплювати над верхівкою електричних стовпів, які лелеки обрали для гніздування.

Автор: А.М. Полуда

ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ

Ciconia nigra Linnaeus, 1758

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes

Родина Лелекові – Ciconiidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Вид монотипний. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює територію від Центральної Європи і Балкан до півдня Якутії, Сахаліну і Корейського півострова, за винятком степових районів Європи і пустельних районів Центральної Азії. В Україні гніздиться на Поліссі, в Карпатському регіоні, подекуди на півночі Лісостепу. На початку XXI ст. ареал виду значною мірою відновився. Чисельність в Європі оцінюють у 9,8–13,9 тис. пар, з тенденцією до зростання. Зокрема, у Туреччині – 1–2 тис. пар, Польщі – 1,4–1,6 тис. пар, Білорусі – 1–1,5 тис. пар, Литві – 610–922 пари, Румунії – 415–800 пар, Росії – 450–750 пар, Словаччині – 400–600 пар. В Україні чисельність досягає 0,9–1,1 тис. пар. Причини скорочення чисельності: деградація місць гніздування через вирубування лісів, меліорація лісових угідь.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Прилітає наприкінці березня – у квітні. Оселяється в старих лісах поблизу водойм і боліт, у період міграцій трапляється на луках, пасовищах, полях поряд з водоймами. Гніздиться окремими парами. Гнізда розташовує на деревах у розгалуженні головного стовбура або на великих бічних гілках. Мігрує виключно вдень, над материковою частиною України широким фронтом. Але, облітаючи морські акваторії, утворює значні концентрації в районах, так званих, суходільних мостів – біля проток Босфор, Дарданелли, Гібралтар та вздовж східного узбережжя Середземного моря (Сирія, Ліван, Ізраїль). Навесні птахи летять переважно поодиноці, восени – також групами або невеликими зграями по 4–20 ос., на півдні країни – більшими зграями, до 40 ос. Місця зимівлі лелек чорних, що походять з Європи, знаходяться в Африці південніше Сахари, але невелика кількість цих птахів зимує в Ізраїлі.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 49 дальніх зворотів цих лелек. Загальна картина їхніх міграційних переміщень є такою: через територію нашої країни як весною, так і восени летять птахи, які гніздяться в Україні, Білорусі, Польщі, Литві, Латвії, Естонії та в західних областях Росії. Лелеки чорні, як і лелеки білі, під час міграції використовують висхідні потоки повітря, які утворюються над поверхнею землі. Тож вони уникають летіти через значні акваторії, однією з яких є Чорне море. Зокрема, восени на території України відбувається розділення широкофронтальної міграції цього виду на два шляхи, один з яких оминає море зі сходу (Кавказький міграційний шлях), а другий – із заходу (Балканський міграційний шлях). Розділення проходить приблизно по 34° сх.д. – в Сумській та Полтавській областях. Після омину водної перепони, лелеки чорні прямують на Близький Схід, де, зокрема, в Ізраїлі, можуть перебувати протягом кількох місяців (деякі залишаються на весь зимовий період). Саме водно-болотні угіддя Ізраїлю мають

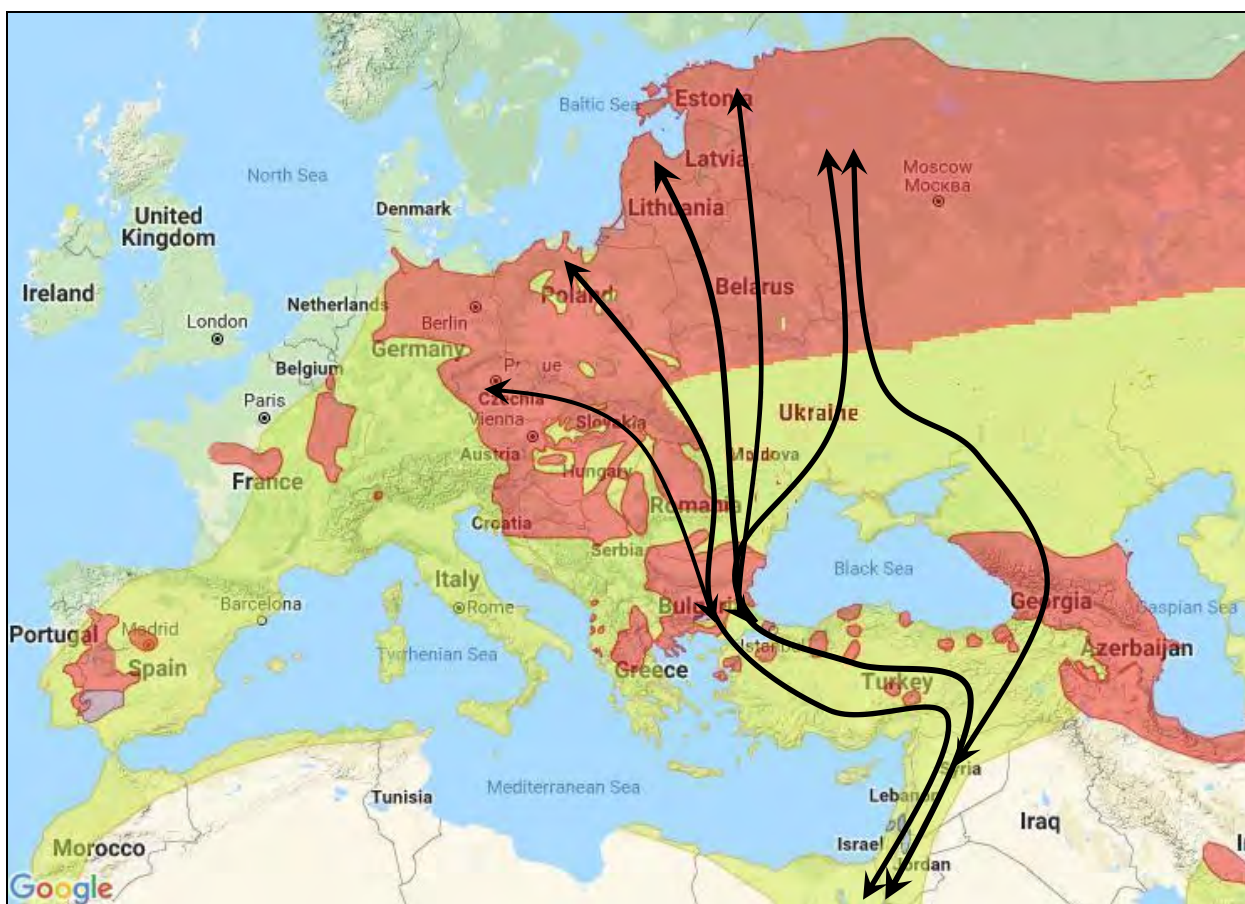
ключове значення для лелек чорних під час міграцій (з усієї кількості зворотів 34 були зареєстровані в цій країні). Більшість птахів продовжують міграцію до Екваторіальної Африки (звороти з Кенії, Центральноафриканської республіки). Весняна міграція лелек проходить тими самими шляхами тільки у зворотному напрямку.

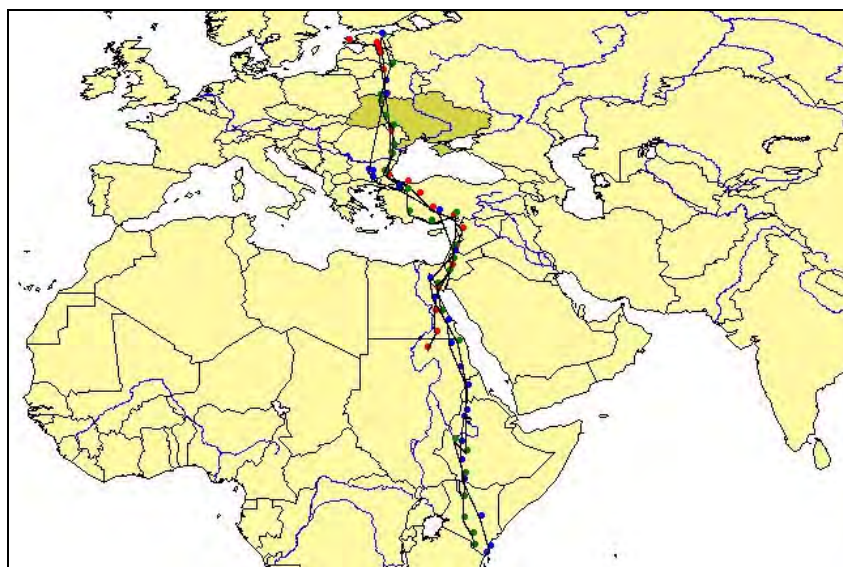
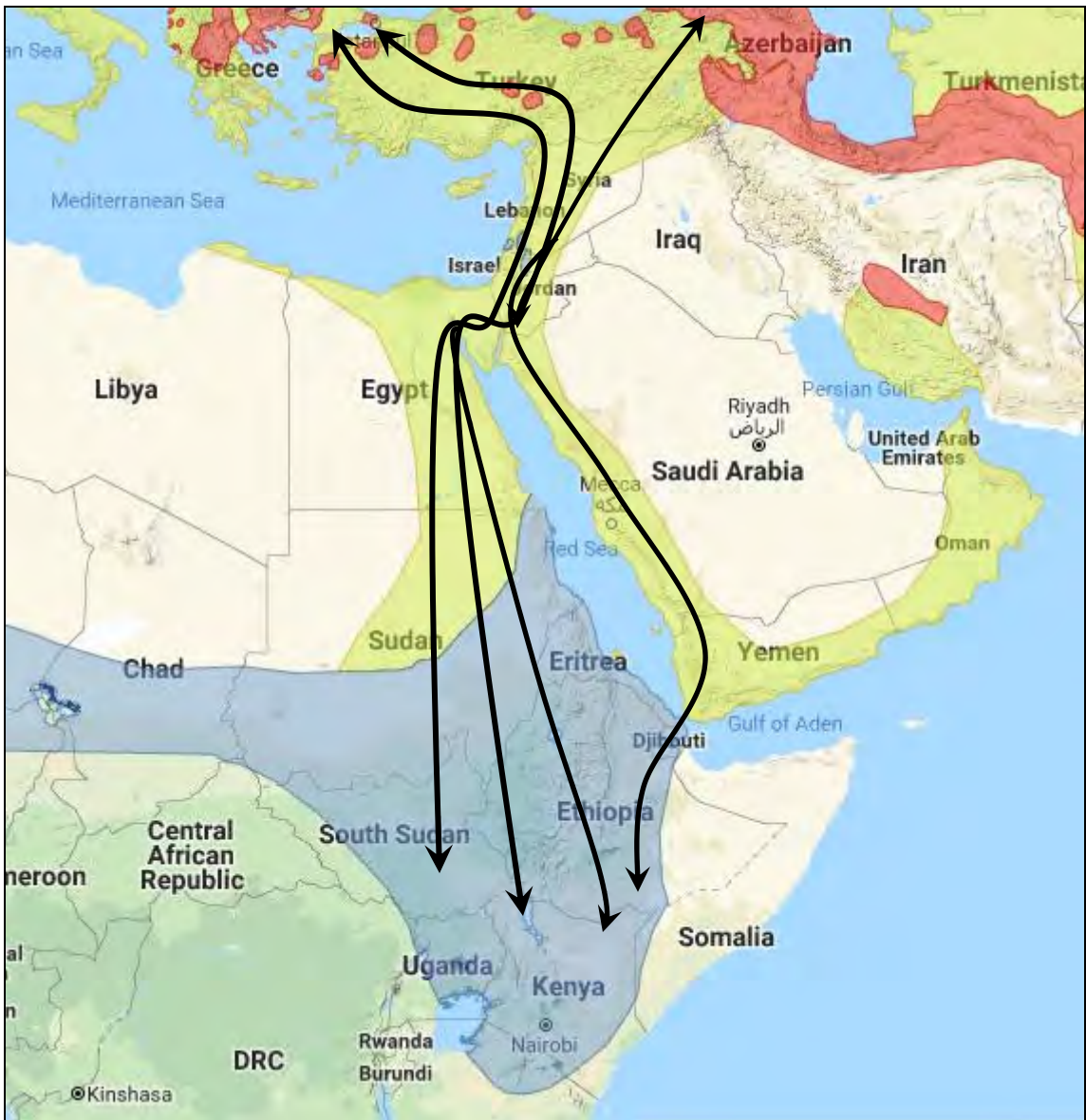
На контурній карті показано маршрути міграції трьох лелек чорних, що визначені за допомогою супутникових передавачів. Саме таким чином мігрують птахи, які летять Балканським шляхом.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

У місяцях гніздування виду необхідно створити сезонні природоохоронні об'єкти, де доцільно запровадити режим тиші на час розмноження цього рідкісного птаха. Охороні виду сприятиме також розміщення штучних гніздових платформ в лісових масивах, оскільки через відсутність старих міцних дерев птахи нерідко не можуть влаштувати собі нове гніздо.

Автори: А.А. Бокотей, Г.В. Фесенко, А.М. Полууда

ФЛАМІНГО РОЖЕВОКРИЛИЙ

Phoenicopterus roseus Pallas, 1811

Ряд Фламінігоподібні –

Phoenicopteriformes

Родина Фламінігові – Phoenicopteridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду розташований у тропічних та субтропічних зонах. На півдні Європи вид спорадично гніздиться у Франції, Іспанії, Італії, Албанії, Македонії, Греції, Португалії та на Кіпрі. На півдні Азії заселяє прибережні райони Бангладеш, Пакистану, Індії та Шрі-Ланки, озера у Афганістані та Казахстані. У Африці гніздиться на солонуватих озерах Марокко, Південного Тунісу, Північної Мавританії, Кенії. У 2017 р. вперше зареєстровано гніздування виду на території України, в північній частині Центрального Сивашу біля о. Чурюк. У наступному році в тому самому місці птахи спробували знову гніздитися, але невдало. Протягом XVIII та XX ст. траплялися випадки зальоту молодих особин у багатьох місцях: південні області країни, Крим, Галичина, Буковина та Східне Полісся, Полтавська область. У 2012–2016 рр. у Криму регулярно виявляли молодих особин на прольоті. Чисельність виду на гніздуванні в Європі становить 45–62,4 тис. пар, на зимівлі – 172–264 тис. ос. та має тенденцію до збільшення. Популяція на півдні та південному заході Азії складається приблизно з 240 тис. ос., в Африці – 100–120 тис. ос. та наразі характеризується стабільністю. В Європі найбільші гніздові угруповання зосереджені у Туреччині – 12,6–24,6 тис. пар, Іспанії – 18,9–19 тис. пар, Франції – 8,8–13,7 тис. пар. Головними причинами скорочення чисельності популяції виду в Казахстані є періодичні надзвичайно холодні зими та втрата гніздових біотопів внаслідок зміни умов існування, зниження або підвищення рівня та солоності води, що впливають на кормність водойм та доступ хижаків та людини до колоній.

Особливості біології та міграцій

Залітний птах у фауні України, гніздування якого сталося єдиний раз. Найближчі гніздові колонії виду розташовані в Туреччині; інші, більш віддалені, – в Центральному Казахстані. Найімовірніше, що птахи, які гніздилися на Сиваші, мали казахське або турецьке походження. Гніздовими біотопами перебування фламініго є мілководні солоні озера, лимани, морські мілини із солоністю 40–280 проміле, вологі мулисті та піщані острови. У липні птахи здійснюють ненаправлені кочівлі, які поступово переходять в осінню міграцію, яка закінчується у жовтні. Саме під час осінньої міграції фламініго залітають в межі нашої країни, переважно молоді птахи – невеликими групами або поодиночі. Через те, що на півдні України вид восени став траплятися регулярно, його певною мірою можна вважати там перелітним. Частина фламініго з європейської популяції зимовий період проводять в районах гніздування, інша частина відлітає південніше – на північноафриканські зимівлі (Єгипет, Лівія, Туніс, Марокко). Птахи казахстанської популяції зимують на Каспії (Азербайджан, Іран), в Пакистані, Індії чи біля Перської

затоки. Фламінго, що гніздилися чи будуть розмножуватися в майбутньому на території України залежно від свого походження можуть зимувати або в Єгипті, або на Близькому Сході.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для збереження існуючих колоній виду потрібен суворий контроль і підтримка охоронного режиму на місцях їх розташування; проведення гідротехнічних заходів для оптимізації гідрологічного режиму водойм, де вид гніздиться.

Автор: А.О. Маркова

КАЗАРКА ЧЕРВОНОВОЛА

Rufibrenta ruficollis (Pallas, 1760)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду. Монотипний вид, підвидів не виділяють. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду розташований на півночі Сибіру від півострова Ямалу до гирла р. Хатанги (включає Гиданський півострів і Таймир). У світовій популяції налічують 100–105 тис. ос. і всі вони гніздяться за межами Європи у азійській частині Росії. Чисельність угруповання, яке зимує в Європі, оцінюють у понад 27 тис. ос.; згідно останніх даних, в різні роки в зимовий період перебуває від 10,8 до 81,6 тис. ос. Вид визнано вразливим, й існує тенденція до зниження чисельності. Найбільше цих казарок скупчується в Болгарії – 0,7–54 тис. ос. та Румунії – 9–20 тис. ос. Територією України мігрує 50–70 тис. ос., а зимує – 0,9–5,7 тис. ос. Основні причини зниження чисельності: незаконне полювання в місцях міграційних зупинок та зимівель, турбування під час годівлі, отруєння родентицидами.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, зимуючий вид. Весняна міграція триває від останньої декади лютого до початку квітня, східний напрямок є домінуючим під час переміщень через територію України. Взимку тримається на сільгоспугіддях (озимина, рапс, зрідка стерня) та ділянках псамофітних цілинних степів. Восени з'являється наприкінці жовтня, в середині – кінці грудня формуються зимівельні скупчення. Тримається зграями, іноді разом з гускою білолобою. Мігрує як вночі, так і вдень. Райони зимівлі виду розміщені на півдні і сході Балкан, в Азово-Чорноморському регіоні, частково у Малій і Передній Азії, Месопотамії. До 1970-х років головним регіоном зимівлі цієї казарки був Південно-західний Каспій. З часом птахи перемістилися зимувати на Балканський півострів та у Північно-західне Причорномор'я. Картина міграційних переміщень казарки червоноволої досить складна. Після закінчення гніздування та линяння, птахи концентруються в західній частині свого гніздового ареалу (в районі Обської губи – на півостровах Ямал та Гиданський). Осінню міграцію вони починають у південному напрямку, прямують долиною р. Об до Північного Казахстану. Там вони міняють напрямку руху на південно-західний, пролітають через Нижню Волгу і Калмикію. В останньому з регіонів знову змінюють напрямку міграції – на західний. Так казарки досягають Азово-Чорноморського узбережжя України та пониззя Дунаю. Вже там вони розподіляються по своїх місцях зимівлі. Весняна міграція проходить тими самими маршрутами, тільки у зворотному напрямку. Завдяки супутниковим передавачам простежено маршрути переміщення цих казарок (дивись контурні карти).

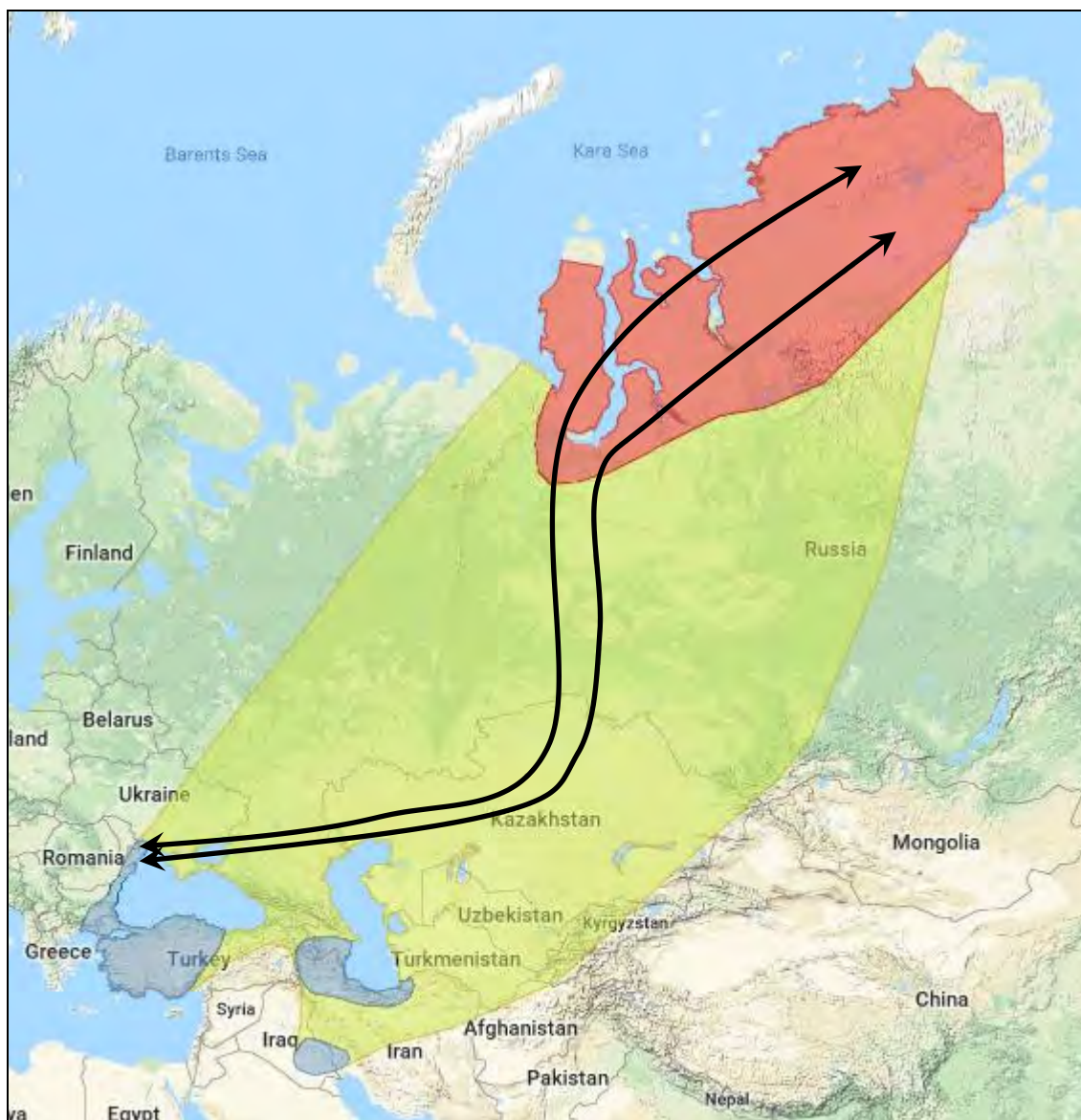
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 звороти від казарок червоноволих, які одержані завдяки традиційному кільцюванню. Крім того, є більше 20 зворотів з території країни, отриманих за допомогою супутникового стеження. Дві

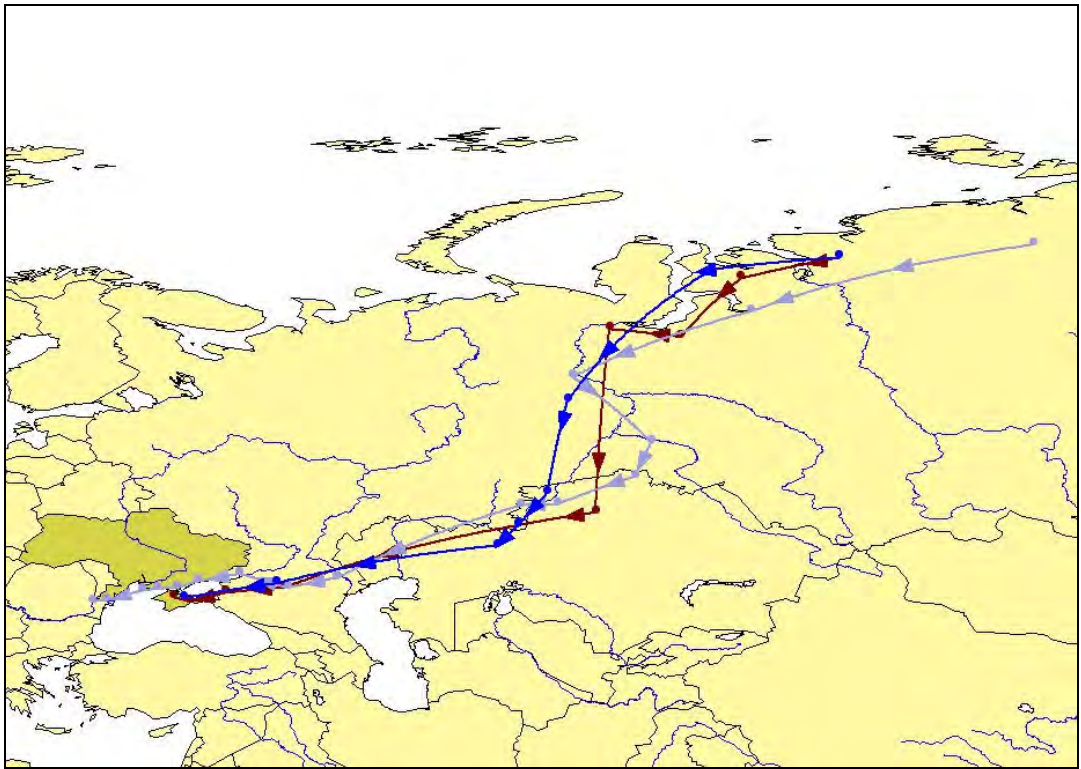
казарки були закільцьовані під час линяння птахів на Таймирі: одну з них потім зареєстрували під час осінньої міграції на Полтавщині, тобто більше ніж на 300 км північніше від міграційного «коридору» казарок, який проходить вздовж Азово-Чорноморського узбережжя); другого птаха застрелили на зимівлі в Одеській області (дельта Дунаю). Місця виявлення птахів були, відповідно, на відстані 3489 та 4117 км від місця кільцювання.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно створити мережу сезонних охоронних територій (Сиваш, Придністров'я та Придунав'є), посилити контроль за полюванням у місцях скупчень птахів, створювати зони спокою на окремих кормових полях з озиминою.

Автори: В.М. Попенко, А.М. Полуда

ГУСКА СІРА

Anser anser (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду переривчастий: гніздиться в Європі від Туреччини до Норвегії, на значній території Східної Європи; в Азії – від Уральських гір до Далекого Сходу. Вся територія України входить до області гніздування виду (за виключенням Карпат та гірської частини Криму), але птахи поширені спорадично. Найчисельніші вони в південній частині країни, зокрема в Придунав'ї, дельті Дністра, Присивашші, східній частині Січеславщини тощо. Світову популяцію на початку ХХІ ст. склали приблизно 1 млн ос. Європейську популяцію виду оцінюють у 259–427 тис. пар. В Європі вид перебуває у безпечному стані. Найбільші гніздові угруповання сконцентровані в Нідерландах – 63,9–170 тис пар, Великій Британії – 46 тис. пар, Швеції – 32–51 тис. пар, Німеччині – 26–37 тис. пар, Ісландії – 20–30 тис. пар, Росії – 20–25 тис. пар, Норвегії – 16–18 тис. пар. У межах України гніздиться 5–7,1 тис. пар гуски сірої; відбувається зниження її чисельності. Серед головних чинників, які призводять до цього: деградація гніздових біотопів, вилучення з природи кладок та виводків, відстріл птахів і розлякування під час живлення, отруєння родентицидами.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. На півдні України весняна міграція починається з кінця лютого, на сході – до першої декади квітня; напрямом – північний схід. Під час гніздування тримається на мілководних водоймах із заростями очерету і рогозу, серед яких будує гніздо. Моногам. Гніздиться окремими парами. Період розмноження охоплює період з березня до початку липня, коли молоді птахи починають літати. Одразу ж починається об'єднання виводків та холостих птахів у зграї, які переміщуються на відкриті мілководні акваторії, часто на великі відстані від місць гніздування. З вересня такі переміщення переходять у міграцію, яка триває в жовтні – листопаді, а з середини листопада починають формуватися зимові скупчення. Напрямок міграції – південний захід. Мігрують гуси як в день, так і вночі. Певна кількість птахів залишається зимувати в південних районах країни. Місця зимівлі птахів європейського походження розміщені в Західній і Південній Європі, на південному узбережжі Каспійського моря, в Месопотамії та Південно-західній Азії. Зимівлі птахів з України розташовані в Азово-Чорноморському регіоні, на Балканах, у Туреччині, Центральній Європі (для західноукраїнських гніздових угруповань).

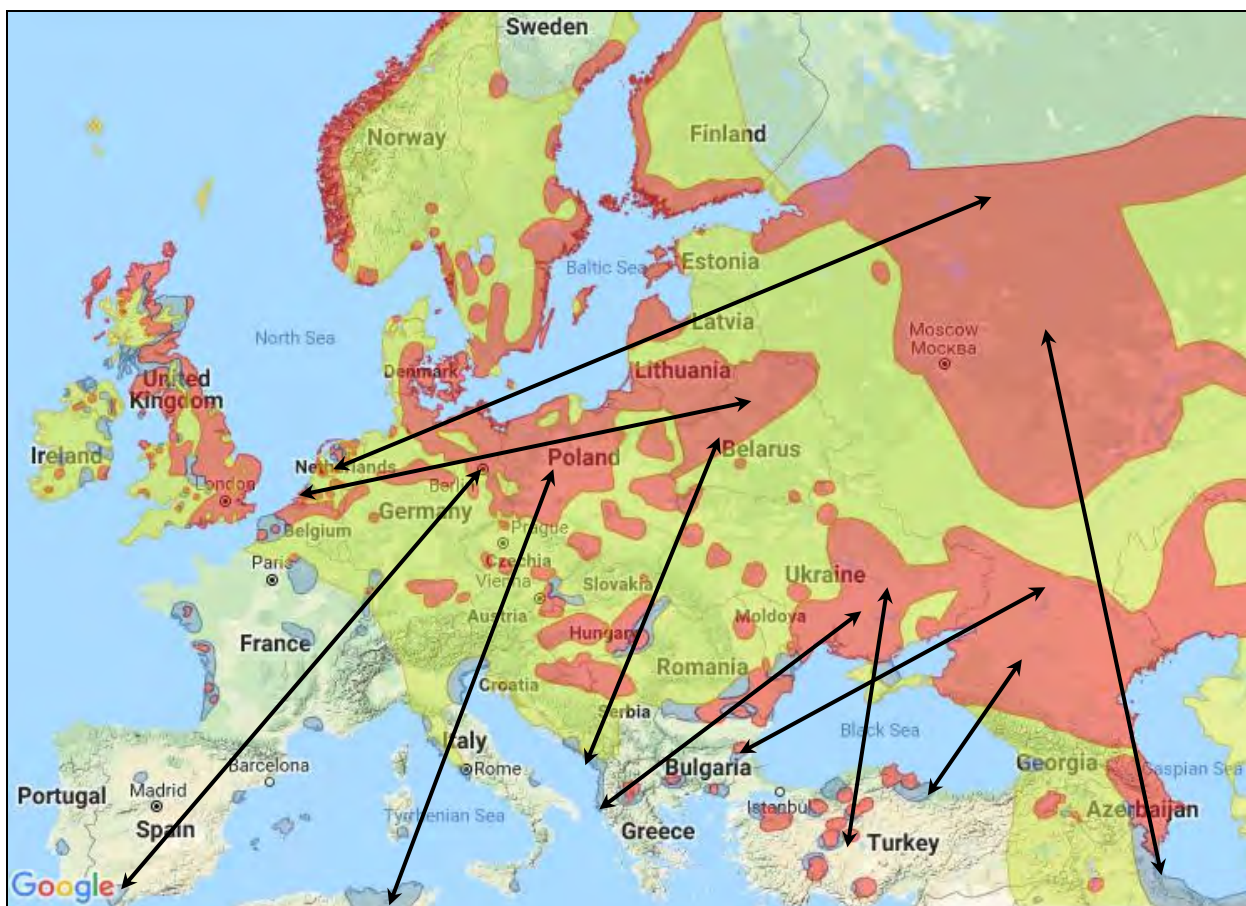
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 70 зворотів гуски сірої, з яких 63 мають відношення до птахів, які походять із невеличкого напівдикого угруповання гусей зоопарку Біосферного заповідника «Асканія-Нова». Половина зворотів (32)

надійшла від птахів, яких повторно зареєстрували неподалік місця мічення – на відстанях до 150 км. Відстані знахідок іншої половини закільцьованих гусей були в діапазоні від 338 до 2611 км. Напрямки переміщень особин із зоопарку показують, що їхній просторовий розподіл не може відповідати розподілу птахів з природних популяцій. Малоймовірно, щоб гуси, які начебто належали до чорноморського угруповання, після гніздування потрапляли у Західний Сибір, на Каспій, Балтику, в Середнє та Верхнє Поволжя. Зазначені регіони входять до ареалів інших географічних популяцій гуски сірої. Хоча обмін птахами між різними популяціями відбувається постійно, але не в таких масштабах, як у випадку з птахами з «Асканія-Нова». Прикладом типового розподілу можуть бути звороти від двох гусей, закільцьованих у Швеції та Литві: птахів знайшли на південний схід від місця кільцювання (хоча й через кілька років), за 1364 та 450 км відповідно.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно створювати сезонні охоронні території, посилити контроль за полюванням в місцях скупчень виду, організувати зони спокою на окремих кормових полях з озиминою.

Автори: В.М. Попенко, А.М. Полуда, О.С. Мезінов

ГУСКА БІЛОЛОБА ВЕЛИКА

Anser albifrons (Scopoli, 1769)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України. Виділяють 4 підвиди, з яких в Україні трапляються птахи, що належать до номінативного підвиду *A. a. albifrons*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид має циркумполярний гніздовий ареал – птахи гніздяться у зоні тундри Північної Америки, Азії, Східної Європи, а також у Гренландії та Ісландії. На території України під час сезонних міграцій та зимівлі трапляються гуси, які гніздяться на півночі Східної Європи, Західного Сибіру і на Таймирі. У цій частині ареалу гніздиться приблизно 0,75–1,2 млн пар. На території Європи зимує 1,49–2,43 млн ос. Найбільшу чисельність зимуючих птахів реєструють у Нідерландах – 740,2–882,5 тис. ос., Болгарії – 6,5–400 тис. ос., Німеччині – 300 тис. ос., Румунії – 150–280 тис. ос., Угорщині – 120–200 тис. ос., Бельгії – 42,5–83,5 тис. ос. Стан зимуючих угруповань виду в Європі є стабільним з тенденцією до збільшення. В Україні залежно від погодних умов може зимувати 5–27 тис. ос. Головними чинниками, що призводять до зниження чисельності, є відстріл птахів і розлякування під час живлення, отруєння родентицидами.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, зимуючий птах. На півдні України весняна міграція починається зазвичай в кінці лютого, в північних областях – у другій декаді березня. Осіння міграція відбувається у жовтні – листопаді, а з середини листопада починають формуватися зимові скупчення. На території України виділяються два міграційних шляхи гуски білолобої, причому обидва мають широтну направленість, тобто генеральний напрямок весняної міграції – східний, осінньої – західний. Перший із шляхів проходить через Азово-Чорноморський регіон, він зв'язує чорноморські та центральноєвропейські зимівлі з місцями гніздування на півночі Азії. Другий шлях проходить через північну частину країни, і його формують переважно ті птахи, які зимують в Західній Європі, та незначна частина гусей із Центральної Європи, які весною потрапляють в Україну, перетнувши Карпати. За один міграційний сезон через територію країни пролітає 1–1,5 млн ос. Головні райони зимівлі гусей цього виду, які мігрують через Україну, розташовані в Західній Європі (переважно в Нідерландах, Бельгії та Великій Британії), Центральній Європі (Середньодунайська низовина), Чорноморському регіоні (в т.ч. Балканський півострів та південні області України – Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська та Крим).

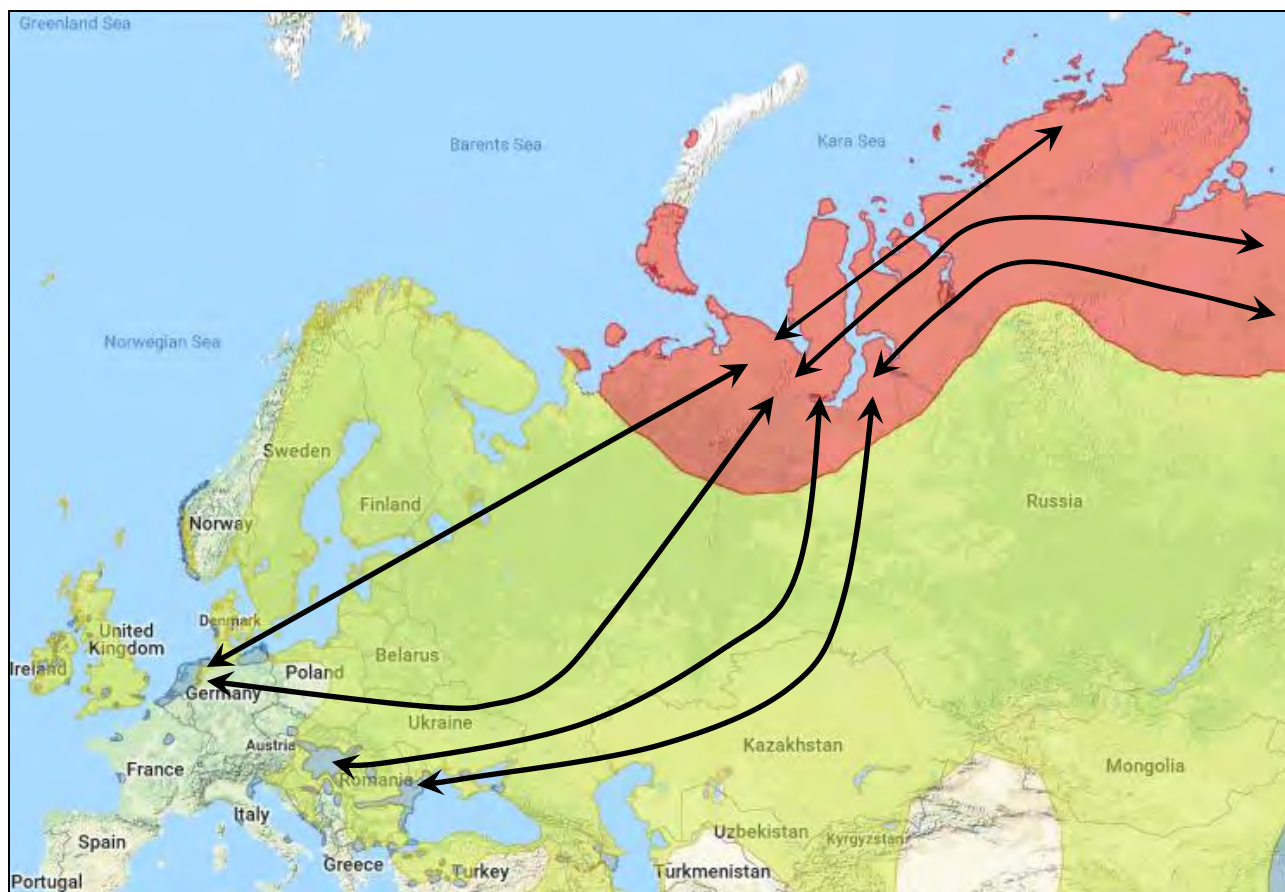
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 145 зворотів гуски білолобої великої. Район гніздування птахів, які потрапляють на територію України, можна визначити завдяки 7 зворотами: всі ці гуси були закільцьовані на Таймирі. Птахи перемістилися на найбільші щодо нашої території відстані – на 3574–4111 км. Розподіл зворотів гусей (77 зворотів), які зимували в Західній Європі (Нідерланди), показує, що

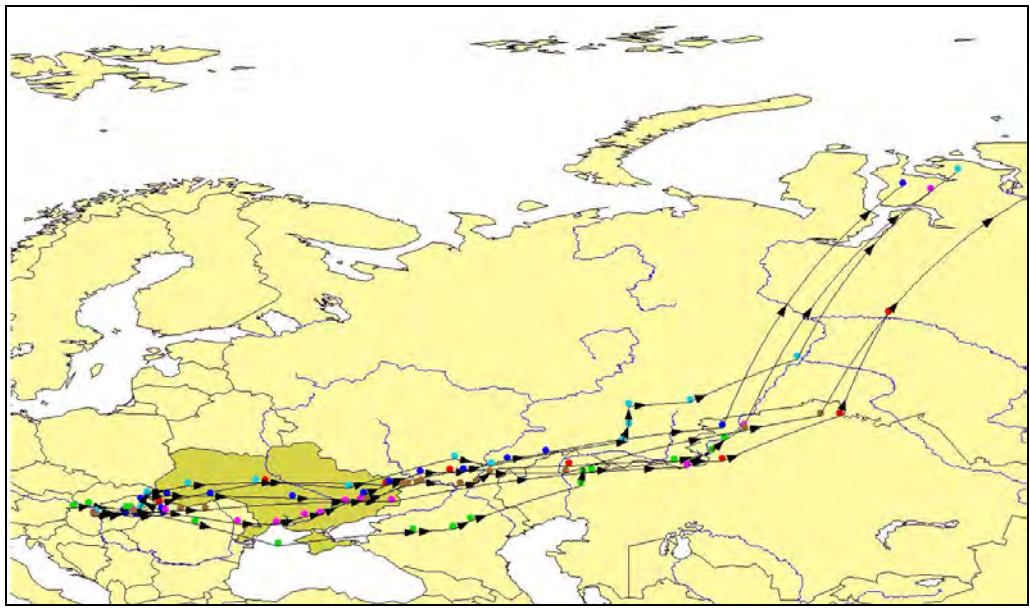
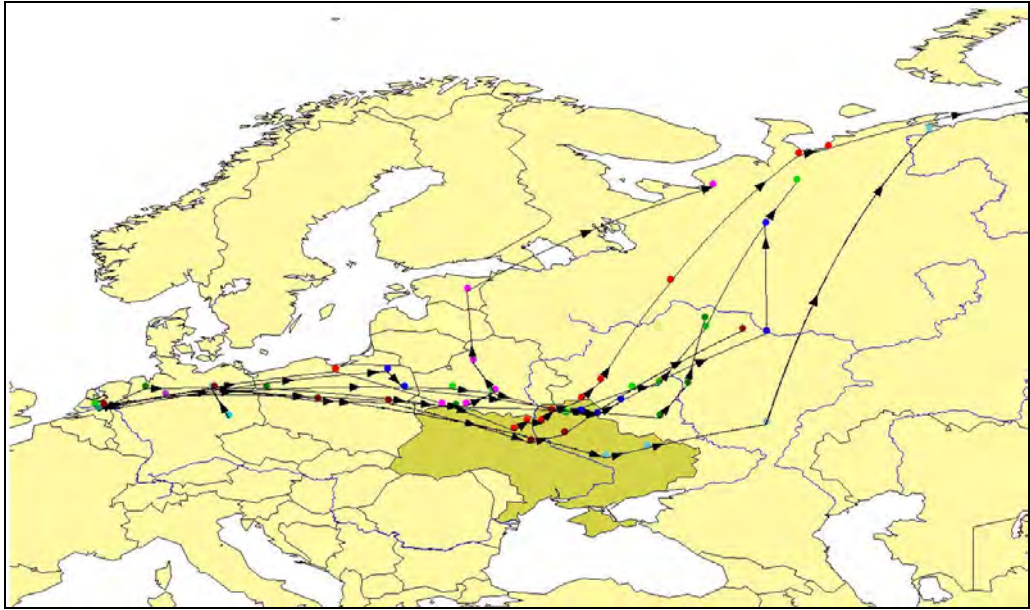
вони мігрують через північні області країни: птахи переміщалися весною в східному напрямку (діапазон складає 82° – 89°) на відстань 1753–2181 км від місць зимівлі, де вони були закільцьовані, а восени – у західному. Все це підтверджує стеження за птахами, які були споряджені супутниковими передавачами (дивись контурні карти). Під час весняної міграції вони на території України або дещо східніше (до Нижньої Волги) повертали на північ чи північний схід і прямували до тундрової зони європейської частини Росії. Частина птахів залишалася там для гніздування, частина – мігрувала далі на схід (до Таймиру включно). Восени ці птахи летять прямо на свої західноєвропейські зимівлі значно північніше України, і тільки незначна кількість їх пролітає над північними областями країни. Зовсім інша картина міграцій гусей білолобих, які зимують в Центральній Європі (Угорщина). Весною на територію України вони потрапляють, перетинаючи Карпати або облітаючи їх південніше. Далі вони летять через південні і центральні області. У Середньому Подніпров'ї (Черкаська чи Полтавська обл.) перетинаються маршрути гусей з двох ареалів зимівлі. Далі гуси із західноєвропейських зимівель відхиляються на північ, тоді як птахи з центральноєвропейських зимівель і Чорноморського регіону продовжують мігрувати на схід до Казахстану. Тільки опинившись в Азії, гуси другої групи повертають на північ, зазвичай вони мігрують по долині р. Об. Восени гуси також летять означеними шляхами. Утім на території України в цей сезон міграційний коридор гусей є більш сконцентрованим порівняно з весною, і більшість гусей притримується Азово-Чорноморського міграційного шляху.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно створити сезонні охоронні території, посилити контроль за полюванням в місцях скупчень виду, створити зони спокою на окремих кормових полях з озиминою.

Автор: А.М. Полуда

ГУСКА БІЛОЛОБА МАЛА

Anser erythropus (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «EN» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду переривчастий, охоплює внутрішні тундри і лісотундри Євразії від Норвегії до Чукотського хребта. В Європі чисельність незначна – 140–310 пар, з яких майже усі гніздяться в Росії. В Україні вид не гніздиться, трапляється лише під час міграцій і зимівлі. Взимку реєструють як окремих птахів, так і досить великі зграї: січень 1998 р. в околицях с. Чонгир Генічеського району Херсонської області – приблизно 300 ос.; грудень 1998 р. на Молочному лимані – понад 370 ос.; січень 1999 р. між селами Чернігівка, Новий Труд і Гончар – біля 760 ос. Протягом останніх років відбувається поступове збільшення чисельності птахів на міграціях та зимівлі в Північно-західному Приазов'ї. Взимку 2003/2004 років поблизу м. Вишгорода Київської області трималися 10 гусей білолобих малих, які вдало перезимували. Загальну чисельність виду на зимівлі в Україні оцінюють у 0,03–1,08 тис. ос. Негативними чинниками є трансформація біотопів, полювання та розлякування птахів людиною.

Особливості біології та міграцій

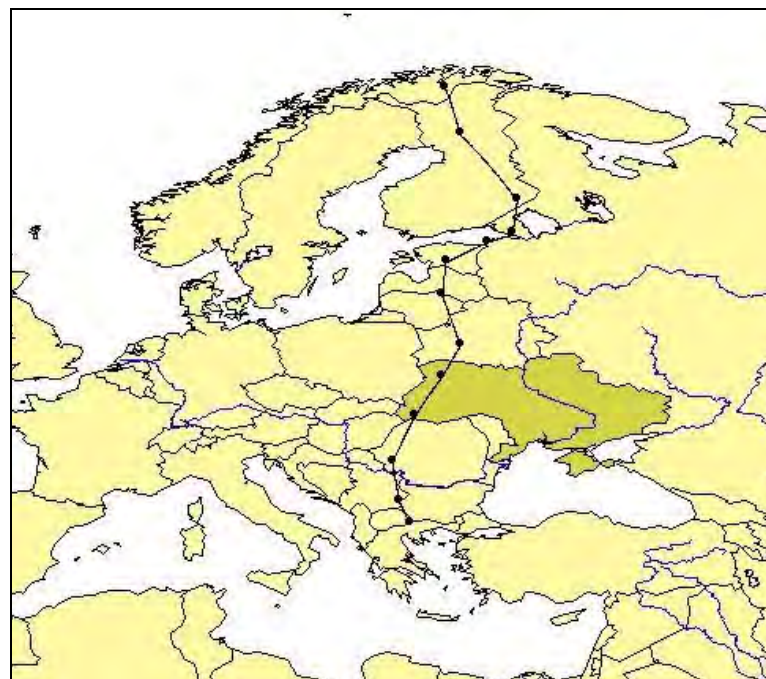
Пролітний, зимуючий птах. Весняна міграція через територію України триває з середини березня до початку травня. Гніздові біотопи: круті схили берегів річок, вкриті густою трав'яною або чагарниковою рослинністю. Восени з'являється в середині або кінці вересня. В Азово-Чорноморському регіоні на прольоті трапляється до грудня. Мігрує невеликими групами по 3–7, зрідка до 20–30 ос. Іноді спостерігали зграї з 50–200 ос. Випадки зимівлі цих гусей зареєстровані майже в усіх південних областях країни. Окремі зграйки опиняються також в південній частині Криму. На зимівлі та під час перельотів птахи тримаються на озерах і лиманах, у заплавах великих річок. Райони зимівлі виду розташовані в Данії і Нідерландах, приморській частині Німеччини, подекуди на Балканах, в Месопотамії, на півдні Прикаспійського регіону і Китаю, а також на Японських островах.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від птахів цього виду, яких мітили тільки традиційними кільцями. Але є результати стеження за осінньою міграцією гуски, яку було споряджено супутниковим передавачем у Норвегії. 20.09.2018 вона залетіла у Волинську область з боку Білорусі і без зупинок, перетнувши Львівську і Закарпатську області, залишила Україну в напрямку Румунії. Птах прямував на зимівлю до Греції (дивись контурну карту).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Попередження браконьєрства, забезпечення сприятливих умов для виду на зимівлі, моніторинг стану популяції.

Автори: Г.Г. Гаврись, А.М. Полуда

ГУМЕННИК

Anser fabalis (Latham, 1787)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють 5 підвидів, з яких в Україні регулярно трапляються два – *A. f. fabalis* і *A. f. rossicus*; третій підвид *A. f. brachyrhynchus* є випадково залітним (багато сучасних систематиків надають цьому підвиду статус виду). Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздова частина ареалу виду охоплює тайгову та тундрову зони Євразії від Північної Скандинавії до Анадирської затоки. Під час сезонних міграцій через територію України можуть летіти птахи, які гніздяться на півночі європейської частини Росії, в Західному Сибіру, включаючи долину Єнісею. У цій частині ареалу гніздяться птахи, які належать до двох підвидів. Птахи номінативного підвиду (цей підвид називають гуменник тайговий) займають в цілому територію до Уралу, а птахи підвиду *A. f. rossicus* (гуменник тундровий) гніздяться у більш східних та північних частинах Азії. В Європі гуменники гніздяться в Росії – 132–140 тис. пар, Фінляндії – 1–2,5 тис. пар, Швеції – 0,6–1 тис. пар, Норвегії – 230–465 пар. Загальну чисельність європейської популяції оцінюють у 134–144 тис. пар; її стан визнано стабільним. У зимовий період на терені Європи перебуває 626–829 тис. ос.; найчисельніші угруповання зосереджуються у Нідерландах – 155,2–254,5 тис. ос., Німеччині – 325 тис. ос., Польщі – 105–145 тис. ос., Швеції – 9–44 тис. ос., Данії – 17,1 тис. ос., Угорщині – 5–13 тис. ос., Чехії – 0,4–10 тис. ос. В Україні на зимівлі ці гуси трапляються не регулярно, їх чисельність може складати 200–500 ос. Головними чинниками, що призводять до зниження чисельності, є відстріл птахів і розлякування під час живлення, отруєння родентицидами.

Особливості біології та міграцій

Пролітний і зрідка зимуючий птах. Весняна міграція починається залежно від погодних умов, в кінці лютого – на початку березня. Осіння міграція відбувається у жовтні – листопаді. Через територію України протягом кожного міграційного сезону пролітає 150–300 тис. гуменників. Навесні ці гуси мігрують як у світлу, так і темну частини доби, а восени – переважно вночі. Весною більшість гуменників потрапляє до України через Закарпатську область, перелітаючи Карпати. Далі вони летять у східному та північно-східному напрямках через північні і центральні області країни. Птахи, які потрапляють у Східну Україну, міняють напрямок руху на північно-східний і прямують до місць гніздування у Західному Сибіру, перетинаючи центральні області європейської території Росії. Восени міграція відбувається у зворотному напрямку.

Головні місця зимівлі – західноєвропейські (Німеччина, Нідерланди, Данія, Швеція, Чехія, Польща) та центральноєвропейські (Угорщина, Словаччина, Хорватія, Сербія). Враховуючи шляхи міграцій гуменників, зрозуміло, що частка «західноєвропейських»

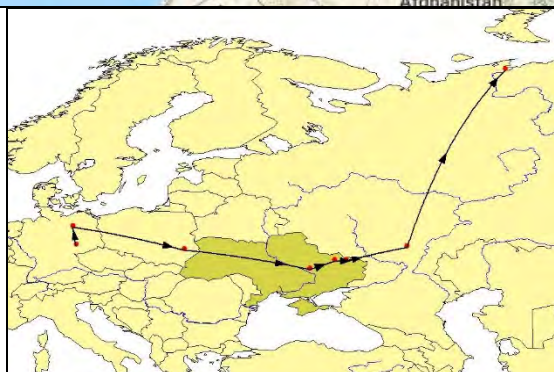
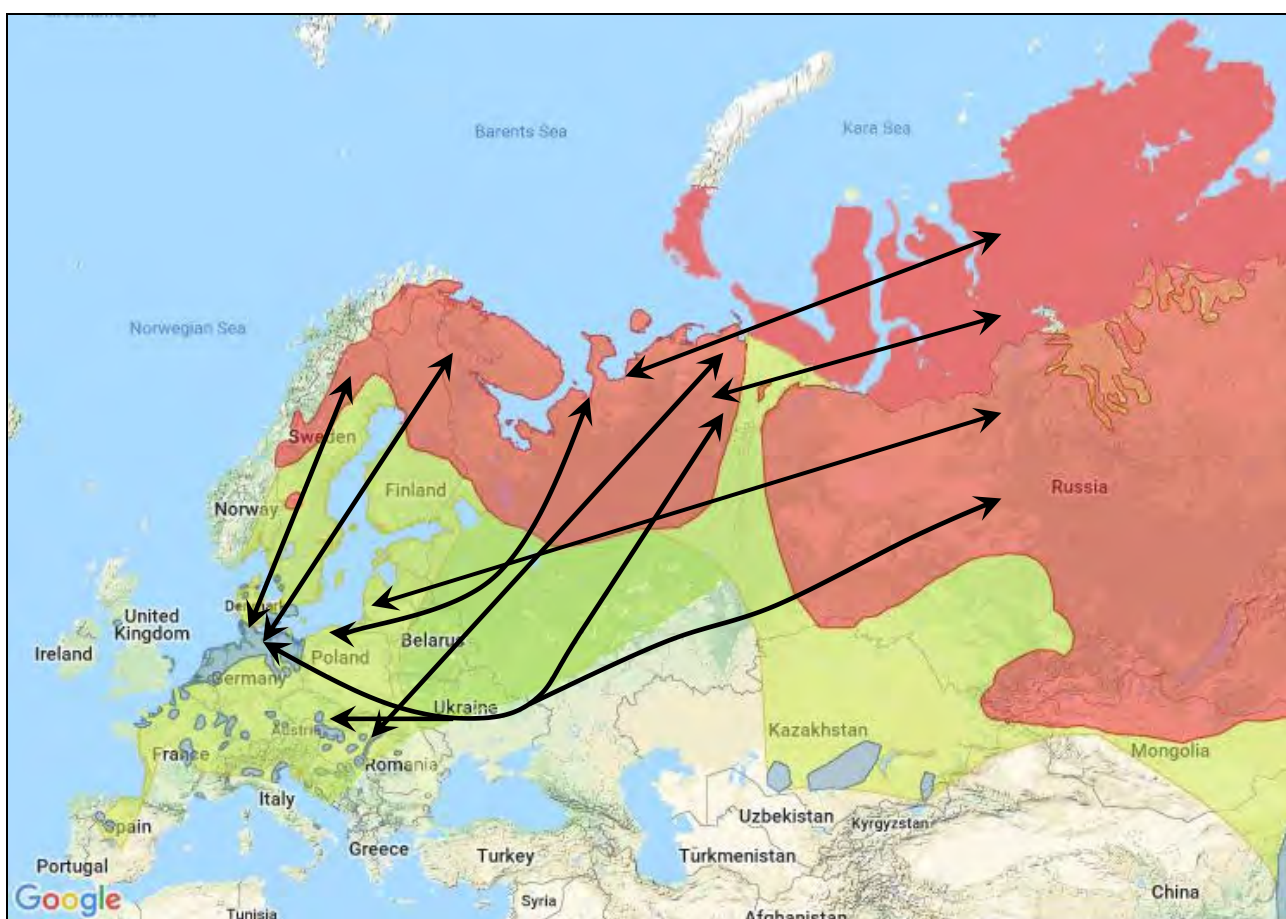
птахів, які мігрують через Україну, не перевищує 10%, а решта летять на зимівлю в Центральну Європу.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 24 звороти гуменників. Усі ці гуси були за кільцьовані під час зимівлі в Нідерландах і Німеччині, з них тільки 5 зворотів були прямими. Птахів вже під час весняної міграції зареєстрували у Тернопільській, Черкаській, Полтавській та Харківській областях. Звороти від цих птахів свідчать про те, що весною південний фланг фронту міграції “західноєвропейських” гусей проходить через центральні області України. Гарною ілюстрацією цього є маршрут весняної міграції гуменника, визначений за допомогою супутникового передавача (дивись контурну карту). Більшість цих гусей весною і восени мігрують через північну частину Польщі, Білорусію, країни Прибалтики і далі на північний схід до місць гніздування.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно створити сезонні охоронні території, посилити контроль за полюванням у місцях скупчень виду, створити зони спокою на окремих кормових полях з озиминою.

Автор: А.М. Полуда

ЛЕБІДЬ-ШИПУН

Cygnus olor (Gmelin, 1789)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Сучасні систематики вважають лебедя-шипуну монотипним видом. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, в Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», у Додаток ПІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі і в Україні), чисельність популяції та тренди:

Гніздовий ареал виду охоплює більшу частину Західної і Центральної Європи, а також західні та південні райони Східної Європи. Лебеді не гніздяться на Піренеях, Апеннінах та Балканах. В Євразії (крім невеличких угруповань у Східній Азії) виділяють три популяційні угруповання цього виду: північно-західне – центральноєвропейське, азово-чорноморське – східносередземноморське, каспійське – центрально-західноазійське. Лебідь-шипун гніздиться на всій території України, хоча його щільність не однакова в різних регіонах; він численніший в південних та західних областях. Загальну чисельність в Європі оцінюють у 83,4–116 тис. пар. Найбільші угруповання локалізовані у Росії – 12–17 тис. пар, Фінляндії – 11,2–16,9 тис. пар, Німеччині – 11,5–16 тис. пар, Швеції – 6,1–9,1 тис. пар, Нідерланди – 6,1–8,3 тис. пар, Польщі – 6–7,5 тис. пар, Великій Британії – 5,8–7 тис. пар. У літературі наведено оцінку чисельності гніздового угруповання в Україні – 0,95–1,55 тис. пар. На нашу думку, ця оцінка є заниженою; вона, напевно, дещо вища – 2 тис. пар. Чисельність гніздових угруповань в європейських країнах стабільна або зростає. Загальна кількість лебедів, які перебувають у зимовий період в Європі, складає 204–348 тис. ос. Переважна більшість птахів у Західній і Центральній Європі є осілими, тоді як лебеді зі Швеції, Польщі, Литви, Білорусі, а також із південних регіонів європейської території Росії переміщуються на зимівлю на кілька сотень, а іноді й більше ніж на 1 тис. км. В Україні головні місця зимівлі розташовані в Азово-Чорноморському регіоні, де в різні роки може перебувати 18–57 тис. ос. До загрозливих чинників належать активізація господарської діяльності в місцях гніздування та браконьєрство.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний та зимуючий птах. Лебеді-шипун досить рано з'являються в місцях гніздування, залежно від термінів звільнення водойм від криги, що відбувається в кінці лютого або протягом березня. Гніздовими біотопами є стоячі прісні та солоні водойми, де водяна рослинність чергується з плесами чистої води. Моногамний вид, часто пари зберігаються протягом кількох років. Пташенята стають на крило в серпні. Важливим етапом в житті лебедів є линяння, коли вони втрачають здатність літати. У птахів, які розмножуються, цей період припадає на час виховування пташенят. Негніздові лебеді (статеві незрілі, холості) зазвичай концентруються на період линяння на певних водоймах. В Європі є кілька таких традиційних районів, зокрема акваторія Північного моря між Данією і Швецією, північна частина Каспію, Каркінітська затока Чорного моря. В останньому з районів реєструють концентрації в кілька тисяч птахів з південного регіону України та зі Східного Приазов'я (Кубань, Ставропольський край Росії). На

початку зимового періоду відбувається перерозподіл лебедів: з місць гніздування та линяння вони можуть переміщуватися в райони зимівлі. Однак зазвичай лебеді, які линяють у Каркінітській затоці, залишаються там зимувати. Під час міграційних переміщень та зимівлі лебеді-шипуні тримаються зграями.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 405 зворотів від лебедів-шипунів. У загальних рисах аналіз зворотів показує, що більшість переміщень птахів відбувається в межах територій відомих популяційних угруповань. В Україні проходить умовна лінія між центральноєвропейським і азово-чорноморським угрупованнями; вона перетинає Київську, Житомирську, Хмельницьку, Чернівецьку області. Зокрема, знахідки за кільцюваних лебедів у західноукраїнських областях показують просторові зв'язки цих птахів з іншими частинами території цього угруповання – більшою мірою з Білорусією, Латвією, Литвою, Польщею, Німеччиною, Угорщиною. Найвіддаленішою країною, де були зареєстровані птахи, які пов'язані з Україною, є Данія – два лебедя, які там линяли, через кілька років були зареєстровані в гніздовий період у Волинській і Львівській обл. (відстані переміщення 900 і 1040 км відповідно). Переміщення лебедів азово-чорноморського угруповання загалом відбуваються також у межах його території: зимові звороти птахів, яких кільцювали в Україні, є з Румунії, Болгарії, Греції, Туреччини. На линяння та зимівлю в акваторію України прилітають лебеді зі східної частини ареалу – з Кубані, Калмикії, Ростовської області, Ставропольського краю Росії та з південної половини материкової України. Водночас цілий ряд зворотів демонструють переміщення птахів з одного популяційного угруповання на територію іншого. Наприклад, з Балтійського регіону чи Каспію на Чорне море. Деякі звороти є надзвичайно незвичними: два лебедя, яких в різні роки за кільцювали під час линяння в Архангельській області (вона не входить у гніздовий ареал виду) Росії, були виявлені на Чернігівщині та Полтавщині (відстані переміщення склали 1842 та 2385 км). Також несподіваними виявилися переміщення двох лебедів з Казахстану (Акмолинська обл.) на південь України (реєстрація в зимовий період) на відстані 2707 та 2712 км, а також двох птахів, за кільцюваних під час линяння в Каркінітській затоці, а зареєстрованих у Туркменії та Киргизії (відповідно, 1608 та 3376 км). Останній зворот за відстанню переміщення є рекордним для лебедів, які були пов'язані з Україною.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Попередження браконьєрства, забезпечення сприятливих умов для виду на зимівлі, особливо в місцях скупчення водоплавних птахів на незамерзлих ділянках водойм.

Автор: А.М. Полуда

ЛЕБІДЬ-КЛИКУН

Cygnus cygnus (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Сучасні систематики вважають лебедя-кликуну монотипним видом. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі і в Україні), чисельність популяції та тренди:

Гніздовий ареал виду простягся від Ісландії, сходу Швеції та Фінляндії до Передуралля і далі на схід від Уральських гір до Сахаліну, Камчатки і Чукотки. Окремі його локалітети є у Польщі, Латвії, Естонії та Білорусі. В Україні зареєстрований на гніздуванні на півночі, лише в Чорнобильській зоні відчуження. На перельотах звичайний. Гніздове угруповання виду в Європі оцінюють у 25,3–32,8 тис. пар. Найбільша чисельність виду в Фінляндії – 8,5-11 тис. пар, Росії – 8-10 тис. пар, Швеції – 4,7-7,3 тис. пар, Ісландії – 3 тис. пар. Загальна чисельність лебедів, які зимують в межах Європи, складає 99,5–136 тис. ос. Переважна більшість птахів проводять зиму в Німеччині - 25 тис. ос, Данії – 24,3 тис. ос., Естонії – 5-15 тис. ос., Швеції – 4-12 тис. ос, Норвегії – 5-8 тис. ос., Польщі – 4-8 тис. ос., Румунії – 2-5 тис. ос. В Україні на зимівлі численний тільки на Азово-Чорноморському узбережжі, але чисельність дуже коливається по роках: якщо в 1967 р. вона сягнула 11 тис. ос., то в 2011–2017 роках – лише 0,5–3 тис. ос. Коливання чисельності виду взимку в Азово-Чорномор'ї пов'язані зі змінами умов зимівлі у Північнокаспійському регіоні. Частина птахів за несприятливих умов, ймовірно, перелітає на Азово-Чорноморське узбережжя, за гарних умов вони залишаються на Каспії. До негативних чинників впливу належать активізація господарської діяльності в місцях гніздування та браконьєрство.

Особливості біології та міграцій

Рідкісний гніздовий, зрідка літучий, пролітний, зимуючий вид. У місцях розмноження оселяється окремими парами на великих відкритих озерах, морських узбережжях, лісових озерах та старицях. Відліт з місць гніздування відбувається в першій декаді жовтня. До України лебеді-кликуні прилітають наприкінці жовтня – у листопаді, а відлітають з середини лютого до середини березня. Під час міграцій та зимівлі тримаються зграями. Згідно даних кільцювання, в акваторію Чорного моря прилітають на зимівлю лебеді із Західного Сибіру та Північного Казахстану.

Тільки один зворот цього виду є в базі даних Українського центру кільцювання птахів: лебедя-кликун, який з'явився на світ на північному сході Польщі, через кілька років 1 березня зареєстрували на Львівщині. Напевно, він там зимував.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Попередження браконьєрства, забезпечення сприятливих умов для виду на зимівлі, особливо в місцях скупчення водоплавних птахів на незамерзлих ділянках водойм.

Автори: Г.Г. Гаврись, А.М. Полуда

ЛЕБІДЬ МАЛИЙ

Cygnus bewickii Yarrell, 1830

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. У статусі виду він є монотипним, але багато систематиків включають його як підвид до виду лебідь тундровий – *Cygnus columbianus* (Ord, 1815). Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «EN» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає зони тундри і лісотундри в Євразії від Кольського півострова до Чукотку. В Україні не гніздиться. Регулярно зимує в Азово-Чорноморському регіоні: Обитічна затока, Молочний лиман, дельта Дунаю. Відомі випадки зимівлі лебедів малих під Києвом, багаторазові реєстрації десятків птахів під час міграцій на Шацьких озерах, водосховищах Дніпра. Майже все європейське гніздове угруповання виду розміщене в межах Росії – 5–6 тис. пар. Зимова чисельність в Європі 19,6–25,2 тис. ос., і майже вся вона розподіляється між Великою Британією та Нідерландами – 8,2 та 14 тис. ос., відповідно. Відносно чисельними є зимові концентрації лебедів малих на Чорному та Егейському морях, зокрема в Україні щорічно зимує 30–100 ос., Болгарії – 10–110 ос., Туреччині – 10–465 ос., Греції – від 4,2 (2015 р.) до 8,4 (2016 р.) тис. ос. В останній з країн ще 15–20 років тому випадки зимівлі цих птахів були рідкісними, і їхня чисельність не перевищувала кількох десятків особин. Нині відбувається різке збільшення кількості зимуючих птахів, зокрема в дельті р. Еврос. До чинників, які негативно впливають на стан виду насамперед слід віднести: забруднення морських акваторій нафтопродуктами та браконьєрство скрізь, де ці лебеді трапляється протягом року. Суттєвим негативним фактором також є вітрові електричні споруди, які встановлені на морських мілководдях та на шляхах масової міграції.

Особливості біології та міграцій

В Україні регулярно трапляється під час сезонних міграцій і зимівлі. Гніздиться окремими парами на тундрових озерах. Відліт з районів гніздування і линяння до місць зимівлі розпочинається у вересні. В Україні мігруючі лебеді малі з'являються в жовтні. Під час перельотів зупиняються на великих водоймах, у заплавах річок, по береговій зоні моря. Трапляються окремими групами по 3–5, зрідка до 20 ос. Під час міграцій та зимівлі тримаються окремо від інших видів лебедів. Відлітають з місць зимівлі у березні (в цей час трапляються у внутрішній частині України). Зимує на Британських островах, північно-західному узбережжі Європи (Нідерланди, Німеччина), в західній частині Чорного моря, Егейському морі, біля південного узбережжя Каспійського моря, узбережжя Південно-східної Азії (Японія, Китай).

Жодного звороту від закільцьованих лебедів малих немає в базі даних Українського центру кільцювання птахів. Але є інформація про супутникове стеження за двома лебедями, які почали осінню міграцію на Ямалі, пролетіли вздовж долини р. Обі до

Північного Казахстану, перетнули Північнокаспійський регіон, Азовське море, північну частину Криму, Чорне море, Болгарію і зупинилися на зимівлю в дельті р. Еврос у Греції.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць на водоймах, де під час міграції та зимівлі скупчуються водоплавні птахи, серед яких може траплятися і рідкісний лебідь малий.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко, В.І. Лисенко

ОГАР

Tadorna ferruginea (Pallas, 1764)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає деякі райони Балканського півострова, степову зону України та Росії, Кавказький регіон, Малу Азію, Центральну Азію, територію на схід до Приамур'я та східної межі Південного Тибету, а також Північно-західну Африку. В Україні донедавна гніздився тільки на північному узбережжі Чорного та Азовського морів, у Криму (Сиваш, Керченський п-ів) і східній частині Луганської області. Нині огар почав гніздитися в усіх східних, південних та деяких центральних областях України, тим самим освоюючи ті райони у степовій та лісостеповій смугах, де він гніздився у XVII–XIX ст. Зальоти зареєстровано у західній та північній частинах України. Європейську гніздову популяцію виду складають 17–26,5 тис. пар, з яких найбільше гніздиться в Туреччині та Росії – 10–15 і 6–9 тис. пар, відповідно. Наразі в Україні на гніздуванні чисельність, ймовірно, не перевищує 340–360 пар і основу угруповання складає напіввільна популяція у Біосферному заповіднику «Асканія-Нова» (Херсонська обл.). За даними 2011–2017 років, у зимовий період на водоймах Азово-Чорноморського регіону налічували 0,25–8 тис. ос. Загальну чисельність огарів, які зимують в Європі, оцінюють у 24,1–64,3 тис. ос. Наприкінці XX ст. чисельність виду стабілізувалася і в останні роки дещо зростає. До головних негативних чинників відносять такі як: скорочення площ біотопів, які важливі для цих птахів, внаслідок осушення мілководних озер та лиманів, зменшення запасів води в непостійних водно-болотних угіддях як результат забору води для зрошення. Важливим негативним фактором є масовий відстріл огарів мисливцями в балканських країнах та Туреччині.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. На гніздових територіях реєструють у другій половині березня. На ставках Біосферного заповідника «Асканія-Нова» сформувалося напіввільне гніздове угруповання. Гнізда влаштовують у норах лисиць чи борсуків, нішах у скелях та кручах (часто на значній висоті), старих скиртах соломи. За наявності відповідних умов, можуть гніздитися скупчено. Після закінчення гніздування у дорослих птахів починається період линяння, який триває протягом серпня – вересня. Місцем масової, кількатисячної концентрації птахів, куди вони збираються з досить великого регіону – від України на заході до Центрального Казахстану на сході і Закавказзя на півдні, є Манич-Гудилівська озерна система в Калмикії, Ростовській області та Ставропольському краї Росії. Відлітають огарі на зимівлю в кінці жовтня – на початку листопада. В Україні птахи зимують на ставках Біосферного заповідника «Асканія-Нова» (0,7–1,9 тис. ос.), на Великому Чапельському поді в Херсонській області, на Сиваші та

Азовському узбережжі, у Криму. На зимівлі огарі тримаються як невеликими групами, так і значними скупченнями. У цілому ж птахи, що походять із Східної Європи, зимують у Малій Азії, Месопотамії, долині Нілу.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 12 зворотів огарів. Усі вони отримані від птахів, за кільцюваннях у Біосферному заповіднику «Асканія-Нова», де понад 30 років існує напіввільне угруповання. На період зимівлі припадає 4 звороти: по одному з Туреччини і Азербайджану, 2 – з Калмикії (оз. Манич-Гудило). Ймовірно, останні два птахи залишилися в тому районі після линяння, хоча з настанням зими вони мали би відлетіти південніше, де водойми не вкриваються кригою. З періодом сезонних міграцій пов'язані звороти з Туреччини, Абхазії (Грузія) та Ставропольського краю (Росія). Інших за кільцюваннях огарів реєстрували в післягніздовий період у Криму та Херсонській області (відстані складали 82–212 км від Біосферного заповідника «Асканія-Нова»).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона усіх виявлених місць гніздування виду та місць його чисельного перебування під час міграції та зимівлі. Території, де вид гніздиться скупчено, необхідно оголосити сезонними заказниками загальнодержавного значення.

Автори: А.М. Полуда, О.С. Мезінов, В.І. Лисенко

ГАЛАГАЗ

Tadorna tadorna (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду в Європі складається з двох частин. Перша частина включає Ісландію, Британські острови, узбережжя Норвегії та Франції, більшу частину територій Бельгії, Нідерландів і Данії, північну частину Німеччини, окремі ділянки морського узбережжя Польщі, Латвії, Естонії, Швеції, Іспанії та Італії. Друга частина ареалу охоплює узбережжя Егейського і Чорного морів – приморські території Греції, Болгарії, Румунії, України, Росії, а також степову зону Росії, Казахстану і Монголії. Європейську гніздову популяцію галагаза оцінюють у 50,8–68,9 тис. пар. Одні з найбільших гніздових угруповань зосереджені в Великій Британії – 15 тис. пар, Швеції – 5,9–9,3 тис. пар, Німеччині – 6,5–8 тис. пар, Росії – 6–8 тис. пар, Нідерландах – 3,7–8,1 тис. пар, Франції – 4–4,5 тис. пар. В Україні гніздова чисельність галагаза становить 1,4–1,7 тис. пар. Місця зимівлі виду в Україні розташовані в Азово-Чорноморському регіоні: за даними 2011–2017 років, там нараховували від 700 ос. до понад 19 тис. ос. Загалом же в зимовий період на терені Європи перебуває 333–408 тис. ос. Європейське угруповання виду знаходиться у безпечному стані і чисельність його зростає. В Україні аналогічна ситуація, але деякий негативний вплив можливий внаслідок браконьєрського відстрілу цих птахів.

Особливості біології та міграції

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. Моногамний вид – пари утворює ще в місцях зимівлі. На гніздових територіях реєструють досить рано – в залежності від погодних умов в період з кінця лютого до середини березня. Галагази надають перевагу солоним і солонуватим водоймам. Природними місцями, де вони влаштовують свої гнізда, є лисячі нори та інші різноманітні ніші. За наявності сприятливих умов можуть гніздитися групами з кількох пар. Протягом другої половини липня і всього серпня дорослі птахи линяють. Традиційним місцем линяння галагазів в Україні є Сиваш, де концентруються до 2 тис. ос. Після линяння галагази групуються у зграї, які зазвичай складаються з десятків і сотень особин. Більша частина птахів українського угруповання у вересні – жовтні відлітає на зимівлю до Південних Балкан. В межах України зимує на Азово-Чорноморському узбережжі. Місця зимівлі галагазів європейського походження розташовані також у Великій Британії, Західній і Центральній Європі, окремих районах Середземномор'я, де крім місцевих птахів, перебувають галагази східного походження.

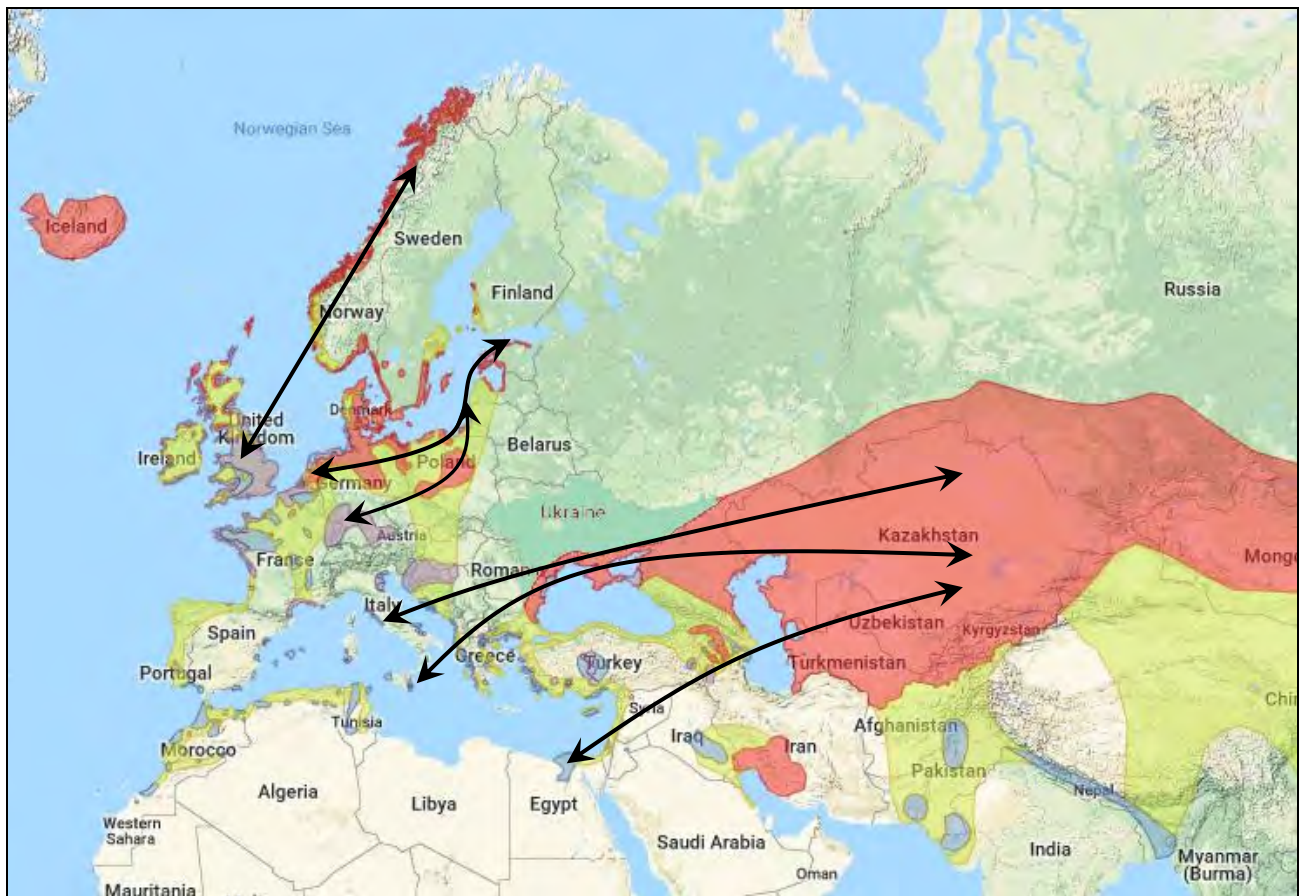
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 36 зворотів закільцьованих галагазів. Майже всіх цих птахів у віці більше року закільцювали під час линяння на Сиваші та в Чорноморському біосферному заповіднику (25 зворотів), а також у Казахстані (8 зворотів). На зимівлі в Італії було виявлено 5 птахів. Усі звороти демонструють широтне переміщення птахів – від Італії і Мальти через Азово-Чорноморський регіон

України до Центрального Казахстану. На зимовий період припадають реєстрації птахів в Італії (5), на Мальті (1), у Греції (2) та Україні (6). Аналіз даних кільцювання показує, що значна частина казахської популяції галагаза має тісні зв'язки з територією України, де птахи линяють і зимують. Один птах, що походив з Казахстану, на території нашої країни, ймовірно, гніздився. Від Казахстану до України птахи долали відстані від 2078 до 2610 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для поліпшення умов гніздування доцільно розміщувати штучні гніздівлі-ящики в місцях потенційного гніздування.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

КРИЖЕНЬ

Anas platyrhynchos Linnaeus, 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України, утворює 7 підвидів; в Україні представлений номінативним підвидом *A. p. platyrhynchos*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У Євразії гніздовий ареал виду охоплює майже всю Європу і азійські регіони від усієї довжини Уральських гір та Центральної Азії на схід до Охотського і Японського морів. Включає також Камчатку. В Україні крижень трапляється майже по усій території, крім високогір'я Карпат і Криму. Гніздову чисельність виду в Європі оцінюють у 2,85–4,61 млн. пар. Найзначніші угруповання сконцентровані в Росії – 0,9–1,3 млн. пар, Нідерландах – 302–431,4 тис. пар, Німеччині – 205–380 тис. пар, Польщі – 180–320 тис. пар, Швеції – 160–239 тис. пар. За останніми оцінками, чисельність цього виду в Україні на гніздуванні складає 72–112 тис. пар; чисельність популяції стабільна. Зимове угруповання крижня в Європі оцінюють у 4,52–5,76 млн ос. За даними 2011–2017 років, залежно від погодних умов того чи іншого зимового періоду на водосховищах Дніпровського каскаду та водоймах Азово-Чорноморського узбережжя в сукупності зимують 130–253 тис. ос. Головними чинниками, які негативно впливають на цей вид качок, є браконьєрство і хижацтво певних видів ссавців.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний та зимуючий вид. Весняний відліт крижня з районів зимових скупчень до місць гніздування починається у кінці лютого – на початку березня. Шлюбні пари утворюються на місцях зимівлі. Відразу після прильоту вони займають гніздові ділянки по берегах боліт і озер, заплавлених луках біля водойм. Можуть гніздитися на деревах у порожніх гніздах воронових птахів або на спорудах людини. Після того, як самки починають вигрівати кладки, самці відкочовують до місць линяння. Пташенята стають на крило у липні – на початку серпня. Осінній проліт розтягнутий і відбувається з кінця серпня до початку льодоставу. Крижні мігрують зграями як вдень, так і вночі. Основні місця зимівлі виду в Україні розміщені на Азово-Чорноморському узбережжі; птахи, які зимують на континентальних водоймах, тримаються переважно ставків у міських парках, водойм-охолоджувачів, місць скидання теплих стоків, поблизу гребель гідроелектростанцій. Крижні європейської гніздової популяції зимовий період проводять також на півдні Скандинавії, Британських островах, у Західній і Центральній Європі, Середземномор'ї, Малій Азії, долині Нілу. Птахи, які гніздяться в тих регіонах, де м'які зими і водойми не замерзають, є осілими; тільки за сильних похолодань вони вимушені переміщуватися до водойм, вільних від криги. В умовах України майже всі крижні здійснюють міграційні переміщення. Виняток становлять випадки, коли качки зимують на материковій частині країни; тоді відстань перельотів до місць зимівлі може не

перевищувати кількох десятків кілометрів. Якщо ж птахи відлітають зимувати в Азово-Чорноморський регіон, тоді відстань перельотів складає кілька сотень кілометрів. У випадках, коли крижні українського походження летять на зимівлю в Західну Європу, вони повинні долати більше тисячі кілометрів в одну сторону.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 562 звороти закільцьованих крижнів. Із них 260 зворотів були від птахів, закільцьованих на території країни, з яких 208 – в Біосферному заповіднику «Асканія-Нова», де на ставках зимує до 8 тис. ос. Решта зворотів (302) були від птахів, яких закільцювали в інших країнах. Аналіз зворотів із згаданого заповідника показує, що на зимівлю в цей район прилітають птахи з більшості областей Лівобережної України, з європейської частини Росії та Західного Сибіру (найбільша відстань перельоту становить 2712 км). Частина закільцьованих птахів у наступні роки було зареєстровано в Румунії, Болгарії, Греції, Грузії, Азербайджані. Крижні, які гніздяться в центральних і західних областях України, на зимівлю відлітають в Центральну, Західну та Південну Європу. Розподіл зворотів по країнах такий: Італія – 21 зворот, Німеччина – 11 зворотів, Франція – 9 зворотів, Бельгія, Велика Британія і Швеція – по 8 зворотів, Нідерланди – 7 зворотів. Найдальший зворот із західної частини Європи надійшов з Іспанії (з відстані 2932 км).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для збереження виду слід проводити боротьбу з браконьєрством та регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

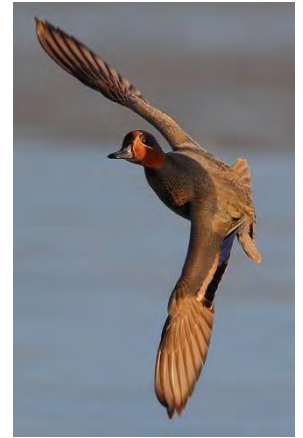

ЧИРОК–СВИСТУНЕЦЬ

Anas crecca Linnaeus, 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України; утворює 2 підвиди. В Україні представлений номінативним підвидом *A. c. crecca*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі гніздиться в її північній половині: південна межа ареалу проходить через центральну частину Франції, південні землі Німеччини, Австрію, Словаччину, північну частину Лісостепу України, по межі лісостепової та степової зони Росії. В Азії гніздовий ареал виду охоплює північну половину Казахстану та майже всю азійську частину Росії (крім найпівнічніших арктичних районів). В Україні поширений від північного кордону до північних лісостепових районів. Гніздову популяцію виду в Європі оцінюють у 557–915 тис. пар, а зимує в її межах 0,91–1,32 млн ос. Найбільше цих качок гніздиться у Росії – 300–450 тис. пар, Фінляндії – 150–250 тис. пар, Швеції – 61–143 тис. пар, Норвегії – 20–30 тис. пар, Білорусі – 6–8 тис. пар, Німеччині – 4,2–6,5 тис. пар. Чисельність гніздового угруповання в Україні складає 1,5–2,5 тис. пар і має значну тенденцію до зменшення. Сукупно на водосховищах Дніпра і водоймах Азово-Чорноморського регіону зимує від 1,5 тис. ос. до понад 4 тис. ос. цих качок. Негативними чинниками впливу на вид є погіршення умов існування в гніздових біотопах внаслідок господарської діяльності людини, браконьєрство, хижацтво з боку різних видів хребетних тварин.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, нечисленний зимуючий вид. Весною проліт починається у березні – на початку квітня. Для гніздування птахи обирають добре захищені ділянки на берегах озер і боліт з густими заростями чагарників та трав'янистих рослин. Осіння міграція починається вже у кінці серпня, однак більшість птахів відлітає у вересні – жовтні, деякі затримуються до середини листопада. Мігрують ці качки переважно в темну частину доби. Невеликі групи зимують на незамерзлих водоймах у континентальній частині країни, але найчастіше – на водоймах Азово-Чорноморського регіону. Через Україну мігрують птахи, які гніздяться в європейській частині Росії та Західному Сибіру; їхні зимівлі розташовані переважно в Західній і частково у Південній Європі.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 387 зворотів закільцьованих чирків-свистунців, і з них тільки 11 від птахів, яких помітили в Україні. Найбільша кількість зворотів стосується птахів, закільцьованих на півдні Франції під час зимівлі (149 зворотів) і виявлених згодом в Україні. Дещо менше зворотів припадає на птахів з Великої Британії та Нідерландів (52 і 50 зворотів, відповідно). Наведені дані свідчать, що головні райони зимівлі птахів, які пов'язані з нашою територією, розташовані саме в цих країнах Європи. Під час міграційних переміщень через Україну летять птахи, які гніздяться майже на всій території європейської частини Росії. Зокрема, є 4 реєстрації

птахів, яких закільцювали на Кольському півострові (відстані переміщення: 1859–2426 км). Крім того, 15 зворотів були отримані від качок, які линяли в дельті Волги. Найцікавіший зворот від чирка-свистунця: у липні 1931 р. птаха закільцювали датським кільцем «Viborg» в Ісландії, а у серпні 1932 р. його застрелили на Полтавщині (переміщення на 3521 км).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно зберігати біотопи, де трапляються птахи, а також проводити боротьбу з браконьєрством і регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак енотоподібних.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

НЕРОЗЕНЬ

Anas strepera Linnaeus, 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду в Євразії займає територію від півдня Скандинавії, півдня Великої Британії, Іспанії, Франції, Нідерландів схід до центральних районів Північно-східного Китаю. В Україні область гніздового поширення включає майже всю територію, крім Карпатського регіону. Але найбільш чисельним цей вид є на Поліссі та Азово-Чорномор'ї. Загальноєвропейську популяцію виду складають приблизно 75,4–125,0 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 35–50 тис. пар, Нідерландах – 12–20,4 тис. пар, Іспанії – 2,3–13 тис. пар, Німеччині – 6,5–8,5 тис. пар, Румунії – 2,6–5,9 тис. пар, Польщі – 3–4 тис. пар, Чехії – 1,8–3,2 тис. пар. У більшості європейських країн чисельність гніздових угруповань збільшується; це стосується і всієї європейської популяції. Сучасна чисельність виду в Україні коливається в межах 0,69–1,73 тис. пар і реєструють її зменшення. В Європі зимує 155–263 тис. ос. Інколи трапляється взимку на водоймах Азово-Чорномор'я від кількох до 100 ос. Головні чинники, які призвели до зниження чисельності цього виду в Україні, не виявлені. Хоча без сумнівів і полювання, і вплив хижаків-ссавців грають не останню роль.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зрідка зимуючий птах. Весняна міграція виду триває у березні – квітні. Оселяється на вологих луках та пасовищах у заплавах річок, поблизу різноманітних озер, ставків. Моногамний вид – гніздиться окремими парами на ділянках, порослих травою, уникає чагарників. Линяння триває протягом липня – серпня, але, на відміну від крижнів, нерозні не утворюють скупчень у цей період. Відлітають у кінці серпня – першій декаді жовтня. Під час міграції тримаються попарно або невеликими групами. Мігрують переважно вночі. Птахи, що походять зі Східної Європи, проводять зиму в Середземномор'ї, долині Нілу, а також, ймовірно, в Месопотамії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 32 звороти закілцьованих нерознів. Більшість цих зворотів (23) були від птахів, яких закілцьовали в Чорноморському біосферному заповіднику. Отримані дані показали, що качки цього виду з південної частини України зимують в Середземноморському регіоні, включаючи Причорномор'я. Так, птахів було зареєстровано в Алжирі, Італії, Тунісі, Чорногорії, Болгарії, Румунії, Туреччині. Серед зимових зворотів є один від птаха з Дніпро-Бузького лиману. Ймовірно, що птахи походженням з центральних і північних областей ареалу зимують північніше: нерозня, якого застрелили на Полтавщині, закілцьовали восени попереднього року у Великій Британії (відстань переміщення склала 2253 км).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Рекультивация територій до стану вологих луків у долинах річок може сприяти зростанню гніздового угруповання виду в Україні. Для збереження виду слід проводити боротьбу з браконьєрством та регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних. Охорона місць на водоймах, де під час міграцій та зимівлі скупчуються водоплавні птахи, серед яких може траплятися і нерозень.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

СВИЩ

Anas penelope Linnaeus, 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Область гніздування виду розташована у Північній Євразії, від Скандинавії до Анадіру, Камчатки та узбережжя Охотського моря. В Україні спорадичне гніздування цього виду реєстрували на крайньому північному сході. В європейській частині ареалу чисельність на гніздуванні сягає 469–645 тис. пар, а у період зимівлі – 1,98–2,61 млн ос. Чисельність гніздового угруповання свища в Україні складає всього до 10 пар, що пов'язано з тим, що південна межа гніздової частини ареалу проходить на кілька сотень кілометрів північніше. За даними 2011–2017 років, качки цього виду траплялися на зимівлі в Азово-Чорноморському регіоні країни у кількості 2–30 тис. ос. В Європі найчисленніші зимові концентрації відмічають у Нідерландах – 0,88–1,08 млн. ос., Великій Британії – 450 тис. ос., Німеччині – 175 тис. ос., Італії – 106,8–127,7 тис. ос. У цілому в Європі стан виду є безпечним.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, пролітний і зимуючий вид. Весняний приліт починається рано: у місцях гніздування птахів реєстрували вже у кінці лютого – на початку березня. Проліт масово проходить у березні – квітні і закінчується на початку травня. На місцях гніздування птахи з'являються вже парами. Гнізда свищі влаштовують на сухих ділянках берегів озер та річок, де є зарості чагарників та інша прибережна рослинність. Наприкінці липня – на початку серпня молоді свищі стають на крило. Перші осінні мігранти можуть з'являтися вже у першій декаді серпня, однак зазвичай початок прольоту припадає на вересень, а масова осіння міграція відбувається у жовтні – листопаді. На більшій частині території України цей вид міграційних скупчень не утворює, і тільки на водоймах, розташованих уздовж Азово-Чорноморського узбережжя, збирається у великі зграї. В окремі зими свищ у помітній кількості залишається тут зимувати. Поодинокі особини можуть зимувати і на континентальних незамерзлих водоймах країни. Весною птахи мігрують як вдень, так і вночі, восени – переважно в темну частину доби. Головні райони зимівлі розташовані у прибережних зонах Західної і Південної Європи (Північне і Середземне моря, Біскайська затока, протока Ла-Манш). Птахи, що походять із Західного Сибіру, проводять зиму в Середземномор'ї, західній і південній частинах Каспійського моря, долині Нілу.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 58 зворотів від свищів, з яких тільки один був за кільцюваний в Україні під час зимівлі (Аканія-Нова), а через кілька років його здобули також зимою в Італії. Інших птахів кільцювали або під час гніздування (4 качки з Рязанської та Ленінградської обл., Карелії і Мордовії (Росія), 2 – з Фінляндії, 1 – зі Швеції), або у період линяння (3 свища з дельти Волги). Найбільша кількість зворотів

від птахів, яких закріплювали під час зимівлі чи в періоди сезонних міграцій в Західній Європі: в Нідерландах (25 зворотів), на Британських островах (16 зворотів), в Данії та Італії (по 2 звороти). Цікавим є зворот свища, якого закріплювали пташеням в Ісландії. Через кілька років восени його здобули в Запорізькій області (дистанція переміщення склала 3756 км).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно охороняти місця гніздування виду, проводити боротьбу з браконьєрством та регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних. Охороні також мають підлягати усі місця скупчення свища під час його міграцій та зимівлі.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

ШИЛОХВІСТ

Anas acuta Linnaeus, 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у вітчизняній фауні. Відомо 3 підвиди, з яких на території України поширений номінативний підвид *A. a. acuta*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ПА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У Євразії гніздовий ареал виду займає її північну частину, але суцільним він є на схід від Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви та Білорусі. У таких країнах, як Польща, Німеччина, Швеція, Данія, Угорщина, Сербія, гніздиться окремими осередками. В Україні шилохвіст є нечисленним та спорадично гніздовим видом. Основні місця його гніздування зосереджені у північних областях країни: на водосховищах Дніпра, ставках річок його басейну, але переважно на північному сході Полісся. Окремі випадки гніздування реєстрували у пониззі Дніпра і на окремих лиманах Північно-західного Причорномор'я. Гніздова популяція виду в Європі складається з 210–269 тис. пар. Головна її частина сконцентрована в Росії – 200–250 тис. пар. Помітні угруповання є у Фінляндії – 8–16 тис. пар, а також у Швеції – 0,5–1,1 тис. пар. Чисельність гніздового угруповання в Україні складають всього 300–900 пар, і вона значно коливається по роках. За даними 2011–2017 років, від кількох до 700 ос. реєстрували на зимівлі в Азово-Чорноморському регіоні, а загалом в Європі в цей період перебуває 101–219 тис. ос. У цілому відбувається зменшення європейської гніздової популяції шилохвоста, але на зимівлі чисельність цієї качки зростає. Стан виду погіршується через скорочення площ придатних для гніздування біотопів, браконьєрство і хижацтво різних видів тварин.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, нечисленний зимуючий птах. Весняна міграція починається в середині – кінці лютого і триває до середини – кінця квітня. Для гніздування птахи обирають лучні ділянки з розрідженою трав'янистою рослинністю біля водойм. Гніздяться окремими парами. Самці, як і в інших видів качок, з початком насиджування кладок відлітають на линяння, яке закінчується на початку серпня у самців, а у самок – дещо пізніше. Осінній проліт починається у вересні, а масова міграція відбувається у вересні – жовтні. Завершуватися проліт може в листопаді. Мігрують ці качки невеликими зграями до 30–40 ос. Взимку поодинокі птахи або й до кількох сотень особин трапляються на водоймах Азово-Чорноморського узбережжя. Головні місця зимівлі шилохвостів, які походять зі Східної Європи, розташовані у Нідерландах, Франції, на Британських островах, у Середземномор'ї, на півдні Каспійського моря, в Месопотамії, долині Нілу та зоні Сахелю.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 129 зворотів від шилохвостів. У нашій країні цих качок майже не кільцювали, через що є тільки два дальніх звороти від птахів вітчизняного походження. Обидві качки з'явилися на світ на півдні України

(Одеська обл.): одну з них здобули на зимівлі в Туреччині, другу зареєстрували в гніздовий період у північній частині Західного Сибіру. Серед зворотів є 7 прямих від птахів, яких закільцювали пташенятами в Латвії, Фінляндії, Мурманській області Росії, а вже в серпні – жовтні вони перебували в Україні (Сумська, Чернігівська, Черкаська, Полтавська, Одеська обл.). Вони переміщалися в південному і південно-східному напрямках. Малоімовірно, що ці птахи потім мігрували би до зимівель у Західній Європі. Напевно, вони прямували на південь у Східне Середземномор'я (Туреччина, Єгипет) чи африканську зону Сахелю. Більшість зворотів з території України (67) стосуються птахів, закільцьованих на зимівлях у Західній Європі. Тільки два з них є прямими: після зимівлі качки з Нідерландів весною опинилися у Січеславській та Чернігівській областях. Інші звороти припадають на період осінньої міграції через рік і більше після мічення. Просторовий і часовий розподіл цих зворотів демонструє складний характер міграційних переміщень шилохвостів: вони можуть суттєво змінювати райони зимівлі та шляхи міграцій. Поміж зворотів є два дуже незвичних від птахів, які, найімовірніше, належали до популяцій, зосереджених на територіях біля Тихого океану. Одного з них під час зимівлі закільцювали в Японії, а через кілька років восени здобули на Вінниччині (відстань між місцями мічення і повторного виявлення – 8426 км). Другу качку також зимою закільцювали в Каліфорнії (США), а через 6 років 31 серпня її вполювали в Луганській області. Найвірогідніше, цей птах або з'явився на світ, або гніздився на території чукоцько-аляскинської популяції. Після зимівлі в Америці, куди летить більшість шилохвостів вказаної популяції, птах поступово дістався Європи. Шлях його багаторічного переміщення від південного заходу США через Чукотку до України складає майже 15 тис. км, що є найдовшою відстанню між місцями кільцювання і повторної реєстрації для усіх видів птахів, які мають відношення до території України.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно охороняти місця гніздування виду і рекультивувати інші ділянки біля водойм до стану залуження, проводити боротьбу з браконьєрством та регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних. Охороні також мають підлягати усі місця перебування шилохвоста під час його міграції та зимівлі.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

ЧИРОК-ТРИСКУНЕЦЬ (ЧИРЯНКА ВЕЛИКА)

Anas querquedula Linnaeus, 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус:

Один із 8 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює територію в Євразії від південної частини Великої Британії, Франції, півдня Скандинавії та Фінляндії до півдня Якутії, Камчатки, Сахаліну й узбережжя Японського моря. Південна межа гніздового ареалу проходить через Апеннінський і Балканський півострови, Малу Азію, Закавказзя. В Україні є досить численним гніздовим птахом майже на всій території, крім Карпат і більшої частини Криму. В межах Європи гніздиться 352–524 тис. пар, з яких найбільша кількість припадає на Росію – 300–450 тис. пар; досить велике угруповання зосереджене в Білорусі – 16,4–31,2 тис. пар. В інших країнах чисельність виду нижча: в Фінляндії – 1,3–4,9 тис. пар, Румунії – 1,5–4,1 тис. пар, Польщі – 2–3 тис. пар, Литві – 1,5–2 тис. пар, Німеччині – 1,4–1,9 тис. пар. Чисельність гніздового угруповання в Україні складає 22,5–35,4 тис. пар і має тенденцію до зниження. Невелика кількість особин інколи зимує в Азово-Чорноморському регіоні та на внутрішніх водоймах країни. До негативних чинників, що спричиняють скорочення чисельності виду, належить знищення лучних біотопів у заплавах річок, вплив різноманітних хижаків та браконьєрський відстріл птахів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зрідка зимуючий вид. Весною перші пролітні птахи з'являються у середині березня, масовий проліт відбувається у другій половині березня – на початку квітня. Гніздиться цей вид качок на відкритих лучних ділянках, по болотистих низинах та вологих луках. Літати молоді птахи починають здебільшого в середині липня. Осіння міграція починається з середини серпня і триває до середини жовтня, хоча поодинокі особини трапляються і в листопаді. Мігрують птахи невеликими зграями. В Україні на зимівлі ці качки трапляються не регулярно й у незначній кількості, зокрема на континентальних водоймах. Птахи європейського та західносибірського походження зимують переважно на водоймах в зоні Сахелю в Африці та у долині Нілу, хоча деяка частина цих качок може проводити зимовий період у Великій Британії, Нідерландах, Франції, Середземноморському регіоні.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 144 звороти від тріскунців. Дальніх зворотів від птахів цього виду, які були за кільцювані на території України, всього три. Двох качок за кільцювали під час весняної міграції. Одну з них – на Херсонщині, а через два роки у гніздовий період її виявили під Красноярськом (Росія) (переміщення на 3891 км). Другу спорядили кільцем в Одеській області, і весною наступного року її зареєстрували в Італії. Також в цій країні на зимівлі було виявлено птаха, який гніздився перед цим на Харківщині. З території України, переважно у

пізньолітній і осінній періоди, є звороти 48 птахів, яких кільцювали в міграційні сезони в Нідерландах, Бельгії, Німеччині, Франції, Італії, Чехії та Швейцарії. Жодного з цих птахів не за кільцювали в період зимівлі, що певною мірою свідчить про те, що в Західній Європі зимує невелика кількість цих качок. Серед цих зворотів є тільки два прямих: через два і три місяці після мічення у Швейцарії та Франції птахів зареєстрували на гніздуванні на Рівненщині і Львівщині, відповідно. З території нашої країни є 16 зворотів птахів, яких за кільцювали у районах зимівлі: 15 у Західній Африці (Малі, Сенегал, Нігерія) і 1 в Індії. В Африку ці качки переміщалися на відстані 4524–5953 км, в Індію – на 4761 км. Крім птахів, мічених у місцях зимівлі, в Україні зареєстровано 57 за кільцьованих чирянок, які гніздилися за її межами: у Латвії (16 зворотів), різних регіонах європейської частини Росії (40 зворотів) та Польщі (1 зворот). Відомо, що в дельті Волги в період линяння концентруються тисячі цих качок. Там традиційно проводиться кільцювання чирянок. Від цих птахів з різних областей України було отримано 13 зворотів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для збереження виду слід запобігати деградації лучних біотопів, де гніздяться птахи, а також проводити боротьбу з браконьєрством і регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

ШИРОКОНІСКА

Anas clypeata Linnaeus, 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ПА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі область гніздування виду розташована від Британських островів і Франції на заході до Чукотки, Камчатки і узбережжя Японського моря на сході. Північна межа гніздового ареалу проходить через центральні райони Норвегії, Швеції, Фінляндії і далі на схід по лісотундровій зоні; південна межа перетинає північні частини Апеннінського і Балканського півостровів, Кавказ і далі пролягає через Центральну Азію, Монголію до Японського моря. В Україні ширококоніска гніздиться майже по всій території, крім Карпат та більшої частини Криму. Гніздову популяцію виду в Європі оцінюють у 170–233 тис. пар. Найбільша частка з цього числа локалізована в Росії – 140–180 тис. пар. Доволі значними є гніздові угруповання у Фінляндії – 11–18 тис. пар, Нідерландах – 5–6,1 тис. пар, Білорусі – 1–6,4 тис. пар, Швеції – 1,8–3 тис. пар, Німеччині – 2,5–2,9 тис. пар, Франції – 1,5–2 тис. пар, Естонії – 1–1,5 тис. пар, Польщі – 0,6–1,1 тис. пар. Чисельність гніздової популяції в Україні оцінюють у 1,9–3,1 тис. пар, і вона має тенденцію до зниження, як і в цілому в Європі. Невелика кількість птахів зимує у Азово-Чорноморському регіоні. Відомі поодинокі випадки зимівлі також у континентальній частині України. Найвідчутніший негативний вплив на вид має деградація його гніздових біотопів внаслідок господарської діяльності людини. Крім того, негативно впливають браконьєрство і хижацтво різних видів тварин.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. Весняний приліт починається в другій половині березня – на початку квітня. Пари утворюються під час весняної міграції. Гніздиться цей вид качок по берегах відкритих водойм, які позбавлені деревної рослинності та чагарників. Пташенята стають на крило протягом липня. У цей період активно відбувається линяння дорослих качок; одним із наймасовіших місць концентрації ширококонісок є дельта Волги. Масова осіння міграція припадає на вересень – жовтень, і тільки у південних регіонах вона закінчується в листопаді. Незначна кількість птахів може залишатися зимувати в Україні. Ширококоніски, що походять з Європи, зимують на Британських островах, узбережжі Біскайської затоки у Франції, у Середземномор'ї, Чорному морі біля берегів Болгарії та Румунії, у долині Нілу, на півдні Каспію.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 50 зворотів закільцьованих ширококонісок. Через незначні масштаби кільцювання цих качок в Україні дальніх зворотів від птахів, яких тут мітили, немає. Є лише один місцевий зворот ширококоніски: птах, закільцьований на Тилігульському лимані, через два роки був зареєстрований в тому ж районі. Всі інші отримані в Україні звороти були від ширококонісок, яких мітили за її

межами. Із них 25 птахів за кільцювали в гніздовий період переважно як пташенят: у Швеції (1 зворот), Фінляндії (3 звороти), Латвії (4 звороти), Естонії (2 звороти), Тверській і Рязанській областях Росії (15 зворів). З них 17 зворотів є прямими: птахів повторно виявляли в рік кільцювання протягом серпня – листопада. Від широконісок, які лияли в дельті Волги, є 3 звороти (1 прямий), з південних областей України. Інші 5 зворотів з території нашої країни стосуються птахів, яких кільцювали в місцях зимівлі у Великій Британії, Нідерландах і Франції. Ще 15 широконісок, виявлених в Україні, за кільцювали в Західній Європі в періоди міграційних переміщень – крім названих країн, це Данія, Бельгія, Німеччина, Польща. Наведені дані свідчать, що головні місця зимівлі широконісок, пов'язаних з територією України, розташовані в Західній Європі. Проте відомі численні райони зимівлі цих качок і на африканському узбережжі Середземного моря (дельта Нілу, Туніс, Алжир, Марокко). Ймовірно, якби там і в Україні масово кільцювали птахів цього виду, було б отримано звороти, які пов'язували би північ Африки з нашою країною.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження :

Необхідно зберігати біотопи, придатні для гніздування виду, а також проводити боротьбу з браконьєрством і регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак енотоподібних.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

ЧЕРНЬ ЧЕРВОНОДЗЬОБА

Netta rufina (Pallas, 1773)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні вид поширений в окремих районах Центральної та півдня Східної Європи, у зоні степу та напівпустель від Чорного моря і півдня Прикаспійського регіону до Центральної Азії. Загальну чисельність в Європі оцінюють у 27,5–43 тис. пар, з яких найбільше їх у Росії – 15–20 тис, помітна кількість гніздиться в Іспанії – 7,2 тис. пар, Туреччині – 1–3 тис. пар, Румунії – 0,4–2,4 тис. пар, Франції – 1–1,5 тис. пар, Німеччині – 0,8–1,1 тис. пар. В Україні раніше траплявся під час зальотів, а з 1970-х – 1980-х років вид став нечисленним гніздовим. Найбільші гніздові угруповання локалізовані на Дунаї, Дністрі, Сиваші. В окремі роки поодинокі пари гніздяться в інших водно-болотних угіддях приморської смуги, зокрема на рибницьких ставках, в затоках малих річок тощо. Найбільшої чисельності українське угруповання виду досягло у 1980-х роки, коли тільки на Східному Сиваші нараховували до 1 тис. пар. У подальшому вона скоротилась і нині в цілому по Україні складає 150–200 пар. Уздовж Азово-Чорноморського узбережжя зимує від кількох десятків до кількох сотень особин, але в окремі зими чисельність виду перевищує 10 тис. ос. Взимку в Європі в цілому чисельність коливається в межах 103–645 тис. ос., за найбільшої концентрації біля берегів Азербайджану. В Західній Європі численні скупчення цих качок знаходяться у Швейцарії, Німеччині, Нідерландах та Іспанії. Стан зимових угруповань стабільний. Причини скорочення гніздових угруповань: обсихання водно-болотних угідь, повне заростання їх гідрофітами, чинник непокою при веденні рибного господарства, порушення правил полювання, ранні строки відкриття осіннього полювання.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. На місцях гніздування з'являється з середини березня. Пари формуються в районах зимівлі. Гніздяться ці черні окремими парами на озерах з густими заростями очерету. Гнізда будують в очереті біля невеликих відкритих дзеркал чистої води. Під час міграції та зимівлі тримаються на різних за розмірами і солоністю водоймах, як у морських затоках і бухтах, так і на прісних та солоних озерах і водосховищах. Осінній відліт відбувається у вересні – листопаді. На зимівлі в межах України птахи трапляються зазвичай поодинокі або невеликими групами. Основними місцями їхніх міграцій та зимівлі є Утлюцькі водно-болотні угіддя, Східний Сиваш. Менша кількість птахів тримається в цей час у Дунайських плавнях. При значних похолоданнях і замерзанні північного узбережжя Чорного та Азовського морів ці черні відкочовують до південних акваторій, зокрема до заток та бухт південного берега Криму. Птахи західно- та центральноєвропейських популяцій здійснюють порівняно невеликі за

відстанню переміщення до районів зимівлі, які зазвичай не перевищують кілька сотень кілометрів. Водночас міграційні переміщення черней із східноєвропейських та казахських популяцій є значно масштабнішими: птахи переміщуються на тисячі кілометрів.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки один зворот від черні червонодзьобої. Птаха закільцювали під час линяння у Краснодарському краї Росії і через місяць його вполювали в Одеській області (дельта Дунаю). За цей час птах перемістився з західному напрямку на 705 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Через пізні строки гніздування цієї черні необхідно переносити початок сезону полювання на кінець серпня – початок вересня; слід регулювати ведення рибальства у місцях гніздування, сприяти збереженню гніздових біотопів шляхом запобігання їх надмірному заростанню гідрофітами та підтримання необхідного рівня води, посилити контроль за дотриманням вимог полювання у місцях скупчень водоплавних птахів під час міграцій та на зимівлі в Азово-Чорноморському регіоні.

Автори: І.В. Давиденко, А.М. Полуда

ПОПЕЛЮХ

Aythya ferina (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Вид монотипний, підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Область гніздування виду в Євразії займає територію від Британських островів, південної частини Скандинавії, Франції та Придунайського регіону до західної частини Якутії та Приамур'я. В Україні це численний гніздовий вид, що трапляється майже по всій території, крім Карпат і Гірського Криму. В Європі популяція сягає 198–285 тис. пар і має тенденцію до зменшення. Найбільше птахів гніздиться у Росії – 90–120 тис. пар. Значні гніздові угруповання зосереджені в Польщі – 20–30 тис. пар, Румунії 20,6–28,7 тис. пар, Чехії – 17 тис. пар, Фінляндії – 10–16 тис. пар, Іспанії – 8,3 тис. пар, Німеччині – 4–5,5 тис. пар, Франції – 3–5 тис. пар. В Україні чисельність складає 17,3–25,9 тис. пар і є відносно стабільною. Взимку в Європі концентрується 0,51–1,14 млн. ос. В Україні під час зимівлі тримається переважно в Азово-Чорноморському регіоні, значно менше трапляється на внутрішніх водоймах. За даними 2011–2017 років, сукупно на водосховищах Дніпра і водоймах Азово-Чорномор'я зимувало 9–55 тис. ос. попелюха. На стан виду негативно впливають скорочення площ біотопів його існування, браконьєрство і хижацтво різних тварин.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Відліт з районів зимівлі в Азово-Чорноморському регіоні починається з кінця лютого – початку березня. Масова весняна міграція відбувається в середині – кінці березня та на початку квітня. Утворення пар чітко не виражене; чисельність самців переважає чисельність самок. Оселяється на мілководних ділянках водойм з густими заростями та завалами очерету. Гнізда влаштовує на плавах, заломах очерету або купинах, зазвичай біля плесів чистої води. Молоді птахи починають літати на початку серпня. Осінній відліт відбувається у вигляді добре помітних (особливо на півдні) хвиль прольоту: перша хвиля проходить на початку серпня, а друга, більш виражена, – у вересні. Зимові скупчення попелюха формуються на ділянках азово-чорноморської акваторії вже у другій половині жовтня. Птахи тримаються значними зграями. В Європі головні місця зимівлі розташовані на водоймах Великої Британії, Нідерландів, Франції, Швейцарії, Італії, Греції. Птахи, що походять з Європи, зимують також у долині Нілу, Тунісі, окремих районах Сахелю в Африці, у південній частині Каспійського моря та Месопотамії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 196 зворотів від закілцьованих попелюхів. На жаль, на території України цих качок кільцювали мало, тому відповідних зворотів є всього сім. Із них 4 звороти є місцевими: птахів виявили за кілька десятків

кілометрів від місць кільцювання. Інші 3 звороти, в повному сенсі слова, є дальніми: один із птахів перемістився більше ніж на 400 км – з Київської області у Херсонську; другий птах подолав приблизно таку саму відстань з Рівненщини до Польщі; найдальше відлетіла третя качка, яку після кільцювання у Рівненській області через 5 місяців здобули на півдні Франції, де вона зимувала (відстань становила 1870 км). Черні цього виду, як і більшість інших качок, під час линяння утворюють скупчення в певних районах, одним з яких є Східне Приазов'я, де проводили їх масове кільцювання. Згодом на території України виявили 11 качок, яких за кільцювали в зазначеному районі. Усіх їх здобули в період осінньої міграції, причому 10 з них трималися в південних областях – від Донецької області до дельти Дунаю. Тільки одного птаха виявили на півночі країни, у Сумській області. З території України є 3 прямих звороти, зокрема від птахів, яких за кільцювали пташенятами у Латвії (2 звороти) і Татарстані. Найбільша кількість зворотів надійшла від черней, яких мітили на зимівлі. Кількість зворотів по країнах мічення розподіляється так: від птахів з Великої Британії – 82, Швейцарії – 66, Франції – 7, Бельгії – 4, Італії – 3, Іспанії – 2 звороти. Слід наголосити, що цей розподіл не віддзеркалює співвідношення кількості птахів у районах зимівлі, а показує активність по кільцюванню цього виду в певних країнах. Наочним прикладом є Нідерланди, де зимує 26,5–50 тис. ос. цієї черні, але там їх маже не кільцюють, тому в нашій базі даних немає жодного звороту з цієї країни. Для порівняння, у Великій Британії зимує приблизно 48 тис. ос., у Швейцарії – 36,5–45 тис. ос., а зворотів від за кільцюваних там птахів найбільше. Найзначніші відстані між місцями кільцювання і повторного виявлення є властивими птахам, яких мітили в Іспанії: вони склали 2901 та 2941 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно зберігати біотопи, придатні для гніздування птахів цього виду, а також проводити боротьбу з браконьєрством і регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних..

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко, Г.В. Фесенко

ЧЕРНЬ БІЛООКА

Aythya nyroca (Guldenstadt, 1770)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток I Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Південну і Центральну Європу, південну частину Східної Європи, окремі райони у південно-західній частині Азії, значну частину Центральної Азії. У минулому вид був поширений майже на усій території України, нині трапляється лише на півдні та у її західних областях. Загальну чисельність в Європі складають 17,4–30,1 тис. пар, і вид оцінено як вразливий. До країн, в яких цієї черні гніздиться найбільше, належать Румунія – 11,7–18 тис. пар, Азербайджан – 1-3 тис. пар, Хорватія – 1–2 тис. пар, Угорщина 0,8-1,5 тис. пар, Росії – 0,5-1,5 тис. пар, Сербії – 680-990 пар. В Україні чисельність незначна – 300-600 пар, за винятком озер Катлабуг і Кугурлуй, а також Стенцівських плавнів (Одеська обл.), де може гніздиться 250–500 пар. На зимівлі трапляється лише зрідка. В Європі зимує 1,9–8,1 тис. ос. До чинників, які призводять до зниження чисельності виду, відносять: трансформація чи знищення біотопів його гніздування внаслідок затоплення заплавлів рік, осушення водно-болотних угідь, перетворення їх на рисові чеки, заростання очеретом як наслідок евтрофікації, одамбування ділянок заплавлів чи водойм, спрямлення русел річок тощо; викошування очерету та його випалювання у гніздовий період; надмірне полювання на шляхах міграції та районах зимівель.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний та рідкісний зимуючий вид. На місцях гніздування з'являється у березні – на початку квітня. Пари формуються під час зимівлі та в перші дні після прильоту. Типовими гніздовими біотопами цієї качки є заплавні озера, стариці річок, солонуваті лимани. Гнізда влаштовує на заламах очерету, пнях, плавах поруч із відкритими плесами. Охоче займає штучні гніздивлі, які виставляють на водоймах у мисливських господарствах. Пташенята починають літати у серпні. Відлітають ці качки у жовтні, окремі особини затримуються до льодоставу. На прольоті та зимівлі великих зграй не утворюють. В Україні невелика кількість особин цього виду зимує в районі Азово-Чорноморського узбережжя. Місця зимівлі птахів походженням з Європи розташовані в Середземномор'ї, зоні Сахелю в Африці, Малій Азії та на Аравійському півострові. У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки один зворот від черні білоокої. Дорослу качку в березні закілювали в дельті Дністра, а через півроку її здобули в Ізмайльському районі Одещини: птах перемістився на 151 км у південно-західному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона заплавних біотопів із заростями макрофітів; облаштування штучних гніздівель у місцях, де вид гніздиться нині та гніздився в минулому; проведення боротьби з браконьєрством; регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних; охорона місць на водоймах, де під час міграції та зимівлі скупчуються водоплавні птахи, серед яких може траплятися і чорнь білоока.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко, В.І. Лисенко

ЧЕРНЬ ЧУБАТА

Aythya fuligula (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Вид монотипний, підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Область гніздування виду простягається від Скандинавії та Британських островів до західної частини Чукотки, Камчатки і Сахаліну. На території України чернь чубата є нечисленним гніздовим видом у західних та північних областях. У Європі гніздова популяція сягає 551–742 тис. пар. Найбільші угруповання зосереджені в Росії – 380–420 тис. пар, Швеції – 53–93 тис. пар, Фінляндії – 40–60 тис. пар, Німеччині – 20–30 тис. пар, Польщі – 15–25 тис. пар, Чехії – 12–24 тис. пар, Нідерландах – 13,8–23,5 тис. пар. У цілому в Європі популяція черні чубатої стабільна. Чисельність гніздового угруповання виду в Україні складає 1,6–3 тис. пар і має тенденцію до збільшення. За даними 2011–2017 років, на водосховищах Дніпровського каскаду і водоймах Азово-Чорноморського регіону зимувало 25–150 тис. ос. цієї черні. В Європі зимує 1,18–1,91 млн ос. Найбільш негативно впливають на стан виду посилення чинника непокою внаслідок зростання рекреаційного впливу на місця його оселення і браконьєрство.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний і зимуючий вид. Весняна міграція розпочинається наприкінці лютого – на початку березня, триває протягом квітня і може закінчуватися на початку травня. Оселяються ці качки на берегах водойм із заростями трави, а також на острівцях та плавах серед озер та водосховищ, часто поруч з колоніями мартинів. Більшість молодих птахів стає на крило у серпні. Осіння міграція починається у середині вересня, однак найбільшої інтенсивності проліт досягає у жовтні. Кінець прольоту припадає на листопад, а в роки з м'якою зимою – на початок грудня. В Україні основні місця зимівлі виду розташовані біля південного берега Криму, в Каркінітській, Джарилгацькій і Перекопській затоках Чорного моря, на Східному Сиваші та в Керченській протоці. Головні райони зимівлі в Європі розміщені в прибережних зонах Балтійського та Північного морів, уздовж атлантичного узбережжя Франції, Іспанії та Португалії, в північній частині Середземного моря. Десятки тисяч цих качок проводять зимовий період на материкових водоймах Західної і Центральної Європи. Доволі масові зимові скупчення виду тримаються поблизу північно-африканського узбережжя (у дельті Нілу, біля Тунісу і Марокко), а також на Каспійському морі.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 39 зворотів від закільцьованих черней чубатих. Зворотів від птахів, яких кільцювали в Україні, немає. Найбільшим переміщенням відзначилася качка, яку закільцювали в районі гніздування під час линяння (поблизу Ханті-Мансійська, Західний Сибір), а вполювали восени в Херсонській області (відстань від місця мічення становила 2675 км). З території України є 3 прямих звороти

від черней, яких за кільцювали в Латвії під час гніздування (2 пташенят, 1 дорослий птах): у рік мічення всіх цих птахів було виявлено під час осінньої міграції (з кінця серпня до кінця жовтня) у Запорізькій, Вінницькій та Івано-Франківській областях. Найімовірніше, що вони прямували до чорноморських районів зимівлі. Найбільша кількість зворотів припадає на черней, яких кільцювали взимку в країнах Західної Європи, зокрема у Швейцарії (17 зворотів), де традиційно на оз. Люцерн масово кільцюють зимуючих качок, а також у Франції (7 зворотів), Великій Британії (5 зворотів) та Данії (2 звороти). Майже всіх цих птахів здобули в різних областях нашої країни під час осіннього полювання. Утім є два звороти, які припадають на період гніздування: самця з англійським кільцем виявили 18 червня у Львівській області, а самку зі швейцарським кільцем – 16 червня на Волині.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно зберігати гніздові біотопи виду від впливу рекреантів, проводити боротьбу з браконьєрством та регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак енотоподібних, а також охороняти місця на водоймах, де під час міграції та зимівлі у великій кількості скупчуються водоплавні птахи.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

ЧЕРНЬ МОРСЬКА

Aythya marila (Linnaeus, 1761)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Вид монотипний, підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії вид поширений на гніздуванні у північній частині тайгової зони і лісотундри, від Скандинавії до Чукотки і Камчатки. В Україні чернь морська досить регулярно трапляється на прольоті та зимівлі, переважно на Азово-Чорноморському узбережжі та водосховищах Дніпровського каскаду. Відомо про єдине випадкове гніздування цієї черні на заході України. В Європі гніздиться 134–178 тис. пар, а зимує 154–275 тис. ос. Зокрема, найбільша чисельність виду відмічена на гніздуванні в Росії – 130–170 тис. пар, менше в Ісландії – 3–5 тис. пар і Швеції – 0,9–1,8 тис. пар. В Нідерландах проводять зиму 43,3–99,2 тис. ос., Німеччині 70 тис. ос., Польщі – 5–60 тис. ос., Данії – 15,4 тис. ос., Швеції – 4,5–14 тис. ос., Великій Британії – 12 тис. ос. За даними першого десятиліття XXI ст., чисельність зимуючої популяції в Україні оцінено у 20–100 тис. ос., що напевно не відповідає дійсності. Дані, отримані у 2011–2017 роках, свідчать, що на водосховищах Дніпра і водоймах Азово-Чорноморського узбережжя в різні роки зимувало від кількох особин до дещо більше 5 тис. ос. На вид суттєво впливають погодні умови в місцях його розмноження в тундровій зоні. У цілому в Європі стан виду оцінено як загрозливий.

Особливості біології та міграції

Пролітний і зимуючий вид. Весняний переліт починається в середині березня, а закінчується в середині квітня, хоча зрідка птахи затримуються до початку травня. Інколи бродячих птахів (поодиноких або невеликі зграйки) реєструють у літній період. Осіння міграція починається в перших числах вересня; найінтенсивніший проліт відбувається в другій і третій декадах жовтня, а закінчується в листопаді. Під час міграції та зимівлі птахи тримаються переважно великими зграями. Зимують черні морські на акваторіях Чорного та Азовського морів і їх лиманів, хоча відомі випадки зимівлі і на внутрішніх водоймах України. Головні райони зимівлі виду в Європі розміщені на Балтійському та Північному морях, уздовж атлантичного узбережжя Франції та Іспанії. Птахи азійського погодження масово зимують на Каспійському, Азовському та Чорному морях.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від за кільцьованих черней морських.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно контролювати належний режим полювання на шляхах сезонних міграцій та у місцях зимівлі цього виду.

Автори: І.В. Давиденко, А.М. Полуда

МОРЯНКА

Clangula hyemalis (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качині – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Представник монотипного роду. Монотипний вид, підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає тундрову та лісотундрову зони у Євразії від Скандинавії до Чукотки, а також у Північній Америці від Аляски до Лабрадору. В Україні морянка є досить рідкісним пролітним та зимуючим видом більшої частини території. В Європі її гніздова популяція складається з 338–445 тис. пар, а чисельність взимку сягає 1,43–3,52 млн ос. Більша чисельність виду на гніздуванні зосереджена в Росії – 320–400 тис. пар. В Швеції на зимівлі перебувають 450–750 тис. ос., Польщі – 260–550 тис. ос., Естонії – 100–500 тис. ос., Німеччині – 350 тис. ос., Ісландії – 52,1–170,1 тис. ос., Латвії – 50–60 тис. ос., Норвегії – 40–60 тис. ос. В Україні зимове угруповання оцінюють у 100–700 ос., кількість птахів значно коливається по роках. Морянка трапляється переважно на водоймах Азово-Чорноморського узбережжя, однак останнім часом на осінньому прольоті та зимівлі її все частіше реєструють і на континентальних водоймах країни. Стан морянки в Європі визнано безпечним. Головною загрозою для виду, який зимує переважно на Балтійському морі, є забруднення акваторій нафтопродуктами, вилив яких трапляється в місцях великих скупчень цих качок.

Особливості біології та міграцій

Залітний і рідкісний зимуючий вид. Весняний проліт морянок відбувається досить пізно: перших мігруючих птахів зазвичай реєструють у кінці березня – на початку квітня, і до кінця квітня вони закінчують міграцію. Восени перші морянки з'являються на початку жовтня (зокрема, на Дніпрі, каскаді його водосховищ та окремих його притоках), деяку частину їх реєструють в листопаді. Ймовірно, восени частина птахів (переважно молодих) відхиляється від своїх традиційних міграційних шляхів і через це потрапляє на територію України. Зимують птахи переважно невеликими групами чи поодиночці біля Азово-Чорноморського узбережжя країни, хоча реєстрували випадки зимівлі й біля Києва. Зазвичай морянки тримаються далеко від берега й окремо від інших видів качок. Основні місця зимівлі виду в Європі розміщені на Балтійському морі, вздовж західних і північних берегів Скандинавії, навколо Британських островів. Зворотів від закільцьованих морянок у базі даних Українського центру кільцювання птахів немає.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно проводити контроль належного режиму полювання на шляхах міграцій та у місцях зимівлі цього виду.

Автори: І.В. Давиденко, А.М. Полуда

ГОГОЛЬ

Vucephala clangula (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Утворює 2 підвиди, з яких в Україні гніздиться і трапляється під час міграцій номінативний підвид *V. c. clangula*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює субарктичний регіон, а саме лісотундрову і тайгову смуги Євразії та Північної Америки. У Євразії поширений від Скандинавії, північної частини Центральної Європи до Чукотки, Камчатки і узбережжя Японського моря. В Україні в минулому був численним на гніздуванні в плавнях Дніпра між Запоріжжям та Нікополем. Нині гніздиться там лише спорадично. Декілька десятків гніздових пар виявлено у Волинській (Шацькі озера та заплава р. Прип'яті) та на півночі Рівненської областей. Поодинокі пари трапляються у заплаві середньої і нижньої частин Дніпра. В Європі гніздову популяцію складають 489–623 тис. пар, на зимівлі перебуває 375–505 тис. ос. Найбільші гніздові угруповання сконцентровані у Фінляндії – 200–250 тис. пар, Росії – 200–220 тис. пар, Швеції – 65–96 тис. пар, Норвегії – 20 тис. пар, Латвії – 1,1–18,3 тис. пар, Естонії – 3–5 тис. пар, Німеччині – 3,3–4,4 тис. пар, Польщі – 3–4 тис. пар. Стан європейської популяції виду є стабільним. В Україні гніздиться 10–45 пар. Звичайний на зимівлі на Дніпрі та Азово-Чорноморському узбережжі: за даними 2011–2017 років, чисельність коливалася в межах 8–15 тис. ос. Вона має тенденцію до зменшення. Негативний вплив спричиняє вирубка старих дуплистих дерев у заплавах річок і на берегах озер.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний та зимуючий вид. В Україні на місця гніздування прилітає парами, які формуються під час зимівлі, в кінці лютого – на початку березня. Гніздиться у лісових біотопах біля прісних озер та великих річок. Гнізда влаштовує виключно в дуплах листяних дерев і використовує їх кілька років поспіль, охоче заселяє штучні гніздівлі. Гніздування починається у квітні. Осіння міграція розпочинається в кінці вересня. Зимові угруповання гоголі формують у кінці грудня, тримаються у зграях з іншими качками, що кочують вздовж узбережжя. Птахи північноєвропейської популяції зимують на Балтиці та Північному морі біля Данії, Нідерландів та Англії, вздовж узбережжя Ірландії. Гоголі південніших популяцій та з європейської частини Росії летять на зимівлю у східну частину Адріатики, до берегів Греції та на Чорне море. Значна кількість птахів зимує на внутрішніх водоймах Західної та Центральної Європи.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 12 зворотів від закільцьованих гоголів. Усіх їх мітили в гніздовий період за межами України. Серед цих зворотів 8 є прямими: отримано їх у рік кільцювання, тож вони демонструють первинні напрямки переміщення птахів після гніздування. Зокрема, гоголя з Кольського півострова восени

здобули на Чернігівщині (відстань переміщення у південному напрямку складала 1894 км); другого птаха, якого закілювали у Західному Сибіру (поблизу Ханті-Мансійська), виявили в зимовий період на узбережжі Керченського півострова Криму (відстань перельоту складала 2770 км). Крім цих зворотів, на території України як у періоди сезонних міграцій, так і взимку реєстрували птахів, яких кильцювали у Фінляндії (2 звороти), а також в європейській частині Росії – Тверська і Вологодська області (4 і 3 звороти відповідно), Республіка Комі (1 зворот).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона заплавлених лісів, збереження старих та дуплистих дерев, облаштування штучних гніздівель у місцях, де вид гніздиться нині та гніздився в минулому.

Автори: А.М. Полуда, А.О. Маркова, В.І. Лисенко

ПУХІВКА (ГАГА ЗВИЧАЙНА)

Somateria mollissima (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *S. m. mollissima*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток ІІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У Європі гніздовий ареал виду охоплює переважно узбережжя Ісландії, Британських островів, Скандинавії, Кольського півострова, Нової Землі, Білого моря. В Україні птахи цього виду гніздяться тільки на островах Ягорлицької, Тендрівської та Джарилгацької заток Чорного моря, на Кінбурнському півострові та о. Березані: гніздове угруповання існує з 1975 р., коли перші дві пари пухівок виявили в Чорноморському біосферному заповіднику. З кожним наступним роком чисельність птахів, які гніздилися в Північно-західному Причорномор'ї, зростала: у 1976 р. – 5 пар, 1977 р. – 9 пар, 1978 р. – 18 пар, 1985 р. – 118 пар, 1990 р. – 678 пар. Гніздову популяцію в Європі оцінено в 791–955 тис. пар; найбільші угруповання зосереджені в Ісландії – 300 тис. пар, Норвегії – 150 тис. пар, Фінляндії – 94–132,6 тис. пар, Швеції – 73–127 тис. пар, Росії – 40–50 тис. пар, Великій Британії – 27 тис. пар, Данії – 23 тис. пар. На початку ХХІ ст. в Україні на островах Ягорлицької і Тендрівської заток Чорноморського біосферного заповідника гніздилися 0,7–1,1 тис. пар, у РЛП «Кінбурнська коса» – приблизно 100 пар, в інших місцях – поодинокі пари. В Європі, й Україні зокрема, в останні роки чисельність виду зменшується. Так, в районі Чорноморського біосферного заповідника кількість гніздових пар знизилась до 670–700. А європейське угруповання з 2000 р. скоротилося на 30-49%. Чисельність птахів, які зимують у Європі оцінюють у 2,48–3,86 млн. ос., з тенденцією до її зниження. Найзначніші зимові скупчення відомі в Ісландії – 0,56-1,12 млн. ос., Норвегії – 250–500 тис. ос., Німеччині – 320 тис. ос., Данії – 140 тис. ос., Нідерландах – 58,8–83,8 тис. ос., Великій Британії – 63 тис. ос., Швеції – 55–80 тис. ос. В Україні на зимівлю залишається 100–300 ос. Чинники, які призводять до скорочення чисельності цього виду, можна об'єднати у дві групи: перша спричиняє низьку успішність гніздування внаслідок високої уразливості птахів від епізоотій, знищення кладок і пташенят мартином жовтоногим, турбуванням птахів через високе рекреаційне навантаження на берегові зони морів; друга призводить до загибелі птахів у позагніздовий період – у рибацьких ставних сітках, від нафтового забруднення морських акваторій, при зіткненнях з вітровими електричними спорудами, під час полювання тощо.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. На місця гніздування прилітає протягом березня. Низькі острови і узбережжя, які вкриті нещільною трав'яною рослинністю є найбільш оптимальними біотопами для гніздування. Зазвичай селиться окремо, інколи утворює скупчення гнізд на кшталт колоніальних поселень. Залишається на зимівлю по лиманах і

біля островів Північно-західного Причорномор'я. В означеному районі, зокрема в прибережній акваторії Одеської області та дельті Дунаю, зимує частина популяції. В холодні зими більша частина чорноморської популяції переміщується до берегів Румунії та Болгарії. Головні місця зимівлі птахів, що походять з Європи, розташовані вздовж північного і західного узбережжя Скандинавії, Британських островів та узбережжя Західної Європи.

Слід наголосити, що поява пухівки, які належать до північноєвропейських популяцій, в Чорноморському регіоні має випадковий характер. В Українському центрі кільцювання птахів є тільки 2 звороти від особин, за кільцювання в Північній Європі. Обидва звороти датовані початком 1970-х років, коли в Північно-західному Причорномор'ї почало утворюватися ізольоване гніздове угруповання виду, яке віддалене від його найближчих традиційних місць гніздування в Південній Фінляндії та Естонії приблизно на 1,5 тис. км. Обох пухівок пташенятами за кільцювали поблизу м. Гельсенки. Одну з них, якій надягли кільце в 1971 р., вполювали на Січеславщині на початку жовтня в рік мічення. Другий птах прожив 24 роки: його знайшли мертвим 1 серпня 1997 р. на о. Березані (Миколаївська обл.) саме в тому районі, де існує гніздове угруповання цих качок. Напевно, цей птах гніздився на території України. Найімовірніше, що ця пухівка потрапила на Чорне море в рік появи її на світ – у 1973 р., тож вона могла бути однією із засновниць гніздового угруповання виду в Україні.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно забезпечити охорону місць гніздування виду та акваторій, де птахи скупчуються під час міграції та зимівлі; доцільно проводити регулювання чисельності хижаків, зокрема мартинів жовтоногого, який може суттєво впливати на успішність розмноження пухівки, а також безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних; максимально обмежити відвідування людьми морських узбереж, де гніздяться ці птахи.

Автор: А.М. Полуда

СИНЬГА

Melanitta nigra (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Монотипний вид, підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду простягається від Скандинавії по субарктичній частині Євразії до нижньої течії Лени. На території України синьга зрідка трапляється як на узбережжі Азово-Чорноморського регіону, так і на водоймах західних областей та по Дніпру. Європейську гніздову популяцію складають 107–131 тис. пар, зимову – 682–805 тис. ос. Майже все гніздове угруповання сконцентроване у чотирьох країнах: Росії – 100–120 тис. пар, Швеції – 5–7,8 тис. пар, Фінляндії – 1–2 тис. пар, Норвегії – 0,4–1 тис. пар. Стан цього угруповання стабільний, а чисельність зимуючих птахів в Європі зростає. Найзначніші зимові скупчення відомі у Німеччині – 365 тис. ос., Данії – 136 тис. ос., Великій Британії – 100 тис. ос., Швеції – 48-55 тис. ос., Нідерландах – 5,6-35,3 тис. ос., Португалії – 5,9-24,1 тис. ос., Польщі – 12-24 тис. ос., Норвегії – 8-12 тис. ос, Ірландії – 11,4 тис. ос. В Україні зазвичай у зимовий період перебуває 30–100 ос. Значної шкоди виду можуть завдавати виливи нафтопродуктів на акваторіях, де зимують ці качки, а також надмірний вилов мідій, що є основною складовою їхнього живлення.

Особливості біології та міграцій

Рідкісний залітний вид. Зальоти синьги найчастіше реєструють під час осінніх міграцій. Як і у турпана, це, ймовірно, відбувається через те, що птахи (найчастіше молоді синьги) відхиляються від основних міграційних шляхів, які ведуть до місць зимівлі, розташованих на Балтиці, а також вздовж атлантичного узбережжя Європи і Північно-західної Африки. У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від закільцьованих синьг.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно проводити контроль за полюванням на пролітних шляхах та у місцях зимівлі водоплавних птахів, де може траплятися і цей вид качок.

Автори: І.В. Давиденко, А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ТУРПАН ЗВИЧАЙНИЙ

Melanitta fusca (Linnaeus, 1758)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes
Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Монотипний вид, підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Турпан гніздиться в Європі від Скандинавії і Кольського півострова до Північного Уралу, а в Азії – від усєї довжини Уральських гір до нижньої течії Хатанги і Алтаю. У минулому поодинокі випадки гніздування реєстрували у Закавказзі та Західній Україні. В Європі гніздову популяцію виду оцінюють у 72,2–94,9 тис. пар, а зимову – у 322–549 тис. ос. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 60–70 тис. пар, Швеції – 8–12 тис. пар, Фінляндії – 3,6–11,8 тис. пар, Норвегії – 400–650 пар. Найзначніші зимові скупчення відомі у Польщі – 200–230 тис. ос., Естонії – 20–200 тис. ос., Німеччині – 39 тис. ос., Норвегії – 20–30 тис. ос., Латвії – 20 тис. ос, Литві – 16,8 тис. ос., Швеції – 2,5–7 тис. ос. Угруповання турпанів, що можуть затримуватися на зимівлю в Україні, оцінюють у 20–80 птахів, і їхня кількість значно коливається по роках. Головними чинниками негативного впливу на вид є надмірне полювання та несприятливі погодні умови в місцях гніздування.

Особливості біології та міграцій

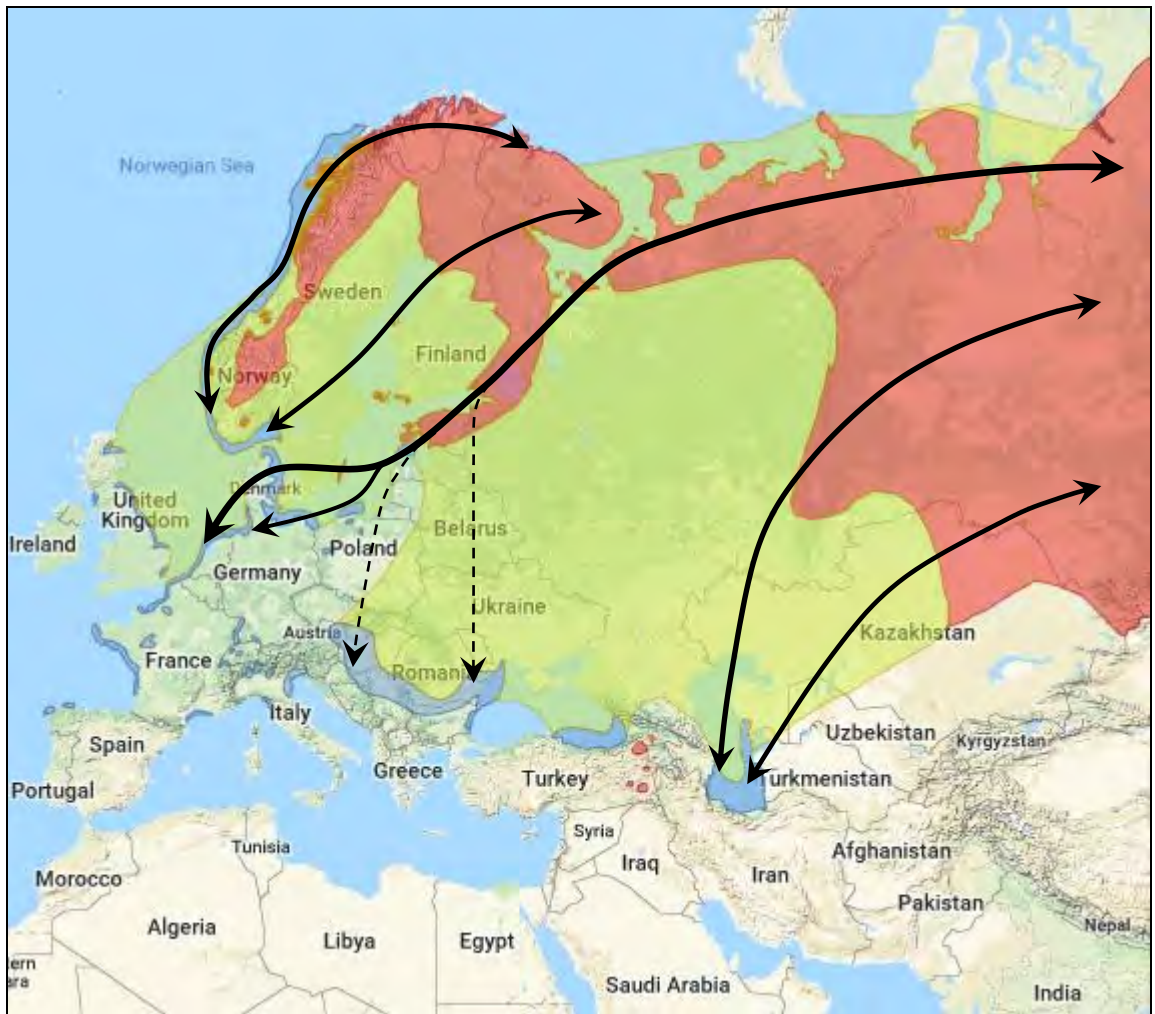
Залітний вид. Поодинокі птахи можуть траплятися по всій території України в осінній та зимовий періоди. Найчастіше їх реєструють в Азово-Чорноморському регіоні та на каскаді водосховищ Дніпра. Ймовірно, всі ці реєстрації є наслідком відхилення мігруючих птахів від основних перелітних шляхів цього виду або результатом затримки турпанів на шляху до основних місць зимівлі, які розташовані не лише у південно-західній частині Балтійського моря і вздовж атлантичного узбережжя Європи, але й у басейні Дунаю, південно-східній частині Чорного моря та південній частині Каспійського моря.

Жодного звороту закільцьованих турпанів у базі даних Українського центру кільцювання птахів немає.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно посилити контроль за полюванням на шляхах міграційних переміщень та в місцях зимівлі цього виду.

Автори: І.В. Давиденко, А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

САВКА ЗВИЧАЙНА

Oxyura leucoccephala (Scopoli, 1769)

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Підвидів не виділяють. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «EN» (категорія «EN» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні вид поширений у західній частині Середземномор'я (Іспанія, Туніс, Алжир), у пониззі річок Волги та Уралу, подекуди в Малій, Південно-західній та Центральній Азії. В Україні наприкінці XIX ст. савка достовірно гніздилася щонайменше в двох пунктах: на оз. Лиман у Харківській області та біля м. Запоріжжя на Нижньому Дніпрі, де були здобуті молоді птахи. В останні роки савок реєструють переважно на Кримському півострові та в Північному Приазов'ї лише в періоди міграції та зимівлі. Світова популяція виду на початку XX ст. складалася приблизно зі 100 тис. ос., нині скоротилася до 8–13 тис. ос. Найбільші гніздові популяції нині зосереджені в Іспанії, Казахстані та Узбекистані. Загальну європейську популяцію оцінюють у 250–610 пар, і вона зазнає зменшення. Найчисленніші гніздові угруповання сконцентровані в Іспанії та Туреччині, де гніздиться 120–318 та 82–168 пар відповідно. На зимівлі в Європі концентруються 7,5–15,9 тис. ос., причому стан зимового угруповання стабільний. У Азербайджані щорічно зимує 5–10 тис. ос., Туреччині – 0,86–2,12 тис. ос., Болгарії – від 50 ос. до 2,1 тис. ос., Іспанії – у середньому 1,56 тис. ос. Нині в Україні протягом сезонних міграцій та зимівлі кількість цих качок збільшується (передусім у Криму), що, ймовірно, викликано перерозподілом птахів на місцях зимівлі в Чорноморсько-Каспійському регіоні. Чисельність савки на міграції в Азово-Чорноморському регіоні складає приблизно 150–200 ос., на зимівлю залишаються поодинокі особини і невеликі групи у кілька десятків особин. Зокрема, за даними обліків 2011–2017 років, у цьому регіоні майже щорічно зимувало від 1 до 73 ос. Через невисоку чисельність виду чинники, які негативно впливають на його угруповання в Україні, майже не досліджені.

Особливості біології та міграцій

Нечисленний пролітний і зимуючий вид. Весняна міграція савок починається з кінця лютого і триває до кінця квітня. Гніздяться ці качки на слабо солоних, рідше на прісних степових озерах, вкритих заростями гідрофітів, із численними внутрішніми протоками і плесами. В останні десятиліття савки охоче оселяються на ставах рибгоспів, ставах-відстійниках тощо. Гнізда влаштовують на плавах або заломках очерету та інших рослин. По краю заростей вони лише гніздяться і тримаються з молодняком, решту часу проводять на відкритих плесах. Осіння міграція в Україні відбувається у стислі строки – з жовтня до першої половини листопада. Міграція добре помітна тільки у Східному Криму. Під час міграції та зимівлі поодинокі савки або невеликі зграї по декілька десятків (зрідка – більше сотні) особин трапляються на різних за розмірами та ступенем солоності

водоймах, у морських бухтах та затоках. Мігрують птахи, ймовірно, вночі. Для міграційних зупинок використовують одні й ті самі водойми, де можуть лишатися впродовж тижнів. Водойми, на яких тримаються савки, розташовані переважно на Керченському півострові, проте навесні ці качки трапляються і на багатьох озерах Західного Криму. На зимівлі на Кримському півострові реєструють переважно молодих птахів. Найближчі до України місця скупчень мігруючих савок – водойми Кумо-Маницької западини в Росії. Строки вираженої міграції у Східному Криму добре узгоджуються зі строками відльоту птахів з Манича. Райони зимівлі виду розташовані переважно на півночі Африки і Піренеях, подекуди у Закавказзі, Малій, Південно-західній і Центральній Азії, Пакистані.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від закільцьованих савок.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для збереження виду необхідно посилити контроль за полюванням у тих місцях, які птахи регулярно використовують для зупинок під час міграції та зимівлі.

Автори: І.В. Давиденко, А.М. Полуда

КРЕХ МАЛИЙ (ЛУТОК)

Mergus albellus Linnaeus, 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює північ Скандинавії з розширенням у Європі на схід по усій довжині Уральських гір і далі до Якутії та узбережжя Охотського моря, з окремишніми територіями гніздування на Чукотці та Камчатці. В Україні вид трапляється тільки під час міграцій та зимівлі, і його чисельність значно знизилася порівняно з серединою ХХ ст. У цілому в Європі гніздиться лише 9,2–17,6 тис. пар цього виду, а на зимівлі його чисельність оцінено у 31,5–65 тис. ос. Найбільші зимові скупчення зосереджені в Німеччині – 11 тис. ос., Росії – 2,1–6,1 тис. ос., Румунії – 3–6 тис. ос., Польщі – 2–6 тис. ос., Нідерландах – 2,6–5,6 тис. ос., Швеції – 3–5 тис. ос., Данії – 2 тис. ос. Популяція виду в Європі зростає. В Україні окремі особини і невеликі зграйки зимують переважно вздовж Азово-Чорноморського узбережжя і на водосховищах Дніпровського каскаду. В означених районах в 2011–2017 роках зимувало від 800 ос. до 9 тис. ос. В останні десятиріччя спостерігається зниження чисельності на прольоті. Ймовірно, відбувається часткове зміщення пролітних шляхів виду. Головним чинником скорочення його чисельності є посилена експлуатація лісових масивів у місцях гніздового поширення, що значно зменшує кількість старих дерев з дуплами, в яких ці птахи гніздяться.

Особливості біології та міграцій

Пролітний і зимуючий вид. Весняний проліт починається з середини березня і триває до кінця квітня. У період розмноження оселяється переважно по берегах озер, де гніздиться в дуплах старих верб, осик, осокорів тощо. Охоче займає штучні гніздивлі. Осінній проліт починається з вересня; через територію України масово летить в кінці листопада – на початку грудня. У зимовий період (з січня по березень) трапляється на Азово-Чорноморському узбережжі та спорадично в інших регіонах (водосховища, околиці ГЕС, відстійники тощо). На прольотах та зимівлі є нечисленним. Під час прольоту тримається окремо від інших видів качок, зграями по 15–40 ос. На зимівлі збирається у невеликі групи; іноді утворює скупчення по 250–300 ос. Місця зимівлі виду розташовані в Західній і Центральній Європі, країнах Балтії, на Балканах, у прибережних зонах Чорного моря, подекуди в Малій Азії, вздовж північного і південного узбережжя Каспійського моря. У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від закільцьованих особин цього виду.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Попередження браконьєрства, забезпечення сприятливих умов для виду на зимівлі.

Автори: Г.Г. Гаврись, А.М. Полуда

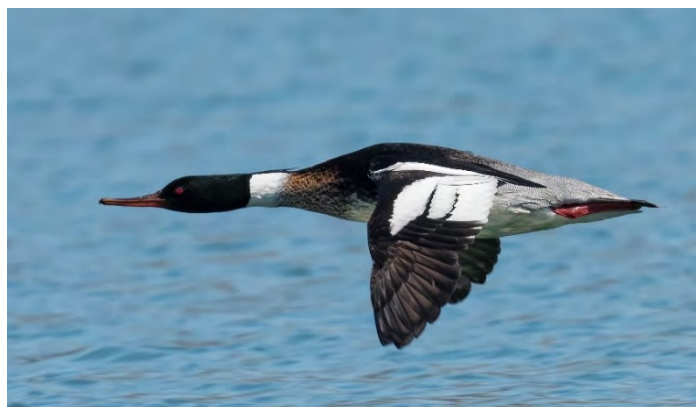

КРЕХ СЕРЕДНІЙ (КРЕХ ДОВГОДЗЬОБИЙ)

Mergus serrator Linnaeus 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток ПІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі гніздовий ареал виду включає Британські острови й окремі райони Балто-Чорноморського регіону, а також Скандинавію з розширенням області гніздування на схід до Уральських гір і далі в Азії від Уралу і Алтаю до Тихоокеанського узбережжя Чукотки, Камчатки, Курил і узбережжя Японського моря. В Україні ізольовано гніздиться і зимує на Азово-Чорноморському узбережжі. У Європі чисельність виду на гніздуванні оцінюють у 70–120 тис. пар і відмічають тенденцію до її скорочення на 30% протягом приблизно 22 років. Найбільші угруповання сконцентровані у Фінляндії – 30–40 тис. пар, Норвегії – 10–30 тис. пар, Швеції – 14–18 тис. пар, Росії – 9–12 тис. пар. Сучасну чисельність гніздового угруповання в Україні оцінюють у 200–300 пар. За даними обліків 2011–2017 років, у Азово-Чорноморському регіоні та біля Києва сукупно зимувало 40–450 ос. До чинників, які призводять до скорочення чисельності цього виду, відносять такі: висока уразливість птахів від епізоотій; знищення кладок і пташенят мартиним жовтоногим та хижакими-ссавцями; турбуванням птахів через високе рекреаційне навантаження на берегові зони морів; загибель птахів у рибацьких ставних сітках, від нафтового забруднення морських акваторій, при зіткненнях з вітровими електричними спорудами, під час полювання тощо.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, частково перелітний, зимуючий вид. У місця свого гніздування прилітає протягом березня – квітня. Низькі острови і узбережжя, які вкриті нещільною трав'яною рослинністю є найбільш оптимальними біотопами для гніздування. Зазвичай селиться окремо. Гнізда влаштовує найчастіше на відстані 1–2 м від краю води. Линяння дорослих птахів відбувається у серпні, і часто самці в цей час тримаються поблизу місць гніздування. Осіння міграція мало виражена через те, що переміщення частіше відбуваються вночі. Помітне збільшення чисельності птахів реєструють із середини жовтня, коли з'являються мігранти з північних популяцій. На зимівлі ці крехи тримаються невеликими групами. У межах України вони зимують переважно на водоймах Північного і Північно-західного Причорномор'я. Головні райони зимівлі виду в Європі розташовані у прибережних зонах Норвезького та Північного морів, на Балтиці; птахи сибірського походження зимують частково у південних районах Каспійського моря, на внутрішніх водоймах Туркменістану та Південного Казахстану.

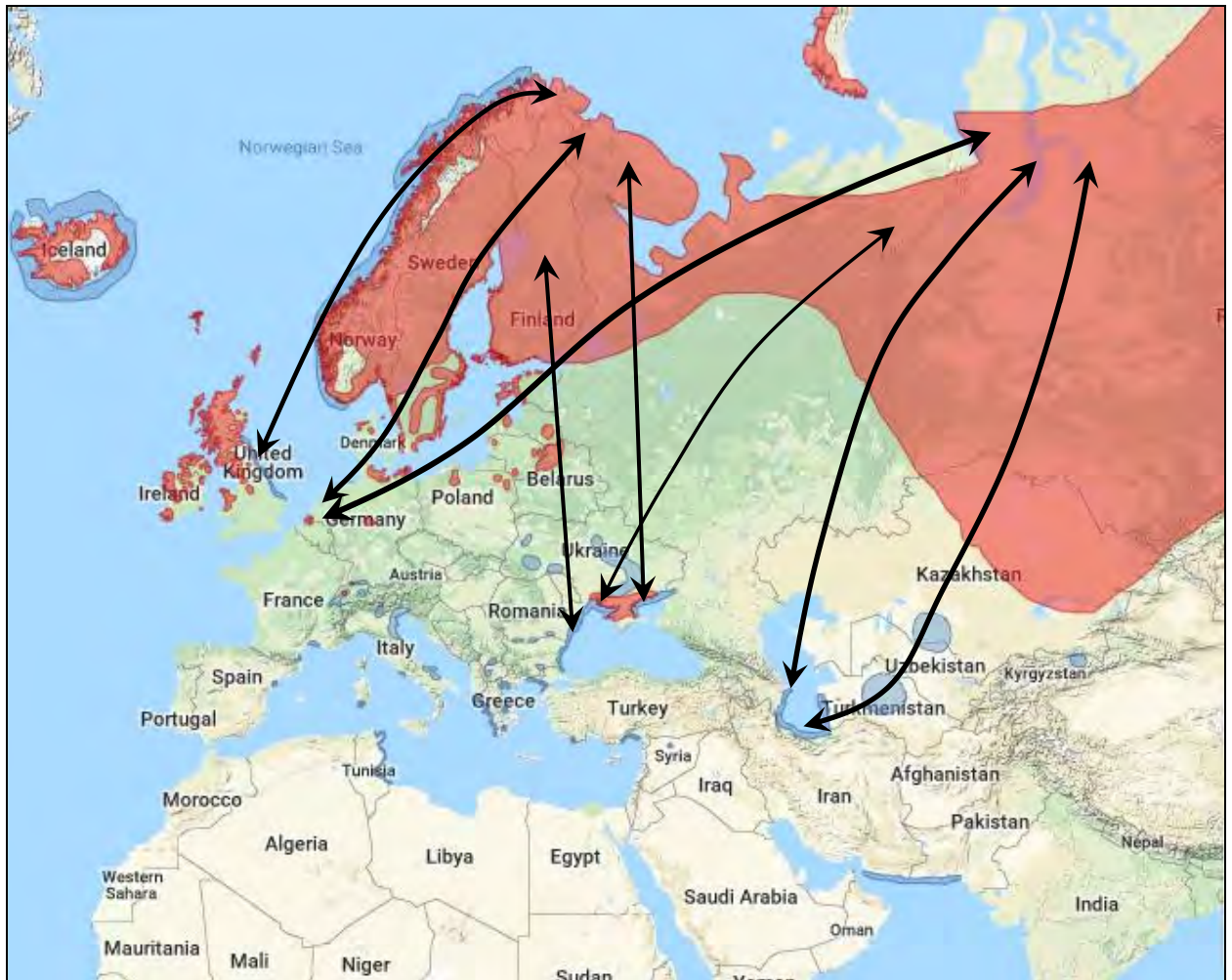
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 12 дальніх зворотів від крехів середніх, з яких 7 від птахів, які належали до українського угруповання. Наявні звороти

показують масштаби їх переміщення на зимівлю: більша частина цих качок зимує в Україні – на Азовському та Чорному морях, у Керченській протоці. Певна частина птахів мігрує на значні відстані: крех походженням з Чорноморського біосферного заповідника зимував у Греції, тобто більше ніж за 900 км південніше від місця народження. Інші 5 зворотів отримано від птахів північних угруповань, яких закілювали у Мурманській області Росії (2 звороти), Фінляндії (2 звороти) та Естонії (1 зворот). Усіх цих птахів зареєстрували в період з 20 жовтня по 10 листопада. Найбільше переміщення здійснив крех із Кольського півострова: його вполювали на узбережжі Азовського моря в Донецькій області на відстані 2264 км від місця кільцювання.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно забезпечити охорону місць гніздування виду та акваторій, де птахи скупчуються під час міграції та зимівлі; для підвищення успішності гніздування цього креха доцільно проводити регулювання чисельності мартинів жовтоногого та безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних; максимально обмежити відвідування людьми морських узбереж, де гніздяться ці птахи.

Автор: А.М. Полуда

КРЕХ ВЕЛИКИЙ

Mergus merganser Linnaes, 1758

Ряд Гусеподібні – Anseriformes
Родина Качкові – Anatidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Відомо 3 підвиди; з яких на території України трапляється номінативний підвид *M. m. merganser*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Область гніздування креха великого охоплює переважно тайгову зону Євразії та Північної Америки; гніздиться він також на Британських островах, в Ісландії. На території України існує гніздове угруповання виду в гірській частині Закарпатської області, яке оцінюють у 10–25 пар. Європейську гніздову популяцію цього креха складають 66,8–103 тис. пар. Найбільші угруповання гніздяться у Швеції – 27–42 тис. пар, Фінляндії – 20–30 тис. пар, Росії – 9–12 тис. пар, Норвегії – 1–5 тис. пар, Великій Британії – 3,1–3,8 тис. пар, Польщі – 1,5–2 тис. пар, Естонії – 1,5–2 тис. пар. Вид вважають таким, що перебуває у безпечному стані. Чисельність на зимівлі в Європі в різні роки коливається в межах 134–204 тис. ос. За даними обліків 2011–2017 років, в Азов-Чорноморському регіоні України і на водосховищах Дніпра зимувало від 900 ос. до понад 1,5 тис. ос. На стан виду негативно впливають гідротехнічне перетворення річок як місць його оселення, втрата місць гніздування через господарську діяльність людини та чинник непокою.

Особливості біології та міграцій

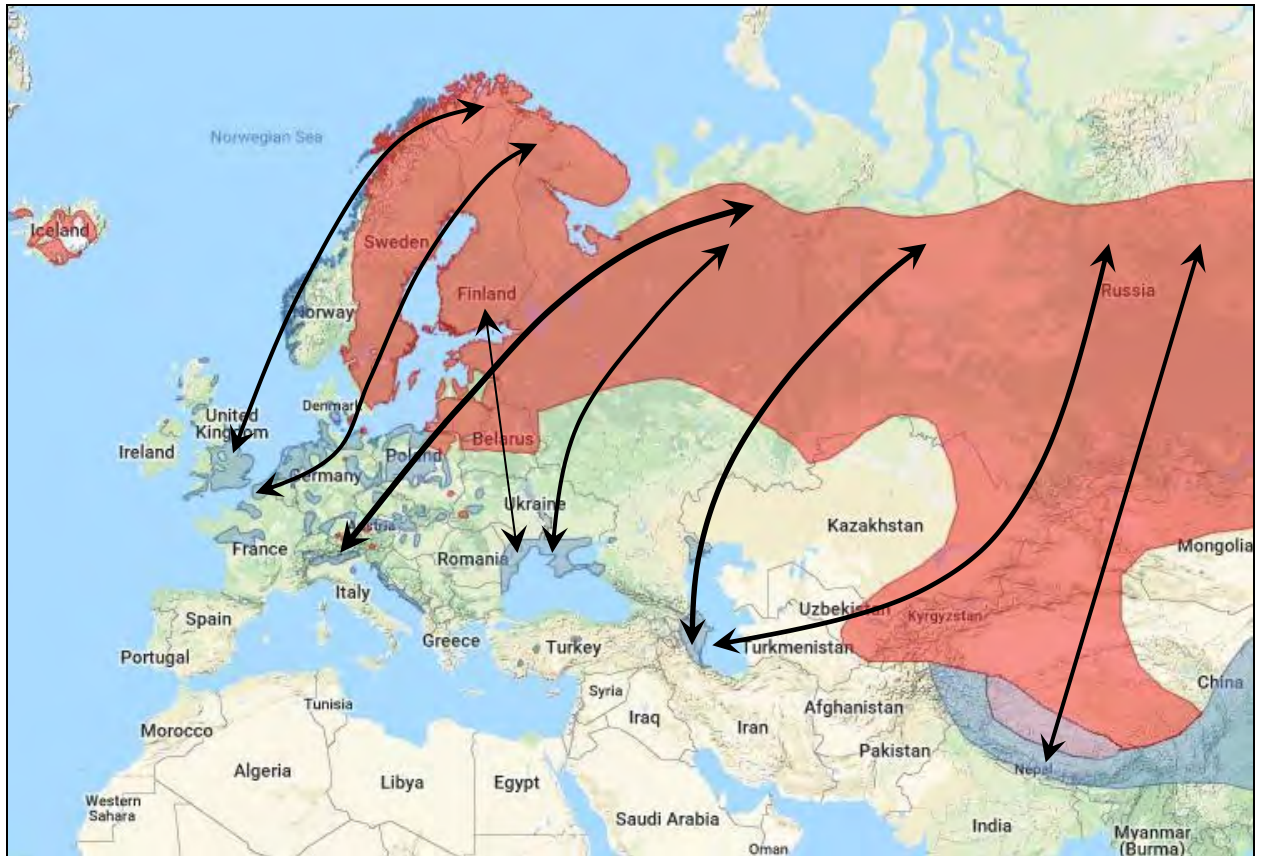
Спорадично гніздовий, перелітний та зимуючий вид. Весняна міграція у цього креха починається у кінці лютого – на початку березня і триває до кінця квітня. У цей період як поодинокі птахи, так і невеликі групи трапляються на водосховищах, річках, озерах та великих ставках. Для гніздування крехи великі обирають ділянки річок зі швидкою течією, прозорою водою і достатньою кількістю риби. Гнізда влаштовують в дуплах старих листяних дерев, тріщинах скель, старих будівлях та руїнах, а також можуть займати штучні гніздивлі (дуплянки і гніздові ящики). На крило молоді птахи стають наприкінці липня. Осінній відліт відбувається протягом жовтня – листопада. Деяка кількість птахів може зимувати на континентальних водоймах країни. Зазвичай поодинокі особини та групи із кількох десятків або кількох сотень птахів тримаються на незамерзлих ділянках водойм як на Азово-Чорноморському узбережжі, так і на Дніпрі. Головні райони зимового перебування птахів європейського походження розташовані в Західній, Центральній та частково Південній Європі, на Британських островах, вздовж західного узбережжя Скандинавії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки один зворот від закільцьованого креха великого: птаха, який з'явився на світ у Південній Фінляндії, восени того року (2 листопада), коли його закільцювали, вполювали біля Генічеська Херсонської області. Переміщення цього креха склало 1662 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно зберігати біотопи, придатні для гніздування виду, а також проводити боротьбу з браконьєрством і регулювати чисельність безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко, Г.В. Фесенко

СКОПА

Pandion haliaetus (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiiformes
Родина Скопові – Pandionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один вид роду у світовій фауні. В Україні трапляються тільки птахи, які належать до номінативного підвиду *P. h. haliaetus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал скопи включає більшу частину Євразії. Вид гніздиться також у Північній та Центральній Америці й Австралії. Вся територія України в минулому входила до гніздового ареалу виду. В останні десятиріччя були припущення щодо гніздування однієї пари на Поліссі. Протягом двох останніх десятиріч чисельність скопи в Європі є стабільною, а в деяких країнах вона зростає. Нині європейську популяцію оцінюють у 8,4–12,3 тис. пар. Найбільші угруповання зосереджені у Швеції – 3,4–4,7 тис. пар, Росії – 2–4 тис. пар, Фінляндії – 1,1–1,3 тис. пар, Німеччині – 700–712 пар, Норвегії – 415–600 пар, Великій Британії – 200–250 пар, у сусідній Білорусі гніздиться 150–180 пар. Значної шкоди виду може завдавати використання в аграрному виробництві хлорорганічних речовин, які по кормових ланцюгах врешті потрапляють в організм птахів і різко знижують успішність їхнього розмноження. Проте найгострішою є проблема відстрілу скоп під час міграцій. На жаль, щорічно в Україні відстрілюють чи не найбільшу кількість скоп в Європі.

Особливості біології та міграцій

Пролітний та інколи гніздовий вид. Перші особини прилітають у місця гніздування в кінці березня. Більша частина птахів повертається до своїх гнізд протягом квітня. Скопи оселяються окремими парами поблизу багатих рибою великих водойм (озер, водосховищ, рік), влаштовують гнізда на деревах. Від часу, коли пташенята стають на крило, і до початку осінньої міграції птахи тримаються поблизу своїх гнізд. Відліт з місць гніздування починається в першій половині серпня, і саме в цей період мігруючі скопи з'являються на території України. Пік міграції припадає на вересень, а в кінці жовтня переліт в Україні зазвичай закінчується. Завдяки кільцюванню та супутниковому стеженню відомо, що через нашу країну мігрують птахи, які гніздяться в Скандинавії, Прибалтиці, Білорусі, північній частині європейської території Росії. Усі ці птахи проводять зимовий період в Екваторіальній Африці, де перші скопи з'являються вже в кінці вересня. Весняний відліт з місць зимівлі починається на початку березня. Мігрують скопи переважно в світлу частину доби, проте завдяки супутниковому стеженню відомі факти про переміщення і в нічні години. Залучення цих новітніх технологій дозволило з'ясувати низку важливих аспектів їхніх міграцій. З місць гніздування до районів зимівлі скопи летять широким фронтом над материковою частиною Європи, Середземним морем, пустелею Сахарою, під час міграції вони не утворюють значних скупчень у районах проток Босфор чи Гібралтар на відміну від лелек та інших денних хижих птахів. Проте

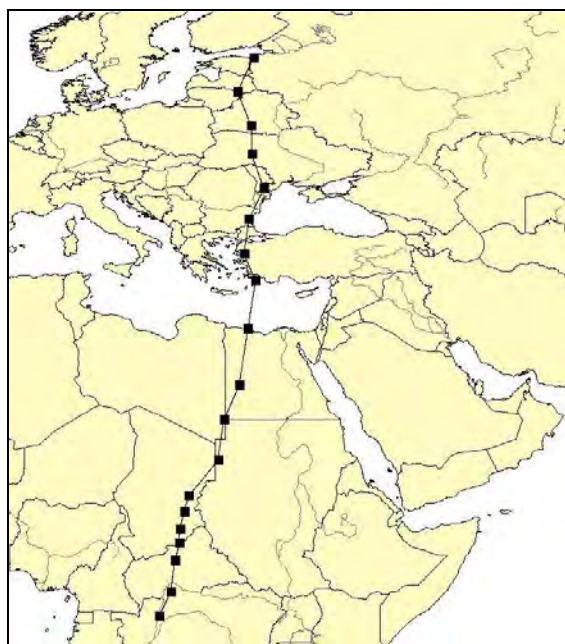
коли наявний екологічний коридор (долина великої річки, ланцюг озер, морське узбережжя) певною мірою співпадає з генеральним напрямком міграції, вони можуть летіти вздовж нього. Одними з таких коридорів є русла Дніпра і Нілу. Зокрема, було простежено маршрут скопи з Фінляндії, яка під час осінньої міграції підлетіла до заплави Дніпра на півночі Білорусі і 650 км летіла вздовж русла річки, хоча на деяких ділянках птах відхилявся від генерального напрямку на 45–60°. Скопи мігрують поодиноці, зазвичай на висотах до 200 м.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 194 звороти від закільцьованих скоп. Усіх їх мітили за межами країни: зокрема, 164 звороти від фінських птахів, 26 – від шведських, 2 – від естонських, по 1 – від латвійських і норвезьких. Хоча чисельність шведського гніздового угруповання скоп майже в 3 рази більша фінського, але кількість зворотів від них у 6 разів менша порівняно зі зворотами від птахів із Фінляндії. Зумовлено це тим, що більша частина птахів зі Швеції пролітає західніше України. За датами знахідок закільцьованих скоп можна прослідкувати їхнє переміщення через територію нашої країни. Зокрема, осіння міграція починається в серпні, на який припадає 26 зворотів. Перших птахів реєструють вже на початку місяця. Пік міграції Україною настає у вересні, на цей місяць припадає 58,7 % усіх зворотів, які отримані під час осінньої міграції. Достовірних випадків зимівлі скоп на території України немає. Весною перші птахи з'являються у нас у 3-й декаді березня, а пік міграції припадає на квітень. Дані зворотів закільцьованих скоп дають уявлення переважно про одну частину їхніх міграційних маршрутів – від місця кільцювання (появи на світ, бо всіх птахів мітили у гніздах) до місць реєстрації в Україні. Другу частину міграційних маршрутів, а саме від України до африканських або азійських районів зимівлі, простежити складніше через відсутність закільцьованих на нашій території скоп. Утім метод супутникового стеження дозволяє прослідкувати і цю частину міграційних шляхів. На контурній карті показано, як у 2006 р. доросла самка, споряджена супутниковим передавачем, здійснила переліт від місця гніздування в Естонії до району зимівлі в Африці (Республіка Конго) між 6 числом серпня і 8 вересня, подолавши 6684 км і перетнувши при цьому територію України з півночі на південь.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Крім загальновідомих заходів з охорони великих хижих птахів (створення охоронних зон навколо гнізд, збереження водойм, широкомасштабної пропаганди охорони цієї групи птахів), треба значно посилити боротьбу з відстрілом скоп у періоди міграції.

Автор: А.М. Полуда

ОСОЇД ЗВИЧАЙНИЙ

Pernis apivorus (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Поширений в Західній Євразії від середньої частини Піренейського півострова на схід до долини середньої Обі і долини Томі. В Україні заселяє лісову та лісостепову зони. Трапляється і в острівних лісах степу, гніздиться також в лісах Гірського Криму. В 2000 р. європейську популяцію оцінювали в 100–150 тис. пар, 2004 р. – у 110–160 тис. пар, 2016 р. – в 118–171 тис. пар. Помітне зростання оцінки чисельності гніздового угруповання виду зумовлено детальнішим обстеження районів, де він гніздиться. Відмічають тенденцію зниження чисельності виду в Європі. Найбільше осоїдів гніздиться у Росії – 60–80 тис. пар, Франції – 10,6–15 тис. пар, Румунії – 5–12 тис. пар, Білорусі – 8–11 тис. пар, Швеції – 5,2–8,1 тис. пар, Німеччині – 4,3–6 тис. пар, Польщі – 2,7–4,9 тис. пар. В Україні гніздиться 2–2,5 тис. пар. Головним чинником негативного впливу на вид залишається переслідування з боку людини, зокрема відстріл птахів на шляхах міграції.

Особливості біології та міграцій

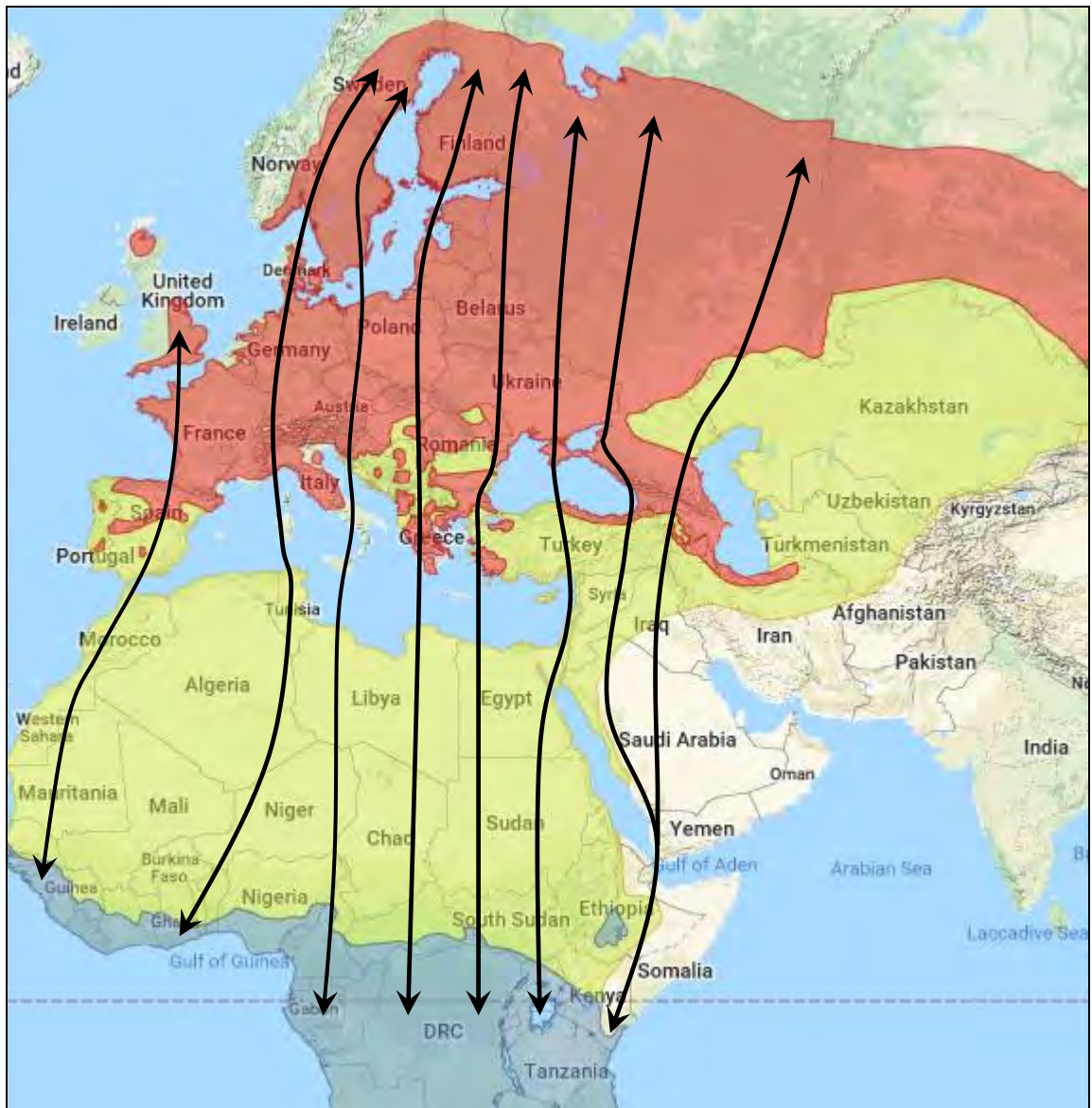
Гніздовий, перелітний вид. В Україні навесні з'являється протягом квітня. Птахи мігрують як поодинці, так і невеликими групами до 10–15 ос. Наприкінці травня ще багато осоїдів летить через Україну до Білорусі, Прибалтики, Росії, на Скандинавський півострів. Оселяються осоїди окремими парами переважно у старих листяних лісах або на ділянках мішаного лісу з мережею галявин і просік. Гнізда влаштовують на деревах. Вид є моногамним. Перші птахи починають відлітати наприкінці серпня, масово мігрують в середині вересня. Осоїди летять через всю територію України широким фронтом, але подекуди скупчуються у щільніші потоки. Найбільші скупчення мігруючих птахів реєструють в долині Дніпра і горах Криму. На відміну від весняної міграції, восени в зграях можна налічити до кількох десятків, а то і сотні особин. Напрямки міграції – південний схід, південний та південний захід. Місця зимівлі осоїдів, що походять з Європи, розташовані в зоні вологих тропічних лісів Екваторіальної Африки, а також у лісах Південно-східної та Південної Африки. На контурній карті показано маршрути осінньої (червоні кружечки) та весняної (зелені) міграції самки, яку було споряджено супутниковим передавачем у Фінляндії. Восени птах перетнув територію України у південно-східному напрямку, а долетівши до Азовського моря, змінив напрямок міграції у бік Криму, звідки, пролетівши над мисом Сарич, мігрував над Чорним морем до Туреччини. Весняна міграція відбувалася значно західніше: птах перетнув Середземне море між Єгиптом і Туреччиною, далі він мігрував західним узбережжям цієї країни, пролетів над протокою Дарданелли. Територію України ця самка пролетіла, притримуючись північно-східного напрямку, від пониззя Дунаю до північної частини Чернігівщини.

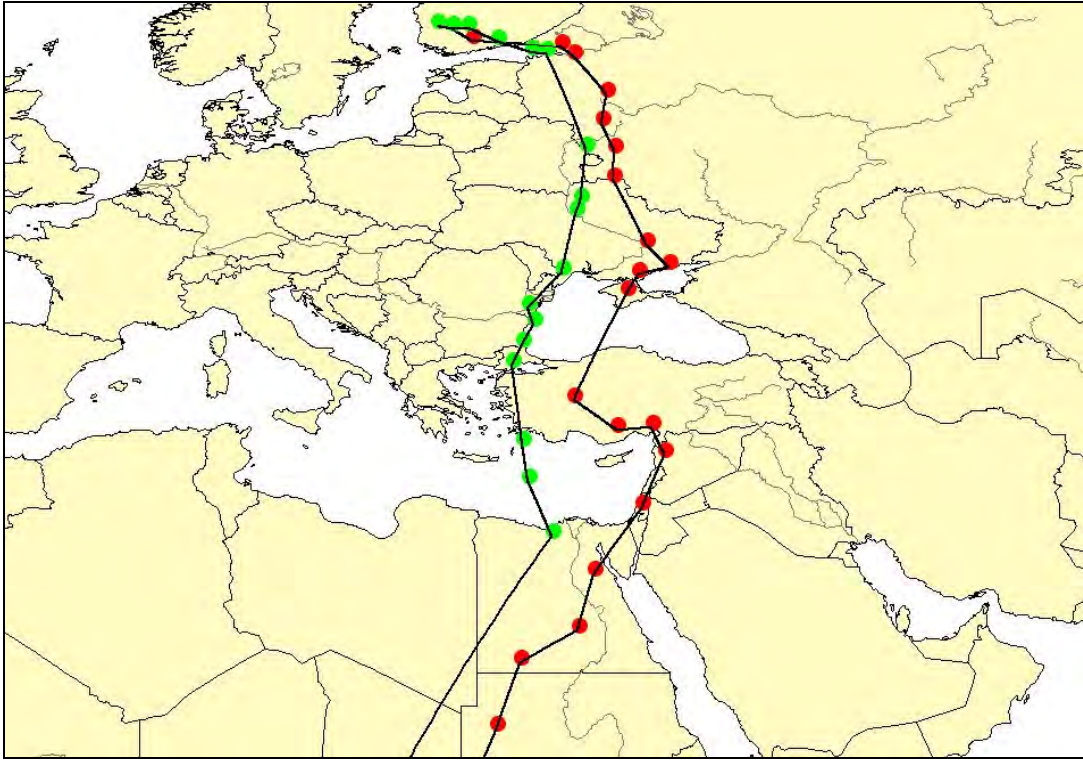
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від закільцьованих осоїдів. Обоє птахів закільцювали у Фінляндії: одного з них вже під час першої осінньої міграції здобули у Тернопільській області, другого птаха через 8 років зареєстрували в травні в районі Ізмаїлу (Одеська обл.).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для охорони виду необхідні: збалансоване лісівництво, влаштування штучних гніздівель, посилення контролю за незаконним відстрілом, моніторинг забруднення довкілля.

Автори: А.М. Полуда, С.В. Домашевський

ШУЛІКА РУДИЙ

Milvus milvus (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у світовій та вітчизняній фауні. Виділяють 2 підвиди, з яких в Україні може траплятися номінативний підвид *M. t. milvus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений в Європі на схід до західної частини Польщі та південної частини Скандинавії, на островах Середземного моря, подекуди в Північно-західній Африці, на Канарських островах і островах Зеленого Мису. Відокремлена ділянка ареалу є на півдні Великої Британії. В Україні в минулому гніздився в незначній кількості в Закарпатській, Львівській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Черкаській та Чернігівській областях. Нині гніздування окремих пар реєструють украї рідко. У 2016 р. в Європі гніздову популяцію оцінювали в 25,2–33,4 тис. пар. Чисельність виду зменшується. Найбільше шулік рудих гніздиться в Німеччині – 12,0–18 тис. пар, Іспанії – 3,8–4,1 тис. пар, Франції – 3–3,8 тис. пар, Швеції – 1,9–2,2 тис. пар, Польщі – 1,5–1,8 тис. пар, Великій Британії – 1,6 тис. пар, Швейцарії – 1,2–1,5 тис. пар. В Україні вид ніколи не був численним. У ХХ ст. відбувалося поступове зменшення кількості гніздових пар, у кінці століття як гніздовий вид фактично зник з території України. Дуже рідко залітає на захід країни під час міграцій і кочівлі. На стан виду негативно впливають: знищення старих ділянок лісу, де птахи гніздяться; деградація біотопів полювання, що призводить до скорочення кормової бази; використання в сільському та лісовому господарстві отрутохімкатів; відстріл птахів для виготовлення опудал.

Особливості біології та міграцій

Залітний вид. Місцями його оселення є листяні та мішані високоствовбурні рівнинні й гірські ліси; надає перевагу лісам, що межують з відкритим ландшафтом. Моногамний птах. Полює здебільшого у вологих місцях: по берегах річок, озер, струмків, у гірських долинах. Осіння міграція починається в серпні, а пік перельоту припадає на вересень. Міграційні переміщення здійснюють шуліки руді з північної частини ареалу – Швеції, Німеччини, Польщі; водночас птахи, що гніздяться на Піренейському півострові та у Південній Франції, є осілими. Частина птахів з північної зони ареалу зимують саме в цьому регіоні Європи. Крім того, місця зимівлі виду розташовані на Балканах та у Малій Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від шулік рудих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для покращання охорони виду необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення заповідних територій там, де будуть виявлені гнізда шуліки рудого, підвищення

контролю за випадками відстрілу, моніторинг забруднення навколишнього природного середовища.

Автор: С.В. Домашевський

ШУЛІКА ЧОРНИЙ

Milvus migrans (Boddaert, 1783)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду як у світовій фауні, так і фауні України. Виділяють 6 підвидів, з яких в Україні трапляється номінативний підвид *M. m. migrans*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює велику територію, яка включає майже всю Європу (за винятком Фенноскандії та Північного Приуралля) й Азію на південь від верхньої течії Обі, та Єнісею і майже від гирла Лени, Північно-західну Африку, більшу частину Австралії. Гніздиться майже на всій території України, за винятком Криму та високогірних районів Карпат. Європейська популяція виду складається із 81,2–109,0 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 30–50 тис. пар, Франції – 25,7 тис. пар, Іспанії – 12,7–13,4 тис. пар, Німеччині – 6–9 тис. пар, Португалії – 1–2 тис. пар, Швейцарії – 1,2–1,5 тис. пар, Туреччині – 1–1,5 тис. пар. В Україні гніздиться 1–1,5 тис. пар. До 1970-х – 1980-х років чисельність шуліки чорного в Україні, за оцінкою багатьох авторів, була досить високою. У долині Дніпра до початку будівництва каскаду ГЕС він був звичайним птахом. Починаючи з другої половини ХХ ст. дослідники реєстрували помітне зниження його чисельності майже на усій території України. Утім в окремих регіонах країни чисельність шуліки чорного має тенденцію до зростання. Причинами скорочення популяції виду є забруднення водойм промисловими стоками, широке застосування небезпечних пестицидів, вирубування заплавної лісової території, відстріл птахів під час полювання, розвитку мережі вітрових електричних споруд.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. Навесні перших перелітних особин реєструють у третій декаді березня. Активний весняний проліт відбувається протягом першої – другої декад квітня. Птахи частіше летять поодиночі, хоча трапляються і невеликі групи. Напрямки міграції: північ, північний-схід; висота – 50–200 м. Гніздовий біотоп виду представляє собою лісові ділянки, які межують з водоймами – річками, озерами, водосховищами, ставками, де птахи живляться. На півдні країни гніздовими біотопами слугують агроландшафти з лісосмугами і невеликими лісами. Осіння міграція починається в серпні і триває до кінця вересня. Летять птахи поодиночі, парами та групками. Вони переміщуються в бік Балканського півострова, де розміщений один з головних міграційних шляхів цього виду в Європі. Міграція відбувається в денні години з використанням висхідних нагрітих потоків повітря – терміків. На головних шляхах перельоту можна спостерігати групи по кілька сотень птахів. В Україні реєстрували зимівлю шулік чорних, зокрема біля Севастополя. Головні місця зимівлі птахів походженням з Європи розташовані в Африці від південної межі пустелі Сахари до

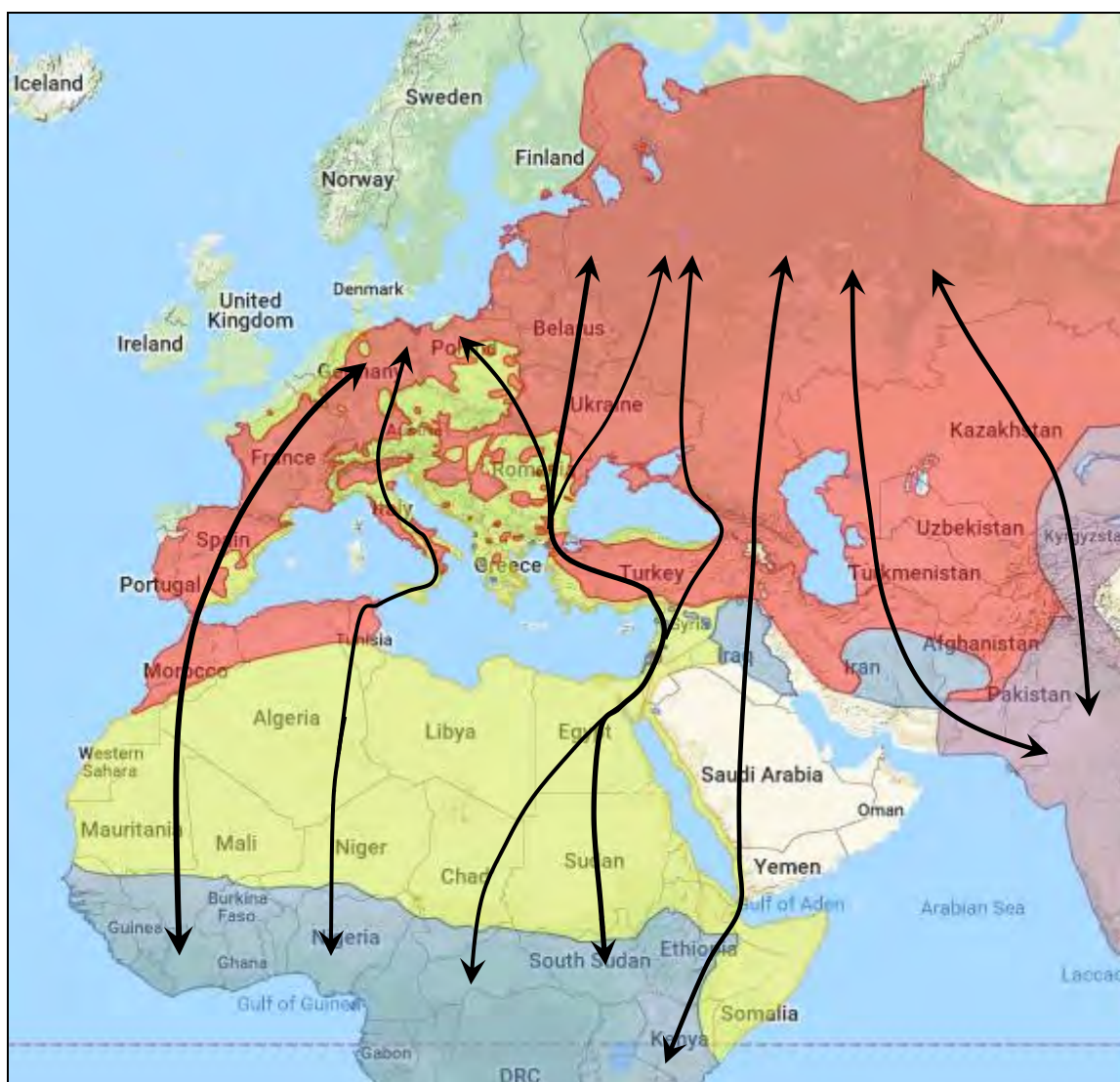
крайнього півдня цього континенту. Зимують шуліки чорні також в районах свого гніздового поширення в південній частині Азії та в Австралії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 5 дальніх зворотів від закільцьованих шулік чорних. Вони свідчать, що через Україну мігрують птахи, які з'явилися на світ на території сусідніх країн. Зокрема, птаха, що походив з півночі Польщі, через 12 років після кільцювання виявили під час весняної міграції (15 березня) на межі Одеської та Миколаївської областей: відстань від місця мічення становить 1125 км в південно-східному напрямку. Напевно, маршрут міграції цього шуліки проходив через «Балканський міст» (протоки Босфор і Дарданелли). Ймовірно, в бік цього «мосту» направлявся і птах з Воронізької області Росії, де він з'явився на світ: його було здобуто в середині вересня на Сумщині (він перемістився в західному напрямку на 415 км). Деяка частина шулік, які мігрують через Східну Україну, прямує на південь, щоб облетіти Чорне море зі сходу. Наприклад, шуліку з Окського заповідника Росії зареєстрували 3 серпня в Луганській області; він летів на південь у бік Кавказького узбережжя.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження місць гніздування шулік та проведення природоохоронної пропаганди серед населення і, зокрема мисливців.

Автор: А.М. Полууда

ЛУНЬ ПОЛЬОВИЙ

Circus cyaneus (Linnaeus, 1766)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *C. c. cyaneus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздова область виду простягається від Британських островів до Чукотки, Сахаліну й північних Японських островів. В Україні нині поширений на гніздуванні в Поліссі та деяких північних районах Лісостепу. Чисельність європейської гніздової популяції у 2016 р. складала 30–54 тис. пар. Найбільше цих лунів гніздиться у Росії – 20–40 тис. пар, Франції – 5,3–8,0 тис. пар, Фінляндії – 1,5–1,6 тис. пар, Іспанії – 0,9–1,3 тис. пар, Швеції – 0,7–1 тис. пар, Білорусі – 600–800 пар Великій Британії – 550–740 пар. Гніздову популяцію в Україні оцінюють у 10–25 пар. Сучасний стан української гніздової популяції є на критичному рівні. На території України в окремі роки може зимувати кілька тисяч особин, а в цілому в Європі – 7,7–17,0 тис. ос. Причини зміни чисельності: значна деградація гніздових біотопів, яка викликана в першу чергу осушувальною меліорацією та інтенсифікацією агровиробництва, зокрема і застосування небезпечних пестицидів; надмірне заростання лук та лісових галявин, проведення весняного випалювання рослинності на відкритих луках, у долинах рік, на болотах.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Весняна міграція в Україні починається у перших числах березня, найінтенсивніший проліт відбувається в середині цього місяця. Віддає перевагу нетрансформованим біотопам. У Поліссі гніздиться на великих лісових галявинах, згарищах, торфових болотах та в заплавах річок. Перші льотні виводки в північних районах трапляються з середини липня. Птахи, які гніздяться на півночі ареалу, здійснюють міграції на відстань від декількох сотень до 1,0–1,5 тис. км. Водночас луні, що заселяють помірну природну зону, є більш осілими, і масштаби їхніх переміщень залежать від наявності кормової бази. У випадках, коли вона бідна, птахи вимушені кочувати в пошуках поживи. Справжня осіння міграція відбувається протягом вересня – листопада, з піком прольоту у жовтні. Мігрують птахи поодиночі або розрідженими групами по 2–4 ос. Зимують ці луні на всій території України, але переважно в степовій і лісостеповій зонах. На зимівлі тримаються поодиночі чи невеликими групами. Птахи цього виду, що мають європейське походження, зимують також у Західній і Центральній Європі, Середземномор'ї, Малій Азії, Месопотамії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від луна польового.

ЛУНЬ СТЕПОВИЙ

Circus macrourus (S. G. Gmelin, 1771)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює частину Євразії від пониззя Дунаю до Забайкалля та Північно-західної Монголії. В Україні ще у середині ХХ ст. був досить звичайним видом майже усієї степової смуги, але потім зник як гніздовий птах на усій території, і в останні роки випадків гніздування не реєстрували. У цілому в Європі гніздиться, за різними оцінками, 300–1100 пар (майже усі в Росії) та ще до 25 пар може бути в Туреччині та Азербайджані. Останні 50-60 років відбувалося досить різке скорочення чисельності виду – стан виду є загрозливим. Основні причини її зміни: суцільне розорювання степів, що призвело до знищення гніздових біотопів, обмежило можливості здобування корму у польовому високотрав'ї. Суттєвий негативний вплив має застосування пестицидів в сільському господарстві.

Особливості біології та міграцій

Рідкісний пролітний птах. Через територію України весною пролітає з кінця березня до середини квітня. Напрямки весняної міграції – північний схід і схід. У період міграцій трапляється у будь-яких відкритих біотопах. Полюбляє триматися в заростях бур'янів, чагарників, іноді серед лучного високотрав'я та на полях озимих. Моногамний вид. Гнізда влаштовує на землі. Осіння міграція через територію країни відбувається наприкінці серпня – у вересні. На зимівлі в Україні не трапляється. Райони зимівлі виду розташовані у Східній, Західній та Південній Африці південніше Сахари – від Сенегалу на заході до Ефіопії та Сомалі на сході та Південно-Африканської республіки на півдні, а також у Південній Азії. Невелика частина цих лунів може зимувати на Балканському півострові, Малій Азії, в північній частині Єгипту.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 звороти закільцьованих лунів степових. Всі ці птахи були закільцьовані під час весняної міграції у Тунісі. Два ці птаха згодом в період осінньої міграції знайдені у Донецькій та Січеславській обл. (відстань становила 2488 та 2428 км відповідно). Третій птах був зареєстрований на Херсонщині в період гніздування. Загалом відомо ще 9 знахідок цих лунів в регіоні від басейну Дона до Західного Казахстану – всі вони були помічені чи на південному узбережжі Франції, чи в Тунісі. Тобто всі ці птахи перетинали територію України.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

У мисливський сезон може потрапляти під постріли браконьєрів, тому необхідно посилити контроль за полюванням і проводити активну пропаганду охорони хижих

птахів. Крім того, слід запобігати використанню агресивних пестицидів у сільському господарстві.

Автори: В.В. Ветров, А.М. Полуда

ЛУНЬ ЛУЧНИЙ

Circus pygargus (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду, які трапляються в Україні. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Європу (за винятком Скандинавії та північних районів Росії), південну частину Західного Сибіру, Казахстан, Закавказзя. Майже вся територія України входить до гніздового ареалу, за винятком Карпат та Кримських гір, але в Поліссі та Лісостепу чисельність виду вища, ніж у Степу. Європейську гніздову популяцію виду оцінюють у 54,5–92,2 тис. пар, з яких найбільше гніздиться у Росії – 20–30 тис. пар, Іспанії – 6–7,3 тис. пар, Франції – 3,8–5,1 тис. пар, Білорусі – 3–5 тис. пар, Польщі – 3–4,7 тис. пар. На території України гніздиться приблизно – 2–3 тис. пар. За останні 60 років у межах нашої країни сталося скорочення чисельності, спричинене знищенням місць гніздування птахів (осушувальна меліорація в Поліссі і Лісостепу) і широким застосуванням небезпечних для тварин пестицидів. На чисельність виду мають негативний вплив і такі види сільськогосподарських робіт, як заготівля сіна та випасання худоби. Проте визнано, що в Європі в цілому стан цього виду є безпечним.

Особливості біології та міграцій

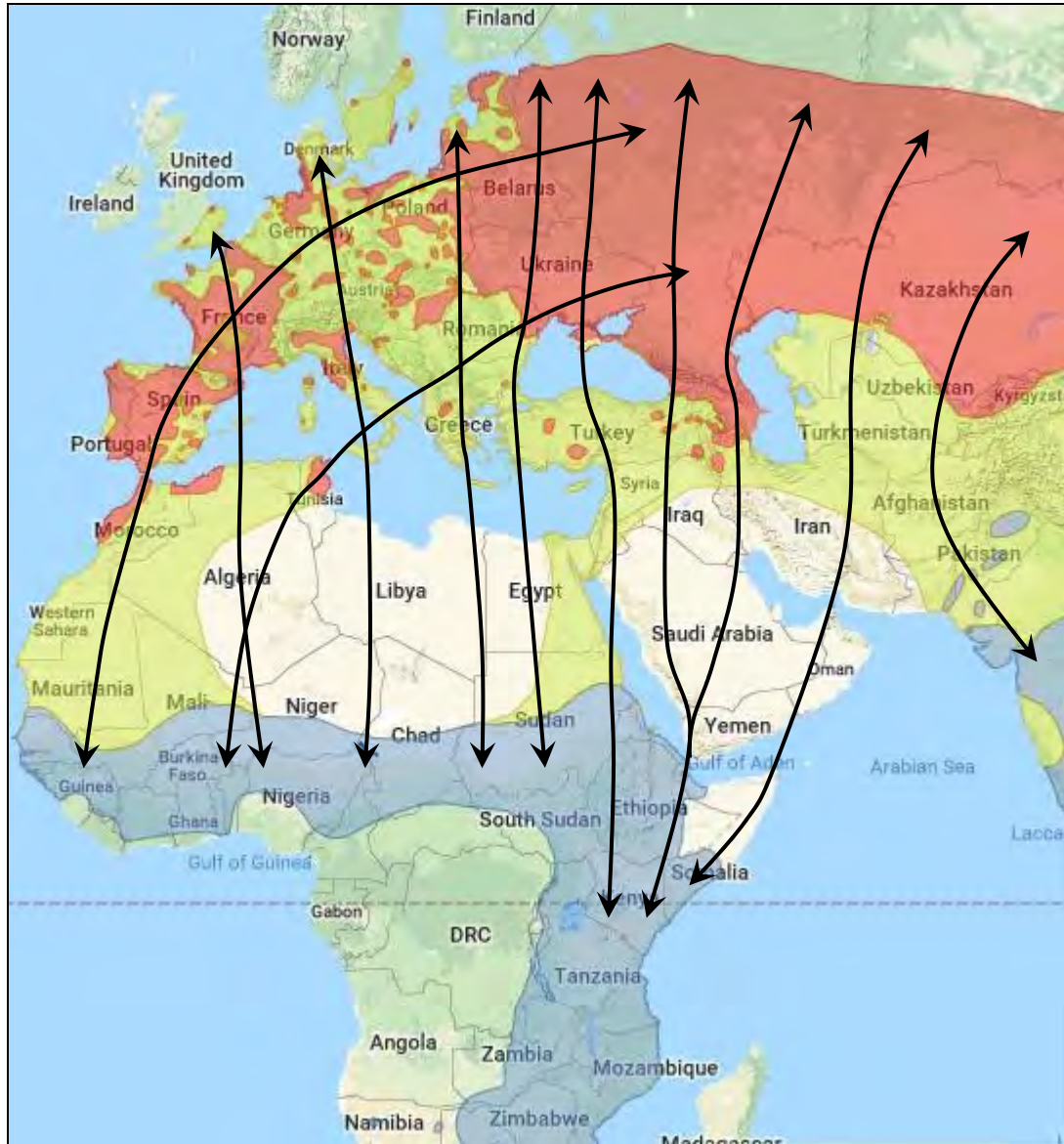
Гніздовий, перелітний птах. На території України весняна міграція лунів лучних розпочинається в третій декаді березня і триває впродовж усього квітня. Птахи летять поодиночі, іноді невеликими групами на висоті до 100 м. У центральних і північних районах країни найтипівішими біотопами гніздування цього виду є вологі луки, заболочені низини, болотні системи, в тому числі й осушені. У південній частині країни оселяється в долинах річок, на рисових чеках, поблизу лиманів тощо. В окремих місцях щільність гніздування може сягати 10–15 пар на 10 км² заплави (Чернігівська, Київська, Рівненська обл.). Гнізда влаштовує завжди на землі серед густої і високої трави. Осіння міграція починається порівняно рано – у серпні і триває протягом вересня. Мігрують птахи як поодиночі, так і невеличкими групами. Райони зимівлі лунів лучних, що походять з європейської частини ареалу, розміщені в Екваторіальній та Південній Африці.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки один зворот луня лучного: під час весняної міграції (21 квітня) птаха за кільцювали в Тунісі, а 12 серпня того самого року його здобули в пониззі р. Ворскли (Полтавська обл.). Відстань між місцями кільцювання та повторного виявлення складає 2280 км; птах перемістився у північно-східному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно розвивати мережу територій, які мають важливе значення для цього виду, обмежувати сільгоспроботи в місцях гніздування, здійснювати моніторинг популяції виду.

Автор: А.М. Полуда

ЛУНЬ БОЛОТЯНИЙ

Circus aeruginosus (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4-х видів роду у вітчизняній фауні. В Україні трапляється тільки номінативний підвид *C. a. aeruginosus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Поширений досить широко в Євразії та Африці, відсутній лише в безводних та високогірних місцевостях. В Європі трапляється в більшості країн. Майже скрізь чисельність виду збільшується або стабільна. За останніми даними, чисельність європейського угруповання луня очеретяного складають 99,3–184,0 тис. гніздових пар. Найчисельніші гніздові угруповання локалізовані в Росії – 40–60 тис. пар, Латвії – 2–37,3 тис. пар, Німеччині – 7,5–10 тис. пар, Угорщині – 5–10 тис. пар, Білорусі – 6–9 тис. пар, Польщі – 6,6–7,1 тис. пар. В Україні гніздиться майже всюди, крім Карпат і Гірського Криму. В деяких місцях (гирла річок, верхів'я лиманів та великих ставків) утворює скупчення з кількох або навіть десятків пар. Загальна чисельність українського угруповання складає 13,8–23,6 тис. пар, з тенденцією до збільшення. Єдиним лімітуючим чинником є скорочення площі гніздових біотопів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. Весняна міграція на території України відбувається у другій половині березня – на початку квітня. Тісно пов'язаний з водоймами, де є значні масиви очерету та рогозу. Саме в них він влаштовує свої гнізда. Осінній проліт починається в серпні і закінчується в жовтні. Напрямок міграції – переважно південний. На півдні країни окремих особин зрідка спостерігають в зимовий період. Головні місця зимівлі виду розташовані в Центральній та Західній Африці й у Південній Азії; деяка кількість лунів європейського походження зимує в Західній і Південній Європі. Під час міграційних переміщень ці луні можуть перетинати значні морські акваторії або облітати їх, користуючись суходільними «мостами», такі як «Балканський» чи «Гібралтарський».

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 5 зворотів закілцьованих лунів очеретяних з відстаней більших за 100 км. З них 3 звороти отримано від лунів, яких закілцьовували пташенятами, а потім їх в рік кільцювання зареєстрували на території України під час осінньої міграції. Усі ці птахи прямували на південь: лунь з Фінляндії перемістився на 1282 км, лунь з Латвії – на 965 км, а птах з Рівненщини – на 187 км. Крім того, статеві не зрілого птаха 18 травня закілцьовували у центральній частині Італії, а через рік вже під час гніздування його виявили в Одеській області. Тож холості птахи можуть знаходитися на значних відстанях від місць народження чи майбутнього гніздування: у останньому випадку відстань склала 1480 км. На Тернопільщині у липні було зареєстровано дворічного луня, який з'явився на світ у Чехії на відстані 645 км від місця повторного виявлення.

ЯСТРУБ ВЕЛИКИЙ

Accipiter gentilis (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. На континентальній частині країни поширений номінативний підвид *A. g. gentilis*, а в Криму – кавказький підвид *A. g. caucasicus*. Під час міграцій і зимівлі трапляється і північний підвид *A. g. buteoides*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює майже всю Європу, лісову і лісостепову зони північної частини Азії, більшу частину Північної Америки. Майже скрізь яструб великий є осілим видом. У Європі гніздиться 166–220 тис. пар. Значні угруповання виду зосереджені в Росії – 90–110 тис. пар, Німеччині – 11,5–16 тис. пар, Іспанії – 11,1–11,5 тис. пар, Швеції – 4,5–11 тис. пар, Румунії – 3–8 тис. пар, Польщі – 4,7–6,2 тис. пар, Франції – 4–5,1 тис. пар. У європейській популяції відмічено тенденцію до скорочення чисельності. На території України яструб великий поширений майже всюди, крім безлісих районів на півночі та сході Криму. В цілому в країні гніздиться 6,9–10,3 тис. пар. У багатьох районах південних областей степової зони країни цей яструб з'явився порівняно недавно, розселившись лише в останні 10–15 років. Ймовірно, процес розселення та ущільнення виду в ареалі триває і нині. Досить гостро стоїть проблема ставлення голубівників до хижих птахів, які досить часто полюють на домашніх голубів, внаслідок чого їхні власники часто відстрілюють та нищать гнізда, зокрема яструбів. Нерідко також яструби потрапляють під постріли під час полювання на пернату дичину.

Особливості біології та міграцій

Переважно осілий вид, молоді особини якого можуть здійснювати направлені сезонні переміщення. Більшість дорослих особин ведуть осілий спосіб життя і наприкінці зими вже з'являються на своїх гніздових ділянках, які птахи використовують зазвичай постійно з року в рік. Яструби обирають переважно старі, високостовбурні ділянки лісу будь-якого типу. Останнім часом все частіше оселяються в старих лісосмугах. Пташенята проводять в гніздах приблизно 1,5 місяця і вилітають з них в другій половині червня. Період міграції дуже розтягнутий. Молодняк здійснює кочівлі починаючи із серпня, а останніх пролітних птахів можна спостерігати в листопаді. Оскільки вся територія України лежить в межах зимового ареалу яструба великого, то, крім місцевих птахів, тут проводять зиму птахи з північніших популяцій. Область зимівлі виду значною мірою співпадає з його гніздовим ареалом.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 52 звороти від закільцьованих яструбів великих. Серед цих зворотів 19 стосуються місцевих птахів: діапазон переміщень цих яструбів складає від кількох десятків до 291 км (дворічна самка перемістилася з Київської в Рівненську обл.). Крім того, 23 звороти отримані від яструбів, які прилетіли на зимівлю в Україну з інших регіонів. Із них 21 зворот надійшов від фінських птахів, по одному від естонських та російських (Рязанська обл.). Всіх цих птахів закільцювали

пташенятами. Більшість з них (16 яструбів) були зареєстровані під час їхньої першої зимівлі, 3 яструба – під час другої зимівлі, по одному птаху – під час третьої, четвертої, п'ятої та шостої зимівлі. Тож невелика частина дорослих яструбів великих також прилітає на зимівлю на територію України. Найдовше переміщення складає 1805 км (реєстрація в Запорізькій обл. яструба з Фінляндії).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно посилити контроль за дотриманням правил полювання мисливцями, запобігати вилученню кладок та виводків цього виду.

Автори: А.М. Полуда, В.В. Ветров

ЯСТРУБ МАЛИЙ

Accipiter nisus (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. В Україні представлений номінативним підвидом *A. n. nisus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду охоплює більшу частину Європи, лісову смугу Азії, Північно-західну Африку. В Україні гніздиться повсюди в лісовій і лісостеповій природних зонах, у степовій зоні – там, де є лісові масиви природного або штучного походження; гніздиться також у Гірському Криму. Чисельність в Європі оцінюють приблизно в 403–582 тис. пар; стан угруповання стабільний. Найбільші гніздові угруповання локалізовані у Росії – 160–180 тис. пар, Швеції – 22–66 тис. пар, Великій Британії – 35 тис. пар, Німеччині – 22–34 тис. пар, Польщі – 20,5–39 тис. пар, Франції – 30,7 тис. пар, Латвії – 2,5–31,7 тис. пар, Ірландії – 18,2–29,6 тис. пар. В Україні гніздиться 4,5–7,6 тис. пар. Відбувається невелике збільшення чисельності. Причинами цього, ймовірно, є зменшення використання хлорорганічних пестицидів, які внаслідок накопичення в організмі становлять значну загрозу для хижих птахів. Крім того, цих яструбів нерідко нищать голубівники і мисливці, а з природних чинників на вид негативно впливає хижацтво з боку яструба великого.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. Весняна міграція триває протягом березня – квітня. Гніздиться окремими парами. Гніздовими біотопами є різні типи лісів, які межують з відкритими ландшафтами. Певні популяції виду є осілими, інші – частково перелітними або повністю перелітними. Інтенсивність регулярних сезонних міграцій прогресивно зростає з півдня на північ та північний схід. Молоді птахи мають більшу схильність до міграцій, ніж дорослі. Осіння міграція в Європі відбувається в південному і південно-західному напрямках. Яструби малі, що гніздяться в Україні, є переважно осілими, молоді птахи здійснюють дисперсійний розліт на десятки і сотні кілометрів. З початку вересня через територію країни починають мігрувати птахи, що гніздяться на північний схід від України; пік прольоту припадає на кінець вересня – початок жовтня. Мігрують яструби малі поодиночки або невеликими групами. Більша частина території Європи є місцем зимівлі яструбів малих, проте птахи з півночі Скандинавії та північної половини Східної Європи на зиму переважно залишають цей регіон. Крім Європи, яструби з північно-східних європейських районів зимують також на сході північної частини Африки, у Месопотамії та Передній Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 38 зворотів від закільцьованих яструбів малих. Птахів, від яких були отримані звороти, кільцювали як пташенятами, так і дорослими під час міграцій чи зимівлі. Отримані дані показують, з яких регіонів прилітають птахи на зимівлю в Україну чи мігрують через її територію: це Фінляндія (5 зворотів) і центральні та північні регіони європейської частини Росії (Ленінградська, Архангельська, Тверська, Московська, Калузька, Рязанська обл.; загалом 10 зворотів).

Масштаби переміщень досить значні: зокрема, яструб з Фінляндії перемістився в Крим, подолавши 1717 км, а птах з Архангельської області пролетів 1648 км. Важливо наголосити, що з північних частин ареалу на зимівлю в Україну прилітають яструби різних вікових груп, як першого року життя, так і старші (найстаршому птаху було 8 років). Водночас з південніших частин ареалу, зокрема з Рязанської області, в Україну летять тільки однорічні птахи. Тож південніші дорослі яструби є більш осілими. Один зворот надійшов від молодої самки яструба малого, яку закілювали пташеням на Волині. У першу зимівлю її зареєстрували лише за 25 км на захід від місця народження. Отже, птах залишився в районі, де він з'явився на світ. Завдяки кільцюванню мігруючих яструбів можна визначити райони їхньої зимівлі. Так, 19 зворотів надійшли від птахів, яких мітили кільцями восени на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище): їх повторно було зареєстровано в Україні (Київська, Хмельницька і Чернівецька обл.) та Болгарії (6 зворотів з відстаней 821–1072 км). Варто згадати ще 2 звороти. Яструба малого 26 жовтня закілювали на о. Зміїному в Чорному морі, а на початку грудня його виявили у Криму (ймовірно, він подолав 180 км над морем). Другий зворот також демонструє здатність цих яструбів мігрувати через значні морські акваторії: восени молодого самця закілювали в Криму на Тарханкуті, а взимку його відловили на півночі Туреччини. Напевно, він пролетів над морем більше 400 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно суворо запобігати відстрілу цих птахів, а також здійснювати природоохоронну пропаганду.

Автор: А.М. Полуда

ЯСТРУБ КОРОТКОНОГИЙ (ТЮВИК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ)

Accipiter brevipes (Severtzov, 1850)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів у фауні України. Монотипний вид, підвидів не виділяють. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює східну і південну частини Балкан, межиріччя між Сіверським Дінцем і Волгою, території навколо нижньої половини р. Урал. В Україні гніздиться виключно в Луганській області (долина р. Сіверський Донець та пониззя його притоки – р. Деркул). Європейську популяцію оцінюють у 3,5–6,9 тис. пар, з яких найбільші угруповання гніздяться в Греції – 1–2 тис. пар, Росії – 0,7–1,0 тис. пар, Азербайджані – 0,5–1,0 тис. пар, Туреччині – 0,3–1,0 тис. пар, Румунії – 550–900 пар, Болгарії – 190–470 пар. Тренд зміни чисельності в Європі не визначений. Чисельність яструба короткононогого в Україні протягом ХХ ст. зменшувалась і стабілізувалась тільки у 1980-х – 1990-х роках на рівні 40–50 пар. В останні роки знову склалася тенденція до її зменшення. Нині гніздове угруповання оцінюють лише в 30–45 пар. Відбувається скорочення ареалу виду, причини якого до кінця не вивчені. В останні роки досить часто на цього рідкісного птаха став полювати значно більший за розмірами яструб великий, який заселив ті самі райони, що і яструб коротконогий. У Грузії, коли відловлюють хижих птахів для соколиного полювання, досить багато цих яструбів вбивають через те, що вони малоприсадибні для цього.

Особливості біології та міграцій

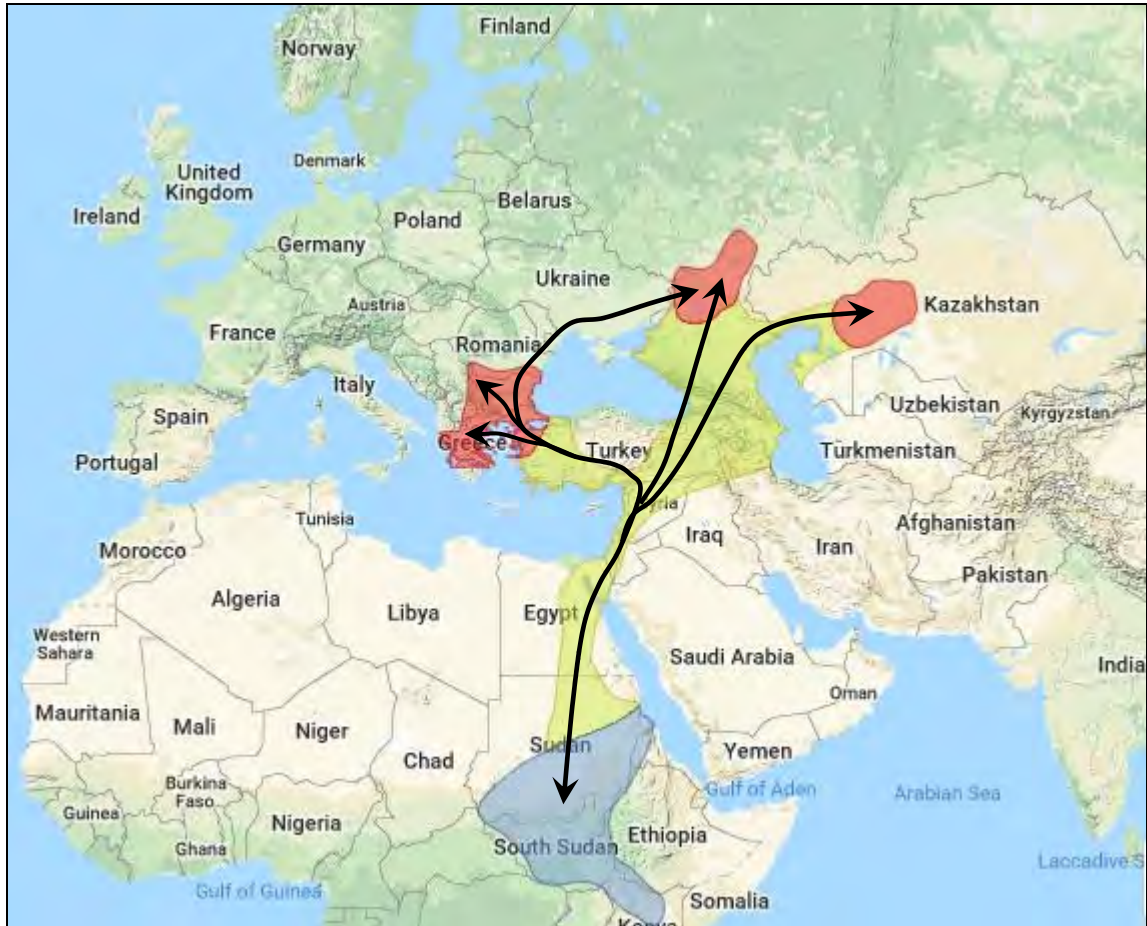
Гніздовий, перелітний птах. У місцях гніздування з'являється в кінці квітня – першій половині травня. Гніздовим біотопом яструба короткононогого є заплавні вільхові ліси, де він влаштовує свої гнізда. Пташенята стають на крило в середині липня. Відлітає до місць зимівлі переважно у вересні. Особливості міграції в межах України майже не вивчені. Зимує на Африканському континенті, найімовірніше в північно-східній його частині. Відомо, що досить інтенсивний проліт цього виду відбувається по «Балканському міграційному мосту», через Ліван, Ізраїль, Синайський півострів.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від закільцьованих яструбів коротконогих. Обоє птахів закільцювали під час весняної міграції в останні дні квітня в Ізраїлі. На території України їх зареєстрували вже в період осінньої міграції – 23 серпня (Одеська обл.) та 10 вересня (Запорізька обл.). Напевно, вони летіли з району гніздування в басейні Дону в напрямку Балканського півострова.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Дуже важливо зберігати гніздові біотопи яструба короткононого. Необхідно також посилити контроль за полюванням.

Автори: В.В. Вєтров, А.М. Полуда

ЗИМНЯК

Buteo lagopus (Pontoppidan, 1763)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у вітчизняній фауні. В Україні зареєстровано 2 підвиди – номінативний *B. l. lagopus* та східносибірський *B. l. menzbieri*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Номінативний підвид гніздиться в Скандинавії, на півночі європейської частини Росії та Західного Сибіру. В Україні трапляється лише під час міграцій та зимівлі. Чисельність європейського гніздового угруповання оцінюють в 37,2–79,2 тис. пар. Птахи гніздяться лише в 4 країнах Європи: Росії – 30–60 тис. пар, Норвегії – 5–10 тис. пар, Швеції – 1,7– 5,2 тис. пар, Фінляндії – 0,5–4,0 тис. пар. У зимовий період в Європі може перебувати до кількох сотень тисяч особин. Тільки в нашій країні чисельність зимняка взимку може сягати 200 тис. ос. У Польщі чисельність зимуючих зимняків коливається в межах 50–100 тис. ос. В інших європейських країнах зимує значно менше зимняків. Стан виду є безпечним. Чинниками, які негативно впливають на цей вид, є відстріл птахів і ураження їх струмом на лініях електропередач.

Особливості біології та міграцій

Зимуючий вид. Із півдня країни птахи починають відлітати в першій половині лютого, на півночі міграція помітна вже в другій половині цього місяця. Летять зимняки поодиночі та невеликими групами з 5–8 ос., притримуючись напрямків – північ, північний схід та схід. У середині квітня можна ще натрапити на цих птахів, зокрема на півночі країни. У місцях гніздування перші птахи з'являються наприкінці квітня – на початку травня. Гніздовий біотоп – відкриті ландшафти тундри і лісотундри. Восени перші птахи на півночі України з'являються у другій половині вересня. Найінтенсивніша міграція зимняків відбувається протягом жовтня, тоді можна спостерігати невеликі групи до 10 ос. Через активні локальні переміщення строки закінчення міграції цього виду визначити складно: зимняки переміщуються з одного району в інший залежно від наявності кормової бази (мишоподібних гризунів). Через територію України зимняки мігрують широким фронтом, притримуючись восени південного та південно-західного напрямків. Зимують на всій території країни, трапляються у відкритих і окультурених ландшафтах, суцільних лісах уникають. Головними регіонами зимівлі зимняків є північна частина Західної Європи, вся Центральна Європа, південь Східної Європи, майже вся територія Казахстану.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 28 зворотів від закільцьованих зимняків. Із них 27 стосуються птахів, яких закільцювали пташенятами: 13 – у Швеції, 12 – у Фінляндії, 2 – в Росії (Республіка Комі). З цих птахів 16 зареєстрували в Україні в їхню першу зимівлю, а 11 – у більш старшому віці (найстаріший птах мав вік 19 років). Взимку зимняки по території України розподіляються нерівномірно. З південного регіону є тільки 3 звороти: зимняк зі Швеції перемістився в південно-південно-східному напрямку на 2231 км в Одеську область, а 2 птаха з Республіки Комі мігрували в південно-західному

напрямку в Запорізьку область і Крим. Останній з цих птахів здійснив найдовше переміщення – 3082 км. Інших 25 птахів виявили в північній, західній і центральній частинах України.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Важливо проводити природоохоронну роботу серед населення для пояснення значення зимняка як винищувача мишоподібних гризунів, встановлювати захисні пристрої на опорах ліній електропередач, які зимняки використовують як присід.

Автор: А.М. Полуда

КАНЮК СТЕПОВИЙ

Buteo rufinus (Cretzschmar, 1827)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють 2 підвиди. В Україні гніздяться птахи, що належать до номінативного підвиду *B. r. rufinus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Занесений до Червоної книги України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює території на сході Балкан та півдні Східної Європи, Малу і Передню Азію, Казахстан, захід Монголії, Афганістан, окремі райони Аравійського півострова, Північно-західну Африку. В Україні гніздиться у лісостеповій та степовій смугах, долині Середнього Дніпра та Гірському Криму. Невелика кількість пар гніздиться в лісовій смузі. Протягом останніх 50–60 років сталося значне розширення ареалу виду – він вийшов за межі степової зони, заселивши Лісостеп і південні райони Полісся. Також збільшилася чисельність: якщо в середині ХХ ст. в Україні гніздилося кілька десятків пар, то нині 285–380 пар. Чисельність має тенденцію до збільшення. Може зимувати у південних районах країни, переважно в Криму. Європейська популяція має тенденцію до зростання, у 2017 р. її оцінено у 11,8–19,2 тис. пар. Значні угруповання знаходяться у Туреччині – 6–9 тис. пар, Азербайджані – 1,0–2,5 тис. пар, Росії – 1–2 тис. пар, Болгарії – 250–400 пар, Греції – 200–300 пар. Основні негативні чинники для виду: розорювання цілинних площ, відстріл птахів і зменшення кормової бази. Сучасне зростання пов'язане з відновленням кормової бази, достатньою кількістю місць для гніздування.

Особливості біології та міграцій

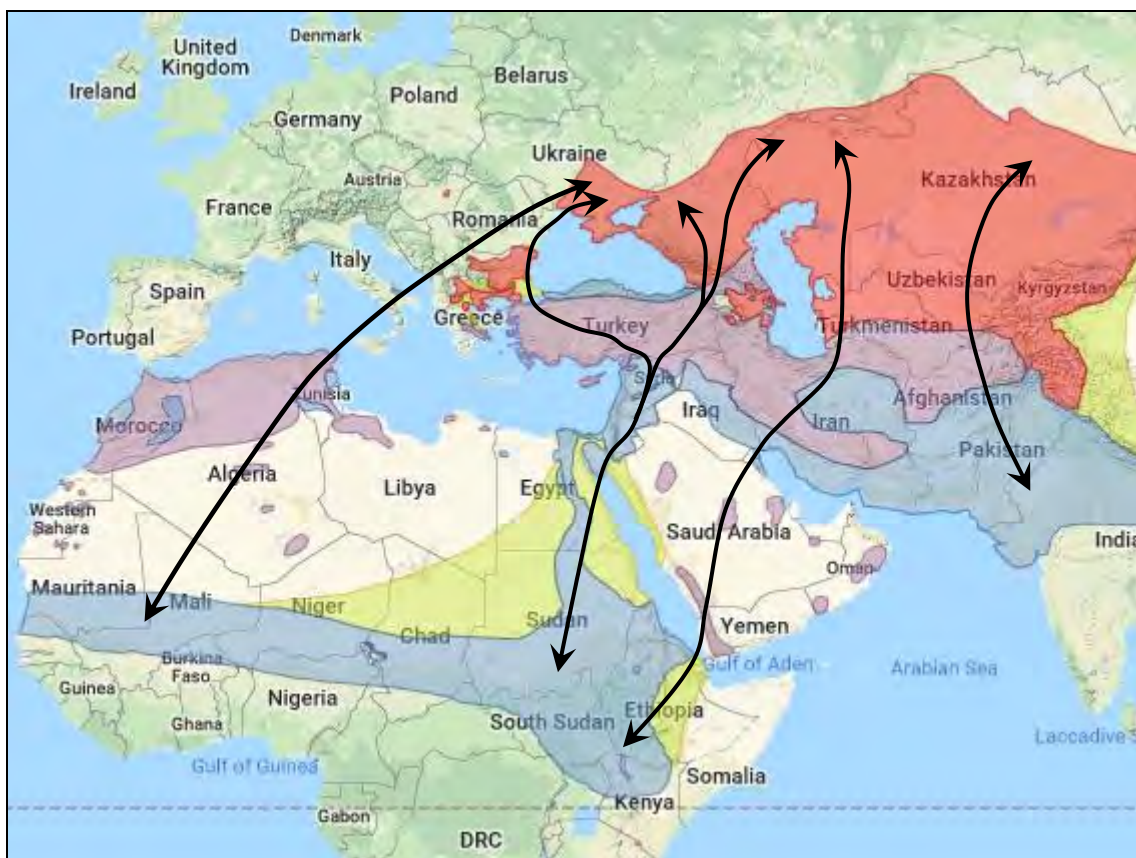
Гніздовий, перелітний, частково зимуючий вид. В Україні в місцях розмноження з'являється в березні – на початку квітня. Гніздиться у байрачних лісах, штучних лісопосадках, старих лісосмугах. Гнізда будує на деревах. Пташенята залишають гнізда наприкінці червня – на початку липня. Осінній відліт починається в останній декаді серпня. Мігрують ці канюки переважно поодиночі. Значні водні простори намагаються облітати. Невелика кількість птахів зимує на півдні України. Головна область зимівлі виду включає південні райони його гніздового поширення, а також Близький Схід, північ Індії, Пакистан, Єгипет і зону Сахелю від крайнього заходу до Ефіопії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 зворот від канюка степового: птаха, якого за кільцювали в 3-й декаді квітня в Тунісі, 11 червня того самого року виявили поблизу Біосферного заповідника «Асканія-Нова». Відстань між місцями кільцювання та повторної реєстрації склала 2253 км, птах перемістився в північно-східному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для охорони виду важливо зберігати місця його гніздування у лісах степової зони.

Автор: А.О. Маркова, А.М. Полуда

КАНЮК ЗВИЧАЙНИЙ

Buteo buteo (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у вітчизняній фауні. В Україні зареєстровано такі підвиди: номінативний *B. b. buteo*, східноєвропейський *B. b. vulpinus* та кавказький *B. b. menetriesi*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений майже по всій Європі, в Азії трапляється в лісистій місцевості на схід до Алтаю, на півночі ареал обмежений полярним колом, а на півдні – пустелями Центральної Азії та Ірану. В Україні гніздиться майже на всій території, крім півдня степової зони; мігрує скрізь; взимку трапляється на всій території країни. У західній частині України поширений номінативний підвид *B. b. buteo*, на сході – *B. b. vulpinus*, в Гірському Криму – *B. b. menetriesi*. На решті території країни гніздяться птахи, що, ймовірно, належать до перехідних форм. Чисельність в Європі на гніздуванні оцінюють приблизно в 0,814–1,39 млн пар. Найбільші угруповання зосереджені в Росії – 200–500 тис. пар, Німеччині – 80–135 тис. пар, Франції – 130 тис. пар, Великій Британії – 57–79 тис. пар, Польщі – 51–55 тис. пар, Румунії – 20–55 тис. пар, Швеції – 17–45 тис. пар. В Україні гніздиться 22,5–32,5 тис. пар. Відбувається незначне збільшення чисельності, яке, вірогідно, зумовлене зменшенням тиску браконьєрства та використання хлорорганічних пестицидів. У цілому стан виду є безпечним. Негативними чинниками впливу на нього залишаються відстріл птахів і загибель від ураження струмом на лініях електропередачі.

Особливості біології та міграції

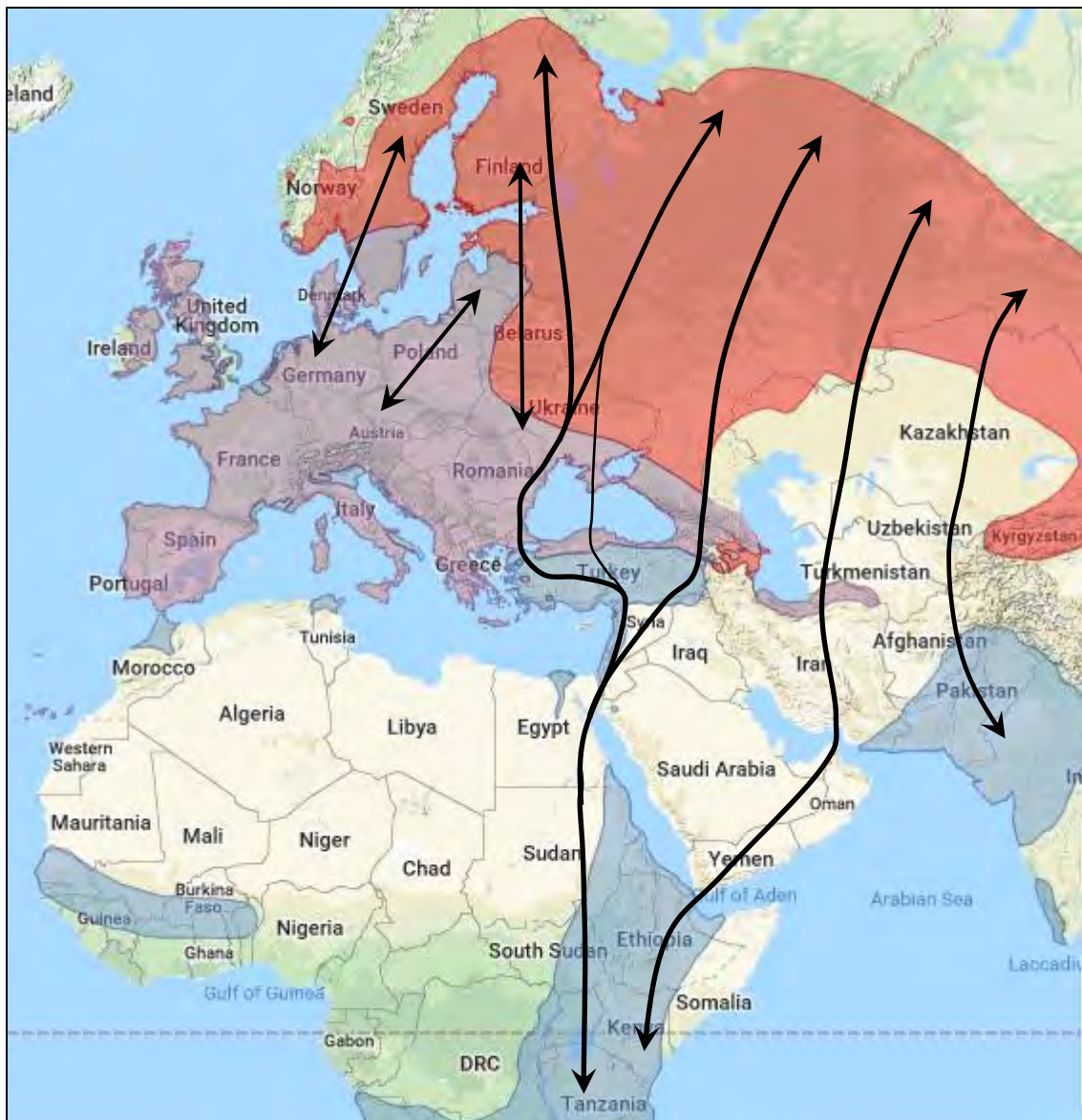
Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. Певні популяції виду є осілими, інші – кочовими, частково перелітними або повністю перелітними. Птахи номінативного підвиду проявляють більшу тенденцію до осілості; особини, що відлітають, є ближніми мігрантами, які переміщуються на декілька сотень кілометрів. Особини підвиду *B. b. vulpinus* є далекими мігрантами – деякі птахи досягають Південної Африки. Весняна міграція у птахів номінативного підвиду триває з кінця лютого до початку квітня. Птахи підвиду *B. b. vulpinus* на гніздових ділянках з'являються в третій декаді березня – другій декаді квітня, проте міграція може тривати до початку травня. Гніздовий біотоп канюка звичайного – ліси різних типів, які межують з відкритими просторами (луками, полями тощо). В останні десятиріччя часто оселяється в старих лісосмугах. Гніздяться птахи окремими парами. Гнізда влаштовують на деревах. Відліт на місця зимівлі птахів, які належать до підвиду *B. b. vulpinus*, починається вже у серпні та триває протягом вересня. Особини номінативного підвиду мігрують масово з середини вересня до кінця жовтня. Канюки звичайні пролітають по всій території України. Під час міграцій вони часто концентруються в групи, в яких зазвичай може бути від декількох особин до декількох десятків птахів, проте можуть утворювати групи із понад 100 ос. На континентальній частині країни взимку трапляються особини номінативного підвиду. Птахи підвиду *B. b. vulpinus* зимують в Африці, переважно південніше пустелі Сахари.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 66 зворотів від закільцьованих канюків звичайних. Птахи, що належать до номінативного підвиду, зазвичай зимують у Європі, і тільки незначна частина їх може перелітати до Північної Африки. Дані кільцювання ілюструють саме таку особливість: птахи, які з'явилися на світ у Латвії, на півдні Фінляндії, у Західній Білорусі, Польщі, Чехії, Словаччині, де, ймовірно, гніздиться цей підвид, зиму проводять і в Україні, зокрема. Птахи із західних областей нашої країни демонструють таку саму схильність: є 3 звороти від них – з Угорщини, Болгарії та Греції. Масштабніші міграції здійснюють канюки звичайні з центральної, північної та східної частин України (особини підвиду *B. b. vulpinus*): під час весняної міграції їх реєстрували на Близькому Сході (Ізраїль, Сирія), а на світ вони з'явилися або гніздилися в Житомирській, Вінницькій, Черкаській, Харківській областях. Найдовшу подорож здійснив канюк з Чернігівщини: його виявили на зимівлі в Бурунді, він перемістився в південному напрямку на 6005 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Просвітницька робота серед мисливців, посилення боротьби з браконьєрством, заборона проведення рубок лісу в гніздовий період, захист птахів від ураження струмом на ЛЕП.

Автори: А.М. Полуда, М.Н. Гаврилюк

ЗМІЄД ЗВИЧАЙНИЙ

Circaetus gallicus (Gmelin, 1788)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, який представлений номінативним підвидом *C. g. gallicus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Південно-західну Європу, частково Центральну Європу, південну частину Східної Європи, Балкани, Малу і Центральну Азію, Північний Іран, півострів Індостан, на сході – Північну Монголію, а також Північно-західну Африку. В Україні гніздиться в лісовій та лісостеповій природних зонах, у лісах Степу трапляється рідко; найбільше птахів у гніздовий період зосереджено на Поліссі. У горах Криму і Карпатах гніздиться до верхньої межі лісу. Європейську популяцію оцінюють у 17,6–20,9 тис. пар. Найбільші угруповання налічують у Іспанії – 10,2–10,5 тис. пар, Франції – 2,4–2,9 тис. пар, Туреччині – 1,0–1,5 тис. пар, Португалії – 0,8–1,0 тис. пар, Росії – 550–750 пар, Білорусії – 530–700 пар, Румунії – 300–600 пар. В Європі чисельність виду стабільна. В Україні вона становить 160–300 пар. З середини ХХ ст. чисельність виду в нашій країні стала поступово зменшуватися; у ряді районів деяких областей він зник через несприятливі зміни умов у гніздових біотопах внаслідок господарської діяльності людини та широкого застосування хлорорганічних пестицидів, в першу чергу ДДТ. З кінця ХХ ст. ситуація стабілізувалася, і почалося збільшення чисельності виду: змієди знову почали гніздитися там, де раніше зникли. На чисельність виду негативно впливають: вирубування старих ділянок лісу, де птахи гніздяться; знищення біотопів полювання, що призводить до скорочення кормової бази; відстріл птахів тощо.

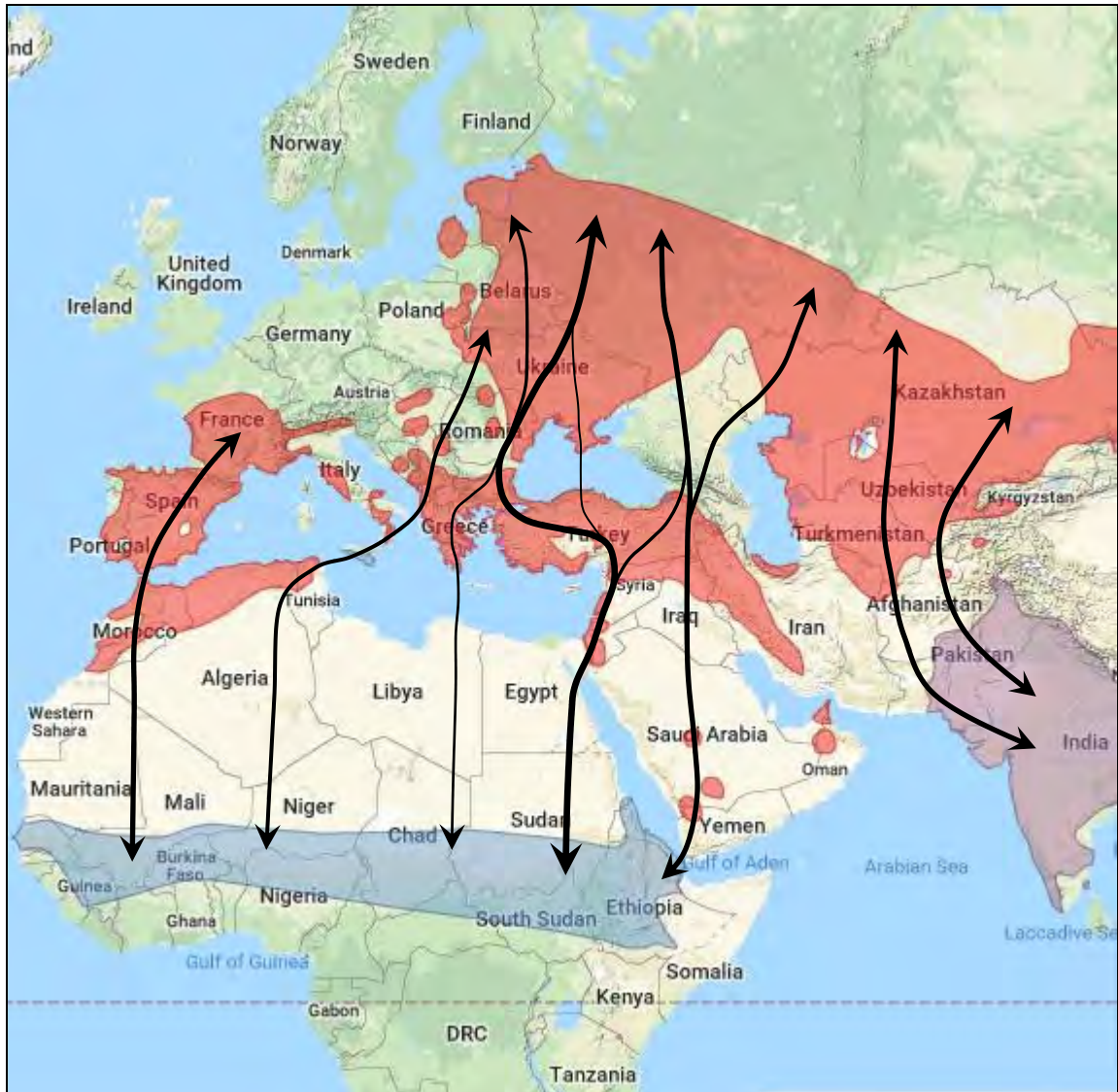
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Навесні з'являється у другій декаді березня, на півночі – в третій декаді цього місяця. Існування виду пов'язане з двома типами біотопів: на півночі з вологими лісами, які межують з відкритим ландшафтом, де тримається багато змій та амфібій, котрі є основою його живлення; на півдні – з сухими угіддями, де також зосереджено багато рептилій. Моногамний вид. Гнізда розташовує на деревах. Восени починає мігрувати у вересні, найбільше пролітних птахів спостерігають у другій декаді місяця. Мігрують змієди поодиночки або парами, дуже рідко групами до 5 ос. Як і більшість хижих птахів, головні міграційні маршрути змієдів оминають значні морські акваторії, зокрема Чорне море птахи облітають як із заходу, так і зі сходу. Хоча, коли птахи восени потрапляють у «кримську пастку», вони змушені летіти 265 км над морем між Кримом (мис Сарич) та Туреччиною. Місця зимівлі виду розташовані в Африці в зоні Сахелю, а також на півострові Індостан. Птахи, що походять з Європи, проводять зиму в Африці. У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від за кільцьованих змієдів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо його гнізд, встановлення платформ для можливого гніздування зміїдів, посилення контролю за відстрілом птахів.

Автори: С.В. Домашевський, А.М. Полууда

ОРЕЛ-КАРЛИК

Hieraetus pennatus (Gmelin, 1788)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, який представлений номінативним підвидом *H. p. pennatus*. Існують дві форми - темна і світла. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди:

Гніздовий ареал виду охоплює Південно-західну Європу, частково Центральну Європу, південну частину Східної Європи, Балкани, Малу Азію, південь Центральної Азії, смугу від Алтаю до Приамур'я, а також Північно-західну Африку. В Україні трапляється переважно у лісостеповій зоні, спорадично у степовій (по долинах річок, байрачних і штучних лісах) і лісовій зонах та передгір'ях Карпат. В Європі гніздиться 23,1–29,1 тис. пар орла-карлика малого, і його чисельність збільшується. Найчисленніші угруповання зосереджені в Іспанії – 18,4–18,8 тис. пар, Португалії – 1,6–4,0 тис. пар, Туреччині – 0,5–2,0 тис. пар, Росії – 1,2–1,9 тис. пар. Від середини ХХ ст. чисельність орла-карлика в Україні помітно зменшилась, але в останнє десятиріччя спостерігається її стабілізація. Нині чисельність українського угруповання становить 240–380 пар. Більша частина гніздового угруповання виду зосереджена на півночі Одеської області, в Кропивницькій області та на сході країни. Головними причинами зменшення чисельності є скорочення площі старих лісів, відстріл птахів, зменшення чисельності ховрахів як головного об'єкту живлення.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняний проліт починається з середини березня і триває протягом квітня. Мігрують орли-карлики поодиночі або парами. Оселяються на ділянках старих широколистяних та мішаних лісів, що межують з відкритими просторами, рідше у байрачних і заплачних лісах Степу. Гнізда розміщують на деревах. Пташенята залишають гнізда у липні – на початку серпня. Відліт до місць зимівлі розпочинається вже в серпні і триває майже до кінця вересня, хоча окремі птахи можуть затримуватися до середини жовтня. Міграція відбувається переважно в меридіональному напрямку. Чорне море птахи облітають як із заходу, так і зі сходу. Тож вони концентруються на кавказькому узбережжі Чорного моря і на «Балканському мосту» (район проток Босфор і Дарданелли). Крім того, в Європі масова міграція проходить також через Гібралтар, її формують птахи піренейської популяції. Досить потужний проліт відбувається і вздовж коридору Апенніни – Сицилія – Туніс. Зимують птахи цього виду в екваторіальній та південній частинах Африки, а також в Індії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від закільцьованих орлів-карликів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Більшість орлів-карликів малих гніздиться поза межами заповідних територій, тому необхідно створювати сезонні заказники в місцях їхнього гніздування майже у всіх областях країни, посилити контроль за полюванням, запобігати застосуванню у сільському господарстві небезпечних для птахів пестицидів.

Автори: В.В. Ветров, А.М. Полуда

ОРЕЛ СТЕПОВИЙ

Aquila nipalensis Hodgson, 1833

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Яструбові – Accipitredae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України, представлений підвидом *A. n. orientalis*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «CR» (категорія «EN» у Міжнародному червоному списку IUCN). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений у степах від нижньої течії Дону до Монголії та Північно-західного Китаю. Наприкінці XIX ст. був звичайним птахом багатьох степових районів України. На початку XX ст. став зникати на гніздуванні в ряді областей. До 1960-х років реєстрували поодинокі випадки гніздування цих орлів в степовій частині Криму, Луганській (заповідник «Стрільцівський степ») та Херсонській (Біосферний заповідник «Асканія-Нова») областях. У Криму та Присивашші останнє гніздування зареєстровано на початку 1950-х років. На початку 1980-х років востаннє гніздився у Біосферному заповіднику «Асканія-Нова». Нині в Україні птахи цього виду зрідка трапляються лише під час міграцій і ще рідше на зимівлі у Криму та Азово-Чорноморському регіоні. Європейську гніздову популяцію оцінюють у 0,8–1,2 тис. пар, усі вони зосереджені в Росії, можливо, що в Туреччині гніздяться 2–5 пар. Головні причини зміни чисельності: знищення цілинних ділянок степу, поселень ховрахів, загибель птахів на опорах ліній електропередач, винищення людиною.

Особливості біології та міграцій

Рідкісний пролітний і зимуючий вид. У минулому перших птахів на гніздових ділянках на півдні України спостерігали у середині березня. Заселяє цілинні рівні або горбисті степи, напівпустельні місцевості, зрідка околиці пустель, великі рівнини і долини степового типу в гірських місцевостях до 1600 м н.р.м. Моногамний вид. Гнізда будує на землі (пагорби, викиди землі з нір бабаків), зрідка на деревах або чагарниках, іноді на опорах ЛЕП. На території нашої країни поодиноких птахів реєструють на осінньому прольоті з кінця вересня до середини листопада (Крим). Даних про міграцію виду в Україні бракує. Райони зимівлі орла степового розміщені у східній частині Африки, Месопотамії, на півдні Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від закільцьованих орлів степових. Один з них стосується птаха, який з'явився на світ в Україні на території Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ще у першій половині XX ст. Через кілька місяців після кільцювання його здобули в Росії на Кубані. Другий зворот свідчить, що орли степові походженням з Європи зимують у Східній Африці: трирічну самку (ще статеві не зрілу) упіймали на Харківщині на початку червня 2016 р., вже мічену кільцем випустили восени того самого року, а в січні 2018 р. її знайшли ослабленою в Кенії. Після реабілітації її знову відпустили в природу. Місце виявлення орла в Африці розташоване чітко на південь від місця кільцювання на відстані 5377 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для покращення охорони необхідні: збалансоване ведення сільського господарства, проведення реінтродукції ховрахів, посилення контролю за випадками відстрілу та використанням пестицидів у сільському господарстві. Важливим заходом є встановлення птахозахисних пристроїв на лініях електропередачі.

Автори: С.В. Домашевський, А.М. Полуца

ПІДОРЛИК ВЕЛИКИЙ

Aquila clanga Pallas, 1811

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «EN» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений у Європі від сходу Польщі та Фінляндії до Уралу, в Азії – по лісостеповій смузі на схід до Примор'я і Північно-східного Китаю. В Україні нині ареал охоплює північно-західні та північні області. З середини ХХ ст. ареал виду зменшився, відступив на північ. В європейській гніздовій популяції налічують 770–1000 пар. Найбільші угруповання зосереджені в Росії – 600–800 пар, а також Білорусі – 120–160 пар; невеликі гніздові угруповання існують у Польщі – 12–20 пар, Естонії – 5–10 пар. Чисельність українського гніздового угруповання оцінюють у 30–45 пар. У цілому в Європі, і Україні зокрема, відбувається скорочення популяції. Головні негативні чинники зміни чисельності: знищення ділянок заплавної стиглого лісу біля великих водойм, меліорація, ведення лісорозробок біля гнізд птахів, відстріл мисливцями.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. На усій території країни навесні починає траплятися з початку березня. Заселяє високостовбурні листяні і змішані ліси. Віддає перевагу вологим, часто дуже заболоченим ділянкам лісів (зазвичай вільшнякам) біля різноманітних водойм (озера, річки). Моногамний вид. Гніздиться зазвичай поблизу відкритих ділянок – річкові долини, вологі луки, великі болота, лісові галявини і вирубки. Гнізда розташовує на деревах. Пташенята залишають гнізда на початку серпня. Починає відлітати у вересні, пік міграції припадає на початок – середину жовтня. Під час сезонних міграцій птахи облітають Чорне море зі сходу та заходу, там відбувається концентрація цих підорликів. Проте восени деяка їх частина, потрапляючи на Кримський півострів, вимушена летіти над морською акваторією в напрямку Туреччини. Птахи мігрують переважно поодиночі, іноді парами. У зимовий період поодинокі особини зрідка трапляються в Азово-Чорноморському регіоні. Головні місця зимівлі виду розташовані у Східному Середземномор'ї (переважно на Близькому Сході), північно-східній частині Африки, а також у південній частині Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 звороти від за кільцьованих підорликів великих. Усіх їх за кільцювали у віці пташенят. Із них 2 вивелись за межами України – у Калінінградській та Ярославській областях Росії, і в рік кільцювання в листопаді обох зареєстрували в Херсонській області. Птахи перемістилися на 1150 і 1280 км відповідно: перший з них летів у південно-східному напрямку, другий – на південь. Третій птах з'явився на світ на півночі Рівненщини, і через два роки його виявили в Туреччині під час зимівлі. Але значна частина підорликів великих з Європи летить ще далі; зимовий період вони проводять у Судані та Ефіопії, що наочно демонструє

супутникове стеження, яке здійснюють естонські орнітологи (<http://birdmap.5dvision.ee/>) (див. контурну карту).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вид потребує відновлення популяцій на заповідних територіях, розташованих в межах історичного ареалу, перш за все в лісовій зоні. Крім того, поза об'єктами природного заповідного фонду необхідно створювати охоронні території в межах гніздових та мисливських ділянок птахів. Слід також влаштовувати штучні платформи для гнізд і запобігати відстрілу цих птахів.

Автори: С.В. Домашевський, А.М. Полуда

ПІДОРЛИК МАЛИЙ

Aquila pomarina C. L. Brehm, 1831

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Балкани, Центральну Європу, західну частину Східної Європи, частково Малу Азію, Кавказ та Північний Іран. В Україні поширений на всій правобережній частині (окрім південних степів), у північній, північно-східній та центральній частинах Лівобережжя. Чисельність європейської популяції оцінюють у 16,4–22,1 тис. пар. Найбільше птахів гніздиться у Латвії – приблизно 3,7 тис. пар, Білорусі – 3,2–3,8 тис. пар, Польщі – 2,3–2,7 тис. пар, Румунії – 1,7–3,9 тис. пар, Литві – 1,9–2,9 тис. пар, Росії – 1,0–1,3 тис. пар. В Україні чисельність становить 0,5–1,0 тис. пар; можливо, вона дещо більша – 1,2–1,5 тис. пар. На стан підорлика малого негативно впливають меліорація, знищення старих ділянок лісу та місць, де птахи полюють. У цілому в Європі чисельність виду стабільна.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Навесні перші особини з'являються найчастіше у третій декаді березня. Міграція триває до другої декади квітня. Заселяє листяні та мішані ліси, переважно вологі, надаючи перевагу вільшнякам. Охоче селиться на ділянках старого лісу, що межують з відкритими просторами (луки, поля, болота). У Карпатах гніздиться на висоті до 600 м н.р.м., у лісостеповій смузі тримається острівних лісів, долин річок. Моногамний вид. Молодь залишає гнізда в першій – другій декадах серпня. Восени починає відлітати на початку вересня, найбільше птахів реєструють у другій – третій декадах цього місяця. Мігруючі особини трапляються іноді до середини жовтня. Місця зимівлі виду розташовані у східній частині Африки південніше Судану та у Південній Африці. Під час сезонних міграцій масштабну концентрацію цих птахів реєструють у районі проток Босфор та Дарданелли («Балканський міграційний міст»). Деяка частина підорликів малих оминає Чорне море зі сходу, мігруючи над західними схилами Кавказьких гір. Восени ці два міграційні рукави з'єднуються на Близькому Сході (Ліван, Сирія, Ізраїль). Загальну картину міграції цього виду демонструють дані супутникового стеження, яке проводять естонські орнітологи (<http://birdmap.5dvision.ee/>) (див. контурну карту).

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 8 зворотів від закільцьованих підорликів малих. Усіх цих птахів закільцювали в період гніздування північніше території України – в Польщі, Латвії та Литві. З них 6 згодом зареєстрували в період осінньої міграції, вони прямували в бік Балканського півострова. Супутникове стеження показує, що підорлики малі, які мігрують через Україну (напевно, і птахи українського гніздового

угруповання), зимують в Уганді, Танзанії, Замбії, Анголі, Намібії, Зімбабве, Південно-Африканській Республіці.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збалансоване ведення лісового господарства, створення охоронних зон навколо гнізд, влаштування штучних платформ для гнізд, посилення контролю за випадками відстрілу.

Автори: С.В. Домашевський, А.М. Полуда

МОГИЛЬНИК

Aquila heliaca Savigny, 1809

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» (під категорією «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює деякі країни Центральної Європи та Балкан, південну частину Східної Європи, Казахстан, Алтай, Забайкалля. В Україні поширений у межах лісостепової природної зони та окремих лісових масивах Степу, в Кримських горах. Європейську популяцію оцінюють у 1,3–1,9 тис. пар. Найчисельніші гніздові угруповання локалізовані в Росії – 0,84–1,14 тис. пар, Угорщині – 125–160 пар, Туреччині – 120–300 пар, Словаччині – 35–40 пар, Північній Македонії – 30–35 пар, Болгарії – 25–30 пар. Чисельність могильника в Європі скорочується. В Україні останні два-три десятиріччя відбувається деяке зростання чисельності внаслідок нових адаптацій (гніздування в лісосмугах і на опорах ЛЕП) і заселення додаткових територій. Нині в країні гніздиться, ймовірно, не менше 45–75 пар, переважно на сході (басейн Сіверського Дінця) і в Криму. На вид негативно впливають вирубування ділянок старого лісу в місцях постійного гніздування, скорочення кормової бази (ховрахи), винищення людиною, загибель птахів на ЛЕП.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий (Крим) вид. До місць гніздування прилітає в середині березня – на початку квітня. Трапляється у старих високостовбурних, найчастіше соснових лісах, розташованих біля галявин, схилів, рідше на невеликих ділянках листяного лісу серед цілинних земель. Гнізда влаштовує на верхівках дерев. Пташенята залишають гнізда в кінці липня – на початку серпня. Осіння міграція у деяких популяцій починається в кінці серпня, хоча більша частина мігруючих птахів відлітає протягом вересня – жовтня. У західній частині ареалу деякі дорослі птахи залишаються на зиму в районах свого гніздування. Головними районами зимівлі птахів з Європи є Мала Азія, Близький Схід, частково Аравійський півострів і південь Ірану, Північно-східна Африка.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні безпосередні звороти від закільцьованих могильників. Зауважимо, що зазвичай ці пернаті хижаки в позагніздовий період тримаються в районах свого розмноження чи появи на світ, відлітаючи на кілька десятків чи сотень кілометрів від своїх гніздових ділянок. Завдяки супутниковому стеженню відомі кілька випадків зальотів птахів з Угорщини і Румунії на територію України. Найдальшу подорож здійснив птах, який народився в 2016 р. поблизу кордону Угорщини і Румунії. На початку березня 2019 р. він залетів в Україну з території Молдови і протягом п'яти днів досяг р. Дніпра в районі Кременчука, звідки повернувся на свою гніздову територію. Загалом він пролетів майже 1800 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вид потребує відновлення популяцій на заповідних територіях, розташованих у межах історичного ареалу, перш за все у степовій зоні. Крім того, необхідно створювати охоронні території у місцях гніздування окремих пар в агроландшафтах степової зони (переважно Харківська обл. та Крим) і у старих соснових лісах уздовж річок Сіверський Донець і Самара, а також у лісах Гірського Криму; посилити контроль за вирубуванням старого лісу в місцях постійного гніздування, запобігати вилученню кладок і пташенят, не допускати відстріл птахів.

Автори: В.В. Ветров, А.М. Полуда

БЕРКУТ

Aquila chrysaëtos (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у вітчизняній фауні. На рівнинній частині України лише в позагніздовий період трапляється номінативний підвид *A. ch. chrysaëtos*. Птахів, що гніздяться в Карпатах, певні дослідники схильні відносити до підвиду *A. ch. homeyeri*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У Євразії на гніздуванні поширений від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя, за винятком тундри і лісотундри, а також південних районів Азії. В Україні гніздиться лише на високогірних ділянках Карпат (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська обл.); під час міграцій та зимівлі трапляється на всій території країни. Європейську гніздову популяцію оцінюють у 9,3–12,3 тис. пар. Найбільше беркутів гніздиться в Туреччині – 2,0–3,0 тис. пар, Іспанії – 1,6–1,8 тис. пар, Норвегії – 1,2–1,6 тис. пар, Росії – 0,5–1,0 тис. пар, Швеції – 580–800 пар. В Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. гніздився не лише в Карпатах, але і в межах сучасних Кропивницької, Чернігівської, Житомирської, Рівненської, Січеславської областей. У 1940-х – 1950-х роках чисельність карпатської популяції не перевищувала 10–11 пар. У середині 1960-х років у Карпатах налічували 6–8 пар. Нині карпатську популяцію оцінюють у 10–15 пар. На стан виду негативно впливають: вирубка старих ділянок лісу, де птахи гніздяться; скорочення кормової бази; відстріл птахів; потрапляння у мисливські пастки, виставлені на хутрових звірів.

Особливості біології та міграцій

Осілий у Карпатах, пролітний і зимуючий на решті території країни. З місць зимівлі відлітає вже на початку лютого. У гніздовий період тримається у поясі високогірних хвойних та широколистяних лісів. Моногамний вид. Пташенята залишають гнізда у другій половині липня – серпні. Восени перші пролітні птахи з'являються зазвичай у жовтні. Під час міграцій і зимівлі вони тримаються поодиночі. Беркути з північних районів поширення виду значною мірою відлітають зимувати у південніші райони гніздового ареалу.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 31 зворот від закільцьованих беркутів. Усіх цих птахів закільцювали пташенятами: 30 ос. – у Фінляндії, 1 ос. – у Білорусі. На території України птахів реєстрували переважно в період між 27 жовтня і 13 квітня. Тільки одного беркута спостерігали значно раніше – 1 жовтня (північ Волині). Двох молодих однорічних птахів виявили в літній період – одного в Криму, другого на Волині. Цікавим є розподіл зареєстрованих птахів за віковими групами: із 29 беркутів 19 були виявлені під час першої міграції/зимівлі, по 4 – протягом другої і третьої зимівлі, по 1 – впродовж четвертої і п'ятої зимівлі. Майже всі ці птахи були статеві не зрілими, тобто дорослі фінські птахи не здійснюють такі далекі переміщення, як молоді особини. Аналіз напрямків міграцій беркутів першого року життя (прямі звороти) показує, що

18 птахів летіли в досить вузькому діапазоні – від південно-східно-південного напрямку до півдня і тільки один перемістився чітко на південний схід (Харківська обл.). Тож розподіл напрямків міграції пояснює, чому майже відсутні звороти від беркутів зі Східної України: птахи з Фінляндії там не зимують, а в російській частині ареалу виду цих хижаків майже не кільцюють. Розміщення зворотів по території країни досить широке: від північних областей (Волинська на заході та Чернігівська на сході) до південних (Одеська і Миколаївська обл.). Відстані, на які переміщувалися беркути, становлять 982–2393 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збалансоване ведення лісового господарства, зокрема слід залишати старі високостовбурні ділянки лісу; створення охоронних зон радіусом 0,5 км навколо гнізд; встановлення штучних платформ для гнізд; облаштування пунктів підгодівлі на місцях зимівлі; посилення контролю за відстрілом хижих птахів; недопущення відлову хутряних звірів за допомогою капканів біля припад.

Автори: С.В. Домашевський, А.М. Полуда

ОРЛАН-БІЛОХВІСТ

Haliaeetus albicilla (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *H. a. albicilla*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює значну частину Північної Євразії (переважно лісотундрову та лісову смуги). В Україні до початку XX ст. гніздився майже по всій території, крім безводних степових районів. У 1960-х – 1970-х роках був поширений виключно вздовж русла Дніпра. Нині гніздиться в басейні головної ріки країни, біля Сіверського Дінця і Дунаю, а також поблизу великих ставкових господарств в інших регіонах. Під час кочівель трапляється по всій Україні. Зимує переважно вздовж русла Дніпра, у Північно-західному Причорномор'ї, на Сиваші та спорадично в інших регіонах. В Європі гніздиться 9,0–12,3 тис. пар. Великі угруповання орлана-білохвоста зосереджені в Норвегії – 2,8–4,2 тис. пар, Росії – 2–3 тис. пар, Польщі – 1,0–1,4 тис. пар, Німеччині – 628–643 пар, Швеції – 550–700 пар. На більшій частині ареалу нині чисельність зростає. В Україні протягом XIX – першої половини XX ст. чисельність катастрофічно скорочувалася. У другій чверті XX ст. гніздилося 100–150 пар. Мінімальну кількість зареєстровано в 1960-ті і 1970-ті роки – 20–30 пар. Відновлення чисельності у заплаві Дніпра почалося з другої половини 1970-х років, в інших регіонах – з середини 1980-х років. У 1989 р. в Україні налічували 30–40 пар. У середині 1990-х років гніздилося 50–70 пар, станом на 2013 р. – 120–130 пар, а вже у 2019 р. – 150–180 пар. На території України щороку зимує 500–600 ос. Головними чинниками негативного впливу на популяцію орлана-білохвоста є відстріл дорослих птахів, збільшення рекреаційного навантаження поблизу водойм, збіднення кормової бази.

Особливості біології та міграцій

Осілий, пролітний і зимуючий вид на території країни. Моногам. Гніздові території займає в лютому – березні. Гнізда будує на високих деревах у лісах в долинах річок, поблизу великих озер і ставків. Пташенята залишають гнізда найчастіше у третій декаді червня. Дорослі птахи є переважно осілими, здійснюють невеликі переміщення у разі замерзання водойм. Молоді птахи часто переміщуються на зимовий період на сотні і тисячі кілометрів. Тримаються вони поодиночки або парами, у місцях концентрації здобичі утворюють скупчення. Осінні кочівлі відбуваються переважно в жовтні – листопаді; весняні – з початку лютого до середини березня. Головні місця зимівлі орланів-білохвостів в Європі розташовані вздовж узбережжя Скандинавії, Фінляндії, подекуди у Західній і Центральній Європі, на півдні Східної Європи, в Східному Середземномор'ї, Передній Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 17 дальніх зворотів від закільцьованих орланів-білохвостів. Серед них 3 стосуються птахів, яких закільцювали на

території України, і 14 – в інших країнах. Майже всі звороти показують, що до масштабних переміщень вдаються статево незрілі особини (першого – четвертого року життя). Саме ці птахи прилітають в Україну на осінньо-зимовий період з Фінляндії, Естонії, Литви, Польщі, Білорусі, Росії (Карелія, Вологодська обл., Татарстан). Діапазон напрямків переміщення орланів досить широкий – від південно-східного (польські птахи) до західно-південно-західного (птахи з Татарстану). Найдовше переміщення продемонстрував птах, який перелетів з Фінляндії на Одещину: він подолав 2200 км. Птахи, які мають українське походження, також здійснюють значні переміщення. Наприклад, орлан з Чорнобильської зони свою другу зиму проводив в Угорщині. Іншого птаха, який з'явився на світ у Чорноморському біосферному заповіднику, у квітні наступного року спостерігали на Харківщині.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збалансоване ведення лісового господарства, зокрема потрібно залишати старі високостовбурні ділянки лісу; створення охоронних зон радіусом 0,5 км навколо гнізд; встановлення штучних платформ для гнізд; створення природоохоронних територій в місцях міграційних скупчень та масової зимівлі; облаштування пунктів підгодівлі на місцях зимівлі; посилення контролю за випадками відстрілу.

Автори: М.Н. Гаврилюк, А.М. Полуда

СИП БІЛОГОЛОВИЙ

Gyps fulvus (Hablizl, 1783)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *G. f. fulvus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду займає Південну Європу, Кавказький регіон, Південно-західну та Центральну Азію, Північно-західну Африку. В Україні гніздиться тільки в горах Криму. Є досить багато реєстрацій окремих особин у південних областях України. Чисельність виду в Європі оцінюють у 32,4–34,4 тис. пар, найбільша частина з яких гніздиться в Іспанії – 29,5–30,6 тис. пар; значно менші гніздові угруповання налічують у Франції – приблизно 1,1 тис. пар, Португалії – 0,5–1,0 тис. пар, Росії – 400–500 пар, Сербії – 150–200 пар, Хорватії – 110–130 пар, Італії – 82–87 пар. У останні роки склався позитивний тренд чисельності завдяки спеціальним заходам, які впроваджують в країнах ареалу виду. За даними 2015 р., чисельність виду в Криму становила не менше 120 ос. з яких гніздилося 8–10 пар. Протягом останніх півтора десятка років кримська популяція перебуває у відносно стабільному стані. Головною причиною зниження чисельності є збіднення кормової бази.

Особливості біології та міграцій

Осілий вид – дорослі особини здійснюють кормові переміщення на десятки кілометрів, а можливо, і більше 100 км. Частина молодих птахів можуть здійснювати нерегулярні кочівлі іноді на відстань понад 1 тис. км. Гніздиться на урвистих ділянках скель до 1200 м н.р.м. Часто утворює групові поселення, але може гніздитися і поодинокими парами. Гнізда влаштовує у нішах і на карнизах скельних урвищ. Кормовий біотоп – відкриті та напіввідкриті місцевості в горах і передгір'ях. Під час кочівель регулярно трапляється у Рівнинному Криму. Тримається переважно поодинокі, але в місцях, де є достатньо поживи (туші загиблих тварин), може утворювати скупчення. Гніздовий ареал виду є і областю його зимового поширення. Крім того, сипи білоголові зимують на заході та сході Сахелю в Африці, на півдні Пакистану та на північному заході Індії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 звороти від закілцьованих сипів білоголових. Птахи потрапили на територію нашої країни з Балканського півострова, і на час їх реєстрації всі вони були статевно незрілими. Найдовший переліт здійснив сип, якого пташеням закілцьовали в Хорватії: в останній день вересня того самого року його сфотографували в Криму на майданчику, де підгодовували хижих птахів. Він перемістився у східному напрямку на 1568 км. Другого сипа, що із Сербії, зареєстрували в Біосферному заповіднику «Асканія-Нова» також восени того року, коли він з'явився на світ: птах пролетів 1175 км у північно-східному напрямку.

ГРИФ ЧОРНИЙ

Aegypius monachus (Linnaeus, 1766)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться на Піренейському півострові, півдні Франції, у Греції; поза Європою гніздовий ареал охоплює Малу та Центральну Азію, Кавказ. В Україні гніздиться тільки в горах Криму. Європейське гніздове угруповання оцінюють у 2,3–2,5 тис. пар; майже вся європейська популяція зосереджена в Іспанії, де гніздиться приблизно 2,1 тис. пар; значно менші угруповання локалізовані в Туреччині – 80–200 пар, Росії – 60–100 пар, Греції – 28 пар, Франції – 24 пари. Згідно даних 2007 р., у Криму налічували не менше 70 ос., а гніздилося приблизно 20 пар. На 2015 рік гніздилося приблизно 2–3 пари. Головною причиною зниження чисельності є збіднення кормової бази.

Особливості біології та міграцій

Птахи цього виду осілі, але через особливості живлення вимушені здійснювати значні переміщення в пошуках корму. Досить звичними для них є перельоти на відстань до 150 км і, навіть, 250 км. У Криму гриф гніздиться окремими парами, влаштовує гнізда зазвичай на верхівках сосен, які ростуть на гірських схилах. Пташенята стають на крило у другій половині серпня – першій половині вересня. Зазвичай молодий птах тримається разом із батьками до їхнього наступного гніздового сезону. Протягом зимового періоду сім'я грифів кочує в пошуках кормів. У місцях з багатими кормовими ресурсами може відбуватися концентрація як грифів, так і сипів. Гніздовий ареал виду є і областю його зимового поширення.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного звороту від закільцьованих грифів чорних.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Слід посилити контроль за відстрілом грифів, запобігати вилученню їх з природи живцем, влаштовувати підгодівлю в місцях гніздування.

Автори: О.М. Цвєлих, А.О. Маркова

СТЕРВ'ЯТНИК

Neophron percnopterus (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Яструбові – Accipitridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у світі, в Україні представлений номінативним підвидом *N. p. percnopterus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «EN», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду охоплює Південну Європу, Малу, Південно-західну і Центральну Азію, Індію, окремі райони Аравійського півострова, значну частину пустелі Сахари і Сахелю в Африці. Раніше через територію України проходила північна межа ареалу, зокрема до другої половини ХХ ст. він гніздився в горах Криму і в середній частині течії долини Дністра. Зараз реєструють зустрічі окремих птахів у Криму, Одеській, Січеславській та Сумській областях. В Європі стан виду оцінено як загрозливий, чисельність постійно скорочується. Європейська популяція складається з 3,0–4,7 тис. пар. Найбільше з них налічують в Іспанії – 1,27–1,35 тис. пар, а також Туреччині – 1–2 тис. пар; значне угруповання гніздиться на Кавказі, воно зосереджено на території Азербайджану – 200–500 пар, Росії – 150–250 пар, Грузії – 100–140 пар. В Україні стерв'ятник перестав гніздитися у 1950–1960 роках. Вважається, що головними причинами зникнення птаха з гніздової фауни України є пряме знищення людиною (відстріл і відлов капканами біля принад) та збіднення кормової бази внаслідок зміни у практиці управління тваринництвом (зокрема, закопування мертвих тварин).

Особливості біології та міграцій

Залітний птах у період весняної та осінньої міграцій. У місцях гніздування заселяє скелясті місцевості в горах і на рівнинах. Гнізда влаштовує в нішах скелястих урвищ. Зимують стерв'ятники в південній частині свого ареалу.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від за кільцьованих стерв'ятників. Утім завдяки стеженню за допомогою супутникового передавача, яким спорядили одного птаха, вдалося протягом кількох років визначати місцезнаходження стерв'ятника, який з'явився на світ у Болгарії. В першу свою осінь він полетів на зимівлю в Судан через Босфор, Малу Азію, Близький Схід, Синайський півострів. Там він перебував більше 1,5 року, опісля повернувся на батьківщину тим самим шляхом. З 1.08.2014 він почав масштабну подорож: залетів в Україну в районі Придунав'я (Одеська обл.), за 8 днів перетнув країну із заходу на схід, пролетівши над Одеською, Миколаївською, Херсонською, Січеславською, Донецькою, Луганською областями. Далі він мандрував над Кавказом, Іраном, Іраком, Аравійським півостровом і врешті опинився в Африці, де 2 роки перебував у Ефіопії та Судані. У травні 2016 р. він повернувся у Болгарію, а восени здійснив свою останню подорож у Судан, де, ймовірно, загинув.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

У разі відновлення розмноження виду в Україні необхідно встановити режим охорони навколо місць, де птахи будуть гніздитися, щоб знизити до мінімуму чинник непокою з боку людини.

Автори: О.М. Цвелих, А.М. Полуда

КРЕЧЕТ

Falco rusticolus Linnaeus, 1758

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Соколови – Falconidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 9 видів роду у вітчизняній фауні. В Україні трапляються особини двох підвидів: номінативного *F. r. rusticolus* та сибірського *F. r. intermedius*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Поширений в арктичній та субарктичній областях Євразії, від Скандинавії на схід до Чукотського півострова, узбережжя Берингова моря, Камчатки. В Україні є рідкісним залітним птахом. Поодинокі спостереження були в Харківській, Сумській, Чернігівській, Київській, Полтавській, Херсонській та деяких інших областях. Європейську гніздову популяцію оцінюють у 1,1–1,8 тис. пар. Найбільші угруповання зосереджені в Норвегії – 375–650 пар, Ісландії – 300–400 пар, Росії – 100–200 пар, Швеції – 90–150 пар. Складовою європейської популяції вважають і птахів, які гніздяться на підпорядкованому Данії о. Гренландії – 200–500 пар. Стан популяції в Європі визнано стабільним. Головними негативними чинниками впливу на чисельність кречета є: незаконний відлов і відстріл птахів, загибель на лініях електропередач.

Особливості біології та міграцій

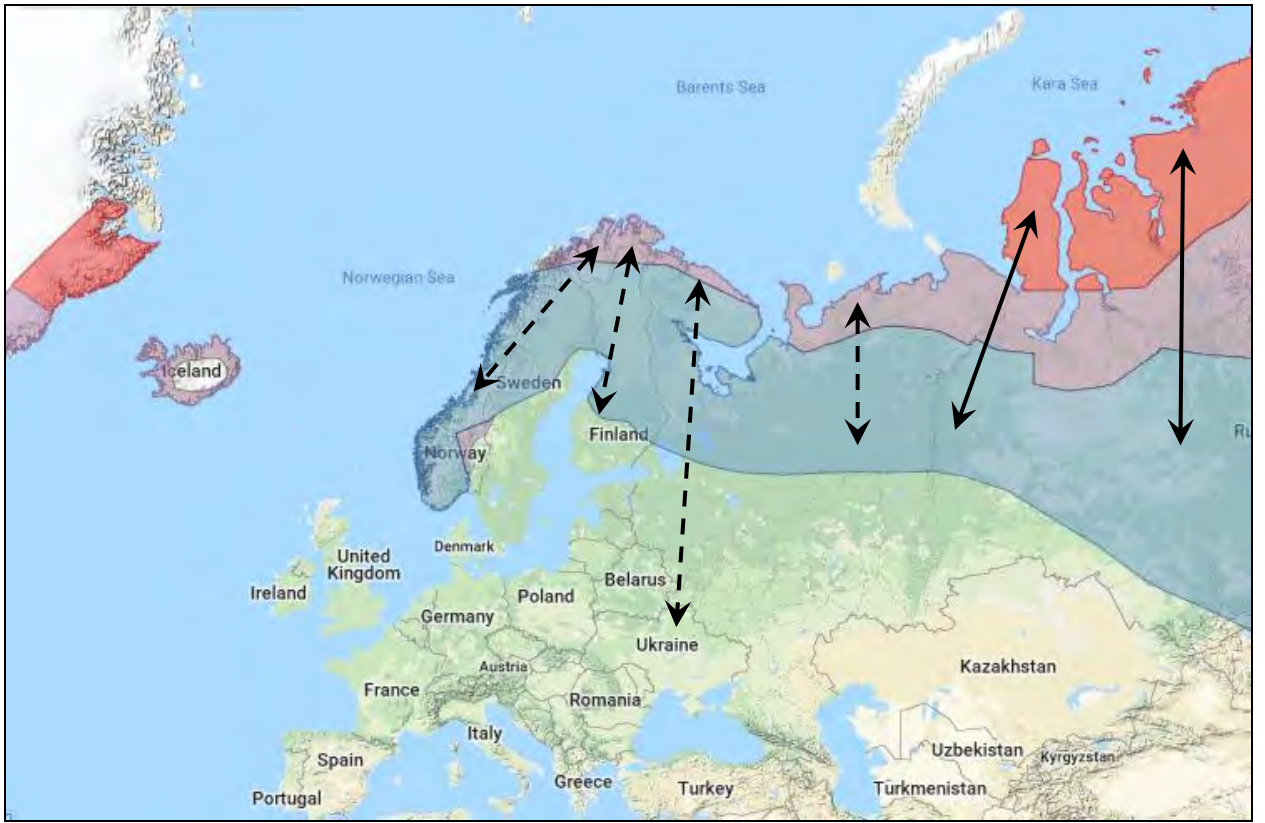
Рідкісний залітний птах, якого реєструють в Україні під час зимівлі, рідше – на міграції. Гніздовий період кречета починається наприкінці квітня. Моногамний вид. Займає гнізда, збудовані іншими птахами, переважно круком, зимняком, беркутом чи орланом-білохвостом. Гніздиться на скелястих берегах морів, річок, а в лісотундрі – на деревах. Восени кречети починають залишати свої гніздові території в найбільш північних частинах гніздового ареалу, відкочовують у південному та південно-західному напрямках. Під час цих кочівель деякі птахи можуть досягати території України, в тому числі її південних областей.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від за кільцьованих кречетів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Просвітницька робота серед мисливців щодо охорони хижих птахів.

Автори: С.В. Домашевський, А.М. Полуда

БАЛАБАН

Falco cherrug Gray, 1834

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Соколови – Falconidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 9 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *F. ch. cherrug*. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «EN» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює південну частину Центральної та Східної Європи, а також лісостепові, степові та пустельні зони й окремі гірські райони Азії. В Україні на гніздуванні поширений у степовій і лісостеповій природних зонах; узимку іноді трапляється в Криму та Придунав'ї. В Європі популяцію оцінюють у 350–500 пар; у світі – приблизно 10,9 тис. пар. Найбільше європейське гніздове угруповання виду зосереджено в Угорщині – 220–240 пар; значно менші налічують у Сербії – 22–32 пар, Словаччині – 20–45 пар, Австрії – 20–26 пар, Чехії – 8–15 пар. Балабана включено до групи видів, які перебувають у загрозливому стані. Протягом XIX – першої половини XX ст. в Україні цього сокола вважали доволі звичайним. Упродовж другої половини XX ст. чисельність скорочувалась, у деякі роки становила не більше 50 пар. Збільшення чисельності у степовій зоні почалося з 1980-х років. Станом на 2013–2015 роки в Україні вона сягала 350–400 пар. На більшій частині світового ареалу чисельність виду зменшується через різке скорочення кормової бази, відлов самок і вилучення з гнізд пташенят для нелегальної торгівлі. В українській популяції переважають самці через незаконний відлов бракон'єрами самок для соколиного полювання.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, подекуди зимуючий птах. У різних частинах ареалу дорослі птахи осілі або кочові, частково мігруючі або дальні мігранти. Ступінь осілості залежить здебільшого від доступності корму взимку. Молоді птахи частково перелітні. В Україні біля гнізд з'являється у кінці лютого – на початку березня. Гніздиться переважно у степових біотопах. Гніздові ділянки постійні. Для гніздування обирає переважно опори магістральних ліній ЛЕП, у Криму – також важкодоступні скелі та глиняні або вапнякові урвища, здебільшого на висоті 10–25 м. На деревах гніздиться рідко. Займає гнізда інших птахів, найчастіше круків, або робить кладку на уступах скель. Осіння міграція відбувається у жовтні – листопаді. Незначна частина птахів зимує на півдні України. Областями зимівлі балабанів, які гніздяться в Європі, є Середземномор'я, в тому числі Північна Африка, зона Сахелю від Мавританії до Чаду, а також Східна Африка (Судан, Ефіопія, Кенія). Завдяки супутниковому стеженню отримано багато нової інформації про переміщення балабанів. Зокрема, молодого самця спорядили передавачем у Кілійському районі Одещини в липні 2017 р. Протягом 21–27 липня птах здійснив переліт з місця появи на світ через Одеську і Миколаївську області в Запорізьку і повернувся до свого гнізда (див. контурну карту). За цей час він пролетів 1281 км. До 13 жовтня цей балабан

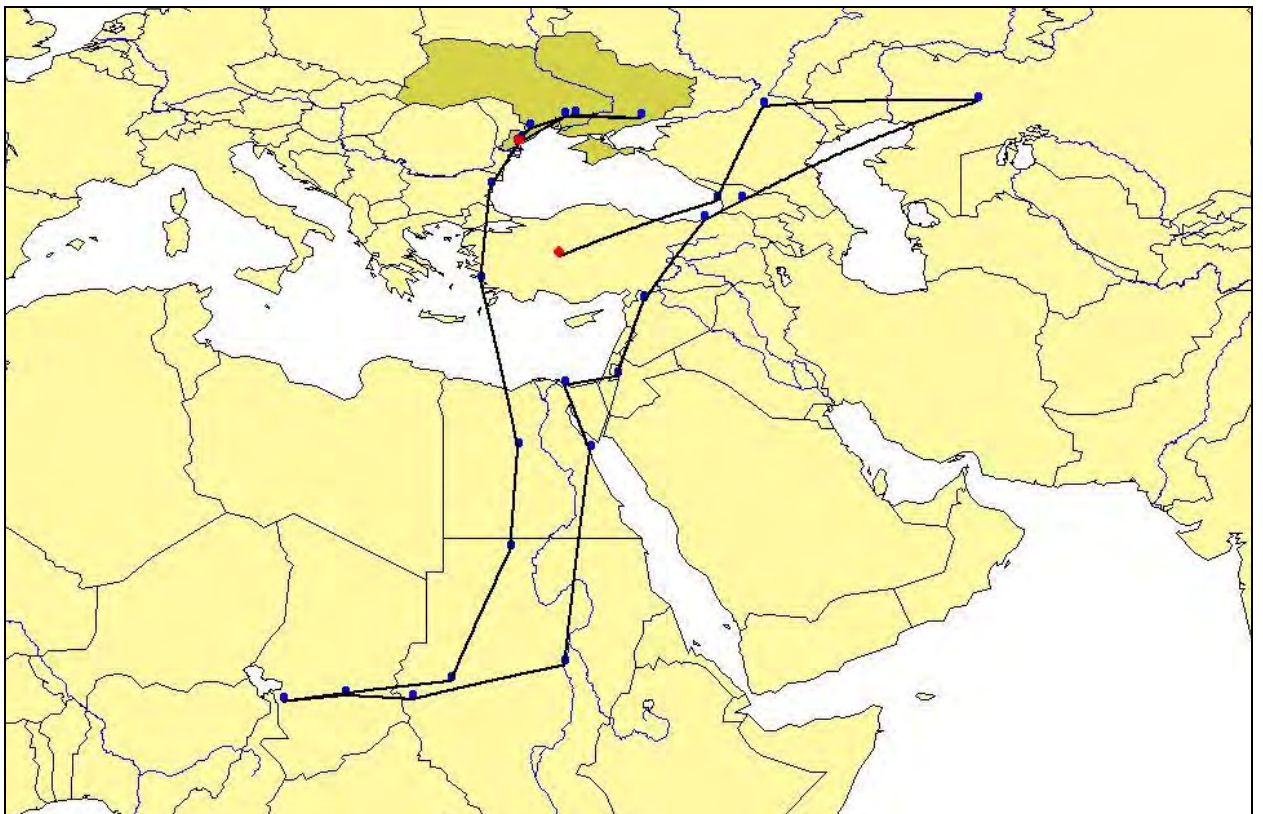
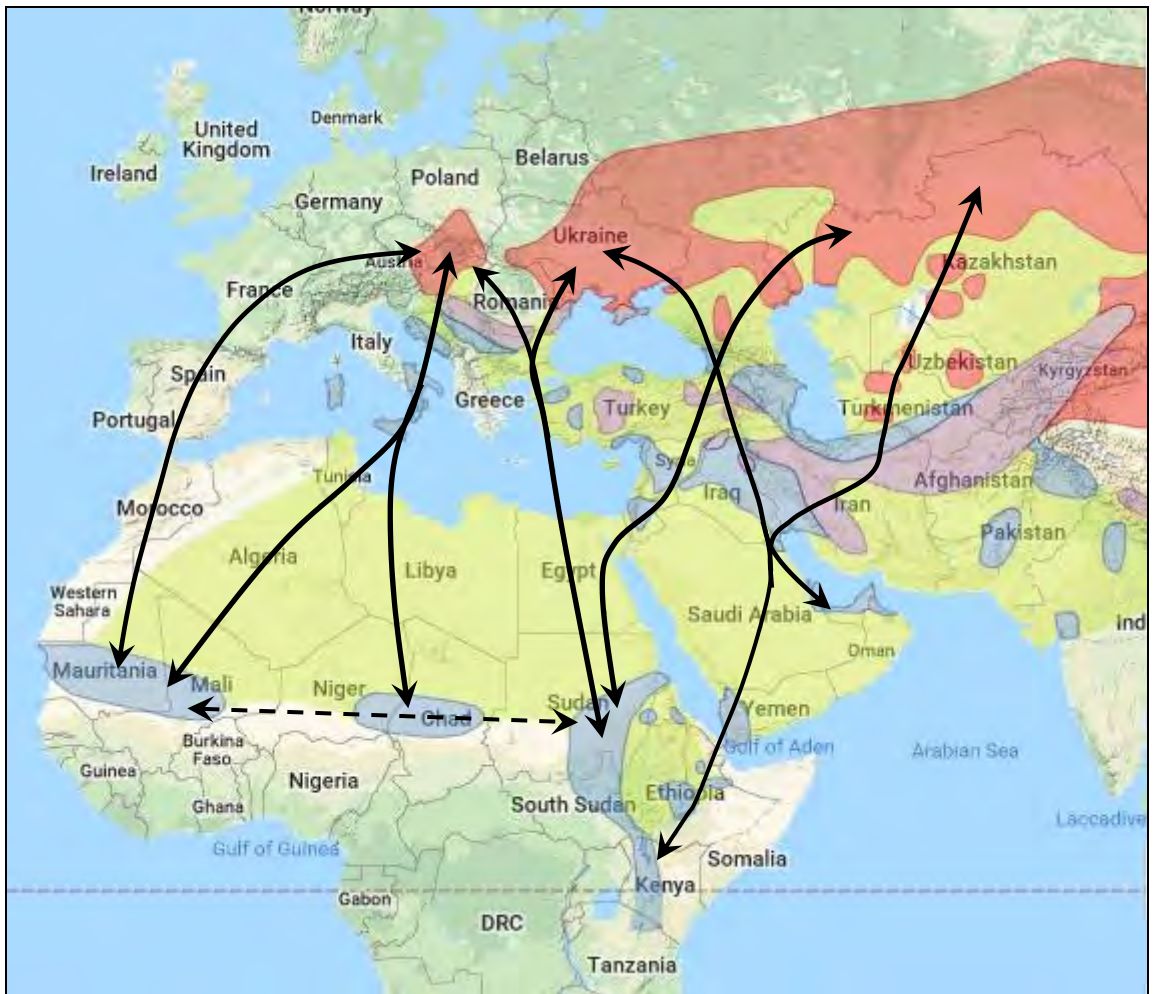
перебував поблизу свого гнізда, після чого попрямував на зимівлю в Чад, перетнувши Румунію, Болгарію, Туреччину, східну частину Середземного моря, Єгипет, Судан. На околиці столиці Чаду Нджамена він провів весь зимовий період. Тільки 13.03.2018 птах почав подорож на північ: пролетів Судан, Єгипет, Ізраїль, Сірію, Туреччину, Грузію, Дагестан і потрапив у Західний Казахстан, де в Актюбінській області перебув з 1 травня до 20 липня. Опісля почалася його міграція до місця зимівлі, протягом якої птах відвідав Калмикію та Грузію, а 9 жовтня в Центральній Туреччині сигнал його передавача пропав. Упродовж свого життя він здійснив подорож довжиною 15366 км.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 4 звороти від за кільцюваних балабанів. Один з них пов'язаний із птахом українського походження: пташеня за кільцювали в Кропивницькій області, а наступною весною (24 квітня) його зареєстрували у Катарі. Відстань переміщення становила 3083 км у південно-східному напрямку. Інші 3 звороти надійшли від угорських птахів. Усіх їх за кільцювали пташенятами, а згодом виявили в Херсонській області. Напрямок переміщення всіх птахів був східним, і відстані коливалися в межах 1023–1080 км. Дати реєстрації птахів такі: один вже в рік народження 22 липня був в Україні, другого виявили тут 28 листопада також у перший календарний рік життя, третього зареєстрували 7 липня наступного року.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Посилення контролю за нелегальним вилученням балабанів із природи, перегляд чинного законодавства з метою віднесення цієї діяльності до кримінальних злочинів; встановлення штучних гніздівель; захист птахів на ЛЕП; створення реабілітаційних центрів; збереження степових біотопів; збереження популяцій ховрахів як основного корму балабана.

Автори: Ю.В. Милобог, М.Н. Гаврилюк

САПСАН

Falco peregrinus Tunstall, 1771

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Соколови – Falconidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 9 видів роду у вітчизняній фауні; виділяють приблизно 16 підвидів, із яких два гніздяться в Україні – номінативний *F. p. peregrinus* (материкова частина) та *F. p. brookei* (Крим). Під час сезонних міграцій та зимівлі трапляються особини північного підвиду – *F. p. calidus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид має космополітний ареал, який охоплює всі материки, за винятком Антарктиди. Вся Європа входить до гніздового ареалу сапсана; це стосується й України, де виділяються два регіони більш високої чисельності птахів – Крим (гори та урвища морських узбереж) і Карпати. Окремі пари можуть гніздитися в інших регіонах країни. Чисельність сапсана в Європі оцінюють у 14,9–28,8 тис пар. Найбільше птахів, що гніздяться, налічують в Іспанії – 2,46–2,8 тис. пар, Туреччині – 1,5–3,0 тис. пар, Великій Британії – приблизно 1,5 тис. пар, Росії – 1,2–1,5 тис. пар, Італії – 1,1–1,4 тис. пар, Франції – 1,0–1,3 тис. пар, Німеччині – 1,0–1,2 тис. пар. Чисельність європейської популяції має тенденцію до збільшення. В Україні гніздове угруповання оцінюють у 120–130 пар, з яких 100–110 пар локалізовані в Криму. До негативних чинників впливу на цих птахів належать такі, як застосування хлороорганічних інсектицидів (масове застосування ДДТ у минулому сторіччі призвело до катастрофічного падіння чисельності більшості хижих птахів); відлов дорослих птахів і вилучення з гнізд пташенят з метою нелегальної торгівлі; відстріл птахів, зокрема голубівниками.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. У Криму сапсани осілі, тоді як з материкової частини країни в холодний період року вони зазвичай відкочовують на сотні кілометрів від місць свого народження чи розмноження. У цей час вони часто тримаються в містах, де є багатша кормова база завдяки високій чисельності голубів. На гніздових ділянках сапсани з'являються наприкінці лютого – в березні. У різних регіонах країни молоді птахи залишають гнізда з середини червня до кінця липня. У жовтні з'являються птахи з північних регіонів ареалу – з Білорусі, Прибалтики, центральних регіонів європейської частини Росії (особини номінативного підвиду) та із Скандинавії, зони тундри Європи та Західного Сибіру (особини підвиду *F. p. calidus*). Уся територія Західної, Центральної та Південної Європи є місцем їхньої зимівлі; це також стосується середньої та південної частин Східної Європи. Тільки північну частину ареалу птахи залишають на зиму.

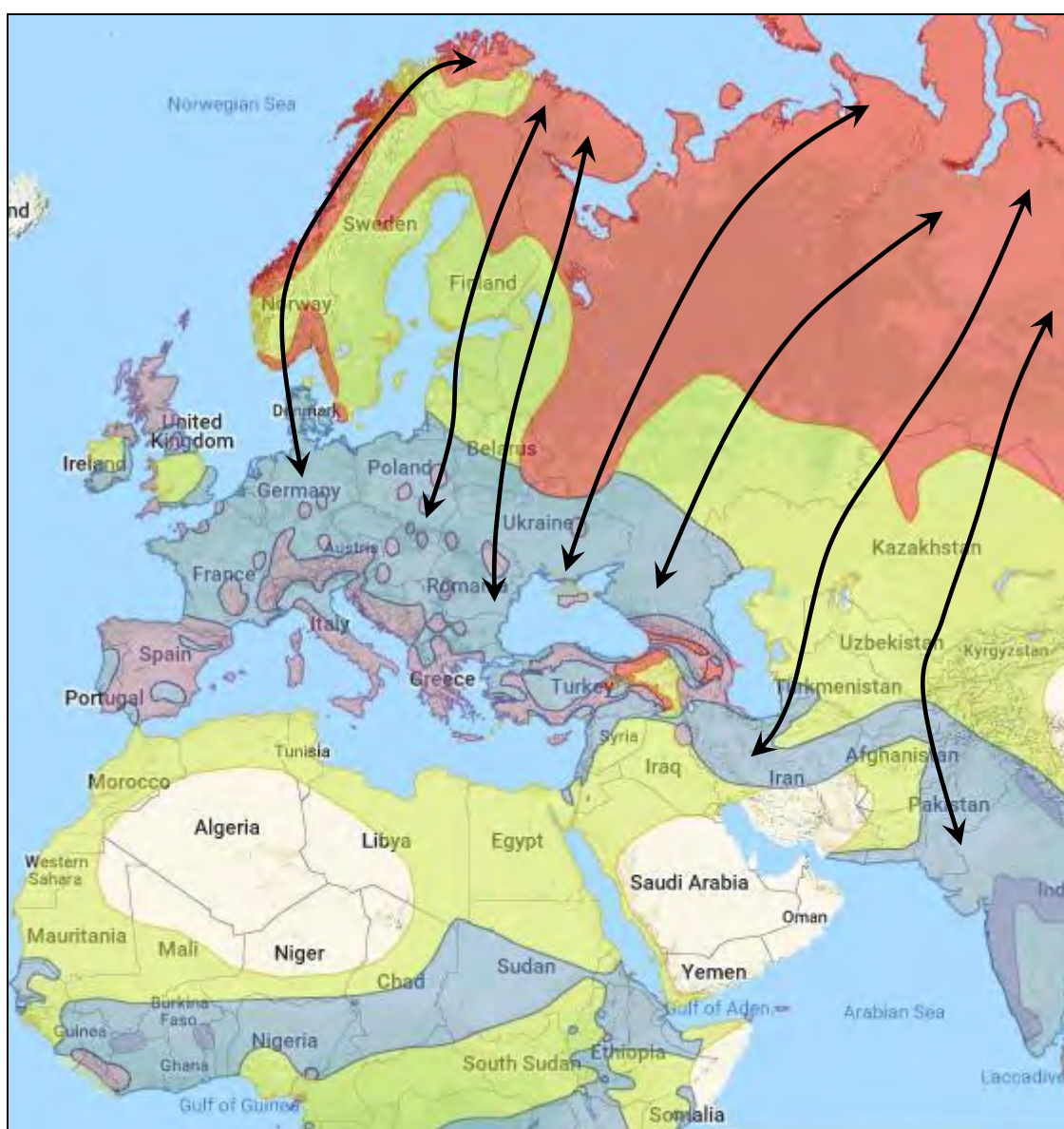
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 7 зворотів від закільцьованих сапсанів. Усіх їх закільцювали пташенятами за межами України. З них 5 зворотів отримано від птахів, які з'явилися на світ на півночі європейської частини Росії: 3 – у Ненецькому автономному окрузі, 2 – у Свердловській області. Зазначені звороти демонструють, звідки сапсани прилітають на зимівлю в Україну; повторно цих птахів

реєстрували у Черкаській, Херсонській, Миколаївській, Донецькій областях і Криму. Сапсани переміщалися від місць народження на відстань 1818–2840 км; напрямки міграції лежали між 214° та 250°. Важливо наголосити, що з 5 птахів 4 були молодими, інший мав вік 5,5 роки. Тож і дорослі особини здійснюють дальні перельоти. Цікавим є ще один зворот: у квітні пташеня сапсана закільцювали в Іспанії, а рівно через рік його виявили у Львівській області. Птах здійснив подорож на північний схід, подолавши понад 2800 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Посилити контроль за нелегальним вилученням із природи цих соколів і переглянути чинне законодавство з метою віднесення цієї діяльності до кримінальних злочинів; встановлювати штучні гніздивлі; здійснювати захист птахів на ЛЕП; посилити контроль за відстрілом і відловом сапсанів, в перше чергу, голубівниками.

Автори: В.В. Ветров, А.О. Маркова, Ю.В. Милобог

ПІДСОКОЛИК ВЕЛИКИЙ

Falco subbuteo Linnaeus, 1785

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Соколови – Falconidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 9 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *F. s. subbuteo*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться на більшій частині території Старого Світу - а саме, на терені майже всієї Європи (за виключенням, північних частин Скандинавії та Англії), Азії (крім крайніх північних та південних регіонів) та в північно-західній частині Африки. В Україні цей вид гніздиться скрізь де є деревна рослинність. Тому більш чисельний цей вид у Лісостепу та Поліссі. Хоча, в деяких південних регіонах, зокрема, в пониззях Дунаю, щільність його гніздування чи не найвища в Україні. Чисельність європейської популяції оцінюють у 92,1–147,0 тис. пар. Стан виду вважають безпечним. Найчисельніші угруповання локалізовані в Росії – 40–70 тис. пар, Франції – 7,5 тис. пар, Румунії – 5–12 тис. пар, Німеччині – 5–6,5 тис. пар, Туреччині – 4–8 тис. пар, Іспанії – 4,2–4,5 тис. пар, Фінляндії – 3,1–3,2 тис. пар. Гніздове угруповання в Україні оцінюють у 2–3 тис. пар. Наприкінці ХХ ст. чисельність зменшувалася, але нині вона є стабільною. Вирубування старих дерев в Україні спричинило скорочення місцевого угруповання; відстріл птахів мисливцями досить важливий чинник – щороку на Мальті відстрілюють від 500 до 1 тис. цих соколків. Птахи цього виду дуже вразливі від працюючих вітрових електричних споруд.

Особливості біології та міграції

Гніздовий, перелітний птах. Весною на території України перші підсоколики великі з'являються в середині квітня, але початок гніздування починається досить пізно - в середині травня, коли птахи відкладають перші яйця. Гніздовими біотопами є ліси різного типу, які чергуються з великими відкритими ландшафтами. Оселяються окремими парами і надзвичайно рідко буває, коли гніздо іншої пари знаходиться ближче, ніж 1 км. Ці птахи надзвичайно рідко самі будують гнізда і, як правило, займають на деревах старі будови воронових (в останні роки і на опорах високовольтних ЛЕП). Осіння міграція на території України починається досить рано - вже в серпні і закінчується, зазвичай у вересні. Мігрують підсоколики великі поодинокі або парами. Зимують цей вид на півдні Африки та Азії. Під час міграцій птахи летять широким фронтом і зазвичай не утворюють значних концентрацій, на відміну від більшості хижих птахів, які збираються в районах «міграційних мостів». На противагу іншим частинам Середземномор'я в його східній частині восени відбувається більш інтенсивна міграція цих підсоколків. Весною активність прольоту над центральною і західною частинами Середземного моря значно зростає за рахунок птахів зі Східної Європи, які здійснюють петлеподібну міграцію.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки один дальній зворот від закільцьованого підсоколика великого. Пташеня закільцювали у Центральній Фінляндії, а 22 жовтня його зареєстрували в Луганській області. Птах перемістився на 1804 км у

південно-східному напрямку. Найімовірніше, він прямував на Кавказ, щоб облетіти Чорне море зі сходу.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно зберігати ділянки старих високостовбурних дерев, посилити контроль за дотриманням правил полювання і застосуванням пестицидів у сільському господарстві.

Автори: А.М. Полуда, В.В. Ветров

ПІДСОКОЛИК МАЛИЙ

Falco columbarius Linnaeus, 1758

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Соколови – Falconidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 9 видів роду у вітчизняній фауні. В Україні трапляються птахи двох підвидів – номінативного *F. c. aesalon* та степового *F. c. pallidus*, ареал останнього охоплює південну частину Західного Сибіру та Північний Казахстан. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні в Євразії поширений від Скандинавії та Білорусі до Чукотки, Камчатки і Далекого Сходу. В Україні підсоколик малий трапляється лише під час міграцій та зимівлі. Чисельність цього птаха в Європі на гніздуванні оцінюють у 32,0–51,6 тис. пар. Найбільше гніздове угруповання зосереджено в Росії – 20–30 тис. пар; в інших країнах цих підсоколиків значно менше: у Швеції – 4,6–7,9 тис. пар, Норвегії – 2,5–6,5 тис. пар, Фінляндії – 2,4–3,6 тис. пар, Ісландії – 1–1,2 тис. пар, Великій Британії – 0,9–1,5 тис. пар. У більшості країн чисельність підсоколика малого залишається доволі стабільною, і тільки у Швеції наприкінці ХХ ст. відбувалося її скорочення. Зимова популяція виду у Європі налічує 4,5–9,5 тис. ос. У зимовий час його чисельність в Україні досягає 2–3 тис. ос. До негативних чинників можна віднести відстріл птахів.

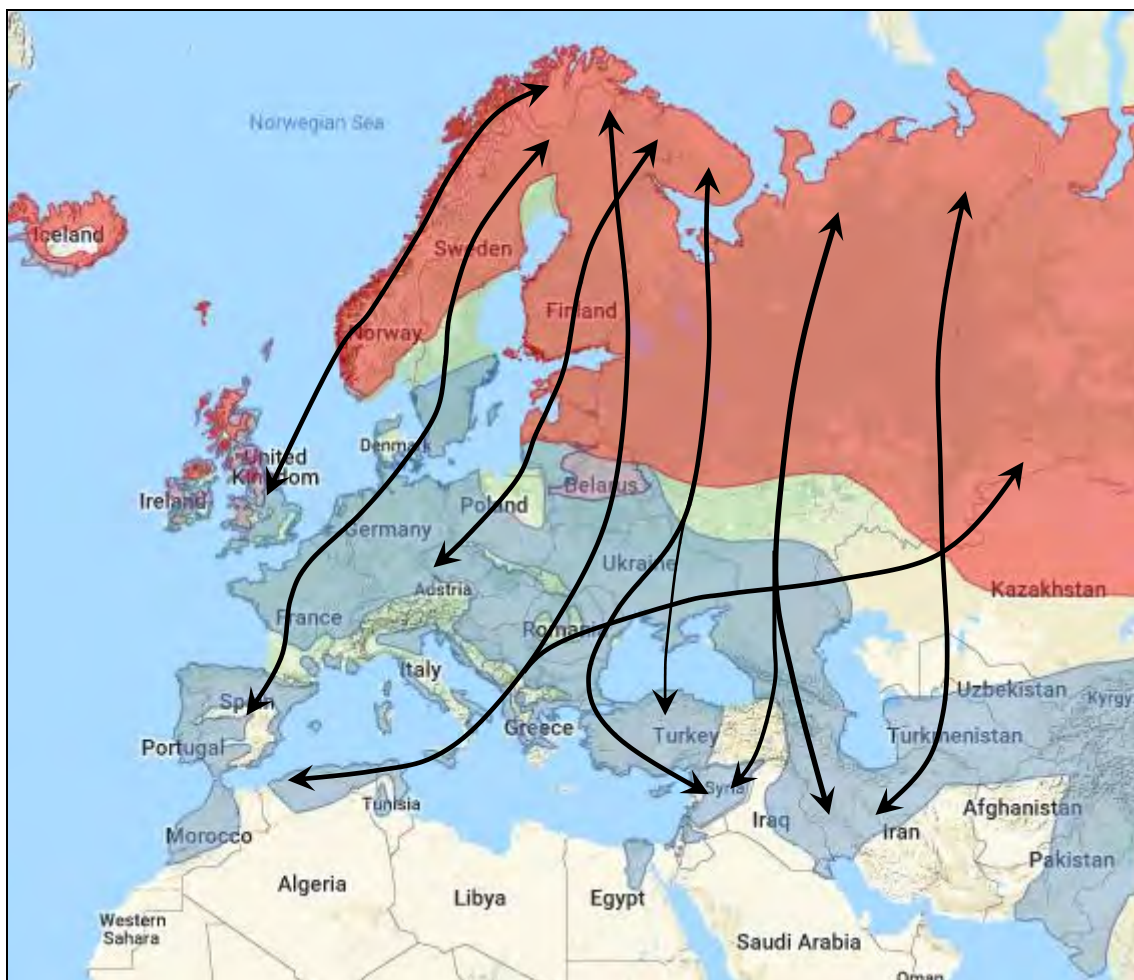
Особливості біології та міграцій

Пролітний, зимуючий вид. До районів гніздування птахи починають відлітати в середині лютого. На півночі пік міграції настає з кінця лютого до кінця другої декади березня. Останніх підсоколиків малих спостерігають на півночі України у третій декаді квітня. У місцях гніздування птахи з'являються наприкінці квітня або у травні. В лісовій зоні і лісотундрі гніздяться на деревах, займають гнізда воронових і хижих птахів. У тундрі влаштовують гнізда на землі. На півночі України перших мігруючих підсоколиків малих реєструють у другій половині вересня. У південних областях (Донецька, Запорізька, Херсонська) вони з'являються на 2–3 тижні раніше, що пов'язано з прильотом туди птахів із тих частин гніздового ареалу, які розташовані на сході та північному сході. Найінтенсивніша міграція відбувається в жовтні і першій половині листопада. Летять ці підсоколики переважно через відкриті території, поодиночі, зрідка парами. Скупчень ніде не утворюють. Напрямки міграції – південь, південний захід і захід. Через територію нашої країни мігрують птахи з північних частин Європи, Західного Сибіру, Казахстану. Вся Європа (крім її північної частини), в тому числі Україна, є областю їхньої зимівлі. Крім того, досить численні вони в зимовий період у Малій Азії, на Близькому Сході, в Закавказзі, деяких країнах Північної Африки. Тримаються відкритих ділянок або біля населених пунктів. Підсоколики малі контролюють зимові скупчення великих зграй дрібних птахів, поблизу яких їх можна спостерігати регулярно. Залежно від наявного корму можуть весь зимовий період перебувати на невеликій території або протягом зими постійно переміщуватися, долаючи десятки кілометрів протягом дня.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від птахів цього виду.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Посилення контролю за незаконним відстрілом птахів.

Автори: А.М. Полуда, С.В. Домашевський

КІБЧИК

Falco vespertinus Linnaeus, 1766

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Соколови – Falconidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 9 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN).

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал охоплює східну частину Центральної Європи (Словаччина, Угорщина, Сербія, Румунія), майже всю Східну Європу (за винятком її північної частини), південну частину Західного Сибіру, Північний Казахстан і далі на схід до Байкалу та верхньої течії Лени. Майже вся територія України входить до гніздового ареалу виду, крім Карпат і Гірського Криму. Європейська популяція становить 30,3–63,4 тис. пар, протягом останніх десятиріч відбувається її падіння. Вважають, що впродовж кожних 17,1 років чисельність виду в Європі зменшується приблизно на 30 %. Найчисельніші угруповання налічують у Росії – 25–55 тис. пар, Румунії – 1,0–1,5 тис. пар, Угорщині – 0,7–1,2 тис. пар, Сербії – 262–335 пар. Гніздове угруповання в Україні оцінюють у 3,2–5,1 тис. пар. До негативних чинників, які впливають на стан виду, необхідно віднести: використання інсектицидів посиленої дії, в тому числі хлорорганічних; зміну структури сільгоспугідь, зокрема розорювання пасовищ і сінокосів; відстріл птахів на шляхах міграції.

Особливості біології та міграції

Гніздовий, перелітний птах. Весною на місця гніздування прилітає протягом другої половини квітня та першої декади травня. Оселяється у відкритих ландшафтах з групами дерев, байрачних лісах, по узліссях природних лісів, лісосмугах тощо. Займає гнізда інших птахів, зазвичай воронових. Іноді гніздиться в норах берегових урвищ. Ще кілька десятиріч тому майже всі кібчики в Україні гніздилися колоніями, що суттєво збільшувало успішність гніздування. Нині більшість птахів гніздиться окремими парами. Молоді птахи залишають гнізда протягом липня і початку серпня; в цьому місяці починається й осіння міграція. Мігрують кібчики парами, виводками та групами з кількох десятків особин. Зимують на півдні Африки. Під час міграцій летять широким фронтом і зазвичай не утворюють значних концентрацій, на відміну від більшості хижих птахів, які збираються біля «міграційних мостів». Восени, за рахунок птахів зі східних угруповань (Росія, Казахстан), у східній частині Середземномор'я міграція інтенсивніша порівняно з його іншими частинами. Весною активність прольоту в центральній і західній частині значно зростає, що зумовлено зміною маршрутів птахів зі Східної Європи. Ілюстрацією цього є супутникове стеження (<http://www.satellitetracking.eu/>) за самкою, яка гніздилася протягом 2016–2019 років у Саратському районі Одещини (перша контурна карта). Осінні міграції цей птах здійснював через Східне Середземномор'я, прямуючи до Південної Африки (Замбія, Ботсвана, Ангола, Намібія), а весною або облітав море через Гібралтар, або перетинав його центральну частину через о. Сицилію. На другій контурній карті показано маршрут молодого самця з Казахстану. Спочатку він мігрував у західному напрямку і в Україні повернув до «Балканського мосту», потім перетнув Східне

Середземномор'я. Весною птах змістився далеко на захід, де в районі Гібралтару міг потрапити до Європи, але на узбережжі Алжиру його найімовірніше застрелили.

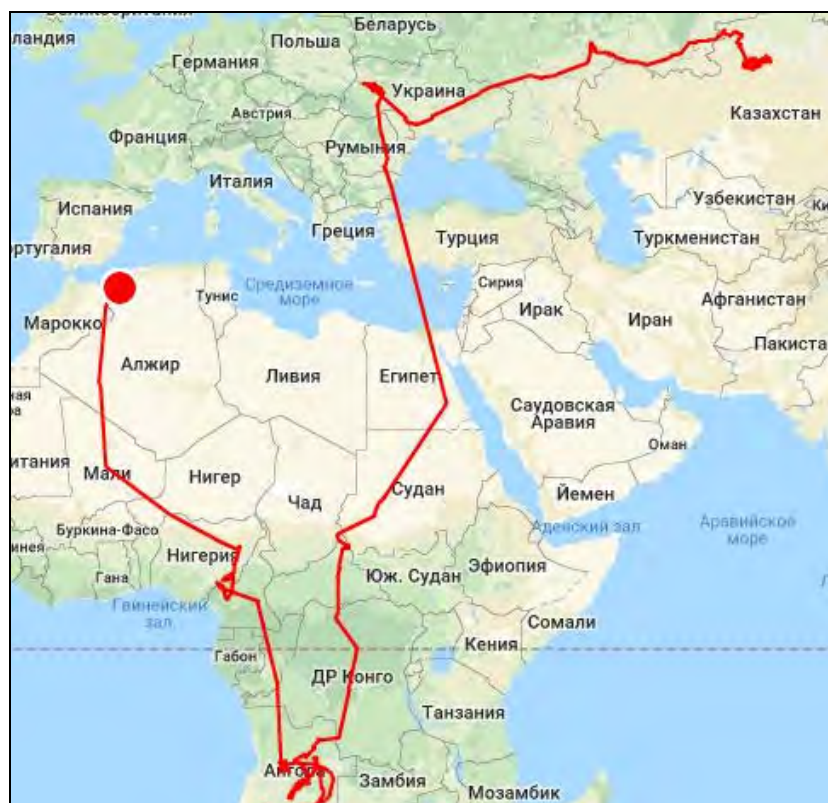
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 8 дальніх зворотів від закільцьованих кібчиків. Серед зворотів від птахів українського походження (Біосферний заповідник «Асканія-Нова») цікавою є реєстрація 4-річної особини на весняній міграції у Греції (7 травня). В Україні зареєстровано 6 птахів, які з'явилися на світ у західній частині гніздового ареалу виду: 6 зворотів від кібчиків з Угорщини і 1 – від птаха із Сербії. З цих птахів 4 виявили під час осінньої міграції (серпень – вересень): одного птаха – у 4-річному віці (Херсонська обл.), інші три – в перший рік життя (Львівська та Київська обл.). Схоже, що кібчики можуть гніздитися за сотні й, навіть, тисячу кілометрів від місця свого народження, у цьому випадку в Угорщині. Свідченням цього є повторне виявлення двох вже дорослих птахів у період гніздування – одного в Чернівецькій (399 км), другого у Харківській (1080 км) областях.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно посилити контроль за дотриманням правил полювання і застосуванням пестицидів у сільському господарстві. Важливо зберігати природні трав'яні ценози (луки, пасовища, сінокоси) в місцях гніздування кібчиків.

Автори: А.О. Маркова, А.М. Полуда

БОРИВІТЕР СТЕПОВИЙ

Falco naumanni Fleischner, 1818

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Соколови – Falconidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 9 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Занесений до Червоної книги України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Південну Європу, південь Східної Європи, частково Південно-західну і Центральну Азію (крім пустельних районів), південний схід Монголії та східну половину півночі Китаю, Північно-західну Африку. На території України зрідка трапляється в степовій зоні, в останні роки тільки в Криму. Чисельність виду в Європі становить 30,5–38 тис пар. Відбувається її загальне збільшення. Найзначніші угруповання зосереджені в Іспанії – 14,1–14,7 тис. пар, Італії – 5,5–6,7 тис. пар, Греції – 5,4–7,1 тис. пар, Туреччині та Азербайджані – по 1,5–3 тис. пар, Росії – 1–1,5 тис. пар. Чисельність в Україні становить 5–10 пар та зменшується. Головними причинами падіння чисельності боривітра степового є тісний зв'язок з динамікою чисельності саранових комах як кормового об'єкту, розорювання цілини, застосуванням пестицидів та відстріл.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий і перелітний вид. З'являється на місцях гніздування в кінці березня – квітні. Заселяє переважно сухі степи і напівпустелі з мінімальною рослинністю та великими ділянками оголеного ґрунту. Природними біотопами в Україні є долини річок, лісисті пагорби, скелі, зрідка – населені пункти у степовій зоні. Гнізда влаштовує у норах, розщелинах скель, на карнизах будинків і урвищ. Рідше гніздиться в наскрізних нішах або на виступах, захищених зверху карнизом. Пташенята вилітають з гнізд у липні. Осінній відліт починається з кінця серпня і триває протягом вересня. Летять боривітри степові широким фронтом, часто змішаними зграями разом із кібчиками. У місцях перетину Середземного моря хижими птахами значних скупчень кібчиків не реєструють. Припускають, що, зокрема, восени вони здійснюють безпосадковий переліт через Середземне море та Сахару, долаючи майже 2,5 тис. км. Місця зимівлі виду розташовані як в Тропічній Африці, так і на крайньому півдні Африканського континенту. Невеликі осередки зимового перебування є на півдні Іспанії, у Південно-західній Африці, Південно-східній Азії, де тримаються місцеві птахи.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного звороту від закільцьованих боривітрів степових.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно зберігати степові ділянки, які залишилися, не допускаючи розорювання їх, та проводити суворий контроль застосування інсектицидів у аграрному виробництві.

Автори: А.О. Маркова, А.М. Полуда

БОРИВІТЕР ЗВИЧАЙНИЙ

Falco tinnunculus (Linnaeus, 1758)

Ряд Соколоподібні – Falconiformes
Родина Соколови – Falconidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 9 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *F. t. tinnunculus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений в Європі (крім північно-східної частини), на значній частині Азії (крім арктичних, деяких пустельних та високогірних районів, північної частини лісової зони і півдня), в Африці (крім Сахари і тропічних лісів). В Україні гніздиться на всій території – від степових ділянок до полонин Карпат та яйл Кримських гір. Але найбільш чисельний він у степовій та лісостеповій зонах. Чисельність виду в Європі оцінюють у 409–603 тис. пар, із загальною тенденцією зниження у багатьох країнах. Найбільше цих соколів гніздиться у Франції – близько 88 тис. пар, Росії – 50–75 тис. пар, Великій Британії – близько 46 тис. пар, Німеччині – 44–74 тис. пар, Румунії – 20–50 тис. пар, Іспанії – 20–24 тис. пар, Ірландії – 12,1–42,4 тис. пар, Хорватії – 9–10 тис. пар. Чисельність в Україні оцінюють у 9–14,4 тис. пар. Останнім часом стає звичним видом у містах, де птахи гніздяться на висотних будинках або інших спорудах. Шкоди виду можуть завдавати також відстріл птахів і застосування пестицидів у аграрному виробництві.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, подекуди зимуючий вид. Весняна міграція починається на початку березня. Більшість птахів пролітає з кінця березня до початку квітня. Свої гнізда може влаштовувати як на деревах, куцах, опорах ЛЕП, так і в нішах чи уступах урвищ, будівель. В першому випадку сокіл займає старі гнізда інших птахів (воронових, деяких хижих птахів), обновлюючи тільки лоток. Коли ж боривітер гніздиться на будівлях чи обривах, він сам створює щось на зразок гнізда, яке складається з обмеженої кількості матеріалу. Ці соколики частіше гніздяться поодинокими парами, але інколи утворюють наче б то колонії, коли на невеличкій території концентруються десятки пар. На більшій частині Європи (крім Північної і Східної) ці птахи осілі; дорослі особини можуть здійснювати незначні кочівлі в пошуках місць з багатою кормовою базою. Також ця частина Європи є місцем зимівлі птахів з більш північних регіонів і територією, через яку вони мігрують до африканських зимівель. Осінні кочівлі відбуваються у кінці серпня – вересні, основний проліт триває з кінця вересня до кінця жовтня. Напрямок міграцій – переважно меридіональний. У невеличкій кількості ці боривітри зимують переважно на півдні України. Головні місця зимівлі виду розташовані в південній частині гніздового ареалу, а також у північній частині Африки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 43 звороти від закільцьованих боривітрів звичайних. Частина їх дає інформацію про птахів, які з'явилися на світ чи гніздилися в Україні. Зокрема, є 2 звороти з Греції від птахів, закільцьованих пташенятами в Тернопільській області: один там зимував (1415 км в південному напрямку), другого виявлено на весняній міграції. Боривітер з Донецької області зимував в Ізраїлі (1680 км в

південному напрямку). Досить незвичними є реєстрації 4 птахів із Херсонської області в Ростовській області Росії: 2 у період зимівлі, 2 на осінній міграції. Вони опинилися на відстані 400–450 км у східному напрямку від місць кільцювання. Але українські боривітри мандрують і в західному напрямку: 2 птахів, яких за кільцювали в період весняної міграції в Тунісі, в пізньолітній період виявили в Тернопільській і Донецькій областях на відстані 1,8 та 2,5 тис. км відповідно. В Україні зареєстровано птахів із північніших регіонів. Зокрема, є 13 зворотів від птахів із Фінляндії: 7 припадають на період осінньої міграції, причому 2 птахів спостерігали 18 і 28 серпня. Тож уже в середині серпня через територію нашої країни мігрують боривітри з півночі. Інших 2 фінських птахів зареєстрували взимку – 30 листопада (Івано-Франківська обл.) і 15 лютого (Київська обл.). Ще 4 звороти припадають на період гніздування: 2 птахів виявили у однорічному віці, коли вони ще не стали статевозрілими, а інші 2 були дорослими (4 і 5 років). Тож це, ймовірно, свідчить про те, що боривітри можуть гніздитися за тисячу кілометрів від місця народження. Крім того, в Україні зареєстрували 3 боривітрів із Росії: молодий птах із Московської області опинився на Закарпатті (20 серпня); також молодий боривітер з Воронізької області залетів на Черкащину (13 вересня); третій птах зимував в Івано-Франківській області, а з'явився він на світ на Куршській косі (Калінінградська обл.).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Влаштування штучних гніздівель у відповідних біотопах. Посилення контролю за обігом отрутохімкатів у сільському господарстві та дотриманням правил полювання.

Автор: А.М. Полуда

ПЕРЕПІЛКА ЗВИЧАЙНА

Coturnix coturnix (Linnaeus, 1758)

Ряд Куроподібні – Galliformes

Родина Фазанові – Phasianidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *C. c. coturnix*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду в Євразії займає майже всю Європу (крім більшої частини Фенноскандії та північних районів європейської території Росії), більшу частину Західного Сибіру, південно-західну частину Східного Сибіру (до Байкалу), Малу і Центральну Азію, південно-західне передгір'я Гімалаїв. Осередки гніздування є на Близькому Сході та у Передній Азії. В Україні гніздиться майже на всій території, крім Карпат та Гірського Криму; під час міграцій трапляється в усіх регіонах. Чисельність виду в Європі оцінюють у 3,32–6,72 млн. пар, і у більшості країн відбувається її зменшення – дослідженнями встановлено, що протягом останніх 10 років вона скоротилася на 25%. Найбільше цих птахів гніздиться в Росії – 1,5–2,5 млн пар, Румунії – 0,575–1,15 млн пар, Туреччині – 300–800 тис. пар, Іспанії – 285–640 тис. пар, Франції – 100–300 тис. пар, Польщі – 85–135 тис. пар. В Україні оціночна чисельність у 2004 р. становила 100–160 тис. пар. В останні 8–10 років реєструють катастрофічне скорочення чисельності цих птахів через застосування надзвичайно агресивних інсектицидів у посівах ріпаку, злакових культур, сої. На 2019 р. чисельність перепілки звичайної в Україні значно нижча 100 тис. пар. До негативних чинників, які впливають на стан європейського угруповання слід віднести також полювання та масовий відлов сітками в місцях концентрацій перепілок в періоди міграцій, тривалі посухи на африканських зимівлях.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. У південні райони країни з місць зимівлі повертається вже в першій половині квітня, в західні, північні та східні області – у другій половині цього місяці або на початку травня. Заселяє лучні території, сільськогосподарські угіддя з посівами злакових культур і багаторічних трав, цілинні ділянки степу, великі лісові галявини. Полігамний вид. Гніздовий сезон розпочинається з кінця квітня – початку травня і може тривати до середини червня. На півдні країни має місце другий гніздовий цикл. Осіння міграція починається з другої половини серпня, а пік прольоту реєструють у вересні; на півночі країни відліт завершується в першій половині жовтня, тоді як на півдні – на початку листопада. Міграція відбувається вночі. На місцях відпочинку птахи можуть утворювати тимчасові скупчення. Особливо часто в Україні це трапляється восени на морському узбережжі та яйлах Кримських гір, перед перельотом через Чорне море. Взимку поодинокі особини можуть траплятися переважно на півдні країни. Перепілки звичайні як весною, так і восени переміщуються у меридіональному напрямку. Середземне і Чорне моря птахи перетинають широким фронтом на висотах 200–400 м, але виділяють три зони, де інтенсивність міграції суттєво вища порівняно із суміжними ділянками: зокрема, це Східносередземноморська зона, яка включає Чорне

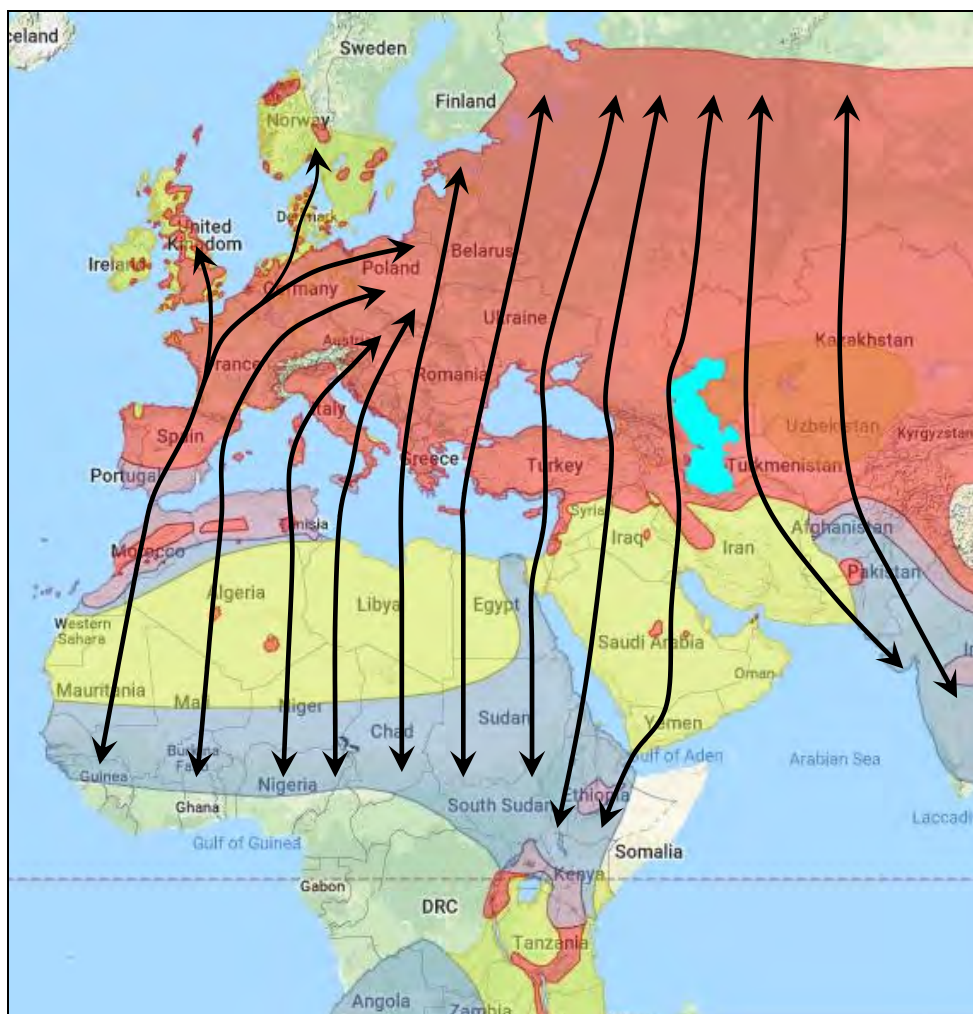
море, Малу Азію, Балкани, Близький Схід і схід Середземного моря; Центральносередземноморська зона – Апеннінський півострів, острови Сицилія, Сардинія, Корсика; Західносередземноморська зона – Піренейський півострів, острови Майорка, Ібіса. Місця зимівлі птахів європейського походження розташовані на півдні Піренеїв, Сицилії, крайньому півдні Балкан, північному заході Африки, у долині Нілу, зоні Сахелю і на низці територій, розміщених південніше екватора.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 13 зворотів від закільцьованих перепілок звичайних. Із них 8 зворотів пов'язані з птахами, яких або закільцювали, або вполювали під час осінньої міграції в горах Криму (більшість з них на яйлі гори Ай-Петрі поблизу Ялти). Вони вказують на напрямки переміщення птахів на зимівлю: всі ці птахи летіли через Малу Азію, деяких реєстрували саме там, а також на Кіпрі та в Єгипті. Крім того, 2 перепілок, яких закільцювали в березні в Єгипті, виявили в літній період на материковій частині України (Донецька і Полтавська обл.). Два звороти від перепілок, які чи розмножувалися, чи мігрували через територію України (Полтавська і Тернопільська обл.), надійшли з Італії. Зазначені дані демонструють, що більшість птахів, які якимось чином пов'язані з територією України, мігрують через Східносередземноморську міграційну зону, і тільки незначна частка – через Центральносередземноморську зону.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно організовувати природно-заповідні об'єкти (як мінімум, сезонні орнітологічні заказники) в місцях масових зупинок цих птахів під час міграцій. Найбільш важливим заходом є заборона використання небезпечних для птахів інсектицидів.

Автори: А.М. Полуда, В.О. Яненко

ЖУРАВЕЛЬ СІРИЙ

Grus grus (Linnaeus, 1758)

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes

Родина Журавлеві – Gruidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України; представлений номінативним підвидом *G. g. grus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до Угоди АЕВА. Занесений до Червоної книги України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Данію, північну частину Німеччини, Польщу, Скандинавію, країни Балтії, Білорусь, північні та центральні області європейської частини Росії, більшу частину Уралу, Західносибірську рівнину, Казахстан і Східний Сибір. Спорадично гніздиться в Румунії; ізольовані популяції існують у Туреччині й на Кавказі. В Україні достовірно гніздиться в 13 областях таких регіонів, як Полісся, Лівобережний Лісостеп і частково Лівобережний Степ. Європейська гніздова популяція виду складається з 113–185 тис. пар. Найбільші угруповання зосереджені в Росії – 25–40 тис. пар, Фінляндії – 23–50 тис. пар, Швеції – 21–39 тис. пар, Польщі – 20–22 тис. пар, Німеччині та Естонії – по 7–8 тис. пар, Литві – 5–10,5 тис. пар. Визнано, що у Європі чисельність виду має позитивний тренд. Чисельність в Україні становить 700–850 пар. Серед чинників, які негативно впливають на чисельність виду в гніздовий період, такі: господарська діяльність людини (вирубка заболочених лісів), зниження рівня води в гніздових біотопах, а під час сезонних міграцій – браконьєрство й загибель від використання отруйних приманок для мишоподібних гризунів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. На півдні, заході та в центрі України весняна міграція починається в першій декаді або середині лютого, масово стає в березні, інколи затягується до кінця травня. Навесні напрямки міграції – північний і північно-східний. Журавлі сірі оселяються по заболочених лісах (вільшаниках) на відкритих верхових, низинних та перехідних болотах і у заплавах з заростями очерету. Моногамний вид. Гніздяться окремими парами. Осінні міграційні переміщення реєструють вже на початку серпня; наймасовішими вони стають у жовтні, закінчуються в листопаді (інколи мігруючі зграї в Криму спостерігають у грудні). Головні напрямки перельоту – південно-західний і південний. Під час осінніх переміщень птахи утворюють міграційні скупчення на певних територіях. Одне з найбільших скупчень журавля сірого в Східній Європі формується на Чапельському поді, що в межах Біосферного заповідника «Асканія Нова», і в районі Центрального та Східного Сивашу. Там збираються 20–45 тис. птахів. Мігрують журавлі зграями по 20–100 ос. Трапляються поодинокі випадки зимівлі окремих невеликих груп журавлів у західних і південних областях, зокрема на Сиваші. Завдяки спорядженню птахів супутниковими передавачами вдалося з'ясувати, якими саме шляхами вони пролітають над територією України (<https://www.satelliittikurjet.fi/>, <http://birdmap.5dvision.ee/>) (див. контурну карту). Головним в Україні є східноєвропейський міграційний шлях, який розділяється на дві великі гілки – балтійсько-

понтійську (балтійсько-чорноморську) і російсько-понтійську (волзьсько-чорноморську). Журавлі зі східної частини Фінляндії, Естонії, Латвії, Білорусі, північного заходу Росії прямують по балтійсько-понтійській гілці й потрапляють в Україну через Рівненську, Житомирську, Київську та Чернігівську області, а далі летять уздовж Придніпров'я. По російсько-понтійській гілці мігрують журавлі з півночі і центральної частини Росії; вони перетинають кордон нашої країни у Сумській, Харківській і Луганській областях. Невелика частина цих птахів облітає Чорне море з заходу. Найвиразнішою особливістю осінньої міграції є те, що птахи з обох гілок східноєвропейського пролітного шляху об'єднуються в районі Кримського перешийка. Просуваючись далі, вони потрапляють до Криму і перетинають Чорне море. Місця їхньої зимівлі розташовані від Туреччини й Ізраїлю до Ефіопії й Судану, в межах Близькосхідно-африканського регіону зимівлі виду. Більша частина журавлів, які належать до прибалтійських та фінських угруповань, мігрують західноєвропейським та центральноєвропейським (балтійсько-угорським) шляхами і не потрапляють на територію України. Проте деякі зграї з цих угруповань, прямуючи до північно-західних африканських районів зимівлі (Туніс, Алжир), можуть перетинати Волинську, Рівненську і Львівську області.

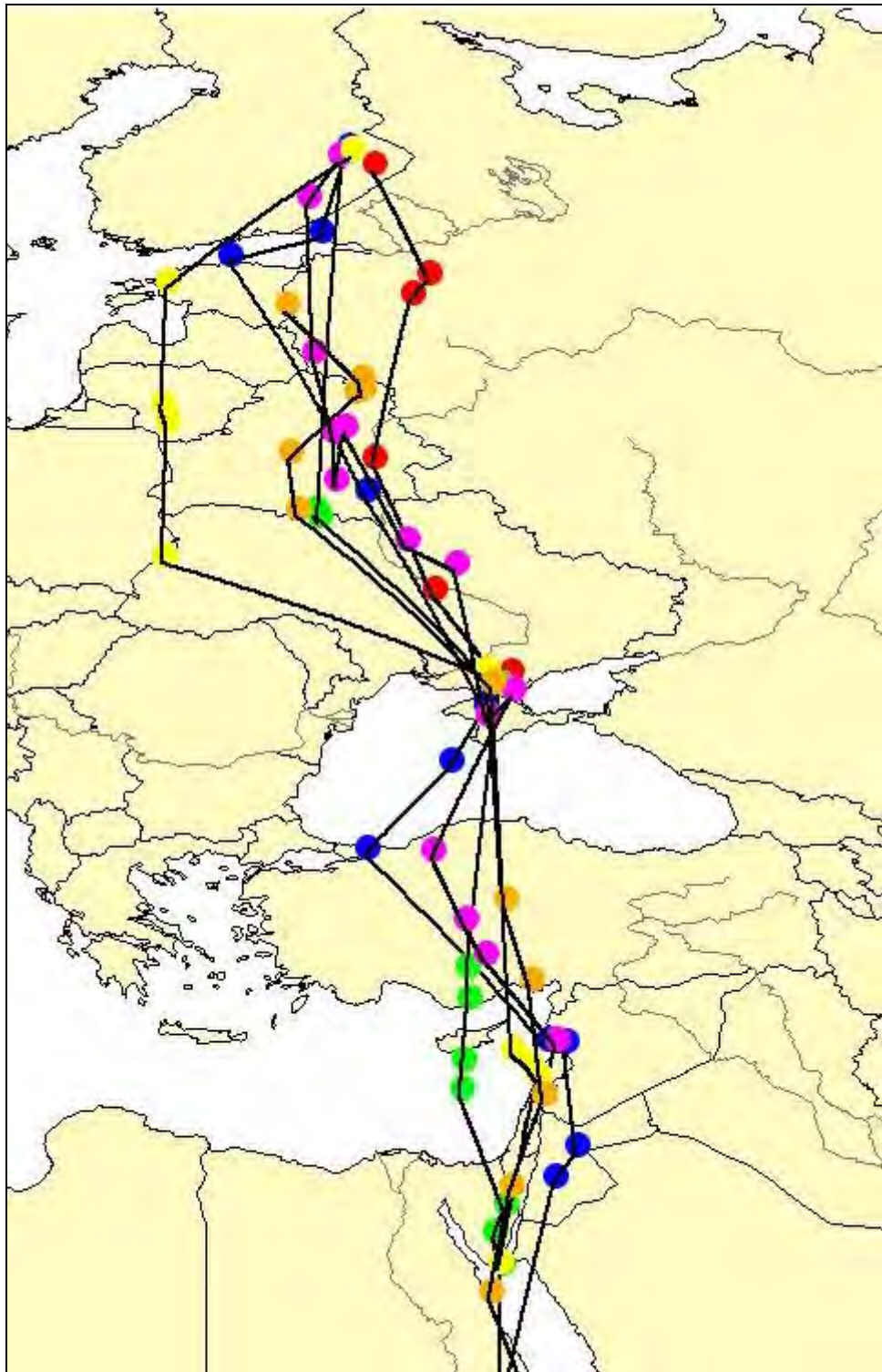
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 8 зворотів від закільцьованих журавлів сірих. Усі вони підтверджують загальну схему міграційних переміщень журавлів. Зокрема, із 4 птахів, яких закільцювали в Рязанському заповіднику (Росія), 3 виявили під час міграцій у Криму, Одеській і Херсонській областях. Четвертого птаха на другий рік життя, коли він був ще статевно незрілий, у період гніздування виявили на Полтавщині. Під час осінньої міграції 2 фінських журавлів зареєстрували у Волинській і Херсонській областях. Ще одного журавля закільцювали 27 лютого (у період зимівлі або міграції) в Ізраїлі, а наступної осені його знайшли мертвим на березі моря на Херсонщині.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Головні охоронні зусилля слід спрямувати на збереження місць гніздування виду в Січеславській (Самарській ліс) і Харківській, Донецькій і Луганській (долина р. Сіверський Донець) областях. У місцях сезонних скупчень, особливо в Криму та Херсонській області, необхідно створити заказники з режимом охорони місць перебування журавлів. Посилити контроль за браконьєрством із суттєвим збільшенням розміру штрафних відшкодувань. Розробка рекомендацій з охорони виду має базуватися на моніторингових дослідженнях головних періодів його життєвого циклу.

Автори: П.І. Горлов, А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ЖУРАВЕЛЬ СТЕПОВИЙ

Anthropoides virgo (Linnaeus, 1758)

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes

Родина Журавлеві – Gruidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Монотипний вид, підвидів не виділяють. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до Угоди АЕВА. Занесений до Червоної книги України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює степову зону від Лівобережного Придніпров'я до Приамур'я і північних районів Китаю. Відокремлений осередок гніздування є в Закавказзі. В Україні гніздиться на півдні Херсонської, південному сході Січеславської та Запорізької, південному заході Донецької, крайньому півдні Луганської областей, у Криму (крім гір). У світовій популяції налічують 200–240 тис. ос. У степах Європи розмножуються 9,7–13,3 тис. пар, з яких переважна більшість гніздиться в Калмикії (Росія) – 9,5–13,1 тис. пар. У межах України в гніздовий період перебуває 200–250 пар; у передміграційний період чисельність досягає 1 тис. ос. Упродовж ХХ ст. суттєво скоротилися ареал і чисельність виду, а на правобережжі він зовсім зник. Чинники зменшення чисельності: трансформація біотопів (заростання ланів і пасовищ високим щільним травостоєм), зменшення кількості місць для водопою, знищення гнізд під час випасання худоби та оброблення ланів, розлякування птахів (гинуть залишені яйця та пташенята), зростання кількості здичавілих собак, вилучення з природи кладок і виводків, відстріл дорослих птахів у місцях передміграційних скупчень (Присивашся, лимани Приазов'я, озера Керченського півострова).

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняна міграція триває з першої декади березня до кінця квітня; напрямок – північний схід. Оселяється на ділянках цілинних степів, пасовищ, сільськогосподарських ланів, перелогів з низьким розрідженим травостоєм або без рослинності, у тому числі на оголених каменях. Моногамний вид. Гніздиться окремими парами. Гніздо влаштовує на землі. Восени відлітає в останній декаді серпня – другій декаді вересня, інколи затримується до початку жовтня. Напрямок осінньої міграції – південний захід, від Криму через Чорне море – на південь. Мігрує на значній висоті, зазвичай у ночі невеликими зграями, які восени дещо більші порівняно з весняним періодом. Міграційні маршрути виду ще не достатньо вивчені: відомо лише, що над Кіпром щороку восени реєструють кілька сотень журавлів степових. Найвірогідніше, це птахи, які мігрували з Криму. Цікаво, що в Лівані, Ізраїлі та Єгипті (в тому числі на Синайському п-ові) їх майже не спостерігають, хоча птахи, які пролітають над Кіпром, мали б мігрувати і через Єгипет. Ймовірно, вони перетинають цю країну без зупинки і на значній висоті. Відома ще одна зона інтенсивного перельоту цього виду, яка розташована в північній частині Аравійського півострова; в її межах летять птахи, які з місць гніздування у Калмикії та на Нижньому Поволжі прямують до районів зимівлі в Африці на півдні Судану і Чаду. Припускають, що журавлі степові, які гніздяться на схід від Волги, зимують у Пакистані та Індії, а на захід – в Африці.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від закільцьованих журавлів степових.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вид потребує відновлення популяцій на заповідних територіях, розташованих у межах історичного ареалу. Необхідно створити охоронні території (Сиваш, Приазовська височина, північна частина Керченського півострова, південна частина Тарханкуту), винищити здичавілих собак, посилити контроль за відстрілом в місцях скупчень виду (лимани Північно-західного Приазов'я, Сиваш у межах Красноперекопського та Джанкойського районів, озера Джарилгач, Узунлар, Кояшське та Киркояшське в Криму), запобігати вилученню кладок і виводків.

Автори: Ю.О. Андрющенко, А.М. Полуда

ПАСТУШОК ВОДЯНИЙ

Rallus aquaticus Linnaeus, 1758

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes
Родина Пастушкові – Rallidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Виділяють 4 підвиди. В Україні трапляється лише номінативний підвид *R. a. aquaticus*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає більшу частину Європи (крім тайгової зони), південь Західного і Центрального Сибіру, північні та південно-східні райони Центральної Азії, окремі райони Південно-західної і Малої Азії, прибережні райони у Північно-західній Африці та дельту Нілу. В Україні гніздиться майже скрізь, крім Карпат і гір Криму. У європейській частині ареалу чисельність популяції оцінюють у 157–346 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання налічують у Росії та Іспанії, де гніздяться 15–50 тис. пар і 11,4–68,8 тис. пар відповідно; у Польщі – 10–20 тис. пар, Німеччині – 12,5–18,5 тис. пар, Туреччині – 8–16 тис. пар, Білорусі – 8–14 тис. пар, Угорщині – 5–10 тис. пар, Франції – 4–9 тис. пар. Значна частина європейської популяції виду зосереджена в Україні – 24–39 тис. пар. За даними обліків 2011–2017 років, в окремі зимові сезони поодинокі особини пастушка траплялися на водоймах Азово-Чорноморського регіону. Стан цього виду нині є безпечним, але на нього можуть негативно впливати знищення біотопів існування, зокрема суцільне очищення водойм від заростів очерету біля берегів та на мілководдях, і меліорація з метою осушення водно-болотних угідь. Негативний вплив спричиняють і різкі коливання рівня води на зарегульованих водоймах.

Особливості біології та міграції

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. На місцях гніздування пастушки починають з'являтися в кінці березні – на початку квітня. Гніздяться як на прісних, так і солонуватих водоймах різного типу. Обирають ділянки з густими заростями осоки, комишу, рогозу, очерету, в яких вони тримаються майже постійно. Оптимальною умовою оселення є наявність серед щільних заростей відкритих мулистих ділянок, озерець, каналів, до яких птахи виходять у сутінковий період, щоб здобути корм. Гнізда пастушки влаштовують у найгустіших заростях або заломах водно-болотяних рослин. Осінній відліт розпочинається в серпні і закінчується, зазвичай, на початку жовтня. Утім окремих птахів реєструють також в листопаді. У деякі зими невелика кількість їх зимує на водоймах півдня країни. Мігрують пастушки тільки вночі, поодинокі або попарно. У місцях зимівлі можуть збиратися у невеликі групи. Область зимівлі виду охоплює значну частину гніздового ареалу: Західну, Центральну та Південну Європу, Британські острови, Північно-західну Африку, південно-східні райони Центральної Азії, Малу Азію; крім того, Північно-західну Індію, Месопотамію, Близький Схід і дельту Нілу.

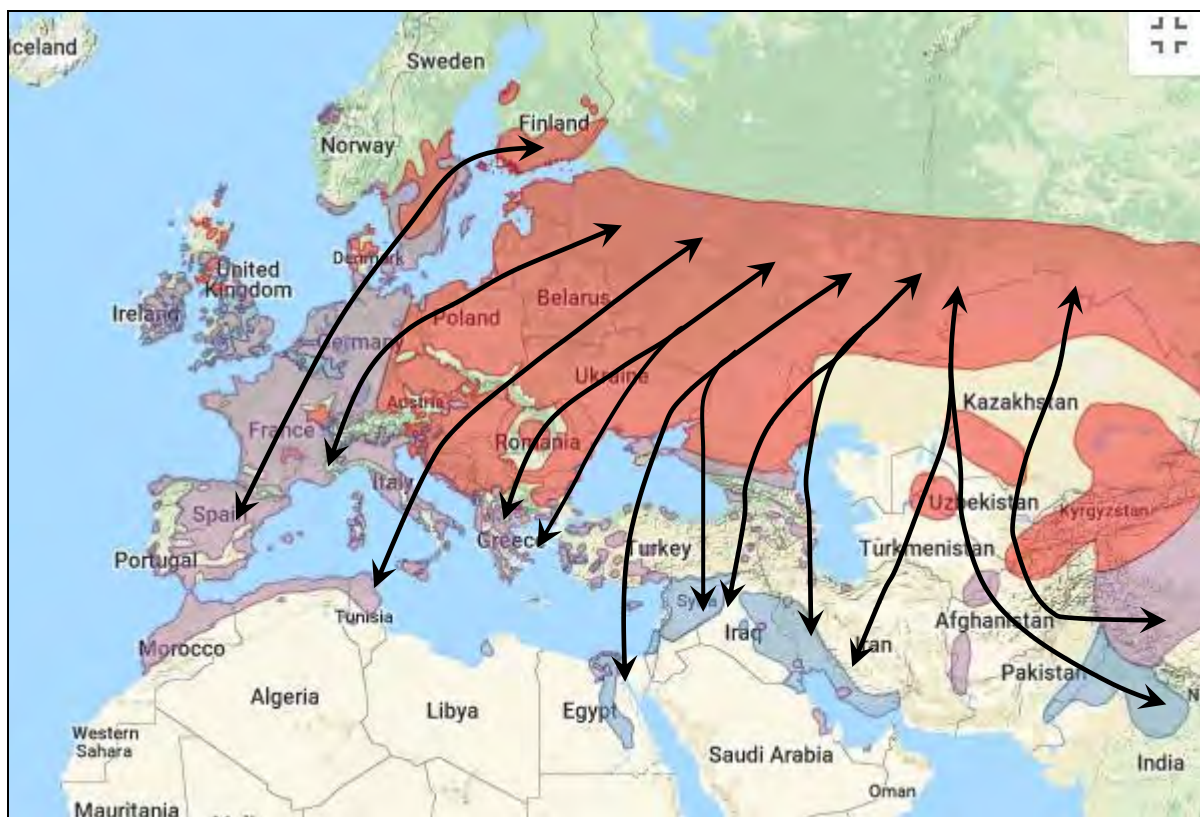
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є один дальній зворот від закільцьованого пастушка водяного. Птаха відловили під час зимівлі у Швейцарії, а на початку осінньої міграції його вполювали у Львівській області. Відстань від місця

повторного виявлення, де він, можливо, гніздився, до району зимівлі становила 1208 км; переміщення було майже широтним. Напрямки осінніх переміщень у діапазоні південний захід – захід є характерними для пастушків, які гніздяться в Польщі, Німеччині, Угорщині. Частина птахів, що розмножуються в Україні, восени летить на зимівлю в Південну та Західну Європу, але якась частка пастушків, напевно, мігрує в південному напрямку – до Малої Азії, на Близький Схід, у Єгипет.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Контроль режиму коливання рівня води на штучно створених водоймах для запобігання підтоплення гнізд пастушків, відмова від огульного осушення водно-болотних угідь і дотримання правил полювання, оскільки птахів цього виду можуть здобувати мисливці.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ПОГОНІЧ ЗВИЧАЙНИЙ

Porzana porzana (Linnaeus, 1766)

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes
Родина Пастушкові – Rallidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Монотипний вид, підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Спорадично гніздиться в Західній і Південній Європі; суцільна зона гніздування виду простягається від півдня Скандинавії і Центральної Європи до Єнісею та південно-західної частини Байкалу; гніздовий ареал включає також Закавказзя і південь Прикаспійського регіону. Звичайний вид майже на всій території України, крім Карпат і Гірського Криму. У Європі налічують 161–251 тис. гніздових пар. Значні за розміром угруповання локалізовані в Росії – 100–150 тис. пар, Білорусі – 25–30 тис. пар, Естонії – 2–10 тис. пар, Польщі – 3–5 тис. пар, Румунії – 0,5–3,1 тис. пар, Литві та Німеччині по 1–1,5 тис. пар. В Україні угруповання погонича звичайного становить 26–43 тис. пар. Найчисельніший він у лісостеповій і степовій зонах. На заплавах луках лівобережних приток Дніпра щільність в середньому сягає 10–15 пар/км²; у місцях скупчення на прольоті в Криму – до 20 ос./га. В останнє десятиріччя чисельність виду дещо збільшилась в окремих районах Азово-Чорноморського узбережжя та Криму завдяки розповсюдженню рисосіяння. Найбільш несприятливими чинниками для виду є осушувальна меліорація і значні коливання рівня води в місцях розмноження.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Прилітає в кінці березня – на початку квітня. Оселяється на осокових купинистих болотах у долинах річок, на лісових і степових болотах, у заростях біля річок, ставків, озер, каналів. Веде потайний спосіб життя. Пари утворюються після прильоту. Гнізда птахи розташовують над водою, влітаючи їх у стебла осоки або інших рослин, іноді розміщують на купинах. Осінній відліт відбувається у вересні – жовтні, іноді він затягується до кінця листопада. Поодиноких птахів реєструють і в грудні. Мігрують погоничі на відносно невеликій висоті – в діапазоні 100–300 м, виключно вночі, поодиноці або парами. Міграція відбувається широким фронтом загалом у меридіональному напрямку з деякою концентрацією в районах, так званих, сухопутних міграційних мостів – Балканського та Гібралтарського, а також над певними акваторіями Середземного моря, зокрема у смугах Південна Греція – о. Крит – Єгипет або Лівія і Південна Італія – о. Сицилія – Туніс або Лівія. Місця зимівлі виду розташовані переважно в Африці південніше екватора, а також у долині середньої частини Нілу та в його дельті.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від закільцьованих погоничів звичайних. Згідно результатам кільцювання цих птахів у Німеччині і Швеції, напрямки осінніх переміщень варіюють в діапазоні південь – південний захід, тобто погоничі із Північної Європи прямують на зимівлю в Західну Африку. Птахи зі Східної

Європи взимку напевно перебувають у Східній та Південній Африці, притримуючись тих напрямків міграції, як і погоничі з Центральної та Західної Європи.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона водно-болотних угідь, які придатні для існування виду.

Автори: А.М. Полуца, Г.Г. Гавриць

ПОГОНІЧ МАЛИЙ

Porzana parva (Scopoli, 1769)

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes

Родина Пастушкові – Rallidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Монотипний вид, підвидів не утворює. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид спорадично гніздиться в Південній і Центральній Європі, на півдні Фінляндії; суцільна зона гніздування охоплює південну половину Східної Європи, Кавказький регіон, північну і східну частини Казахстану, південний захід Західного Сибіру. В Україні трапляється майже на всій території, крім Карпат і Гірського Криму. Європейську популяцію оцінюють у 55–82,9 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання локалізовані у Росії – більше 20 тис. пар, Білорусі – 2–3 тис. пар, Угорщині – 1,8–3,0 тис. пар, Польщі – 1,5–2,0 тис. пар, Австрії – 1–2 тис. пар, Румунії – 0,9–6 тис. пар. На території України гніздиться приблизно половина європейської популяції цього погонича – 26–43 тис. пар. Але поширений він дуже нерівномірно. У деяких придатних біотопах (озера і болота в долині середньої течії р. Десни в Шосткинському і Ямпільському р-нах Сумської обл.) щільність може сягати 20–30 пар/ км². Найбільш численний у долинах річок лівобережжя Дніпра (Десна, Сула, Удай, Псел, Ворскла тощо). У деяких степових і приморських районах, де немає боліт і ставків з прісною водою, дуже рідкісний. Найбільш несприятливими чинниками впливу на вид є осушувальна меліорація та значні коливання рівня води в місцях розмноження.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. З місць зимівлі повертається в кінці квітня – на початку травня. Оселяється на водоймах різного типу, купинистих болотах, ставках, у заростях рогозу і очерету по берегах річок тощо. Завжди тримається густої надводної рослинності. Пари утворюються на місцях гніздування. Гнізда птахи мостять на торішньому заламаному очереті, плавові або купині, частіше над водою, ніж на березі. Осінній відліт відбувається у серпні – вересні. На півдні країни пролітних птахів реєструють також у жовтні. Окремі особини можуть затримуватись до середини листопада. Летять погоничі малі поодиночки або парами і тільки вночі на висотах 100–300 м. Міграція відбувається широким фронтом у меридіональному напрямку з деякою концентрацією біля, так званих, сухопутних міграційних мостів – Балканського та Гібралтарського, а також над певними ділянками Середземного моря, зокрема у смугах Південна Греція – о. Крит – Єгипет або Лівія і Південна Італія – о. Сицилія – Туніс або Лівія. Райони зимівлі європейських птахів (крім погоничів, які гніздяться на лівобережній частині басейну Волги) розташовані в Африці від дельти р. Сенегал на заході до Східної Африки, включаючи Кенію й Уганду. Значна кількість птахів, зокрема з України, зимовий період проводить у долині Нижнього Нілу. Погоничі, які належать до східних гніздових угруповань (східноєвропейські, південносибірські, казахські), зимують уздовж північно-східного узбережжя Перської затоки, північного узбережжя Аравійського моря та в Пакистані.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від закільцьованих погоничів малих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона водно-болотних угідь, які придатні для існування виду.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись

ДЕРКАЧ

Crex crex (Linnaeus, 1758)

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes
Родина Пастушкові – Rallidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Осередки гніздування виду є в Західній Європі та на півдні Скандинавії; суцільна зона гніздування охоплює південну частину Фінляндії, майже всю Східну Європу, північну і східну частини Казахстану, південну частину Сибіру до західного кордону Якутії. В Україні трапляється майже на всій території; в Криму є рідкісним, у Карпатах гніздиться тільки по долинах деяких річок. Західноєвропейська популяція деркача перебуває у виснаженому стані, помітне зниження чисельності триває з початку ХХ ст. Загальну чисельність європейської популяції оцінюють у 1,3–2,1 млн. самців. Великі гніздові угруповання виду зосереджені в Росії – 1–1,5 млн. самців, Латвії – 61,8–187,7 тис. самців, Естонії – 30–50 тис. самців, Польщі – 30–48 тис. самців, Білорусі – 26–32 тис. самців, Литві – 23–30 тис. самців, Румунії – 8–30 тис. самців. В Україні чисельність деркача оцінюють у 83,4–154 тис. самців. Він є найчисленнішим у заплавах великих річок лісової і лісостепової зон. До головних чинників, що загрожують виду, належать: розорювання заплавних луків, раннє сінокошення з використанням швидкісних косарок, перевипас худоби, інтенсифікація менеджменту луків (застосування мінеральних добрив), полювання та відлов в місцях масових концентрацій на шляхах міграцій. Пізні весняні повені можуть призводити до надзвичайно низького успіху гніздування.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Навесні з'являється з середини квітня до середини травня. Оселяється на вологих заплавних луках з негустим чагарником або без нього, лісових галявинах та вирубках недалеко від води. Осінній відліт відбувається в кінці серпня – вересні. Окремі птахи затримуються до середини жовтня, а на півдні – до середини листопада. Мігрують деркачі винятково вночі, поодиночі, на висотах 100–300 м. Перед подоланням значних морських акваторій птахи концентруються на ділянках узбережжя у значних кількостях, чекаючи сприятливих погодних умов, в першу чергу попутних вітрів. В Україні місця такої концентрації восени відомі на Миколаївщині та Херсонщині, але найбільшу концентрацію реєструють на яйлах Кримських гір. Хоча ці птахи летять широким фронтом, але відомі зони більш інтенсивної міграції, які зумовлені розташуванням у них міграційних скупчень і наявністю «сухопутних мостів» – Балканського та Гібралтарського, а також великих островів між Європою та Африкою – Крит, Кіпр, Сицилія. Умови для подібної концентрації існують також біля акваторії Чорного моря між південним узбережжям Криму та Туреччиною. Зимувать деркачі в східній частині Африки південніше екватора.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 8 зворотів від закільцьованих деркачів. Із них 5 пов'язані з птахами, яких закільцювали в місцях гніздування північніше України – у Латвії, Росії, Фінляндії та Швеції (2 птаха), а повторно їх виявили в Чернівецькій, Вінницькій, Полтавській, Луганській областях і Криму. Діапазон напрямків переміщення цих птахів був між південним сходом (шведські та фінський деркачі) і південним заходом (російський). Птах з Латвії мігрував чітко на південь. Серед зворотів є два досить цікавих. Одного деркача закільцювали 5 травня у Чехії, і через 10 днів його зареєстрували на Чернігівщині. За цей час птах подолав 1123 км у широтному напрямку (73°). Ймовірно, він перетнув Середземне море по «сицилійському мосту». Другого птаха закільцювали восени на г. Ай-Петрі в Криму, а в червні наступного року його рештки виявили в штучному гнізді сапсана, яке було споруджено на висотці Московського університету. Найімовірніше, хижак упіймав деркача в сутінках, під час його польоту. Можливо, що той ще мігрував. З регіонів, які розташовані південніше України, є тільки один зворот: птаха, якого закільцювали восени на Одещині, осінню наступного року здобули на півдні Греції. Додаткову інформацію дають результати кільцювання в інших країнах. Зокрема, шведських деркачів реєстрували на осінній міграції в Центральній Туреччині та на Синайському півострові, а на зимівлі – в Демократичній республіці Конго. Німецьких деркачів у період міграції виявляли на півдні Франції (південно-західний напрямок) і Кіпрі (південно-східний напрямок).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Повна заборона полювання на деркача; недопущення розорювання заплавних лук; використання таких методів при заготівлі сіна, які зберігають птахів; надання охоронного статусу найважливішим місцям концентрації виду в періоди гніздування та міграцій.

Автори: А.М. Полуца, Г.Г. Гавриць

КУРОЧКА ВОДЯНА

Gallinula chloropus (Linnaeus, 1758)

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes
Родина Пастушкові – Rallidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Виділяють до 16 підвидів. В Україні трапляється лише номінативний підвид *G. ch. chloropus*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні в Євразії поширений від Британських островів, Піренеїв, півдня Фенноскандії до півдня Західного Сибіру, Алтаю і Центральної Азії (крім пустельних районів), а також у Малій Азії, Месопотамії, Індії та від Далекого Сходу до Південно-східної Азії з усіма прилеглими до неї островами включно. Птахи цього виду в Україні на гніздуванні трапляються майже скрізь, крім Карпат. У межах Європи чисельність стабільна, і оцінюють її у 0,9–1,44 млн пар. З них особливо значна частка гніздиться у Великій Британії – приблизно 270 тис. пар; значні гніздові угруповання також зосереджені у Франції – 100–300 тис. пар, Італії – 100–150 тис. пар, Росії – 70–150 тис. пар, Іспанії – приблизно 58,4 тис. пар, Німеччині – 34–59 тис. пар, Нідерландах – 31,8–43,7 тис. пар, Румунії – 30,5–38,9 тис. пар. Чисельність популяції курочки водяної в Україні оцінено у 40–66 тис. пар. Відповідно до обліків 2011–2017 років, поодинокі птахи траплялися на зимівлі в Азово-Чорноморському регіоні та в межах Києва на полях аерації (очисні комплекси). Негативними чинниками впливу на вид є осушувальна меліорація, значні коливання рівня води на зарегульованих водоймах.

Особливості біології та міграції

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. Появу перших птахів на місцях гніздування реєструють у кінці березня – на початку квітня. Приліт триває протягом усього квітня. Для гніздування птахи обирають різноманітні прісні водойми, а саме ті ділянки на них, де серед заростей високої надводної рослинності є відкриті плеса чистої води, а також прибережні зарості очерету на незарегульованих ділянках річок. Гніздяться окремими парами. Міграція до місць зимівлі розпочинається наприкінці серпня. На півночі країни переліт закінчується на початку жовтня, а на півдні – на початку листопада. Мігрують птахи виключно вночі й поодиночі. Райони їхньої зимівлі розміщені в західних і південних районах гніздового поширення. У Центральній, Західній і Південній Європі курочки водяні є осілими, і ці самі регіони є місцями зимівлі птахів із Північної та частково Східної Європи. Крім того, птахи європейського походження можуть зимувати і на відповідних територіях у північній частині Африки, зокрема в країнах, розташованих біля Середземного моря та вздовж Гвінейською затокою Атлантичного океану.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 4 звороти від закільцьованих курочок водяних. Серед них 2 надійшли від птахів, яких закільцювали в Ізраїлі під час осінньої міграції і зимівлі: одного потім зареєстрували у Сумській області, де він гніздився, а іншого – восени у Львівській області. Третій зворот стосується курочки, яку закільцювали у середині квітня у Греції; в той же рік у серпні її виявили на Волині.

Наведені результати кільцювання свідчать, що курочки водяні, які пов'язані з територією України, мігрують через Східне Середземномор'я. Ймовірно, більша частина їх зимує там.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Запобігання діяльності, що призводить до скорочення площ водно-болотних угідь або повністю знищує зарості надводної рослинності на водоймах. Відмова від режиму різкого підвищення рівня води на штучних водоймах у весняний період, коли у птахів настає сезон розмноження.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ЛИСКА ЗВИЧАЙНА

Fulica atra Linnaeus, 1758

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes
Родина Пастушкові – Rallidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Виділяють 3 підвиди. В Україні трапляється лише номінативний підвид *F. a. atra*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздовий ареал виду займає території від Британських островів, Піренеїв, півдня Фенноскандії до південної частини Якутії, Далекого Сходу і Кореї, а також у Малій Азії, Месопотамії та на півострові Індостан. В Україні на гніздуванні трапляється майже скрізь, крім Карпат. Популяцію виду в Європі оцінюють у 0,945–1,55 млн пар, і вона має тенденцію до зниження. Найбільше гніздове угруповання зосереджене в європейській частині Росії – 250–450 тис. пар; суттєва частка лисок гніздиться також у Нідерландах – 120,3–166,6 тис. пар, Франції – 50–150 тис. пар, Німеччині – 66–115 тис. пар, Румунії – 66,8–79,3 тис. пар, Польщі – 33–57 тис. пар, Угорщині – 25–50 тис. пар. Доволі значним є гніздове угруповання виду в Україні – 70–90 тис. пар. На європейських зимівлях перебуває 2,86–4,62 млн ос. цього виду. Обліки 2011–2017 років свідчать, що в Азово-Чорноморському регіоні країни зимує 4–20 тис. ос. На лиску негативно впливає радикальне перетворення біотопів її існування, а саме осушувальна меліорація та несприятливі погодні умови, на українських зимівлях зокрема.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. На місцях гніздування на півдні країни лиски з'являються на початку – в середині березня. На решті території їхню появу реєструють з кінця березня, масово – у квітні. Заселяють лиски значні за площею водойми, обирають ділянки із заростями очерету, рогозу або ситнягу. Гніздяться окремими парами, інколи утворюють поселення з доволі щільним розміщенням гнізд. Розташовують гнізда в заростях, які майже завжди межують з вільними плесами, або серед розрідженої надводної рослинності. Для лисок є характерним утворення скупчень у період зміни оперення: місця линяння відомі в Азово-Чорноморському регіоні – Східний Сиваш, Каркінітська, Тендрівська, Ягорлицька затоки Чорного моря. На окремих ділянках моря можуть концентруватися тисячі особин. У післягніздовий період, перед осіннім відльотом лиски починають утворювати значні зграї. Відліт з північних областей країни відбувається у вересні – жовтні, на півдні він триває до заморозків. Птахи мігрують лише вночі. Навесні вони здійснюють перельоти невеликими зграйками, парами і поодиночці. Восени летять великими сформованими зграями. На водоймах півдня країни і деяких акваторіях внутрішніх водойм вони залишаються зимувати. Область зимівлі лиски включає західні та південні районах її гніздового поширення, зокрема Центральну, Західну і Південну Європу. Крім того, птахи європейського походження можуть проводити зиму в Африці в країнах біля Середземного моря, на територіях понад Нілом та у західній частині Сахелю.

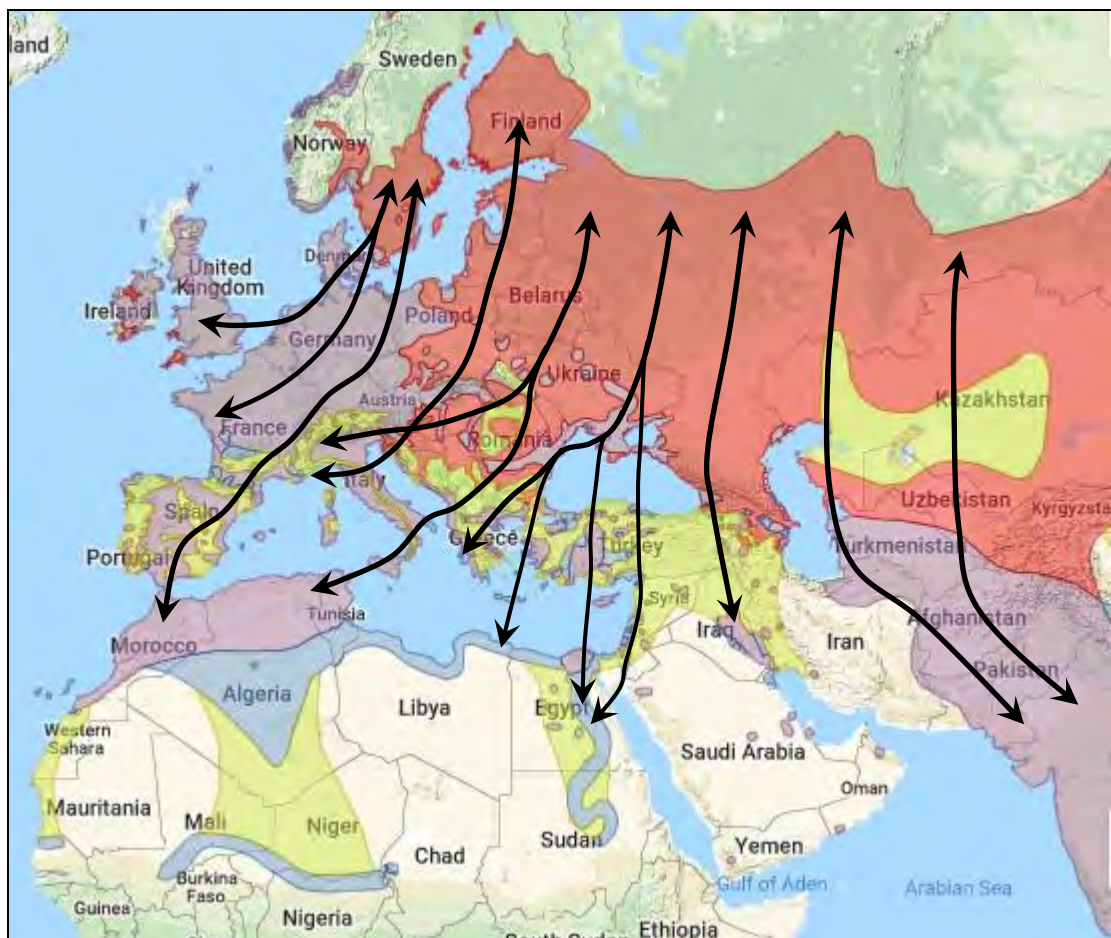
Прибережна акваторія Чорного моря та Придунайський регіон у межах України є традиційними районами зимівлі лисок.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 83 звороти від закільцьованих лисок. Зокрема, 33 птахів закільцювали в Україні як під час гніздування, так і линяння. Інших 50 зворотів отримано від птахів, яких мітили за межами країни переважно в періоди міграції чи зимівлі. Аналіз усіх зворотів показує, що більшість лисок, які пов'язані з територією України, зимовий період проводять у Центральній і Південній Європі (Швейцарія, Італія, Південна Німеччина). Проте певна частина птахів зиму перебуває в Туреччині (1 зворот), на Близькому Сході (3 звороти з Ізраїлю). Одну лиску, яка з'явилася на світ на Одещині, зареєстровано в Єгипті (дельта Нілу); вона перемістилася в південному напрямку на 1692 км. Через територію України проходять міграційні маршрути птахів з Росії (Краснодарський край, Саратовська обл.), Литви, Польщі. Частина з них залишається у нас зимувати. Доволі незвичним є зворот від лиски, закільцьованої в Іспанії. Вона з'явилася на світ на півдні цієї країни, і через 4 роки в серпні її вполювали на Донеччині. Птах перелетів на 3784 км на північний схід.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Недопущення різкого підйому рівня води на штучно зарегульованих водоймах у весняний період для запобігання затоплення гнізд лисок. Контроль дотримання правил використання ресурсів дичини, оскільки лиска є традиційним об'єктом полювання.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полууда

ДРОХВА

Otis tarda Linnaeus, 1758

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes

Родина Дрохвові – Otididae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *O. t. tarda*. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України. У рамках Боннської конвенції укладено Меморандум про взаєморозуміння щодо збереження та менеджменту середньоєвропейської популяції дрохви.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії на гніздуванні вид поширений на Піренейському півострові, в окремих районах Центральної Європи та півдня Східної Європи, у Малій і Передній Азії, на південному заході Західного Сибіру та у північній частині Центральній Азії, а також від Забайкалля до Приамур'я і східної частини Монголії з прилеглими районами Китаю. В Україні достеменно гніздиться у Степовому Лівобережжі, включаючи Крим; зимує в південних областях країни, переважно в Північно-східному Приазов'ї (між Дніпром та Сивашем), у Степовому Криму. Протягом XX ст. вид зник на більшій частині нашої країни. В Європі чисельність оцінюють у 17,1–20,8 тис. самців і визнано, що вона має негативний тренд; стан виду є вразливим. Найчисленніші угруповання дрохви сконцентровані в Іспанії – 13,75–16,5 тис. самців, Росії – 1,37–1,8 тис. самців, Португалії – приблизно 700 самців, Угорщині – 500–609 самців, Австрії – 120–140 самців. В Україні у гніздовий період налічують 500–720 самців; взимку перебуває 10,8–12,4 тис. ос., більшість з яких мігрує із Росії. Чисельність гніздових птахів є стабільно низькою, а зимуючих – зменшується. Чинники зменшення чисельності: втрата біотопів перебування (заростання ланів і пасовищ високим щільним травостоем); зменшення кількості місць для водопою; знищення гнізд під час випасання худоби, сінокосіння та обробки сільгоспкультур пестицидами; розлякування птахів (гинуть залишені яйця та пташенята); вилучення з природи кладок і виводків; відстріл дорослих птахів на місцях зимівлі (часто – це цілеспрямоване полювання), переважно на Керченському півострові, південному сході Херсонської та південному заході Запорізької областей; загибель від зіткнення з ЛЕП.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. У Криму є осілим. Навесні мігрує впродовж березня; напрямки міграції – північ і північний схід. Заселяє ділянки цілинних степів, луків, пасовищ, сільськогосподарських ланів, перелогів із середньо високим або низьким помірно розрідженим травостоем, а також території без рослинності. Полігамний вид. Самець не бере участі в насиджуванні яєць та виховуванні пташенят. Гнізда птахи лаштують на землі. У післягніздовий період дрохви тримаються зграями, іноді по кілька десятків птахів. Майже на всьому терені Європи вони є осілими. Виключення становить Східна Європа, де тільки в Південній Україні птахи трапляються протягом усього року. З європейської частини Росії вони відлітають на зимівлю або в південні області України (в

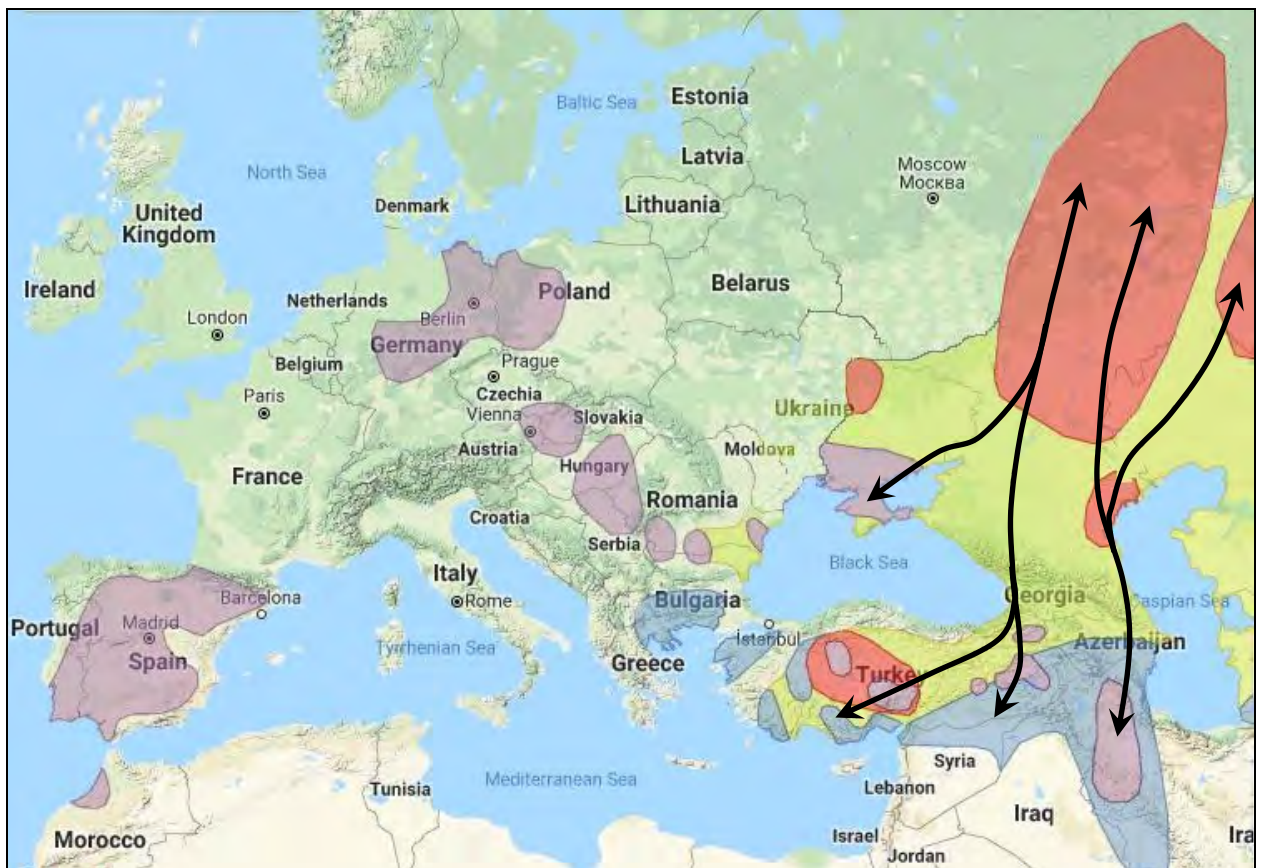
тому числі Крим), або в Малу Азію, на Близькій Схід та у Закавказзя. Осіння міграція триває із середини жовтня до початку грудня; напрямки – південь і південний захід. Птахи європейського походження зимують на Піренейському півострові, у Центральній Європі, на Балканах і півдні України, у Малій і Передній Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 4 звороти від закільцьованих дроздів. Усіх цих птахів закільцювали у Саратовській області Росії в період гніздування, а зареєстрували взимку в Херсонській області (3 звороти) та Криму. Вони перемістилися у напрямку захід – південний захід на відстань 1–1,2 тис. км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Створення охоронних територій (Сиваш, Приазовська височина, північна та південна частини Керченського півострова, північна частина Тарханкуту); запобігання браконьєрства у місцях його зимових скупчень (південний схід Херсонської та південний захід Запорізької областей, Керченський півострів); зниження чинника непокою, особливо у гніздовий період (квітень – червень); заборона використання небезпечних для птахів пестицидів. Вид потребує відновлення популяцій на заповідних територіях, де є відповідні біотопи.

Автори: Ю.О. Андрющенко, А.М. Полууда

ХОХІТВА

Tetrax tetrax (Linnaeus, 1758)

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes

Родина Дрохвові – Otididae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у світовій фауні. Монотипний вид. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає південні райони Західної Європи, низку територій у Південній Європі, південний схід Східної Європи, південні райони Західного Сибіру, північну половину Центральної Азії, частково Північно-західну Африку. В Україні гніздиться на Керченському півострові; мігрує та зимує в Присивашші, степовій частині Криму, Північно-західному Приазов'ї. У Європі чисельність оцінюють у 60,9–120 тис. самців, більшість з яких розмножуються в Іспанії – 41,5–86,2 тис. самців; значні угруповання також є в Португалії – 13,25–21,8 тис. самців, Росії – 4–9 тис. самців, Франції – 1,7–2,7 тис. самців. Вид перебуває у вразливому стані, його чисельність в Європі скорочується. В Україні в гніздовий період налічують 30–50 ос. (можливе гніздування 5–7 самок); взимку загальна чисельність, ймовірно, сягає 70–80 ос. Упродовж XX ст. майже зник з території України. Чинники зменшення чисельності: втрата біотопів існування (заростання пасовищ високим щільним травостоем); знищення гнізд під час випасання худоби і сінокосіння; розлякування птахів (гинуть залишені яйця та пташенята); вилучення з природи кладок і виводків; відстріл дорослих птахів.

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий, перелітний птах. Оселяється на ділянках цілинних степів, пасовищ, перелогів з низьким помірно розрідженим травостоем. З початку квітня самці розподіляються по гніздових територіях, і розпочинається їхнє токування, яке триває майже до кінця червня. Моногамний вид. Відомості про міграцію майже відсутні; поодинокі птахи з вересня до березня трапляються не тільки у гніздовому ареалі (Керченський півострів), але і поза його межами (Присивашша, Степовий Крим, Північно-західне Приазов'я). Райони зимівлі птахів європейського походження розташовані на півдні Європи, у Малій Азії, на Близькому Сході та подекуди на північному заході Африки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від за кільцьованих хохітв.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно створити нові охоронні території (південна частина Керченського півострова), посилити контроль за полюванням у місцях поширення виду (Північно-західне Приазов'я, Присивашша, Керченський півострів), запобігати вилученню кладок і виводків.

Автори: Ю.О. Андрющенко, А.М. Полуда

ЛЕЖЕНЬ

Burhinus oedicnemus (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Лежневі – Burhinidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *B. oe. oedicnemus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні вид поширений у лісостеповій і степовій зонах Європи, напівпустелях і пустелях Центральної Азії, Малій і Південно-західній Азії, Північній Африці. В Україні достовірно трапляється в Азово-Чорноморському регіоні, у центрі та на півночі країни – переважно вздовж великих річок. У Європі популяція складається з 53,4–88,2 тис. пар. Найбільші угруповання зосереджені в Іспанії – 30–40 тис. пар, Франції – 10–20 тис. пар, Італії – 3,6–6,6 тис. пар, Туреччині – 3–6 тис. пар, Росії – 2–3 тис. пар. В Україні чисельність оцінюють у 100–150 пар. Загальний стан європейської популяції стабільний, протягом останніх років відмічають позитивний тренд її чисельності. Водночас в Україні протягом останніх десятиріч відбувалося значне скорочення чисельності лежня, і ця негативна тенденція, найімовірніше, зберігається й нині (утім ступінь вивченості виду в країні є недостатнім). Чинники зменшення чисельності: знищення гнізд під час випасання худоби та обробці ланів, розлякування птахів (гинуть залишені яйця та пташенята).

Особливості біології та міграцій

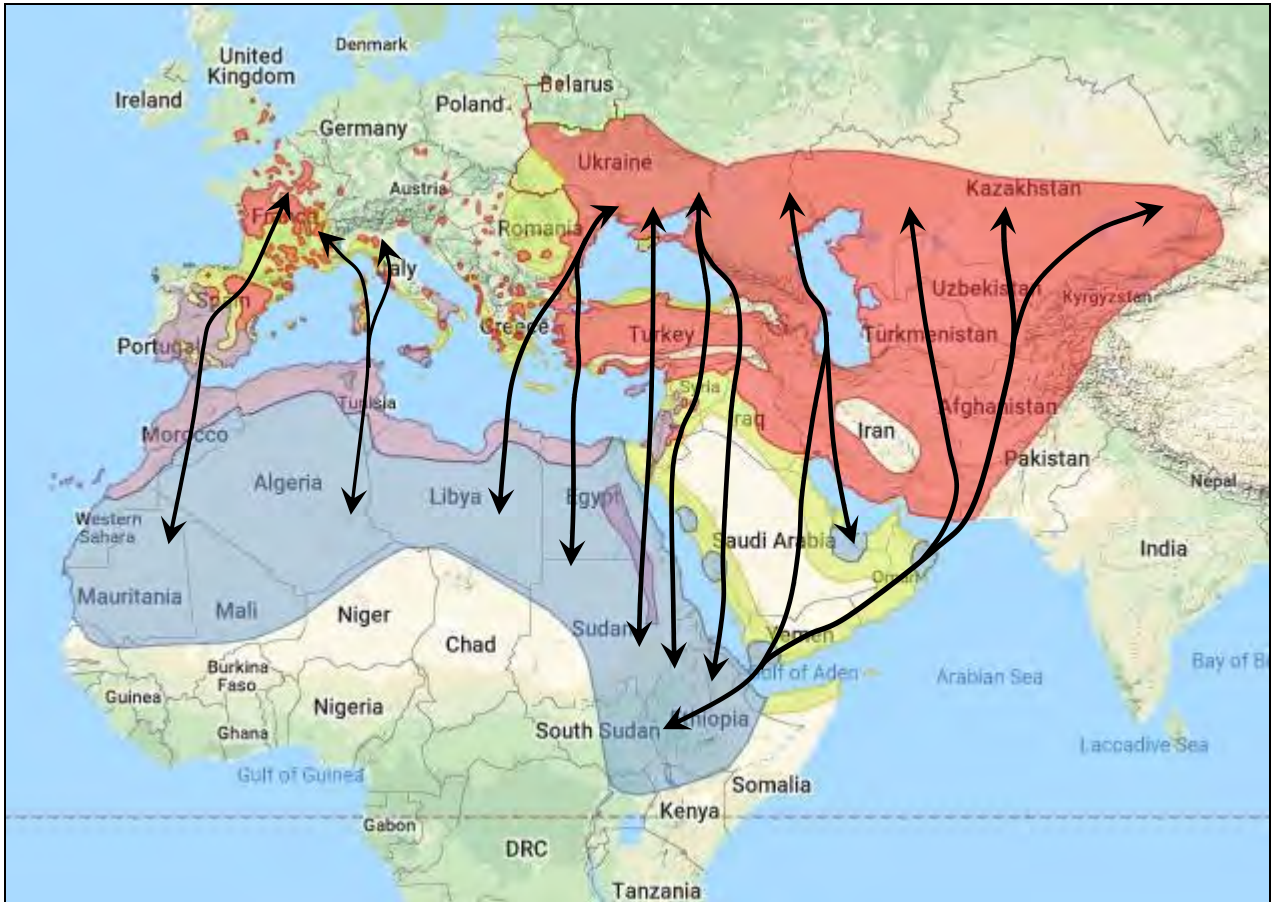
Гніздовий, перелітний птах. Оселяється на ділянках цілинних степів, пасовищах, сільськогосподарських ланах, перелогах з дуже низьким та розрідженим травостоєм або без рослинності, а також на ділянках з оголеним камінням, кам'янистих осипах і солонцях, у покинутих кар'єрах. Відкладання яєць відбувається з першої декади травня до середини червня. Моногамний вид. Гніздиться окремими парами. Про міграції лежня в Україні майже нічого не відомо. Навесні на півдні країни мігрує з кінця березня, на півночі – з кінця першої декади до кінця квітня. Восени міграція триває з початку вересня до середини жовтня. Переважні напрямки прольоту весною – південь і південний захід, восени – північ і північний схід. Птахи, які гніздяться в Україні, зимують на Близькому Сході, у Східній Африці та на півдні Аравійського півострова. Головні місця зимівлі виду розташовані на Піренейському півострові, Сицилії, Близькому Сході, в окремих районах Аравійського півострова, в Африці в пустелі Сахарі та зоні Сахелю.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від закільцьованих лежнів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Створення охоронних територій (Приазовська височина).

Автори: Ю.О. Андрющенко, А.М. Полуда

СИВКА МОРСЬКА

Pluvialis squatarola (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Сивкові – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Виділяють 3 підвиди, з яких в країні трапляється тільки номінативний. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Область гніздування виду має циркумполярний вигляд, займає арктичні райони Євразії та Північної Америки, утім Фенноскандія до неї не входить. В Україні трапляється під час міграцій і зрідка взимку в Придунав'ї. У межах Європи гніздиться лише в Росії в зоні тундри; тамтешнє гніздове угруповання оцінюють у 5–10 тис. пар. У декотрих інших європейських країнах сивки морські трапляються лише на зимівлі, зокрема у Великій Британії – приблизно 43 тис. ос., Франції – приблизно 30,5 тис. ос., Нідерландах – 14,3–35,6 тис. ос, Іспанії – 7,7–9,1 тис. ос., Португалії – 6,5–9,0 тис. ос., Італії – 4,8–6,4 тис. ос. В Україні на зимівлю може затримуватися не більше кількох десятків особин. Незначна кількість літує в нашій країні. Весною сивка морська є нечисленною, а під час осінньої міграції трапляється у досить звичній кількості в долинах великих річок і на морському узбережжі. Наприклад, у липні 1998 р. на о. Джарилгач трималися кілька сотень цих куликів. У місцях гніздування на сивку морську негативно впливають різкі погіршення погоди і хижакі в роки депресії чисельності лемінгів, а на місцях міграції та зимівлі – різного характеру забруднення берегової смуги, де птахи живляться і відпочивають. Трапляється, ці кулики стають об'єктом полювання. Вид включають до таких, що знаходяться у безпечному стані.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, зрідка зимуючий вид. Навесні перших пролітних особин реєструють інколи вже в першій половині березня як на півдні, так і у північній частині країни. Масовий проліт триває з кінця квітня до початку червня. Як осінні мігранти ці птахи в нашій країні з'являються вже у другій декаді липня. Найінтенсивніший період осінньої міграції припадає на вересень і жовтень. Окремі мігруючі птахи трапляються в листопаді, а незначна частина з них може затримуватися на зимівлю в Північному Причорномор'ї та дельті Дунаю. Навесні ці кулики летять поодиноці або парами, лише інколи малими зграйками, а восени, навпаки, майже всі сивки мігрують зграями. Проліт відбувається вночі на висотах у кілька сотень метрів; вдень зазвичай спостерігають переміщення цих куликів між місцями годування. На прольоті під час зупинок і на зимівлі вони тримаються вільних від рослинності плоских мулистих або піщаних берегів. Райони зимівлі виду розташовані вздовж морського та океанічного узбережжя Західної та Південної Європи, навколо усєї Африки, Австралії, південної частини Азії та Північної Америки, північної частини Південної Америки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 дальніх звороти від сивок морських. Одного птаха упіймали під час весняної міграції (22 травня) на Сиваші, а через

2 роки його виявили на зимівлі в Греції. Другого птаха закілювали 8 лютого у Південно-Африканській республіці, а через 7 років його відловили восени (10 вересня) на Східному Сиваші; відстань між місцями кільцювання та повторного відлову становить 8985 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Надання охоронного статусу місцям постійних скупчень цих птахів на шляхах їхньої міграції.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

СИВКА ЗОЛОТИСТА (ЗВИЧАЙНА)

Pluvialis apricaria (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Сивкові – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Виділяють 2 підвиди – *P. a. altifrons* та *P. a. apricaria* і обидва трапляються в країні. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду включає Ісландію, Британські острови, Фенноскандію, схід Прибалтики, Кольський півострів, Карелію і територію від південного узбережжя Білого моря до нижньої течії Єнісею. В Україні трапляється під час сезонних міграцій. Популяція виду в Європі складається із 630–860 тис. пар. Найчисельніші гніздові угруповання налічують в Ісландії – 250–310 тис. пар, Норвегії – 50–100 тис. пар, Швеції – 50–90 тис. пар, Фінляндії – 40–80 тис. пар. У значній частині європейських країн ці кулики зимують, зокрема у Великій Британії – приблизно 310 тис. ос., Франції – 0,2–1 млн ос., Португалії – 130–300 тис. ос. Загалом в Європі в зимовий період може перебувати 1,35–2,44 млн. ос. Незначну кількість птахів в окремі зими реєструють також в Україні. Інтенсивність міграції виду через нашу країну не є значною. Протягом міграційного періоду через неї пролітають, можливо, кілька тисяч цих куликів. У районах гніздування чинниками негативного впливу на вид є перетворення середовища його існування на сільськогосподарські угіддя, надмірне випасання худоби і заліснення. На шляхах міграції значний негативний вплив може мати полювання. Однак нині стан виду є безпечним.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, рідкісний зимуючий вид. На весняному прольоті птахів реєструють іноді дуже рано – в першій декаді березня. Міграція триває до кінця травня. Перші птахи, які почали осінній відліт з місць гніздування, з'являються в нашій країні вже наприкінці липня або в серпні. Інтенсивнішою міграція стає у вересні – жовтні. Мігруючих сивок реєструють до початку грудня. Коли погодні умови початку зими є м'якими, то проліт може тривати до початку третьої декади грудня, зокрема на заході України. Мігрують птахи переважно невеликими зграями до 40 ос., проте під час осіннього перельоту трапляються зграї у понад 100 ос. Для ночівлі зграї можуть збиратися в скупчення до 2 тис. ос. Для відпочинку і живлення ці сивки використовують виорані поля, а також площі з озиминою. Лише в окремі роки їх реєструють у кількості приблизно 100 ос. під час середньозимових обліків, зокрема в Криму. Райони зимівлі виду розташовані на Британських островах, Піренеях, у західній частині Франції, багатьох прибережних районах по обидва боки Середземного моря, вздовж західного узбережжя Чорного моря, на окремих територіях Малої Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 дальній зворот від сивки звичайної. Птаха за кільцювали під час зимівлі в Нідерландах, а через рік його зареєстрували весною на Чернігівщині. Тож сивка, напевно, здійснювала переміщення в широтному напрямку.

ПІСОЧНИК ВЕЛИКИЙ (ЗУЙОК ВЕЛИКИЙ)

Charadrius hiaticula Linnaeus, 1758

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Сивкові – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України; на гніздуванні представлений номінативним підвидом *Ch. h. hiaticula*, а у міграційні періоди ймовірно є потрапляння тундрового підвиду *Ch. h. tundrae*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає арктичну і субарктичну смуги Євразії та Гренландії. Осередки гніздування існують також на Британських островах, у Данії, Німеччині, країнах Балтії, Польщі та Білорусі. В Україні гніздиться у Волинській і Львівській областях. Європейська популяція виду становить 110–153 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання сконцентровані в Ісландії – приблизно 50 тис. пар, Росії – 25–50 тис. пар, Швеції – 11–19 тис. пар, Норвегії – 10–15 тис. пар, Великій Британії – 5,3–5,6 тис. пар, Фінляндії – 3–6 тис. пар. На більшій частині ареалу в Європі відмічають негативну тенденцію зміни чисельності. В Україні вперше виявлений на гніздуванні в 1995 р. У заплаві р. Прип'ять у національному природному парку "Прип'ять-Стохід" гніздиться 10–15 пар. Птахи з'явилися, ймовірно, з Білорусі, де ці кулики гніздяться в обмеженій кількості також тільки в заплаві Прип'яті. У Західній Європі розташовані численні райони зимівлі виду; чисельність птахів, які перебувають там, коливається в межах 71–80 тис. ос. Зокрема, тільки у Великій Британії та Франції зимують приблизно 36 тис. ос. і 13,1–16,2 тис. ос. відповідно. До чинників, що можуть загрожувати виду, належать випасання худоби в місцях гніздування, різкі коливання рівня води, рекреаційне використання місць гніздування.

Особливості біології та міграції

Гніздовий, перелітний птах. Весняна міграція відбувається з середини квітня до середини травня. Оселяється по берегах річок і морів з розрідженою рослинністю або на великих піщаних косах і пляжах. Гніздиться поблизу води. Кілька пар оселяються зазвичай недалеко одна від одної, нерідко разом із крячками річковими. Початок гніздування припадає на кінець травня – початок червня. Осінній переліт починається в серпні, масовий – у вересні. Весною не відмічають інтенсивної міграції цих куликів, що зумовлено нічним безпосадковим перельотом через Україну, тоді як під час осінньої міграції ці пісочники часто зупиняються на її території на досить тривалий час для відновлення своїх енергетичних ресурсів. Місця зупинок зосереджені вздовж руслу Дніпра, Прип'яті, Дністра, Десни, Південного Бугу тощо. Численніші ці птахи у водноболотних угіддях півдня України – Тузловська група лиманів, Центральний і Східний Сиваш, Ягорлицька, Тендрівська і Каркінітська затоки, а також на таких лиманах, як Куяльницький, Тилігульський, Дніпро-Бузький, Молочний. Місця зимівлі виду розташовані на морському узбережжі Західної Європи, Великої Британії, майже по усій

Африці (крім пустелі Сахари), на Аравійському півострові, узбережжі Перської затоки та півдня Каспійського моря.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 4 дальніх звороти від пісочників великих. Зокрема, двох птахів за кільцювали в Німеччині восени. Одного з них виявили наступного року на гніздуванні на Волині (р. Прип'ять). Можна припустити, що пісочники, які розмножуються в Україні, зимують у Західній Європі. Другий пісочник продемонстрував зміну міграційних шляхів – із західноєвропейського на континентальний (меридіональний): його вполювали в кінці серпня в Криму (Керченський півострів). Інший зворот також підтверджує, що якась частина цих куликів мігрує в меридіональному напрямку: 30 серпня птаха за кільцювали у Білорусі на р. Прип'яті, а через два роки 7 вересня його спостерігали (завдяки кольоровому кільцю) на Тилігульському лимані. Останній з наявних зворотів показує масштабність перельотів цих птахів у південному напрямку: кулика, якого за кільцювали на Центральному Сивашу в місці осіннього міграційного перебування, вже взимку виявили в Південно-Африканській республіці (відстань переміщення становить 8855 км).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно створювати природно-заповідні території в місцях гніздування цих птахів.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись, І.В. Шидловський

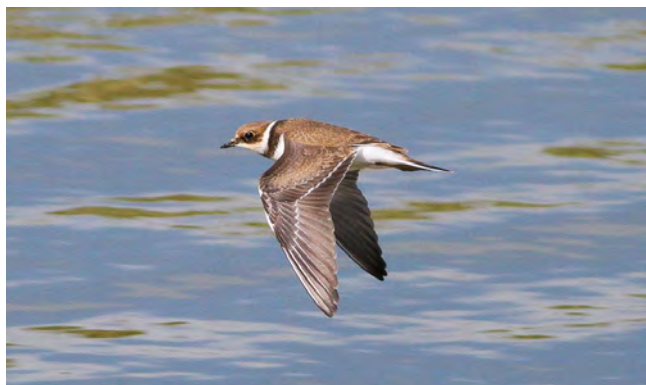

ПІСОЧНИК МАЛИЙ (ЗУЙОК МАЛИЙ)

Charadrius dubius Scopoli, 1786

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Сивкові – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України, представлений одним із 3 підвидів – *Ch. d. saronicus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює майже всю Європу (крім більшої частини Скандинавії і Північного Приуралля) та більшу частину Азії (крім арктичної і більшої частини лісової зон, Монголії, західної частини Китаю і Аравійського півострова). Осередки гніздування існують у Північно-західній Африці. На території України гніздиться скрізь, де є піщані або галькові коси в заплавах річок, по берегах водосховищ, морів та лиманів. У Карпатах не гніздиться. Європейська популяція становить 134–262 тис. пар. Найбільші угруповання налічують у Росії – 40–125 тис. пар, Білорусі – 8,5–12 тис. пар, Франції – 6–7,5 тис. пар, Німеччині – 4,3–6,8 тис. пар, Фінляндії – 4–5 тис. пар, Туреччині – 3–12,5 тис. пар, Греції та Румунії – по 3–5 тис. пар. Стан виду в Європі не є безпечним; відмічають негативний тренд його чисельності – протягом 15 років вона скоротилася приблизно на 25%. В Україні гніздиться, ймовірно, 7–10,6 тис. пар. До чинників, які негативно впливають на вид, належать випасання худоби і рекреаційний прес у місцях гніздування, різкі коливання рівня води, розмивання піщаних кіс.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняна міграція відбувається з кінця березня до кінця травня, коли ще триває переміщення до місць гніздування пісочників північних популяцій. Оселяється на піщаних і галькових косах, голих або з розрідженою рослинністю, іноді в піщаних і крейдяних кар'єрах, на городах і дамбах. Гніздиться зазвичай окремими парами, але може утворювати невеличкі групи до 10 пар, часто разом з крячками малими і річковими чи мартинами звичайними. Гніздування припадає на кінець травня – кінець червня. Осінній відліт починається в серпні, масовий – у вересні. Пісочники малі мігрують, як і більшість куликів, у темну частину доби. Головні місця зимівлі виду розміщені в екваторіальній зоні Африки, Південній та Південно-східній Азії. У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 7 дальніх зворотів від пісочників малих. Із них 2 звороти пов'язані з регіоном, який розташований південніше України, а саме з Ізраїлем: 24.03.1989 у північній частині цієї близькосхідної країни упіймали птаха, якого закріплювали в гніздовий період на Тилігульському лимані в дорослому віці, і того самого дня там закріплювали іншого птаха, якого рівно через місяць відловили на тому самому лимані. Обидва птахи перемістилися в меридіональному напрямку і подолали відстань у 1598 км. Важко впевнено стверджувати, що ці птахи зимували в Ізраїлі, оскільки в кінці березня вони вже могли мігрувати з південніших регіонів, наприклад зі Східної Африки. Інших чотирьох куликів закріплювали північніше України в місцях, де вони чи з'явилися на світ, чи гніздилися – по одному пташу у Швеції, Фінляндії, Литві та

Латвії. Усіх їх виявили в рік кільцювання в період між 2 та 30 серпня, тобто було отримано прямі звороти. Цікаво, що птахи переміщувалися у діапазоні напрямків від східно-південно-східного до південно-південно-східного. Найбільш східний напрямок був у кулика зі Швеції: його виявили у Луганській області. Зазначений напрямок осінніх міграцій не є незвичним для птахів із цієї країни. За даними Швецького центру кільцювання птахів, 6 цих куликів переміщувалися в південному чи південно-західному напрямках, 5 – мігрували на південний схід (звороти зі Східної Туреччини і самого півдня Індії, де один птах зимував). Водночас пісочники малі, яких кільцювали чи виявляли у Німеччині, не потрапляли до Азії: всі повторні реєстрації пов'язані із Середземномор'ям (за виключенням Близького Сходу) та Африкою.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона берегових зон річок і водосховищ, як головних місць гніздування цього виду.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ПСОЧНИК МОРСЬКИЙ (ЗУЙОК МОРСЬКИЙ)

Charadrius alexandrinus (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Сивкові – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *Ch. a. alexandrinus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду є дуже мозаїчним, він охоплює смугу від Північно-західного Причорномор'я до Приамур'я, Східнокитайського і Південно-Китайського морів. Осередки гніздування існують також на узбережжі Західної Європи, в Центральній Європі, Малій і Південно-західній Азії, на півдні Індії, Далекому Сході, узбережжі Аравійського півострова і північної частини Африки. В Україні гніздиться на прибережних ділянках Чорного і Азовського морів, на Сиваші, у Січеславській області. Чисельність виду в Європі оцінюють у 21,5–34,8 тис. пар. Найбільші угруповання зосереджені в Туреччині – 8–11 тис. пар, Іспанії – 4,3–4,6 тис. пар, Італії – 1,5–1,8 тис. пар, Франції – 1,3–1,5 тис. пар, Португалії – 1–5 тис. пар, Греції та Росії – по 1–2 тис. пар. За останні два десятиріччя європейська популяція суттєво скоротилася – у середньому на 25% за 15 років. Гніздове угруповання в Україні оцінюють у 1,6–2 тис. пар, хоча ще у 1980–1990 роках його чисельність становила більше 4 тис. пар. До негативних чинників слід віднести: перетворення та знищення прибережних морських природних біотопів внаслідок їхньої забудови та зростаюче рекреаційне навантаження, різноманітне забруднення навколишнього середовища.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Навесні прилітає в березні – квітні. Гніздиться як поодинокими парами, так і в колоніях разом з крячками та іншими куликами. У післягніздовий період тримається групами, поодинокі або у зграях з іншими куликами на пляжах піщаних і піщано-черепашкових островів та кіс, відкритих ділянках узбережжя з розрідженою трав'яною рослинністю або без неї, солончаках. Міграційні переміщення тривають протягом серпня – жовтня. На зимівлю ці кулики прямують у південні райони свого гніздового поширення (південніше Центральної і Східної Європи), а також у зону Сахелю та долину Нілу в Африці, на півострів Індостан та у Південно-східну Азію. Частина міграційного шляху птахи долають у світлу частину доби, переміщуючись вздовж берегових ліній морів у бік місць зимівель. Значні екологічні бар'єри, зокрема пустелі, долають уночі.

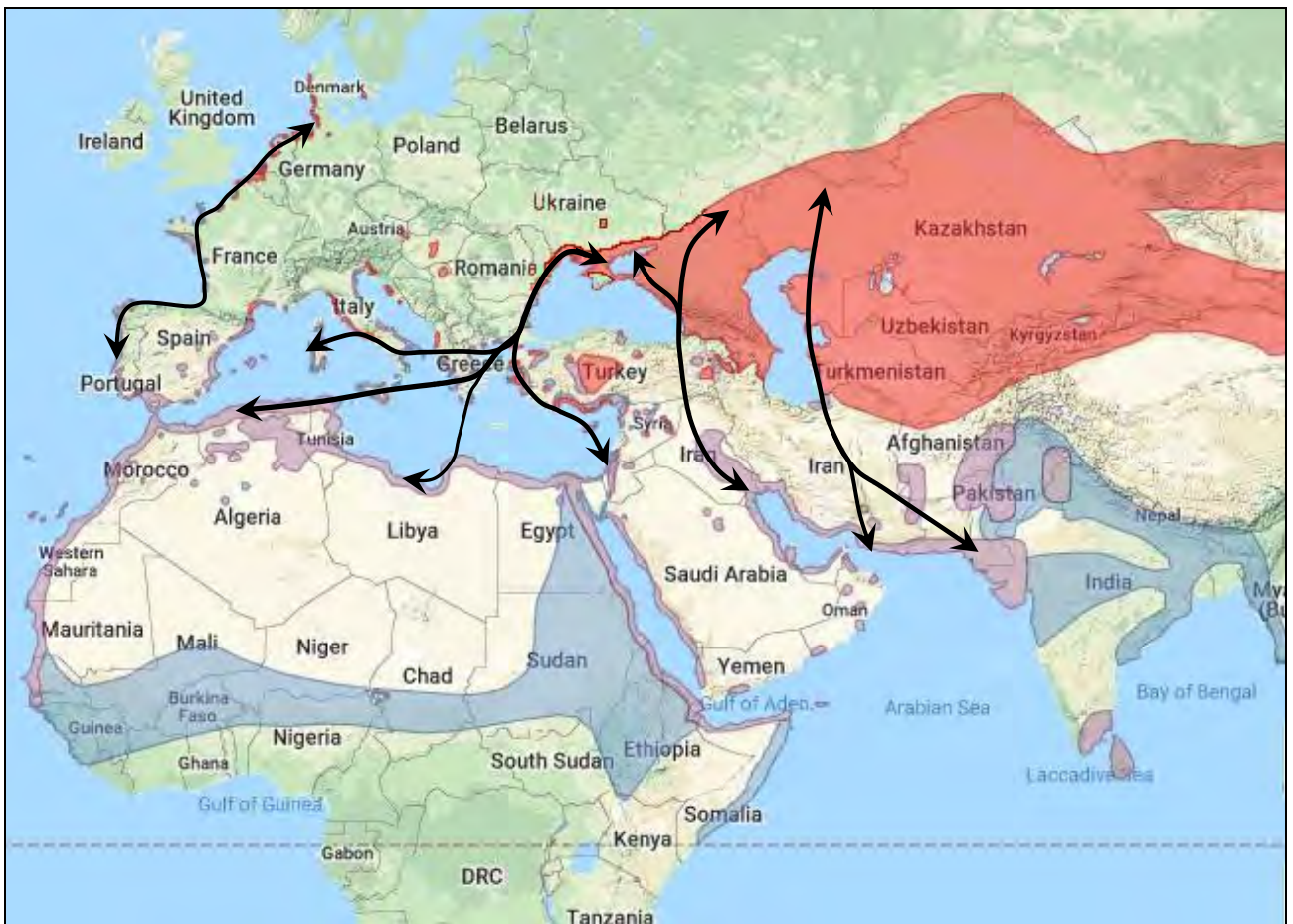
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 22 дальніх звороти від пісочників морських. Усіх птахів за кільцювали в Україні – в Одеській і Миколаївській областях у дорослому віці або пташенятами. З них 11 птахів повторно зареєстрували в Румунії (2 звороти) та Болгарії (9 зворотів) на початку осінньої міграції (серпень – вересень). Найбільш рання реєстрація – 24 липня (птаха спостерігали в Румунії поблизу Констанци).

Усі пізньоосінні та зимові реєстрації надійшли з більш південних регіонів. Зокрема, птахів виявляли на Апеннінському півострові (5 зворотів), Кіпрі (3 звороти), Мальті, Сицилії та в Тунісі (по одному звороту).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно створювати природоохоронні території в місцях масового гніздування виду. Потрібно регулювати чисельність хижаків, регламентувати рекреацію та випасання худоби в місцях гніздування, проводити заходи з покращання стану біотопів, де перебувають ці птахи.

Автори: А.М. Полуда, П.С. Панченко

ХРУСТАН

Eudromias morinellus (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Сивкові – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у світовій фауні. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду складається з кількох частин: хрустан поширений у Шотландії, Скандинавії та зоні тундри від Кольського півострова до Чукотки, з полярними островами включно. Крім того, гніздиться в альпійській зоні у гірських системах Альп, Судет, Великого Кавказу, Уралу та горах Алтаю і Сибіру. В Україні трапляється тільки під час сезонних перельотів (частіше восени), переважно у приморській зоні; бродячих особин інколи реєструють і влітку. У континентальних областях країни цей вид спостерігають дуже рідко. Чисельність хрустана в Європі оцінюють у 12,8–48,4 тис. самців, з яких: в Норвегії – 5–15 тис. самців, Росії – 4–25 тис. самців, Швеції – 2–4,7 тис. самців, Фінляндії – 1,5–3,0 тис. самців, Великій Британії – 279–644 самців. Протягом останніх десятиріч відбувається зменшення чисельності європейського угруповання хрустана приблизно на 25% протягом 21 року. Головним негативним чинником, який впливає на стан популяції цього кулика, є використання небезпечних пестицидів у місцях його міграційних зупинок та зимівлі.

Особливості біології та міграцій

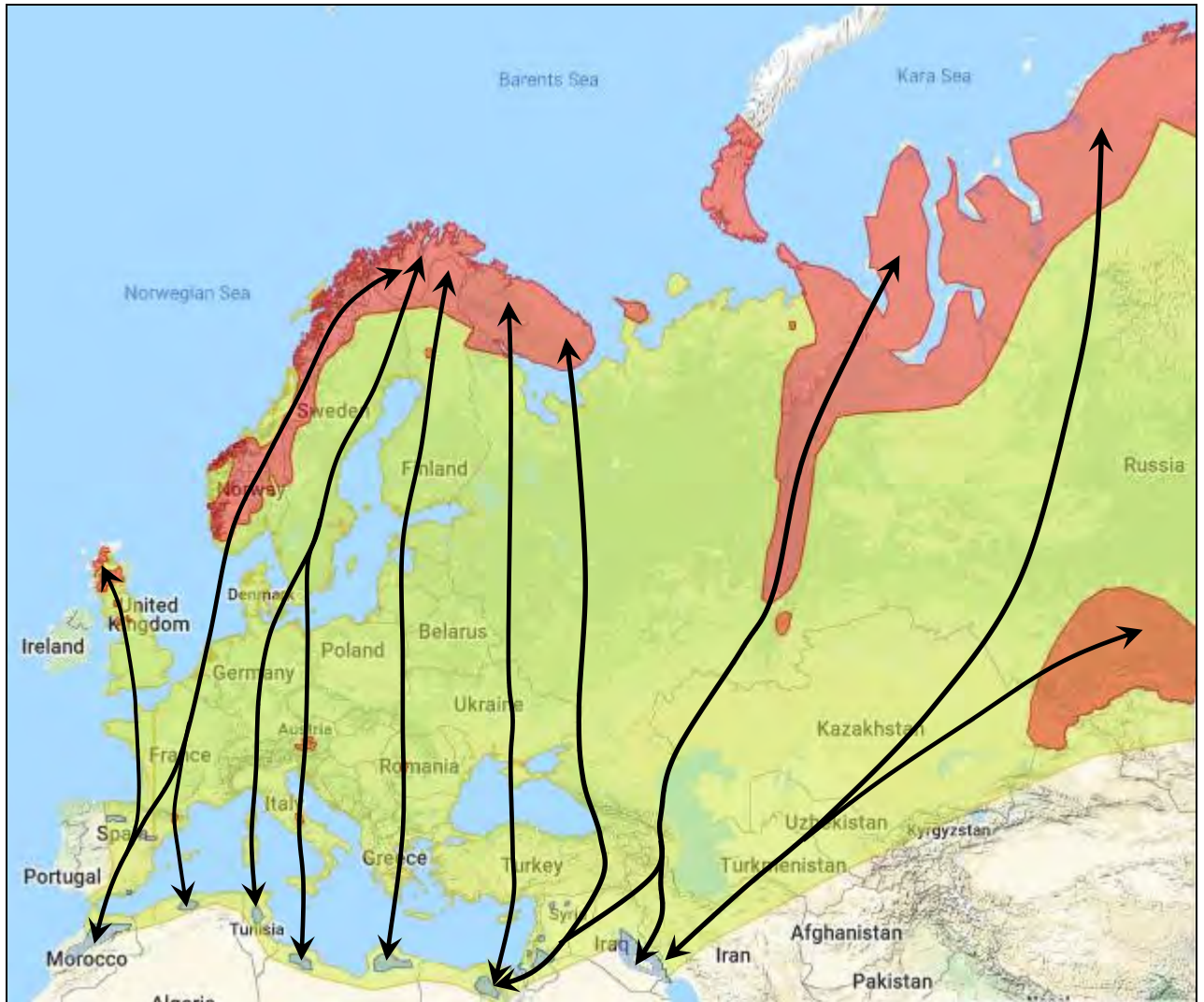
Пролітний птах. Весняна міграція в Україні триває з початку березня до початку травня. У районах гніздування птахи оселяються на кам'янистих ділянках у тундрі або альпійській зоні гір. Осінній переліт цього виду на території України починається в кінці липня і триває до листопада, у південних областях окремі птахи затримуються до початку грудня. Міграційні переміщення хрустани здійснюють у темну частину доби, а вдень зазвичай перелітають на незначних висотах між місцями годівлі. Мігрують вони широким фронтом; восени зупиняються на тривалий час в оптимальних для живлення біотопах, якими є степові ділянки та сільськогосподарські угіддя (рілля, поля під паром, пасовища тощо). Відомо, що весною більшу частину маршруту між районами зимівлі і гніздування птахи пролітають без тривалих зупинок. Тож поширеною є думка, що через територію України міграційні маршрути хрустанів не проходять. Слід зауважити, що на відміну від більшості інших куликів, які на відпочинок і годівлю концентруються у водно-болотних угіддях, де вони досить помітні, хрустани розосереджені по великих площах полів лісостепової та степової зон країни. Місця зимівлі виду розташовані переважно в Африканському Середземномор'ї, на Близькому Сході та в Месопотамії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 дальній зворот цього виду. Птах з'явився на світ на півночі Фінляндії, і в першу осінню міграцію його вполювали в Криму поблизу Севастополя. Він перемістився в південному напрямку на 2662 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Найбільш ефективним заходом для збереження хрустана є заборона використання небезпечних для птахів пестицидів.

Автор: А.М. Полуда

ЧАЙКА ЗВИЧАЙНА

Vanellus vanellus (Linneaus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Сивкові – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один вид роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Чайка поширена майже на усій території Європи (крім окремих районів на півдні та півночі), в Азії – від Уральських гір і північних прикаспійських районів до Верхоянського хребта і узбережжя Японського моря. До гніздового ареалу входять також Мала Азія і частково Передня Азія. Гніздиться майже по всій території України, крім Карпат та Гірського Криму. Основні місця гніздування зосереджені в Поліссі та північній частині лісостепової зони. В європейській популяції виду налічують 1,59–2,58 млн пар, і її стан визнано вразливим. Чисельність зменшується у більшості країн Європи – темпи оцінюють на 30–49% протягом 27 років. Найчисленніші угруповання знаходяться в Росії – 500–850 тис. пар, Великій Британії – приблизно 140 тис. пар, Нідерландах – 131,7–229,9 тис. пар, Латвії – 125,5–286,7 тис. пар, Білорусі – 100–160 тис. пар, Фінляндії – 92–120 тис. пар, Польщі – 90–120 тис. пар. За даними 1994–2003 років, гніздове угруповання чайки в Україні складалося з 65–124 тис. пар, з яких понад третини (33–36 тис. пар) були локалізовані в західних областях країни, з максимальною чисельністю в межах Волинської, Рівненської та Львівської областей. Проте з 2004 р. чисельність почала різко скорочуватися, і за 15 років вона зменшилася в кілька разів. Нині українське угруповання можна оцінити приблизно у 30 тис. пар. Більша частина європейської популяції і частина птахів із Сибіру зимують в Європі, де їхня загальна чисельність у цей період сягає 3,4–4,6 млн ос. Зокрема, у Франції перебуває 2,4–3,1 млн ос., Іспанії – 121,7–143,0 тис. ос., Нідерландах – 76,2–440,2 тис. ос. Найімовірніше, головною причиною різкого зменшення чисельності є глобальне потепління, яке, зокрема в Україні, проявляється у суттєвому зменшенні опадів, що призводить до висихання традиційних місць гніздування птахів і унеможливорює успішне розмноження. Другим негативним чинником є застосування небезпечних інсектицидів у сільськогосподарстві.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. На півдні країни навесні з'являється вже наприкінці лютого, на півночі – у середині або наприкінці березня. Для гніздування обирає зволожені відкриті ділянки пасовищ, лук, береги рівнинних природних і штучних водойм, землі сільськогосподарського призначення (зокрема, ріллю), ставкові рибогосподарські комплекси, відстійники з мілководдями та їхні одамбовані береги. Гнізда будує на землі: на голому ґрунті, серед розрідженої рослинності, на висохлих коров'ячих кізяках чи купинах. Гніздиться у квітні – липні, окремими парами або колоніально; може утворювати значні за кількістю пар поселення. Після гніздування частина птахів кочує в різних напрямках, а інші здійснюють справжню міграцію в райони

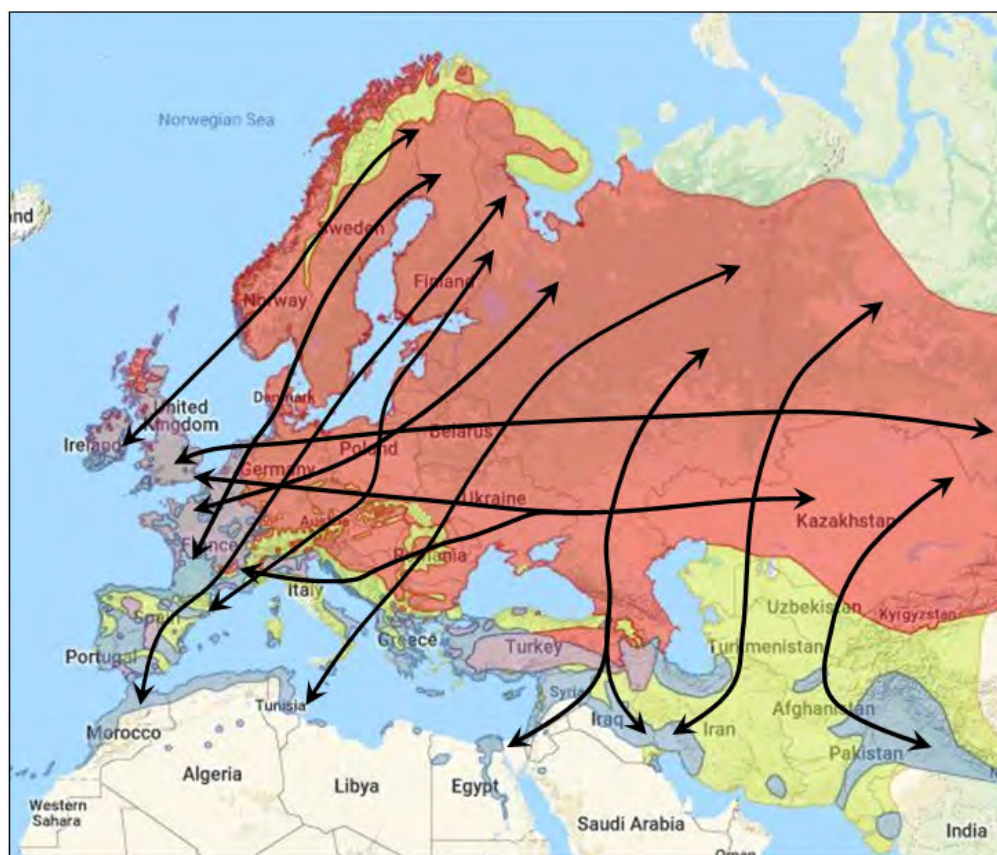
зимівлі (в Україні чайки мігрують у південно-західному і західному напрямках). Міграційні переміщення, котрі спостерігають у червні – першій половині липня, називають літньою міграцією. Осіння міграція відбувається у вересні – жовтні. Мігрують чайки зграями, у складі яких зазвичай від 10–15 до кількох десятків птахів. Для цього виду характерним є переліт як у світлу, так і темну частини доби. Райони зимівлі птахів європейського походження розташовані в Західній Європі, Середземномор'ї, у Малій і Передній Азії, на Близькому Сході. Чайки, які гніздяться в Україні, зимовий період проводять у двох регіонах: на материковій частині Західної Європи і Британських островах, а також у Південній Європі (від Греції на сході до Південної Франції та Тунісу на заході).

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 34 дальніх зворотів від цих чайок. Данні кільцювання свідчать, що птахи походженням з України зимують у двох регіонах. Так, на зимівлі в Середземномор'ї реєстрували птахів з різних частин України – північної (Житомирська, Київська, Чернігівська обл.), східної (Харківська обл.), центральної (Вінницька, Січеславська обл.), західної (Івано-Франківська обл.) та південної (Одеська обл.). Другий регіон зимівлі включає Британські острови, центр і північ Франції, Нідерланди і Бельгію; у його межах реєстрували птахів, які гніздилися чи народилися також у всіх частинах країни – від Донецької області на сході, Запорізької і Одеської областей на півдні до Волинської, Львівської, Закарпатської областей на півночі й заході. Найдовша відстань, яку подолав один із птахів між місцями зимівлі в Ірландії і літнього перебування на Миколаївщині, становила 2841 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Важливо розробити спеціальний менеджмент-план для збереження та відтворення виду і внести його до Червоної книги України. Необхідно охороняти основні місця гніздування та масових концентрацій птахів під час міграцій, обмежити відвідування людьми місць масових поселень куликів, але не забороняти сінокосіння та випасання великої рогатої худоби у допустимих межах. Повна заборона небезпечних для птахів пестицидів.

Автори: І.В. Шидловський, А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ЧАЙКА БІЛОХВОСТА

Vanellochettusia leucura (Lichtenstein, 1823)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Сивкові – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у світовій фауні, і зокрема у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Месопотамію, південь Центральної і окремі райони Південно-західної Азії, північне узбережжя Каспійського моря. З кінця 1960-х років до початку XXI ст. ареал розширювався на захід від Казахстану, Узбекистану, Туреччини, Іраку, Ірану, Афганістану в глиб Європи до України, Румунії, Греції. Чисельність в Європі становить 0,56–5,1 тис. пар; майже все гніздове угруповання зосереджене в Азербайджані – 0,5–5 тис. пар, в Росії гніздиться 40–80 пар. В Україні вид є переважно залітним, випадки гніздування зареєстровано в Криму, Січеславській області, а також на Херсонщині – у 1998 р. на поді Шпіндіяр, що в Чаплинському районі; у 2002 р. чисельність становила 4 пари.

Особливості біології та міграцій

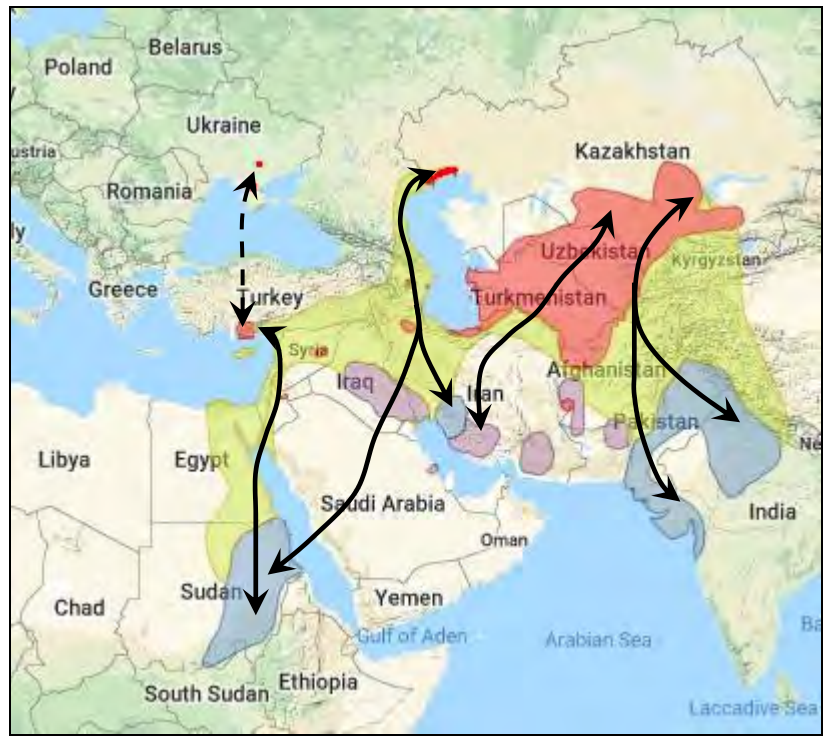
Рідкісний гніздовий і перелітний вид. Природним біотопом його існування є водойми з берегами, що поросли трав'яною рослинністю; вогі береги і дрібні острівці солонуватих озер; вологі місця з ефемерами та полином поблизу прісної та солоної води. Гніздиться розрідженими колоніями від 4 до 24 ос., поруч з куликами, крячками, мартинами. Шлюбний сезон припадає на квітень – травень. Гнізда розташовує на солончаках, осушених рисових полях, зарослих болотах і маленьких острівцях. Популяції в Ірані та Іраку є осілими, в Росії та Казахстані – перелітними. На зимівлю ці чайки мігрують на північний схід Африки в долину р. Ніл і Нубійську пустелю, а також до Афганістану, на північ Пакистану та Індії. Незначна кількість зимує на узбережжі південної частини Каспійського моря.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від чайки білохвостої.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Загрозою для виду є втрата водно-болотних угідь. Необхідно охороняти вже відомі місця його гніздування.

Автор: А.О. Маркова

КРЕМ'ЯШНИК

Arenaria interpres (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Сивкові – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний представник роду у вітчизняній фауні. Утворює 2 підвиди; в Україні представлений номінативним підвидом *A. i. interpres*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться на арктичному узбережжі Євразії та Північної Америки, включно з більшістю полярних островів. В Україні крем'яшники трапляються під час перельотів, переважно восени і в основному на узбережжі морів та вздовж Дніпра. Окремих бродячих птахів іноді реєструють влітку. Взимку поодинокі птахи трапляються в Азово-Чорноморському регіоні. У Європі чисельність виду на гніздуванні становить 15,9–37,1 тис. пар. Найчисленніші гніздові угруповання зосереджені в Норвегії – 5–15 тис. пар, Росії – 2,7–17 тис. пар, Фінляндії – 2,5–3,5 тис. пар, Швеції – 2–4 тис. пар. В Україні під час осінньої міграції перебуває до 10 тис. ос. Чисельність гніздового угруповання в Європі має тенденцію до зменшення, тоді як взимку протягом останніх років кількість цих куликів збільшується і становить 91,5–96,3 тис. ос. В Україні чинником загрози для виду може бути полювання.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, рідкісний зимуючий птах. Весняний проліт цього виду в Україні відбувається у кінці квітня – травні. Навесні міграція крем'яшників є малопомітною, оскільки вони перетинають територію країни майже без зупинок. До місць гніздування прилітають на початку червня. Оселяються на піщаних і кам'янистих морських берегах, іноді на сухих кам'янистих ділянках тундри, де немає густої рослинності. Осінній переліт цих куликів починається в Україні в кінці липня, а закінчується у вересні – жовтні. Під час перельоту птахи тримаються на піщаних косах і низьких мулистих берегах різних водойм, поодиноці або невеликими групами, інколи з іншими куликами. В цей час вони досить звичні на берегах Дніпра і його водосховищ. Крем'яшники, що походять з Євразії, зимують уздовж узбережжя Західної Європи, Британських островів і всієї Африки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 5 дальніх зворотів від цих куликів. Із них 4 птахів закілцювали на зимівлі у Намібії (Африка) між 12 грудня та 30 квітня. Остання дата свідчить, що ці птахи здатні швидко долати більше 10 тис. км, щоб досягти місць гніздування в тундрі. Повторно всіх цих птахів зареєстрували через кілька років у Запорізькій і Херсонській областях на осінній міграції між 21 серпня і 20 вересня. Ще одного птаха закілцювали у Швеції 10 серпня, а через 3 роки його відловили 12 травня на Молочному лимані (Запорізька обл.). Зазначимо, що майже всі осінні й зимові звороти птахів, закілцюваних у Швеції та Німеччині, надійшли з атлантичного узбережжя Західної Європи та Західної Африки.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно проводити природоохоронну пропаганду серед мисливців, що зменшить кількість відстріляних птахів цього виду.

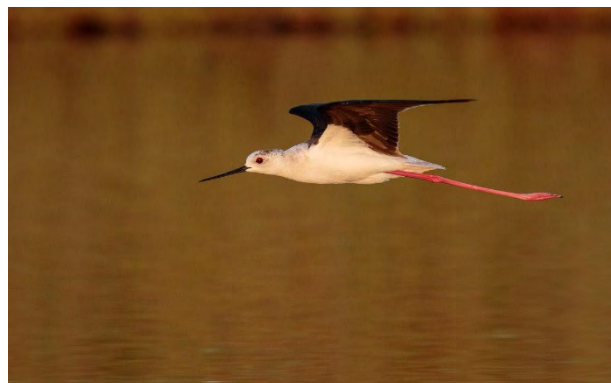
Автор: А.М. Полу́да

КУЛИК-ДОВГОНІГ (ХОДУЛИЧНИК)

Himantopus himantopus (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Чоботарові – Recurvirostridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *H. h. himantopus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює південну частину Європи, Центральну, Південну і частково Південно-східну Азію, Африку (крім пустелі Сахари і вологих тропічних лісів). В Україні гніздиться в Азово-Чорноморському регіоні. Окремі колонії ходуличника реєстрували у Волинській, Донецькій, Луганській, Харківській областях, Криму. В європейській популяції налічують 53,9–75,7 тис. пар. Найзначніші угруповання зосереджені в Іспанії – 14–15,5 тис. пар, Туреччині – 9–12 тис. пар, Росії – 3,8–12 тис. пар, Португалії – 2–5 тис. пар. Стан виду в Європі визнано безпечним. На території України гніздиться 8,5–10 тис. ос.; із них на Сиваші – 3,5–3,6 тис. пар. Чинники, які негативно впливають на стан гніздових угруповань виду: рекреаційний прес у місцях мешкання цих куликів, забруднення природного середовища.

Особливості біології та міграцій

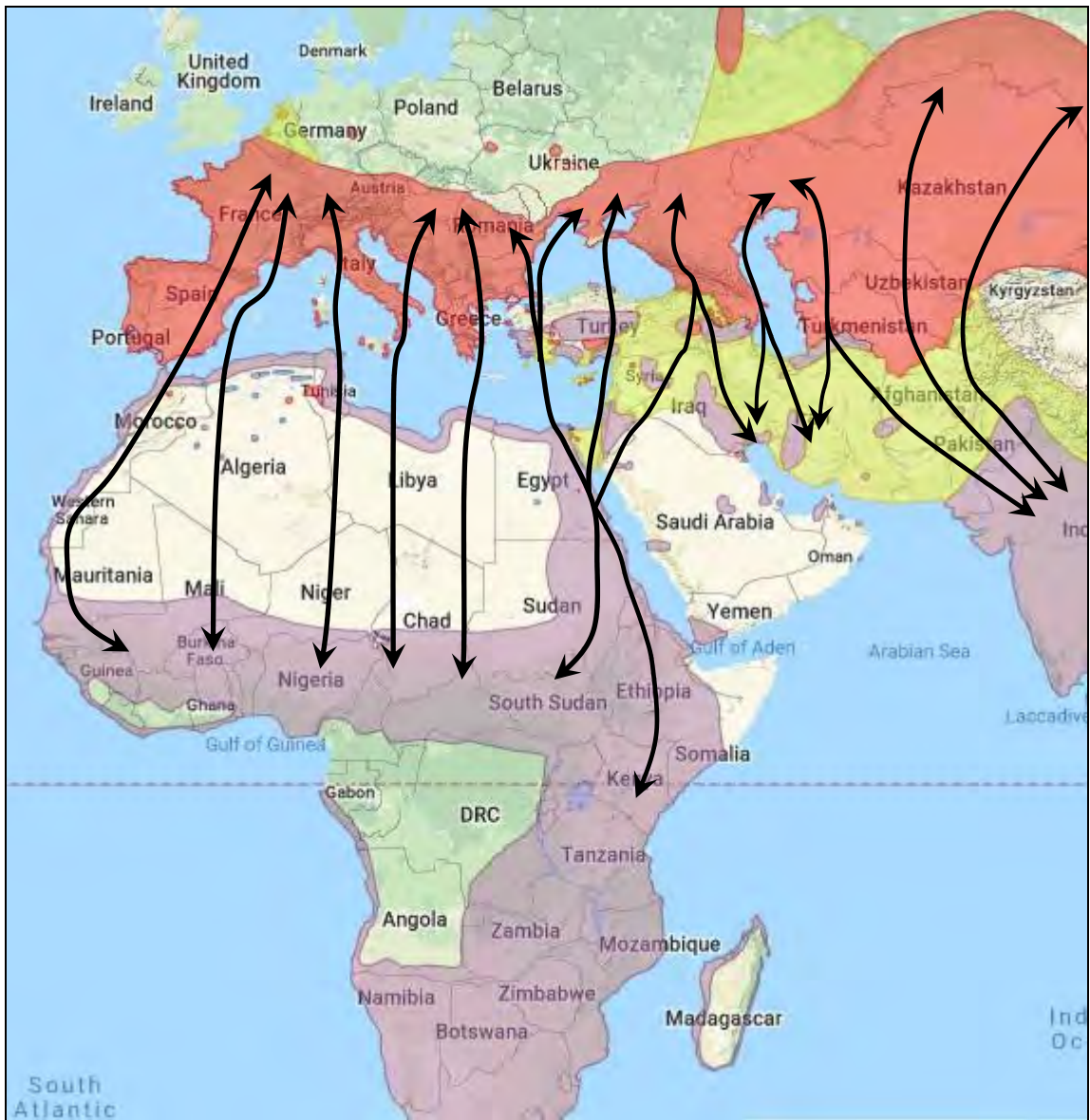
Гніздовий, перелітний птах. Весняна міграція відбувається у квітні – травні. Заселяє узбережжя морів, прибережні острови, напівзатолені острівці, мілкі водойми в долинах річок, купинясті болота, мілководні прісні та солонуваті озера, відстійники, риборозплідні ставки. Гніздиться вздовж берегової лінії або на відстані до 100 м вглиб водойми на мулистих острівцях, окремими парами і колоніями, іноді разом із крячками. Гнізда мостить на плоских берегах серед негустої рослинності або на купинах. Осіння міграція триває з кінця липня до кінця серпня. У періоди міграційних переміщень птахи тримаються поодиночі, парами або невеликими зграйками. На зимівлю ці кулики відлітають у південну частину свого гніздового ареалу. Зокрема, птахи європейського походження зимують в Африці, Малій Азії, Месопотамії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає дальніх зворотів від куликів-довгоногів. Але можна припустити, що птахи, які належать до українського угруповання, холодний період року проводять на півдні Малої Азії, на Близькому Сході та сході північної частини Африки (в Єгипті, Судані, Ефіопії, Кенії).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Слід узяти під охорону всі великі гніздові поселення виду шляхом створення сезонних орнітологічних заказників у гніздовий період, проводити широкі просвітницькі заходи.

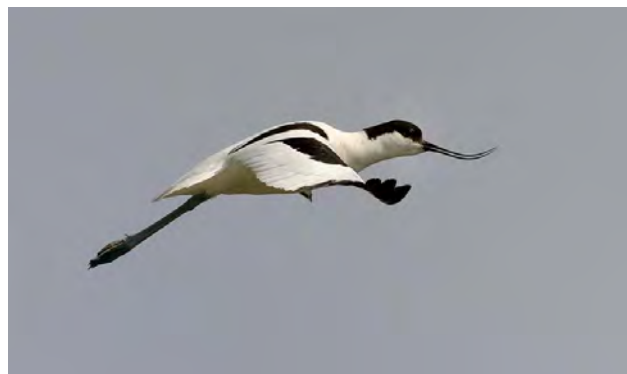
Автори: А.М Полуда, А.І. Корзюков

ЧОБОТАР (ШИЛОДЗЬОБКА)

Recurvirostra avosetta Linnaeus, 1758

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Шилодзьобкові – Recurvirostridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздовий ареал виду включає окремі території Південної, Західної та Центральної Європі; низку районів Північної Європи – у Швеції та Данії; суцільною смугою зона гніздування тягнеться від Нижнього Дунаю до Приамур'я зі значним охопленням Центральної Азії; великі за площею гніздові райони є в Малій і Південно-західній Азії, на більшій частині Східної та Південної Африки. На півдні України територія гніздування виду тягнеться від дельти Дунаю до Східного Приазов'я; він є звичайним на Лебединих островах, Центральному та Східному Сиваші, вздовж Арабатської стрілки, на косах Азовського моря, островах Молочного лиману, Кирилівській косі, в дельтах малих річок півдня. На сході країни та по долині Дніпра трапляється мозаїчно. Спорадично гніздиться в Прикарпатті. В Європі чисельність гніздового угруповання виду сягає 58,4–74,3 тис. пар, і його стан визнано безпечним. Найбільші угруповання зосереджені в Нідерландах – 7–9 тис. пар, Німеччині – 6,1–6,5 тис. пар, Іспанії – 5,5–6 тис. пар, Данії – 4,5–4,6 тис. пар, Туреччині – 2,5–5 тис. пар, Росії та Франції – по 2–3 тис. пар. Чисельність птахів, які гніздяться в Україні, коливається в межах 5–7 тис. пар. Зимовий період на терені Європи проводять 56–94,5 тис. ос. Із 1988 р. щорічно чисельність зимуючих чоботарів збільшується на 2–3 %. Найчисленніші зимові угруповання в Європі концентруються у Франції – приблизно 17 тис. ос., Іспанії – 12 тис. ос., Португалії – 8,5 тис. ос., Великій Британії – 7,5 тис. ос. Зниження чисельності виду в окремих регіонах відбувається переважно через зменшення площ придатних для гніздування угідь в результаті їх використання для рекреації. Негативно на його стан впливає і хімічне забруднення водно-болотних угідь, найперше пестицидами.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. З'являється в місцях гніздування досить рано: з другої декади березня до початку квітня. Оселяється на узбережжі морів, мілководдях прісних і солоних озер, відстійниках, островах. Моногам. Селиться як окремими парами, так і колоніями по кілька десятків пар. Полюбляє гніздиться на місцях з розрідженою трав'яною рослинністю. Відкладання яєць відбувається в середині – кінці квітня. У вересні майже всі молоді птахи відлітають до місць зимівлі. Деяка кількість дорослих птахів трапляється взимку на півдні країни, проте не щороку. Мігрують ці кулики зазвичай невеликими зграями. Птахи азово-чорноморської популяції зимують у Східному Середземномор'ї. Головні місця зимівлі виду розташовані у Західній Європі, навколо північно-західного, середземноморського і червономорського узбережжя Африки, в зоні Сахелю, а також у східній частині Африки. Майже всі зимові реєстрації чоботарів,

яких кільцювали у Швеції та Німеччині, пов'язані з атлантичним узбережжям Франції, Іспанії, Португалії та Марокко.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 32 дальніх звороти від цих куликів. Із них 28 стосуються птахів, яких за кільцювали пташенятами в Україні – на Одещині, Миколаївщині, Херсонщині та в Криму. Невелика кількість цих зворотів ілюструє напрями і відстані, на які переміщуються птахи під час післягніздових кочівель. Більша частина їх (17 зворотів) надійшла з місць зимівлі птахів українського походження: 5 ос. зареєстрували в Греції, по 2 ос. – у Єгипті, Італії та Іспанії, по 1 ос. – в Туреччині, Чорногорії, Македонії, Албанії, Мальті та Алжирі. Найдальший зворот отримано з Іспанії: птах походженням з Тилігульського лиману зимував на півдні Піренейського півострова; він пролетів у південно-західному напрямку 3285 км. Цікавим є й переміщення чоботаря, який з'явився на світ в Іспанії: вдруге його зареєстрували у 10-річному віці, коли він гніздився в Одеській області (Куяльницький лиман).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона поселень виду, особливо нових колоній, шляхом створення природо-заповідних об'єктів різних категорій; проведення просвітницької роботи серед населення.

Автори: Г.Г. Гаврись, А.М. Полуда

КУЛИК-СОРОКА

Haematopus ostralegus Linnaeus, 1758

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Кулики-сороки – Haematopodidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений підвидом *H. o. longipes*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздове поширення виду є дуже мозаїчним: трапляється на Британських островах, у Бельгії та Нідерландах, приморських районах Феноскандії та країн Балтії, на північному заході Білорусі, в басейні Дніпра, на більшій частині Східної Європи (крім тайгової зони), в окремих районах Малої Азії, на більшій частині Західного Сибіру і Центральної Азії, на Камчатці та сході Китаю. В Україні гніздиться на Азово-Чорноморському узбережжі, в долинах Дніпра, Десни та Прип'яті. Чисельність європейської популяції оцінюють у 284–354 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання сконцентровані у Великій Британії – 98,5–127 тис. пар, Нідерландах – 65–87 тис. пар, Норвегії – 30–40 тис. пар, Німеччині – 25–33 тис. пар, Данії – приблизно 17 тис. пар, Ірландії – 10–20 тис. пар, Швеції – 8–14 тис. пар, Росії – 6,5–15,5 тис. пар. Загальна чисельність кулика-сороки в Україні становить 650–880 пар. В окремі зими до 10 ос. цього виду реєструють під час обліків на водоймах півдня країни. Водночас в Західній Європі щорічно зимує 846–902 тис. ос., зокрема у Великій Британії – приблизно 338 тис. ос., Нідерландах – приблизно 230 тис. ос., Німеччині – 130–320 тис. ос. Європейське гніздове угруповання і чисельність зимуючих у цьому регіоні куликів-сорок мають негативні тренди змін: розраховано, що кожного періоду в 41 рік чисельність скорочується на 30–49 %. Причини зниження чисельності: деградація місць гніздування, заростання і розмивання піщаних островів, коливання рівня води у водосховищах, браконьєрство.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Прилітає в першій половині березня – квітні. Оселяється зазвичай на піщаних низинних берегах морів, річок, озер і водосховищ, а також на солончаках. Гніздиться окремими парами. Відкладання яєць триває з другої половини квітня до початку травня. Відлітає з місць гніздування протягом кінця липня – середини вересня, деякі птахи можуть затримуватися до жовтня. На півдні України поодинокі птахи інколи трапляються в зимовий період. Під час міграцій кулики-сороки летять поодинокі, попарно або невеликими зграйками; міграційні переміщення відбуваються переважно в темну частину доби на висотах у кілька сотень метрів. Зимують ці кулики на узбережжі Західної Європи та Балкан, уздовж берегів північної частини Африки і Аравійського півострова, Південно-західної і Східної Азії, на о. Шрі-Ланці.

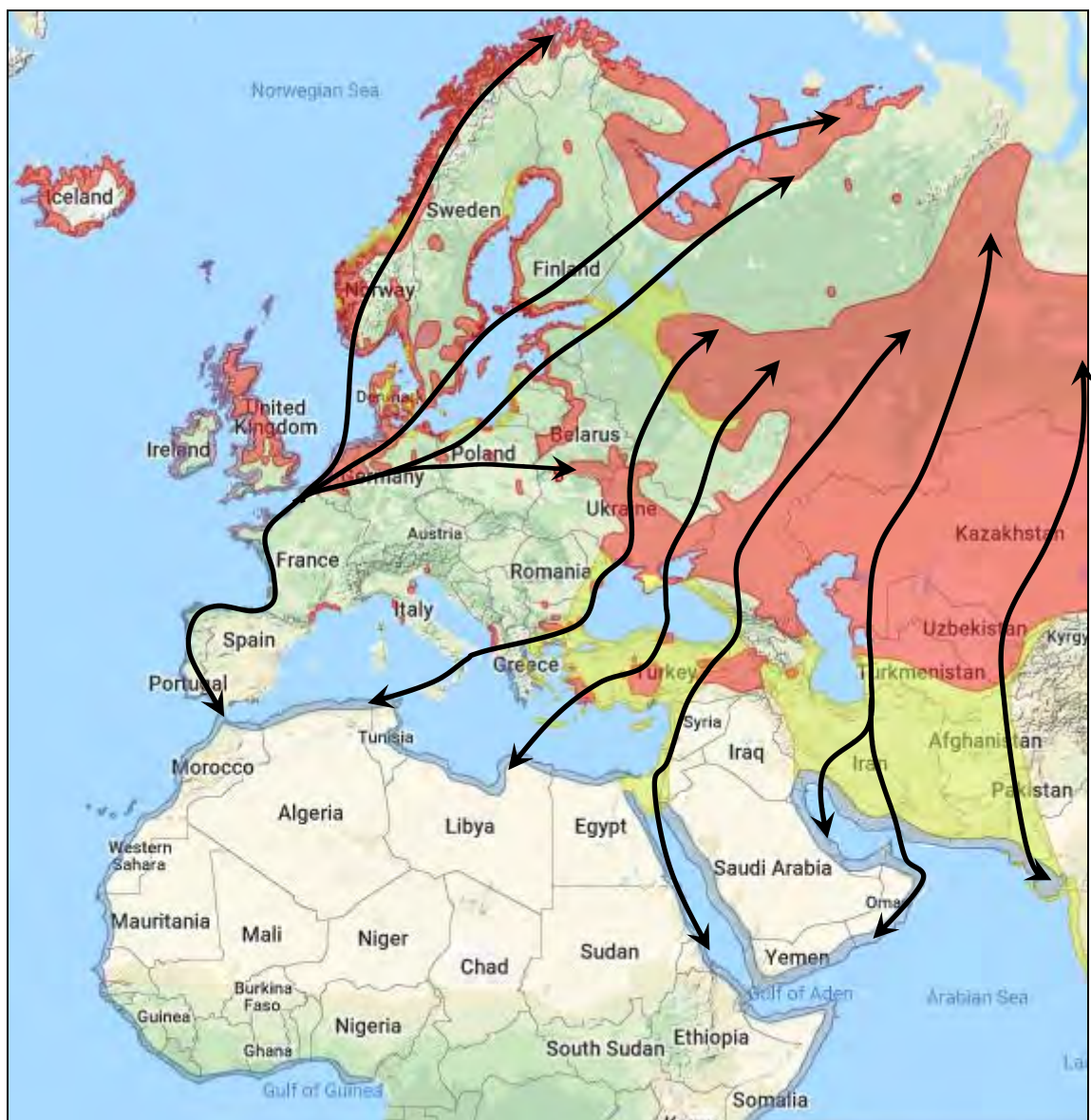
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 10 дальніх зворотів від куликів-сорок. Серед них зворот від закільцьованого на Херсонщині птаха, якого повторно зареєстрували безпосередньо в період зимівлі, 26 грудня в Тунісі. Ще 4 птахів, які

з'явилися на світ або гніздилися в Україні, виявили в період осінньої міграції: 2 птахів (із Херсонської та Миколаївської обл.) повторно зареєстрували в Італії, а інші 2 (із Рівненської обл.) опинилися у Німеччині і Нідерландах. Тож птахи цього виду з Південної і Західної України зимують у різних регіонах: перші – у Середземномор'ї, другі – на західноєвропейських зимівлях. Кулики-сороки дніпровського угруповання (з української, білоруської та російської частин) ймовірно зимують на Північноафриканському узбережжі або на півдні Балкан: звороти з Миколаївщини і Київщини від птахів, які відповідно походять з Гомельської області Білорусі та Тверської області Росії. Ще 2 звороти свідчать, що деякі кулики-сороки гніздяться на значній відстані від місця народження: птахів, які з'явилися на світ на р. Горинь (Рівненська обл.), через кілька років виявили на гніздуванні в долині р. Вісли (Польща); вони перемістилися у західному напрямку на 345 і 390 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Створення охоронних територій у місцях гніздування виду, проведення просвітницької роботи з охорони птахів.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ЧОРНИШ

Tringa ochropus Linnaeus, 1758

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає лісову і частково лісостепову зони Північної Євразії, від Центральної Європи і Скандинавії до басейну Колими і Далекого сходу. В Україні є нечисленним птахом Полісся, північно-східних схилів Карпат і лісостепової зони. Гніздову популяцію в Європі оцінюють у 0,616–1,05 млн пар; чисельність виду зростає. Значні угруповання цих куликів налічують у Росії – 350–600 тис. пар, Фінляндії – 100–200 тис. пар, Латвії – 15–25 тис. пар, Норвегії – 10–20 тис. пар, Естонії та Білорусі – по 10–15 тис. пар. Загальна чисельність угруповання в Україні, ймовірно, становить 0,85–1,4 тис. пар. В останнє сторіччя відбувається незначне скорочення чисельності внаслідок антропогенного впливу. Чинниками, які загрожують виду, є вирубування старих лісових масивів поблизу різноманітних водно-болотяних угідь (боліт, озер, ставків, річок тощо) та осушувальна меліорація.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Весняний приліт співпадає з інтенсивним таненням снігу (березень – квітень), на сході і півночі може затягуватись до квітня. Оселяється на берегах різних водойм із заростями чагарників, на вільхових болотах, у річкових долинах, вздовж лісових меліоративних каналів тощо. Мінімальна відстань між сусідніми парами становить біля 500 м. Гніздиться переважно на деревах у старих гніздах дроздів, сойок, ворон тощо. Повні ненасиджені кладки можна виявити вже в першій половині травня. Вилуплювання пташенят відбувається з кінця травня до середини червня. До середини липня виводки розпадаються. Осінній переліт починається ще з липня і закінчується у вересні. Мігрують птахи поодинокі або невеликими групами, як в темну, так і світлу частину доби. Поодинокі особини трапляються взимку на водоймах півдня країни та біля незамерзлих водойм в її материковій частині. Райони зимівлі птахів європейської популяції розміщені в Західній Європі, подекуди в Середземномор'ї, Малій Азії, вздовж узбережжя Аравійського півострова, але найширша область зимівлі розташована південніше пустелі Сахари, по обидва боки екватора.

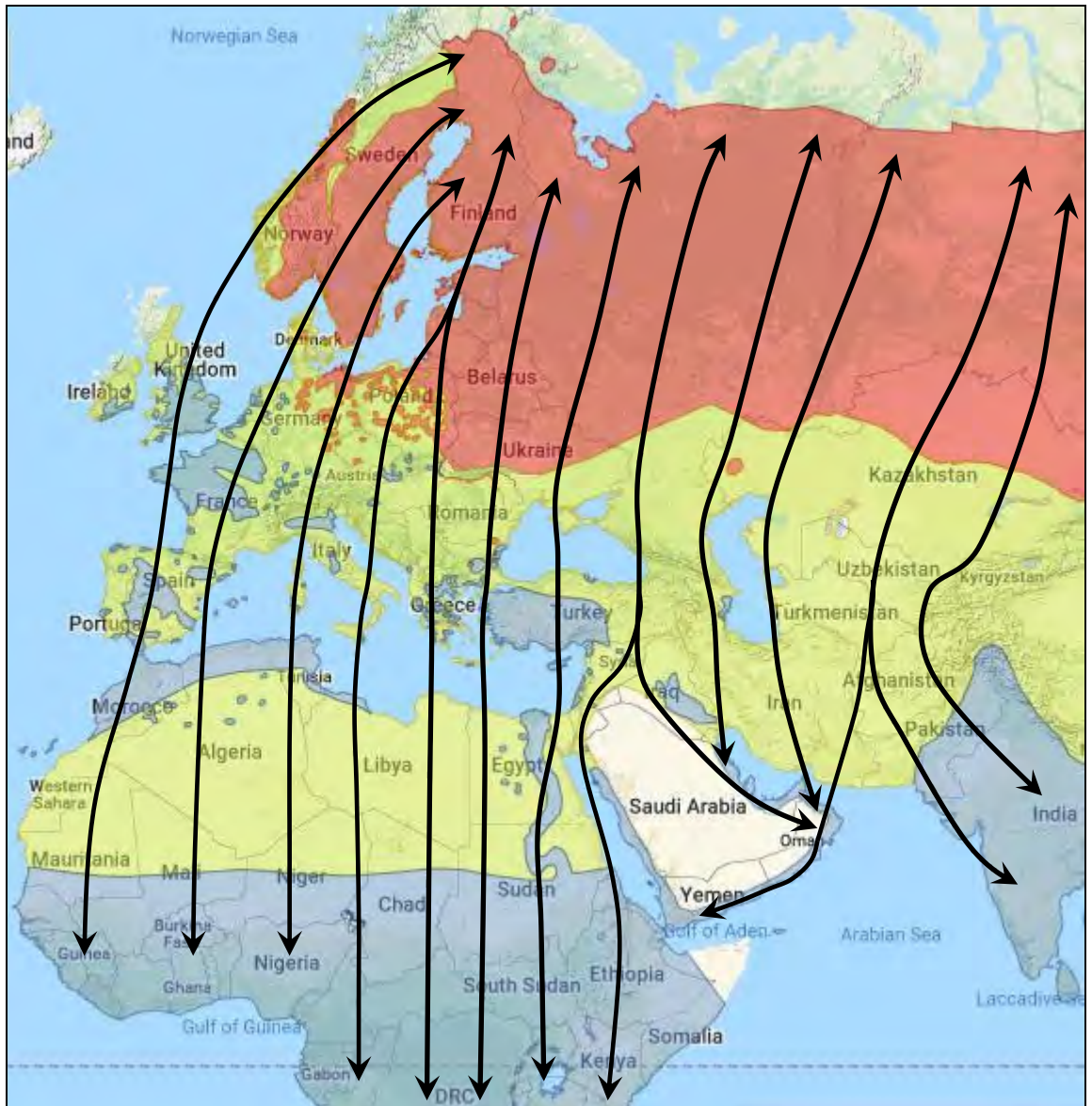
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 дальніх звороти від чорнишів. Із них тільки 1 зворот є прямим: 1 серпня кулика закільцювали у Фінляндії, а 24 вересня того самого року його вполювали на Вінниччині. Інші 2 звороти – не прямі: одного птаха закільцювали в Ізраїлі під час весняної міграції, і того самого року в серпні його відловили на Молочному лимані (Запорізька обл.), причому обидва місця перебування цього кулика були розміщені на одному меридіану (переміщення у меридіональному напрямку як під час весняної, так і осінньої міграцій). У іншому випадку, навпаки, зворот свідчить, що чорниші можуть міняти маршрути міграційного переміщення: восени птаха закільцювали

на заході Чехії, а через кілька років його також восени вполювали в Криму під Євпаторією. Тож цього разу місця відлову і повторної реєстрації були віддалені одне від одного мало не на 1,5 тис. км у майже чітко широтному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона старих лісових масивів поблизу різноманітних водно-болотяних угідь від вирубування та заборона осушування поліських боліт.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись

ФІФІ

Tringa glareola Linnaeus, 1758

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає лісову і субарктичну зони Північної Євразії, від Скандинавії, країн Балтії і Білорусі до Чукотки, Камчатки і південно-західного узбережжя Охотського моря. В Україні трапляється під час міграцій; гніздиться тільки у північних районах Волинської, Рівненської, Житомирської та Київської областей. Чисельність виду в Європі оцінюють у 0,763–1,52 млн пар, і визнано, що він перебуває у стабільному стані. Найбільші гніздові угруповання налічують в Росії – 300–750 тис. пар, Фінляндії – 300–450 тис. пар, Швеції – 50–100 тис. пар, Норвегії – 20–40 тис. пар. В Україні гніздиться 200–300 пар. Чинниками, які загрожують птахам на місцях гніздування, є осушення мезотрофних боліт.

Особливості біології та міграцій

Перелітний та гніздовий птах. Весняна міграція починається з кінця березня – початку квітня і триває до середини – кінця травня. Птахи тримаються на вологих луках у річкових долинах, на відкритих переволожених мохових болотах. У місцях гніздування оселяються невеликими колоніями або окремими парами, нерідко поряд з іншими куликами. Строки гніздування можуть бути розтягнуті залежно від кліматичних умов. Повні кладки трапляються з середини травня до початку червня. Літні міграції починаються з третьої декади червня (самці), а з другої половини липня вони переходять в осінній відліт. Осінній проліт закінчується в середині – кінці вересня. У міграційні сезони птахи тримаються переважно зграйками до 20 ос., але інколи трапляються й поодинці. Область зимівлі птахів з Європи охоплює територію від південних меж пустелі Сахари до крайнього півдня Африка, а також всю долину Нілу та узбережжя Північно-західної Африки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 40 дальніх зворотів від фіфі. Усіх їх за кільцювали (4 птахів) або повторно виявили (36 птахів) на території України, коли вони мігрували. Більшість зворотів показують, з яких регіонів, розташованих північніше, фіфі прилітають в Україну, або, навпаки, куди вони летять на гніздування. Найбільше зворотів отримано від птахів походженням із Фінляндії – 25, з яких 20 – є прямими. Саме ці повторні реєстрації окреслюють терміни перебування фінських птахів в Україні – з 7 серпня до 10 жовтня. Серед цих зворотів є один, що показує, яку дистанцію здатні подолати кулики цього виду за один міграційний переліт: 14 серпня птаха за кільцювали у Фінляндії, а 15 серпня його вполювали на Сумщині. Птах пролетів у південно-східному напрямку 1240 км. На території України зареєстровано 7 птахів, яких за кільцювали у Швеції; з них від 6 отримано прямі звороти. Усі ці кулики від місць кільцювання летіли

УЛІТ ВЕЛИКИЙ

Tringa nebularia (Gunnerus, 1767)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться у північній частині Європи від Північної Шотландії на схід через Фенноскандію, Кольський півострів, лісову та лісотундрову зони до Уралу, а в Північній Азії – до Камчатки й Анадиру. В Європі чисельність становить 98,7–202 тис. пар. Тенденцію її змін не визначено; найімовірніше, вона є стабільною. Найбільш чисельні гніздові угруповання знаходяться у Фінляндії (46–70 тис. пар), Росії (25–75 тис. пар), Швеції (19–39 тис. пар), Норвегії (7,3–16 тис. пар). В Україні під час міграцій трапляється на всій території. У сезон розмноження виявлений тільки в північних районах Рівненської та Житомирської областей, де гніздиться 25–30 пар. Під час серпневих обліків 2004 р. у водно-болотних угіддях Азово-Чорноморського узбережжя нарахували 3450 улітів. Чинниками, які негативно впливають на вид, є деградація або знищення водно-болотних угідь як у місцях гніздування, так і в районах зимівлі (Південна Азія, Африка); забруднення (хімічне, нафтопродуктами, стічними водами) угідь у місцях міграційних зупинок і браконьєрство.

Особливості біології та міграцій

Перелітний та рідкісний гніздовий птах. Міграція через Україну відбувається протягом квітня – першої половини травня. Весною, з кінця квітня до середини травня, на узбережжі Північного моря формуються значні концентрації цих куликів, які зупиняються там для нагулу і линяння. Природними біотопами перебування виду є різноманітні водно-болотні угіддя, але перевагу він надає оліготрофним болотам з рідколіссям. Шлюбний період триває з травня по липень. Осіння міграція починається в середині липня і триває до кінця жовтня. Зазвичай птахи стартують увечері і мігрують протягом ночі. Летять як поодиночі, так і у складі зграй, в яких налічують до 20–25 ос. Птахи цього виду мігрують широким фронтом, хоча для особин, які належать до угруповань Фенноскандії, характерною є концентрація вздовж атлантичного узбережжя Європи. Невелика кількість цих куликів (до 2–3 тис. ос.) зимує в Західній Європі (Ірландія, Франція, Іспанія). Головні райони зимівлі птахів європейського походження розташовані в Африці (північне узбережжя та майже вся зона континенту південніше Сахари). Частина птахів зі Східної Європи зимує на узбережжі Аравійського півострова. Азійські кулики цього виду летять на зимівлю на Індійський субконтинент та в Австралію.

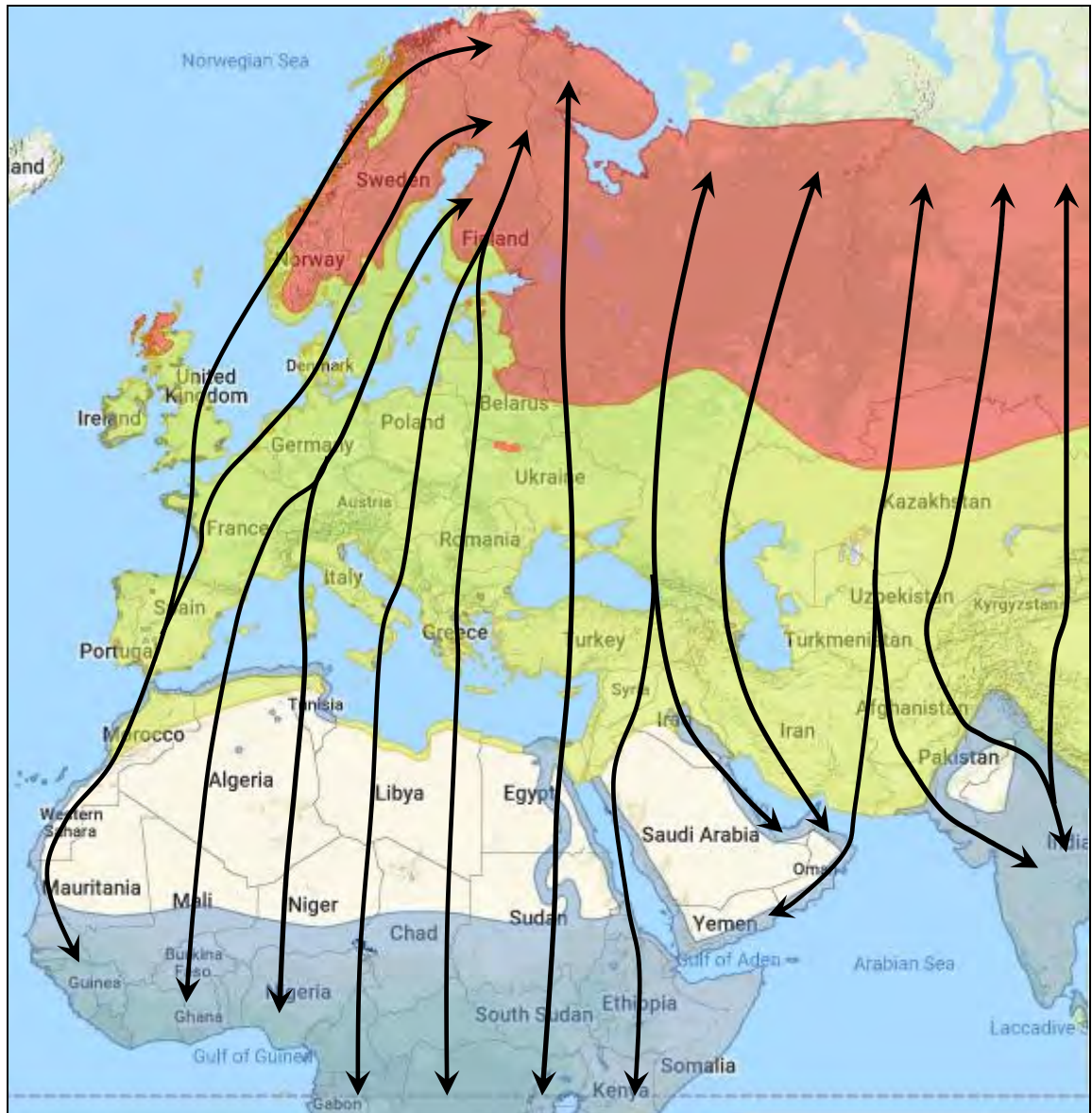
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 дальніх звороти від цих куликів. Усі ці звороти є прямі: 2 птаха здійснили переміщення у чітко південному напрямку – один з Мурманської області Росії в Харківську область, а другий з Фінляндії у Вінницьку область. Інший кулик мігрував на південний захід – з Рязанської області Росії до

Полтавської області. До речі, шведські уліти восени притримувалися переважно південно-західного напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для збереження виду необхідна охорона водно-болотних угідь та заплавних лісів.

Автори: А.О. Маркова, А.М. Полуда

ТРАВНИК (КОЛОВОДНИК ЗВИЧАЙНИЙ)

Tringa totanus (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України. Виділяють 6 підвидів. В Україні, як і в усій західній частині гніздового ареалу виду, представлений номінативним підвидом *T. t. totanus*, але під час міграцій в південних областях трапляються особини сибірського підвиду *T. t. ussuriensis*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ПВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює арктичну та помірну зони Європи: Ісландію, деякі райони Ірландії, Великої Британії, Німеччину, Фенноскандію, країни Центральної Європи, Східну Європу (крім її північно-східної частини). Азійська частина гніздового ареалу включає північ Малої Азії, Казахстан, Узбекистан, північні райони Монголії, Центральний Китай, Читинську область, Хабаровський і Приморський краї Росії, західну половину о. Хоккайдо. В Україні на гніздуванні трапляється майже скрізь, крім гір і Закарпатської рівнини; мігрує по всій території; у виняткових випадках поодинокі особини трапляються взимку в Азово-Чорноморському регіоні. Чисельність в Європі на гніздуванні становить 340–484 тис. пар, на зимівлі – 180–203 тис. ос. Популяція виду зменшується приблизно на 25% протягом 19 років. Найбільші угруповання локалізовані в Ісландії – приблизно 140 тис. пар, Білорусі – 40–70 тис. пар, Росії – 25–70 тис. пар, Норвегії – 25–35 тис. пар, Великій Британії – приблизно 25 тис. пар, Швеції – 16–28 тис. пар, Нідерландах – 15,5–21,8 тис. пар, Німеччині – 11–17,5 тис. пар. Чисельність гніздового угруповання в Україні коливається в межах 14–23 тис. пар. Головні райони зимівлі в Європі розташовані у Великій Британії – до 130 тис. ос., Нідерландах – 11,4–13,9 тис. ос., Іспанії – 5,4–8,4 тис. ос. На чисельність виду дуже негативно впливають деградація і знищення місць гніздування та зимівлі через діяльність людини і зміну клімату. Дослідженнями агентства з охорони довкілля Англії та RSPB (Королівське товариство охорони птахів) встановлено, що до кінця XXI ст. дві третини нинішнього гніздового ареалу виду в Європі стануть непридатними для його існування, чисельність його значно зменшиться, південна межа ареалу пересунеться на північний схід.

Особливості біології та міграцій

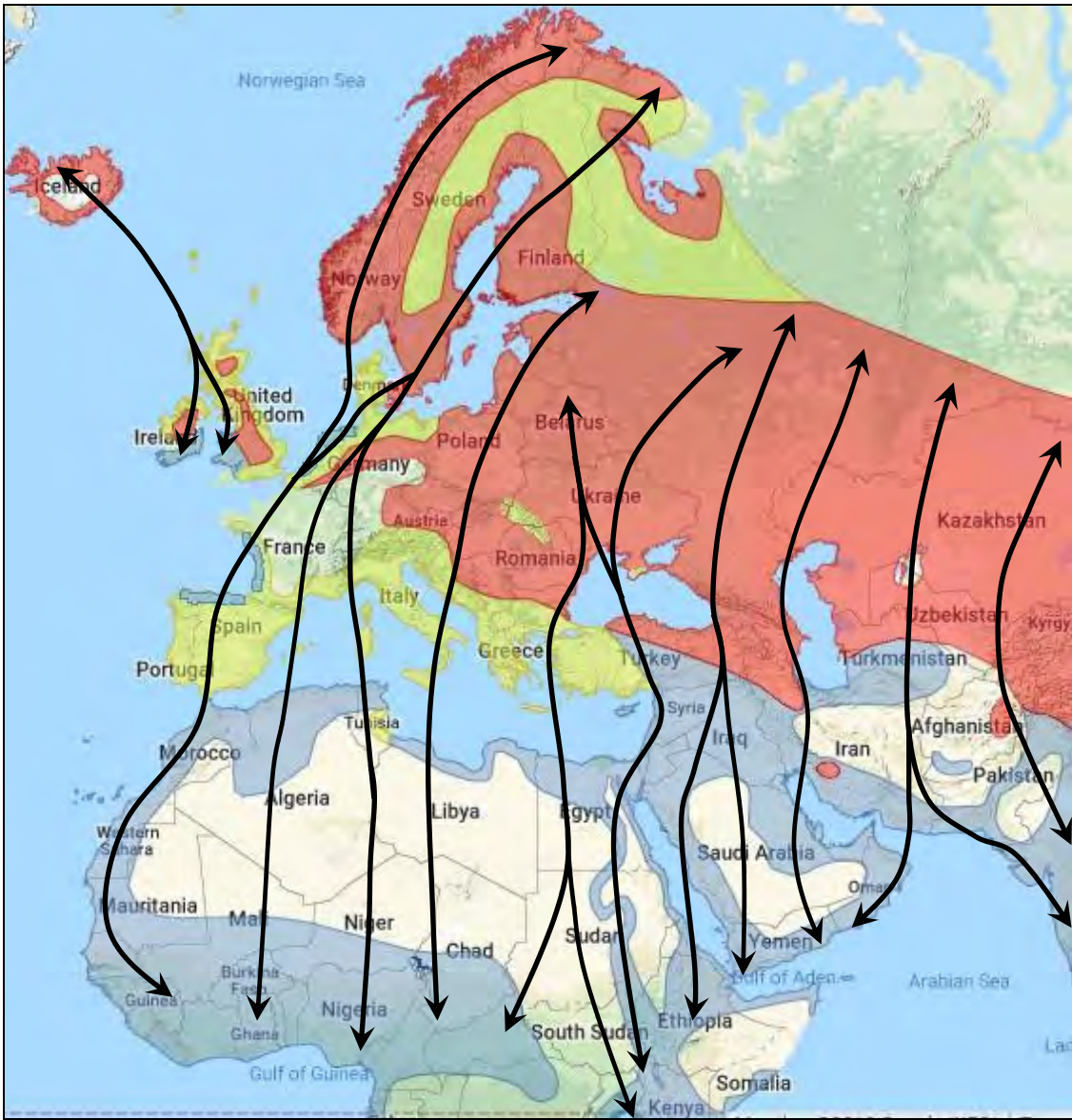
Гніздовий, перелітний вид. З місць зимівлі до районів гніздування птахи повертаються починаючи із середини березня. Проліт розтягується до кінця квітня – початку травня, за рахунок птахів північних угруповань. Оселяється на узбережжях морів та по берегах внутрішніх мілких водойм, на трав'янистих болотах, біля лагун і рисових полів, на солончаках і зволжених луках. Гніздиться з квітня по липень. Гнізда влаштовує у заглибленнях на землі, ховає їх у густій рослинності. Упродовж сезону розмноження буває лише одна кладка. Відліт з місць гніздування відбувається починаючи з червня і триває до жовтня. У цілому міграція цих куликів є малопомітною, що пов'язано з їхніми переважно нічними переміщеннями. Весною птахи летять парами або малими групами,

восени – переважно невеликими зграйками. Одним із ключових районів міграційних зупинок для цього виду є південне узбережжя Північного моря, зокрема нідерландське: тут на початку осінньої міграції (липень – серпень) збираються десятки тисяч травників зі Фенноскандії, Західної і Центральної Європи на линяння і для накопичення жирових запасів задля подальшого перельоту в райони зимівлі. Кулики цього виду зимують на атлантичному узбережжі Африки та Європи, африканському узбережжі Середземномор'я, в зоні Сахелю, долині Нілу, на Близькому Сході, в Аравії, Месопотамії, Південній Азії, Індонезії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 39 дальніх зворотів від травників. Із них 13 показують, що птахи, які гніздяться в заплаві р. Прип'яті в Білорусі, мігрують у меридіональному напрямку: 12 птахів за кільцювали або повторно зареєстрували на Тилігульському лимані під час весняної міграції. Тільки одного птаха за кільцювали восени на лимані Алібей (Одеська обл.) і через рік 12 квітня відловили на півдні Білорусі. Ще 15 за кільцьованих в Україні травників виявлено на зимівлі: в Єгипті – 8 зворотів, Туреччині – 5 зворотів, Лівії та Греції – по 1 звороту. Із них 2 звороти є прямими: по одному пташеняті за кільцювали на Харківщині та Одещині, а потім їх виявили в Туреччині. Цікавою є й інша реєстрація: 4 травня в Іспанії трапився 9-річний птах, якого пташеням за кільцювали на Тилігульського лиману. Ймовірно, він ще здійснював весняний переліт.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Збереження місць гніздування виду.

Автори: А.О. Маркова, А.М. Полуда

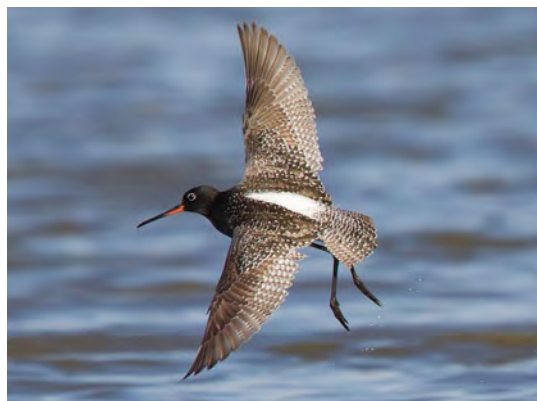

ЩОГОЛЬ (КОЛОВОДНИК ЧОРНИЙ)

Tringa erythropus (Pallas, 1764)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює лісотундрову зону, місцями південь тундрової і частково північний край тайгової зони всієї Євразії. В Україні трапляється лише під час міграцій, на всій території. Місця міграційних зупинок відомі в дельті Дунаю, на Тузлівських, Куяльницькому, Тилігульському лиманах, узбережжі Джарилгацької затоки, Сиваші та в Північно-західному Приазов'ї. В європейській частині ареалу налічують 20,5–54 тис. пар. Із них найбільше гніздиться у Фінляндії – 9,8–27 тис. пар, Швеції – 5,2–11 тис. пар, Норвегії – 4–5 тис. пар, Росії – 1,5–11 тис. пар. В Україні у Північно-західному Приазов'ї регулярно з березня до жовтня трапляються поодинокі птахи і зграйки по 2–10 ос.; у травні максимальна чисельність становила 43 ос. У приморській зоні Одеської області та в дельті Дунаю в серпні 2004 р. зареєстровано 355 ос. одночасно, а загалом на всьому Азовсько-Чорноморському узбережжі нарахували 684 особини. На Західному Сиваші в серпні спостерігали групи по 6–7 ос. Найбільшу чисельність зареєстровано в серпні на Центральному Сиваші – понад 350 ос., у скупченнях з іншими куликами. Менш численні ці кулики в жовтні: поодинокі особини і зграйки по 4–8 ос. тримаються в дельті Дунаю, на лиманах Одеської області та Східному Сиваші. Чинники, які негативно впливають на чисельність виду: полювання, турбування птахів на місцях відпочинку і живлення, трансформація оптимальних природних біотопів у зонах рекреації та іншої господарської діяльності.

Особливості біології та міграцій

Нечисленний пролітний вид. Весняна міграція розпочинається наприкінці березня (рання реєстрація на Молочному лимані – 25 березня) і триває протягом квітня – травня. Найбільшу чисельність реєструють на початку травня. Гніздиться на болотах у лісотундрі та тундрі. Влітку коловодників чорних можна виявити й на водоймах помірних широт, переважно у степовій зоні. Вірогідно, це птахи однорічного віку, які ще не гніздяться. Пізніше до них приєднуються самки, які залишили місця розмноження, а потім – самці, що завершили гніздування. Під час міграції ці кулики тримаються на різноманітних водоймах, але переважно по заплавах малих річок і притоках Дністра, Південного Бугу і Дніпра, на приморських водоймах, а також на трав'янистих ділянках поблизу них. Осіння міграція на півдні України зазвичай триває у серпні – жовтні. Загалом через Європу щоголі мігрують широким фронтом, але вздовж її атлантичного узбережжя і північно-західного узбережжя Африки вони летять концентрованіше. Область зимівлі виду включає прибережні райони біля Середземного моря і частково Західної Європи, зону

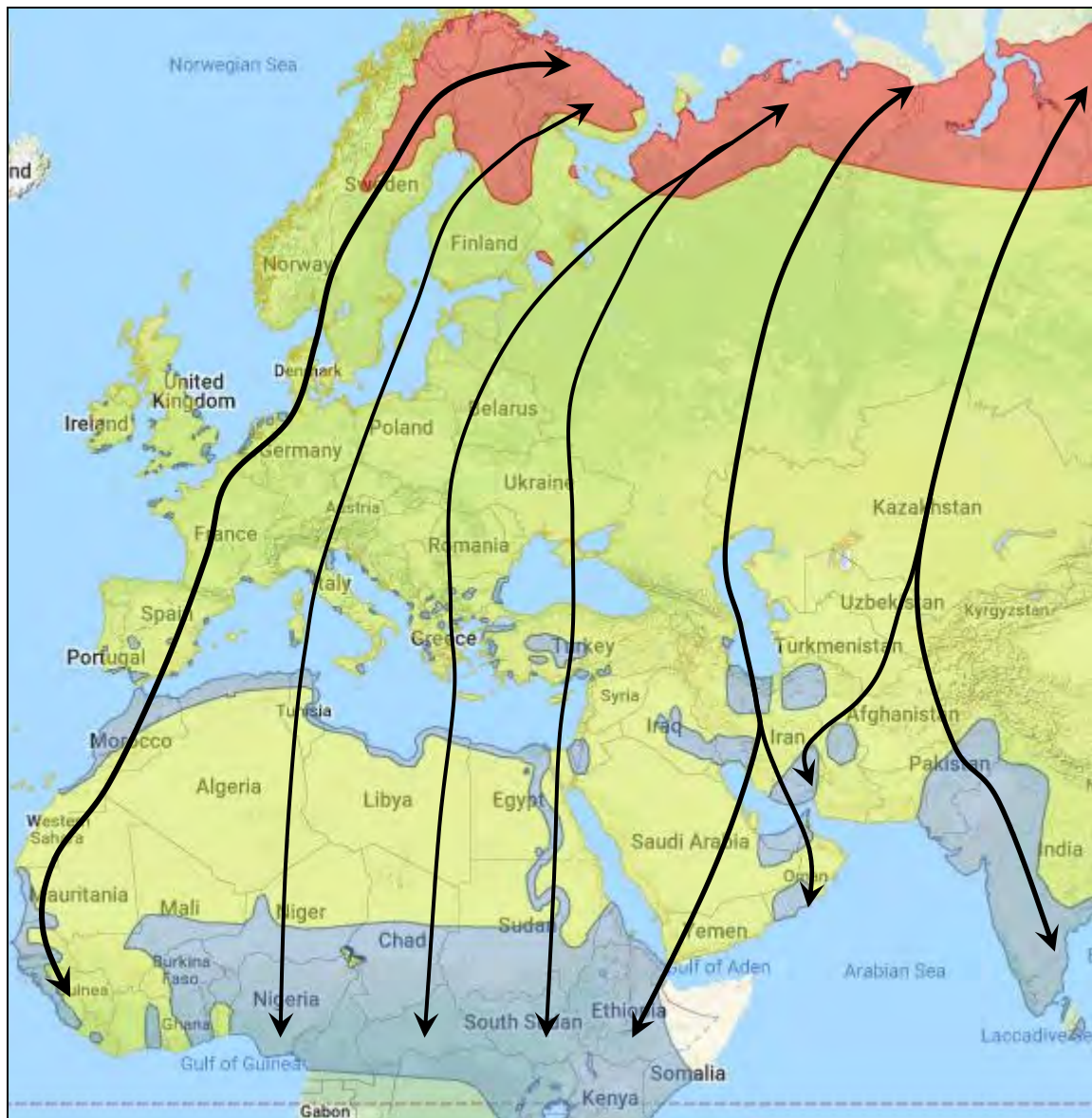
Сахелю в Африці та прилеглі до неї південніші райони, окремі райони в Південно-західній Азії, західну частину півострова Індостан, прибережні райони Південно-східної Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 дальніх звороти від щоголів. Одного з птахів за кільцювали в Греції, найімовірніше, під час весняної міграції (22 квітня), і того самого року восени (28 листопада) його вполювали на оз. Сасик (Одеська обл.). Другого коловодника чорного відловили 18 серпня поблизу м. Гданська (Польща), а вже 3 вересня його здобули в Голопристанському районі Херсонської області. Від місця кільцювання до повторної реєстрації другий птах перемістився у південно-східному напрямку на 1296 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно зберігати природні заплавні ділянки річок, приморських галофітних луків та солончакових боліт, які щоголі використовують під час сезонних міграцій і зимівлі.

Автори: О.А. Дядічева, А.М. Полуда

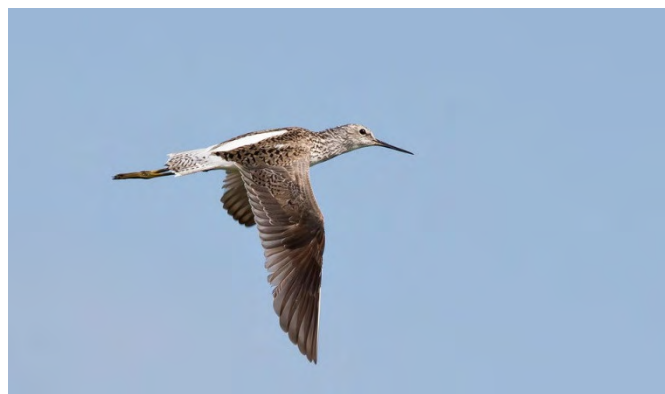

КОЛОВОДНИК СТАВКОВИЙ (ПОРУЧАЙНИК)

Tringa stagnatilis (Bechstein, 1803)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює степову та лісостепову зони, південну частину лісової зони Східної Європи і Азії, від лівобережної частини басейну Верхнього та Середнього Дніпра і дельти Волги до верхньої течії Лени і Приамур'я. В Україні нині трапляється майже виключно у долині середньої течії Десни в межах Чернігівської та Сумської областей. Зареєстровано окремі випадки гніздування і виявлення птахів з елементами шлюбної поведінки в Черкаській області (Ірдинські болота), заплавах Сіверського Дінця (Донецька, Харківська обл.), річок Сейм, Псел, Ворскла (Сумська обл.). До 1950-х років був звичайним гніздовим птахом Полтавської і Харківської областей, траплявся в Київській, Черкаській, Січеславській областях. З початку 1960-х років відбувається загальне скорочення ареалу. Чисельність європейської популяції виду коливається в межах 12,1–30,3 тис. пар, і його стан визнано безпечним. Майже всі птахи із зазначеного числа зосереджені в Росії, і там їхня чисельність зменшується. По кілька десятків пар гніздиться в Латвії та Білорусі, а також, можливо, в Румунії. Українське угруповання оцінюють у 50–100 пар. Причинами скорочення чисельності є знищення і трансформація місць розмноження виду внаслідок осушувальної меліорації, затоплення заплавних лук при створенні водосховищ, зарегулювання русел річок, відстріл птахів під час полювання.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Навесні мігрує з першої декади квітня до другої декади травня. У південних районах країни особини, що не розмножуються, можуть траплятися в літній період протягом червня – початку липня. Оселяється зазвичай невеликими колоніями на заболочених ділянках річкових заплав, по окраїнах боліт та берегах водойм, зокрема й штучного походження. Відкладання яєць припадає на початок – середину травня. Осіння міграція починається з середини липня і триває до кінця серпня або початку вересня (у Криму – до середини вересня). Птахи мігрують переважно невеликими зграйками. Восени особини, які гніздяться у Східній Європі, відлітають у південно-західному та південно-південно-західному напрямках. Тож цих куликів досить часто реєструють на півдні України, Балканському і Апеннінському півостровах. Через Північну Африку вони летять на зимівлю в західну і центральну частини континенту. Весною повертаються у зворотних напрямках. Кулики цього виду, що походять з Європи, зимують на території від південних меж пустелі Сахари до крайнього півдня Африки, а також в нижній частині долини Нілу і Месопотамії. Місця зимівлі виду розташовані також у Південній Азії та Австралії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 дальніх звороти від поручайників. Одного з цих птахів за кільцювали на зимівлі (22 січня) у дельті р. Сенегал,

ПЕРЕВІЗНИК

Actitis hypoleucos (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає майже всю територію Європи – від Португалії і Іспанії та Великої Британії й Ірландії на заході до Уральських гір на сході. Але він не є суцільним, оскільки існують великі за площею території, де цей кулик не гніздиться, зокрема на значній частині Франції, Німеччини, Данії, Греції, Туреччини. Вид фактично відсутній на гніздуванні у Бельгії та Нідерландах. В Азії ареал гніздування включає майже весь Західний та Східний Сибір, Далекий Схід, Камчатку, Сахалін, Японські острови; його південна межа проходить по південних районах Туркменістану, Киргизстану, Центральній Монголії. Уся територія України входить до ареалу розмноження виду. Не оселяється він на морському узбережжі, оскільки під час гніздування загалом уникає солоних водойм, хоча трапляються рідкісні винятки. У Карпатах по річкових долинах досягає їх витоків на висоті вище 1000 м н.р.м. Європейська популяція виду складається з 0,794–1,46 млн пар; відбувається її зменшення в середньому на 25% протягом 20 років. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 450–900 тис. пар, Фінляндії – 110–180 тис. пар, Норвегії – 100–150 тис. пар, Швеції – 76–143 тис. пар, Великій Британії – приблизно 15 тис. пар, Білорусі – 12–14,5 тис. пар, Румунії – 5,2–9,6 тис. пар, Естонії – 5–10 тис. пар. Загальна чисельність угруповання виду в Україні становить 5,5–8,3 тис. пар. Негативними чинниками для виду є освоєння людною прибережної смуги навколо водойм для господарських і рекреаційних потреб.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Весняна міграція відбувається з кінця березня до початку травня. Оселяється по берегах річок, ставків, водосховищ тощо. Гніздо у вигляді невеликої ямки в землі розташовує неподалік води під прикриттям куща, коренів дерев, хмизу, іноді на відкритій місцині. Осінній переліт починається з середини липня і триває до середини вересня. На півдні окремі птахи можуть затримуватися до жовтня. Мігрують ці кулики зазвичай парами або поодиноці, зрідка – невеликими зграйками. Відомі рідкісні випадки зимівлі на території України. Область зимового перебування виду займає майже всю Африку (крім пустелі Сахари), Мадагаскар, приморські райони Аравійського півострова, півострів Індостан, Південно-східну Азію, Нову Гвінею, прибережні та деякі внутрішні райони Австралії. Взимку також трапляється подекуди в Західній і Південній Європі, на півдні Британських островів. Осіння міграція перевізників з Європи відбувається переважно в південно-південно-західному і південно-західному напрямках.

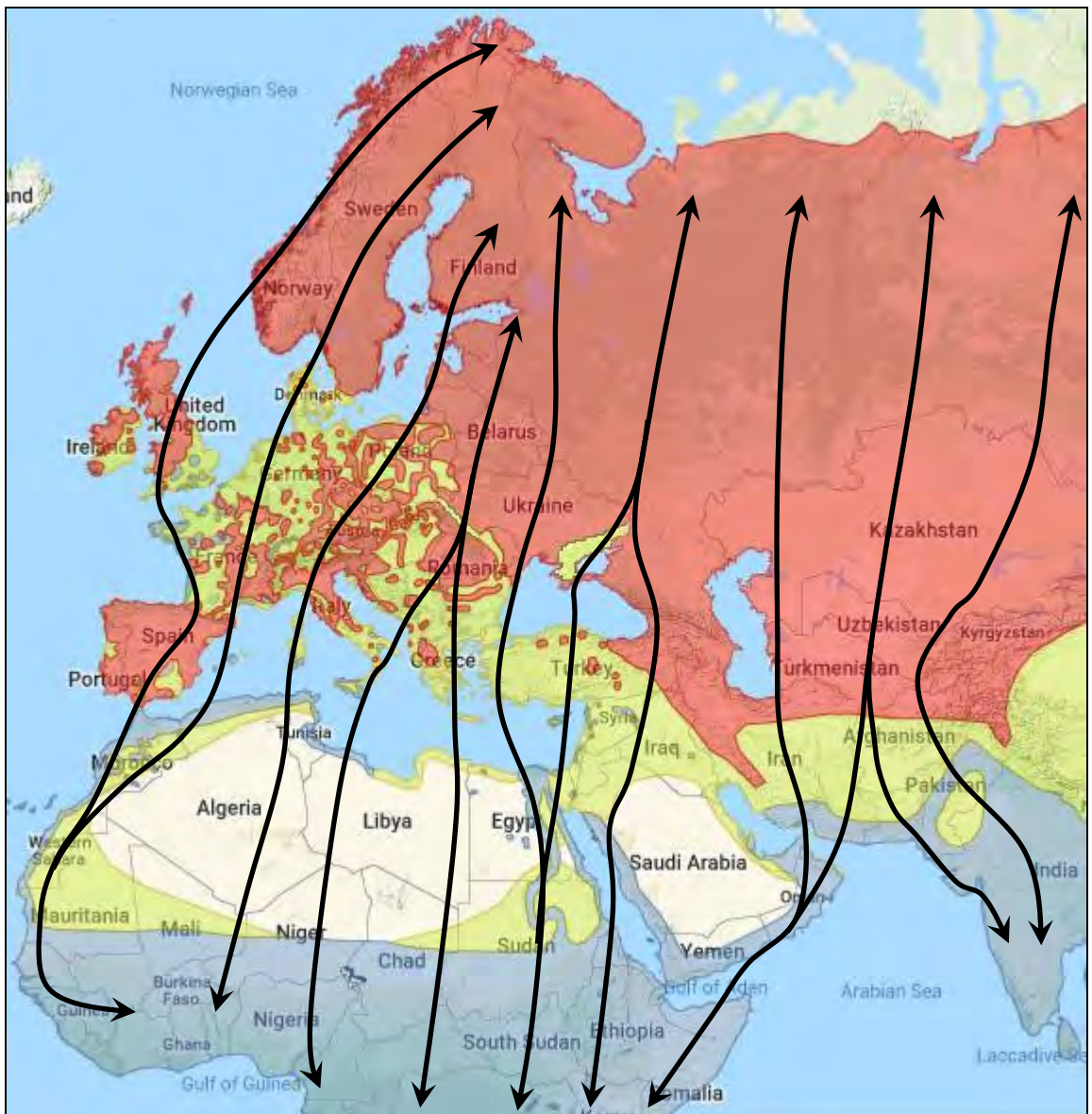
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 дальніх звороти від перевізників. Одного птаха за кільцювали на початку осінньої міграції (20 липня) на

Тилігульському лимані (Миколаївська обл.), а наступного року в період гніздування (20 червня) його виявили у Карелії (Росія). Другого перевізника закріплювали також у період осінньої міграції (6 серпня) на Львівщині, а через 9 років його повторно зареєстрували під час весняної міграції (15 травня) в Італії. Третього, молодого, птаха закріплювали 1 серпня у південно-західній частині Фінляндії, а через 4 дні його виявили на Вінниччині: кулик пролетів 1302 км у південно-південно-східному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона берегової смуги навколо прісних водойм, яка є біотопом гніздування цього виду куликів.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

МОРОДУНКА

Xenus cinereus (Guldenstadt, 1775)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду включає лісову і субарктичну смуги Північної Євразії, від північного сходу України, Карельського перешийка на схід майже до Чукотки та північно-західного узбережжя Охотського моря. Вид, що розселяється. До кінця 1960-х років гніздування в Україні мало випадковий характер. Після зарегулювання Дніпра мородунка почала розселятися вниз по каскаду водосховищ і до 1980-х років досягла верхів'я Кременчуцького водосховища. Територією України проходить південно-західна межа ареалу. Нині майже вся популяція сконцентрована в долинах Дніпра та Десни в Сумській, Чернігівській, Київській та Черкаській областях. Чисельність виду в Європі оцінюють у межах 15,5–50,7 тис. пар, які майже всі гніздяться в Росії. Невеликі гніздові угруповання також є в Білорусі – 100–150 пар, Фінляндії – 5–10 пар, Латвії – до 10 пар. Чисельність виду скорочується приблизно на 25% протягом 19 років. Українське гніздове угруповання оцінюють у 300–500 пар. Чинниками, які загрожують виду, є відстріл мисливцями і трансформація його гніздових біотопів. У районах зимівлі негативний вплив має застосування небезпечних пестицидів, в першу чергу хлорорганічних сполук.

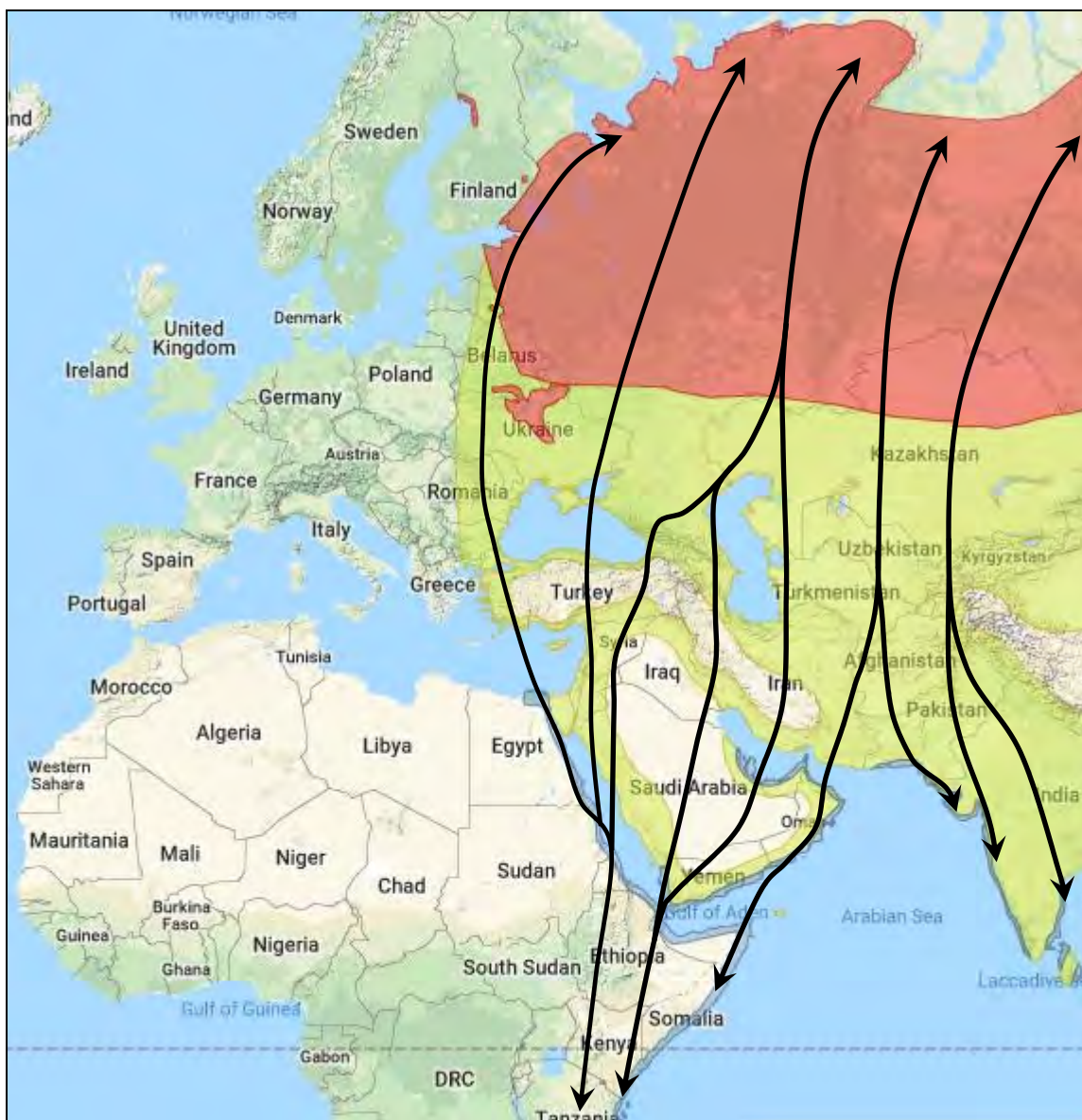
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняна міграція відбувається з кінця квітня до початку травня. Оселяється по низинних берегах і островах водосховищ, великих річок, стариць і проток, часто трапляється в місцях інтенсивного випасання худоби. Відомі випадки гніздування на зораних полях. Утворює невеликі гніздові колонії, до 6–8 пар. Період відкладання яєць розтягнутий – з другої половини травня до початку червня, залежно від строків весняної повені. Осінній відліт починається з кінця червня і триває до середини вересня. Птахи зі Східної Європи мігрують через Кавказький регіон, Малу Азію, Східне Середземномор'я. Осіння міграція азійських птахів відбувається загалом у південному напрямку. Райони зимівлі виду розташовані вздовж східного і південно-західного узбережжя Африки, узбережжя Мадагаскару, Аравії, Південної та Південно-східної Азії, Австралії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 зворот від мородунки, який свідчить про значне відхилення птаха на захід (майже на 1000 км) від традиційних міграційних маршрутів цих куликів. Мородунку за кільцювали 25 квітня на Тилігульському лимані під час весняної міграції, а через 2 роки в період осінньої міграції її відловили (9 серпня) в Північній Італії поблизу Венеції.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Збереження місць гніздування цих куликів.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ПЛАВУНЕЦЬ ПЛОСКОДЗЬОБИЙ

Phalaropus fulicarius (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений в арктичній смузі Азії та Північної Америки, а також у південній частині островів Льодовитого океану, зокрема й тих, які мають належність до Європи. В Україні зрідка трапляється майже на всій території тільки під час сезонних міграцій, переважно восени. Влітку інколи реєструють бродячих особин. Європейське угруповання виду оцінюють у 0,57–1,7 тис. пар, з яких у Гренландії гніздиться 150–500 пар, а на о. Шпіцберген (Норвегія) – 0,2–1 тис. пар. Стан виду є безпечним. Через територію України щороку мігрує, ймовірно, не більше кількох десятків птахів, які залітають сюди напевно з азійської частини ареалу. В Україні чинником, що загрожує виду, може бути полювання під час перельотів.

Особливості біології та міграцій

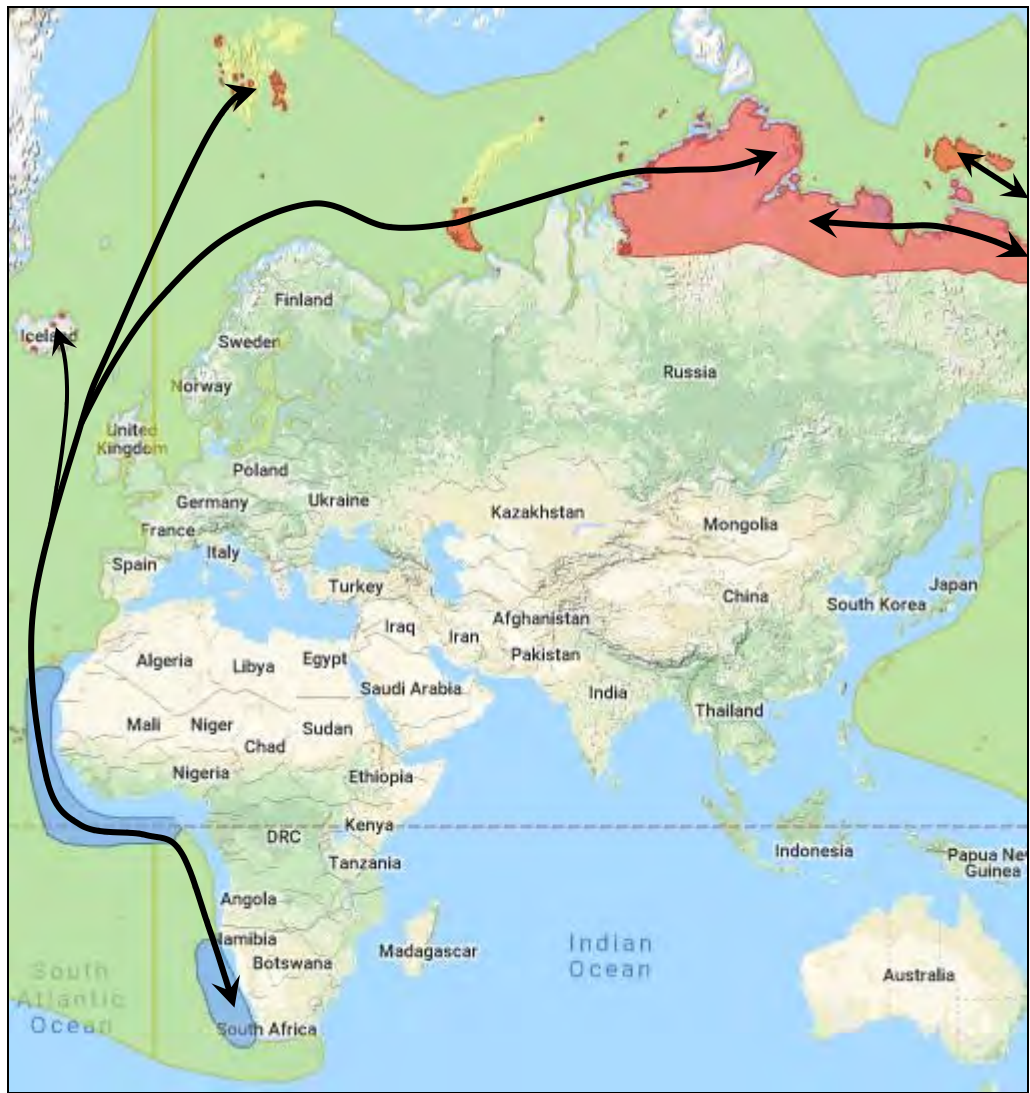
Залітний птах. Весняна міграція відбувається протягом квітня – травня. Гніздиться в тундрі біля різних водойм. Осінній проліт триває до жовтня. Під час зальотів цих куликів реєструють на великих річках та інших водоймах, переважно поодиноких птахів. З усіх плавунців цей вид найбільше тяжіє до морських акваторій, де й проходять його міграційні маршрути. Птахи з Європи, західної частини Азії (включаючи півострів Таймир) та східної частини Північної Америки зимують на океанічних просторах Атлантики біля західного узбережжя Африки, які надзвичайно багаті планктоном.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від плавунців плоскодзьобих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Заходи щодо охорони цього виду в Україні не потрібні.

Автори: І.В. Давиденко, А.М. Полуда

ПЛАВУНЕЦЬ КРУГЛОДЗЬОБИЙ

Phalaropus lobatus (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У гніздовий період поширений в арктичних районах Євразії – від Скандинавії до Чукотки і Камчатки (крім більшої частини півострова Таймир), Північної Америки, в Ісландії. В Україні трапляється тільки під час перельотів, переважно на узбережжі морів та вздовж Дніпра, восени частіше, ніж весною. Інколи бродячих особин реєструють влітку. Чисельність виду в Європі оцінюють у 295–639 тис. пар (деякі автори чисельність гніздових угруповань оцінюють у самцях). Зокрема, в Росії налічують 200–500 тис. пар, Ісландії – приблизно 50 тис. пар, Швеції – 13–25 тис. пар, Фінляндії – 7–9 тис. пар, Норвегії – 5–15 тис. пар. Стан європейського угруповання є безпечним, хоча в Ісландії та Фінляндії чисельність дещо зменшилася. В Україні під час перельотів перебуває приблизно 5–10 тис. ос. цього кулика. Чинником, що загрожує птахам, може бути полювання під час перельотів.

Особливості біології та міграцій

Пролітний птах. Весняна міграція триває у квітні – травні. У місцях гніздування в тундрі самки з'являються дещо раніше самців. Заселяють ці плавунці болотисті ділянки тундри та лісотундри по берегах малих водойм. Осінній відліт починається в липні і закінчується у вересні, лише зрідка птахів реєструють у жовтні. Під час перельоту вони тримаються переважно зграйками, зупиняються на косах і мілководдях річок, озер і лиманів. У період осіннього прольоту ці плавунці утворюють довготривалі міграційні скупчення в двох регіонах Європи. Перший з них включає узбережжя Балтійського моря, його заток – Ботнічеської та Фінської, Білого моря. Протягом серпня птахи там накопичують енергетичні запаси для перельоту через материкову Європу. Готові до міграції кулики залишають цей регіон і прямують у південно-східному або південному напрямках. Летять вони вночі широким фронтом, майже без зупинок і протягом одного перельоту досягають другого важливого для них регіону, де вони перебувають протягом вересня. Зазначений регіон охоплює Сиваш, Приазов'я, Кумо-Маницьку западину, Північний Прикаспій. Після відновлення запасів жиру плавунці здійснюють переліт в райони зимівлі, які розташовані на акваторіях біля південного узбережжя Аравійського півострова. Місця зимівлі птахів, які гніздяться східніше Таймиру, розміщені біля островів Індонезії та Нової Гвінеї.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 зворот від плавунця круглодзьобого. Дорослого самця, який супроводжував пташенят, закільцювали у Фінляндії 4 липня, а вже 18 серпня його виявили у дельті Дністра. Птах перемістився у південно-південно-східному напрямку. Важливо наголосити, що 3 прямі звороти від плавунців, яких закільцювали у Швеції, показали загальний південно-східний напрямок

їхніх переміщень: двох птахів виявили на західному узбережжі Каспію, а одного – на Середній Волзі.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Заходи щодо охорони цього виду в Україні не потрібні.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

ТУРУХТАН

Philomachus pugnax (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у світовій фауні. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться у лісостеповій, лісовій та тундровій зонах Північної Євразії. В Європі поширений у її північній частині, зокрема майже по всій Фенноскандії; окремі осередки гніздування є в Нідерландах, Данії, Німеччині, Польщі. Гніздовий ареал включає також майже всю Східну Європу, крім її степових та частини лісостепових районів. На схід від Уральських гір до Чукотки тягнеться суцільна область гніздування, яка охоплює тундру і лісотундру; відокремлені великі осередки гніздового ареалу розташовані південніше – на півдні Західного та Східного Сибіру, в Забайкаллі. В Україні спорадично гніздиться на Поліссі – від Волинської до Сумської областей. В Європі налічують 0,265–1,650 млн пар; станом на 2017 р., чисельність виду має тенденцію до зменшення в середньому на 25% протягом 16 років. Найбільші гніздові угруповання локалізовані в Росії – 120–400 тис. пар, Швеції – 16–35 тис. пар, Фінляндії – 5–8 тис. пар, Білорусі – 2–2,4 тис. пар, Норвегії – 1,035–1,71 тис. пар. Чисельність гніздового угруповання в Україні по роках змінюється від одиниць до кількох сотень пар. Коливання чисельності на межі гніздового ареалу пов'язане з наявністю високих весняних повеней у заплавах поліських рік. Взимку трапляється біля морського узбережжя.

Особливості біології та міграцій

Нечисленний гніздовий, масовий перелітний, іноді зимуючий птах. Природними біотопами його існування є трав'янисті болота низинного або перехідного типу, зволожені луки, заплави річок у тундрі і тайзі, а під час міграцій – різні водойми в глибині суходолу і морське узбережжя. Самки віддають перевагу вологим багnistим низинам, порослим осокою і злаками, а самці для токування обирають сухі галявини і мохові болота. У місцях зимівлі птахи тримаються на луках поблизу водойм з прісною або солонуватою водою, на тимчасових розливах від сезонних дощів, рисових полях. Гніздяться у високій траві, зазвичай поодиночі, іноді кілька самок можуть влаштувати гнізда в межах прямої видимості від токовища. Токування починається ще в пролітних зграях на зупинках і триває з кінця квітня до кінця червня. Гніздо, котре розміщене на землі, зазвичай добре заховане в трав'янистій рослинності. На весняному прольоті птахи завжди дотримуються традиційних маршрутів і на відпочинок зупиняються в певних місцях. Осіння міграція починається в кінці червня, коли самці закінчують линяння і поступово починають рухатися в південному напрямку. З середини липня починають відлітати самки, а молоді птахи мігрують ще пізніше. Головний потік міграції припадає на серпень – початок вересня. На прольоті турухтани тримаються великими зграями, чисельність птахів в яких може досягати сотень і тисяч особин. У місцях зимівлі вони також нерідко утворюють

великі зграї. Незначна частина цих куликів залишається на зимівлю в Західній і Південній Європі. Проте головні райони зимівлі птахів європейського і західносибірського походження розташовані в Африці в зоні Сахелю: у долинах рік Сенегал та Нігер, на оз. Чад, в Малі, Південному Судані, Ефіопії; а також південніше – до Південно-Африканської республіки включно. Турухтани зі східної частини гніздового ареалу зимують на узбережжі Індії, Південно-східної Азії, Індонезії і Філіппін.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 112 дальніх зворотів від турухтанів. Крім того, є дані про 61 повторну реєстрацію цих куликів у місцях кільцювання через певний час після мічення – зазвичай у наступний сезон міграції чи в наступні роки. Отримані звороти свідчать про постійність міграційних маршрутів і місць зупинок цього виду. Зокрема, на Тилігульському лимані, що на межі Одеської і Миколаївської областей, традиційно зупиняються на певний час сотні і тисячі турухтанів. Достовірно відомо, що один самець перебував там протягом 44 днів (з 23 березня до 5 травня). Про прив'язаність птахів до певних місць зупинок свідчать реєстрації одних і тих самих особин на згаданому лимані: 10 турухтанів під час весняної міграції в різні роки, 7 – під час весняної і осінньої міграцій, 40 – під час осінньої міграції в різні роки. В Україні найчастіше виявляли птахів, які походять з Фінляндії, – усього 45 зворотів. Цікавим є розподіл цих реєстрацій по різних регіонах: вони сконцентровані між Волинською, Львівською і Чернівецькою областями на заході та Сумською, Полтавською і Запорізькою областями на сході та півдні. Фінських птахів не виявлено у Закарпатській, Харківській, Донецькій і Луганській областях. Отже, восени турухтани з Фінляндії мігрують у південному – південно-східному напрямках. Серед цих зворотів 19 є прямими. Один із них – короткостроковий: дорослого самця за кільцювали 4 вересня, а через день його вполювали у Кропивницькій області. За один переліт цей птах подолав 1508 км, мігруючи у південно-південно-східному напрямку. У Швеції під час осінньої міграції за кільцювали 10 птахів, яких згодом виявили в Україні: у Запорізькій області – 4 звороти, Херсонській області – 2 звороти, Житомирській, Київській, Миколаївській областях і Криму – по 1 звороту. Птахи мігрували в південно-східному напрямку. Деякі звороти показують, що частина турухтанів в різні міграційні сезони летять все ж різними маршрутами: восени вони перетинають територію України з довготривалими зупинками в Азово-Чорноморському регіоні, а весною в місця гніздування повертаються через Західну і Центральну Європу. Весняні реєстрації птахів цього виду були в Італії – 5 зворотів, Словаччині та Нідерландах – по 2 звороти, Бельгії, Данії, Німеччині, Австрії, Чехії – по 1 звороту. Повідомлення про виявлення цих куликів надійшли з місць зимівлі в Малі – 2 звороти, Чаді – 1 зворот. Птах, зареєстрований в Єгипті, міг бути ще на шляху до місця зимівлі, оскільки його вполювали 27 серпня. Крім птахів, що гніздилися у Фінляндії, в Україні виявляли турухтанів, які розмножувалися в Росії – в Республіці Комі, Архангельській та Тюменській областях, Якутії. З останнього регіону є 2 звороти: птахи перемістилися у північно-західному напрямку на 5306 і 5886 км. Відомі також звороти від турухтанів, що пов'язують Якутію з районами зимівлі в Південній Африці. У цих випадках птахи мали долати понад 15 тис. км, і є висока ймовірність, що вони могли перетинати територію України.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вид є чутливим до осушення боліт і використання пестицидів, тому необхідно зберігати природні місця його гніздування.

Автори: А.М. Полуда, А.О. Маркова, П.С. Панченко

ПОБЕРЕЖНИК МАЛИЙ

Calidris minuta (Leisler, 1812)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає арктичну і субарктичну зони Євразії, від півночі Скандинавії до довгої Новосибірських островів. В Україні трапляється тільки під час міграцій, переважно вздовж Дніпра та морського узбережжя, восени частіше, ніж весною. Влітку також реєструють бродячих особин. Чисельність виду в Європі оцінюють у 48,2–76 тис. пар; майже всі вони гніздяться в Росії – 48–75 тис. пар. Відносно велике угруповання зосереджено в Норвегії – 0,5–5,0 тис. пар. Вид перебуває в безпечному стані. В Україні під час міграцій чисельність змінюється в межах 10–20 тис. ос. Наразі найбільш негативний вплив на стан виду відмічають у місцях зимівлі: зокрема, в Індії значну кількість цих куликів відловлюють сітками для харчування, а в Намібії, що в Південній Африці, відбувається суттєве скорочення площі ключових угідь через будівництво на океанічному узбережжі (спорудження портів і прокладання доріг).

Особливості біології та міграцій

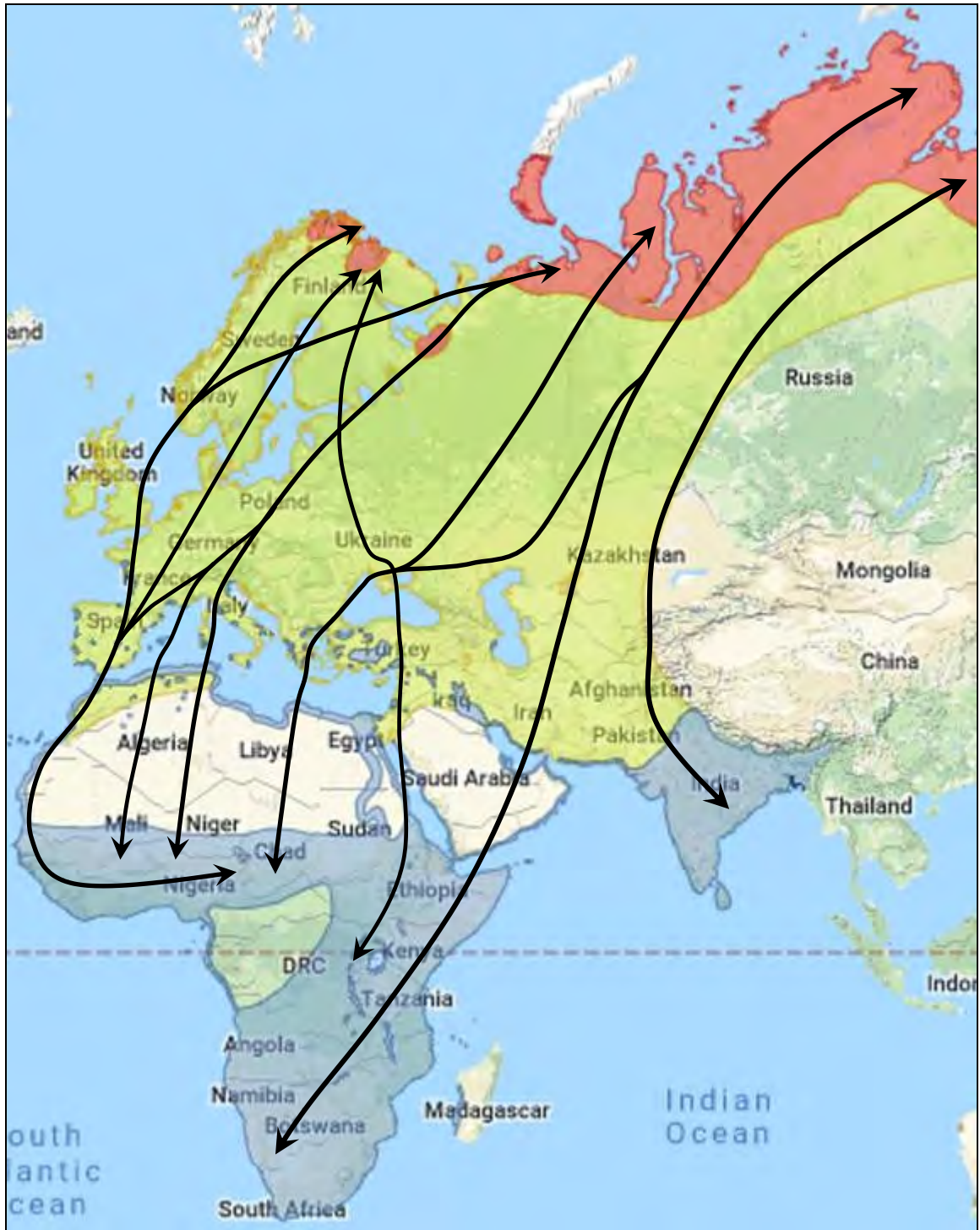
Пролітний птах. В Україні не гніздиться. Весняна міграція відбувається в кінці квітня – травні. Гніздяться птахи в тундрі, біля водойм. Осінній проліт починається у липні і триває до вересня – жовтня. Летять побережники малі зграями, в яких інколи налічують понад 100 ос., часто разом з іншими видами куликів. Під час міграції головним місцем міграційних зупинок в Україні є Сиваш. Зимують птахи цього виду на значній території Африки (за винятком пустелі Сахари і зони тропічних лісів), в Середземноморському регіоні, на атлантичному узбережжі Західної Європи, Аравійському півострові, в Індії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 19 дальніх зворотів від побережників малих. Із них тільки 3 птахів виявили в місцях зимівлі – в Італії, Франції та Марокко. Крім того, 8 птахів, яких закілювали у Фінляндії під час осінньої міграції, з 19 серпня до 2 вересня вполювали в Україні. Причому 3 звороти від цих особин були прямими: побережників виявили між 13 вересня і 4 жовтня у Хмельницькій, Миколаївській та Донецькій областях; вони перемістилися в південно-східному (1 птах) і південно-південно-східному (2 птаха) напрямках. Інших 5 птахів зареєстрували в наступні весняні сезони, усіх протягом травня. Простежується така закономірність: 11 побережників малих відловили в Південній Україні під час весняної міграції (усіх у травні), і їх чи до того, чи після виявили в період осінньої міграції значно західніше – у Північній, Центральній або Західній Європі. Найвіддаленішими виявилися реєстрації 2 куликів в Іспанії. Ймовірно, що весною масова міграція побережників малих проходить через Східну Європу, тоді як восени – значно західніше, в тому числі вдовж Атлантичного узбережжя.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць масових концентрацій куликів в періоди міграцій, в першу чергу на півдні України.

Автор: А.М. Полуда

ПОБЕРЕЖНИК БІЛОХВОСТИЙ

Calidris temminckii (Leisler, 1812)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює арктичну і субарктичну зони Євразії; до нього входить і західна частина Скандинавського півострова. В Україні це нечисленний мігруючий птах, якого реєструють переважно вздовж Дніпра та на узбережжі морів (восени частіше, ніж весною). Бродячі особини інколи трапляються й влітку. Чисельність європейської популяції досягає 58,1–167 тис. пар, з яких майже 90 % гніздяться в Росії – 50–150 тис. пар. Гніздові угруповання також є у Швеції – 5,4–9,6 тис. пар, Норвегії – 1,7–5 тис. пар, Фінляндії – 1–2 тис. пар. У межах Європи стан популяції стабільний. Під час сезонних міграцій чисельність побережника білохвостого в Україні, напевно, не перевищує 1 тис. ос. Важко виділити чинники, які могли б суттєво впливати на стан цього виду в Європі.

Особливості біології та міграцій

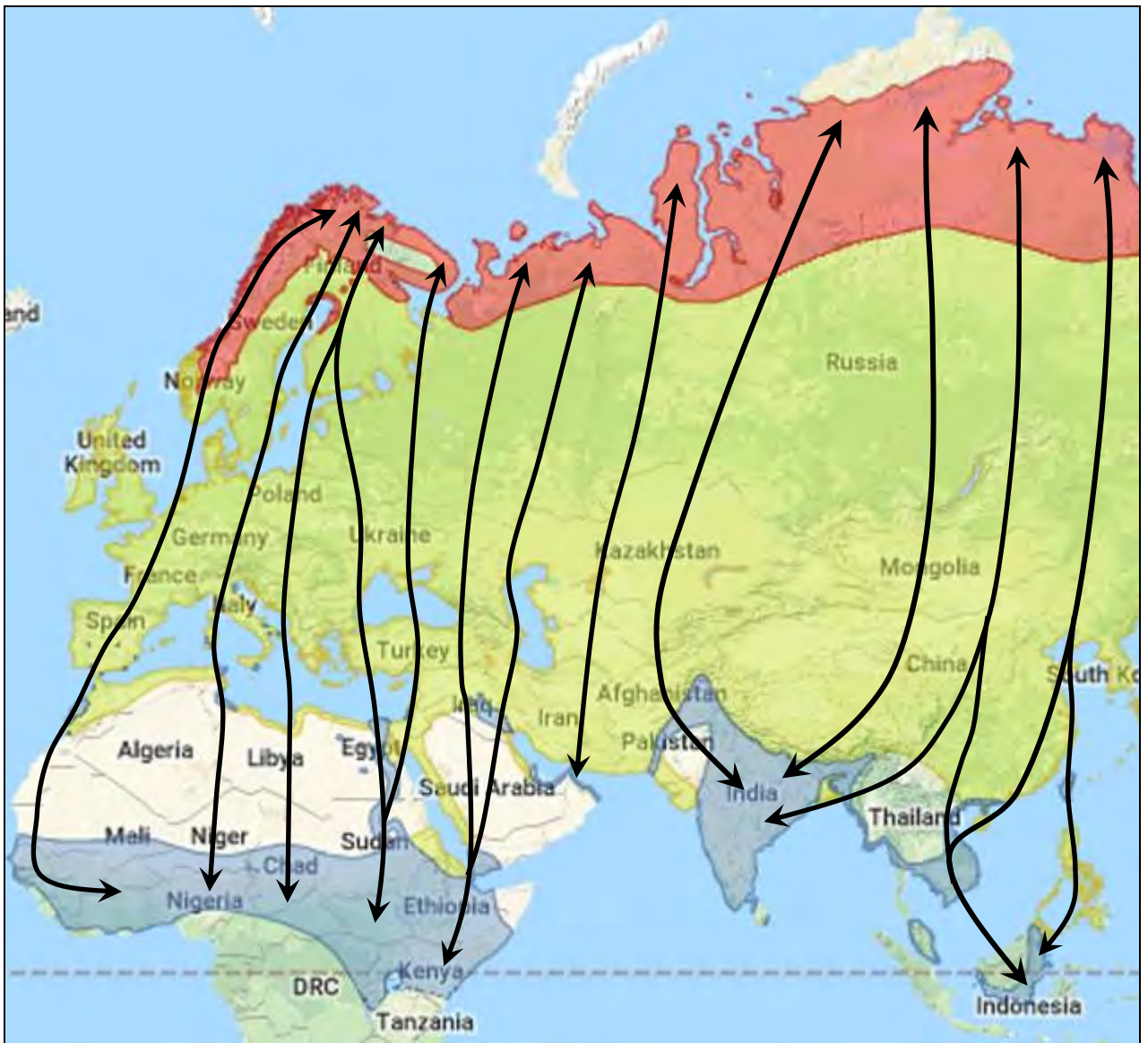
Пролітний птах. В Україні не гніздиться. Весняна міграція триває з кінця квітня до кінця травня. Гніздяться побережники білохвості на болотистих ділянках тундри, часто по берегах різних водойм. Осінній проліт в Україні відбувається у серпні – вересні; дорослі птахи з'являються дещо раніше, ніж молоді. Під час перельоту ці кулики зупиняються на піщаних і мулистих берегах різних водойм. Тримаються вони як окремо, так і у зграйках інших побережників. Міграція побережників білохвостих відбувається широким фронтом і переважно вночі. Зимовий період вони проводять в Африці у зоні Сахелю та долині Нілу, на півострів Індостан та у Південно-східній Азії. Окремі осередки зимового перебування виду розташовані в Середземномор'ї.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 зворот від побережника білохвостого. Дорослого птаха за кільцювали у Фінляндії 18 липня, і через 9 днів його зареєстрували на Миколаївщині. Відстань переміщення становила 1741 км у південно-південно-східному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць масових концентрацій куликів в періоди міграцій, в першу чергу на півдні України.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

ПОБЕРЕЖНИК ЧЕРВОНОГРУДИЙ

Calidris ferruginea (Pontoppidan, 1763)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає тундрову зону Азії, від півострова Ямалу до меридіану о. Врангеля. В Україні ці кулики є звичайними пролітними птахами долини Дніпра та морського узбережжя, в інших місцях їх реєструють рідше. Під час осінньої міграції вони значно численніші, ніж весною. Бродячі особини часто трапляються і влітку. В Європі немає гніздового угруповання цього виду, а під час зимівлі тут може перебувати 1–1,8 тис. ос., переважно в Іспанії та Португалії. Загальна чисельність птахів, які мігрують через територію України, змінюється (залежно від сезону) в межах 30–170 тис. ос. Чисельність виду залежить значною мірою від погодних і кормових умов у місцях його гніздування. Чинником, що загрожує виду в Україні, може бути полювання під час сезонних перельотів.

Особливості біології та міграцій

Пролітний птах. В Україні не гніздиться. Весняна міграція відбувається у квітні – травні; на місця гніздування птахи прилітають у червні. Гнізда розміщують на підвищених ділянках тундри. Осінній проліт в межах України починається в липні і триває до жовтня. Під час перельоту ці птахи тримаються як моновидовими, так і змішаними з іншими видами куликів зграями, для відпочинку і живлення зупиняються на мілководдях, плоских піщаних берегах та острівцях, оточених мілинами. Ключовою територією, де побережники червоногруді зупиняються для відпочинку і нагулу жирових запасів, є Центральний і Східний Сиваш. Одночасно там може перебувати більше 70 тис. ос., а протягом одного осіннього сезону цю водойму можуть відвідувати понад 200 тис. ос. Як і багато інших видів птахів, ці побережники мігрують переважно вночі. Райони зимівлі виду розміщені в Африці (за винятком пустелі Сахари і вологих тропічних лісів), вздовж узбережжя Південної і Південно-східної Азії, в Австралії.

У базу даних Українського центру кільцювання птахів внесено 148 дальніх зворотів від побережників червоногрудих, і тільки 4 з них є прямими. У одному випадку місце гніздування на півночі Таймиру (птахові надягли кільце 30 червня) пов'язане з районом міграційної зупинки на Тилігульському лимані (реєстрація 4 серпня); птах подолав 4157 км (азимут переміщення становив 254°). Ще двох птахів виявили в гніздовий період також на Таймирі, а за рік і більше до того їх за кільцювали під час осінньої міграції в Криму (5 серпня) і на Тилігульському лимані (24 липня). Окрім того, із прямих зворотів 3 були від побережників, яких за кільцювали в період осінньої міграції 12 і 20 серпня у Львівській області (2 птаха) і на Сиваші (1 птах): їх виявили на Піренейському півострові (Іспанія та Португалія) у проміжку 28 серпня – 7 вересня. Цікаві результати отримано при аналізі

непрямих зворотів від куликів цього виду, яких закільцювали в країнах через які проходить Балтійсько-атлантичний міграційний шлях (Фінляндія, Норвегія, Швеція, Польща, Німеччина, Велика Британія, Франція, Іспанія, Португалія і Марокко). Усього є 56 цих зворотів, з котрих тільки один стосується побережника червоногрудого, якого відловили у під час весняної міграції (Франція), всіх інших закільцювали на осінньому перельоті. Отже, восени значна кількість птахів цього виду мігрує в широтному напрямку через територію північної половини Європи – на захід. Доказом цього є і 3 наші прямі звороти: птахи летіли у діапазоні азимутів 247° – 270° . Досягаючи атлантичного узбережжя, кулики, після відновлення енергетичних запасів у Франції, Іспанії, Португалії, повертають на південь і мігрують уздовж західного узбережжя Африки. На користь цієї думки свідчить також той факт, що майже всі побережники, яких повторно зареєстрували на Атлантичному узбережному міграційному шляху після відлову у нашій країні (з 17 птахів 16), були зареєстровані під час осінньої міграції. Загальне співвідношення зворотів осінь:весна становить 73:2. Вже на Апеннінському міграційному шляху (Італія, Туніс) це співвідношення інше – 12:25 на користь весняного сезону, на Балканському міграційному шляху (Греція) – 0:9, тобто осінні звороти там відсутні. Це свідчить про те, що весною тільки незначна частина побережників, в порівнянні з осінньою міграцією, повертається Атлантичним узбережним шляхом, тобто через Піренейській півострів. Але чим східніше, частка птахів, які летять з Африки збільшується. Районами зимівлі побережників червоногрудих, яких реєстрували в Україні, є: північно-східна частина Італії – 1 зворот, Південно-Африканська республіка – 5 зворотів, Гвінея-Бісау – 2 звороти, Бенін, Малі, Намібія, Сенегал, Судан і Чад – по 1 звороту.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

У традиційних місцях масових міграційних зупинок птахів цього виду необхідно створювати природно-заповідні об'єкти.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ПОБЕРЕЖНИК ЧОРНОГРУДИЙ

Calidris alpina (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Виокремлюють 10 підвидів, з яких через територію України мігрують птахи номінативного підвиду *C. a. alpina*. Також мігрують особини, яких відносять до підвидів *C. a. schinzii* (поширені в районі Балтійського моря) та *C. a. centralis* (гніздяться на Таймирі і в східніших регіонах, а зимують у Східному Середземномор'ї та біля Червоного моря). Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду має переважно циркумполярне розташування. Південніше арктичної зони його частини розміщені на Британських островах, у південній частині Скандинавії та країнах навколо Балтійського моря. В Україні побережник чорногрудий є масовим під час міграцій, а взимку – нечисленним і тільки в дельті Дунаю й на Сиваші. Європейську гніздову популяцію виду оцінюють у 426–562 тис. пар, чисельність у зимовий період – у 1,14–1,44 млн ос. Найчисленніші гніздові угруповання зосереджені в Ісландії – приблизно 270 тис. пар, Росії – 100–200 тис. пар, Норвегії – 25–35 тис. пар, Швеції – 10–20 тис. пар, Великій Британії – 8,6–10,6 тис. пар, Фінляндії – 5–10 тис. пар. Найбільші зимові скупчення зареєстровано у Великій Британії – приблизно 360 тис. ос., Франції – 253,3–361 тис. ос., Нідерландах – 158,2–300,7 тис. ос., Німеччині – приблизно 120 тис. ос., Іспанії – 94,2–104,7 тис. ос., Італії – 64,9–79,2 тис. ос., Ірландії – приблизно 46,4 тис. ос. Під час сезонних міграцій ці кулики у нас є доволі масовими на морському узбережжі, особливо восени. Чисельність побережників чорногрудих, які мігрують через Україну, можна оцінити у 50–150 тис. ос. Взимку цей вид побережників зазвичай трапляється в невеликій кількості: за даними обліків 2011–2017 років, в Азово-Чорноморському регіоні майже щорічно зимувало від 5 до 280 ос., і лише в один із зимових сезонів було нараховано понад 1,3 тис. ос. У районах гніздування вид зазнає негативного впливу від перетворення природних біотопів на агроугіддя. Під час міграції побережники чорногруді можуть якоюсь мірою потерпати від полювання. На стан виду негативно впливає трансформація водно-болотних угідь, де птахи зупиняються для живлення і відпочинку: опріснення та забруднення водою призводять до заростання мілководдя рослинністю. Стан європейського гніздового угруповання оцінено як невизначений, тоді як взимку це вид, чисельність якого скорочується.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, нечисленний зимуючий вид. Перші мігруючі птахи можуть з'являтися в другій половині березня, утім масова міграція відбувається з середини квітня і триває до кінця травня. Найбільш масові концентрації цих побережників відмічають і під час весняної, і осінньої міграцій в Азово-Чорноморському регіоні, де знаходяться водно-болотні угіддя, які надзвичайно важливі для цього виду (Центральний і Східний Сиваш, Молочний, Тилігульський, Куяльницький, Тузловські лимани). Материкову частину України ці

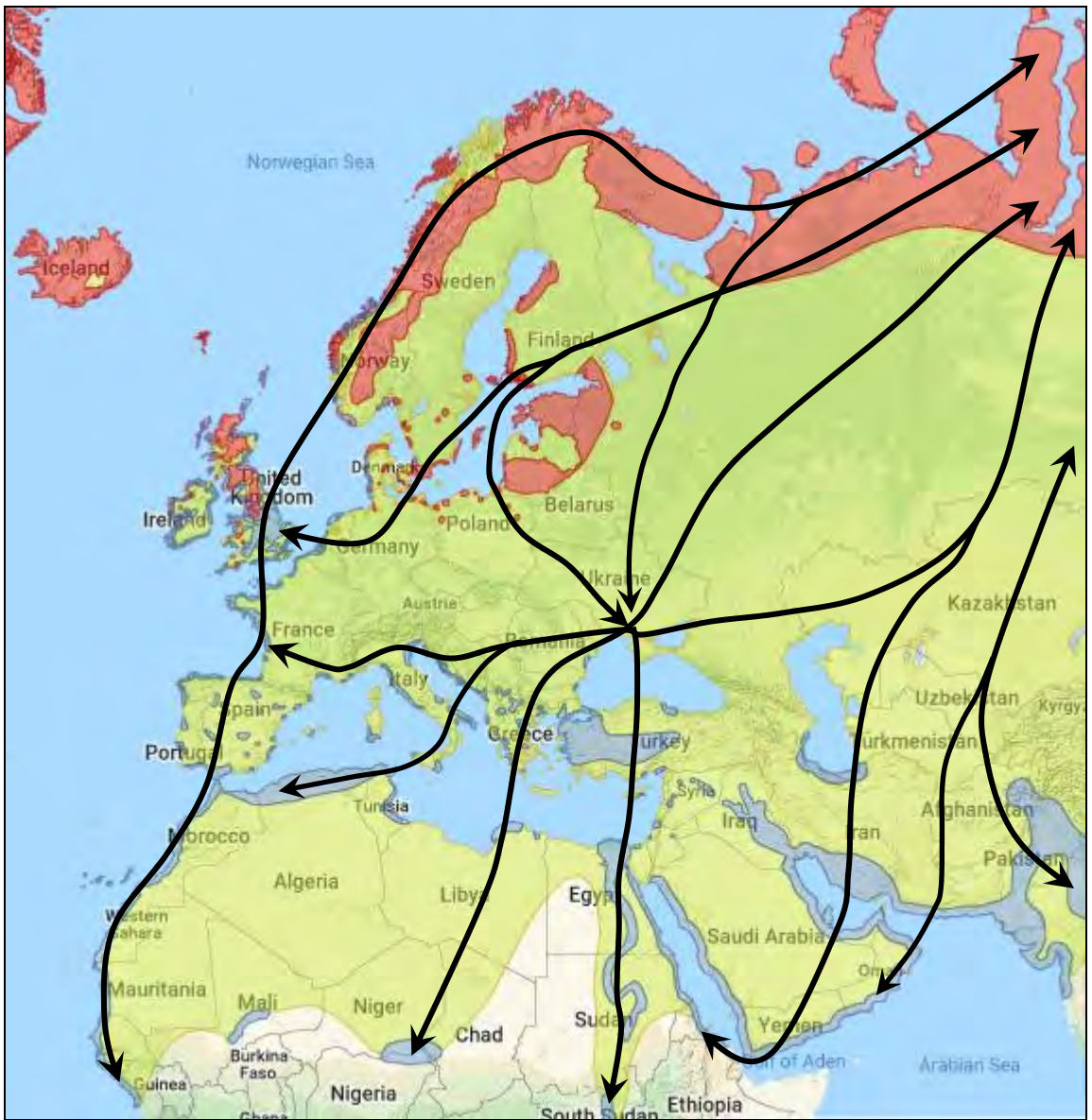
кулики долають без зупинок, і тільки незначний відсоток цих куликів може на короткий час зупинитися на деяких водоймах. У місцях гніздування займає відкриті болотисті ділянки, що вкриті негустою і невисокою рослинністю. Перші осінні мігранти-побережники з'являються в Україні уже наприкінці липня. Осінній проліт побережників чорногрудих стає інтенсивним наприкінці серпня та на початку вересня і поступово слабшає до кінця жовтня. Окремі мігруючі зграї птахів можуть траплятися в листопаді. Невелика кількість цих побережників може зимувати у південних районах країни. Під час міграції птахи тримаються зграями по піщаних берегах водойм і на мілинах. Восени кількість цих куликів у зграях може досягати кількох сотень, навесні зазвичай у них налічують менше птахів. Мігрують побережники переважно вночі. В Україні для виду найважливішим водно-болотним угіддям є Сиваш, де одночасно може перебувати до 60 тис. ос. Місця зимівлі цих куликів зосереджені переважно у приморських районах Західної і Південної Європи, північної частини Африки (в тому числі у долині Нілу), приморських районах Аравійського півострова, Південно-західної та Південно-східної Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 577 дальніх зворотів від побережників чорногрудих. Із них 250 птахів закілювали в Україні, а 327 – за її межами. З цієї кількості зворотів 72 є прямими: саме вони дають найоб'єктивнішу інформацію про міграційні переміщення птахів. Зокрема, 2 птахів, які гніздилися на Таймирі, 14 і 23 вересня того самого року відловили на Центральному Сиваші; вони подолали 4409 та 4614 км відповідно. Досить суттєвою є частка прямих зворотів від птахів, яких закілювали в період осінньої міграції в Польщі (39 з усіх 194 зворотів), Швеції (6 з 36 зворотів) та Фінляндії (2 з 14 зворотів) і того самого міграційного періоду виявили в Україні. Тож багато птахів зі Скандинавії і Польщі летить на південь нашої країни (переважно на Тилігульський лиман і оз. Сиваш); вони переміщуються на південний схід. Прямих зворотів побережників чорногрудих з українськими кільцями із Скандинавського і Прибалтійського регіонів немає, хоча кількість непрямих становить 131. Закілюваних в Україні птахів повторно реєстрували там під час осінньої міграції, тобто вони прилетіли в ті регіони зі сходу після розмноження. Прямі звороти від куликів з українськими кільцями із південніших країн Європи свідчать, що з місць міграційних зупинок, де їх закілювали, вони летять на зимівлі в Італію – 9 зворотів, Францію – 2 звороти, Велику Британію та Грецію – по 1 звороту. Прямі звороти показують швидкість міграційних переміщень. Наприклад, 21 вересня птаха закілювали на Тилігульському лимані, а вже 24 вересня його спіймали на о. Мальта. Напевно, за один міграційний переліт він подолав 1842 км, прямуючи на південний захід. Побережників чорногрудих, яких реєстрували в Україні, виявляли на зимівлі також у Туреччині (1 птах) та Єгипті (3 птаха).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Запровадження спеціального природоохоронного режиму в місцях постійного перебування значних скупчень виду, які розташовані на шляхах його сезонних міграцій. Контроль за дотриманням мисливцями правил і норм полювання.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ПОБЕРЕЖНИК ІСЛАНДСЬКИЙ

Calidris canutus (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Виокремлюють 6 підвидів, з яких через територію України мігрують птахи номінативного підвиду *C. c. canutus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток ПІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду в Євразії займає тільки Таймир, Чукотку і Новосибірські острови. Значніша його частина охоплює острови Північного Льодовитого океану біля Північної Америки, а також зовнішні території північної і центральної частин Гренландії. В Україні цих куликів реєструють переважно впродовж сезонних міграцій. На глобальному рівні вид включено до тих, чисельність яких зменшується. У межах західного узбережжя Європи і Британських островів зимує 505–565 тис. ос. Найбільшу чисельність зимуючих птахів реєструють у Великій Британії – приблизно 300 тис. ос., Нідерландах – приблизно 110 тис. ос., Франції та Данії – по 28–38 тис. ос. Чисельність цих птахів на зимівлі зростає. Через територію нашої країни під час сезонних перельотів мігрують, ймовірно, до кількох сотень особин цього побережника. Поодиноких птахів реєструють на зимівлі в Північному Причорномор'ї, але не щороку. Чинники, що негативно впливають на вид, діють переважно на шляхах його міграції та в районах зимівлі – це діяльність людини, яка призводить до зменшення площ водно-болотних угідь, де ці кулики перебувають, їхнього забруднення та трансформації.

Особливості біології та міграцій

Нечисленний пролітний, рідкісний зимуючий птах. Весняні реєстрації цього виду в нашій країні є доволі рідкісними і пов'язані вони з приморськими районами. Зокрема, цих куликів реєстрували у травні в Приазовському регіоні. Вже в червні вони з'являються у трав'янистій посушливій тундрі на своїх гніздових ділянках, які віддалені від моря. З кінця серпня до кінця вересня птахи зрідка трапляються у нас на осінньому прольоті, переважно вздовж Дніпра та на морському узбережжі. Протягом міграції тримаються поодинокі або невеликими групами у зграйках інших куликів. Для зупинок обирають піщані береги або коси на водоймах. У зимовий період на чорноморському узбережжі України трапляються лише в окремі роки. Місцями зимівлі птахам цього виду слугує узбережжя Західної Європи, Британських островів, усе атлантичне узбережжя Африки, деякі райони узбережжя Аравійського моря і Бенгальської затоки, острови Тасманія та Нова Зеландія, майже все узбережжя Австралії і атлантичне узбережжя Південної Америки, а також північна частина тихоокеанського узбережжя останнього континенту і обидва узбережжя південної частини Північної Америки та Центральної Америки. Під час міграцій кулики цього виду прив'язані до океанського узбережжя. Птахи, які гніздяться на Таймирі, восени летять на захід, прямуючи до морських районів Західної Європи. Далі вони мігрують до узбережжя Африки. Завдяки кільцюванню відомо, що в Європі зимує

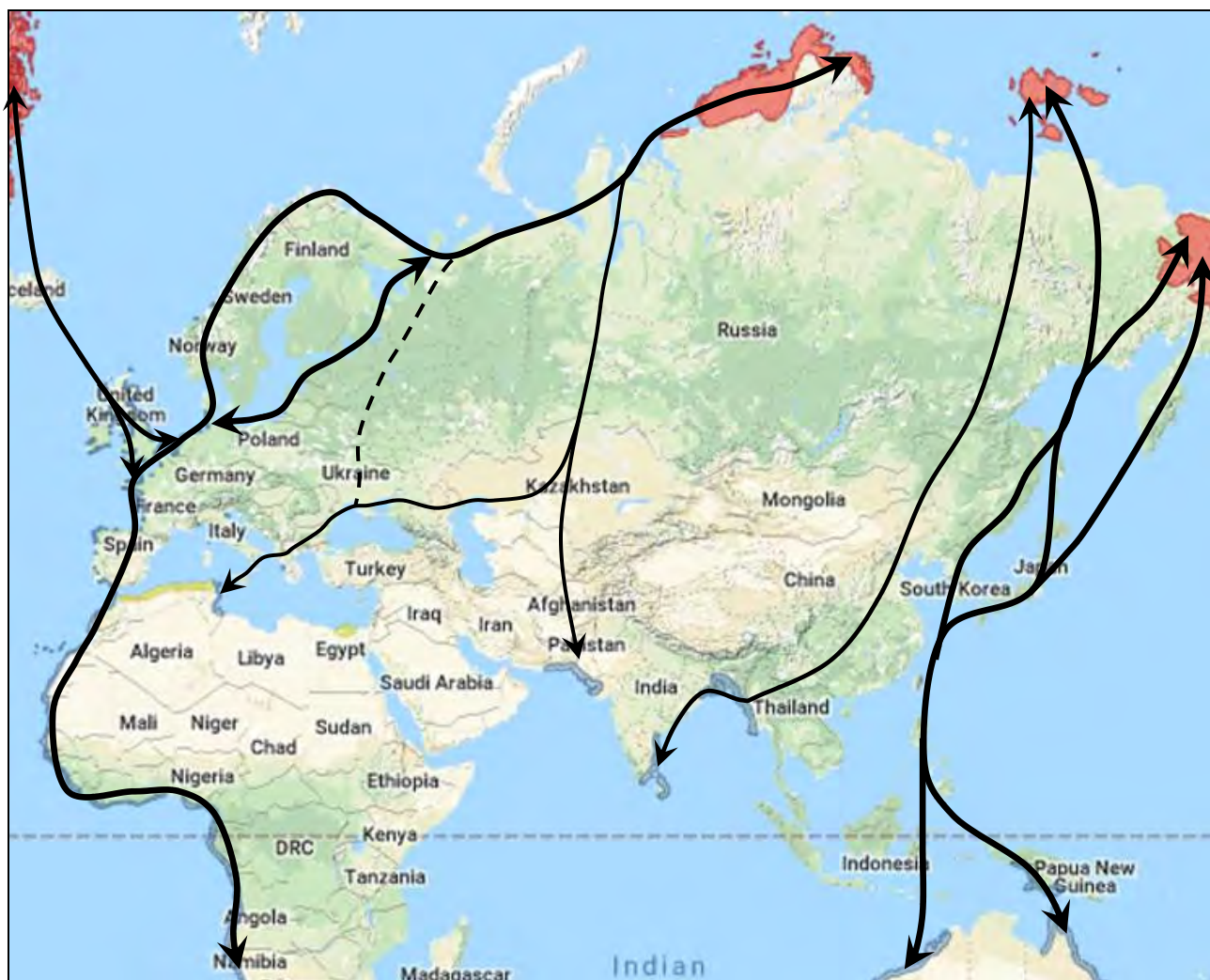
побережники ісландські, які походять переважно з Гренландії та східної частини Північної Канади.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих куликів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Місця скупчень мігруючих коловодних птахів, в яких може траплятися побережник ісландський, мають бути захищені через надання їм належного природоохоронного статусу.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ПОБЕРЕЖНИК БІЛИЙ

Calidris alba (Pallas, 1764)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Виділяють 2 підвиди, з яких через територію України мігрують птахи номінативного підвиду *C. a. alba*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздовий ареал виду займає частину території тундрової зони від Єнісейської затоки до дельти Лени, а також деякі прилеглі острови, зокрема Новосибірські. В Україні трапляється переважно під час сезонних міграцій, здебільшого восени. Найбільше птахів цього виду реєструють у долині Дніпра та на морському узбережжі, в інших місцях – лише зрідка. Влітку іноді трапляються бродячі особини. Поодиноких особин або нечисленні зграйки в окремі роки реєструють на зимівлі в Азово-Чорноморському регіоні. На території Європи побережник білий не гніздиться, але сюди прилітають зимувати 68,3–75,9 тис. ос.; найбільше у Великій Британії – приблизно 21 тис. ос., Франції – 11,8–22 тис. ос., Ірландії – 5,7–6,1 тис. ос., Нідерландах – приблизно 6 тис. ос. Чисельність світової популяції оцінюють у 310–350 тис. пар. Стан цього виду вважають безпечним. В Україні під час міграцій може перебувати 5–10 тис. ос.

Особливості біології та міграцій

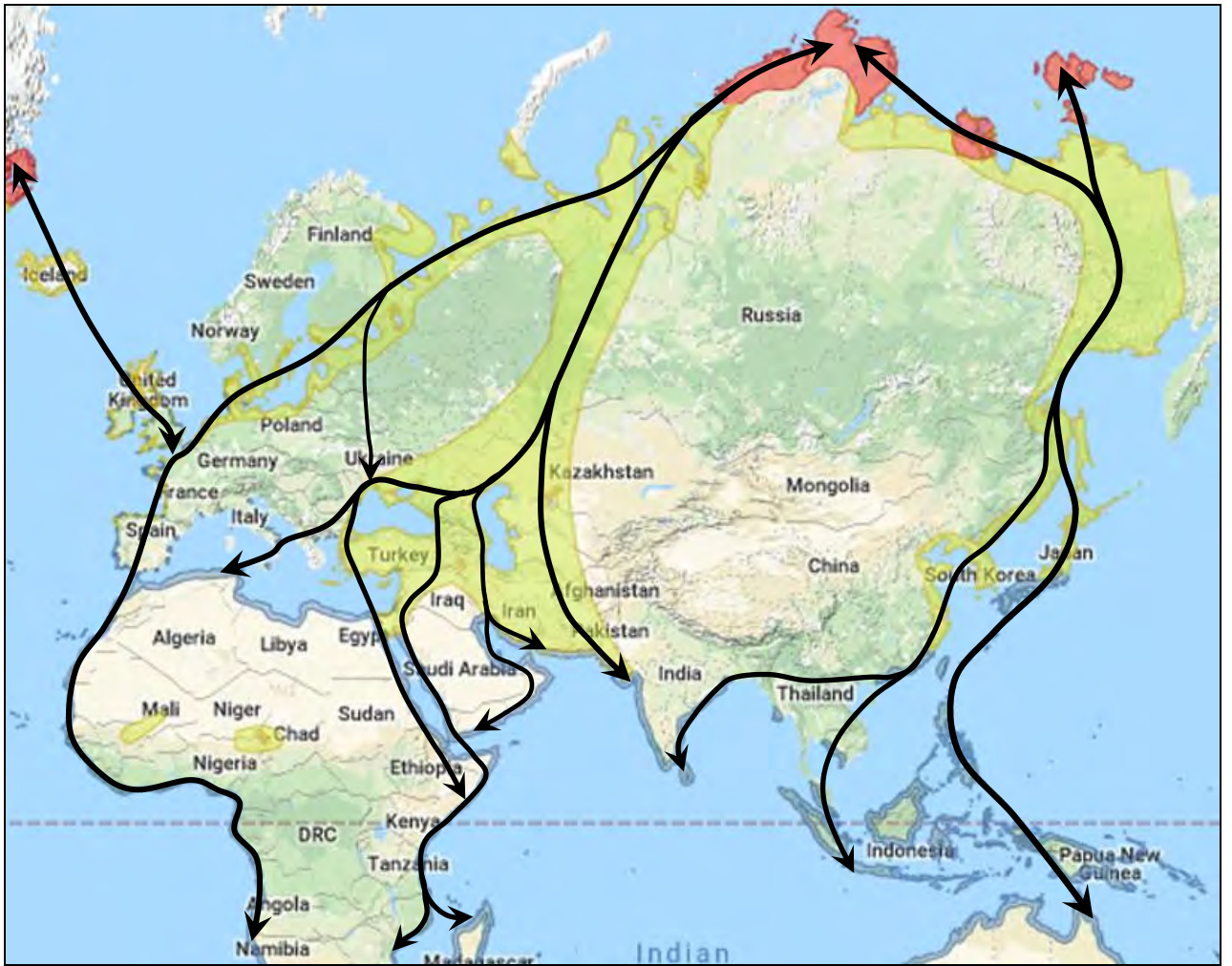
Пролітний, рідкісний зимуючий вид. Весняна міграція побережників білих відбувається переважно у травні. На місцях гніздування вони з'являються у червні. Осіння міграція в Україні триває з серпня до жовтня. Під час осіннього перельоту ці кулики трапляються як парами і окремими зграйками, так і у зграях інших побережників; зупиняються на відкритих піщаних косах, тримаються біля самої води. Невелика кількість побережників білих може траплятися взимку на морському узбережжі країни. Крім узбережжя Західної і Південної Європи, головні райони зимового перебування виду розташовані вздовж узбережжя всієї Африки, Аравії, Південної Азії та Австралії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 звороти від побережників білих. Один із них є прямим: птаха за кільцювали на узбережжі Мавританії на зимівлі (4 грудня), а вже в період весняної міграції (22 травня) його відловили на Східному Сиваші (кулик пролетів у північно-східному напрямку 5442 км). Інші два звороти – непрямі: одного побережника білого спорядили кільцем під час зимівлі на півдні Африки, а через кілька років 10 серпня його вполювали на березі Азовського моря (Донецька обл.); іншого кулика і перший раз, і повторно зареєстрували під час весняної міграції – спочатку за кільцювали в Італії (11 травня), а через 4 роки відловили на Східному Сиваші (8 травня).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць масових концентрацій куликів в періоди міграцій, в першу чергу на півдні України.

Автор: А.М. Полуда

ГРЯЗОВИК (ПОБЕРЕЖНИК БОЛОТЯНИЙ)

Limicola falcinellus (Pontoppidan, 1763)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду, утворює 2 підвиди. В Україні представлений номінативним підвидом *L. f. falcinellus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений у південній частині тундри та в лісотундрі Євразії: у Фенноскандії і на Кольському півострові, на Таймирі, в дельтах Лени і Колими. В Україні – це нечисленний пролітний птах восени, рідкісний на весняному прольоті; окремі бродячі особини трапляються влітку. Під час сезонних перельотів ці кулики тримаються переважно в долині Дніпра та на морських узбережжях. Європейська гніздова популяція складається з 29,7–44,1 тис. пар. Майже всі вони зосереджені у Фінляндії – 25–35 тис. пар, Швеції – 4,3–7,6 тис. пар, Норвегії – 185–320 пар; в європейській частині Росії налічують 200–1200 пар. На території України під час міграцій перебуває, напевно, не більше 3–5 тис. ос. У межах Європи популяція виду має слабку тенденцію до зменшення, що може бути викликано частковою втратою місць гніздування.

Особливості біології та міграцій

Пролітний птах. Весняна міграція відбувається протягом квітня – травня. Гніздяться птахи на болотистих ділянках тундри, далеко від морського узбережжя. Осінній переліт починається у кінці липня і триває до жовтня. Під час міграції ці кулики тримаються як зграйками, так і парами або поодиноці на мулистих відмілинах і голих піщаних берегах різних водойм. Грязовики мігрують широким фронтом, здійснюючи короткі перельоти між місцями міграційних зупинок. Восени дорослі особини залишають Фенноскандію у липні, молоді – у серпні. Більшість із них летить на Сиваш, який є ключовою територією у Європі, де в серпні одночасно може бути понад 2 тис. ос. цих куликів. Далі птахи мігрують через Близький Схід до місць зимівлі у Східній Африці, Пакистані, Південній Індії. Досягають вони цих районів протягом вересня та початку жовтня. Птахи, які належать до східноазійських популяцій, зимують на Філіппінах, в Індонезії та Австралії.

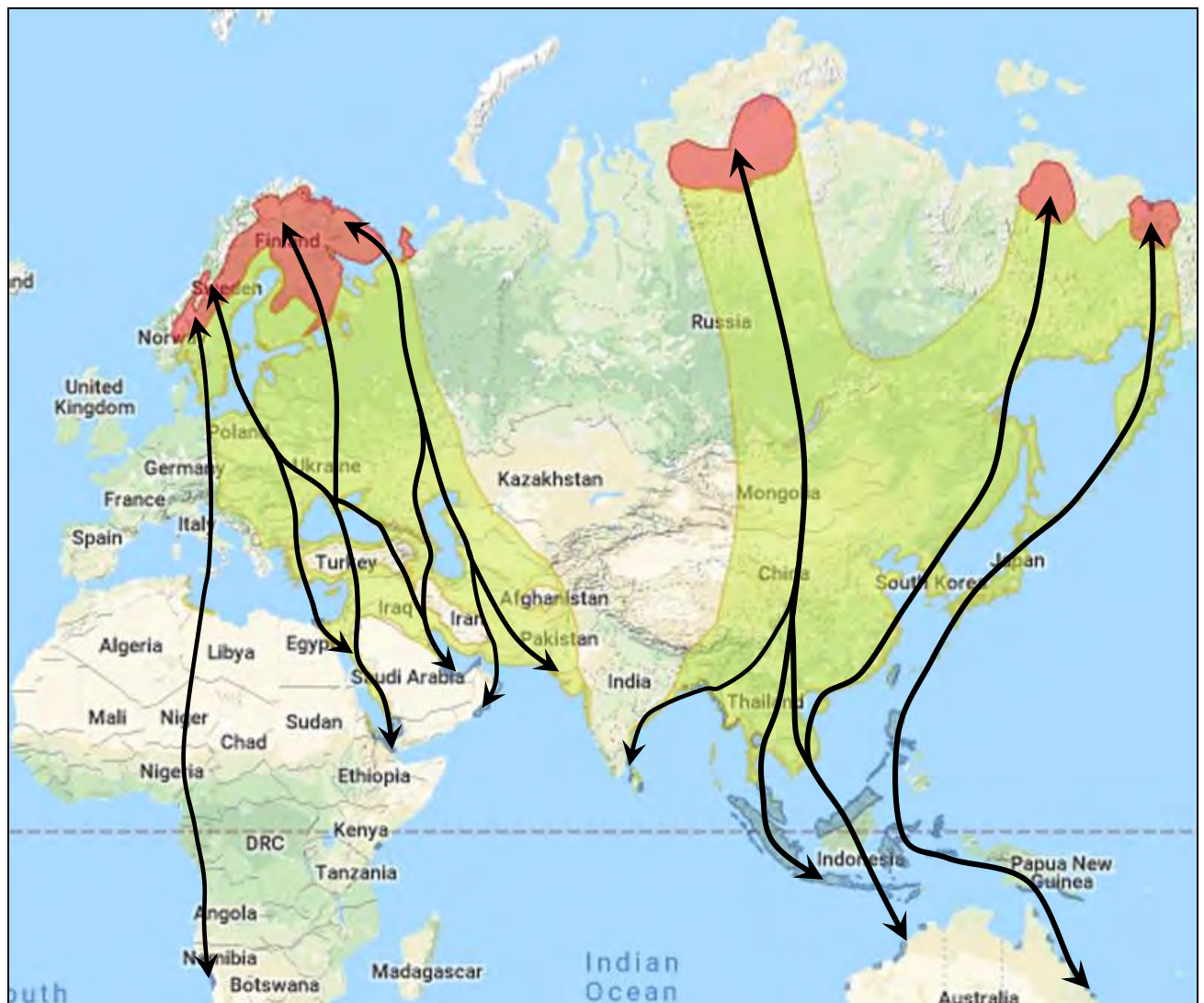
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 16 дальніх зворотів від грязовиків. Із усіх цих зворотів тільки один є прямим: 13 липня птаха за кільцювали у гирлі Вісли (Польща), а 3 серпня його відловили в південній частині Тилігульського лиману (переміщення у південно-східному напрямку). Від птахів, яких мітили в Україні (Східний Сиваш і Тилігульський лиман), отримано 3 непрямих зворотів: з Фінляндії та Литви під час осінньої міграції і з Катару, де птах зимував. Відстань між місцями реєстрації останнього птаха становила 2607 км, напрямок переміщення – південно-східний. Іншого птаха, який зимував на Аравійському півострові (ОАЕ), через 4 роки під час весняної міграції (15 травня) повторно відловили на Східному Сиваші. На Сиваші та Тилігульському лимані відловлювали також птахів, яких кільцювали у Фінляндії і Швеції

(по 3 ос.), Польщі (2 ос.), Норвегії (1 ос.). Крім того, в цих місцях міграційних зупинок відловили 2 птахів, яких закріплювали під час весняної міграції у Єгипті і Туреччині.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць масових концентрацій куликів в періоди міграцій, в першу чергу на півдні України.

Автор: А.М. Полуца

ГАРШНЕП

Limnocryptes minimus (Brunnich, 1764)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у світовій фауні. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює тайгову та тундрову зони Євразії, від Північної Фенноскандії та східних кордонів Естонії і Латвії до басейну р. Колими. Чисельність у світі оцінюють у понад 1 млн ос. У Європі чисельність стабільна і становить 19,6–44,1 тис. пар. Найчисленніші угруповання налічують у Росії – 10–20 тис. пар, Швеції – 6–12 тис. пар, Фінляндії – 3,5–11 тис. пар, Норвегії – 0,1–1 тис. пар. В Україні є пролітним видом на всій території, іноді зимує на півдні біля незамерзлих водойм. Головними загрозами для виду є: знищення і деградація водно-болотних угідь внаслідок заліснення; видобуток торфу і осушення площ для сільськогосподарських потреб; у місцях гніздування – весняне випалювання рослинності на болотах.

Особливості біології та міграцій

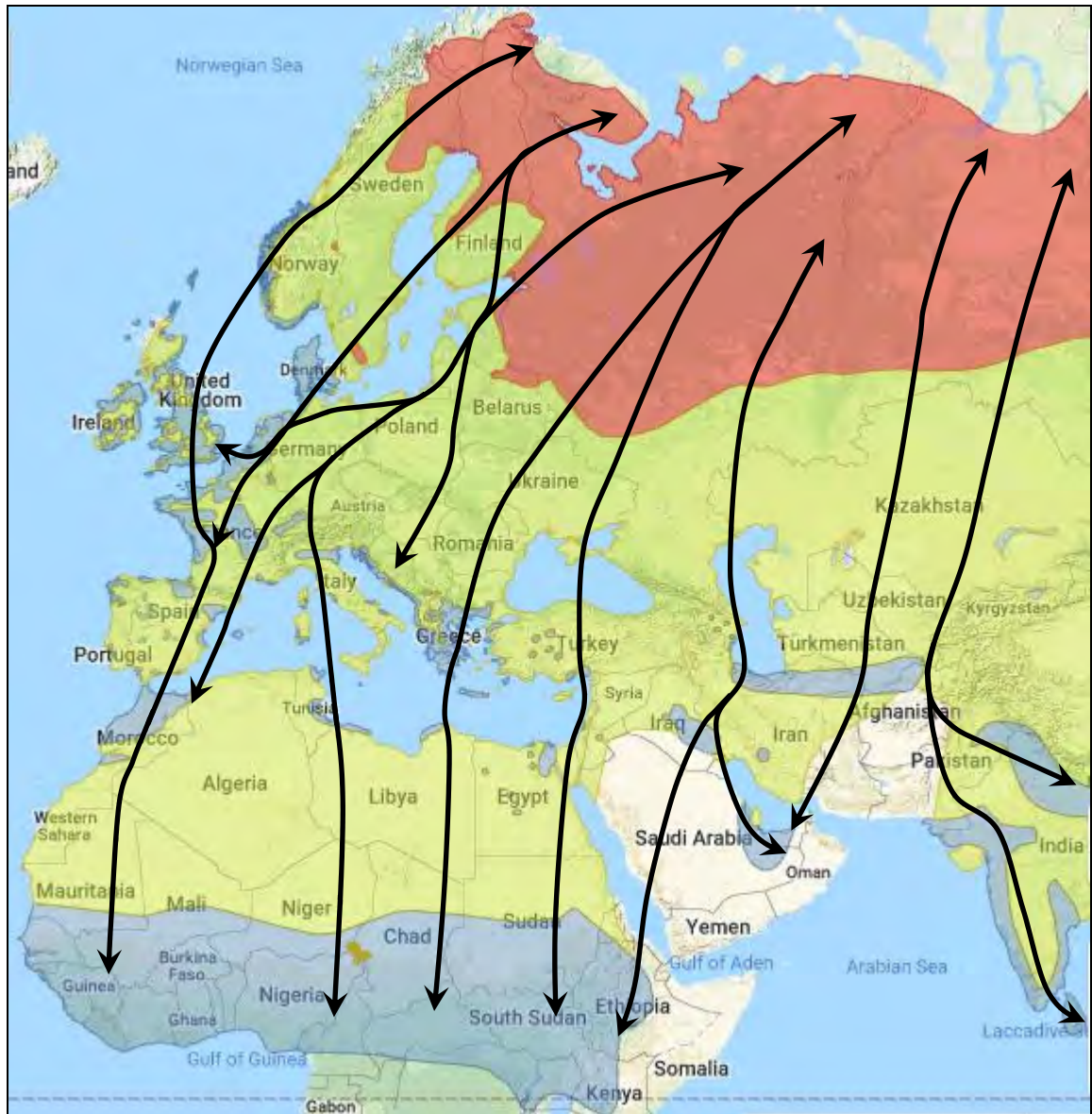
Пролітний, іноді зимуючий птах. Трапляється на заболочених територіях: по берегах водойм з трав'яною рослинністю, на відкритій трясовині та іржастих плесах, мулистих і зарослих відкритим корінням берегах озер, хвощових, осокових і очеретяних болотах, вологих луках з кущами. Веде усамітнений спосіб життя. Зазвичай на місця гніздування у тундрі та лісотундрі гаршнепи прилітають на початку червня, в тайгу – дещо раніше. До Фенноскандії повертаються протягом травня, гніздяться на тайгових болотах або заплавлених луках. Весняний проліт територією України триває з кінця лютого до кінця квітня, осінній – із середини вересня до початку листопада. Мігрують птахи виключно вночі. Зупиняються не тільки біля прісної води, але й на морському узбережжі та багністих берегах солоних внутрішніх водойм. Зимують на півдні Скандинавії, узбережжі Каспію, Атлантичного океану та Середземного моря Європи, в Данії, Великій Британії, Франції та Іспанії, в зоні Сахелю в Африці, Месопотамії, Індії та Південно-східній Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від гаршнепів. Результати мічення цих птахів у Швеції, Німеччині та Фінляндії показують, що на осінній міграції і зимівлі повторні реєстрації за кільцюваних там гаршнепів розміщені переважно на південний захід від місць кільцювання. У базі даних Фінського центру кільцювання є 51 зворот від цих куликів, і всі вони надійшли з територій, розташованих західніше нашої країни. Через Україну, напевно, мігрують птахи, які походять з європейської частини Росії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Створення мережі охоронних територій, на яких гаршнепи зупиняються під час міграцій.

Автори: А.О. Маркова, А.М. Полуда

БАРАНЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ (БЕКАС)

Gallinago gallinago (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Виділяють 3 підвиди. В Україні як на гніздуванні, так і під час міграцій представлений номінативним підвидом *G. g. gallinago*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює субарктичну і помірну зони Європи та Азії, від Ісландії і Британських островів до Камчатки і Чукотки. Південна межа області гніздування проходить по південним районам лісостепової зони. В Україні гніздиться у Поліссі, Лісостепу, а також на півночі Степу; мігрує по всій території, інколи зимує на південному заході країни та на Сиваші. У Європі на гніздуванні чисельність становить 2,67–5,06 млн пар і має тенденцію до зменшення (протягом 14 років приблизно на 25%); на зимівлі – 1,13–1,16 млн ос. Найбільші гніздові угруповання зареєстровано в Росії – 2–4 млн пар, Ісландії – приблизно 180 тис. пар, Фінляндії – 92–180 тис. пар, Великій Британії – 80 тис. пар, Швеції – 72–197 тис. пар, Білорусі – 70–90 тис. пар, Естонії – 40–60 тис. пар, Латвії – 38,3–72,8 тис. пар. Чисельність виду на гніздуванні в Україні оцінюють у 13–15 тис. пар, на зимівлі – 50–100 ос. Головним чинником, який негативно впливає на стан гніздового угруповання баранця звичайного в Європі, є осушувальна меліорація, яка призводить до трансформації або зникнення угідь, де тримаються ці кулики.

Особливості біології та міграцій

В Україні гніздовий, перелітний, зрідка зимуючий птах. Навесні з'являється в середині березня – на початку квітня, невеликими групами або поодиночі. Пізні мігранти трапляються на початку травня. На прольоті тримається трав'янистих берегів озер і річок, осокових боліт, біотопів з розрідженим очеретом. Під час гніздування займає болота, вологі луки з кущами, грузькі береги водойм і тундру. Молоді птахи починають літати в середині червня – липні. Осіння міграція починається в липні, інтенсивною стає в серпні – вересні; останні птахи відлітають в кінці жовтня – на початку листопада. Особини, які належать до європейського угруповання, зимують переважно у Південній та Західній Європі, Малій Азії, меншою мірою – в Екваторіальній Африці. Птахи азійських популяцій мігрують на зимівлю до Південної і Південно-східної Азії, Філіппін, Корейського півострова, Японії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 15 дальніх зворотів від баранців звичайних. Серед них 3 є прямими. Птахів за кільцювали на Львівщині між 3 серпнем і 4 вереснем під час осінньої міграції. Одного з них повторно відловили також під час осінньої міграції у Нідерландах через 36 днів після кільцювання (птах перемістився на 1258 км, азимут 284°). Двох інших виявили на зимівлі: одного 14 січня на півдні Франції (дистанція переміщення становила 1590 км, азимут 251°), другого 14 грудня у Португалії (переміщення на 2623 км, азимут 262°). Поміж непрямих зворотів є 3, котрі також мають

відношення до районів зимівлі птахів, які перебували і на території України: 2 з них зимували у Великій Британії, один – у Франції. Крім того, 2 звороти дають інформацію про регіони походження баранців звичайних, яких виявляли в Україні у період осінньої міграції: одного птаха закілюювали в Окському заповіднику (Рязанська обл. Росії); другого, після мічення на Сиваші (Крим, Україна), наступного року зареєстрували у Владимирській обл. (Росія). Інші 7 зворотів пов'язують Україну, де птахів виявляли під час осінньої міграції, з реєстраціями їх також на осінній міграції у Франції й Італії (по 2 ос.), Угорщині, Німеччині та Бельгії (по 1 ос.). Напевно, вони направлялися, а, можливо, вже досягли районів зимівлі в Європі.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вид не потребує спеціальних заходів охорони, але небезпеку для нього становить осушення водно-болотних угідь, які необхідно зберегти.

Автори: А.М. Полуда, А.О. Маркова

БАРАНЕЦЬ ВЕЛИКИЙ (ДУПЕЛЬ)

Gallinago media (Latham, 1787)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає північну частину Європи (від Польщі та Скандинавії до Уральських гір), Західний Сибір і північну половину Казахстану. По території України проходить південна межа ареалу. Порівняно з початком ХХ ст. нині межа гніздового ареалу виду відсунулася далеко на північ. Баранець великий перестав гніздитися в Харківській, Полтавській, Львівській, Тернопільській і Вінницькій областях. Залишився гніздовим птахом Київської, Чернігівської, Сумської, Житомирської, Волинської та Рівненської областей. У Європі в популяції виду налічують 62,5–145 тис. самців, і чисельність має тенденцію до скорочення. Встановлено, що європейське угруповання зменшується зі швидкістю приблизно 25 % протягом 14,4 років. Значні гніздові угруповання локалізовані в Росії – 50–120 тис. самців, Норвегії – 5–15 тис. самців, Білорусі – 4,6–6 тис. самців, Швеції – 1,3–2,3 тис. самців. В Україні майже вся популяція сконцентрована на Поліссі в долинах Дніпра, Десни та Прип'яті. Максимальна чисельність становить 500–700 самців. Саме такою вона буває в роки зі значними повеннями в заплавах річок. Головним чинником, що загрожує популяції, є скорочення площі лук в результаті розорювання заплавної землі, осушувальної меліорації, створення водосховищ, забудови заплавної ділянок. Як мисливський вид цього кулика здобувають в деяких країнах під час осіннього полювання разом із баранцями звичайними, погоничами та іншою лучною дичиною.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняна міграція відбувається з кінця березня до початку травня. Оселяється у річкових долинах на вологих болотистих луках з добре розвинутим травостоєм, а також на поліських низинних і перехідних болотах. Перед початком гніздування відбувається групове або одиничне токування самців. Для току птахи обирають сухіше місце, часто в центрі гніздового біотопу. Гнізда самки розміщують переважно по периметру токовища в куртинах злаків або осоки. Період відкладання яєць триває з початку травня до початку червня, і його початок значно залежить від строків весняної повені. Осіння міграція починається з початку серпня і завершується в середині жовтня. Птахи летять поодиночі або невеликими зграйками і винятково вночі. Для відпочинку зупиняються як на вологих, так і на сухих луках з невисокою травою. Область зимового перебування виду охоплює частину Африканського континенту південніше

Сахари, від Сенегалу на заході до Ефіопії і Кенії на сході. Південна межа області зимівлі проходить по північних районах Намібії, Ботсвани, Зімбабве, Мозамбіка.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від баранців великих. Інформації про повторні реєстрації птахів цього виду, яких кільцювали на території Європи, небагато. Проте тенденцію міграційних переміщень можна простежити: більшість зворотів показує, що кулики цього виду, які походять з Європи, мігрують загалом у меридіональному напрямку, тоді як птахи із Західного Сибіру переміщуються вздовж умовної лінії північний схід – південний захід.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно створювати об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення в місцях токовищ та гніздування цього рідкісного виду.

Автори: Г.Г. Гаврись, А.М. Полуда

ВАЛЬДШНЕП (СЛУКВА)

Scolopax rusticola Linnaeus, 1758

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює лісову та лісостепову зони Євразії, від Британських островів і Піренейських гір до тихоокеанського узбережжя, включаючи острови Сахалін та Хоккайдо. Південніше суцільного гніздового ареалу окремі ізольовані осередки займають Кавказ, Тянь-Шань, Північну Індію. В Україні гніздиться на Поліссі, в Карпатах, Лісостепу, деяких районах Степу та Кримських горах; під час міграцій трапляється скрізь. Популяція виду в Європі на гніздуванні є стабільною; в ній налічують 6,89–8,71 млн самців, з яких 6–8 млн гніздиться в європейській частині Росії. Інші численні угруповання зосереджені у Швеції – 396–774 тис. самців, Фінляндії – 150–220 тис. самців, Білорусі – 100–120 тис. самців, Великій Британії – 64–100 тис. самців, Норвегії – 50–100 тис. самців. В Україні гніздове угруповання оцінюють у 7,6–12,8 тис. самців; у невеликій кількості ці кулики залишаються на зиму – частіше на півдні, хоча випадки зимівлі реєстрували і в більш північних регіонах. Найсуттєвішим негативним чинником для виду в період гніздування є посилення фрагментації лісових масивів. На шляхах міграції і в місцях зимівлі негативний вплив може мати збіднення ґрунтової фауни внаслідок застосування пестицидів і прес мисливців, який є особливо значним в Італії, Франції, Іспанії та Великій Британії.

Особливості біології та міграцій

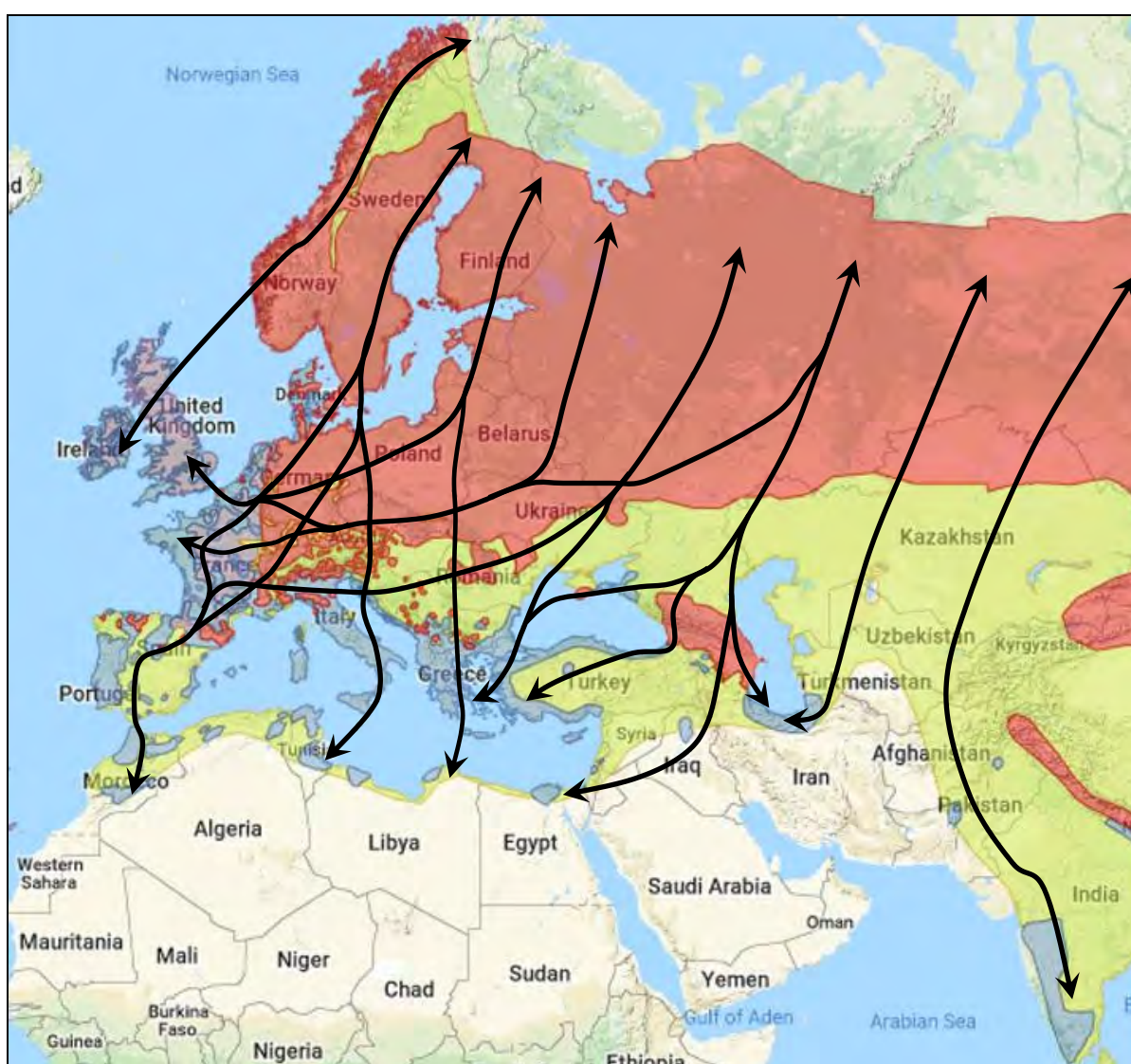
Гніздовий, перелітний, нечисленний зимуючий птах. Характерним є ранній приліт в райони розмноження: вже в кінці березня – на початку квітня птахи з'являються на місцях гніздування. Займають нефрагментовані ділянки вологих широколистяних або мішаних широколистяно-хвойних лісів з густим підліском із малини і ліщини, чорниці, папоротей та іншої низькоярусної рослинності. Для пошуку корму перевагу віддають місцям поблизу невеликих водойм з болотистими берегами, а для відпочинку – світлим сухим галявинам і переліскам. Інтенсивне токування (тяга) триває протягом квітня – травня, але її можна спостерігати і на початку липня. Осінній відліт пізній, починається у вересні і закінчується на початку листопада. Восени під час міграції ці кулики вночі вилітають годуватися на відкриті простори – заплавні луки, вигони, сіножаті, а вдень тримаються в лісі. Мігрують вночі і поодинокі. Птахи, які гніздяться у Західній Європі, є осілими, утім на більшій частині ареалу вони є перелітними. На зиму мігрують в Західну і Південну Європу – на Британські острови, у Францію, на Піренейський, Апеннінський і Балканський півострови, до Північної Африки та Малої Азії. Птахи, які належать до азійських угруповань, зимують в Індії, країнах Південно-східної Азії, на сході Китаю.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 11 дальніх зворотів від вальдшнепів. На території України реєстрували птахів, які походили з Ленінградської, Івановської та Владимирської областей Росії: двох під час осінньої міграції, а одного на зимівлі (Крим, Ялта). Ще 7 птахів, із виявлених в Україні, зимували у Франції (3 ос.), Греції (2 ос.), Італії та Туреччині (по 1 ос.). Відомо, що ці кулики, які походять із Фенноскандії, зимують на Британських островах, у Франції, Іспанії, Португалії й Італії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Недопущення осушення вологих лісових масивів як місць гніздування цих куликів. Контроль за застосуванням пестицидів на вологих луках, які є місцями живлення птахів під час міграції та зимівлі.

Автори: А.О. Маркова, А.М. Полуда

КУЛЬОН ТОНКОДЗЬОБИЙ (КРОНШНЕП ТОНКОДЗЬОБИЙ)

Numenius tenuirostris Vieillot, 1817

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Charadriidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «CR» (категорія «CR» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України. У рамках Боннської конвенції укладено Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів зі збереження кульона тонкодзьобого.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Межі гніздового ареалу виду вивчено не достатньо. Ймовірно, гніздиться у південній смузі зони тайги Західного Сибіру і Уральських гір на схід до долини р. Обі. У 1909–1924 роках гніздування було відоме в Омській області Росії (околиці Тари). Відтоді місць розмноження не виявляли. На території України кульон тонкодзьобий трапляється під час міграцій. У світі в 1960-ті – 1980-ті роки щорічно реєстрували в середньому 28 ос., абсолютна більшість з яких перебувала поза межами вірогідної області гніздування. На зимівлі в Марокко в січні 1964 р. налічено 800 ос., що є максимальною кількістю, зареєстрованою одразу. Можливо, саме такою була чисельність усієї популяції виду на той час. У 1975 р. там само нарахували 123 ос., а в 1994 р. – тільки 2 ос. З 1980 р. на шляхах прольоту і у місцях зимівлі одночасно траплялося не більше 20 ос. Нині у світі, за різними оцінками, залишилось 50–300 ос. Ймовірно, це число є дещо заниженим. Тенденцію зміни стану цього глобально загрозливого виду оцінити складно. Протягом 1990–2001 років найбільше цих куликів реєстрували в Болгарії – 6–8 ос., Угорщині – 16 ос., Італії – 21 ос., Греції – 35 ос. Раніше в Україні спостерігали як окремих птахів, так і групи з 2–48 ос. Причини зміни чисельності виду остаточно не з'ясовані. Одними із ймовірних чинників є: погіршення умов на зимівлі та місцях міграційних зупинок, надмірний відстріл мисливцями. Припускають, що причиною різкого падіння чисельності є й особливості поведінки виду: на відміну від кульонів великого та середнього, кульон тонкодзьобий є менш обережним, у нього значно менша дистанція втечі, що зумовило відстріл саме цього виду під час полювання.

Особливості біології та міграцій

Пролітний птах. Весною його міграцію реєстрували протягом квітня – початку травня. На місця гніздування, ймовірно, прилітає в першій половині травня. Осіння міграція триває з липня по вересень. Місця перебування під час міграції: переважно береги моря, лиманів і заток, поблизу мілких тимчасових озер і вздовж річок, ділянки зі степовою рослинністю, коси водойм, мілини. Область міграцій (смуга довжиною 4,5–6,5 тис. км) охоплює південь Росії, України та Південно-східну Європу. Існує східний пролітний шлях цього виду через Близький Схід до інших ймовірних місць зимівлі на берегах Перської затоки. На території України мігрує вздовж узбережжя Азовського та Чорного морів, найчастіше трапляється в Дунайському регіоні. Раніше зимував у Північній Африці, Італії, Греції. Нині місця

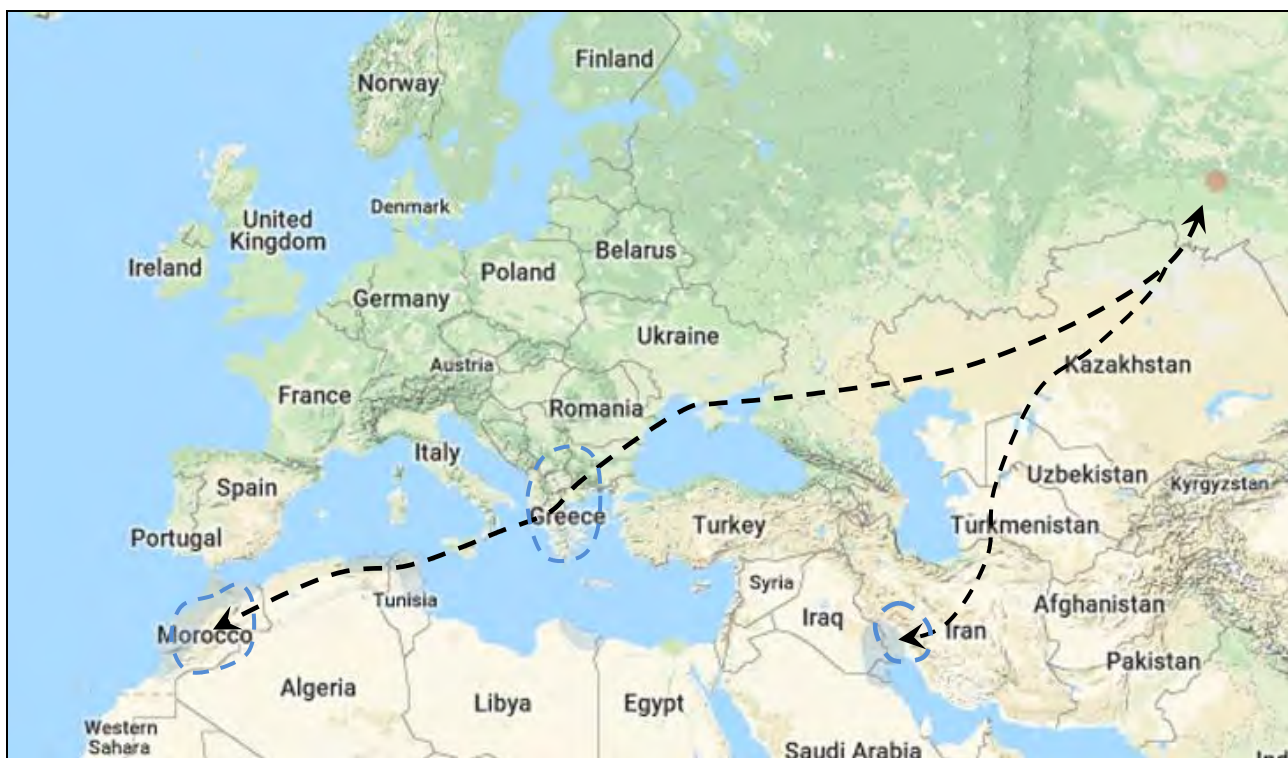
регулярної зимівлі не відомі. За попередніми даними, частина з них розташована на південному заході Ірану.

Звороти від кульонів тонкодзьобих відсутні у базах даних центрів кільцювання європейських країн.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Суворіше контролювати дотримання правил полювання на водно-болотяних птахів і недопущення відстрілу всіх видів кульонів. Продовження моніторингу мігруючих водно-болотяних птахів з метою організації охоронних територій в найважливіших районах зупинок кульона тонкодзьобого під час міграцій (лимани Азовського моря, затоки Сивашу, прибережні райони Чорного моря, дельта Дунаю).

Автор: Р.М. Чернічко

КУЛЬОН ВЕЛИКИЙ (КРОНШНЕП ВЕЛИКИЙ)

Numenius arquata (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України; на гніздуванні представлений номінативним підвидом *N. a. arquata*, а під час міграцій трапляються птахи східного підвиду *N. a. orientalis*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Область гніздування виду охоплює територію від Західної Європи (Велика Британія та Франція) і Скандинавії до Далекого Сходу. В Україні найбільші гніздові поселення відомі у Волинському Поліссі (Шацькі озера, заплава Прип'яті, подекуди на Рівненщині). У невеликій кількості (до 20 пар) гніздиться на узбережжі Чорного та Азовського морів (Керченський п-ів, Каркінітська затока, Східний Сиваш, Нижньодніпровська піщана арена). Під час міграцій трапляється на усій території країни. Чисельність виду в Європі оцінюють у 212–292 тис. пар, і вона зменшується на 30–49% протягом приблизно 31 року. Найбільші угруповання зосереджені у Фінляндії – 76–88 тис. пар, Великій Британії – приблизно 68 тис. пар, Росії – 45–100 тис. пар, Швеції – 6,8–11 тис. пар, Нідерландах – 4,6–5,9 тис. пар, Німеччині – 3,7–5 тис. пар, Норвегії – 2,5–5 тис. пар. В Україні гніздове угруповання оцінюють у 50–100 пар. Головні райони зимівлі кульонів великих в Європі розташовані у Великій Британії, де зимує приблизно 150 тис. ос., Нідерландах – 143,4–219 тис. ос., Німеччині – приблизно 100 тис. ос., Франції – 20–65 тис. ос. Загалом на європейському терені зимовий період проводять 480–625 тис. ос. В Україні ці кулики зимують переважно на Азово-Чорноморському узбережжі: їхня кількість коливається в межах 10–200 ос. До причин, які негативно впливають на чисельність виду, слід віднести: знищення і трансформація угідь перебування птахів, браконьєрський відстріл, турбування птахів під час гніздування, особливо в приморських регіонах (чинник рекреації).

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, нечисленний зимуючий птах. Навесні перші особини в місцях гніздування з'являються в кінці березня. На Західній Україні у гніздовий період трапляється на заплавах луках, по долинах річок, іноді на полях, пасовищах, сінокісних луках; на півдні країни – в заплавах річок, на вологих ділянках балок та струмків, в агроценозах. Моногамний вид, має одну кладку на рік, гніздиться окремими парами, іноді формує невеликі угруповання із 2–4 пар (відомо для Західної України). У кінці липня молоді птахи стають на крило. Мігрують кульони широким фронтом, проте вздовж Азово-Чорноморського узбережжя відбувається помітна концентрація мігруючих птахів. Летять вони невеликими групами до 10–15, рідше до 30–40 ос.; часто реєструють поодиноких птахів. Протягом післягніздового періоду і під час осінньої міграції на узбережжі Чорного і Азовського морів утворюють скупчення (іноді з 2–3 сотень птахів). Невелика кількість птахів залишається на зимівлю в приморських районах країни. Зимує цей вид куликів

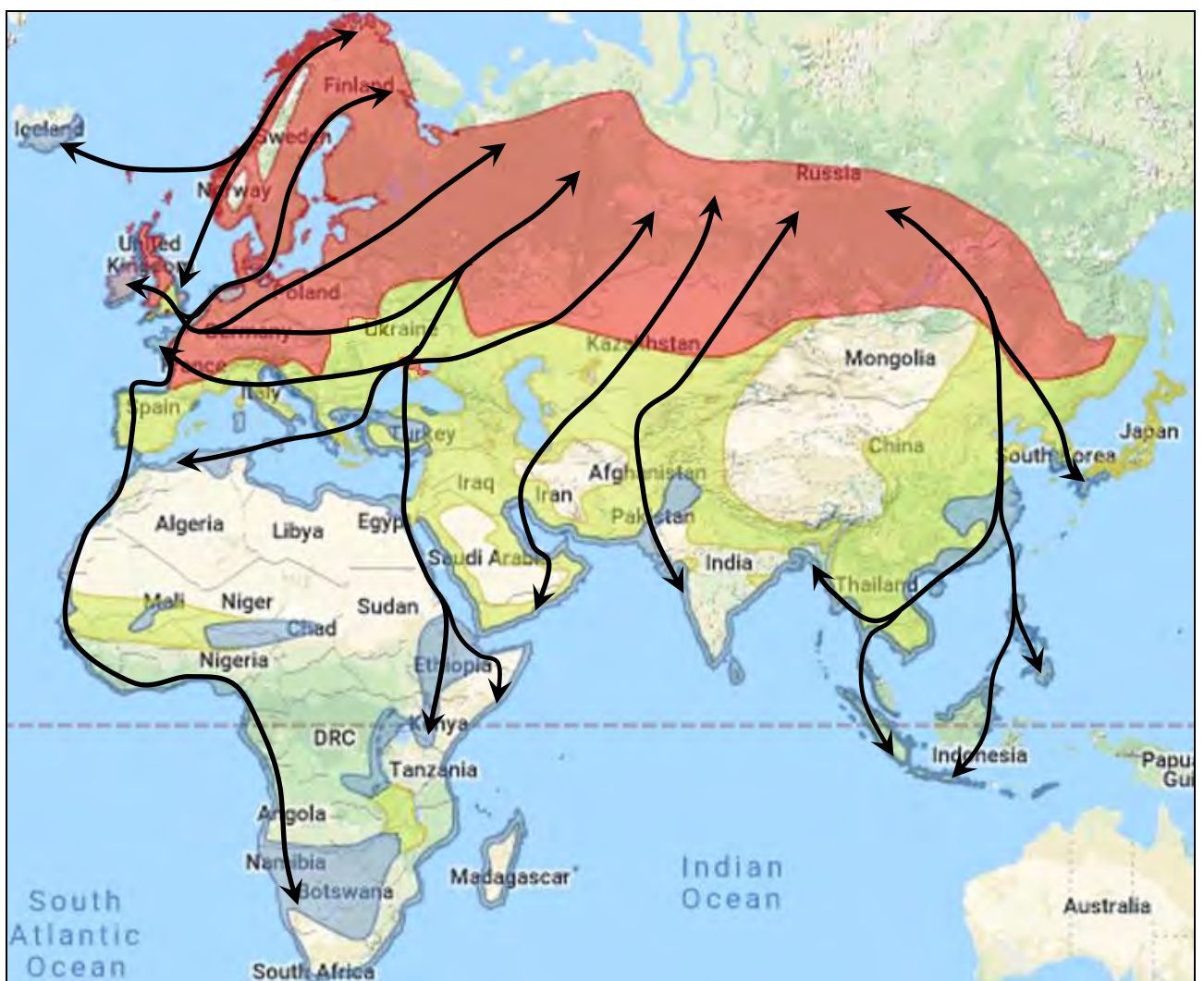
також уздовж узбережжя Західної Європи, у Середземномор'ї, прибережних районах усєї Африки і деяких районах Сахелю та південніше вологих тропічних лісів, уздовж узбережжя морів від Аравійського півострова до Південно-східної Азії та Японських островів. Аналіз матеріалів кільцювання птахів, які або гніздилися в країнах Фенноскандії та Німеччині, або мігрували через них, вказує на їхню зимівлю на узбережжі Британських островів, Нідерландів, Франції, Іспанії, Португалії, Італії та північно-західної частини Африки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 звороти від кульонів великих. Двох птахів закілцювали в кінці серпня у Львівській області, з яких одного виявили на зимівлі у Хорватії (прямий зворот), а другого наступного року в кінці травня зареєстрували на о. Тендра (Херсонська обл.). Можливо, що останній птах гніздився там. Третього кульона закілцювали на Тилігульському лимані 21 квітня, а наступного року 1 березня його виявили поблизу Стамбула (Туреччина), де він міг зимувати.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження місць перебування виду, зокрема створення охоронних територій у місцях гніздування та традиційних місць масових зупинок цих птахів в періоди міграції і зимівель. Суворіше контролювати дотримання правил полювання на водно-болотних птахів і недопущення відстрілу всіх видів кульонів.

Автори: Р.М. Чернічко, А.М. Полуда

КУЛЬОН СЕРЕДНІЙ (КРОНШНЕП СЕРЕДНІЙ)

Numenius phaeopus (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів у фауні України. Виділяють 7 підвидів, з яких в країні трапляються птахи, яких відносять до номінативного підвиду *N. ph. phaeopus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздовий ареал виду охоплює північну частину лісової і частково лісотундрову зони Європи; осередки гніздування є на південному сході Європи та в північній частині лісової зони Азії. До середини XIX ст. зрідка траплявся на гніздуванні в Україні, нині не гніздиться. Регулярно і в значній кількості (сотні особин) трапляється під час міграцій на Азово-Чорноморському узбережжі; дуже нечисленний на прольоті у внутрішніх областях. В Європі чисельність виду у гніздовий період оцінюють у 343–402 тис. пар, і його стан визнано безпечним. Найбільші гніздові угруповання налічують в Ісландії – приблизно 250 тис. пар, Росії – 50–70 тис. пар, Фінляндії – 31–54 тис. пар, Швеції – 7,4–15 тис. пар, Норвегії – 2–10 тис. пар. Помічено загальну тенденцію скорочення чисельності цих птахів під час міграції. Головна причина зміни чисельності – незаконне полювання. Однією з вірогідних причин зменшення чисельності виду на півдні України є зникнення окремих локальних гніздових популяцій, птахи яких мігрують через цей регіон чи зимують там.

Особливості біології та міграцій

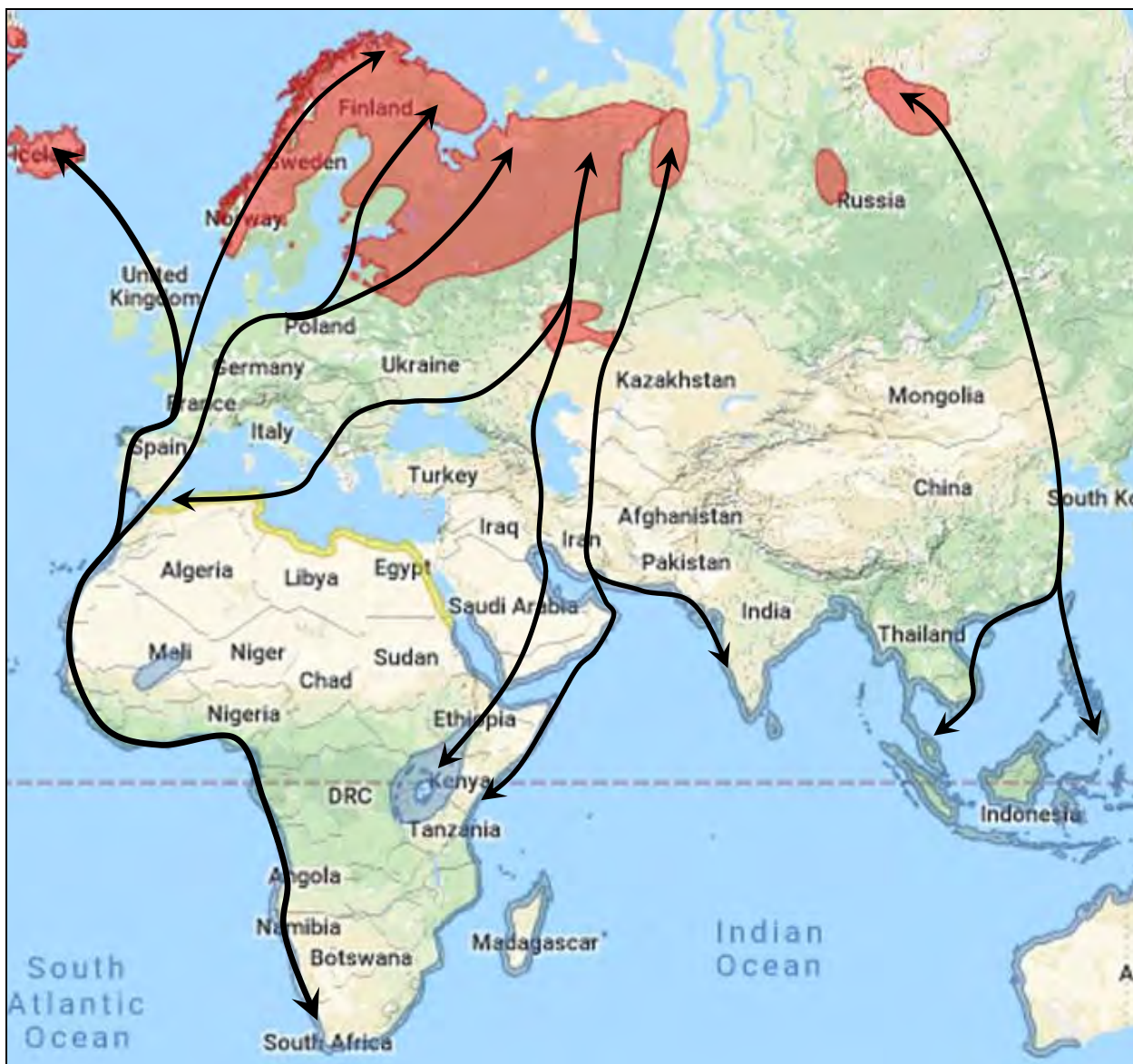
Пролітний, рідкісний зимуючий вид. На Азово-Чорноморському узбережжі міграція починається в березні – на початку квітня і триває до останньої декади травня. Гніздиться окремими парами або нещільними групами. Моногамний вид. Період відкладання яєць: середина травня – червень. Осіння міграція розпочинається на початку серпня і триває до кінця жовтня – початку листопада. Масовий проліт відбувається у вересні. Місця головних міграційних зупинок відомі в Кілійській дельті Дунаю, на узбережжі Дніпровського лиману, Тендрівської, Ягорлицької, Каркінітської, Джарилгацької заток, у приморській частині Східного Сивашу та Північно-західному Приазов'ї, на Молочному лимані. У період міграцій великих зграй не утворює. Найчастіше трапляються групи з 3–9, значно рідше – з 10–50 (максимум 150) ос. Поодинокі особини зимують на узбережжі Тендрівської затоки. Весняна міграція виражена краще за осінню. Незначна кількість кочових, негніздових птахів тримається влітку на Чорноморському узбережжі. Головні місця зимівлі птахів з Євразії розташовані вздовж західного, південного та східного узбережжя Африки, на заході Сахелю і на сході тропічної зони цього континенту, на узбережжі Аравії, Південно-західної, Південної та Південно-східної Азії, Австралії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих куликів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно забезпечити дієвий контроль за дотриманням заборони полювання на усі види кульонів. Слід також зберігати природні ділянки приморських галофітних луків та солончакових степів, з якими пов'язано перебування цього виду під час міграції та зимівлі.

Автор: О.А. Дядічева

ВЕРЕТЕННИК ВЕЛИКИЙ (ГРИЦИК ВЕЛИКИЙ)

Limosa limosa (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Виділяють 3 підвиди, з яких в Україні на гніздуванні та під час міграцій трапляється лише номінативний підвид *L. l. limosa*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток ІІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює переважно помірні широти Північної півкулі, в Євразії від Ісландії до басейну Анадиру і Примор'я. У Західній Європі та Фенноскандії поширений спорадично у Великій Британії, Франції, Італії, Швеції, Норвегії, Фінляндії; у Центральній і Східній Європі гніздовий ареал суцільний і займає більшу їх частину. На схід від Уральських гір грицик великий гніздиться на більшій частині Західному Сибіру, Північного Казахстану. В Україні трапляється на гніздуванні в лісовій, лісостеповій та частково в степовій зонах. Чисельність популяції в Європі оцінюють у 102–149 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання виду налічують у Нідерландах – 35,2–59,8 тис. пар, Ісландії – приблизно 25 тис. пар, Росії – 15–30 тис. пар, Білорусі – 6–8,5 тис. пар, Німеччині – 3,9–4,4 тис. пар, Польщі – 1,5–2 тис. пар. Чисельність птахів, які гніздяться в Європі, скорочується: вираховано, що протягом останніх 26 років популяція зменшилася на 30–49%. Водночас чисельність птахів на зимівлі в Європі збільшується і нині становить 131–188 тис. ос. Найбільше їх залишається зимувати у Великій Британії – приблизно 44 тис. ос., Іспанії – 34,9–73,8 тис. ос., Франції – 19–32 тис. ос., Ірландії – приблизно 18 тис. ос., Португалії – приблизно 13,4 тис. ос. Чисельність українського гніздового угруповання оцінюють у 13–15 тис. пар, і вона скорочується. Головними чинниками, які визначають цю тенденцію, є: втрата гніздових територій внаслідок осушення та інтенсифікації сільськогосподарської діяльності, весняне випалювання рослинності в місцях гніздування, відстріл птахів під час полювання.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Більшість птахів прилітає в квітні. Гніздяться вони у зволжених і заболочених біотопах з високим травостоем і м'яким ґрунтом, на вологих луках, по болотистих річкових долинах без деревної рослинності, берегах озер, поблизу прісних і солоних водойм; окремими парами або в розріджених колоніях до 20 пар, часто разом з іншими куликами. Осіння міграція відбувається в кінці липня – серпні, останні птахи затримуються до кінця вересня. Мігрують невеликими зграями, зазвичай в темну частину доби. Важливе значення для куликів цього виду мають водно-болотні угіддя півдня України: під час міграцій на Сиваші, Придунайських озерах, лиманах Північно-західного Причорномор'я, Азовському узбережжі реєструють понад 10 тис. ос. Місця зимівлі цих куликів європейського угруповання розташовані у Західній і Південній Європі, Африці – північне і західне узбережжя, переважно східна частина Сахелю, схід

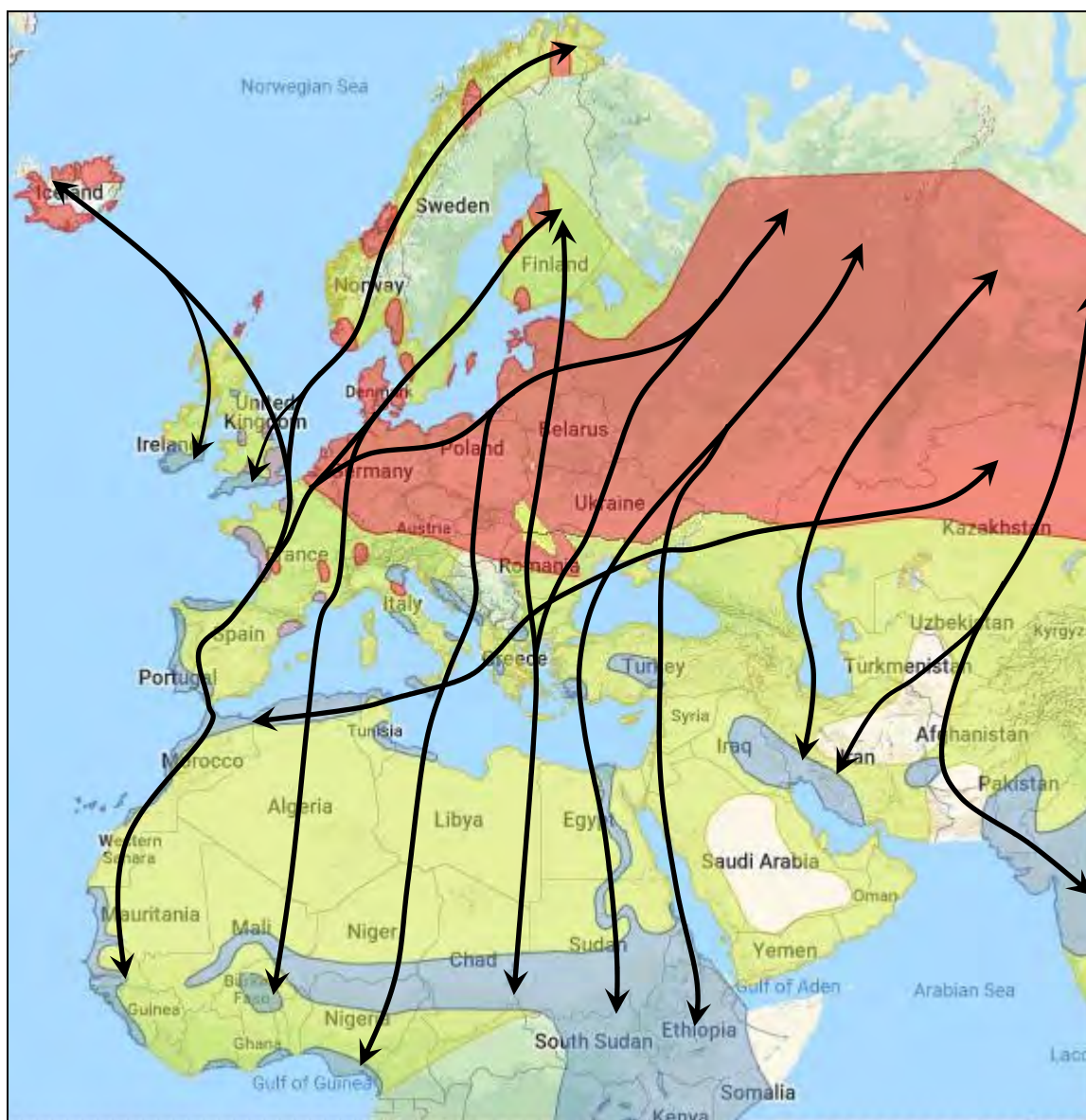
континенту. Частина східноєвропейських і майже всі азійські грицики великі зимовий період проводять у Месопотамії, на півострові Індостан, в Індокитаї, на Філіппінах, в Індонезії та Австралії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від цих куликів. Обоє за кільцювали в місцях гніздування – одного у Швеції, другого в Рязанській області Росії. Повторно їх зареєстрували через кілька років (непрямі звороти) у сезони міграцій – першого на Закарпатті, другого у Січеславській області. Аналіз даних кільцювання грициків великих (як місцевих, так і пролітних), яких відловлювали у Фінляндії, Швеції та Німеччині, показує, що зимовий період вони проводять у Західній і Південній Європі, а також у Західній Африці.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження місць перебування виду, зокрема створення охоронних територій у місцях його гніздування та традиційних місць масових зупинок. Необхідно провести комплекс заходів, які забезпечили б зниження кількості відстріляних птахів.

Автори: А.О. Маркова, А.М. Полуда

ВЕРЕТЕННИК МАЛИЙ (ГРИЦИК МАЛИЙ)

Limosa lapponica (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Баранцеві – Scolopacidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Виділяють 5 підвидів, з яких в країні представлений номінативним підвидом *L. l. lapponica*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздовий ареал виду є мозаїчним, охоплює відокремлені території на півдні тундрової і частково лісотундрової зон, від Скандинавії до Чукотського півострова. В Україні трапляється лише під час міграцій, переважно у південних областях. У межах Європи зосереджена невелика популяція цього виду – 3,7–9 тис. пар, проте її вважають такою, що перебуває у безпечному стані. Найбільші гніздові угруповання локалізовані у Фінляндії – 2–3 тис. пар, Норвегії – 1,3–1,7 тис. пар, Росії – 0,3–4 тис. пар, Швеції – 100–300 пар. У зимовий період в Європі налічують 108–158 тис. ос., переважно у Великій Британії – приблизно 41 тис. ос., Нідерландах – 37,9–78,4 тис. ос., Ірландії – приблизно 11,9 тис. ос., Франції – 6,4–14,7 тис. ос., Німеччині – приблизно 5 тис. ос. Чисельність зимуючих птахів має тенденцію до збільшення. На території України в період інтенсивної міграції одночасно перебувають, ймовірно, кілька тисяч цих куликів. Причини, які зумовлюють зменшення чисельності виду: полювання, знищення та трансформація водно-болотних угідь на шляхах його міграцій і в районах зимівлі.

Особливості біології та міграцій

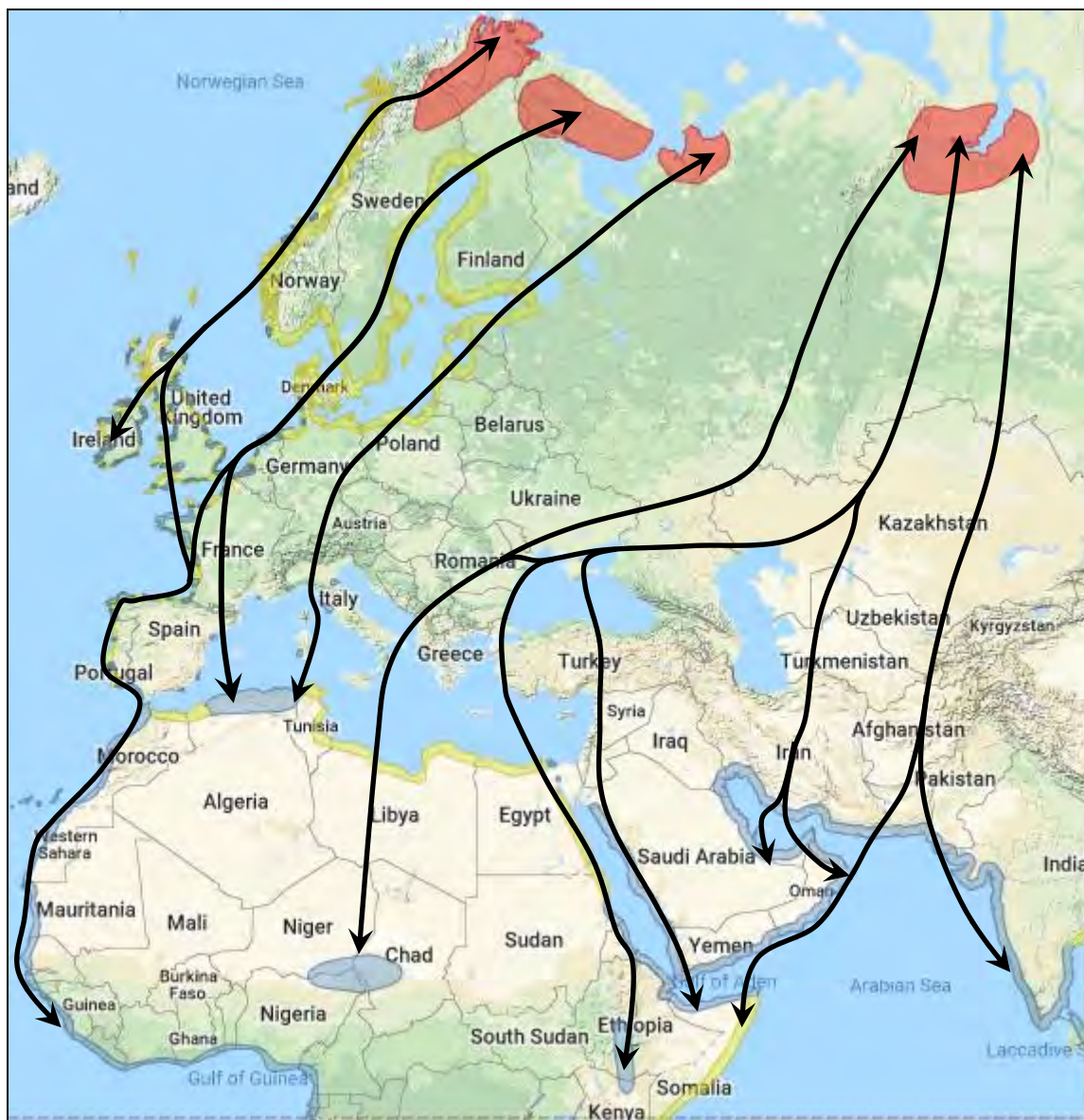
Пролітний птах. Весняна міграція розпочинається на початку квітня і триває до кінця травня. Гніздиться в тундрі окремими парами або утворює поселення, в яких відстань між парами становить 100–300 м. Із місць гніздування відлітає в серпні. Найбільш численні міграційні переміщення грицика малого спостерігають в Азово-Чорноморському регіоні. Саме тут реєструють масові концентрації цих куликів, які зупиняються для поновлення своїх жирових запасів, необхідних для подальших перельотів до місць гніздування чи районів зимівлі. Відомо, що кулики цього виду, які належать до європейського угруповання, зимують у Західній і Південній Європі, тоді як особини західносибірського походження на зиму летять далі – до Африки або узбережжя Аравійського півострова. Птахи з Таймиру і більш східних популяцій проводять зимовий період у Південній та Південно-східній Азії, Індонезії, на Філіппінах, в Австралії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від веретенників малих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно зберігати природні ділянки приморських галофітних луків та солончакових боліт, слід створювати природно-заповідні об'єкти в місцях концентрацій мігруючих куликів.

Автор: О.А. Дядічева

ДЕРИХВІСТ ЛУЧНИЙ

Glareola pratincola (Linnaeus, 1766)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Дерихвостові – Glareolidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Виокремлюють 3 підвиди. В Україні гніздяться і мігрують птахи номінативного підвиду *G. p. pratincola*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії на гніздуванні трапляється у Південній Європі, на півдні Центральної і Східної Європи, у Малій та Центральній Азії, Месопотамії, на сході Пакистану. В Україні гніздиться в приморських районах і Придунайському регіоні. Чисельність популяції виду в Європі оцінюють у 7,8–14,9 тис. пар. Найзначніші гніздові угруповання існують в таких країнах, як Іспанія – приблизно 2,7 тис. пар, Туреччина – 1,5–3 тис. пар, Росія – 1,0–1,5 тис. пар, Азербайджан – 0,5–3 тис. пар, Португалія – 0,5–1 тис. пар, Румунія – 500–800 пар. Угруповання цього виду в Україні складається приблизно з 400 пар. Чисельність продовжує скорочуватися. Головною причиною цього є зменшення площ територій, придатних для гніздування дерихвоста лучного, внаслідок осушення, використання земель для випасання худоби і рекреаційних потреб.

Особливості біології та міграцій

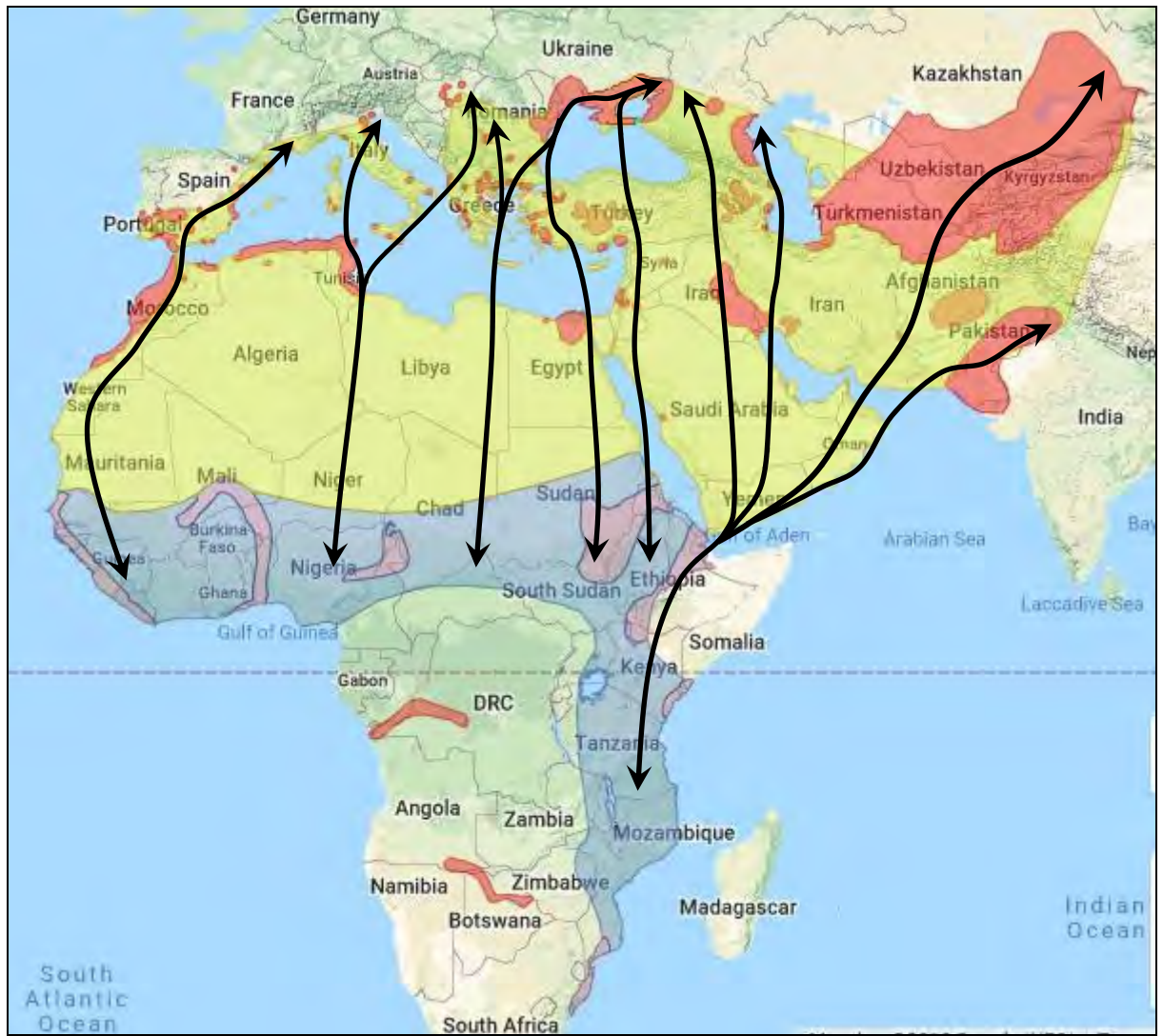
Гніздовий, перелітний вид. З місць зимівлі повертається іноді вже наприкінці березня, але найчастіше – у квітні. Весняна міграція завершується у травні. Заселяє низинні території поблизу моря, солоних лиманів, озер, водосховищ; особливо тяжіє до солончаків з негустою і низькою рослинністю. Гніздиться невеликими колоніями. Гнізда влаштовує у заглибинах ґрунту, іноді такі заглибини птахи вигрібають самі. Осінній відліт відбувається у вересні – жовтні. Зазвичай дерихвостові лучні тримаються зграями як під час гніздування, так і у періоди міграції. У зграях налічують від кількох десятків до сотні птахів. В серпні реєструють міграційні скупчення цих птахів на Сиваші, узбережжі Каркінітської і Джарилгацької заток – одночасно налічували 1–2,18 тис. ос. Область зимівлі дерихвоста лучного розташована в Африці як в зоні Сахелю, так і на сході – від Судану до Зімбабве.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від дерихвостів лучних.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Місцям гніздування виду слід надавати високий природоохоронний статус з режимом заборони будь-якої діяльності людини поблизу колоній.

Автор: Г.В. Фесенко

ДЕРИХВІСТ СТЕПОВИЙ

Glareola nordmanni Nordmann, 1842

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Дерихвостові – Glareolidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду простягається від Північного та Західного Приазов'я і Передкавказзя до півдня Західного Сибіру і сходу Казахстану. В Україні гніздиться в Приазов'ї. Чисельність європейської популяції є невеликою – 6–7,1 тис. пар і вона знижується приблизно на 30–49% протягом 22 років. Майже все угруповання зосереджене в європейській частині Росії – 6–7 тис. пар. Трапляється як гніздовий птах також у Туреччині, Болгарії, Румунії, Угорщині. У цих країнах можуть гніздитися від 1–2 пар до кількох десятків, як у Туреччині. Оціночна чисельність гніздового угруповання виду в Україні – від кількох до не більше 50 пар. Вид перебуває у загрозовому стані, оскільки його чисельність зазнає подальшого скорочення. Причини такого стану криються в перетворенні залишків степових площ на сільськогосподарські угіддя, у використанні їх як випасів для худоби та рекреаційних територій.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. На місцях розмноження з'являється у квітні – травні. Оселяється на приморських низинних ділянках із засоленним ґрунтом та розрідженою низкою рослинністю, поблизу солоних і прісних озер, на солончаках серед степів, іноді на полях. Гніздиться колоніями, інколи разом із дерихвостом лучним. Гнізда розміщує на землі в заглибинах. До кінця червня птахи встигають вивести потомство, і в липні у них настає кочовий період. Осінній відліт дерихвостів степових починається вже в серпні і завершується у вересні. Протягом усього річного циклу птахи тримаються зграями. Область зимівлі виду розташована на півдні Африки. Птахи європейських угруповань мігрують через Кавказький регіон, Малу Азію, Близький Схід, тоді як дерихвости із Західного Сибіру та Казахстану летять через Туркменістан, Іран, південну частину Аравійського півострова.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від дерихвостів степових.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження степових ділянок, які можуть бути місцями гніздування дерихвоста степового. Оголошення місць гніздування виду природоохоронними територіями із заборонаю будь-якої сільськогосподарської та рекреаційної діяльності людини.

Автор: Г.В. Фесенко

ПОМОРНИК СЕРЕДНІЙ

Stercorarius pomarinus (Temminck, 1815)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Поморникові – Stercorariidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії область гніздування виду включає арктичні райони від півострова Канін до Чукотки, а також острови Нової Землі та Новосибірські острови. В Україні поморник середній належить до групи залітних видів. Вважають, що гніздове угруповання виду в Європі складається приблизно з 20 тис. пар, і всі вони зосереджені в арктичній зоні європейської частини Росії. До 10 пар може гніздитися у Норвегії. Під час сезонних міграцій до України можуть потрапляти окремі особини або зрідка невеликі зграйки цих поморників. Дуже рідко окремих птахів спостерігають взимку, наприклад на Молочному лимані. Для цього виду птахів характерними є помітні коливання чисельності, які зумовлені циклічним зменшенням та збільшенням чисельності об'єктів його живлення, зокрема лемінгів. У цілому вид перебуває в безпечному стані.

Особливості біології та міграцій

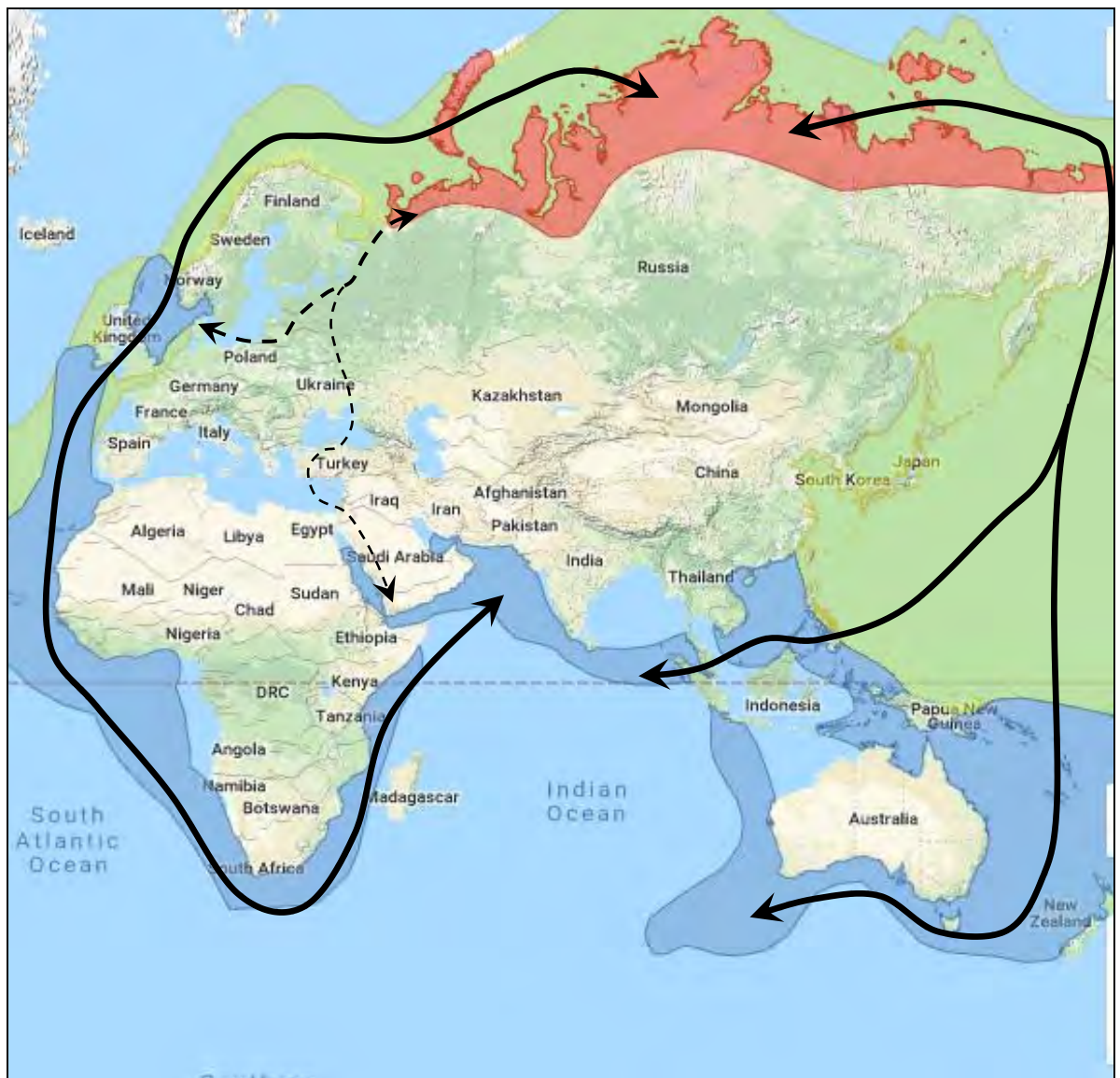
Залітний вид. Гніздиться в області тундри окремими парами, в місцевостях, які розташовані недалеко від моря, біля річок або озер. У нашій країні птахів реєстрували в долині Дніпра та в західних областях. Майже усі реєстрації припадають на пізньолітній і осінній періоди. Потрапляння поморників середніх на територію України пов'язано з відхиленням птахів (найімовірніше, молодих) від звичних маршрутів їхніх переміщень. Вірогідно, що восени таке відхилення відбувається на Балтійському морі. Летять ці поморники вдень, поодиноці і лише зрідка невеликими зграями. Зазвичай, прямують над течією річки або понад морським узбережжям. У Східній півкулі до області зимівлі виду входять морські та океанічні акваторії, прилеглі до півдня Скандинавії, Британських островів, Африки (крім середземноморських районів), Південної та Південно-східної Азії, Австралії та Нової Зеландії.

Звороти від цих птахів у базі даних Українського центру кільцювання відсутні.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Спеціальних заходів охорони цей вид не потребує.

Автор: Г.В. Фесенко

ПОМОРНИК КОРОТКОХВОСТИЙ

Stercorarius parasiticus (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Поморникові – Stercorariidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид має циркумполярний гніздовий ареал: в Євразії він простягається від Ісландії до Чукотки і Камчатки. Крім того, цей поморник гніздиться майже на всіх арктичних островах (Шпіцберген, Франца-Йосифа, Нова Земля, Новосибірські, Врангеля). В Україні птахи цього виду трапляються під час сезонних міграцій. Інколи кочових особин спостерігають і влітку. В Європі гніздиться 39,9–56,2 тис. пар. Найбільші угруповання відомі в Росії – понад 20 тис. пар, Норвегії та Ісландії – по 5–10 тис. пар, Великій Британії – приблизно 2,1 тис. пар. Кількість поморників короткохвостих, які перетинають територію України, ймовірно, може сягати кількох сотень особин за осінній міграційний сезон. У цілому, стан виду оцінюють як безпечний.

Особливості біології та міграцій

Пролітний вид. Весняні реєстрації цих птахів у нас є рідкісними. Ймовірними строками весняної міграції цього виду поморників у нашій країні є квітень – середина травня. Птахи летять в область тундри, де для гніздування обирають приморські ділянки, а також біотопи лучного типу, які подібні до тундрових. Надають перевагу зарослим трав'янистим місцям, але за умови, що висота трав'яного покриву не перевищує 10 см. Гніздяться як окремими парами, так і колоніями. На осінньому прольоті в нашій країні поморник короткохвостий є чисельнішим порівняно з весняним сезоном. Птахів, що почали осінню міграцію, реєструють у нас вже в серпні, найчастіше їх спостерігають у вересні – жовтні і переважно на Дніпрі та біля морського узбережжя. Мігрують ці поморники поодиночки, значно рідше – невеликими зграями, у денні години. Зупиняються на піщаних косах водойм. У Східній півкулі місцями зимівлі виду слугують океанічні акваторії навколо південної частини Африки та Австралії, а також навколо Нової Зеландії. Звороти від цих птахів у базі даних Українського центру кільцювання відсутні.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Спеціальних заходів охорони цей вид не потребує.

Автор: Г.В. Фесенко

МАРТИН КАСПІЙСЬКИЙ (РЕГОТУН ЧОРНОГОЛОВИЙ)

Larus ichthyaetus Pallas, 1773

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає південь Східної Європи (від Чорного та Азовського морів і нижньої течії Дніпра до р. Уралу), північну частину Центральної Азії та південне узбережжя Каспійського моря. В Україні гніздиться в Азово-Чорноморському регіоні – від Ягорлицької затоки Чорного моря до Кривої коси на Азові, на Дніпрі – від гирла до Кременчуцького водосховища. В Європі чисельність виду оцінюємо у 27–30 тис. пар, з яких найбільша частка гніздиться в Росії – 25–28 тис. пар. В Україні чисельність становить 1,6–2 тис. пар. За оцінками BirdLife International в 2017 р., європейське гніздове угруповання становило 25,1–28,3 тис. пар, і складалося воно з птахів, які гніздяться в Росії та Україні. Для нашої країни наведено кількість у 50–250 пар, якою вона була 40 років тому. Протягом останнього часу чисельність українського угруповання зросла приблизно в 8–10 разів. Суттєвий вплив на колонії цього мартина мають антропогенні чинники: турбування птахів на місцях гніздування, хижацтво мартина жовтоногого і псових (бродячих собак, лисиці, собаки єнотового).

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, нечисленний зимуючий птах. Повертається із зимівлі зазвичай наприкінці лютого – на початку березня. Перші птахи можуть з'являтися на місцях гніздування в середині лютого. Проліт дорослих птахів відбувається у стислі терміни: до кінця березня – початку квітня. Трапляється найчастіше на морському узбережжі, косах і островах, солоних мілководних озерах, зрідка – у долинах річок, на водосховищах і ставках рибгоспів. Гніздові біотопи: ізольовані материкові та акумулятивні острови і кінцеві ділянки піщано-черепашкових кіс (найчастіше без рослинності або з мозаїчною рослинністю) на морському мілководді, солоних і солонуватих озерах, зрідка на водосховищах у степовій і лісостеповій зонах. Виду притаманні окремі гніздові поселення, віддалені одне від одного. Одні з них існують багато років, інші утворюються на короткий час за сприятливого гідрологічного режиму. Оселяються ці мартини переважно моновидовими дуже щільними колоніями; поодинокі гніздування в колоніях інших видів мартинів трапляється як виняток. Після завершення гніздового періоду, з кінця липня та в серпні, мартини каспійські широко кочують, залітаючи на сотні кілометрів за межі гніздового ареалу. Спрямований відліт починається вже в серпні – на початку вересня. Осіння міграція продовжується до середини жовтня – листопада. Під час осінніх кочівель та міграції вони трапляються вздовж Азово-Чорноморського узбережжя: в Криму, приморських районах Одеської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Донецької областей. Окремі особини з місць гніздування в Казахстані також долітають до узбережжя Азовського моря. У липні – серпні залітних особин реєстрували в Харківській,

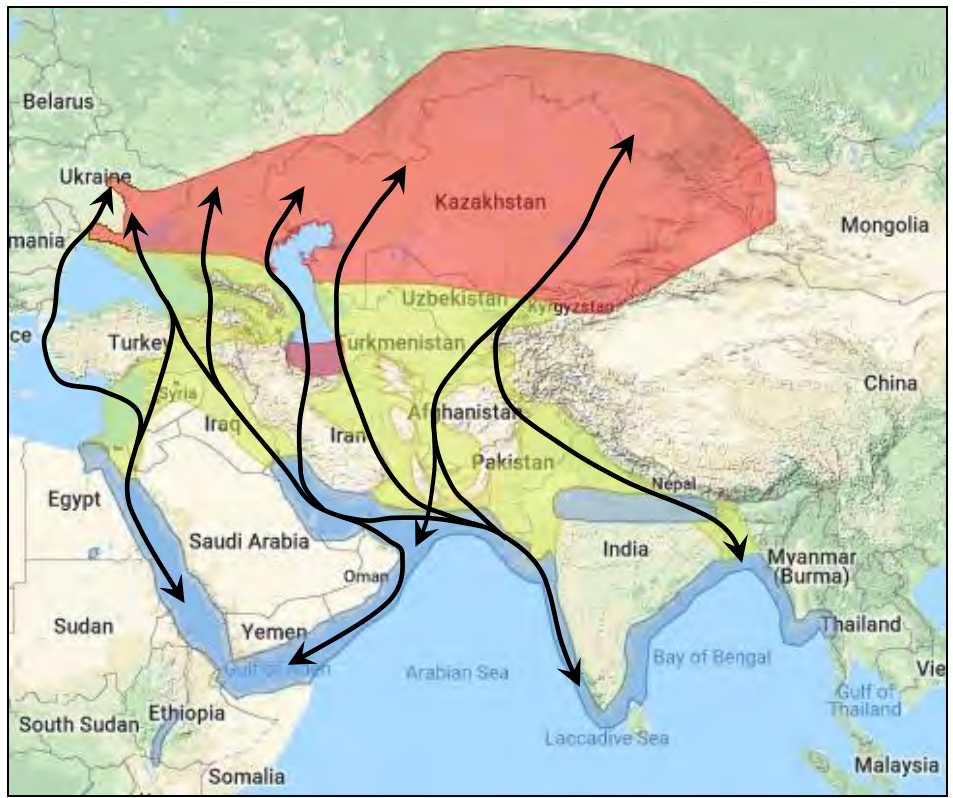
Хмельницькій, Львівській областях, в жовтні – здобуто в Полтавській області на р. Сулі. Птахи з кримських та азовських гніздових поселень (Лебедині острови, Сиваш) восени мігрують у східному напрямку. В серпні – жовтні їх спостерігали на території Краснодарського краю та в північній частині Каспію, в листопаді – в Калмикії. Водночас особин із дніпровських угруповань від місць свого гніздування відлітають на південь (зокрема, в Ізраїль). Невелика кількість птахів трапляється взимку біля південних берегів Криму. Головні місця зимівлі виду розміщені в Червоному морі, Аденській і Перській затоці, вздовж південного узбережжя Аравійського півострова і Південної Азії, а також в північній частині Індії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 44 дальні звороти від цих мартинів. Усіх цих птахів за кільцювали пташенятами. З усієї кількості повторних виявлень 18 припадає на період післягніздових кочівель. Територіальний розподіл цих зворотів показує відстані та напрямки переміщень птахів. Зокрема, на території Луганської, Донецької, Січеславської та Херсонської області реєстрували особин, які з'явилися на світ в Росії: в дельті Волги, на Кубані та Ставропіллі, в Ростовській області. Найдальші переміщення становили 800–1000 км. Мартини каспійські українського походження також здійснюють масштабні кочівлі: 2 птахів, яких за кільцювали в колонії на Кременчуцькому водосховищі, через 2 місяці виявили в Польщі (переміщення на понад 800 км у північно-західному напрямку). Крім того, 23 звороти відносяться до періоду зимівлі, і всі вони надійшли від птахів західних угруповань, що у Чорноморському біосферному заповіднику і на Кременчуцькому водосховищі. Один мартин з Херсонщини зимував в Україні (на Дунаї під Ізмаїлом), другого виявили у нетрадиційному районі зимівлі – на атлантичному узбережжі Марокко (3835 км західніше місця народження). Інші звороти від за кільцюваних птахів з колонії на Дніпрі (Кременчуцьке водосховище) були отримані завдяки кольоровому міченню: їх реєстрували в Ізраїлі (17 зворотів), на Кіпрі (2 звороти), в Єгипті та Румунії (по 1 звороту).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно забезпечити охорону гніздових колоній, запобігати збиранню яєць і турбуванню птахів рибалками, туристами, відпочивальниками.

Автори: О.А. Дядічева, А.М. Полуда

МАРТИН ЧОРНОГОЛОВИЙ

Larus melanocephalus Temminck, 1820

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду має переважно крапковий вигляд: його локальні осередки розташовані в Західній і Центральній Європі, меншою мірою у південній половині Східної Європи, у Малій Азії. В Україні гніздиться переважно на островах Тендрівської і Ягорлицької заток, Сивашу та косах Азовського моря. Бродячі особини інколи залітають у континентальні області країни. Загальна чисельність європейської популяції виду становить 118–328 тис. пар, з яких в Україні гніздиться 100–300 тис. пар. Значно менші гніздові угруповання зосереджені у Франції – 7,1–7,6 тис. пар, Італії – 2,5–4 тис. пар, Росії – 2,5–3,5 тис. пар, Туреччині – 1,9–4,6 тис. пар, Нідерландах – 1,2–2,2 тис. пар. За останні 30 років загальноєвропейська популяція мартина чорноголового скоротилася на 25%. У першу чергу, це пов'язано зі зменшенням кількості птахів, які гніздяться в Україні. Водночас чисельність центрально- і західноєвропейських угруповань збільшується. До негативних чинників впливу на вид слід віднести: хижацтво мартина жовтоногого, який може в кілька разів знизити успішність його гніздування і знищити колонії; турбування з боку людини (відвідування колоній), що, крім усього іншого, стимулює мартина жовтоногого до хижацтва; поїдання пташенят і яєць бродячими собаками, лисицями, собаками снотоподібними.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. На місця гніздування прилітає на початку квітня. Гніздиться тільки в колоніях, в яких налічують від кількох сотень до десятків тисяч особин, часто разом з іншими видами мартинів. Гнізда птахи будують на підвищених ділянках островів з розрідженою рослинністю. У липні, після того, як молодь стане на крило, у мартинів чорноголових починаються післягніздові кочівлі, які переходять в осінню міграцію. Останні птахи відлітають на місця зимівлі у жовтні. Міграція відбувається над морськими акваторіями: птахи поступово переміщуються з одного району моря в інший. В окремі роки невелика кількість цих мартинів трапляється на зимівлі в Криму. Зимують вони переважно біля південно-західного узбережжя Чорного моря, у Середземному морі, вздовж атлантичного узбережжя Західної Європи і північного заходу Африки.

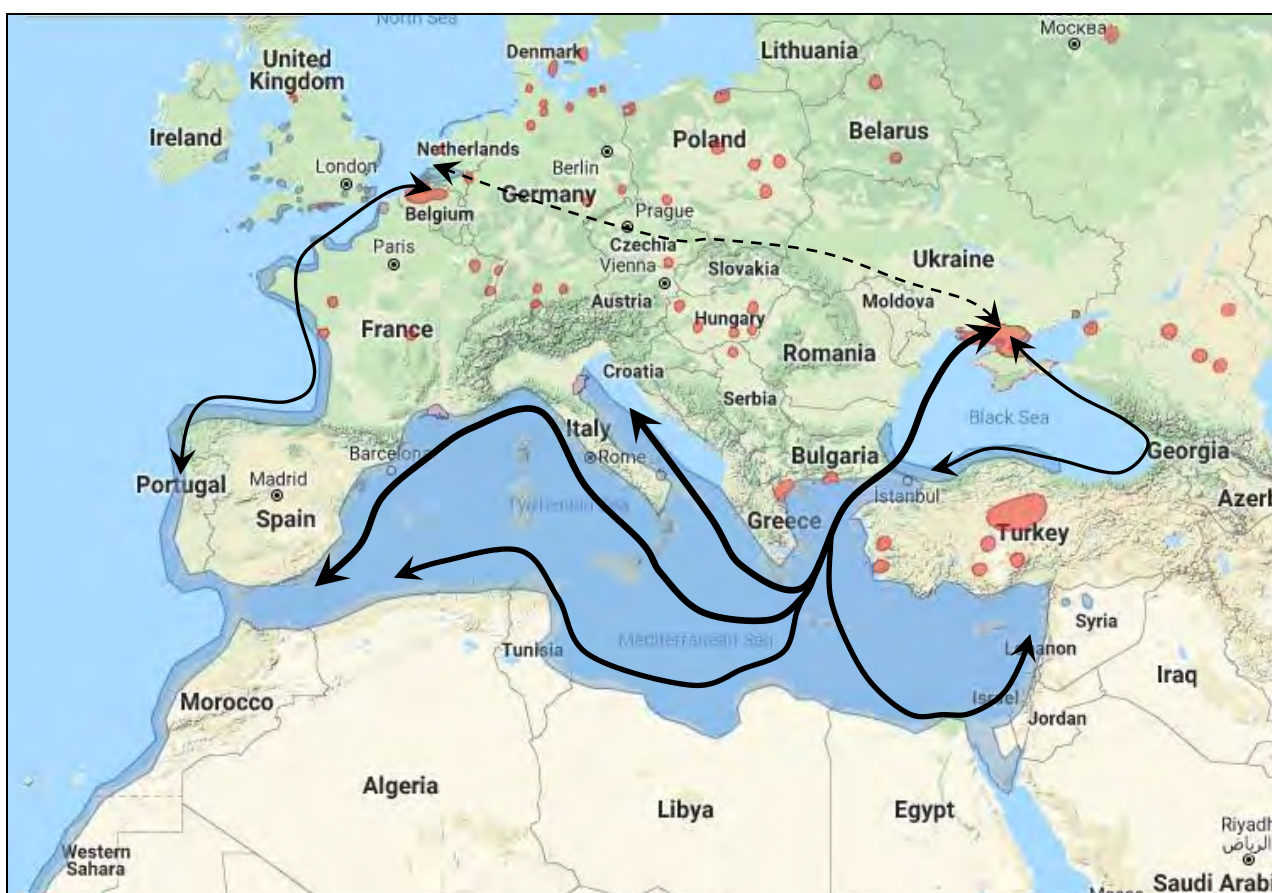
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1516 дальніх зворотів від мартинів чорноголових. Майже всіх їх за кільцювали пташенятами в Україні, з них 1501 птаха – у Чорноморському біосферному заповіднику. Після закінчення гніздового сезону молоді птахи кочують, зазвичай тримаючись поблизу морських акваторій. Протягом серпня – жовтня їх реєстрували в Херсонській, Миколаївській, Одеській областях і Криму. У більш

східних районах їх виявляли лише зрідка: на морському узбережжі Запорізької області тільки 4 птаха, а на Донеччині вони не траплялись. У Росії їх реєстрували тільки в Краснодарському краї (24 звороти), переважно на півдні Азовського та Чорноморському узбережжі. Якась частина птахів кочує материковою частиною Європи: у післягніздовий період їх виявляли у Швейцарії (3 ос.), Польщі, Німеччині та Австрії (по 2 ос.), Угорщині та Чехії (по 1 ос.). Ймовірно, потім птахи досягали Данії (5 зворотів), Швеції (1 зворот), Великої Британії та Ірландії (по 6 зворотів). На зимівлю в Чорному морі залишається незначна кількість цих мартинів: південний берег Криму (в т.ч. Севастополь) – 13 зворотів, кавказьке узбережжя (Новоросійськ, Сухумі) – 7 зворотів, Румунія і Болгарія – по 1 одному. Головні райони зимівлі мартинів чорноголових розташовані в західній частині Середземного моря: з Італії надійшли 1063, Іспанії – 27, Франції – 17, Тунісу – 12 зворотів. Значно менше за кільцюваних птахів зареєстровано у східній частині Середземномор'я: з Греції – 93, Єгипту – 10, Ізраїлю – 1 зворот. Один із птахів з Херсонської області зимував у незвичному місці: його виявили на Каспійському морі (поблизу Баку) через 10 років після кільцювання.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно охороняти місця гніздування, регулювати кількість хижаків, які знищують кладки і пташенят цього мартина, та мінімізувати чинник непокою.

Автор: А.М. Полуда

МАРТИН МАЛИЙ

Larus minutus Pallas, 1776

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Фінляндію, Прибалтику, північну половину Східної Європи, значну частину Західного та Східного Сибіру. В Україні гніздиться на Київському та Канівському водосховищах Дніпровського каскаду, а також в середній течії Десни. Під час міграцій трапляється на усій території країни. На європейській частині гніздового ареалу чисельність оцінюють у 24–45,2 тис. пар, і вона має тенденцію до зменшення – з 2000 р. скоротилася на 30%. В той же час, у Фінляндії стан угруповання є стабільним і його оцінюють у 10–13 тис. пар. В інших країнах чисельність така: у Росії – 10–25 тис. пар, Швеції – 2–3,6 тис. пар, Білорусі і Естонії по 0,5–1 тис. пар. Відбувається поширення виду у північному і, ймовірно, у західному напрямках. В Україні гніздиться 300–750 пар цього мартина, а в окремі роки на водоймах Азово-Чорноморського регіону можуть зимувати 50–350 ос. У Європі в зимовий період налічують 4,5–10,9 тис. ос.; зокрема, у Туреччині – 1,5–2,5 тис. ос., Франції – 1–5 тис. ос., Німеччині – приблизно 1,3 тис. ос. До чинників, які негативно впливають на стан виду, відносять: зміни гідрологічного режиму в місцях гніздування; забруднення морських акваторій нафтопродуктами; вилов риби ставними сітками, в яких часто гинуть ці мартини; небезпеку для них становлять також вітрові електричні установки, розміщені в морі.

Особливості біології та міграцій

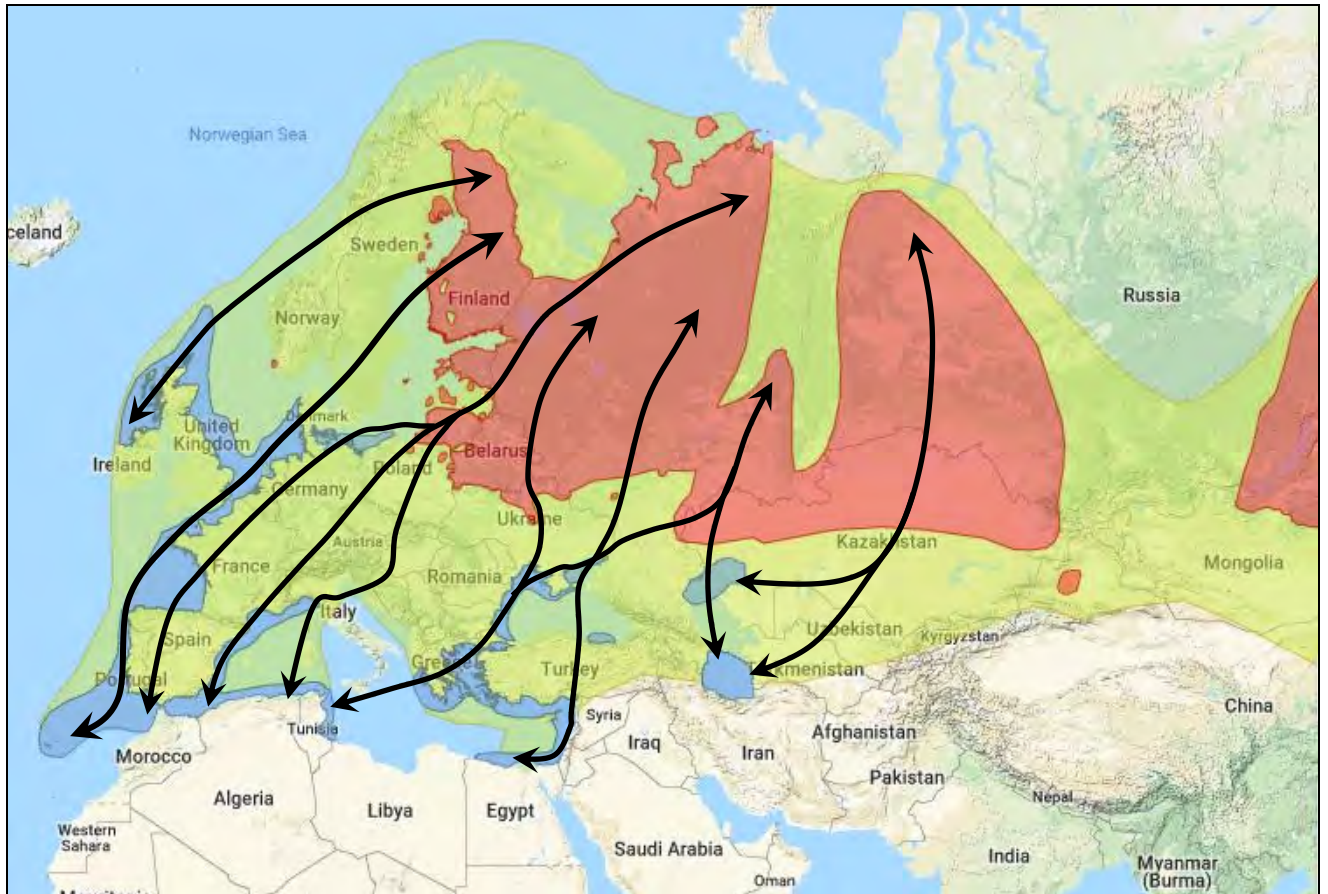
Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Навесні з'являється у третій декаді квітня. Оселяється на заболочених островах, інколи на піщаних косах та прируслових пагорбах. Гнізда влаштовує також на плавучих рослинних островах серед стариць. Гніздиться як окремим парами, так і колоніями. Досить часто його колонії пов'язані з колоніями мартина звичайного, кричків річкового, чорного та білокрилого. Місця гніздування залишає переважно в кінці липня – на початку серпня. На перельотах та в місцях зимівлі тримається зграями, інколи значними. Мігрують мартини малі як в темну, так і світлу частини доби: весною на Дніпрі під Києвом досить часто можна спостерігати як зграя за зграєю летять над руслом у північному напрямку. Місця зимівлі мартина малого розташовані вздовж морського узбережжя Західної Європи, Середземного, Чорного і Каспійського морів.

Звороти від особин цього виду відсутні у базі даних Українського центру кільцювання птахів. Аналіз матеріалів кільцювання мартинів малих у Фінляндії, Швеції і Німеччині показує, що птахи з Фенноскандії летять на зимівлю до Західної Європи, притримуючись південно-західного напрямку. В Україні їх не реєстрували. Напевно, територією нашої країни відбуваються переміщення особин, які гніздяться в європейській частині Росії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона колоніальних поселень виду шляхом встановлення на їх територіях режиму сезонних заказників та обмеження певних видів господарської діяльності.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

МАРТИН ЗВИЧАЙНИЙ

Larus ridibundus Linnaeus, 1766

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює територію від Британських островів, Фенноскандії і Центральної Європи до Чукотки, Камчатки і Далекого Сходу. В Україні гніздиться майже на усій території, крім Карпат і Криму. В Європі налічують 1,34–1,99 млн пар. Особливо великі угруповання виду зосереджені в Росії – 200–500 тис. пар, Білорусі – 180–220 тис. пар, Великій Британії – приблизно 140 тис. пар, Німеччині – 105–150 тис. пар, Нідерландах – 102–123,5 тис. пар, Польщі – 90–100 тис. пар, Данії – приблизно 80 тис. пар, Швеції – 75–120 тис. пар, Чехії – 50–100 тис. пар. Чисельність мартина звичайного у Європі стабільна, і стан виду є безпечним. Гніздове угруповання в Україні оцінено в 35–70 тис. пар. За результатами обліків 2011–2017 років, на водоймах Азово-Чорноморського регіону і по Дніпру щороку зимувало від 200 до 2 тис. ос. До чинників, які негативно впливають на вид, належать: збільшення посушливості клімату, що призводить до зменшення кормових запасів для вигодовування потомства та скорочення площ гніздових угідь; хижацтво ссавців (норки, ласки, лисиці, собака єнотоподібного тощо) і мартина жовтоногого. Останній вид може знищувати цілі колонії мартина звичайного.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. В окремі роки перших перелітних птахів цього виду спостерігають на півночі країни вже наприкінці лютого, що пов'язано зі зникнення криги на Дніпрі. Але зазвичай початок весняної міграції припадає на середину березня. Масовою міграція цих мартинів стає наприкінці березня – у першій половині квітня. У районах гніздування ці птахи оселяються на різноманітних водоймах: водосховищах, старицях, озерах, ставках. Гніздяться колоніями, для поселення обирають острови, підтоплені і зарослі надводною рослинністю береги або плави. У колоніях налічують від кількох пар до кількох сотень і тисяч пар. Деякі пари можуть гніздитися окремо. Із середини червня до середини липня молоді птахи стають льотними, і тоді настає час їхніх дисперсійних різнонаправлених переміщень. Осінній відліт розпочинається наприкінці серпня, триває у вересні та жовтні. На Дніпрі останні мігруючі мартини цього виду можуть затримуватися до середини листопада. Певна кількість мартинів звичайних зимує на водоймах приморської зони країни та дніпровських водосховищах. Під час міграції птахи летять нещільними зграями, які утворюють від 5–10 до кількох десятків особин. Мігрують як вдень, так і вночі. Коли напрямок міграції співпадає з направленістю русла річки, птахи летять над водою, а коли напрямки не співпадають, то мартини летять над суходолом, долаючи водорозділи басейнів річок. Під час міграції в темну частину доби вони переміщуються широким фронтом, особливо не притримуючись екологічних русел, і в такому разі висота їхнього польоту збільшується до 200–300 м і більше. Місця зимівлі

виду розташовані в Західній і Центральній Європі, Середземномор'ї, на океанічних акваторіях від Гренландії і Скандинавії до Гвінейської затоки біля Африки, в Червоному і Аравійському морях, Перській затоці, а також біля східних морів Азії, від Японського моря до Таїландської затоки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1092 дальніх звороти від мартинів звичайних. Серед них значну частку становлять птахи, які належать до гніздових угруповань, котрі зосереджені за межами України. Найбільше зворотів надійшло від мартинів, яких мітили в європейській частині Росії: від них отримано 712 зворотів. Птахи походили з Ярославської, Ленінградської, Іванівської, Нижегородської, Московської, Костромської, Владимирської, Калузької, Пензенської, Рязанської областей та Башкирії. Реєстрації цих закільцьованих птахів на території України розподілені не рівномірно: в західній частині їх кількість є незначною. Зокрема, зовсім немає зворотів з Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей. Кількість мартинів з російських регіонів, яких зареєстровано у Волинській, Рівненській, Житомирській, Хмельницькій та Тернопільській областях, становить усього 14 (2 % від загальної кількості зворотів від птахів з тієї зони), тоді як у більш східних Київській і Вінницькій областях їх було вже 38 (5,3 %). Найбільшу кількість птахів, які походять з Верхньоволзької і прилеглих до неї зон, зареєстровано в таких областях: Січеславській – 145 (20,4 %), Запорозькій – 114 (16 %), Одеській – 80 (11,2 %), Миколаївській – 67 (9,4 %), Херсонській – 56 (7,9%). Крім того, є 2 звороти від птахів, які з'явилися на світ на Кубані: їх повторно виявили в рік народження в Криму і Одеській області. В Україні також реєстрували мартинів звичайних, які народилися у Фінляндії (10 ос.), Латвії (17 ос.), Литві (2 ос.), Польщі (6 ос.), Білорусі (5 ос.). Від 2 птахів отримано дещо неочікувані звороти: одного з них через кілька років після мічення на колонії в Чехії спостерігали на Рівненщині у гніздовий період; іншого через 2 місяця після того, як він став на крило на території Угорщини, зареєстрували в Івано-Франківській області. Місця зимової реєстрації мартинів з України розташовані майже всюди у Центральній, Західній і Південній Європі. Найбільше зворотів надійшло з Німеччини – 19, Франції – 17, Нідерландів – 12, Швейцарії – 9, Італії – 8. Найдовший переліт здійснив птах з Рівненщини – 2894 км: його зареєстрували у Португалії; напрямок переміщення був західним. Птахів, закільцьованих в Україні, спостерігали також у Швеції, Великій Британії, Іспанії, на Мальті, у Хорватії та Словенії. В останній із країн зареєстрували молодого мартина з Рівненської області: він у рік кільцювання вже 1 липня трапився там. Через 25 днів після мічення він опинився за 1102 км від своєї колонії, що є надзвичайно раннім переміщенням для птахів цього виду. Серед місць зимівлі птахів з України є й одне таке, котре розташоване за межами Європи (прямий зворот): молодого птаха з Київського водосховища виявили в Єгипті на відстані 2156 км (південний напрямок міграції).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Запобігання господарській діяльності, яка могла б призвести до деградації місць існування виду, зокрема в місцях його колоніального гніздування. Просвітницька робота з мисливцями для запобігання відстрілу цих птахів, що не належать до переліку видів пернатої дичини.

Автори: А.М. Полуда, Л.В. Шипшина

МАРТИН ТОНКОДЗЬОБИЙ

Larus genei Breme, 1840

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає Азово-Чорноморський регіон, східну частину Каспійського регіону, центральні райони Казахстану, Месопотамію, окремі райони в Іспанії, на півдні Франції, в Італії, Греції, Малій і Південно-західній Азії. В Україні головні місця гніздування мартинів тонкодзьобого розташовані на Азово-Чорноморському узбережжі (острови Тендрівської та Джарилгацької заток, Сивашу, Обитічна коса) та островах водойм Керченського півострову. Загальну чисельність виду в Європі оцінюють у 35,9–57,3 тис. пар. Із них на території України гніздиться найбільше – 25–40 тис. пар. Значні гніздові угруповання також є у Росії – 4–8 тис. пар, Італії – 3–5 тис. пар, Туреччині – 1,6–2 тис. пар, Іспанії – приблизно 1,2 тис. пар. Відмічають загальну тенденцію зменшення чисельності в Європі приблизно на 25% протягом 31 року. Для виду характерними є значні коливання чисельності по роках, що пов'язано з успішністю гніздування та умовами зимівлі. До негативних чинників також належать опріснення лиманів і хижацтво мартинів жовтоногого та псових тварин.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. Масове повернення до місць гніздування відбувається в кінці лютого – середині березня. Птахи оселяються на морських островах, по берегах солоних і солонуватих внутрішніх водойм. Для гніздування обирають піщані коси, намівні острівці без рослинності або вологі береги водойм з мозаїчною рослинністю, де утворюють колонії, в яких налічують від кількох десятків до понад 10 тис. пар. Після завершення гніздового періоду птахи кочують у різних напрямках, і поступово їхні переміщення переходять в осінній відліт. Міграція починається вже з середини серпня і завершується переважно до кінця вересня. До районів зимівлі птахи летять над морськими акваторіями, часто в прибережних зонах. В окремі теплі зими невелика кількість птахів може залишатися на зимівлю в місцях гніздування, тримаючись морського узбережжя та прибережних мілководних лагун. Головні райони зимівлі виду розташовані в Середземномор'ї, навколо Аравійського півострова, на півдні Каспійського моря і східному узбережжі Аравійського моря.

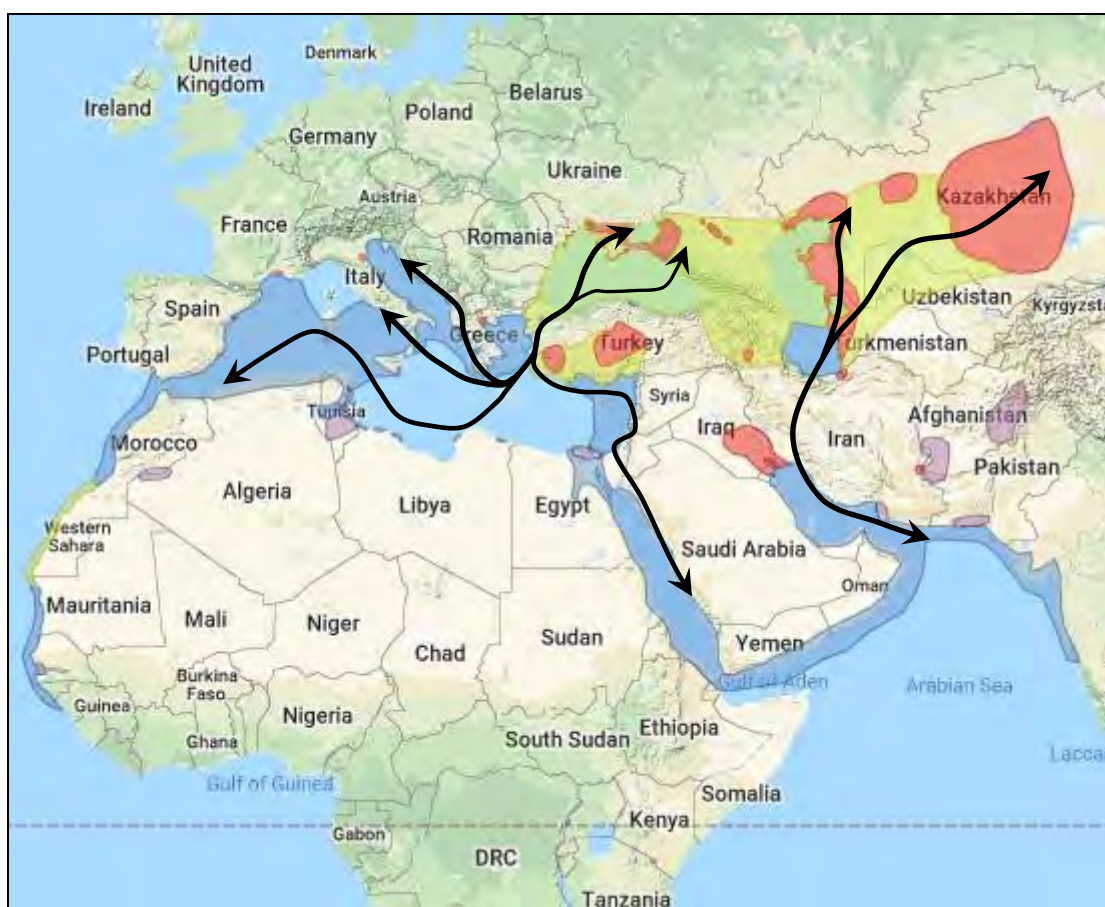
База даних Українського центру кільцювання птахів містить 197 дальніх зворотів від мартинів тонкодзьобих. Усіх цих птахів за кільцювали пташенятами в Херсонській області, переважно в Чорноморському біосферному заповіднику. Тільки 1 зворот є від птаха, який з'явився на світ в Італії: через 15 років після мічення його виявили в середині серпня на Тилігульському лимані. Головними районами зимового перебування мартинів тонкодзьобих з України є морські акваторії навколо Апеннінського півострова: там

zareestrowano 100 zakilyc'wovanih ptaxiv. Vazhlyvimi dlya nich e y del'ta Nilu v Sypiti – 47 zvorotiv, a takozh mors'ki akvatorii Grechii – 26 zvorotiv. Cherez Egejs'ke more biya Grechii prohodiat' migraciynni shlyaxi cih martyniv, a znachna chastyina ix tam zymue. Krim toho, zymyuchih ptaxiv, yakі poxodili z Ukraїni, reestruvali v Izraїli, Livii, na Mal'iti, v Tunisi ta Franicii. Otrymano y odin nezvychniy zvorot: 4 travnya na mors'komu uzberezhji Bel'gii v'iyavili martyna tonkodz'obogo, yakogo za 6 rokiv do toho zakilyc'wovali na Xersonshini.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Запобігання перебуванню людей біля колоній цих мартинів у період гніздування, видалення з островів хижих ссавців (лисиць, собак єнотоподібних), контроль чисельності мартина жовтоногого.

Автор: А.М. Полуда

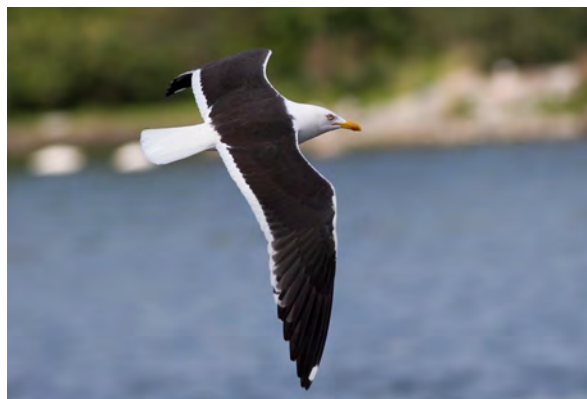

КЛУША (МАРТИН ЧОРНОКРИЛИЙ)

Larus fuscus Linnaeus, 1758

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у фауні України. Виокремлюють 5 підвидів, з яких в Україні трапляються підвиди *L. f. fuscus*, *L. f. intermedius* та *L. f. heuglini*. У деяких класифікаційних системах останній підвид виділяють в окремий вид *Larus heuglini* – мартин східний. Мартин чорнокрило включено в Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток ІІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює арктичні острови і північні райони Євразії, від Ісландії до Таймиру включно. Зокрема, він займає більшу частину прибережних районів Фенноскандії, територію між Ботнічною затокою Балтійського моря і Білим морем, окремі території на Британських островах та по узбережжю Західної Європи включно з Іспанією. На цій частині гніздового ареалу виділяють 4 підвиди. Відокремлена частина гніздового ареалу розташована на півдні Західного Сибіру та півночі Казахстану. В Україні мартини чорнокрилі трапляються під час міграцій і зрідка в зимовий період. Європейська гніздова популяція виду складається з 394–460 тис. пар, зимова – приблизно із 335 тис. ос. У цілому стан виду оцінено як безпечний, і чисельність його збільшується. Можна припустити, що в сезони міграції через територію нашої країни пролітає кілька тисяч цих мартинів, взимку кількість їх не перевищує кількох одиниць чи десятків. У районах гніздування на вид негативно впливають: зменшення запасів корму, викликане скороченням рибного промислу, рештками якого птахи живляться; конкуренція з мартинами сріблястим та морським за кормові ресурси; чинник непокою з боку людини в окремих місцевостях.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, не регулярно зимуючий вид. На півдні країни його весняна міграція розпочинається в першій декаді березня, а на півночі – наприкінці цього місяця. Переліт триває до кінця травня, але бродячих особин в Україні можна спостерігати і в літній період. У місцях гніздування птахи оселяються на берегах північних морів і озер, особливо охоче займають скелясті ділянки острівців, які поросли невисокою травою. Гніздяться колоніями. Переміщуватися до районів зимівлі ці мартини починають вже у серпні, але помітнішою їхня міграція стає у вересні і жовтні. Пролітні мартини цього виду в невеликій кількості трапляються у листопаді і грудні. Маршрути міграції птахів пролягають переважно над Дніпром і Азово-Чорноморським узбережжям. Мігрують вони поодиночки або зграями, які восени помітно більші, ніж весною. Летять широким фронтом і часто над суходолом, та коли направленість водних артерій співпадає з напрямком їхнього маршруту, вони охочіше переміщуються над водою. Через це найчастіше мартинів чорнокрилих спостерігають на Дніпрі, Південному Бузі чи Дністрі. Для перепочинку птахи обирають піщані коси. Невелика кількість цих мартинів затримується на зимівлю в приморських районах країни, переважно в Криму. Область зимівлі виду включає

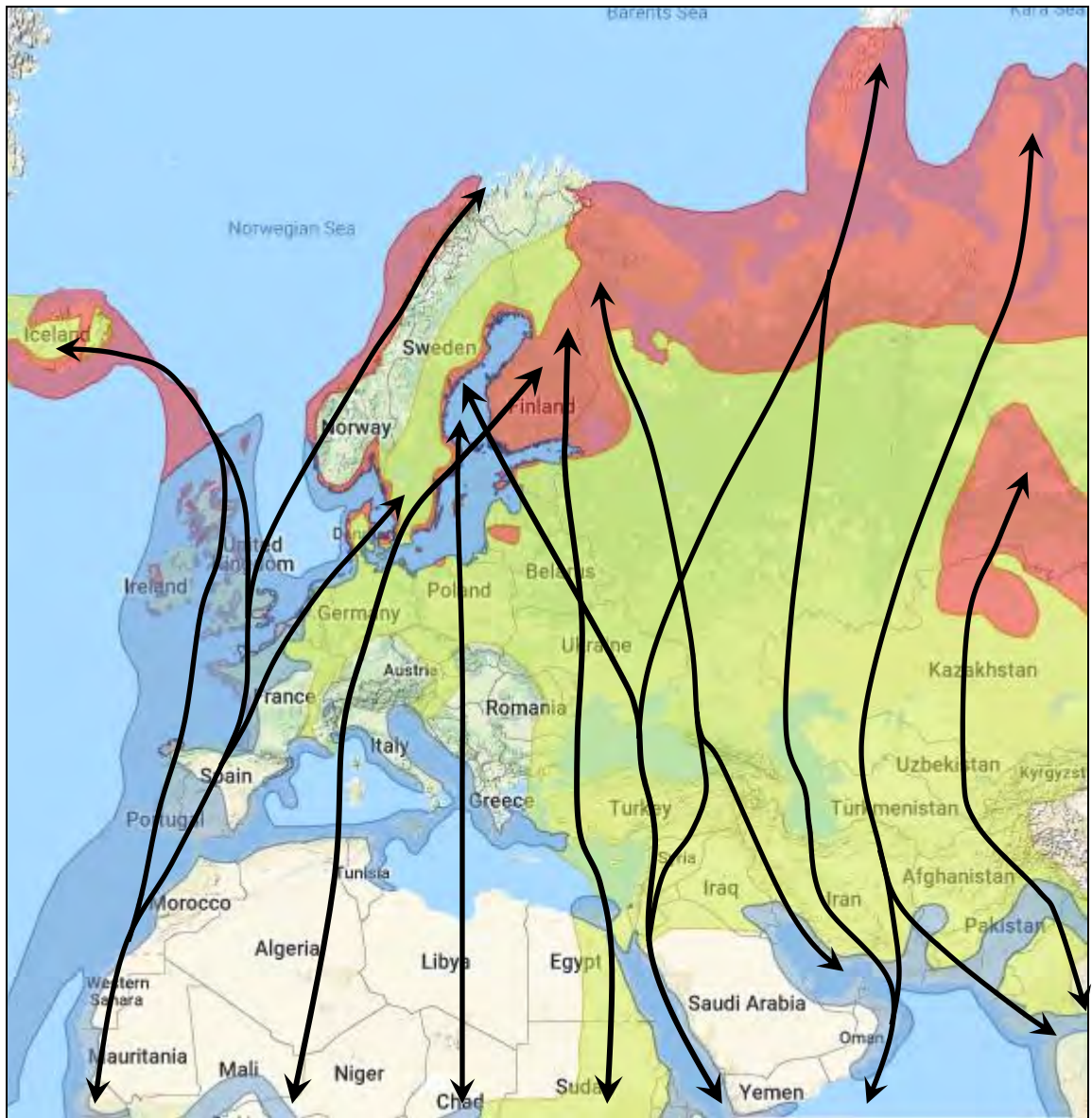
Балтійське море, Британські острови та акваторії навколо них, прибережні райони Західної Європи, усе європейське та західну частину Африканського Середземномор'я, акваторії навколо північно-західної та східної частин Африки, внутрішні райони Екваторіальної Африки, Червоне море, Перську затоку і прибережні акваторії Аравійського моря, акваторії від Кореї до В'єтнаму. Зокрема, мартини, яких відносять до підвиду *L. f. graellsii*, гніздяться на Британських островах, в Ісландії, Нідерландах, Франції, на Піренейському півострові, а зимують від Південно-західної Європи до Західної Африки і на атлантичному узбережжі Америки. Птахи підвиду *L. f. intermedius* гніздяться у Нідерландах, Німеччині, Данії, Норвегії та в південно-західній частині Швеції, а зимують переважно у Західній Європі та Західній Африці. У регіоні, що включає акваторії Балтійського і Білого морів та їх прибережні зони, гніздяться птахи номінативного підвиду *L. f. fuscus*, які зимують в Африці та Південно-західній Азії (саме вони найчастіше мігрують через Україну). Від Кольського півострова до східного узбережжя Таймиру гніздяться мартини підвиду *L. f. heuglini*, які на зимівлю відлітають до Східної Африки, Близького Сходу, Індії, Китаю. На півдні Західного Сибіру та півночі Казахстану на гніздуванні трапляються птахи підвиду *L. f. barabensis*, котрі зимують у Південно-західній Азії. Поширеною є думка, що останній із підвидів слід виділяти в окремий вид *Larus barabensis* – мартин барабинський.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 102 звороти від мартинів чорнокрилих. Птахів мітили кільцями в місцях гніздування у Фінляндії (82 звороти), Швеції (14 зворотів), Норвегії (4 звороти), Данії (2 звороти). З усіх зворотів 98 отримано від птахів, які належать до номінативного підвиду *L. f. fuscus* і яких за кільцювали в Швеції, Данії та Фінляндії. У Норвегії кільцювання проводили в тій частині ареалу виду, де гніздяться особини підвиду *L. f. intermedius*. На території України їх виявили в Миколаївській і Одеській областях: одного птаха під час осінньої міграції (прямий зворот), трьох інших – у літній період від 3 червня до 24 липня. У останньому випадку усі мартини були статевонезрілими. Діапазон напрямків осінніх переміщень птахів цього виду був у межах південний схід – південь. Дати реєстрацій за кільцьованих птахів дають інформацію про строки їхнього прольоту. Найбільш раннє осіннє виявлення в Україні мігруючої особини сталося 20 серпня, а протягом цього місяця було зареєстровано 8 за кільцьованих птахів (13 % від усіх осінніх зворотів). У вересні виявлено 30 птахів (49 %), у жовтні – 16 (26 %), у листопаді – 7 (12 %). У період весняної міграції отримано 24 звороти від мічених мартинів чорнокрилих. Розподіл зворотів у відсотковому вираженні по місяцях такий: березень – 21 %, квітень – 54 %, травень – 25 %.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Спеціальних заходів щодо охорони цього мартина вживати не потрібно, крім контролю за дотримуваними правил полювання, щоб виключити відстріл цих птахів несвідомими мисливцями.

Автор: А.М. Полуда

МАРТИН СРІБЛЯСТИЙ

Larus argentatus Pontoppidan, 1763

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *L. a. argentatus*. Включений у Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток ІІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться в північній частині Європи: на окремих територіях Британських островів, у Фенноскандії, на Кольському півострові, в Карелії, на схід до Північної Двіни; південна межа гніздового ареалу проходить по північних районах Франції, південних узбережжях Північного та Балтійського морів, Ладозькому і Онезькому озерах. На території України нечисленний на прольоті та взимку. Загальна чисельність виду сягає 685–809 тис. пар. Найбільше цих мартинів гніздиться у Норвегії – приблизно 233 тис. пар, Великій Британії – приблизно 130 тис. пар, Данії – приблизно 65 тис. пар, Франції – 53,1–55,9 тис. пар, Нідерландах – 43–60 тис. пар, Швеції – 40–70 тис. пар, Росії – 30–70 тис. пар, Німеччині – 29–36 тис. пар. Зимову чисельність в Європі оцінюють у понад 800 тис. ос. Чисельність виду скоротилася приблизно на 30 % протягом останніх 39 років, але водночас відбувається його експансія в південному напрямку в Центральній Європі та Росії. Найближчі до України колонії цього виду розташовані в Польщі, Білорусі та Росії. Через складність визначення у польових умовах статевонезрілих особин мартина сріблястого чисельність зимуючих особин в Україні важко оцінити; вірогідно, вона становить 300–500 дорослих і молодих особин кожного року. До чинників, які негативно впливають на стан виду, належать: забруднення прибережних морських вод нафтопродуктами, рибний промисел ставними сітками, морські вітрові електростанції.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, зимуючий вид. Весняний проліт може тривати до середини квітня. На місця гніздування прилітає після сходу криги на морях та внутрішніх водоймах, зазвичай наприкінці березня. Гніздиться як на рівнинних місцях, так і на скелях або урвищах; на піщаних та кам'яних косах, мілинах, на окремих острівцях внутрішніх водойм та боліт. Відкладання яєць відбувається переважно наприкінці квітня – на початку травня. Молоді птахи стають на крило наприкінці липня. Перед осінньою міграцією має місце період кочівель, коли птахи збираються у зграї та переміщуються в усіх напрямках. Згідно даних кільцювання, дорослі та молоді птахи зазвичай кочують та мігрують окремо. У птахів північних угруповань Фенноскандії та Білого моря кочівлі переходять у осінній проліт зазвичай у середині серпня – першій чверті вересня. Пік міграції реєструють з середини вересня до початку листопада. Птахи із Західної Європи починають міграцію у вересні, її пік припадає на жовтень – листопад. Птахи з Прибалтики та Білорусі починають інтенсивно мігрувати з середини вересня до середини жовтня. Саме у цей період молоді птахи з'являються на прольоті на внутрішніх водоймах України, зокрема на водосховищах Дніпра. Головні напрямки прольоту птахів із Західної Європи, Прибалтики та Білорусі –

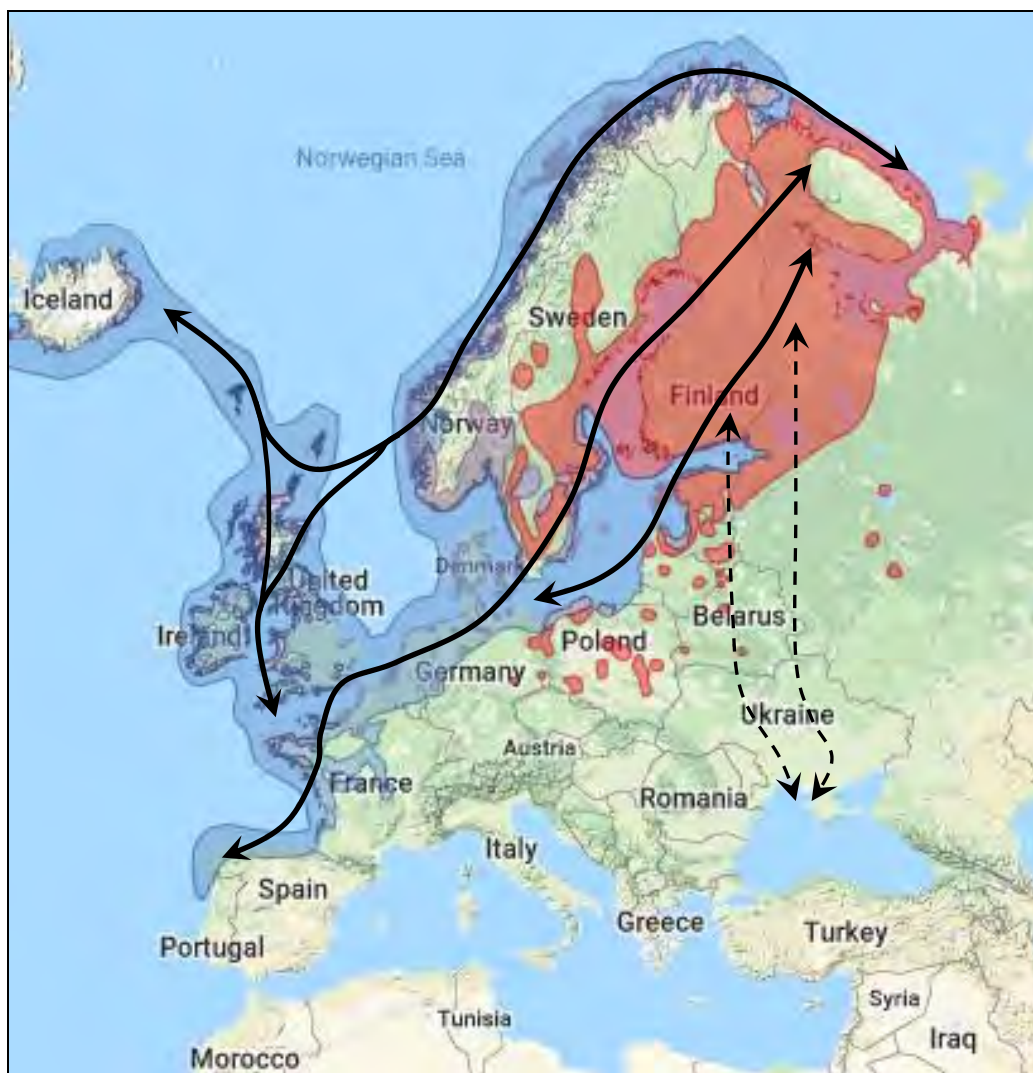
південь і південний захід. Мігруючі птахи зазвичай тримаються русел великих річок, летять поодино або по 2–5 ос., іноді у зграях з іншими великими мартинами, переважно із мартинами жовтоногим або сивим. На узбережжі Чорного моря, зокрема під Одесою, перші мартини сріблясті на зимівлі з'являються у листопаді. Вони можуть зимувати у невеликій кількості і на незамерзлих внутрішніх водоймах України. Область зимівлі мартинів сріблястого включає східне узбережжя Атлантики навколо Європи, Британських островів та Ісландії, південну частину Балтійського моря і прилеглі до нього території.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 15 зворотів від мартинів сріблястих. Майже всі вони з'явилися на світ в регіонах, які розташовані чітко на північ від України. Зокрема, в нашій країні зареєстровано птахів з Литви (4 ос.), Росії (Мурманська, Новгородська, Іванівська обл.) (4 ос.), Фінляндії (3 ос.), Білорусі (2 ос.), Естонії та Польщі (по 1 ос.). Під час осінньої міграції цих птахів реєстрували між 21 вересня і 15 листопада, і з них 9 особин зимували в Київській і Одеській областях.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Спеціальних заходів охорони вживати не потрібно.

Автори: Н.С. Атамась, А.М. Полуда

МАРТИН ЖОВТОНОГИЙ

Larus cachinnans Pallas, 1811

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у фауні України. Монотипний вид, раніше виділяли кілька підвидів, які зараз мають видовий статус. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду має мозаїчний вигляд і простягнувся від Придунайського регіону в Центральній Європі до сходу Центральної Азії. В Європі відбувається розширення ареалу на північ і захід до Польщі та Східної Німеччини. В Україні гніздиться майже по всій території, крім гір та Північного Лівобережжя. Мігрує скрізь. Регулярно зимує вздовж морського узбережжя, на Дніпрі та на заході країни, на водоймах решти території трапляється взимку зрідка. Чисельність в Європі на гніздуванні оцінюють у 54,1–87,5 тис. пар, на зимівлі – 74,1–170 тис. ос.; вона має тенденцію до зростання. Гніздове угруповання мартинів жовтоногого в Україні сягає 12,5–17,5 тис. пар і зростає. За даними обліків 2011–2017 років, в Азово-Чорноморському регіоні та на Дніпрі зимувало 4,6–15,2 тис. ос. Розселення птахів з колоній Азово-чорноморського узбережжя на внутрішні водойми України і формування тут стійких гніздових угруповань стало можливим після значної антропогенної трансформації континентальних екосистем, найперше після появи на Дніпрі низки великих водосховищ, а також великої кількості риборозплідних ставків. На території країни у басейнах великих річок зосереджені чотири гніздові угруповання виду: середньодніпровське, східне (у басейні Сіверського Дінця), західне (у басейні Західного Бугу) та центральне (у басейні Південного Бугу), що складаються як із постійно, так і тимчасово існуючих колоній.

Особливості біології та міграцій

Частково осілий, кочовий, перелітний вид. Повертається до місць гніздування з лютого до кінця березня. Займає морське узбережжя і внутрішні водойми. Зазвичай заселяє морські піщані пляжі, острови, береги прісних і солоних озер, гирла річок. Гнізда розміщує на голих кам'янистих і порослих рослинністю пологих або похилих берегах, на плоских низинах біля води, в лагунах, на степових озерах, лиманах, піщаних островах, гідротехнічних спорудах і в населених пунктах. Гніздиться як малими, так і великими колоніями до декількох сотень пар, часто з іншими мартинами і кричками, яких згодом витісняє, і колонії стають моновидовими. Сезон розмноження починається в квітні – травні. Гнізда мартинів жовтоногого будують на сухих купах очерету на воді або на землі в разі гніздування на островах. Одна кладка на рік. Переміщення в напрямку районів зимівлі починається на початку липня і триває до замерзання водойм. Після встановлення льодоставу птахи відкочовують південніше. Зимують на Чорному і Каспійському морях, Близькому Сході, в Перській затоці, на схід до Пакистану. Птахи походженням з України мігрують на зимівлю в Південну, Центральну і Західну Європу.

МАРТИН СКЕЛЬНИЙ

Larus michahellis J.F. Naumann, 1840

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у фауні України. Виділяють 2 підвиди, з яких в країні представлений номінативний підвид *L. m. michahellis*. Включений у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює внутрішні райони на сході Франції, центральні райони Іспанії та деякі райони на півдні Польщі; головні райони гніздування розташовані на узбережжі від півночі Біскайської затоки до Гібралтару, вздовж узбережжя на північному заході Африки, у Середземномор'ї (включно з усіма островами), на південно-західному, південному і південно-східному узбережжі Чорного моря. В Україні вид гніздиться в Криму, а саме на Керченському півострові, південному узбережжі та півострові Тарханкуті. У період міграцій може траплятися в Північно-західному Причорномор'ї. Чисельність популяції в Європі оцінюють у 409–534 тис. пар. Найбільші угруповання гніздяться в Іспанії – 116,9–119,4 тис. пар, Хорватії – 50–100 тис. пар, Італії – 45–60 тис. пар, Франції – 33–35 тис. пар, Туреччині – 30–40 тис. пар, Португалії – 15–40 тис. пар. Вид перебуває у безпечному стані, і його чисельність зростає. В Україні на Кримському півострові гніздове угруповання складається приблизно з 250 пар. Негативним чинником впливу на вид може бути рекреаційне використання скелястих прибережних територій у період гніздування.

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий вид. На місцях гніздування починає з'являтися в лютому. Оселяється вздовж морського узбережжя на скелястих берегових урвищах різного геологічного складу, може заселяти дахи будинків у населених пунктах. Гніздиться як відокремленими парами, так і невеликими колоніями. Сезон розмноження розпочинається в квітні. Одна кладка на рік. У позагніздовий період птахи кочують. Головні райони зимівлі виду розташовані в Західній і Південній Європі з прилеглими до них морськими акваторіями, вздовж узбережжя північно-західної частини Африки, у західній частині Середземномор'я та Малої Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 30 зворотів від мартинів скельних, з яких 26 за кільцювали пташенятами, зокрема у Болгарії (13 ос.), Греції (9 ос.), Хорватії (4 ос.). Із отриманих зворотів 11 виявилися прямими: молоді птахи, ставши здатними літати, траплялися у водно-болотних угіддях Азово-Чорноморського узбережжя від Одеської до Запорізької областей. Реєстрували їх переважно між 15 липня і 6 серпня; одного – восени (8 жовтня). Із цих мартинів один мандрував над материковою частиною Європи: він з'явився на світ у Хорватії, а 16 серпня того самого року його помітили (він мав і кольорове кільце) на Львівщині. Крім того, 13 статевонезрілих птахів у гніздовий період перебували на півдні України. До зимового періоду мають стосунок 3 звороти: в межах Одеси виявлено одного мартина з Хорватії та двох з Болгарії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

В Україні чисельність виду незначна, тому наразі необхідно охороняти місця гніздування птахів, зокрема знизити ступінь їх турбування під час репродуктивного періоду.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

МАРТИН СИВИЙ

Larus canus Linnaeus, 1758

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 13 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють 4 підвиди, з яких в Україні трапляються два: номінативний підвид *L. c. canus* та *L. c. heinei*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Головна область гніздового поширення виду охоплює лісову зону Євразії, від Фенноскандії до Камчатки. Гніздові угруповання є в Ісландії, північній частині Британських островів; південна межа гніздового ареалу проходить через Нідерланди, Німеччину, Польщу, північну частину України, по Лісостепу у європейській частині Росії; в Азії ця межа зміщується суттєво південніше, проходить по степовій зоні. У 1980-х – 1990-х роках на території України нечисленні поселення та окремі пари на гніздуванні було знайдено у заплаві Десни, Тетерева та Дніпра на території Сумської, Чернігівської, Житомирської та Київської областей, а також на Дністрі та Бурштинському водосховищі Івано-Франківської області. Популяція в Європі сягає 0,64–1,1 млн пар; вважають, що вона перебуває у виснаженому стані. Найчисленніші угруповання налічують у Росії – 250–600 тис. пар, Норвегії – приблизно 125 тис. пар, Швеції – 71–132 тис. пар, Фінляндії – 70–90 тис. пар, Великій Британії – приблизно 49 тис. пар, Данії – приблизно 33 тис. пар, Німеччині – 22–24 тис. пар. Головний світовий тренд – експансія виду на схід та південний схід на внутрішні водойми. Зимовий період у Європі проводять 366–479 тис. ос., зокрема у Німеччині – приблизно 185 тис. ос. Загальна чисельність гніздового угруповання в Україні не перевищує 50–150 пар, і ці птахи належать до номінативного підвиду; на зимівлі в різні роки налічують 5–20 тис. ос., про що свідчать дані обліків 2011–2017 років. На вид значною мірою впливають умови зимівлі і конкуренція з мартиним сріблястим в області гніздування.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Птахи північноєвропейських популяцій відлітають з приморських районів України в лютому – березні. На водосховищах Середнього Дніпра весняний проліт відбувається з середини березня до початку третьої декади квітня, на заході України – з останніх днів березня до середини квітня. Птахи летять вздовж русел великих річок, переважно в північно-західному і північному напрямках. На місця гніздування прилітають наприкінці березня – на початку квітня. Гніздяться невеликими колоніями і окремими парами на піщаних і зарослих острівцях, часто поряд або серед колоній інших мартинів птахів. Початок відкладання яєць у різних регіонах України припадає на кінець квітня – середину травня. Особини, які не розмножуються, тримаються влітку зграйками на водосховищах Дніпра. Птахи починають залишати колонії з початку липня. В серпні у мартинів сивих починається осіння міграція, але інтенсивною вона стає у вересні й жовтні. Вони летять зграями у південному напрямку. Головні райони зимівлі цього мартина розташовані у Північно-східному Причорномор'ї та Приазов'ї; дещо менша

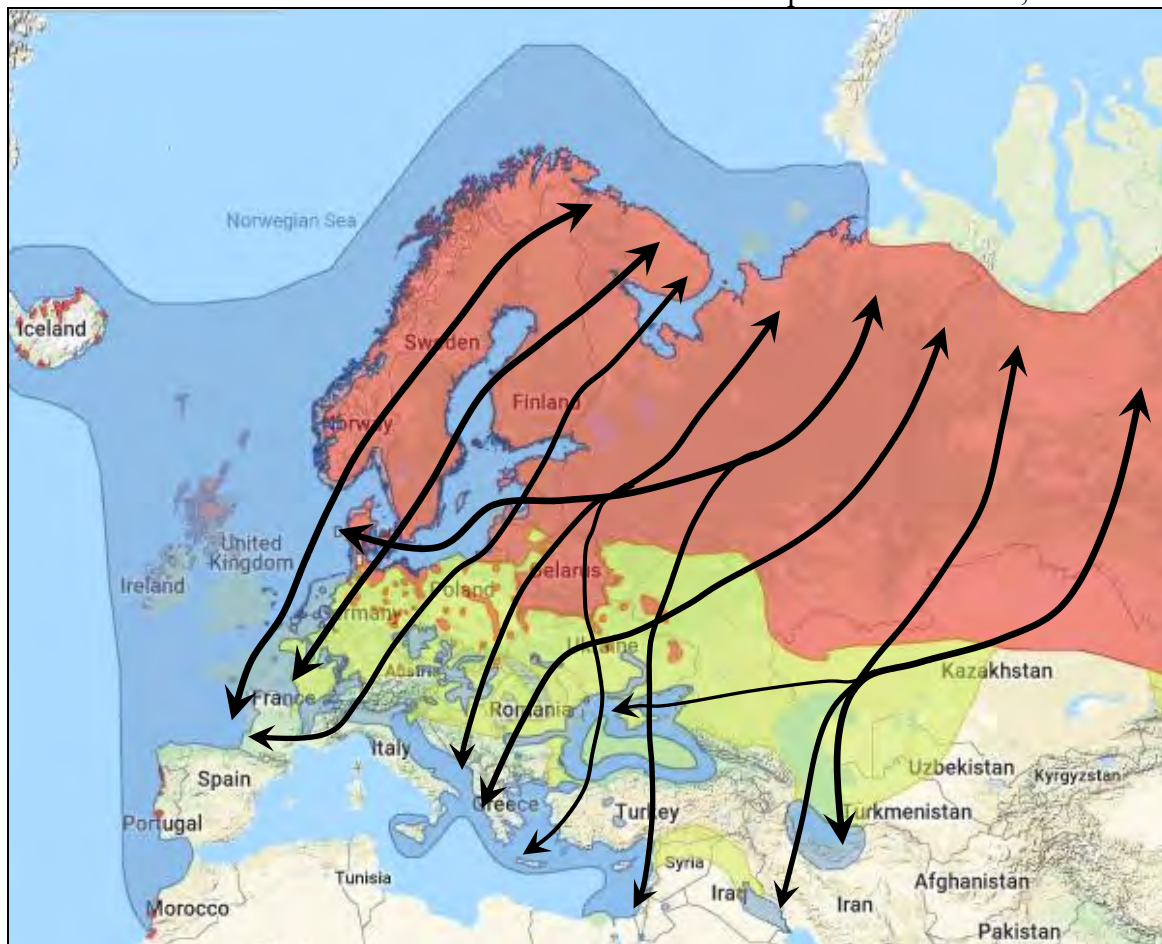
кількість зимує у північно-західній частині Чорного моря, дельтах Дністра і Дунаю, а також у рівнинній частині Криму та південних областях України. Із 1970-х – 1980-х років відбувається зростання чисельності зимуючих птахів на водосховищах Середнього Дніпра, на рибгоспах та інших внутрішніх водоймах центральних і західних областей, а також на території звалищ. Головна область зимівлі цих мартинів, зокрема походженням з Європи, охоплює акваторії Атлантики біля північного і західного узбережжя Європи, урболандшафти Західної, Центральної та південного заходу Східної Європи, Азовське, Чорне і Каспійське моря, Північно-східне Середземномор'я.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 15 дальніх зворотів від мічених мартинів сивих. Із них 7 зворотів від птахів, яких за кільцювали в місцях гніздування у Фінляндії (3 ос.), Швеції (1 ос.), Новосибірській області Росії (2 ос.), Акмолинській області Казахстану (1 ос.). Ще одного птаха, який зимував в Одесі, виявили через кілька років на гніздуванні на півночі Тюменської області (Ханти-Мансійськ). Відстань між місцями реєстрації цього птаха становить 3164 км. Для цього виду мартинів у цілому характерними є зміни районів зимівлі і міграційних маршрутів: так, одного птаха за кільцювали 11 лютого у Бельгії, а 15 серпня того самого року його виявили в Запорізькій області; іншого мартина, якого здобули 15 вересня на Дніпрі під Києвом, за 2 роки до того 24 березня за кільцювали в Англії. Аналіз даних кільцювання у Швеції та Фінляндії показує, що майже всі птахи цього виду з цих країн, яких кільцювали або реєстрували міченими, не потрапляли на територію України. Винятком є ті кілька зворотів, які відносяться до першої половини ХХ ст.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідною є охорона колоніальних поселень мартина сивого шляхом встановлення на їх території режиму заказників та обмеження певних видів господарської діяльності.

Автори: Н.С. Атамась, А.М. Полуда

КРЯЧОК ЧОРНИЙ

Chlidonias niger (Linnaeus, 1758)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду як у фауні світу, так і вітчизняній фауні. В Україні представлений номінативним підвидом *Ch. n. niger*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений в середній і південній частинах Східної Європи, на півдні Західного Сибіру і в Центральній Азії. Осередки гніздування є в Західній, Центральній і Південній Європі, а також у Малій Азії. В Україні трапляється майже скрізь, крім Карпат і більшої частини Криму. В європейській популяції налічують 74,4–154 тис. пар. Найбільше угруповання виду відоме для Росії – 45–85 тис. пар. Україна посідає друге місце в Європі за чисельністю цього крячка – 12–26 тис. пар. Значні гніздові угруповання є в Білорусі – 6–22 тис. пар, Литві – 3–6 тис. пар, Латвії – 2,1–3,8 тис. пар, Польщі – 2–3 тис. пар, Нідерландах – 1,15–1,45 тис. пар. За останні десятиріччя в Європі сталося зменшення чисельності виду. Деяке зростання на півночі ареалу не компенсує загальної тенденції падіння. Головними причинами такого стану є зникнення необхідних місць і погіршення умов гніздування через осушувальну меліорацію заболочених місцевостей. Збільшення рекреаційного навантаження на гніздові біотопи крячка чорного призводить до посилення чинника непокою та підвищує ризик втрати гнізд.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Весною перші птахи з'являються наприкінці квітня – на початку травня, зрідка появу реєструють у першій половині квітня. Гніздовий період триває у травні – липні. Заселяє постійні прісні мілководні водойми, які існують протягом багатьох років поспіль: озерця, ставки, затоки водосховищ, невеликі болота в долинах річок, заболочені місцевості міжрічкових низин. Для гніздування обирає ділянки з не надто густою водяною рослинністю або невеликі острівці з решток рослин, іноді використовує для цього купини. Зареєстровано гніздування поодиноких пар, хоча крячок чорний є переважно колоніальним видом. У колоніях може бути від кількох гнізд до декількох сотень, але найчастіше кілька десятків. Нерідко гніздиться разом з крячком білокрилим, інколи на периферії колоній крячка річкового, мартинів звичайного та малого. Зазвичай колонії цього крячка існують протягом багатьох років. З середини липня більша частина молоді вже здатна літати. У серпні відбувається кочівля та починається відліт крячків чорних. На півночі України останніх птахів можна спостерігати в кінці вересня, на півдні – на початку жовтня. Ці крячки мігрують переважно в темну частину доби, притримуючись в Європі генерального напрямку – захід - південний захід. Уночі вони перетинають великі площі суходолів, а вдень надають перевагу польоту над водоймами. Райони зимівлі виду розміщені у прибережній зоні Африки, від Мавританії до Південноафриканської Республіки, а також у нижній течії Нілу.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 26 зворотів від крячків чорних. Серед цих зворотів немає таких, які б вказували на місця гніздування цих птахів на схід чи північ від України. У період гніздування 11 птахів були чи за кільцями, чи виявлені з кільцями в таких областях: Донецькій (коса Крива) – 3 ос., Полтавській – 2 ос. Запорізькій, Київській, Луганській, Січеславській, Харківській та Херсонській – по 1 ос. У період весняної міграції 22 крячка, від яких надійшли звороти, за кільцями поза нашою країною: в Італії (в північній її частині) – 20 ос., у Греції – 2 ос., а через певний час їх виявили в південній частині України (найпівнічнішими областями були Вінницька, Полтавська та Харківська). Отже, птахи весною переміщуються у широтному напрямку – із заходу на схід, а восени навпаки. Під час осінньої міграції, досягши атлантичного узбережжя, крячки чорні міняють напрямок міграції на південний і рухаються вздовж західного берега Африки. Інші 3 звороти пов'язують райони зимівлі цих крячків у Намібії з місцями їхнього гніздування в Харківській, Київській та Херсонській областях. Довжина шляху міграції протягом одного сезону становить приблизно 12400–12900 км, з урахуванням складної конфігурації їхніх маршрутів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Встановлення обмежень на проведення робіт по очистці та поглибленню русел малих річок, застосування біотехнічних заходів для поліпшення умов гніздування, зокрема влаштування штучних плотиків на водоймах.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

КРЯЧОК СВІТЛОКРИЛИЙ

Chlidonias leucopterus (Temminck, 1815)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартинові – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду як у фауні світу, так і вітчизняній фауні. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає південну частину Східної Європи, південь Західного Сибіру та північ Центральної Азії. Відокремлена його частина розташована на північному сході Китаю. Різні за площею території, де цей вид трапляється на гніздуванні, є в Центральній Європі і Месопотамії. В Україні гніздиться переважно у Поліссі та Лісостепу; в південній частині країни реєструють на гніздуванні на тимчасових прісноводних водоймах, які утворюються після багатосніжних зим. Не гніздиться в степовій та гірській частинах Криму, Карпатах та на Закарпатті. Загальну чисельність крячка світлокрилого в Європі оцінюють у 66,6–173 тис. пар, і його стан визнано безпечним. Більшість із них зосереджена на території Росії – 40–70 тис. пар. Серед європейських країн Україна займає друге місце за чисельністю виду, в окремі роки максимально до 100 тис. пар. У інших країнах Європи чисельність угруповань така: в Білорусі – 8–30 тис. пар, Польщі – від 150 пар до 12 тис. пар, Угорщині – від 30 пар до 4,5 тис. пар. Чисельність виду надзвичайно сильно змінюється: в роки, коли відсутні повені на ріках і весною випадає мало опадів, ці крячки не трапляються на великих територіях. У багатоводні сезони, коли бувають значні повені і в пониззях утворюється велика кількість тимчасових водойм, зростання чисельності гніздових крячків відбувається вибухово, і порівняно із посушливими роками вона збільшується у десятки, а то й у сотню разів. Зокрема, така ситуація склалася у 1998, 1999, 2005 рр. У 1998 р. тільки у Сосинському заказнику Чернігівської області (площа 406 га) гніздилося приблизно 3 тис. пар. Залежно від гідрологічних умов конкретного року відбувається перерозподіл птахів у межах гніздового ареалу: якщо на заході ареалу (зокрема, в Україні) умови є оптимальними для виду, то значна частина популяції залишається там, коли ж вони не сприятливі, то крячки мігрують далі на схід. Головними загрозами для цього виду є знищення його середовища існування та затоплення водно-болотних угідь через штучний гідрорежим на водоймах. Певну шкоду колоніям цього крячка можуть завдавати хижаки, а також чинник непокою, зокрема його рекреаційна складова.

Особливості біології та міграції

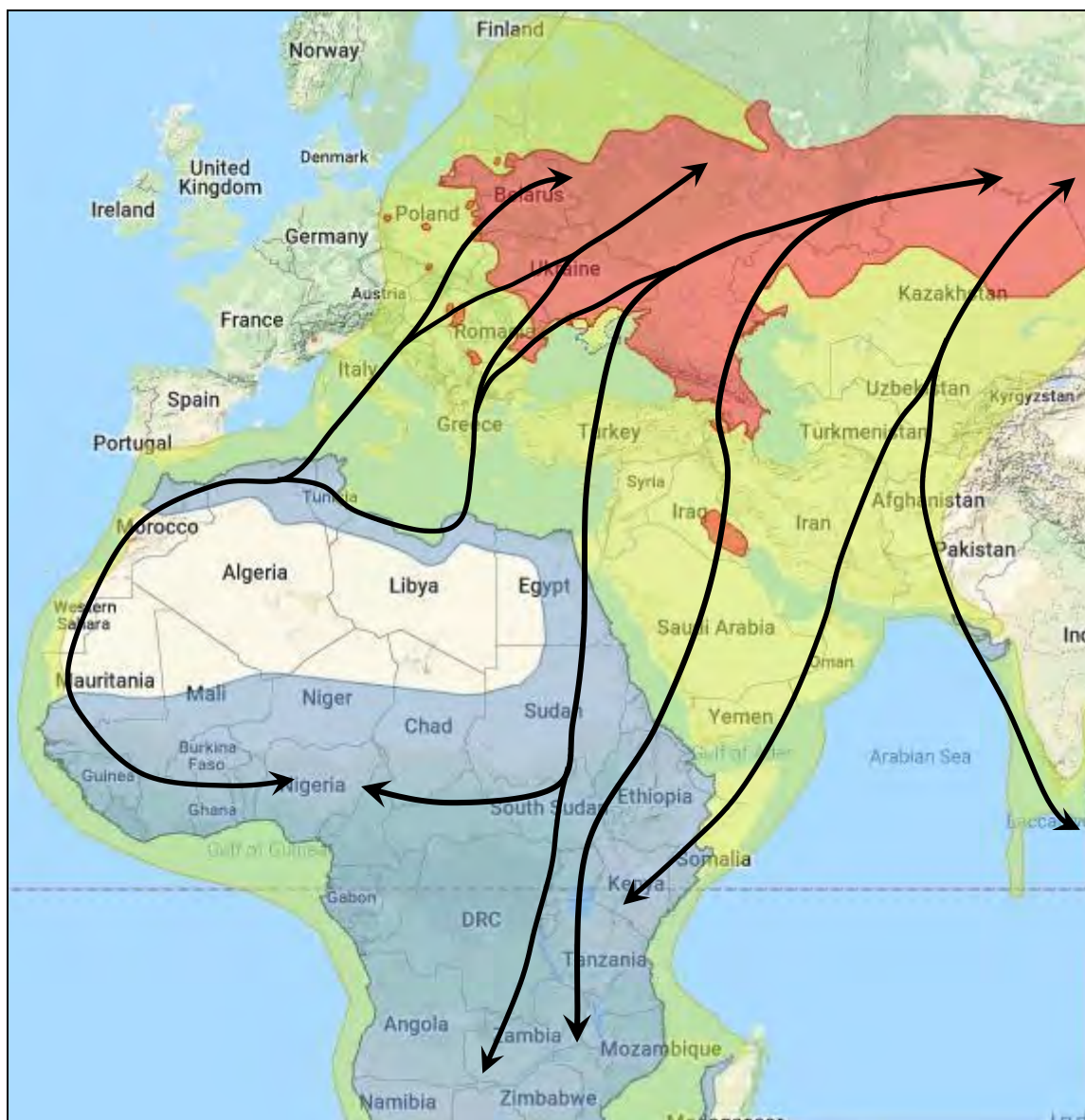
Гніздовий, перелітний птах. Весняний приліт відбувається у кінці квітня – на початку травня. Для гніздування птахи віддають перевагу мілководним внутрішнім водоймам (заболоченим низинам, берегам озер, стариць і боліт), де утворюють невеликі колонії, іноді з крячками білощокими. У багатоводні роки утворюється велика кількість колоній на свіжо затоплених ділянках заплав, на великих калюжах серед полів і т.п. Гнізда птахи влаштовують на мілководді, переважно на плавучих острівцях водно-болотяних рослин, іноді на купинах чи просто на березі. Молоді крячки залишають гнізда зазвичай у липні.

Осінній відліт на південь відбувається переважно в серпні, останні птахи відлітають у вересні. Місця зимівлі птахів, що походять з Європи, Західного Сибіру та Казахстану, розташовані на більшій частині Африки, за винятком пустелі Сахари. Птахи з півночі Китаю зимують уздовж узбережжя Південно-східної Азії та подекуди в Австралії. У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від кричків світлокрилих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Через те, що птахи цього виду не утворюють постійних колоній - зазвичай вони існують один, максимум два сезони, важко організувати їхню охорону.

Автор: А.М. Полуда

КРЯЧОК БІЛОЩОКИЙ

Chlidonias hybrida (Pallas, 1811)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні світу і вітчизняній фауні. В Україні представлений номінативним підвидом *Ch. h. hybrida*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздовий ареал виду є дуже мозаїчним: до нього входять різні за площею території, розташовані в Південній і Центральній Європі, на півдні Східної Європи, в Малій і Центральній Азії. Крім того, широка відокремлена смуга ареалу простягнулася від Приамур'я до півдня Китаю; осілі угруповання є у Східній (Танзанія і Кенія) та Південній Африці. В Україні спорадично трапляється майже по всій території, крім Карпат та Гірського Криму. Загальну чисельність крячка білощогого в Європі оцінено в 66,3–108 тис. пар. Стан виду визнано безпечним з позитивним трендом. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Румунії – 16–20 тис. пар, Росії – 15–25 тис. пар, Іспанії – 6,4–6,43 тис. пар, Білорусі – 5–10 тис. пар, Туреччині – 3,8–4,1 тис. пар, Франції – 3,3–3,7 тис. пар, Сербії – 2,7–4,1 тис. пар. На території України гніздиться, ймовірно, понад 10 тис. пар. До антропогенних негативних чинників впливу на вид належать рекреаційне навантаження, осушувальна меліорація та роботи з очищенням та поглибленням русел малих річок.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. На місцях гніздування з'являється в кінці квітня – на початку травня. Заселяє зарослі болота, мілководні озера, стариці, риборозплідні ставки, невеликі водосховища. Утворює як моновидові колонії, так і спільні з іншими видами болотяних крячків. Інколи гніздиться в об'єднаних колоніях мартинів звичайного і малого або крячка річкового. Мостить плотики зі свіжої рослинності на листках латаття або рдестів, серед розрідженого рогозу, комишу, на периферії плавів. На цих плотиках влаштовує плавучі гнізда. Перших літаючих молодих птахів можна спостерігати з другої половини липня. Післягніздові кочівлі відбуваються в серпні, і невдовзі вони переходять в осінній відліт. Мігрують ці крячки невеликими розрідженими групами по кілька особин і переважно вночі. Райони зимівлі птахів європейського походження розміщені в північній частині Африки, за винятком пустелі Сахари і більшої частини Ефіопії та Сомалі.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 зворот від крячка білощогого. Птаха за кільцювали у Хорватії, де він з'явився на світ, а в серпні наступного року, коли він був ще статевонезрілим, його виявили під Львовом.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Зменшення рекреаційного навантаження в місцях гніздування виду, особливо на водоймах штучного походження; обмеження робіт з меліорації, по очистці та поглибленню русел малих річок.

Автор: А.М. Полуда

КРЯЧОК ЧОРНОДЗЬОБИЙ

Gelochelidon nilotica (Gmelin, 1789)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні світу. Виокремлюють 6 підвидів, з яких в Україні трапляється номінативний підвид *G. n. nilotica*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздиться в окремих пунктах Середземномор'я і Азово-Чорноморського регіону, Малої Азії і Закавказзя, в смузі від Азовського моря до східних меж Європи, у Центральній і частково Південно-західній Азії. Кілька ізольованих районів гніздового ареалу виду розміщені від Приамур'я до південного сходу Китаю. В Україні крячки чорнодзьобі гніздяться на узбережжях Чорного і Азовського морів, на островах Сивашу. Чисельність європейської популяції виду становить приблизно 16,6–21,2 тис. пар, з яких в Іспанії гніздиться 5,7–5,8 тис. пар, Україні – 5–7 тис. пар, Росії – 4–5 тис. пар, Португалії – 1–2 тис. пар. Визнано, що стан виду є задовільним, і відмічають збільшення його чисельності. В Україні чинниками, що загрожують виду, можуть бути: хижацтво мартинів жовтоногого і хижих ссавців, а також турбування людиною під час насиджування кладок.

Особливості біології та міграцій

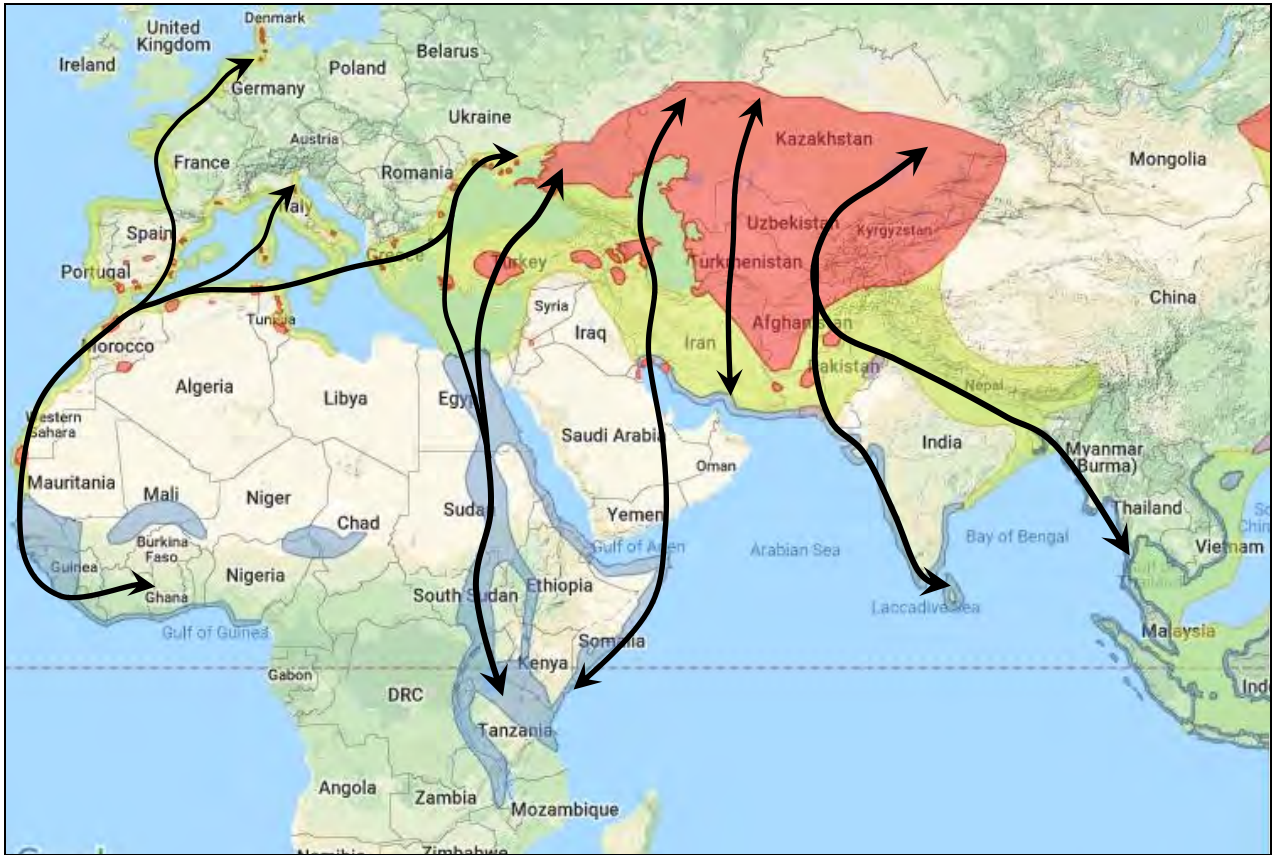
Гніздовий, перелітний птах. Весняний приліт триває протягом квітня. Утворює невеличкі колонії до двох-трьох десятків пар часто по периферії колоній інших крячків чи мартинів. Гнізда розміщують переважно на солончакових пониженнях, зарослих розрідженою рослинністю. Відкладання яєць розпочинається у травні, пташенята починають залишати колонії у липні. Відлітають ці крячки з місць гніздування у серпні – вересні, хоча інколи окремі особини затримуються до листопада. Мігрують невеликими зграйками як вдень, так і вночі. Птахи європейського походження зимують в окремих районах Сахелю в Африці, на північному узбережжі Гвінейської затоки, в долині Нілу, вздовж узбережжя північно-східної частини Африки, Перської затоки і Аравійського моря.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 15 зворотів від крячків чорнодзьобих. Усіх цих птахів за кільцювали в колоніях на Чорноморському узбережжі України. Із них 2 згодом виявили на зимівлі в Африці – у Малі і Гвінеї Бісау. Ймовірно, вони летіли туди вздовж західного узбережжя цього континенту. Інших 3 птахів під час весняної міграції зареєстрували в Італії. Напевно, вони поверталися із Західної Африки в райони гніздування.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно оберігати місця гніздування цих птахів, а також регулювати чисельність мартинів жовтоногих.

Автор: А.М. Полуда

КРЯЧОК КАСПІЙСЬКИЙ

Hydroprogne caspia (Pallas, 1770)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартиніві – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Монотипний вид монотипного роду. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії вид поширений на гніздуванні на балтійському узбережжі Швеції та Фінляндії, в Азово-Чорноморському регіоні, від дельти Волги і східного узбережжя Каспію до оз. Алаколь. Відокремленні осередки гніздування є також на півдні Західного Сибіру, північному заході Китаю і вздовж його східного узбережжя, на заході Монголії, у Південно-західній Азії, подекуди в Малій Азії та на західному узбережжі Червоного моря. В Україні гніздиться в Азово-Чорноморському регіоні. Європейська популяція складається з 11,8–14,8 тис. пар. Найбільші угруповання налічують у Росії – 9–10 тис. пар, Фінляндії – приблизно 1,1 тис. пар, Швеції – 400–700 пар, Туреччині – 300–600 пар, Естонії – 150–250 пар. Чисельність виду в Європі зростає, його стан є задовільним. В Україні гніздиться приблизно 1 тис. пар, які зосереджені у Тендрівській затоці, на Лебединих островах та Східному Сиваші. До чинників, які негативно впливають на вид, належать: погіршення і втрата місць гніздування внаслідок їх заростання, в першу чергу, рослинами вселенцями; турбування птахів на колоніях людиною, особливо в періоди відкладання яєць і насиджування кладок; хижацтво мартинів жовтоногого та наземних хижаків; забруднення моря хлорорганічними пестицидами і нафтопродуктами; загибель у риболовних сітках.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Навесні повертається в місця гніздування на Чорному морі та Сиваші у першій половині березня. Трапляється переважно на морському узбережжі та островах, іноді на великих внутрішніх водоймах, річках і озерах. Надає перевагу природним водоймам, на водосховищах тримається лише інколи. Гніздові біотопи: віддалені від берега піщано-ракушнякові акумулятивні позбавлені рослинності острови серед мілководдя або материкові острови з мозаїчною рослинністю. Колоніальний, моногамний вид. На північному узбережжі Чорного моря перші кладки з'являються в другій або третій декаді квітня – на початку травня. У серпні – вересні відбуваються післягніздові кочівлі; птахів виявляють за десятки й сотні кілометрів від місць гніздування. Наприкінці літа та ранньої осені ці крячки зосереджуються в приморських районах Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей та Криму, а також в Краснодарському краї Росії. З початку серпня на території України відбувається міграція особин фенноскандинавських угруповань цього виду. Відліт птахів з причорноморських районів закінчується у жовтні – на початку листопада. Мігрують ці крячки невеликими групами по 2–8 ос. та поодиночі. Кормові біотопи – мілководдя, найчастіше морські. Своїх місць зимівлі в Середземномор'ї та біля берегів Гвінейської затоки дорослі птахи

досягають у вересні – листопаді, молоді опиняються там у жовтні – грудні. Головні місця зимівлі птахів європейського походження розташовані в Африканському Середземномор'ї та на узбережжі Червоного моря, вздовж західного і південного узбережжя Африки, а також по її річкових системах (Ніл, Нігер, Конго, Замбезі).

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 213 дальніх зворотів від крячків каспійських. Більша частина цих зворотів стосується птахів українського угруповання: їх кільцювали пташенятами на всіх основних колоніях – у Чорноморському біосферному заповіднику, на Лебединих островах і Сиваші. До початку осінньої міграції птахи здійснюють післягніздові кочівлі і досить широко розлітаються по приморських районах країни – від гирла Дону до пониззя Дунаю. На материковій частині їх не виявляли. У цей період 8 зворотів отримано з Кубані. Осіння міграція починається у другій половині серпня: 28 числа цього місяця молодого птаха з Лебединих островів зареєстрували на Мальті (прямий зворот) на відстані 1920 км від його колонії. За даними кільцювання, райони зимівлі крячків каспійських з України розміщені в Греції (2 звороти), Єгипті (1 зворот), Лівії (2 звороти), Тунісі (10 зворотів), Малі (7 зворотів), Гані (1 зворот). Під час осінньої міграції 2 птахів виявили на Каспії, причому звороти були прямими: одного птаха 8 вересня в Азербайджані, другого – 25 вересня в дельті Волги. Складно спрогнозувати, де могли б зимувати ці птахи, – на Близькому Сході чи, як більшість птахів українського угруповання, в Африці. Через нашу країну проходять міграційні шляхи крячків балтійського угруповання. Зокрема, виявлено птахів з Фінляндії (57 зворотів), Швеції (26 зворотів) та Естонії (2 звороти). Перші особини з'являються на території України вже в липні (прямі звороти від 15 і 30 липня). За датами реєстрації за кільцюваних птахів, найактивніша міграція відбувається у серпні та вересні (по 40,5 % із 79 зворотів); у жовтні виявлено 14 % цих зворотів, у листопаді – 2,5 % (найпізніша реєстрація була 17 листопада). Під час весняної міграції зареєстровано 2 балтійських птахів – 19 березня і 24 квітня. Цікавим є просторовий розподіл виявлень за кільцюваних на Балтиці крячків. Зокрема, птахів зі Швеції реєстрували на Правобережній Україні: найсхіднішою є Київська область, де на Дніпрі виявили 3 крячків. Водночас птахи з Фінляндії траплялися як у лівобережній, так і правобережній частинах країни – від Харківської та Запорізької областей (по 2 звороти) до Волинської (2 звороти), Львівської та Чернівецької (по 1 звороту). Найбільше реєстрацій було в Одеській (19), Київській (9), Черкаській (5) областях.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

До заходів збереження виду належать: охорона гніздових колоній, запобігання їх відвідуванню і турбуванню людьми, регуляція чисельності мартинів жовтоногих, безпритульних собак, лисиць, собак снотоподібних.

Автори: О.А. Дядічева, А.М. Полуда

КРЯЧОК РЯБОДЗЬОБИЙ

Thalasseus sandvicensis (Latham, 1787)

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду. Виділяють 2 підвиди, з яких в Україні представлений номінативний підвид *Th. s. sandvicensis*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду має дуже мозаїчний вигляд: він складається з окремих територій, розташованих на Британських островах і півдні Скандинавії, в країнах Балтії, Данії, Німеччині, Нідерландах, Франції, Іспанії, а також включає Азово-Чорноморський регіон і північне та східне узбережжя Каспійського моря. В Україні гніздиться на узбережжі Чорного моря – в Тендрівській та Джарилгацькій затоках, на Східному Сиваші, у західній частині Азовського моря. Зареєстровано зальоти птахів цього виду у внутрішні області України. В окремі зимові сезони поодинокі птахи трапляються на морському узбережжі країни. Загальна чисельність європейської популяції сягає 79,9–148 тис. пар, і вважається, що вона перебуває у стабільному стані. Великі гніздові угруповання зосереджені в Нідерландах – 17,5–20,2 тис. пар, Росії – 15–25 тис. пар, Великій Британії – приблизно 12 тис. пар, Франції – 5,9–7,8 тис. пар, Данії – приблизно 5,8 тис. пар, Іспанії – приблизно 3,8 тис. пар, Німеччині – 3,7–5,5 тис. пар. На території України гніздиться найбільша в Європі кількість цих крячків – 34–52 тис. пар. Загрозу для крячка рябодзьобого можуть становити: втрата місць гніздування, зменшення запасів риби як основного корму, хижацтво з боку мартинів жовтоногого та псових, чинник непокою.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Весняний приліт триває протягом квітня. Птахи утворюють колонії на морських піщаних островах, зазвичай разом з іншими видами мартинів і крячків. У липні, після того, як молоді птахи стають на крило, починаються післягніздові кочівлі, які переходять у осінній відліт. Більшість крячків рябодзьобих відлітає у вересні, проліт закінчується у жовтні. Летять птахи здебільшого у світлу частину доби – летять над морськими акваторіями, прямуючи до районів зимівлі, які лише частково розташовані вздовж Європейського узбережжя Середземного моря, головні ж райони їхнього зимового перебування розміщені біля північного, західного і південно-східного узбережжя Африки, південного узбережжя Аравійського півострова, у Перській затоці, західній і південній частинах узбережжя Каспійського моря. Маршрути перельоту крячків рябодзьобих із Західної, Північної та Південної Європи проходять по Атлантичному прибережному міграційному шляху. В тих випадках, коли необхідно подолати значні ділянки суходолу, вони мігрують у темну частину доби.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 398 зворотів від крячків рябодзьобих. Переважну більшість із них (363 крячка) відловили пташенятами в колоніях на узбережжі Азовського і Чорного морів. Зокрема, 10 птахів, від яких отримано звороти, закільцювали у Донецькій області, 16 – у Запорізькій області, 264 – у Херсонській області,

31 – у Миколаївській області, 42 – в Одеській області. У період зимівлі деяких птахів з цієї групи реєстрували в акваторії Чорного моря: в Україні (1 крячок у Криму поблизу м. Феодосії), Росії (1 птах поблизу Сочі), Болгарії (1 птах), Грузії (1 птах в Абхазії). Численніші зимові реєстрації припадають на морські акваторії біля Греції (4 звороти), але найбільше – біля Італії (81 зворот). Остання з країн має особливо важливе значення для крячків рябодзьобих, котрі походять з України. З Італії надійшло в цілому 244 звороти: крім виявлень під час зимівлі, там реєстрували птахів у періоди міграцій, а також влітку, тобто тих особин, які ще не досягли статевої зрілості, що настає у 3-4-річному віці. Окрім того, в Україні повторно зареєстрували 26 крячків, яких закріплювали в Італії під час весняних і осінніх міграцій. Біля Європейського узбережжя в західній частині Середземного моря ці крячки зимують значно рідше, ніж поблизу Апеннінського півострова: біля берегів Франції та Іспанії трапилися 3 і 6 особин відповідно. Птахів з України реєстрували на Африканському узбережжі від Єгипту до Марокко (загалом 9 зворотів), але більше повторних виявлень пов'язано із Західною Африкою, зокрема із Сенегалу надійшло 9 зворотів, Ліберії – 3 звороти, Мавританії – 2 звороти, Кот-Д'Івуару, Гвінеї та Гвінеї-Бісау – по 1 звороту. Ще один зворот отримано з Південно-Африканської республіки: птаха закріплювали на Обитічній косі Азовського моря, а повторно виявили під час його першої зимівлі (прямий зворот). Відстань по прямій між місцями його народження і повторної реєстрації є найбільшою порівняно з усіма іншими зворотами і становить 9016 км. Проте враховуючи, що птах переміщувався навколо Африки, довжина його маршруту лише до місця зимівлі сягала понад 15 тис. км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно оберегти місця гніздування цих птахів та контролювати чисельність мартинів жовтоногих, безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних.

Автор: А.М. Полуда

КРЯЧОК РІЧКОВИЙ

Sterna hirundo Linnaeus, 1758

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Мартиніві – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у вітчизняній фауні. Утворює 4 підвиди. В Україні представлений номінативним підвидом *S. h. hirundo*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У Євразії гніздовий ареал виду розташований у помірній, субтропічній та частково у субарктичній зонах – від Західної Європи (включаючи Британські острови) і Скандинавії до півдня Чукотки, Камчатки, Далекого Сходу і південного передгір'я Гімалаїв (за винятком південних районів Монголії та північного передгір'я Гімалаїв). В Україні гніздовий ареал охоплює майже всю територію, крім гірських систем Карпат та Криму. Чисельність птахів, які гніздяться в Європі, оцінюють у 316–605 тис. пар. Стан виду є безпечним, відмічають позитивний тренд популяції. Найчисленніші угруповання сконцентровані в Росії – 100–250 тис. пар, Фінляндії – 30–70 тис. пар, Швеції – 18–33 тис. пар, Туреччині – 15–30 тис. пар, Нідерландах – 14,8–22,8 тис. пар, Білорусі – 14–40 тис. пар, Великій Британії – приблизно 12 тис. пар. Популяція крячка річкового в Україні становить приблизно 40–55 тис. пар. До зменшення чисельності виду можуть призводити втрата місць гніздування і збіднення рибних запасів як основного корму.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Весняний приліт до місць гніздування в Україні відбувається з кінця квітня до середини травня. Колонії утворює на піщаних острівцях різноманітних водойм, в тому числі і на морських узбережжях. На стоячих водоймах з розвиненою рослинністю ці крячки на поверхні води можуть влаштовувати гнізда, що плавають. Гніздовий період у цього виду досить розтягнутий: кладки трапляються з травня по серпень. Осіння міграція в Україні триває протягом серпня – вересня. Мігрують крячки річкові вдень і вночі як поодинокі, так і розрідженими зграями по 10–30 особин. Райони зимівлі птахів походженням з Європи розміщені вздовж західного, південного і східного узбережжя Африки, на півдні Червоного моря. Крячки, які належать до азійських гніздових угруповань, зимовий період проводять на морських акваторіях навколо Філіппін, Індонезії, біля узбережжя Австралії, півострова Індостан. Аналіз матеріалів кільцювання птахів, які гніздяться у Фенноскандії та Німеччині, показує, що вони зимують у прибережних зонах Західної та Південної Африки і летять туди по Атлантичному прибережному міграційному шляху. Весною крячки вертаються зворотним маршрутом.

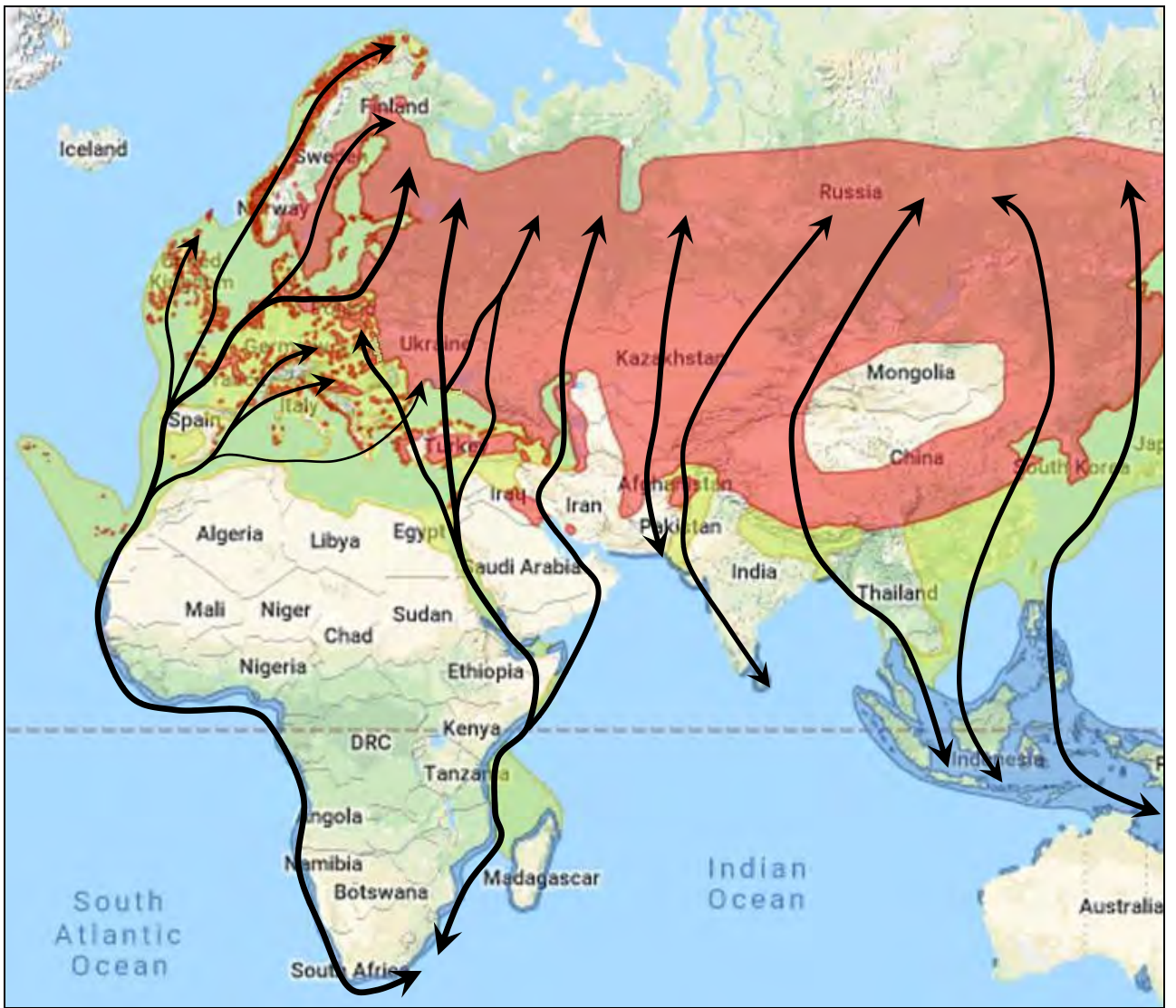
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 275 зворотів від крячків річкових. Із них 184 звороти стосуються птахів, яких кільцювали в Київській (8 зворотів), Черкаській (4 звороти), Донецькій (7 зворотів), Запорізькій (3 звороти), Херсонській (36 зворотів), Миколаївській (47 зворотів) і Одеській (78 зворотів) областях, а також у Криму (1 зворот). Серед них 40 птахів зареєстрували у відомих місцях зимівлі цього виду в

Південно-Африканській республіці. Переважна більшість цих птахів перебувала там взимку, хоча 7 виявили у сезон гніздування (травень – липень). Утім літні реєстрації на півдні Африки були пов'язані зі статевонезрілими особинами – птахи цього виду вперше приступають до розмноження зазвичай у 3-річному віці. До районів зимівлі крячки річкові, які народилися і гніздяться в Україні, летять через Малу Азію, Близький Схід (з Ізраїлю є 7 зворотів), Східну Африку (Сомалі і Танзанія – по 2 звороти). В Україні зареєстровано 79 крячків з ізраїльськими кільцями, з яких 27 виявлено в колоніях на території Одеської та Миколаївської областей, де вони гніздилися. Вірогідно, частина птахів українського гніздового угруповання мігрує вздовж західного узбережжя Африки. Про це свідчать звороти (в т.ч. прямі) із Західного Середземномор'я – з Франції (3 звороти), Алжиру (2 звороти), Італії та Іспанії (по 1 звороту). Доволі незвичним є виявлення на гніздуванні в Січеславській області крячка річкового, якого закільцювали на зимівлі в Індії. Через Україну мігрують птахи, які гніздяться у Центральній і Південній Польщі (7 зворотів). Водночас птахи з Балтійського узбережжя Польщі, як і крячки з Фінляндії, не летять через територію України, а мігрують по Атлантичному міграційному шляху – вздовж узбережжя Балтійського і Північного морів, а також Атлантичного океану.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно охороняти біотопи, де гніздяться ці птахи, і регулювати чисельність мартинів жовтоногих, безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних.

Автор: А.М. Полуда

КРЯЧОК МАЛИЙ

Sterna albifrons Pallas, 1764

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes
Родина Мартинів – Laridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у вітчизняній фауні. Утворює 5 підвидів. В Україні представлений номінативним підвидом *S. a. albifrons*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У Євразії гніздовий ареал виду має мозаїчний вигляд у Південній, Західній та Центральній Європі; суцільна область гніздування займає південну частину Східної Європи і територію від півдня Уральських гір до Алтаю, включаючи Казахстан; охоплює також окремі райони Малої та Південно-західної Азії, Далекий Схід, Корейський півострів, східні та деякі центральні райони Китаю. В Україні трапляється майже на всій території, крім гір; оселяється переважно у долинах великих річок і на морському узбережжі. У Європі популяція виду становить приблизно 36–53 тис. пар; стан її стабільний, відбувається деяке збільшення. Найбільші гніздові угруповання налічують у Росії – 12–18 тис. пар, Туреччині – 5–8 тис. пар, Іспанії – приблизно 3,6 тис. пар, Італії – 2–3,5 тис. пар, Великій Британії – приблизно 1,9 тис. пар. Угруповання виду в Україні оцінюють приблизно у 4–6 тис. пар, утім у 1998 р. тільки в Азово-Чорноморських угіддях нарахували 1,8 тис. пар. У межах України чисельність виду має тенденцію до невеликого зменшення, що може бути пов'язано із втратою місць гніздування та посиленням антропогенного впливу.

Особливості біології та міграцій

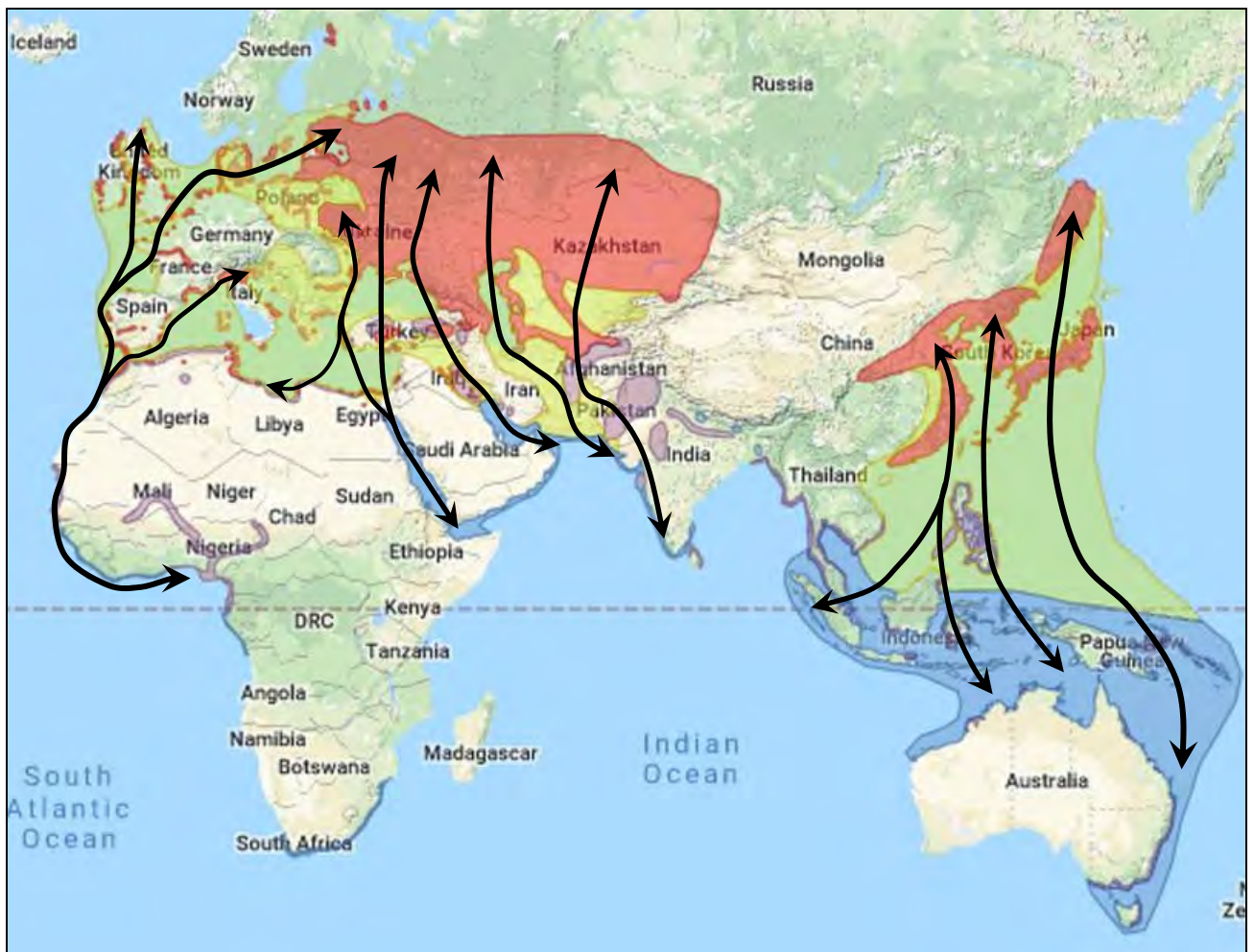
Гніздовий, перелітний птах. Весною до місць гніздування в Україні прилітає протягом травня. Утворюють невеликі колонії на піщаних або галькових острівцях, зазвичай моновидові, але інколи з іншими видами мартинів і крячків. Строки гніздування дуже залежать від характеру та строків повені на річках. Відкладання яєць починається в кінці травня – на початку червня. Молодь починає літати у липні. Водночас починається осінній відліт, який закінчується у кінці вересня. Під час міграції птахи летять зграйками, вдень низько над водою, зупиняються на піщаних косах. Уночі мігрують широким фронтом на висотах у кілька сотень метрів. Птахи європейської популяції зимують на північному, західному і південному узбережжі Африки, в Червоному морі та Перській затоці, біля південного узбережжя Аравійського півострова, в Месопотамії та окремих районах Малої Азії. Крячки малі із Західної і Північної Європи зимують у Західній Африці, прямують туди по Атлантичному прибережному міграційному шляху. Східноєвропейські, західносибірські та казахські птахи в зимовий період перебувають у прибережних районах Індійського океану від західного узбережжя півострова Індостан до південно-східного берега Африки. Крячки малі далекосхідних угруповань зимують поблизу Філіппін, Індонезії, Полінезії та берегів Австралії.

В Українському центрі кільцювання птахів немає дальніх зворотів від кричків малих, які б вказували на маршрути міграційних переміщень цих птахів. База даних містить 7 повторних реєстрацій птахів на тих самих колоніях, де їх закільцювали, або на сусідніх, але в наступні роки після мічення. Ймовірно, крички малі походженням з України зимують в акваторії Червоного моря, біля південних берегів Аравійського півострова, у Перській затоці. Напевно, деяка частина птахів вітчизняного угруповання у зимовий період перебуває біля північного узбережжя Африки.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Потрібно зберігати біотопи, де гніздяться ці птахи, і регулювати чисельність мартинів жовтоногих, безпритульних собак, лисиць, собак єнотоподібних.

Автор: А.М. Полуда

ПРИПУТЕНЬ

Columba palumbus Linnaeus, 1758

Ряд Голубоподібні – Columbiformes

Родина Голубові – Columbidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють від 5 до 7 підвидів, з яких в Україні поширений номінативний підвид *C. p. palumbus*. Включений у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» та Додаток ІА Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид поширений на гніздуванні майже по усій Європі (крім півночі Скандинавії, Кольського півострова і частини Помор'я), у Малій і Передній Азії, на південному сході Центральної Азії, на сході Південно-західної Азії, у Північно-західній Африці. На території України припутень гніздиться скрізь, крім високогір'я Карпат; головні місця його зимівлі розташовані в дельті Дунаю, Степовому Криму та на південному березі Криму. Поодинокі випадки зимівлі трапляються у більш північних областях. В Європі чисельність виду оцінюють у 20,5–29 млн пар, а його стан визнано безпечним; відмічають позитивний тренд популяції. Найбільше цих голубів гніздиться у Великій Британії – 5,1–5,7 млн пар, Іспанії – 4–5,3 млн пар, Німеччині – 2,6–3,4 млн пар, Франції – 2,5–3,5 млн пар, Ірландії – 0,9–1,9 млн пар, Польщі – 820–970 тис. пар, Швеції – 0,7–1,3 млн пар. Чисельність гніздової популяції в Україні становить 77–122 тис. пар і має тенденцію до збільшення. Головним чинником негативного впливу на вид є надмірне полювання в місцях зимівлі.

Особливості біології та міграцій

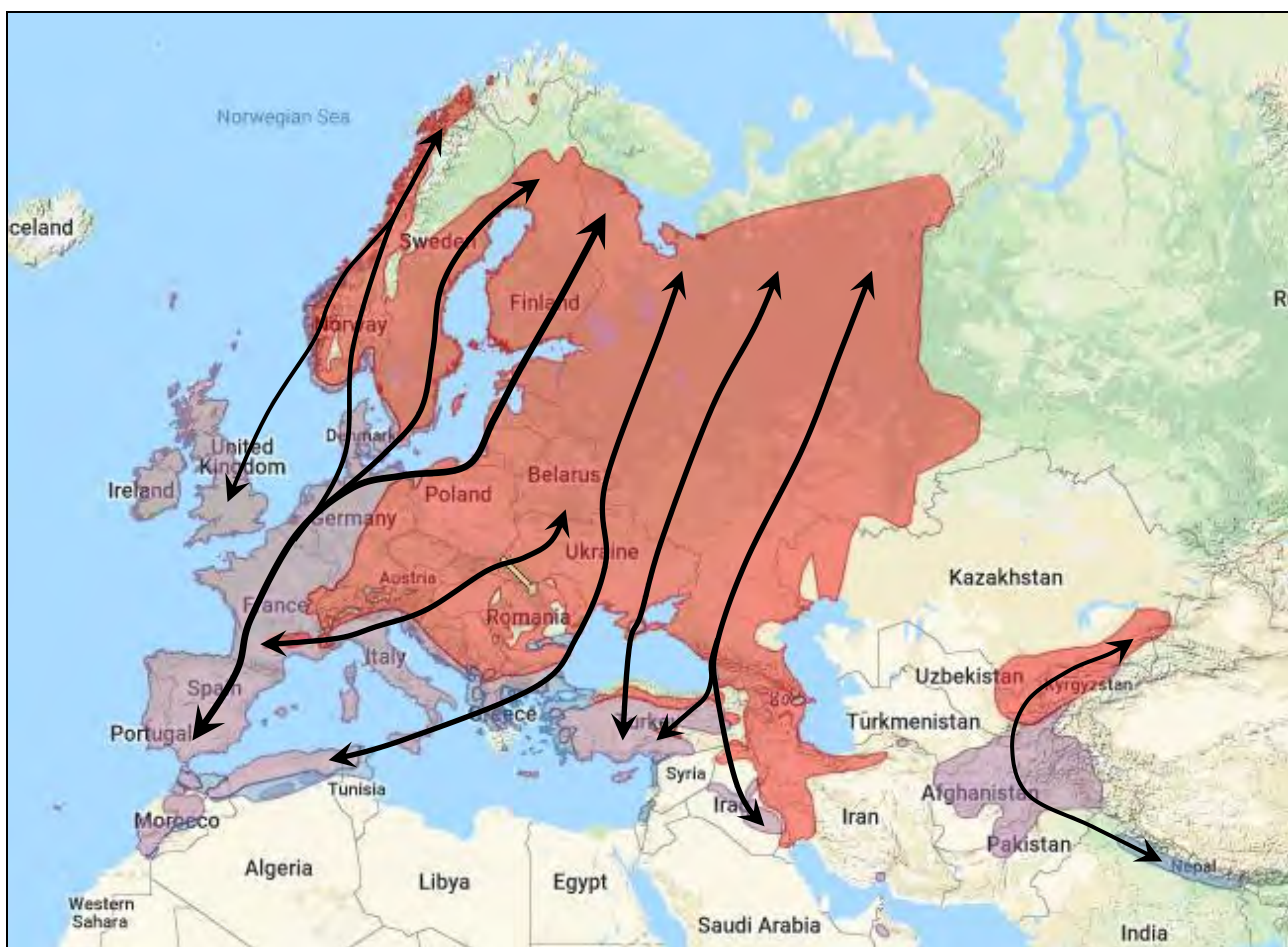
Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Весняна міграція припутня відбувається переважно протягом березня. Незабаром після прильоту самці починають займати гніздові ділянки, здебільшого у листяних та мішаних лісах, садах і парках, населених пунктах. Гніздяться ці голуби окремими парами. Після того, як у кінці червня – на початку липня пташенята перших виводків стають на крило, більшість дорослих птахів відкладають другі кладки, пташенята з яких вилітають у кінці серпня. У середині – кінці вересня припутні збираються у великі зграї і починають відлітати у райони зимівлі. Під час міграції вони часто летять вздовж певних ліній ландшафту (русла річок, береги морів і водосховищ), якщо ті орієнтовані у напрямку прольоту. Закінчується відліт у жовтні. Звичайна висота міграції становить 100–300 м. Мігрують птахи вдень великими компактними зграями, і в деяких із них налічують по кілька сотень особин. Певна кількість припутнів залишається зимувати на півдні країни. Головна область зимівлі виду включає Західну і Південну Європу, Малу і частково Південно-західну Азію, Північно-західну Африку. Припутні північно- та східноєвропейських угруповань регулярно мігрують на сотні і тисячі кілометрів, а особини, які гніздяться у Південній та Західній Європі, є майже повністю осілими. Область осілості, як і зимівлі, розташована південніше і західніше січної ізотерми 0°C.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 дальніх звороти від припутнів. Вони пов'язують місця гніздування цих птахів у Львівській області та райони зимівлі у

південно-західній частині Франції. Птахи перемістилися на понад 1,7 тис. км у південно-південно-західному напрямку. Зазначена частина Франції є традиційним місцем масової зимівлі припутнів зі Швеції та Фінляндії. А загалом голуби з Фенноскандії та Німеччини зимують на більшій території, яка включає Нідерланди, Бельгію, Францію, Іспанію і Португалію. Ймовірно, що райони зимівлі припутнів з України розташовані не тільки у Франції; вони зимують також на Балканах і Апеннінах, у Малій Азії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Особливих заходів охорони цей вид не потребує.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

ГОЛУБ-СИНЯК

Columba oenas Linnaeus, 1758

Ряд Голубоподібні – Columbiformes

Родина Голубові – Columbidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *C. oe. oenas*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IV Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює більшу частину Європи (на винятком північних регіонів), Малої Азії, Кавказький регіон, південь Західного Сибіру і Центральної Азії. В Україні гніздиться в Карпатах, на Поліссі, частково в Лісостепу, Гірському Криму і в заплаві Дунаю. Чисельність в Європі оцінюють у 0,561–1,04 млн пар. Значними гніздовими угрупованнями виду вирізняються Велика Британія – приблизно 260 тис. пар, Німеччина – 49–82 тис. пар, Нідерланди – 45,1–63,2 тис. пар, Іспанія – 34,5–197 тис. пар, Румунія – 25–50 тис. пар, Франція – 24–43 тис. пар, Польща – 18–37 тис. пар, Білорусь – 14–25 тис. пар. Європейська популяція перебуває у безпечному стані. Загальна чисельність голуба-синяка на гніздуванні в Україні становить 8,4–11,7 тис. пар. У більшості районів Полісся та Криму він є нечисленним, у Лісостепу – рідкісним. Чисельність зимуючих голубів цього виду в Україні, ймовірно, є невеликою – 0,5–1,5 тис. ос. Головними чинниками негативного впливу на вид є вирубування старих масивів лісу з дуплистими деревами і скорочення кормової бази, викликане інтенсифікованим рільництвом.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Весняна міграція починається наприкінці лютого і триває у березні. Оселяється на старих ділянках різнотипних лісів. Гніздиться зазвичай окремими парами в дуплах, інколи в бортях. Ймовірно, через нестачу місць для гніздування в останні роки подекуди призвичаївся використовувати порожнини бетонних опор ЛЕП, і в таких випадках іноді став утворювати групові поселення. За один сезон може бути два виводки. Осінній відліт припадає на вересень – жовтень. Під час міграції голуби-синяки об'єднуються в зграї, частіше по 10–20 ос. Переліт відбувається вдень. В Україні трапляється на зимівлі в південних областях та Криму, але його чисельність незначна. Зимує цей вид на півдні та заході гніздового ареалу: в Західній і Південній Європі, Малій Азії, на заході Китаю. Досліджено, що осілі гніздові угруповання і традиційні райони зимівлі голуба-синяка розташовані південніше і західніше січної ізотерми +5°C. Завдяки кільцюванню з'ясовано, що головні маршрути сезонних переміщень цих голубів, які гніздяться в Центральній і Північній Європі, проходять вздовж умовної лінії північний схід – південний захід. Через це голуби-синяки, які гніздяться, зокрема, у Фінляндії, під час міграцій не потрапляють на територію України: із 337 зворотів із-за меж Фінляндії жодного не було з нашої країни.

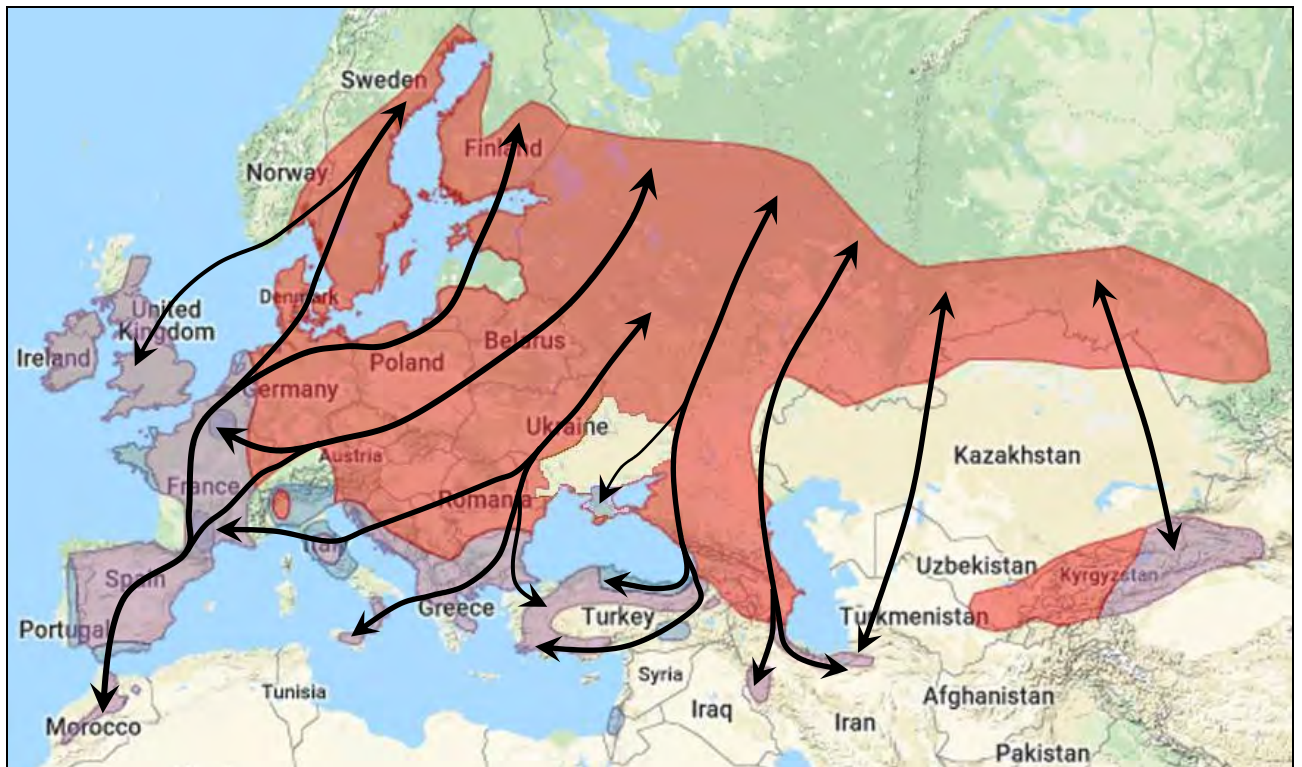
У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від голубів-синяків. Але можна стверджувати, що птахи українського угруповання зимують у

південній частині Європи – від Балкан до Південної Франції та Піренейського півострова, а також у Малій Азії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження дуплистих дерев, охорона на прольоті, заборона полювання, розвішування штучних гніздівель, організація заказників у місцях гніздування виду.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ГОРЛИЦЯ ЗВИЧАЙНА

Streptopelia turtur (Linnaeus, 1758)

Ряд Голубоподібні – Columbiformes
Родина Голубові – Columbidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у вітчизняній фауні. Утворює 5 підвидів. В Україні поширений номінативний підвид *S. t. turtur*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні вид поширений на більшій частині Європи (крім Феноскандії та зон лісотундри і тундри європейської частини Росії), у Центральній, Малій і Південно-західній Азії, Північно-західній Африці, в окремих районах Аравійського півострова та пустелі Сахари. В Україні гніздиться майже по всій території, за винятком високогір'я Карпат і Криму. Європейська популяція виду складається з 3,15–5,9 млн пар. У більшості європейських країн чисельність зменшується, що визначає загальний негативний тренд популяції. Найбільше цих горлиць гніздиться в Іспанії – 1,37–2,29 млн пар, Франції – 397–481 тис. пар, Туреччині – 300–900 тис. пар, Італії – 150–300 тис. пар, Румунії – 120–300 тис. пар, Угорщині – 64–150 тис. пар. Чисельність гніздового угруповання в Україні оцінюють у 110–176 тис. пар, і вона має тенденцію до зменшення. До головних чинників негативного впливу на цей вид належать: знищення біотопів його гніздування, зокрема вирубання полезахисних і шляхозахисних лісосмуг у південній частині України; суттєве погіршення кормової бази в місцях гніздування внаслідок суцільного розорювання сільгоспугідь і масового застосування гербіцидів, що призводить до знищення кормових рослин цього виду; масовий відстріл горлиць на шляхах міграції; несприятливі умови в районах зимівлі.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняний приліт відбувається досить пізно, у середині – кінці квітня і на початку травня. Оселяються ці горлиці на узліссях, у парках, полезахисних смугах, садках та окремих групах дерев чи навіть на окремих деревах. У приморських регіонах за відсутності дерев та чагарників цей вид гніздиться в заростях очерету. Після утворення пар горлиці будують прості гнізда з гілочок без лотка та вистілки на деревах або ж високих кущах. Відкладання яєць зазвичай відбувається у травні. У кінці червня – на початку липня молоді горлиці залишають гнізда і починають кочувати по луках і полях. Зазвичай у птахів цього виду буває тільки одна кладка протягом одного сезону. Після закінчення гніздування горлиці тримаються на полях, у долинах річок та серед інших відкритих місць, однак великих зграй не утворюють. Осінній відліт починається у кінці серпня і закінчується на півночі країни у вересні, а на півдні – у жовтні. Під час перельоту птахи тримаються поодиночі або парами, рідше невеликими зграйками. Міграція відбувається у світлу частину доби. Область зимівлі виду охоплює зону Сахелю в Африці. Головні напрямки осінньої міграції птахів цього виду на терені Європи лежать у діапазоні південь – південний захід.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 8 зворотів від горлиць звичайних. Майже всі ці звороти, крім одного, показують, що птахи, які перебували на території України, здійснювали міграції загалом у меридіональному напрямку. Серед цих зворотів 2 стосуються горлиць, яких закілювали на гніздуванні у Волинській і Одеській областях: цих птахів повторно виявили в Греції під час осінньої міграції (вересень). Іншу горлицю, яку закілювали у Фінляндії, повторно зареєстрували 17 серпня на Херсонщині. 4 птаха, яких відловили під час міграції (по 2 – весною і восени) в Ізраїлі, згодом виявили в Криму і Запорізькій, Харківській та Херсонській областях. Останній з усіх зворотів виявився дещо незвичним: 30 липня горлицю звичайну закілювали у Великій Британії, де вона, ймовірно, гніздилася, а 24 серпня наступного року її виявили під м. Очаковом на Миколаївщині.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Доцільно зберігати біотопи, придатні для гніздування виду, а також проводити боротьбу з незаконним відстрілом птахів.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Давиденко

ЗОЗУЛЯ ЗВИЧАЙНА

Cuculus canorus Linnaeus, 1758

Ряд Зозулеподібні – Cuculiformes

Родина Зозулеві – Cuculidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Виділяють 4-6 підвидів, з яких на території України трапляється лише номінативний підвид *C. c. canorus*. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює майже всю Євразію, за винятком арктичних районів, Аравійського півострова, Месопотамії, більшої частини Ірану та півострова Індостан, півдня Південно-східної Азії. Райони гніздування є також у Північно-західній Африці. В межах України у гніздовий період трапляється всюди. Чисельність виду в Європі є значною – 5,96–10,8 млн самців. Зокрема, в Росії чисельність оцінено у 3,1–5,8 млн самців, Іспанії – 0,85–1,26 млн самців, Латвії – 317,9–588,5 тис. самців, Франції – 130–220 тис. самців, Румунії – 300–600 тис. самців, Туреччині – 200–500 тис. самців, Польщі – 150–200 тис. самців. Угруповання зозулі звичайної в Україні оцінено у 98–147 тис. самців, що можливо, є дещо заниженим числом. На території Європи зозуля звичайна знаходиться у безпечному стані. Оскільки цей вид птахів є гніздовим паразитом, що підкладає яйця у гнізда дрібних горобиних птахів, то чинником обмеження його присутності в тих чи інших місцевостях є наявність або відсутність там видів-господарів, які можуть висиджувати і вигодовувати пташенят зозулі. Крім того, чисельність зозулі може обмежувати недостатність запасів корму, який вона споживає.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид птахів. Перші зозулі, що повернулися з зимівлі, можуть з'являтися в нашій країні вже в середині квітня, однак в разі поганих погодних умов вони кілька днів можуть не подавати голос, за яким власне і визначають строки їхньої появи. Якщо птахи не вокалізують, то помітити їх доволі складно, оскільки вони намагаються вести потайний спосіб життя. Розпал міграції зозуль припадає на кінець квітня – першу половину травня. Оселяються ці птахи в широкому спектрі біотопів: від лісових ділянок, садово-паркових територій до очеретяних заростей понад берегами водойм, де ростуть окремі дерева. Проте уникають суцільних лісових посадок зі щільним деревостаном, великих населених пунктів, зовсім безлісних і зневоднених територій. Прийнятність для зозулі тієї чи іншої території зумовлена наявністю на ній дрібних горобиних птахів, у гнізда яких вона підкладає свої яйця. Протягом одного гніздового періоду одна самка зозулі може відкласти до 18 яєць у гнізда птахів, які вигодовують її пташенят. Токування-вокалізація самців зозулі завершується до кінця червня, а самки можуть підкладати яйця ще на початку липня. Невдовзі після цього дорослі птахи залишають місця розмноження і починають відлітати на зимівлю. Молоді ж зозулі продовжують триматися в районах, де вони з'явилися на світ. Починають відлітати вони майже на місяць пізніше ніж дорослі птахи – у серпні; їхня міграція завершується зазвичай до середини вересня. Мігрують зозулі широким фронтом поодиночі і переважно вночі. На терені Європи напрямки міграційних переміщень мають меридіональний характер, тобто птахи восени загалом

притримуються південного напрямку, весною – північного. Область зимівлі виду займає частину території Африки, що розташована південніше пустелі Сахари, а також о. Шрі-Ланку і південь Південно-східної Азії.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 3 звороти від зозуль звичайних. Один з цих зворотів прямий: птаха, якого закілювали 25 серпня у Калінінградській обл. Росії, рівно через місяць виявили у Львівській обл. Два інших звороти відносяться до зозуль, які були закілювані на о. Бірючому у Херсонській обл. 3 та 6 вересня, а повторно зареєстровані в наступні роки, перший птах – 18 липня у період гніздування у Курській обл. Росії, а другий – 4 вересня під час міграції у Грузії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Спеціальних заходів охорони не потребує.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

СОВА ВУХАТА

Asio otus (Linnaeus, 1758)

Ряд Совоподібні – Strigiformes

Родина Совові – Strigidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *A. o. otus*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздовий ареал виду займає її північну частину (зокрема, майже всю Європу), за винятком арктичних, субарктичних і пустельних районів. Вся територія України входить до ареалу виду. Європейську популяцію сови вухатої оцінено у 304–776 тис. пар, і її стан є безпечним, хоча тренд не визначено. Значні угруповання локалізовані в Росії – 100–350 тис. пар, Румунії – 70–120 тис. пар, Німеччині – 26–43 тис. пар, Франції – 20–40 тис. пар, Сербії – 17,7–25,2 тис. пар, Білорусі – 12–20 тис. пар, Хорватії – 10–15 тис. пар. Чисельність виду в Україні становить 33–47 тис. пар. Чинниками, що загрожують виду, є хижацтво яструба великого та відстріл мисливцями.

Особливості біології та міграцій

Осілий та кочовий птах. Гніздиться в невеликих соснових та мішаних лісах серед полів, по краях лісових масивів, у полезахисних та пришляхових лісосмугах, заростях кущів біля річок, озер та боліт, а також в парках і садах населених пунктів. Гнізда не будує, а займає старі гнізда воронових і денних хижих птахів, зрідка – дупла дерев. Після гніздового періоду сови кочують і з жовтня починають формувати зимові скупчення. У цей період вони збираються в групи по 20–40, іноді до 120 ос. в одному місці, де і проводять зиму. Часто такі скупчення формуються в населених пунктах. Поступове зменшення сов у скупченнях починається з кінця лютого. Повний їх розпад відбувається в кінці березня. У межах гніздового ареалу в Європі виділяють угруповання з різним ступенем міграційності. Вважають, що сови вухаті, які гніздяться у Фенноскандії та Східній Європі північніше 50° пн. широти, здійснюють регулярні міграційні переміщення. У роки з високою чисельністю мишоподібних гризунів вони лишаються в місцях гніздування. Коли ж кормова база бідна, сови масово мігрують. Зазвичай вони притримуються напрямків між півднем і заходом. Зокрема, сови з Фінляндії та Швеції летять на зимівлю переважно до Данії, Німеччини, Польщі, і лише деякі з них можуть мігрувати далі – до центральної частини Франції, Австрії, Словаччини. Головною закономірністю є те, що райони зимівлі сови вухатої розташовані у південній частині гніздового поширення виду.

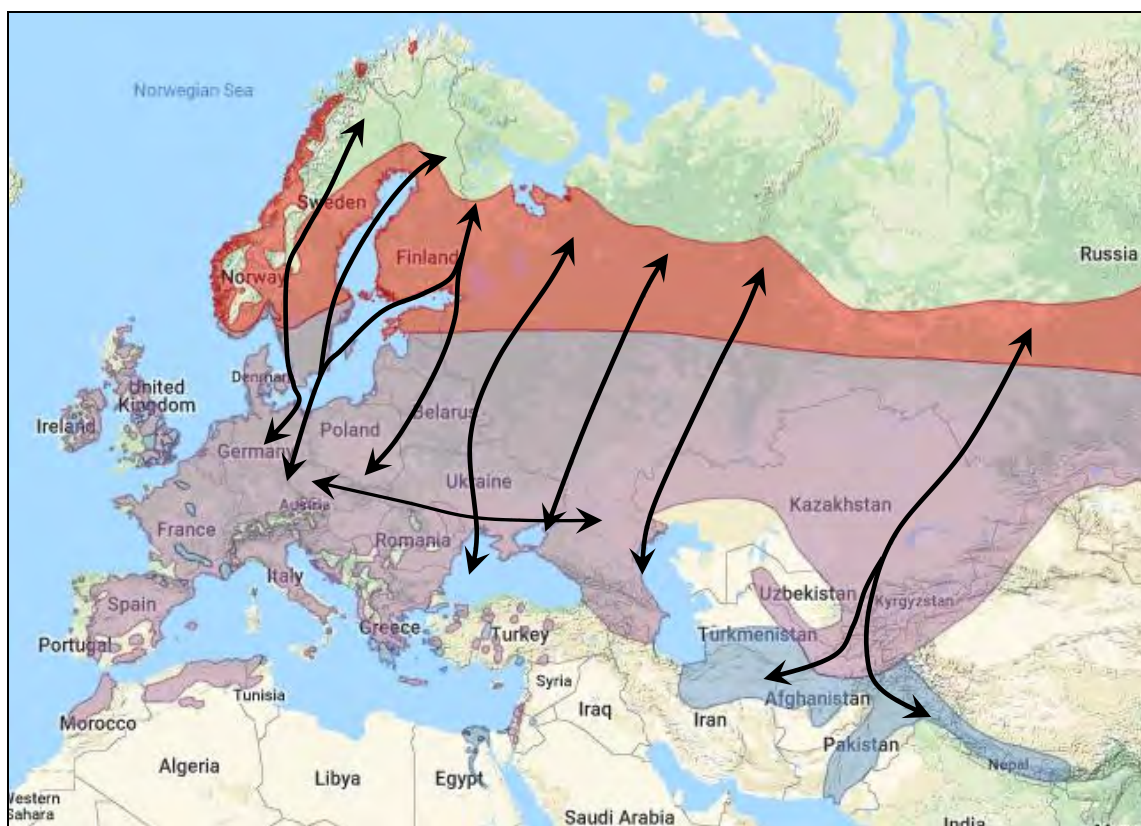
База даних Українського центру кільцювання птахів містить 11 зворотів від сов вухатих. Із них 6 зворотів показують зв'язок місць народження чи гніздування птахів зі шляхами їхньої міграції чи районами зимівлі. Зокрема, на території країни зимують сови, які походять з Фінляндії та європейської частини Росії (Калужька обл.). На орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» під Києвом під час осінньої міграції (18 жовтня) відловили птаха, який з'явився на світ в Ярославській області Росії. Іншу сову, яку пташеням за кільцювали на Харківщині, восени того самого року (6 жовтня) упіймали на о. Зміїному (Одеська обл.). Ще 2 сов за кільцювали взимку у Чехії, а наступного року в гніздовий період

zareestruвали у Львівській та Миколаївській областях. У останньому випадку птах перемістився у широтному напрямку на 1015 км. Подібне переміщення здійснила сова, яку за кільцювали в період осінньої міграції (2 жовтня) у Херсонській області, а потім виявили на зимівлі в Нідерландах (відстань між пунктами становила 2059 км). Звороти демонструють таку тенденцію: сови вухаті з північних регіонів гніздування (Фінляндія, північна частина європейської території Росії, північні області України) мігрують на зимівлю маршрутами, які лежать між південно-південно-східним і південно-західним напрямками; птахи з півдня України мігрують загалом у західному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідно проводити роз'яснювальну роботу серед населення з метою запобігання відстрілу сов.

Автори: А.М. Полуда, Ю.В. Кузьменко, Г.В. Фесенко

СОВА БОЛОТЯНА

Asio flammeus (Pontoppidan, 1763)

Ряд Совоподібні – Strigiformes

Родина Совові – Strigidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України, представлений однією з 9-11 географічних форм – номінативним підвидом *A. f. flammeus*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії суцільна смуга гніздового ареалу виду простягається від північної частини Скандинавії та заходу Східної Європи до Чукотки, Камчатки і Північно-східного Китаю. Окремі локалітети гніздування є в Західній і Центральній Європі. Вся територія України входить до ареалу виду. В Європі гніздиться 54,7–186 тис. пар цих сов. Мало не всі вони зосереджені в Росії – 50–150 тис. пар; більш-менш значні угруповання налічують у Фінляндії – 3–10 тис. пар, Норвегії – 1–10 тис. пар, Швеції – 0,76–4,7 тис. пар, Великій Британії – 0,62–2,2 тис. пар, Білорусі – 0,5–1,5 тис. пар. Загальна чисельність виду в Україні, ймовірно, становить 0,85–1,7 тис. пар. На початку ХХ ст. сова болотяна була звичайною в Україні. Із 1960-х років відбувалося зниження щільності гніздування. Звичайною вона ставала тільки в роки зростання чисельності основних видів жертв – мишоподібних гризунів. Нині сова болотяна є рідкісним птахом. Чинниками, що загрожують виду, є знищення місць гніздування внаслідок осушувальної меліорації, заліснення відкритих ландшафтів, забудови тощо; випалювання рослинності; відстріл птахів під час полювання; використання у сільгоспугіддях родентицидів для боротьби з мишоподібними гризунами.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, осілий та кочовий птах. Оселяється у відкритих ландшафтах. Гніздиться на заплавах і суходільних луках, низинних болотах, серед дрібнолісся біля кинутих полів, на вирубках. Гнізда влаштовує на землі, часто на купинах, під кущами верб чи низькорослих дерев. В осінньо-зимовий період кочує на досить великі відстані, і ці переміщення починаються зазвичай у вересні. Для сови болотяної характерною є значна багаторічна динаміка чисельності гніздових угруповань на окремих територіях. У роки з високою щільністю мишоподібних гризунів у період гніздування чисельність сов може збільшуватися у десятки разів. Звичними є випадки гніздування одного й того самого птаха в різних частинах ареалу, і відстань між ними може становити сотні і навіть кілька тисяч кілометрів. Місця зимівлі виду розташовані в Західній і Центральній Європі, на півдні Східної Європи, у Середземномор'ї, Малій Азії, на півдні Центральної Азії, у Південній і Південно-східній Азії, на Японських островах. Лише в Європі південні території гніздового поширення частково входять до ареалу зимівлі.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від сов болотяних. Обох птахів за кільцювали у Фінляндії, а повторно зареєстрували через кілька років у Полтавській і Черкаській областях 1 і 8 серпня. Враховуючи, що кочівлі цих сов розпочинаються лише на початку вересня, можна припустити, що обидва птаха гніздилися

на території України. Завдяки кільцюванню в інших країнах з'ясовано, що сезонні переміщення сов болотяних в Європі відбуваються в межах південного і південно-західного напрямків. Досить значний відсоток птахів переміщується і в широтному напрямку – наприклад, між центральними районами європейської частини Росії та Німеччиною.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона водно-болотних біотопів; проведення роз'яснювальної роботи серед мисливців.

Автори: А.М. Полуда, Ю.В. Кузьменко

СОВКА

Otus scops (Linnaeus, 1758)

Ряд Совоподібні – Strigiformes

Родина Совові – Strigidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *O. s. scops*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає Південну Європу, південь Західної і Центральної Європи, південну і південно-східну частини Східної Європи, лісостепову зону від півдня Уральських гір до Байкалу, східну частину Центральної Азії, Малу і Передню Азію, Близький Схід, Північно-західну Африку. Вся територія України до початку 1920-х років входила в ареал виду; нині совка регулярно трапляється тільки у степовій зоні країни, в тому числі в Криму. Популяція виду в Європі складається з 232–393 тис. пар; стан її невизначений. Найбільші гніздові угруповання локалізовані в Росії – 80–120 тис. пар, Іспанії – 30–40 тис. пар, Сербії – 26–41 тис. пар, Туреччині – 20–40 тис. пар, Хорватії – 20–25 тис. пар, Румунії – 8–20 тис. пар. Загальна чисельність угруповання в Україні, ймовірно, становить 4,2–4,7 тис. пар. Нині совка в багатьох місцях стала дуже рідкісною або перестала гніздитися. Чинники, які негативно впливають на вид: збіднення популяцій комах як об'єктів живлення совок внаслідок застосування інсектицидів, вирубування старих дуплистих дерев у заплавах річок, хижацтво сови сірої.

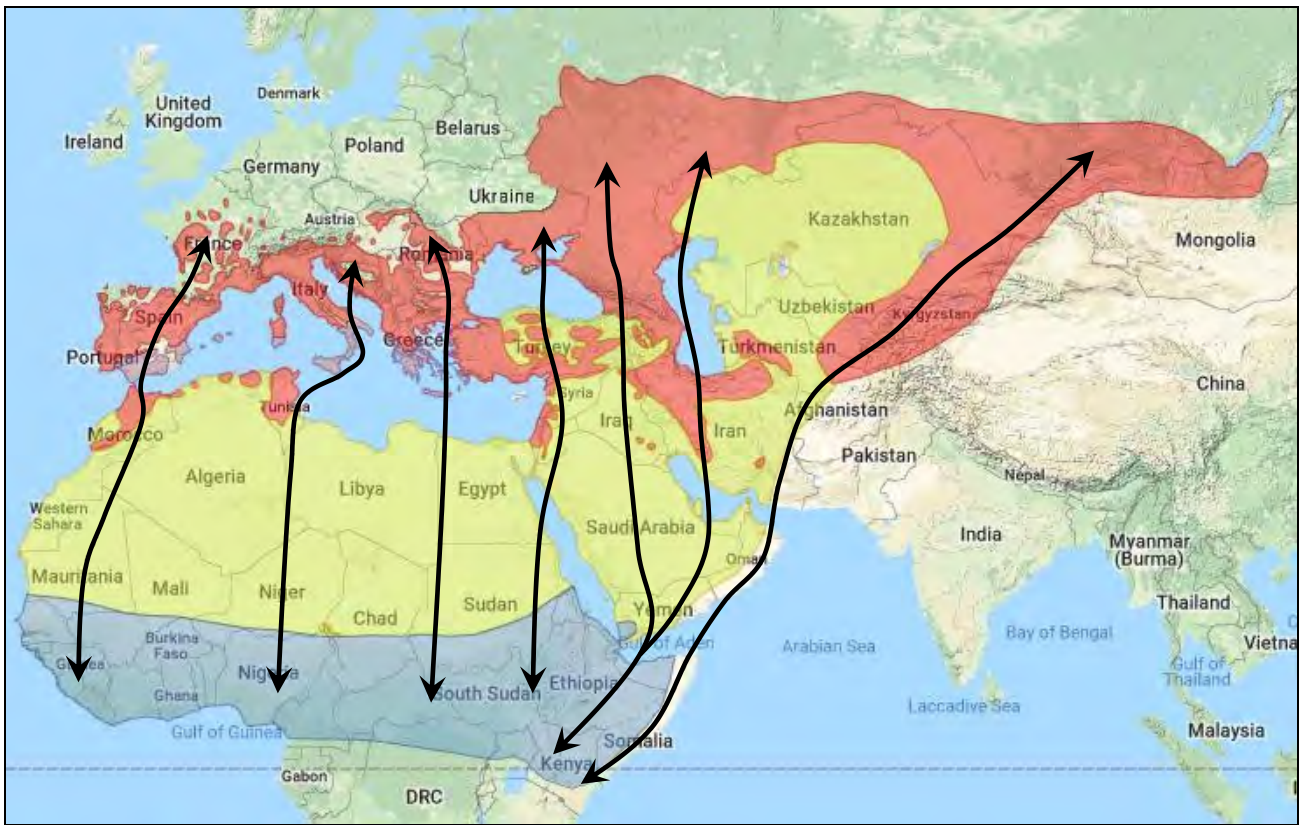
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Навесні з'являється на початку – в середині квітня. Гніздиться окремими парами в садах і парках населених пунктів, у полезахисних лісосмугах, групах дерев серед культурного ландшафту, в залісених долинах річок у степу. Гнізда влаштовує в дуплах дерев, штучних гніздівлях, старих спорудах сорок. Повні кладки трапляються протягом травня – червня. Пташенята залишають гнізда у другій половині липня. Відлітають совки у вересні. Мігрують широким фронтом. Область зимівлі виду охоплює зону Сахелю в Африці; частина птахів зимує у Середземномор'ї. У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від совок.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Виявлення та охорона місць гніздування виду. Приваблення в багаті кормом гніздові біотопи шляхом розвішування штучних гніздівель.

Автори: А.-Т.В. Башта, Ю.В. Кузьменко

СИПУХА

Tyto alba (Scopoli, 1769)

Ряд Совоподібні – Strigiformes

Родина Сипухові – Tytonidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду і родини у фауні України, представлений центральноєвропейським підвидом *T. a. guttata*. За останніми даними, на півдні країни став траплятися номінативний, південноєвропейський підвид *T. a. alba*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид поширений в Європі від Британських островів та Атлантичного узбережжя до західної частини басейну Дніпра, в Африці (крім пустелі Сахари, області вологих тропічних лісів і Сомалійського півострова), на окремих територіях у Малій Азії, на Близькому Сході та Аравійському півострові. В Україні трапляється на гніздуванні в західних, центральних і південних областях. У негніздовий період може з'являтися в інших районах країни. Європейську популяцію оцінюють у 111–230 тис. пар; її чисельність стабільна. Найбільші гніздові угруповання налічують в Іспанії – 50–90 тис. пар, Німеччині – 16,5–29 тис. пар, Франції – 10–50 тис. пар, Італії – 6–13 тис. пар, Португалії – 5,7–7,9 тис. пар, Сербії – 3,1–4,6 тис. пар, Великій Британії – 3–5 тис. пар. В Україні чисельність становить понад 50 пар. Падіння чисельності зумовлено зменшенням придатних для гніздування місць, збідненням кормової бази, застосуванням у сільському господарстві хлороорганічних пестицидів у 1950-х та 1960-х роках і родентицидів у 1970-х та 1980-х роках; розвитком мережі автодоріг, що призводить до збільшення випадків загибелі птахів від зіткнення з транспортом.

Особливості біології та міграцій

Переважно осілий птах. Гніздиться в населених пунктах у будівлях і дуплах дерев. Шлюбний період починається в березні. Кладки з'являються в кінці квітня. У роки спалаху чисельності мишоподібних гризунів сипуха може мати два репродуктивних цикли. Дорослі сипухи ведуть осілий спосіб життя, тоді як молоді особини здійснюють дисперсні переміщення.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 18 зворотів від сипух. Усіх птахів за кільцювали пташенятами. Звороти можна розділити на 3 групи. Перша складається з 8 зворотів: за кільцювані птахи здійснили прямі дисперсійні переміщення на відстань 22–43 км, і їх виявили в місцях, де вони гніздилися чи мали гніздитися. Сипух цієї групи кільцювали в Угорщині, Словаччині та Польщі, а повторно зареєстрували східніше – на Закарпатті та Волині. До другої групи можна віднести 2 звороти: птахів за кільцювали у Німеччині, а повторно виявили у віці більше року, коли птахи стаються статевозрілими, у Вінницькій і Хмельницькій областях. Ймовірно, вони гніздилися на території України. Дисперсія обох птахів тотожна дисперсії сипух першої групи, але дистанція їхніх переміщень набагато більша і становить 1261 та 1185 км відповідно; сови перемістилися також у східному напрямку. Третя група складається з 8 зворотів: птахи здійснили, ймовірно, непряму передгніздову дисперсію (сови після розмноження відлітають на

значну відстань від місця народження, а весною повертаються назад). Сипух цієї групи мітили у Німеччині (4 птаха), Нідерландах і Франції (по 2 птаха), а під час їхньої першої зимівлі вони трапились у Львівській (2 птаха), Січеславській, Житомирській, Запорізькій, Київській, Одеській і Чернігівській (по 1 птахи) областях. Вони перемістилися на схід на відстань 791–2351 км. Найбільшу дистанцію подолала сова, яку закільцювали в Нідерландах, а потім виявили у м. Бердянську (Запорізька обл.). У випадках непрямой передгніздової дисперсії сипухи можуть переміщатися далеко за межі свого гніздового ареалу – на сотні кілометрів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охороні сприятиме виявлення та збереження місць гніздування виду. Збільшення чисельності можливе завдяки встановленню штучних гніздівель у місцях оселення сипух і розведенню в штучних умовах з подальшим випуском птахів у довкілля.

Автори: А.М. Полуда, Ю.В. Кузьменко

ДРІМЛЮГА

Caprimulgus europaeus Linnaeus, 1758

Ряд Дрімлюгоподібні – Caprimulgiformes

Родина Дрімлюгові – Caprimulgidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України; представлений двома з 5-6 географічних форм – номінативним підвидом *C. e. europaeus* і кавказьким підвидом *C. e. meridionalis*, останній з яких гніздиться в Криму. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає більшу частину Європи (за винятком північних регіонів), Малу, Південно-західну і Центральну Азію з продовженням на схід до Китаю, Північно-західну Африку. Поширений майже на всій території України, не гніздиться тільки високо в горах та на великих безлісих ділянках степової зони. В Європі налічують 0,614–1,1 млн самців. Найбільші угруповання виду зосереджені в Росії – 300–500 тис. самців, Туреччині – 100–200 тис. самців, Білорусі – 35–50 тис. самців, Франції – 25–45 тис. самців, Іспанії – приблизно 22,8 тис. самців, Латвії – 16–31 тис. самців, Греції – 10–30 тис. самців. Стан європейської популяції є відносно стабільним. Чисельність виду в Україні становить 16–23 тис. пар. Найбільшої чисельності досягає у світлих сосняках Полісся, де щільність гніздування доходить до 10 пар/км². На стан виду негативно впливає застосування пестицидів, що спричиняє збіднення кормової бази, яка складається з різних комах; знищення або деградація біотопів, де гніздяться ці птахи; загибель на автомобільних дорогах.

Особливості біології та міграцій :

Гніздовий, перелітний птах. У місцях гніздування з'являється з початку травня. Оселяється в світлих соснових, мішаних та широколистяних лісах, де є галявини, вирубки та просіки, а також у полезахисних лісосмугах, садах і парках. Активний в сутінках і вночі. Гніздиться окремими парами. Протягом одного сезону розмноження відбувається два цикли гніздування. Осінній переліт розпочинається на початку серпня і триває до кінця жовтня. Мігрують дрімлюги вночі, широким фронтом, перетинають значні морські акваторії. Райони зимівлі виду розташовані в Африці у західній частині зони Сахелю, а такою на сході південної частини континенту.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є лише 1 зворот від дрімлюги. Птаха за кільцювали восени (21 вересня) на о. Бірючому (Херсонська обл.) і через 5 років повторно зареєстрували на Керченському півострові (Крим) також під час осінньої міграції (28 серпня). Зворот свідчить про постійність маршрутів міграційних переміщень дрімлюг. Результати кільцювання птахів цього виду у Фінляндії та Швеції також вказують на загальний меридіональний характер їхньої міграції.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Охорона лісових біотопів, обмеження використання пестицидів.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

СЕРПОКРИЛЕЦЬ ЧОРНИЙ

Apus apus (Linnaeus, 1758)

Ряд Серпокрильцеподібні – Apodiformes

Родина Серпокрильцеві – Apodidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Виділяють 2 підвиди, з яких в Україні трапляється номінативний підвид *A. a. apus*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає всю Європу (крім деяких субарктичних і арктичних районів), Малу і Центральну Азію, південну частину Західного і частково Східного Сибіру, Монголію, Північний Китай, деякі прибережні райони Північно-західної Африки. В Україні гніздиться на всій території. Чисельність європейської популяції оцінюють у 19,1–32,5 млн пар. Значні угруповання виду налічують у Росії – 1,8–4 млн пар, Туреччині – 1–4 млн пар, Франції – 0,8–3 млн пар, Італії – 0,7–1 млн пар, Іспанії – 0,5–1 млн пар, Німеччині – 230–460 тис пар, Швеції – 200–400 тис. пар, Білорусі – 140–160 тис. пар, Польщі – 100–300 тис. пар. В Україні гніздиться не менше 200 тис. пар. Стан виду визнано безпечним. Негативно на вид впливає реконструкція старих багатоповерхових будинків, що зменшує кількість місць гніздування.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. На території України його приліт реєструють протягом місяця – з початку квітня до початку травня. У Києві птахи зазвичай з'являються у першій декаді травня. Оселяються колоніями в населених пунктах, де для гніздування займають різноманітні ніші на висотних спорудах; природними місцями гніздування є дупла дерев, порожнини і тріщини скель у горах, нори у крутих ярах та берегових обривах. Молоді птахи залишають гнізда у середині липня, а вже на початку серпня більшість серпокрильців відлітають з місць гніздування. Зазвичай це відбувається досить синхронно: ще напередодні у населеному пункті було багато цих птахів, а на наступний день жодного. Відлітають вони вночі і мігрують зграями з кількох десятків особин. Летять на значних висотах – від 500 м до 2–3 км. Міграційні переміщення відбуваються і вдень, але коли птахи тримаються на низьких висотах, то таку міграцію важко відрізнити від кормових польотів. Протягом серпня майже всі серпокрильці залишають Європу і в середині цього місяця масово з'являються в місцях зимівлі. Хоча окремі зграйки можна спостерігати протягом вересня і жовтня (і, навіть, листопада). Зимують серпокрильці чорні у південній половині Африки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 зворот від птаха цього виду. Пташеня серпокрильця за кільцювали 24 липня у Латвії, а через рік під час осінньої міграції його виявили у Житомирській області.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих заходів охорони цей вид не потребує.

Автор: А.М. Полуда

СЕРПОКРИЛЕЦЬ БІЛОЧЕРЕВИЙ

Apus melba (Linnaeus, 1758)

Ряд Серпокрильцеподібні – Apodiformes
Родина Серпокрильцеві – Apodidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Виділяють 8-10 підвидів, з яких в Україні трапляється номінативний підвид *A. m. melba*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду простягнувся від Піренейського півострова на схід до півдня Центральної Азії з відгалуженнями на Близький Схід, захід Ірану і Непал. Відокремлені райони гніздування розташовані на південному заході Аравії, заході Індії, о. Шрі-Ланка, північному заході, сході та півдні Африки, Мадагаскарі. В Україні гніздиться в Криму і залітає в інші південні райони країни. Гніздова популяція виду в Європі складається зі 151–327 тис. пар. Значні угруповання серпокрильця білочеревого зосереджені в Туреччині – 100–200 тис. пар, Хорватії – 10–50 тис. пар, Іспанії – приблизно 9,2 тис. пар, Італії – 6–12 тис. пар, Греції – приблизно 6 тис. пар, Франції – 4–8 тис. пар, Росії – 3–10 тис. пар. За оціночними даними, в Україні гніздиться від 500 до 3 тис. пар цих серпокрильців. У цілому стан цього виду є безпечним. У всіх частинах ареалу критичним для виду є збіднення кормової бази (ентомофауни), зокрема внаслідок застосування пестицидів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. До гніздових ділянок в Криму може повертатися вже наприкінці березня, проте зазвичай це відбувається в першій половині квітня. Гніздиться колоніями в порожнинах і тріщинах скель як у гірській частині Криму, так і по скелястих берегах його Тарханкутського і Керченського півостровів. Може прилаштовувати свої гнізда до вертикальної поверхні урвищ. Осінній масовий відліт припадає на середину – кінець вересня, а останні птахи можуть траплятися в першій декаді жовтня. Зазвичай мігрує зграями, в яких весною нараховують по кілька десятків птахів, а восени вони можуть складатися із кількох сотень особин. Птахи мігрують широким фронтом, перетинаючи морські акваторії. Головні райони зимівлі виду розміщені в Африці північніше екватора, переважно в зоні Сахелю.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від серпокрильців цього виду.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Проведення просвітницької роботи для поліпшення ставлення населення до осередків існування різних видів птахів, зокрема серпокрильця білочеревого.

Автор: Г.В. Фесенко

СИВОРАКША

Coracias garrulus Linnaeus, 1758

Ряд Сиворакшоподібні – Coraciiformes

Родина Сиворакшові – Coraciidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *C. g. garrulus*. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів. Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає Південну Європу, східну частину Центральної Європи, південну половину Східної Європи, Малу, Південно-західну і Центральну Азію, Північно-західну Африку. Майже вся територія України входить до гніздового ареалу, крім Гірського Криму і Карпат. Європейська популяція складається з 37,7–79,2 тис. пар і є в загрозливому стані. До країн з найбільшою чисельністю належать Туреччина – 12–30 тис. пар, Росія – 7–10 тис. пар, Румунія – 4,6–6,5 тис. пар, Болгарія – 2–8 тис. пар, Іспанія – приблизно 2 тис. пар, Кіпр – 1–3 тис. пар. Гніздове угруповання в Україні оцінюють у 1–2 тис. пар. До 1970-х років була звичайною на всій території. Нині зрідка трапляється на Поліссі та в Лісостепу. У степовій зоні не є надто рідкісною в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Донецькій, Запорізькій та Луганській областях. Найімовірніше, головною причиною катастрофічного зниження чисельності стало застосування хлорорганічних інсектицидів: у 1960-х і 1970-х роках широко застосовували суцільну авіаційну обробку лісових масивів цими пестицидами.

Особливості біології та міграцій

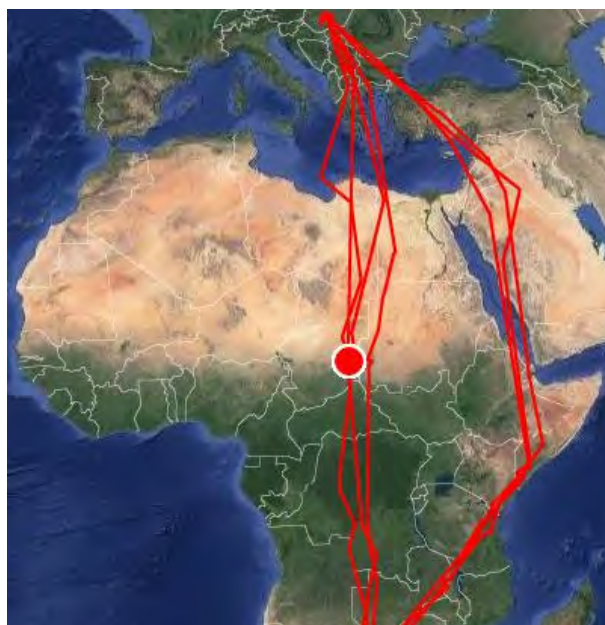
Гніздовий, перелітний птах. Весняна міграція триває з середини квітня до початку травня. Оселяється в дуплах дерев та норах глинистих урвищ, нерідко поряд із бджолоїдками. Іноді влаштовує гнізда в щілинах будівель і старих скиртах. Гніздиться окремими парами або невеликими колоніями до 5 пар. Виліт пташенят припадає на липень. Осінній відліт відбувається в серпні – вересні. Мігрують сиворакші невеликими групами. Вважають, що вони летять переважно у світлу частину доби. Але сумнівно, щоб ці птахи вдень долали значні морські акваторії і пустелю Сахару. Ймовірно, що значні екологічні бар'єри сиворакші долають вночі. Місця зимівлі виду розміщені в Африці південніше Сахари.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 4 дальніх звороти від сиворакш. Усі вони вказують на меридіональний характер міграційних переміщень цих птахів. Із них 3 звороти є прямими: одного птаха, за кільцювання біля Запоріжжя, а 9 вересня виявили в Севастополі; сиворакшу з Рязанської області Росії повторно зареєстрували 6 вересня в Луганській області; птах з Воронежської області трапився на Донеччині 7 вересня. Ще один зворот є непрямий: сиворакшу з Воронежської області через 5 років виявили теж у Донецькій області. Ціліснішу картину міграційних переміщень виду дає супутникове стеження: птах, мічений в Угорщині, 3 роки здійснював перельоти до Ботсвани. На зимівлю він летів через Лівію, Єгипет, Чад, Судан, а весною вертався більш східним маршрутом – через Сомалі, Ефіопію, Саудівську Аравію, Туреччину (див. контурну карту, www.satellitetracking.eu).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Розробка менеджмент-плану порятунку виду. Охорона його кожного відомого поселення.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

РИБАЛОЧКА ЗВИЧАЙНИЙ

Alcedo atthis (Linnaeus, 1758)

Ряд Сиворакшоподібні – Coraciiformes
Родина Рибалочкові – Alcedinidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений двома із 7-8 географічних форм – номінативним підвидом *A. a. atthis*, який гніздиться на території країни та північноєвропейським – *A. a. ispada*, трапляється під час міграцій. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений у Південній, Західній і Центральній Європі, південній частині Східної Європи, східній половині Центральної Азії, на території від Байкалу до узбережжя Японського моря (включно з прилеглими островами), у Південній і Південно-східній Азії, Північно-західній Африці. Нечисленний гніздовий птах майже всієї території України. У Карпатах може підніматися невисоко в гори по річкових долинах. Чисельність виду в Європі на гніздуванні сягає 97,5–167 тис. пар. Найбільшими угрупованнями вирізняються Росія – 12–20 тис. пар, Франція – 10–18 тис. пар, Німеччина – 9–14,5 тис. пар, Італія – 6–16 тис. пар, Румунія – 5,5–9,9 тис. пар, Білорусь – 5–8 тис. пар, Велика Британія – 3,8–6,4 тис. пар. Чисельність угруповання виду в Україні становить 6–9,5 тис. пар. Стан європейського угруповання є загрозливим і відмічають, що протягом 13 років чисельність його скорочується на 30-49%. Загрозами для рибалочки є: збіднення кормової бази (дрібної риби) внаслідок хімічного та органічного забруднення водойм, втрата місць гніздування при каналізації (спрямленні) малих річок, тривалі морози у місцях зимівлі.

Особливості біології та міграцій

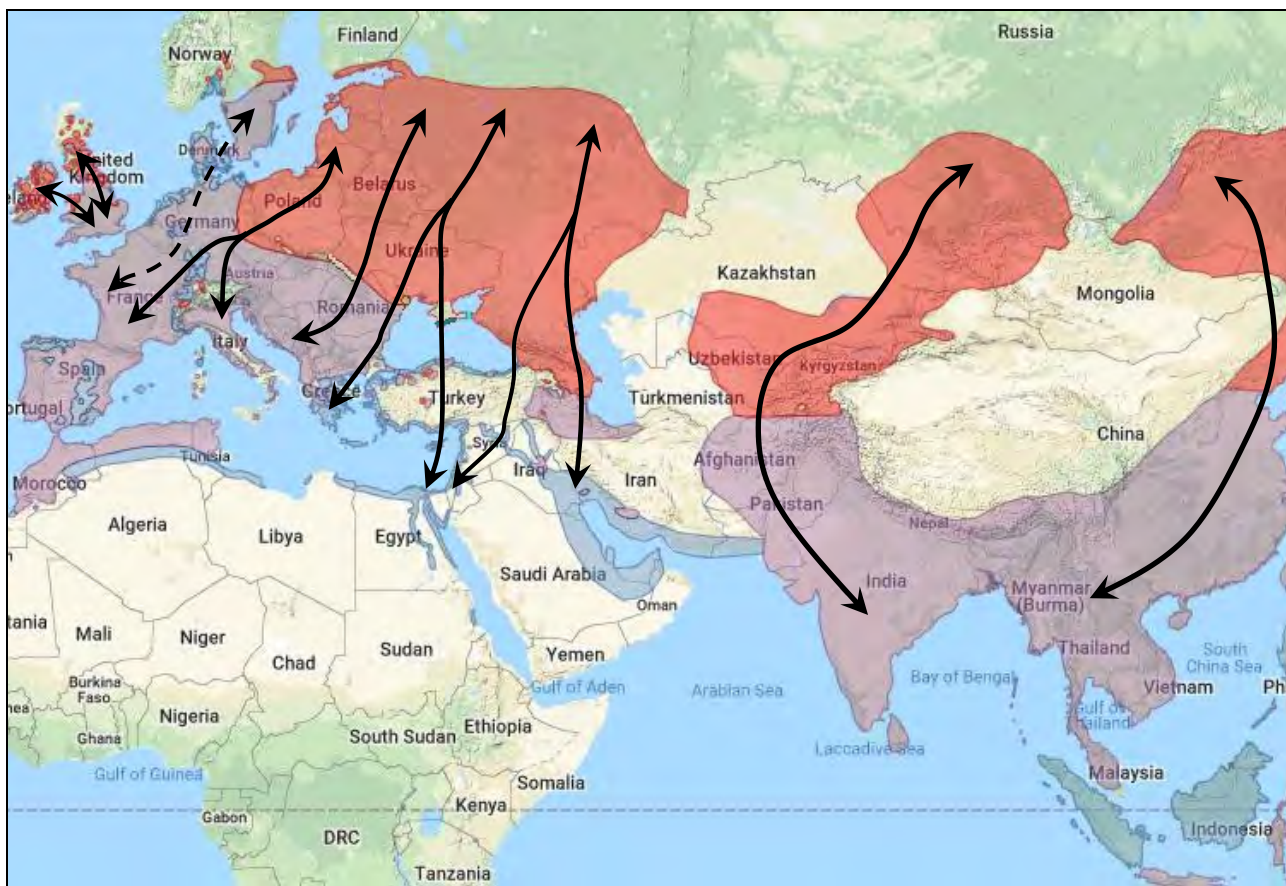
Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. Весняна міграція відбувається з середини квітня до початку травня. Гніздиться в норах у глинистих або піщаних берегових схилах та урвищах. Деяка частина птахів оселяється на відстані до кількох сотень метрів від водойм. Молодих птахів, що залишили гніздо, можна спостерігати вже з другої половини червня. Осінній відліт є невиразним через те, що рибалочки є нічними мігрантами. Відліт триває з серпня по жовтень. Невелика кількість птахів, які гніздяться у північній половині України, залишається на зимівлю біля водойм, які зазвичай не замерзають. Зокрема, це ділянки річок, озер і ставків, куди скидають теплі води з промислових підприємств, очисних комплексів, дренажних систем. Головні території зимівлі цього виду розташовані в південній частині його гніздового ареалу, зокрема в Західній і Південній Європі, на півдні Центральної Європи. У різних частинах Європи ступінь міграційності рибалочок відрізняється, що пов'язано з регулярністю замерзання водойм. Птахи гніздових угруповань, які локалізовані у Східній Європі (в тому числі в Україні) та Польщі, вимушені відлітати у тепліші регіони. Навіть для птахів з Німеччини властиві досить значні міграційні переміщення. Так, під час осінньої міграції та зимівлі їх реєстрували в Італії (зокрема, на Сицилії), Іспанії, Алжирі, на Мальті.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 дальніх звороти від рибалочок. Із них 2 є прямими: одного птаха за кільцювали на південному березі Туреччини, де він, ймовірно, зимував, а через місяць виявили у м. Пирятин Полтавської області (дистанція переміщення становить 1502 км); другу молоду особину за кільцювали 10 серпня на Харківщині, а 30 вересня її повторно зареєстрували у Болгарії. Третього птаха, поміченого болгарським кільцем 6 вересня, виявили через рік 18 квітня у гирлі Дунаю, де він, ймовірно, гніздився.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона берегової зони річок, рибних запасів.

Автор: А.М. Полуда

БДЖОЛОЇДКА ЗВИЧАЙНА

Merops apiaster Linnaeus, 1758

Ряд Сиворакшоподібні – Coraciiformes
Родина Бджолоїдкові – Meropidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні вид поширений у Південній Європі, на окремих територіях Західної та Центральної Європи, у південній частині Східної Європи, Малій і Південно-західній Азії, західній, південній і східній частинах Центральної Азії, Північно-західній та Південній Африці. В Україні гніздиться скрізь, крім гір. На Поліссі є рідкісним або нечисленним, в Лісостепу і Степу це звичайний гніздовий птах. У Криму гніздиться спорадично. Європейська популяція виду становить 2,8–5,05 млн пар, і її стан визначено як стабільний. Значні угруповання цієї бджолоїдки сконцентровані в Іспанії – 2,2–3,9 млн пар, Росії – 225–410 тис. пар, Румунії – 200–400 тис. пар, Туреччині – 50–100 тис. пар, Болгарії – 20–60 тис. пар, Угорщині – 17–24 тис. пар, Франції – 8–15 тис. пар, Італії – 7–13 тис. пар. Чисельність в Україні, ймовірно, становить 25–45 тис. пар. Відбувається зростання чисельності виду з розширенням його ареалу в північному напрямку. До 1950-х років північна межа поширення проходила через Київську і Чернігівську області. Нині птахи на гніздуванні просунулися до Брянської області Росії та південної частини Білорусії. Загрозливими чинниками для виду є: збіднення фауни комах, що спричинене застосуванням агресивних пестицидів, збільшенням площ зернових культур, розорюванням природних біотопів, у тому числі тих, які раніше були сільгоспугіддями, а протягом останніх років ренатуралізувалися.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. З'являється в кінці квітня – на початку травня. Оселяється у відкритих ландшафтах, де є яри, балки, в долинах річок і передгір'ях. Гніздиться колоніями від 3 до 25 пар; гнізда робить у норах, які викопує в крутосхилах. Гніздування відбувається з другої – третьої декади травня до початку липня. Залишивши гнізда, молоді птахи гуртуються у зграї. З початку серпня починається осінній відліт, який триває до початку жовтня. Мігрують бджолоїдки у світлу частину доби на значних висотах – 0,5–1 тис. м. Досить часто можна чути мігруючих птахів, але побачити їх неозброєним оком доволі важко. Деякі дослідники вважають бджолоїдок і нічними мігрантами. Летять вони широким фронтом, але відмічається тенденція до деякої концентрації птахів у районах, так званих, сухопутних міграційних мостів – Балканського та Гібралтарського, а також над певними акваторіями Середземного моря, зокрема у смугах Південна Греція – о. Крит – Єгипет та Південна Італія – о. Сицилія – Туніс або Лівія. Місця зимівлі виду розташовані в південній частині Західної Африки та в південній половині цього континенту.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 4 дальніх звороти від бджолоїдок звичайних. Із них 3 звороти є прямими: 2 птахів, яких за кільцювали в

Черкаській (20 липня) та Київській (3 серпня) областях, виявили на о. Кіпрі 25 і 22 вересня відповідно; третю особину після кільцювання 1 липня на Одещині зареєстрували 1 грудня в Туреччині. У літературі є інформація, що весняна міграція бджолоїдок з Африки в Європу через о. Сицилію є значно численнішою, ніж осіння. Непрямим доказом цього є четвертий зворот: бджолоїдку 17 травня закілювали на півдні Італії, коли вона поверталася із зимівлі, а 11 серпня наступного року її виявили на межі Миколаївської і Одеської областей.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона окремих колоній, проведення природоохоронної пропаганди серед пасічників.

Автор: А.М. Полуда

ОДУД

Upupa epops Linnaeus, 1758

Ряд Одудоподібні – Upuipiformes

Родина Одудові – Upupidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду, із 8 географічних форм в Україні представлений номінативним підвидом *U. e. epops*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює більшу частину Європи, за винятком Британських островів, Фенноскандії, значної частини Німеччини, Бельгії та Австрії. Від Балтійського моря на схід тягнеться майже суцільна смуга ареалу, яка включає південну половину Східної Європи та Азії, за винятком окремих районів Центральної Азії та більшої частини Аравійського півострова. Гніздовий птах майже всієї території України; в Карпати і гори Криму потрапляє тільки по річкових долинах там, де є поселення людини. Європейська популяція складається з 1,3–2,76 млн пар; її стан є стабільним. Найчисленніші угруповання виду гніздяться в Іспанії – 0,715–1,21 млн пар, Туреччині – 150–400 тис. пар, Португалії – 100–500 тис. пар, Росії – 60–165 тис. пар, Греції – 60–80 тис. пар, Франції – 50–90 тис. пар, Польщі – 33–61 тис. пар, Італії – 20–50 тис. пар. Загальна чисельність в Україні, ймовірно, становить 24–42 тис. пар. На стан виду можуть негативно впливати вирубування стиглих полезахисних і шляхозахисних лісосмуг, у дуплах дерев яких одуди гніздяться, та збіднення кормової бази через інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва (застосування пестицидів, розорювання луків і пасовищ).

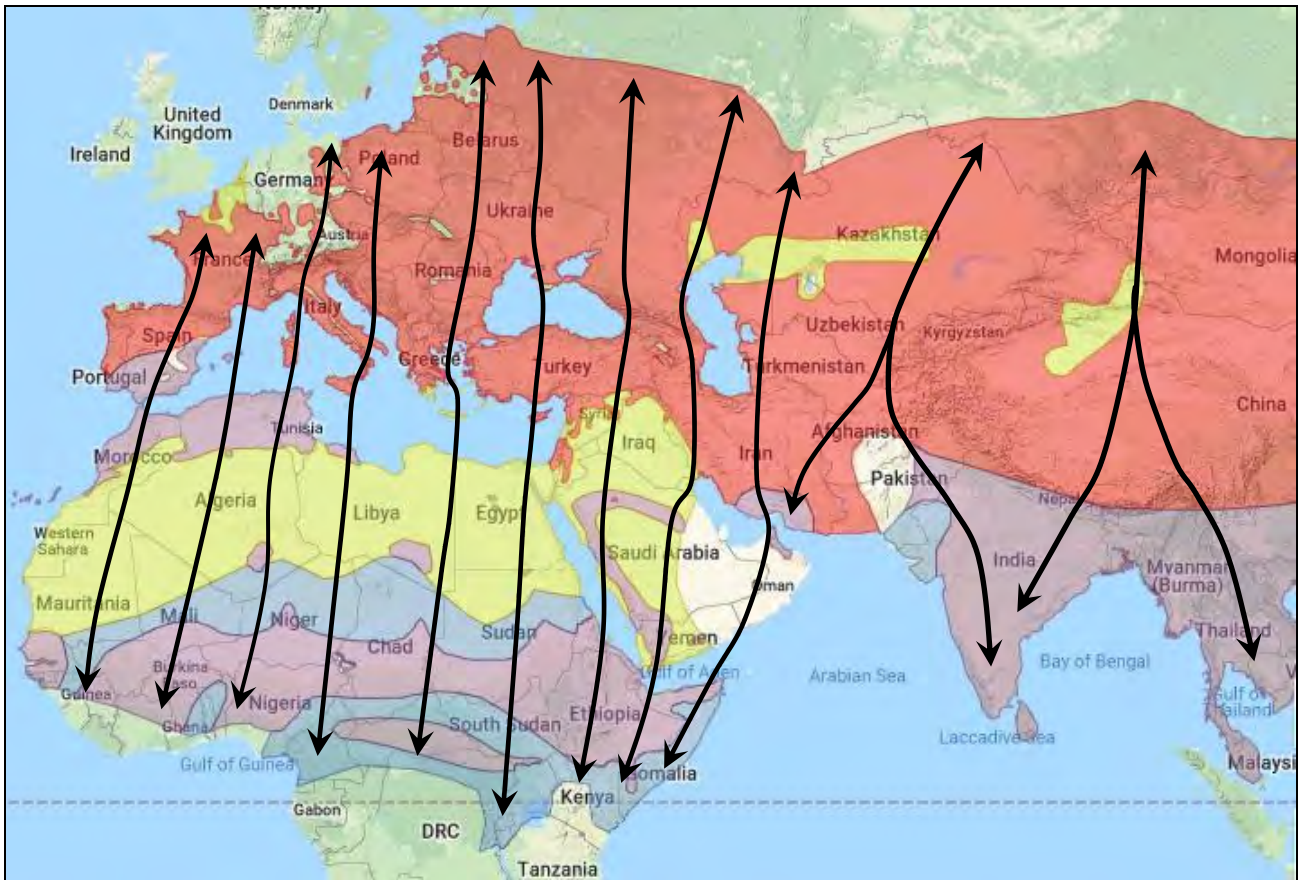
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. У різних регіонах України з'являється з початку березня до кінця квітня. Заселяє відкриті ландшафти з розрідженими лісами, гаями та чагарником, сади і парки. Гніздиться окремими парами. Гнізда робить в дуплах, купах каміння, щілинах скель та урвищ, норах. Протягом одного сезону розмноження відбувається два гніздових цикли: з квітня до середини червня. Пташенята з'являються з другої половини травня до липня. Уже з кінця липня починається осінній відліт. У Криму одуди можуть траплятися найпізніше в кінці вересня. Міграція птахів у Європі відбувається широким фронтом. Птахи безперешкодно перетинають Чорне і Середземне моря, Сахару. Більшу частину свого маршруту одуди пролітають вночі. Місця зимівлі птахів європейського походження розміщені на півдні Піренейського півострова, у Північно-західній Африці, в зоні між південною межею Сахари та екватором, частково в Аравії. Птахи азійських угруповань зимують на півострові Індостан та в Південно-східній Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 звороти від одудів. Усіх птахів за кільцювали за межами країни. Двох з них перший раз упіймали в Єгипті: одного під час весняної міграції (17 квітня), а повторно його зареєстрували 16 червня на Черкащині (прямий зворот); другого восени (4 жовтня), а наступного року його виявили 1 травня в Херсонській області на гніздуванні. Третього птаха за кільцювали пташеням в Австрії, а наступної весни 1 квітня він трапився у Рівненській області.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Охорона місць гніздування цих птахів.

Автор: А.М. Полуда

КРУТИГОЛОВКА ЗВИЧАЙНА

Jynx torquilla Linnaeus, 1758

Ряд Дятлоподібні – Piciformes

Родина Дятлові – Picidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *J. t. torquilla*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає переважно смугу лісів помірної зони і лісостепову зону Євразії, від Піренейського півострова і Скандинавії до південно-західного узбережжя Охотського моря і Далекого Сходу. Відокремлені осередки гніздування існують в Малій Азії, на Кавказі та півночі Індії, в центральних районах Китаю, у Північно-західній Африці. Крутиголовки не гніздяться на Британських островах. В Україні це звичайний птах Полісся і Лісостепу, гніздиться також у Прикарпатті та на Закарпатській рівнині. По долинах річок може підніматися в гори. У степовій зоні трапляється спорадично. Гніздиться також в Криму, де оселяється в горах по річкових долинах. Чисельність виду в Європі оцінюють у 0,674–1,6 млн пар, і вона має тенденцію до збільшення. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 300–730 тис. пар, Італії – 50–100 тис. пар, Латвії – 43,4–224 тис. пар, Іспанії – 42,5–91 тис. пар, Польщі – 38–64 тис. пар, Румунії – 30–70 тис. пар, Білорусії – 30–40 тис. пар. Сучасна чисельність угруповання в Україні становить, ймовірно, 35–55 тис. пар. До чинників, які загрожують виду, належать вирубування старих дуплистих дерев і знищення мурашників як джерел корму.

Особливості біології та міграцій

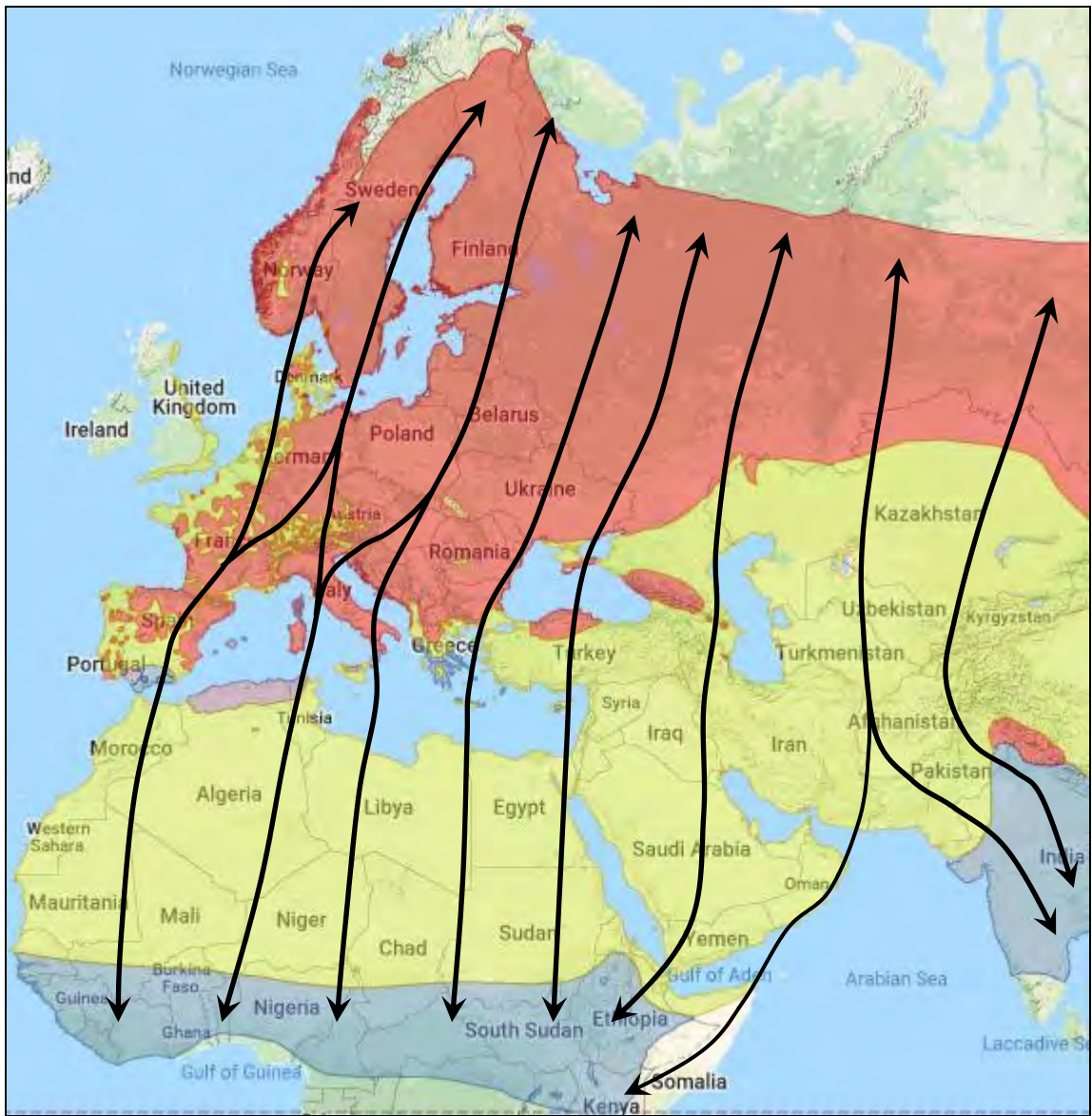
Гніздовий, перелітний птах. Весною прилітає на гніздові ділянки протягом квітня. Оселяється в лісових біотопах майже всіх типів, де є дупла. Віддає перевагу розрідженим ділянкам листяного лісу. Охоче заселяє штучні гніздівлі. Яйця відкладає з другої декади травня. Пташенята залишають гнізда в кінці червня – на початку липня. Відлітають крутиголовки в серпні – на початку вересня. Мігрують широким фронтом, поодиноці і у нічні години. Райони зимівлі птахів європейських угруповань розташовані в Африці між зонами Сахелю та тропічних лісів. Крутиголовки з Азії зимують в Індії, на півдні Китаю, в Японії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є лише 1 зворот від крутиголовки. Птаха, якого за кільцювали пташеням у Фінляндії, наступної весни 16 травня виявили на Хмельниччині. Найімовірніше, що цей птах мігрував до місця, де він з'явився на світ. Загалом, для крутиголовок з Фінляндії визначено, що місця виявлень за кільцюваних птахів розподіляються на терені Європи в діапазоні південь – південний захід від місць їх мічення.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона старих лісових масивів, розвішування штучних гніздівель.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ДЯТЕЛ СТРОКАТИЙ ВЕЛИКИЙ

Dendrocopos major (Linnaeus, 1758)

Ряд Дятлоподібні – Piciformes

Родина Дятлові – Picidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють від 14 до 23 підвидів, з яких в Україні представлені два: номінативний *D. m. major* (більшість території країни) та південний *D. m. candidus* або *D. m. pinetorum* (Закарпаття, райони біля узбережжя Чорного моря, Крим). Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду охоплює Європу (крім крайніх північних районів та Ірландії), помірні широти лісів Сибіру – від Уралу до узбережжя Охотського моря, Сахалін, Японські острови, гірські райони Центральної Азії на сході, лісову зону від Далекого Сходу до північних районів Південно-східної Азії, окремі райони Північно-західної Африки. Звичайний гніздовий птах усю територію України, крім безлісних ділянок приморської зони та степового Криму. У Карпатах трапляється до висоти 1600 м н.р.м. Європейська популяція виду є доволі значною – 12,9–19,3 млн пар; її стан є стабільним, чисельність зростає. Найбільші угруповання налічують у Росії – 7,8–10 млн пар, Німеччині – 0,68–1,05 млн пар, Польщі – 620–911 тис. пар, Білорусії та Румунії – по 300–500 тис. пар, Угорщині – 274–349 тис. пар, Чехії – 272–545 тис. пар, Іспанії – 256,5–474 тис. пар, Франції – 250–400 тис. пар, Фінляндії – 210–560 тис. пар. В Україні чисельність угруповання оцінюють у 0,45–1,13 млн пар. Рекреаційне навантаження не має негативного впливу на стан популяції. Чинником, який негативно позначається на стані виду, є надмірне вирубування стиглих лісів.

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий, інвазійний птах. Оселяється у всіх типах деревних насаджень як природного, так і антропогенного походження. Пари утворює в кінці березня – на початку квітня. Для гніздування використовує дупла. Кладки з'являються в кінці квітня – перших числах травня. Пташенята вилуплюються з середини травня, вилітають із гнізд протягом червня. У позагніздовий період дорослі дятли поодиночі тримаються на обраних ними ділянках лісу, а молоді особини кочують іноді на далекі відстані в пошуках вільних для гніздування місць. Птахи цього виду зимують у межах всього гніздового ареалу. Дятел строкатий великий належить до групи, так званих, інвазійних видів. У роки, коли успішність гніздування у певних районах є високою і співпадає з неврожаєм основного зимового корму цих птахів, яким є насіння ялини і сосни, значна частина дятлів вимушена залишати ці території. Зазвичай відлітають молоді особини і незначна частина дорослих самок. Інвазійні переміщення реєструють починаючи з серпня і, залежно від масовості цього явища у певний рік, вони можуть тривати протягом вересня – жовтня. Багаторічну динаміку інвазійних переміщень цих дятлів відображає відлов птахів на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище), де протягом 1976–2001 років кожної осені відловлювали птахів-мігрантів стаціонарною пасткою. У сезони, коли не було інвазій дятлів, ці птахи чи зовсім не потрапляли в пастку, чи їх відловлювали тільки в

кількості 1–3 ос. У роки інвазій число відловлених дятлів зростало в кілька разів. Найбільше їх упіймали в 1988 р. – 30 ос.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів, які б характеризували масштаби інвазійних переміщень цих дятлів. Але таку можливість надають матеріали кільцювання цих птахів у Фінляндії. Під час інвазій дятлів з цієї країни реєстрували у Швеції, Норвегії, Данії і, навіть, у Нідерландах; одного птаха виявили поблизу кордону України з Росією (Брянська обл.). Відстані їхніх переміщень зазвичай перевищували 1 тис. км. Переліт дятла з Фінляндії до Урал виявився рекордним – відстань становила 2235 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона лісових масивів з ділянками старих дерев.

Автор: А.М. Полуда

ДЯТЕЛ СТРОКАТИЙ МАЛИЙ

Dendrocopos minor (Linnaeus, 1758)

Ряд Дятлоподібні – Piciformes

Родина Дятлові – Picidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду вітчизняної фауни. В Україні представлений однією з 11-13 географічних форм – номінативним підвидом *D. m. minor*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду включає Європу (крім крайніх північних районів), Кавказький регіон, частково Малу Азію, помірні широти Азії від Уральських гір до південного узбережжя Охотського моря і Корейського півострова, окремі райони Північно-західної Африки. В Україні є нечисленним, місцями звичайним видом Полісся та Лісостепу. На Закарпатській рівнині та Подільському плато є рідкісним. Південно-східна межа ареалу, ймовірно, проходить через степову зону по території Луганської, Січеславської, Кропивницької та Одеської областей. Чисельність виду в Європі досягає 0,49–1,05 млн пар, і його стан є безпечним. Найбільше цих дятлів гніздиться в Росії – 270–580 тис. пар, Франції – 25–50 тис. пар, Німеччині – 25–41 тис. пар, Польщі – 18–35 тис. пар, Румунії – 15–60 тис. пар, Латвії – 13,7–49,3 тис. пар, Білорусі – 12–20 тис. пар. Чисельність виду в Україні, ймовірно, становить приблизно 15–23 тис. пар. До чинників, що загрожують популяції, належать осушування лісових боліт та вирубування лісів у заплавах річок.

Особливості біології та міграцій

Осілий та кочовий птах. Гніздиться переважно в заплавах лісах з підвищеною вологістю, в заболочених вільшняках тощо. Дупла робить переважно в гнилих пнях або струхлявілих стовбурах осики, верби, вільхи, берези тощо. Пташенята з'являються в середині травня, а залишають гнізда у першій половині червня. Із серпня до листопада відбуваються дисперсійні переміщення птахів. Узимку ці дятли трапляються південніше межі їхнього гніздового ареалу, що підтверджено спостереженнями на півдні країни. Тримаються птахи поодиночки. Вся територія гніздового ареалу виду є також областю його зимового перебування. Дятел строкатий малий, як і великий, належить до групи інвазійних видів, але на відміну від останнього, не відомо, що, крім зростання чисельності після успішного гніздування в роки інвазій, спричиняє його переміщення. Масштаби цих переміщень значно менші порівняно з дятлом строкатим великим. Наприклад, в роки інвазій на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» біля Київського водосховища за один осінній сезон відловлювали 4–9 ос. дятла малого.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від дятлів строкатих малих. Значні за відстанню переміщення відомі для птахів із Фенноскандії. Серед птахів зі Швеції найвіддаленіше переміщення становило 203 км, тоді як у цих дятлів з Фінляндії зареєстровано найзначніші за відстанню інвазії – 479–745 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Заборона осушування зволжених лісових територій та вирубування заплавних лісів.

Автор: А.М. Полуда

ЛАСТІВКА БЕРЕГОВА

Riparia riparia (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Ластівкові – Hirundinidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Включає 4-6 підвидів, з яких в Україні поширений номінативний підвид *R. r. riparia*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає майже всю Північну Євразію, за винятком арктичних і субарктичних районів Азії. В Україні гніздиться на всій території, крім гір; під час міграцій може траплятися скрізь. На європейській частині ареалу виду чисельність оцінено в 3,64–8 млн пар; вважають, що він перебуває у виснаженому стані. Одні з найбільших гніздових угруповань сконцентровані в Росії – 1,7–3,5 млн пар, Іспанії – 540–750 тис. пар, Білорусі – 200–300 тис. пар, Польщі – 150–300 тис. пар, Німеччині – 105–165 тис. пар, Туреччині – 100–250 тис. пар. В Україні гніздиться 750–800 тис. пар. Скорочення чисельності виду значною мірою зумовлюють посухи, які трапляються в місцях його зимівлі.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Приліт припадає на кінець квітня – початок травня. Оселяється по урвистих берегах річок, озер, лиманів. Гніздиться колоніями, в яких нараховують від кількох десятків до кількох сотень пар, а іноді і до кількох тисяч пар. Гніздо птахи влаштовують в кінцевій камері нори, яку вони викопують в стінці урвища. Протягом одного періоду розмноження відбувається лише один цикл гніздування, з травня до початку серпня. Закінчивши гніздування, ці ластівки утворюють значні скупчення на територіях, по яких вони кочують. Осіння міграція починається із середини серпня і триває протягом вересня, на півдні окремих особин можна спостерігати в жовтні. Мігрують птахи зграями, восени особливо великими. Переліт відбувається в денні години. Місця зимівлі птахів європейської популяції розташовані в Африці в зоні Сахелю та частково в зоні тропічних лісів, а також на сході континенту південніше екватора.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 6 дальніх зворотів від ластівок берегових. Із них 2 звороти стосуються птахів, які гніздилися в Україні: одного закілювали в Тернопільській області, а 9 вересня того самого року виявили в Румунії (дельта Дунаю); другу ластівку з колонії на Тилігульському лимані (Одеська обл.) повторно зареєстрували в період весняної міграції 1 травня в Лівії. Ще трьох птахів, яких відловили у Миколаївській та Вінницькій областях, перед цим закілювали під час міграції в Ізраїлі, Італії та Болгарії. Іншу ластівку берегову, яку закілювали восени 17 вересня на чорноморському узбережжі Херсонської області (сmt Лазурне), через місяць виявили на зимівлі в Демократичній республіці Конго; птах перемістився чітко на південь на 4860 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Запобігання невинуватеному знищенню крутосхилів з гніздовими колоніями цих ластівок.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ЛАСТІВКА СІЛЬСЬКА

Hirundo rustica Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Ластівкові – Hirundinidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України, представлений однією з 7-8 географічних форм – номінативним підвидом *H. r. rustica*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі вид поширений на гніздуванні на більшій частині території, крім північних районів Європи, північної половини Сибіру і східної частини Чукотки, Аравійського півострова, півострова Індостан та Індокитаю. В Україні гніздиться на всій території. За даними обліків 1990-х років, у межах Європи чисельність оцінювали в 13–33 млн пар. Станом на 2015 р. європейську популяцію оцінено в 29–48,7 млн пар, але вважають, що вона перебуває у виснаженому стані, оскільки в багатьох країнах реєструють її скорочення. Загалом для Європи відмічають, що протягом приблизно 12 років чисельність популяції скорочується майже на 25%. Можливо, відбуваються флуктуаційні коливання чисельності, що є характерним для цього виду. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Іспанії – 12,8–16,6 млн пар, Росії – 2,2–7,3 млн пар, Ірландії – 2–3,9 млн пар, Польщі – 1,6–2,2 млн пар, Туреччині – 1–2,5 млн пар, Білорусі – 1–1,5 млн пар, Франції – 0,9–1,7 млн пар, Італії, Румунії та Хорватії – по 0,5–1,0 млн пар, Німеччині – 455–870 тис. пар. В Україні чисельність виду становить 0,87 – 1,3 млн пар, хоча, ймовірно, що вона є недооціненою. До чинників негативного впливу на цей вид належать: ізоляція приміщень тваринницьких ферм, що перекриває доступ птахів до потенційних місць гніздування, та загальне зменшення кількості ферм у країні; збіднення кормової бази внаслідок застосування інсектицидів у сільськогосподарському виробництві.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. З місць зимівлі повертається переважно в квітні, хоча поява перших птахів можлива і в кінці березня, що найчастіше трапляється на півдні країни. Оселяється майже виключно в невеликих населених пунктах або на околицях великих міст, де існує одноповерхова забудова. Гнізда може влаштовувати на зовнішніх стінах споруд під покрівлею, але найчастіше розташовує їх усередині будівель на балках, сволоках, зрідка для розміщення гнізд обирає скелясті природні утворення. Досить часто утворює колоніальні поселення з кількох десятків пар під невеличкими мостами. Часто гніздиться окремими парами. Протягом періоду розмноження відбувається два цикли гніздування: перші кладки з'являються в середині травня, другі – на початку липня. Перші виводки пташенят починають вилітати з гнізд із кінця червня, а пташенята з других виводків – у серпні. До часу осінньої міграції молодь і дорослі птахи, які закінчили гніздитися, тримаються зграями, збираються на ночівлю в заростях очерету, а також використовують для цього крони дерев і чагарники, що ростуть біля водойм. Відліт цих ластівок триває у вересні – жовтні; вони мігрують у світлу частину доби. Міграція відбувається на висотах, на яких людина без оптичних приладів не може її побачити; зазвичай діапазон висот становить 0,5–1 тис. м. Часто птахи летять при попутних вітрах. У

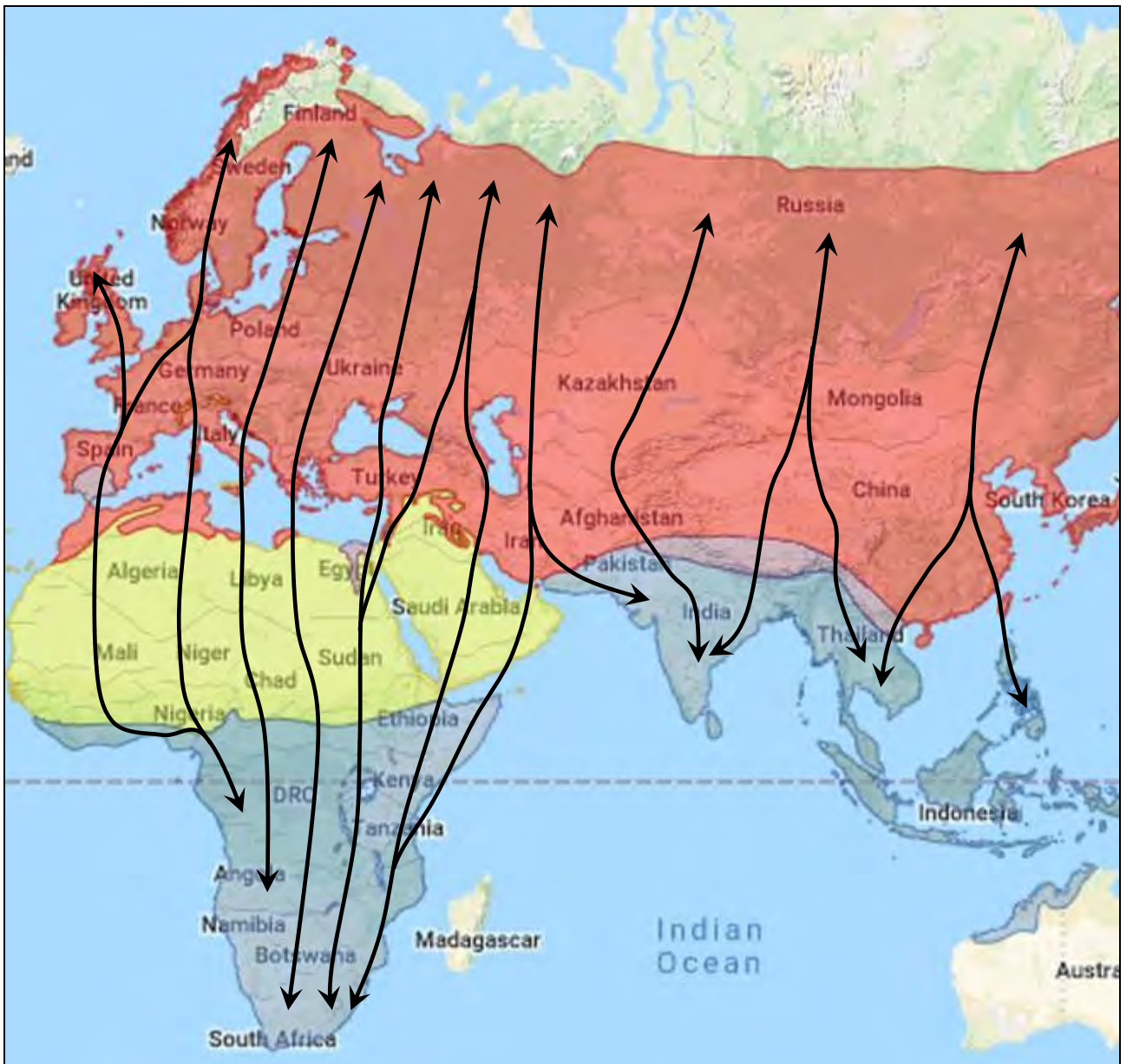
таких випадках ластівки здатні за один світовий день подолати понад 1 тис. км. У випадках, коли протягом тривалих багатоденних періодів домінують сильні зустрічні вітри, ластівки вимушені мігрувати низько над землею. Хоча, як правило, переміщення на таких висотах є кормовими, тому в періоди міграцій досить часто можна спостерігати масове переміщення ластівок у напрямках, які є зворотними для певного сезону. Птахи європейської популяції зимують в Африці південніше зони Сахелю.

База даних Українського центру кільцювання птахів має 30 дальніх зворотів від ластівок сільських. Аналіз показує, що через нашу територію мігрують птахи з районів, розташованих на північний схід, північний захід та північ від України (ластівки з Польщі, Фінляндії, Білорусі та Владимирської обл. Росії). Під час міграцій у нас реєстрували також птахів, яких виявляли чи кільцювали в таких європейських країнах, як Бельгія, Угорщина, Мальта, Чехія, а також на півдні Росії (Ростовська обл., Краснодарський край) і південніше (Туреччина, Ізраїль). Найбільша кількість зворотів стосується птахів, виявлених на місцях зимівлі – Південно-Африканська Республіка (8 ос.), Замбія (3 ос.), Ботсвана, Замбія та Зімбабве (по 1 ос.). Найдовший переліт із мічених ластівок сільських здійснив птах, якого за кільцювали у ПАР і згодом виявили на Сумщині: він подолав 9582 км у північному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження водно-болотних угідь як місць зосередження комах, що складають основу корму цієї ластівки, та скорочення або повна відмова від застосування небезпечних інсектицидів.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ЛАСТІВКА МІСЬКА

Delichon urbica (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Ластівкові – Hirundinidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *D. u. urbica*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Північну Євразію (крім арктичних і субарктичних районів), Малу і частково Передню Азію, південно-східну частину Центральної Азії, Північно-західну Африку. В Україні трапляється на гніздуванні на всій території. В Європі гніздиться 11,2–23,6 млн пар. Нині чисельність виду зменшується. Найбільш значні гніздові угруповання налічують в Іспанії – 3–5,9 млн пар, Туреччині – 1–2 млн пар, Росії – 0,8–2,0 млн пар, Чехії – 0,6–1,2 млн пар, Італії, Португалії та Франції – по 0,5–1 млн пар, Німеччині – 480–900 тис. пар. Чисельність виду в Україні становить 400–580 тис. пар. На ластівку міську негативно впливають кілька чинників: перехід у містобудуванні до спорудження будівель, які позбавлені карнизних виступів, спричиняє нестачу місць для влаштування гнізд; використання пестицидів як засобу боротьби зі шкідливими комахами призводить, з одного боку, до скорочення кормової бази птахів, а з іншого, до їх отруєння через споживання комах, які зазнали дії отрутохімікатів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняний приліт припадає на квітень, в північних районах – на другу половину цього місяця. Заселяє населені пункти, а також гірські райони Криму. Гніздиться колоніями, в яких налічують від кількох пар до кількох сотень пар птахів. Гнізда розташовує під карнизами кам'яних і цегляних будинків, під навісами мостових споруд, на скелях та інколи на деревах. Упродовж періоду розмноження відбувається два цикли гніздування: перші кладки з'являються з другої половини травня, другі – в липні. Осіння міграція відбувається у серпні – вересні, останні птахи трапляються на початку жовтня. Птахи мігрують зграями в денні години зазвичай на висотах понад 200 м. Часто летять при попутних вітрах, що суттєво збільшує швидкість переміщення. Місця зимівлі ластівок міських з європейської популяції розташовані в Африці південніше пустелі Сахари.

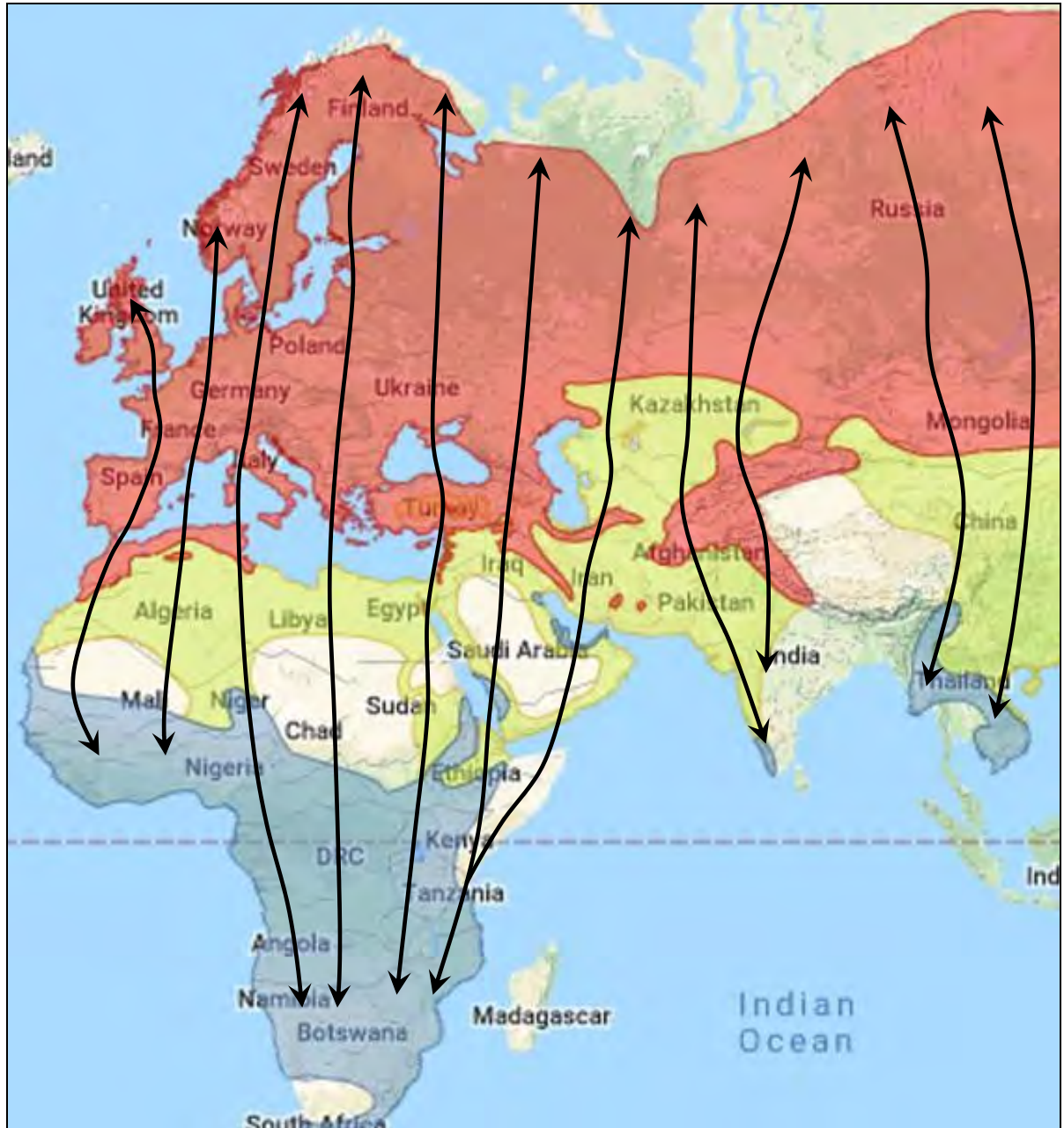
У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих ластівок. Але результати кільцювання у Швеції та Фінляндії свідчать, що мігрують ці птахи у меридіональному напрямку: всі зимові реєстрації за кільцюваних у Фенноскандії ластівок локалізовані в Південній Африці. Напевно, що й ластівки міські з України зимують там само.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Рациональне використання інсектицидів для боротьби зі шкідниками сільського і лісового господарства. Приваблювання птахів через розвішування штучних гніздівель та

проведення пропагандистських кампаній з метою роз'яснення необхідності охорони птахів, особливо для запобігання випадків знищення гнізд.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ЖАЙВОРОНОК КОРОТКОПАЛИЙ

Calandrella brachydactyla (Leisler, 1814)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Жайворонкові – Alaudidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України, представлений, можливо, двома чи трьома із 7-8 географічних форм – східним підвидом *C. b. longipennis*, (більша частина гніздового ареалу в країні) та, можливо, номінативним підвидом *C. b. brachydactyla* (Одеська обл.); є ймовірність гніздування у Закарпатті птахів підвиду *C. b. hungarica*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздового поширення виду включає Південну Європу, південь Східної Європи, Малу, Південно-західну і Центральну Азію, західну частину Монголії, Північно-західну Африку. В Україні гніздиться в степовій зоні, а також на півдні Лісостепу; інколи зимує в приморських районах. В Європі чисельність виду становить 4,7–9,1 млн пар. Великі гніздові угруповання зосереджені в Туреччині – 3–6 млн пар, Іспанії – 1,1–1,6 млн пар, Росії – 0,5–1 млн пар, Греції – 90–130 тис. пар, Італії – 15–30 тис. пар. У більшості країн Європи за кілька останніх десятиріч сталося зниження чисельності виду. Межі поширення виду в Центральній Європі просунулися дещо на північ. В Україні нині гніздиться 6–10 тис. пар. Головними причинами, що призводять до зменшення чисельності виду, є розорювання природних територій (степових ділянок, луків, пасовищ тощо); розширення площ, де висіваються зернові культури; використання агресивних пестицидів.

Особливості біології та міграцій

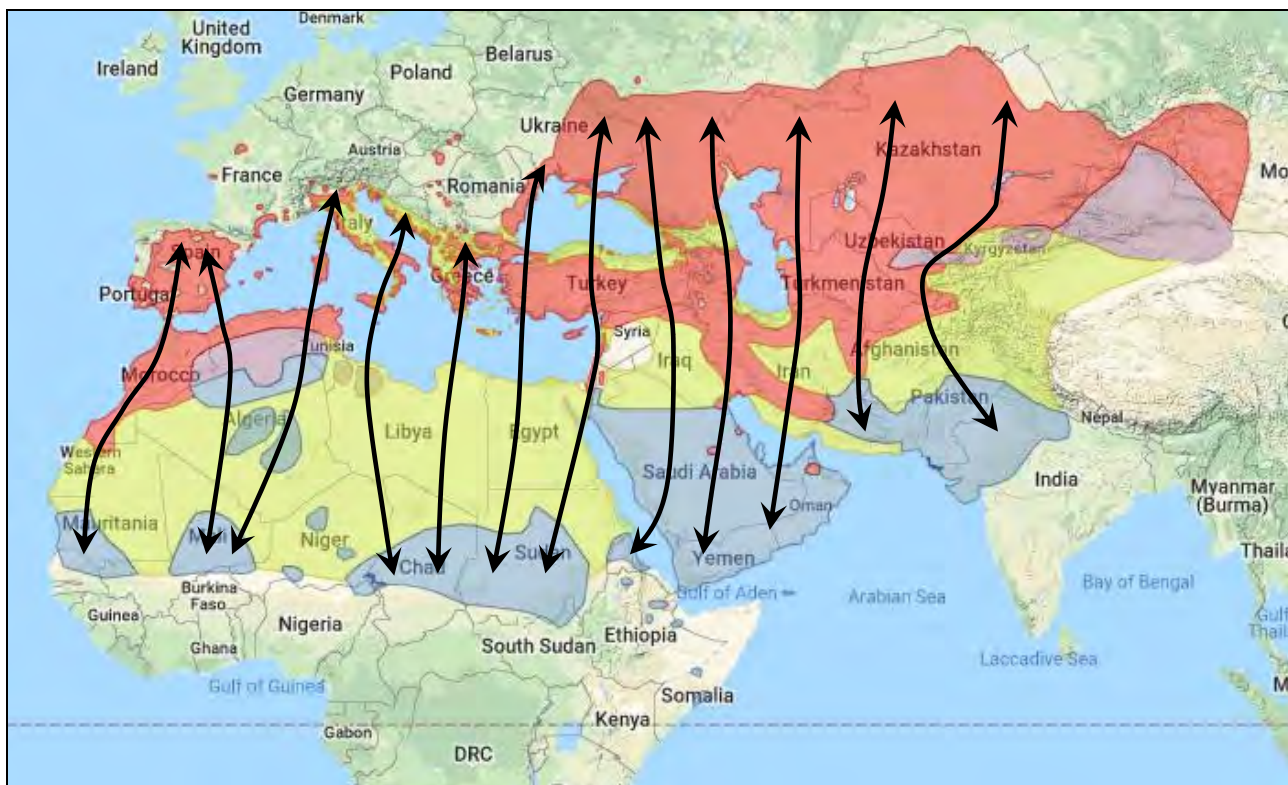
Гніздовий, перелітний, зрідка зимуючий птах. Навесні з'являється в першій половині квітня. Оселяється в посушливих місцевостях: на степових ділянках, солончаках, іноді на полях, де вирощують сільгоспкультури, що не потребують високоінтенсивного обробітку. Гніздиться окремими парами. Гнізда влаштовує на землі. Упродовж одного періоду розмноження буває два цикли гніздування. Здатними літати пташенята стають у кінці травня – липні. До осіннього відльоту дорослі птахи, що закінчили гніздування, і молодняк тримаються зграями. Із середини серпня починається відліт жайворонків малих, який триває протягом вересня і жовтня. Птахи летять вдень широким фронтом, перетинаючи морські акваторії та пустелі. Осінні переміщення відбуваються загалом у південному напрямку. Місця зимівлі птахів європейського походження розміщені в Африці в деяких районах пустелі Сахари та на межі пустелі і зони Сахелю (смуга між 10° та 20° пн. ш.), а також на Аравійському півострові.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих жайворонків.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Запобігання перетворенню придатних для гніздування виду біотопів – збереження територій степового типу. В зонах інтенсивного землекористування частину культивованих земель необхідно відводити під тимчасові перелоги.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ЖАЙВОРОНОК СІРИЙ

Calandrella rufescens (Vieillot, 1820)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Жайворонкові – Alaudidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України, представлений одним із 9-16 підвидів – *C. r. heinei*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає степову зону від пониззя Дніпра до гірських систем Центральної Азії, частково Піреней, Малу і Південно-західну Азію, Близький Схід, Північну Африку. В Україні гніздиться на півдні степової зони, переважно в Північному Причорномор'ї, Північно-західному Приазов'ї та на півночі Криму. В зимовий період трапляється в Присиваському регіоні. Чисельність виду в Європі оцінюють у 1,6–3 млн пар. Найчисленніші угруповання сконцентровані в Росії – 1–2 млн пар, Туреччині – 300–600 тис. пар, Іспанії – 230–260 тис. пар. В Україні чисельність становить 0,2–2 тис. пар. Головною причиною, яка негативно позначилася на стані виду, є скорочення площ придатних для гніздування біотопів, викликане розорюванням степових ділянок, зрошуванням посушливих територій та їх залісненням.

Особливості біології та міграцій

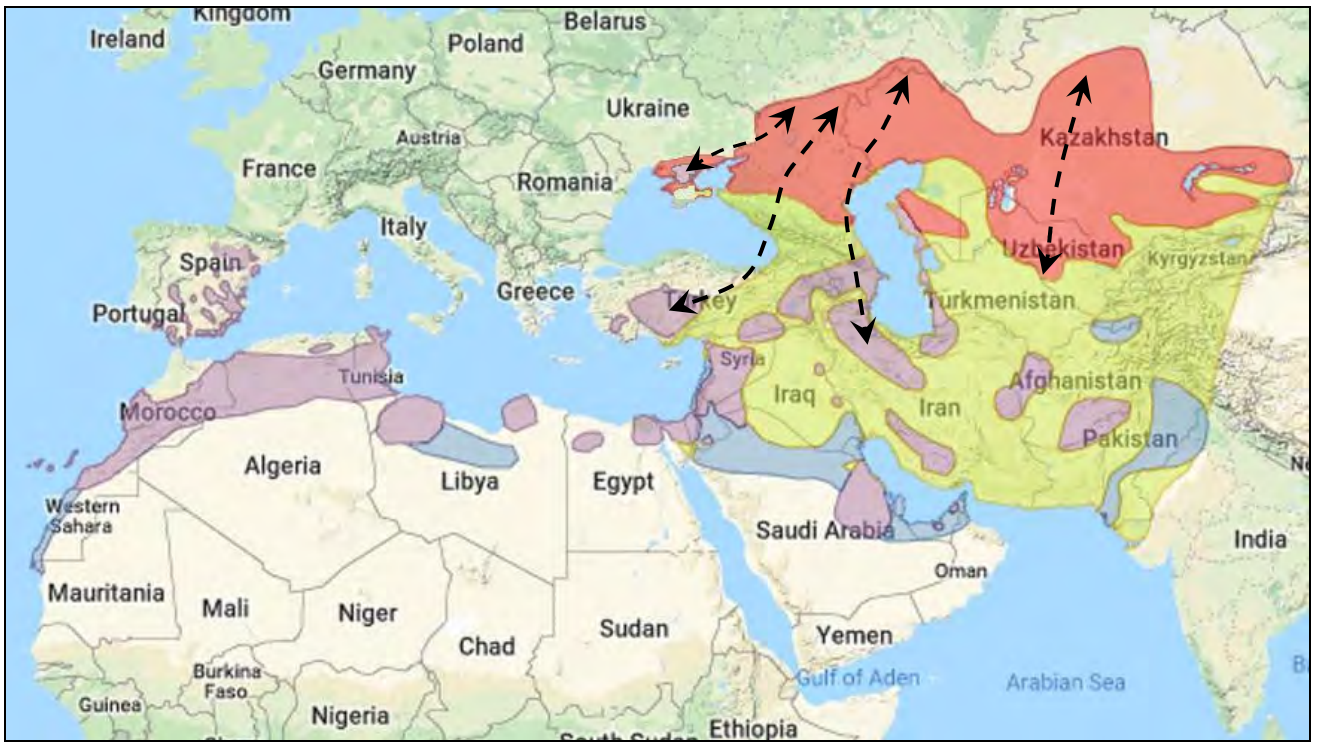
Гніздовий, перелітний та нечисленний зимуючий птах. Оселяється в степових і напівпустельних районах з пісками, солончаками, перелогами, що не заросли чагарником. Гніздитися починає в кінці квітня. Гніздо влаштовує на землі. У частини птахів протягом періоду розмноження буває два цикли гніздування: гнізда з яйцями трапляються з початку травня до початку липня. Пташенята рано залишають гніздо: перші зльотки з'являються вже в кінці травня. Молодих птахів, що погано літають, спостерігають до початку серпня. Деяка кількість цих жайворонків зимує на півдні Херсонської та Запорізької областей, а також у Криму. Під час міграційних переміщень і на зимівлі вони тримаються зграями. Зазвичай птахи цього виду зі Східної Європи і Центральної Азії відлітають зимувати в південні райони свого гніздового поширення.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих жайворонків.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Створення умов для відновлення степових аридних біоценозів та відмова від заліснення ділянок, які є придатними для гніздування жайворонка сірого. Мають бути проведені спеціальні дослідження для з'ясування стану виду в районах його перебування в Україні.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ЖАЙВОРОНОК СТЕПОВИЙ

Melanocorypha calandra (Linnaeus, 1766)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Жайворонкові – Alaudidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду вітчизняної фауни. Virізняють 4 географічні форми, з яких в Україні поширений номінативний підвид *M. c. calandra*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає Піренейський, Апеннінський та Балканський півострови, південь Східної Європи, північно-західні та південно-східні райони Центральної Азії, частково Південно-західну Азію, Малу Азію, деякі райони Північної Африки. В Україні трапляється в степовій зоні, а також у південних районах Лісостепу. У цілому в Європі чисельність цього жайворонка є значною – 10,3–21,9 млн пар, але відбувається її зниження. Лише на півночі Балканського регіону чисельність є стабільною. Великі гніздові угруповання виду зосереджені в Туреччині – 4–10 млн пар, Іспанії – 3,4–5,2 млн пар, Росії – 2–5 млн пар, Румунії – 0,75–1,5 млн пар, Греції – 40–60 тис. пар. В Україні гніздиться 40–80 тис. пар. Найбільш негативним чинником для виду є інтенсивна сільськогосподарська діяльність, а саме: розорювання природних степових ділянок, пасовищ, перелогів; застосування агресивних пестицидів; перетворення угідь, де вирощували злаки, на виноградники і сади. Аналогічним є вплив при залісенні степових територій.

Особливості біології та міграцій

Значною мірою осілий, частково кочовий птах. Тримається посушливих місцевостей: степових ділянок, перелогів, полів із зерновими культурами та багаторічними кормовими травами, тобто там, де не застосовують інтенсивний обробіток ґрунту. До гніздування приступає наприкінці березня. Гніздиться окремими парами. Гнізда розміщує на землі. У деякої частини птахів протягом одного періоду розмноження буває дві кладки. Після закінчення гніздування, вже в серпні, жайворонки степові гуртуються у зграї, які протягом осінньо-зимового періоду ведуть кочовий спосіб життя. У зими з суворими погодними умовами птахи відлітають у південніші райони. Зимують жайворонки степові переважно в південній частині свого гніздового ареалу, а також дещо ширше – в Південно-західній Азії та на Близькому Сході.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих жайворонків.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження біоценозів степового типу, використання низькоінтенсивних методів вирощування зернових культур з відведенням площ під тимчасові перелogi.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ЖАЙВОРОНОК БІЛОКРИЛИЙ

Melanocorypha leucoptera (Pallas, 1811)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Жайворонкові – Alaudidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду вітчизняної фауни. Монотипний вид. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться від Нижнього Дону до півдня Західного Сибіру і сходу Центральної Азії. В Україні трапляється взимку на півдні степової зони, але локально й епізодично. Європейська гніздова популяція виду повністю зосереджена в Росії і становить 10–50 тис. пар; стан її визнано безпечним. Чисельність зимового угруповання в Україні визначити важко через нерегулярність появи птахів. У цілому відбулося скорочення гніздового ареалу виду, що зумовлено освоєнням цілинних земель, які є найбільш придатними для його гніздування.

Особливості біології та міграцій

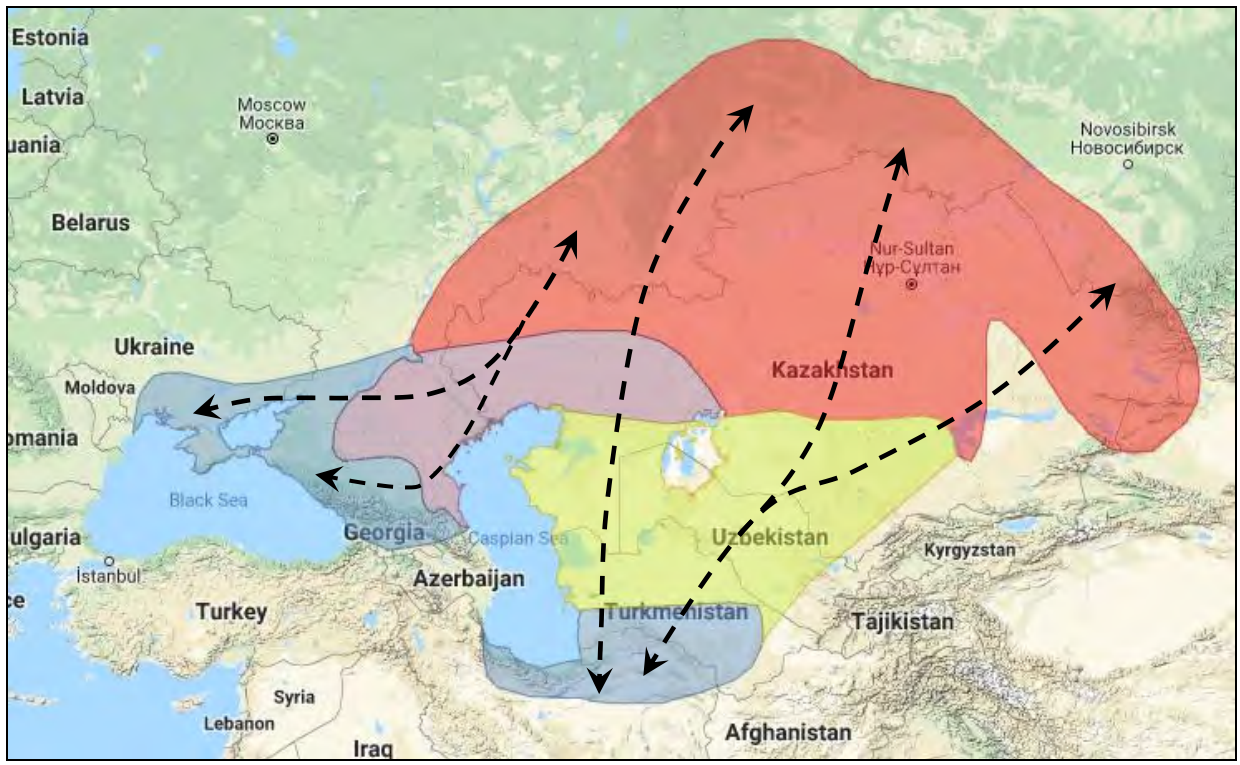
Залітний зимуючий птах. У місцях гніздування оселяється в степових біотопах, що мають розріджений покрив з полину. Протягом жовтня і листопада птахи здійснюють міграційні переміщення, які зазвичай мають характер кочівель. Зимують жайворонки білокрилі у південно-західній частині свого гніздового ареалу та за його межами – в степовій зоні України. Тримуються як на цілинних ділянках, так і на полях скошених злаків.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих жайворонків.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Стану виду може поліпшитись зі збереженням біотопів розмноження, які поза Україною.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ЖАЙВОРОНОК ЧОРНИЙ

Melanocorypha yeltoniensis (J.R. Forster, 1768)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Жайворонкові – Alaudidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду вітчизняної фауни. Монотипний вид. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «CR» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN).

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду простягається на схід від середньої і нижньої течії Волги до сходу Центральної Азії. На території України жайворонки чорні трапляються у степових районах під час зальотів взимку, але не регулярно. У межах тієї частини ареалу, яка розміщена в Європі, чисельність виду оцінюють у 50–100 пар; усі вони гніздяться в Росії. З початку освоєння цілих земель у степовій зоні Східної Європи і Північної Азії в середині ХХ ст. сталося значне звуження гніздового ареалу виду: його межі відсунулися на кілька сотень кілометрів на схід. Відбувався цей процес одночасно зі зниженням чисельності виду. Нині жайворонки чорні перебувають у загрозовому стані. Найзначнішим чинником, який негативно позначився на його чисельності, стало залучення у сільськогосподарське виробництво територій, які слугували йому гніздовими біотопами. Крім того, через надмірне випасання худоби на степових ділянках, що залишилися, сталася їхня деградація, що зумовило подальше погіршення умов існування виду.

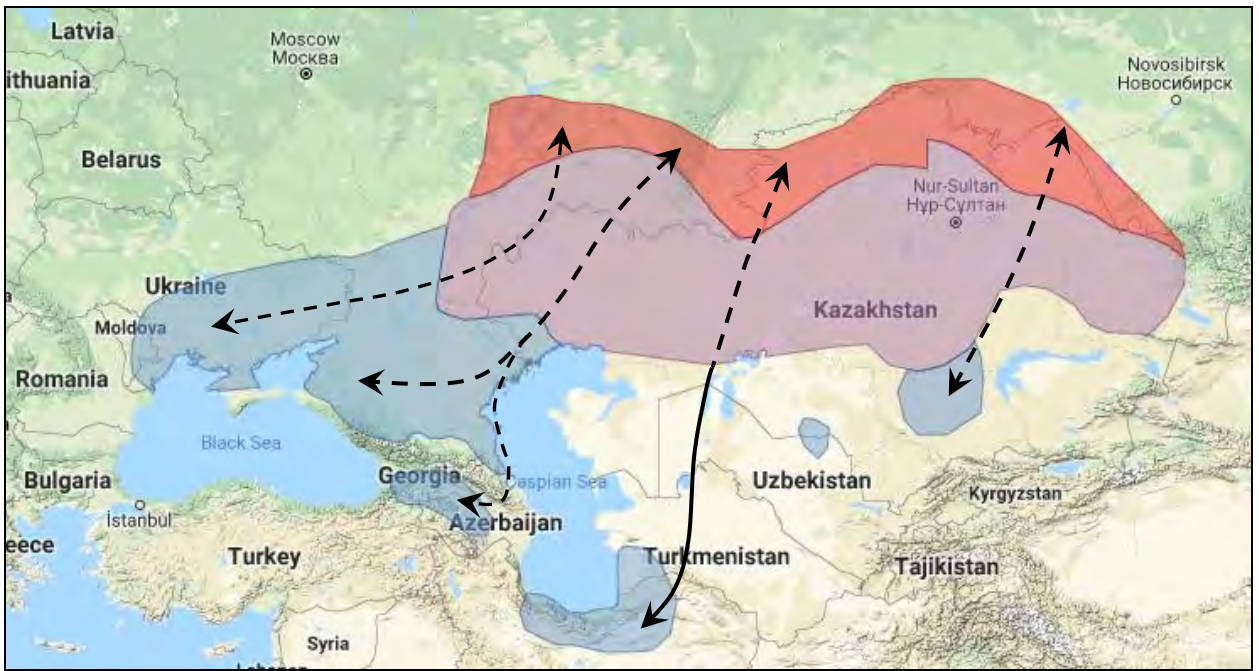
Особливості біології та міграцій

Залітний зимуючий птах. В Україні не гніздиться. У місяцях розмноження оселяється в степових полинових біотопах, де рослинність є нещільною. Уникає ділянок з високим та густим трав'яним покривом. У позагніздовий період ці жайворонки тримаються зазвичай зграями на цілих ділянках з розрідженою рослинністю, солончаках, перелогах. Міграційні переміщення відбуваються протягом вересня – жовтня. Зграї жайворонків прямують у західному та південно-західному напрямках від районів розмноження, тому можуть досягати південних степових районів України. У зимовий період жайворонки чорні трапляються на більшій частині свого гніздового поширення, а також в Передкавказзі, південніше Аральського моря і оз. Балхашу, на півночі Ірану. У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від жайворонків чорних.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Позитивні зміни в стані виду можливі лише за умови збереження придатних для гніздування біотопів та в разі відновлення деградованих територій до їх попереднього, природного стану. Зазначені заходи стосуються гніздового ареалу жайворонка чорного, до якого територія України не входить.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ЖАЙВОРОНОК РОГАТИЙ

Eremophila alpestris (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Жайворонкові – Alaudidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний представник роду у фауні України. Утворює 28-40 підвидів, з яких в Україні трапляється підвид *E. a. flava*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду в Палеарктиці є диз'юнктивним, тобто розірваним: в Євразії одна частина його охоплює арктичну і субарктичну зони, а друга частина тягнеться смугою від Балкан через Малу Азію, Кавказький регіон, Центральну Азію до Далекого Сходу; невелика ділянка ареалу розташована у Північно-західній Африці – в Марокко. В Україні ці жайворонки трапляються на всій території, але тільки в зимовий період. Європейську популяцію виду оцінено у 2,14–6,5 млн пар; вона перебуває в безпечному стані. Найчисленніші угруповання зосереджені в Туреччині – 2–6 млн пар, Росії – 120–470 тис. пар, Болгарії – 4,5–6,5 тис. пар. Конкретних даних про чисельність птахів, які перебувають на території України у зимовий період, немає, що пов'язано з інвазійним характером їхніх міграційних переміщень. В окремі роки ці птахи є досить численними і трапляються скрізь, в інші – їхня чисельність невелика, і реєструють їх лише на півночі країни. Зміни чисельності птахів, що зимують в Україні, та характер їхнього розміщення на її території залежать від суворості погодних умов, які можуть скластися в ті чи інші зимові сезони, та доступності кормів.

Особливості біології та міграцій

Інвазійний зимуючий вид. Особини, які розмножуються в північній частині гніздового ареалу, здійснюють щорічні міграційні переміщення. Зазвичай відліт з районів гніздування починається у вересні і триває протягом жовтня. Відстань переміщення залежить від погодних умов певного року. Жайворонки рогаті з Фенноскандії відлітають на зимівлю у прибережні райони біля Північного моря, до Німеччини та Польщі. Птахи з угруповань на півночі Східної Європи переміщуються південніше, у помірні широти. Частина їх досягає й України. Жайворонки рогаті тримаються зграями на полях, луках, по узбіччях доріг, а саме там, де з-під тонкого снігового покриву витикається розріджена трав'яна рослинність. Водночас угруповання виду в південній частині ареалу є осілими; тільки ті птахи, які гніздяться у високогір'ях, можуть здійснювати вертикальні сезонні міграції – з більших висот до передгір'я.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від жайворонків рогатих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Організація і підтримка заходів, які спрямовані на охорону зимуючих птахів.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ЖАЙВОРОНОК ЛІСОВИЙ

Lullula arborea (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Жайворонкові – Alaudidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний представник роду у світовій фауні. Виділяють 2 підвиди – *L. a. arborea* та *L. a. pallida*, які гніздяться в Україні: перший трапляється на материковій частині, другий – у Криму. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду в Європі охоплює більшу частину її території, крім майже всієї площі Британських островів і Фенноскандії, північних і південно-східних районів Східної Європи. Вид також гніздиться у Кавказькому регіоні, Малій Азії, частково у Передній Азії, Північно-західній Африці. В Україні область гніздування включає Полісся, Лісостеп, північні степові райони, Гірський Крим. Чисельність виду в Європі оцінюють у 1,9–3,9 млн пар; популяція перебуває у стабільному стані, її чисельність зростає. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Іспанії – 0,865–1,385 млн пар, Польщі – 270–490 тис. пар, Туреччині – 150–350 тис. пар, Португалії – 100–500 тис. пар, Румунії – 100–250 тис. пар, Росії – 80–200 тис. пар, Франції – 60–180 тис. пар. Гніздове угруповання в Україні можна оцінити у 50–100 тис. пар. Серед можливих чинників, які негативно впливають на чисельність виду, слід виділити розорювання натуралізованих перелогів. Сприятли зростанню чисельності може інтенсивне вирубування лісів, що спричиняє збільшення площі гніздових біотопів цих жайворонків, оскільки вони охоче заселяють старі лісосіки.

Особливості біології та міграції:

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. Весняна міграція триває з кінця лютого – початку березня до кінця квітня, напрямом – північ, північний схід. Заселяє ділянки лісу з розрідженою деревною рослинністю та галявини. Гніздиться окремими парами. Гніздо влаштовує на землі серед трави. Вірогідно, за один сезон відбувається два репродуктивних цикли: перші кладки – на початку травня, другі – в другій половині червня. Осіння міграція починається у третій декаді серпня, найбільша активність прольоту – з середини вересня та у жовтні. Мігрують жайворонки лісові невеликими зграями як вдень, так і вночі. Напрямок – південь, південний захід. На півдні країни у невеликій кількості вони регулярно зимують. Головні місця зимівлі виду розташовані в Західній і Південній Європі, частково у степовій зоні Східної Європи та в азійській і африканській частинах Середземномор'я.

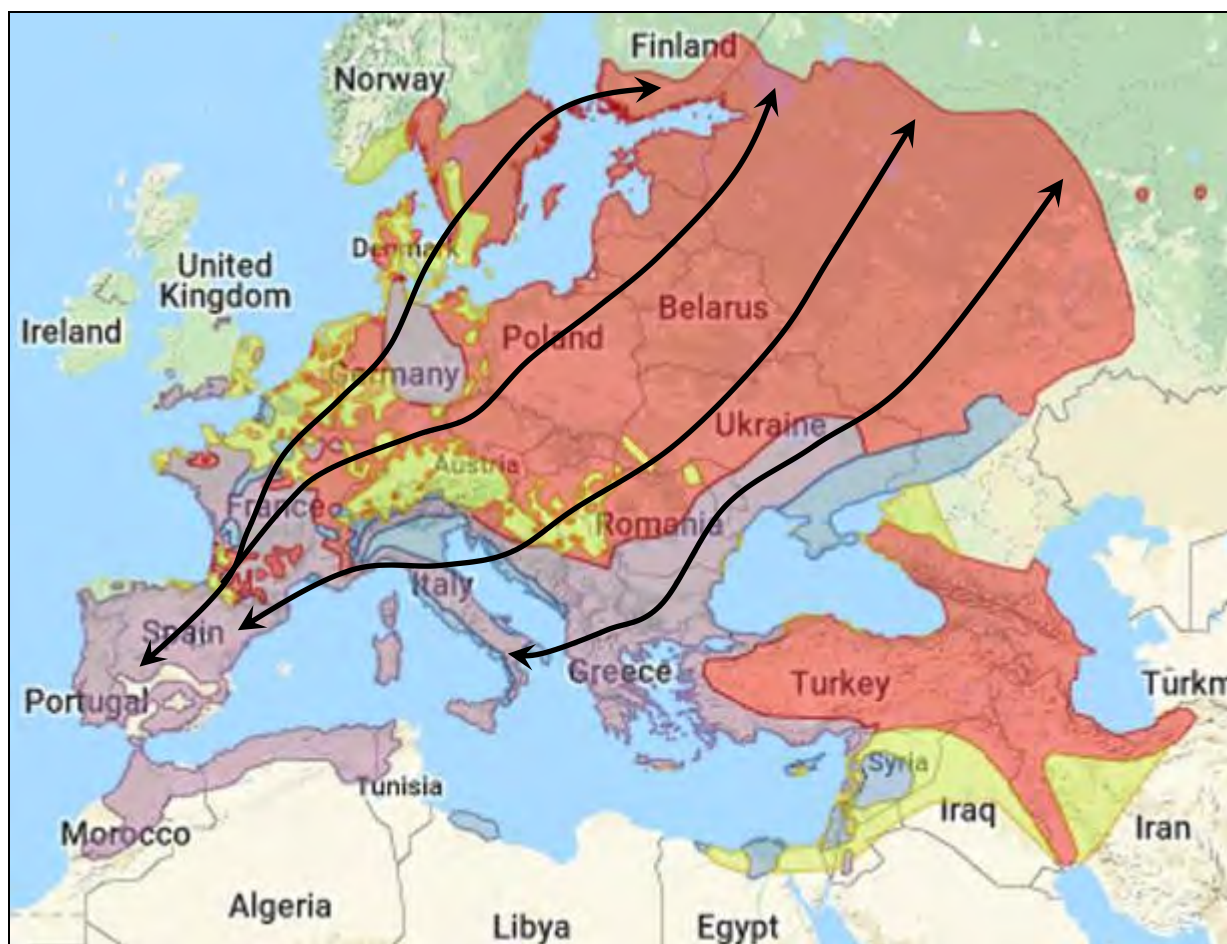
У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від жайворонків лісових. Але завдяки опублікованим даним про звороти від птахів, закільцьованих в інших регіонах, можна уявити картину їхніх міграційних переміщень. Кілька десятків таких зворотів показують, що міграції проходять загалом вздовж умовної лінії північний схід – південний захід. Зокрема, місця виявлення жайворонків лісових з Фінляндії локалізовані на південний захід від цієї країни, тобто під час міграцій вони оминають Україну далеко західніше. Враховуючи цю інформацію, можна стверджувати, що через нашу територію летять птахи, які походять з центральних районів європейської частини Росії. Місця

зимівлі цих жайворонків лісових, як і птахів з України, розташовані на Балканському та Апеннінському півостровах.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження.

Охорона лісових біотопів від негативного впливу господарської діяльності людини.

Автори: А.М. Полуда, В.М. Попенко

ЖАЙВОРОНОК ПОЛЬОВИЙ

Alauda arvensis Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Жайворонкові – Alaudidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, із 13 географічних форм представлений номінативним підвидом *A. a. arvensis*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає всю територію Європи, крім невеликих ділянок у Фенноскандії та найпівнічніших районів її східної частини; в Азії суцільна область гніздування тягнеться від Уралу до Камчатки і узбережжя Охотського та Японського морів, а її північна межа проходить між 64-ю та 68-ю паралелями, тоді як південна – по середземноморському узбережжю Малої Азії, Закавказзю, півдню Казахстану, півночі Китаю; осередок гніздування є на північно-західному узбережжі Африки. Європейську популяцію виду становлять 44,3–78,8 млн пар; визнано, що вона перебуває у виснаженому стані і чисельність її знижується. Особливо великі угруповання сконцентровані в Росії – 14–32 млн пар, Польщі – 11,1–13,6 млн пар, Білорусі – 2,3–3 млн пар, Румунії – 2–3 млн пар, Іспанії – 1,295–3,78 млн пар, Німеччині – 1,2–2,05 млн пар, Франції та Туреччині – по 0,9–1,5 млн пар. В Україні гніздиться на всій території і чисельність становить 2,2–3,1 млн пар. В останні 5–10 років чисельність цього виду суттєво скоротилася, що пов'язано з інтенсифікацією сільгоспвиробництва, зокрема через збільшення у кільканадцять разів площ культур (кукурудза, соняшник тощо), на яких ці птахи не можуть гніздитися, і масове застосування агресивних пестицидів.

Особливості біології та міграції.

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Весняна міграція починається наприкінці лютого і триває до початку квітня, напрямом – північ. Оселяється на степових ділянках з розвинутою мезофітною рослинністю та у сільгоспугіддях. Гніздиться окремими парами. Гніздо влаштовує на землі серед трави. За один сезон буває два репродуктивних цикли: перші кладки – з першої половини квітня, другі – із середини травня до середини червня. Осінній відліт починається з кінця вересня і триває до листопада. Восени на території України мігрує за напрямками в діапазоні південь – захід. Птахи летять зграями вдень і ночі. У південних районах країни певна кількість цих жайворонків регулярно зимує. Особини, які належать до угруповань у Західній і Південній Європі, є осілими, тоді як північно-, центрально- та східноєвропейські птахи є мігруючими (крім тих, що у найпівденніших районах Східної Європи). Райони зимівлі птахів європейського походження розміщені в Західній і Південній Європі, на півдні Східної Європи, Близькому Сході, у Африканському Середземномор'ї.

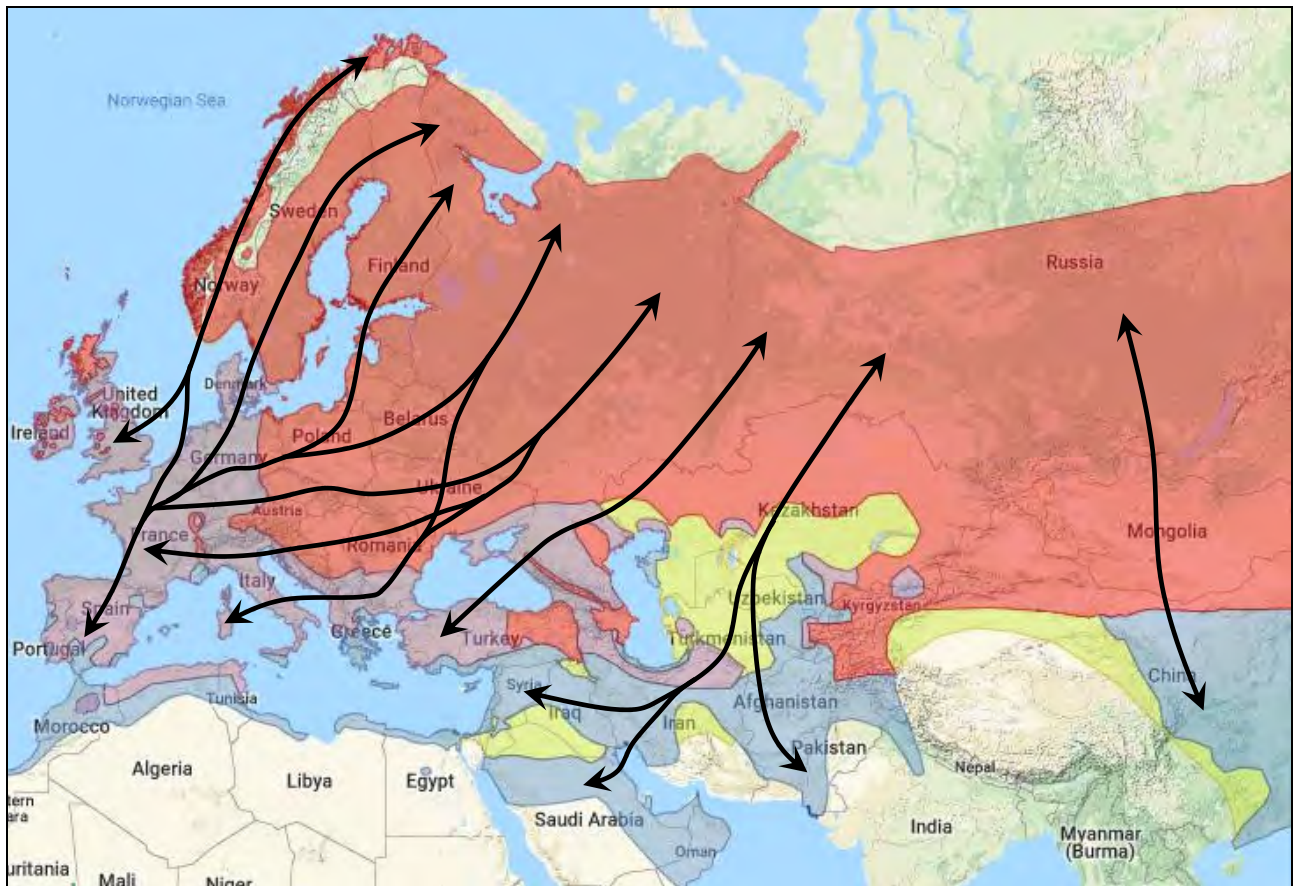
База даних Українського центру кільцювання птахів містить 2 звороти від жайворонків польових. Обидва є прямими: птахів кільцювали пташенятами у Волинській і Одеській областях і згодом виявили в Італії – одного в період осінньої міграції, другого на зимівлі. Птахи мігрували у південно-західному та південно-західно-західному напрямках.

Напевно, значний відсоток жайворонків польових, котрі походять з України, зимує в Західній Європі, зокрема у Франції та Німеччині. Про це свідчать дані візуальних спостережень за їхніми міграціями: значна кількість цих птахів у північній частині країни весною і восени переміщуються у широтному напрямку – весною на схід, восени на захід.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження від розорювання степових біоценозів, їх вибіркоче викошування для запобігання заростанню, обмеження використання пестицидів.

Автори: А.М. Полуда, В.М. Попенко

ЩЕВРИК ПОЛЬОВИЙ

Anthus campestris (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Плискові – Motacillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України, представлений однією із 3 географічних форм – номінативним підвидом *A. c. campestris* (деякі систематики вважають цей вид монотипним). Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає територію від Західної Європи, Балтії та Білорусі до Алтаю з Малою і Центральною Азією включно, а також Північно-західну Африку. Майже вся територія України входить у гніздовий ареал виду, крім гір. В Європі чисельність є доволі значною – 0,91–1,72 млн пар, проте тренд її невизначений. Значні гніздові угруповання налічують в Іспанії – 336,5–582 тис. пар, Туреччині – 200–400 тис. пар, Румунії – 150–250 тис. пар, Росії – 65–130 тис. пар, Хорватії – 17–23 тис. пар, Італії – 15–40 тис. пар, Польщі – 11–26 тис. пар. Гніздове угруповання в Україні оцінено в 27,5–44,5 тис. пар. У лісовій зоні трапляється дуже спорадично і на більшій її частині відсутній. У лісостеповій зоні є нечисленним. У Карпатах зник після 1950-х років, у Криму нечисленний. Порівняно з початком ХХ ст. чисельність популяції значно зменшилась через майже повне господарське освоєння степових угідь та інтенсифікацію сільського господарства.

Особливості біології та міграцій

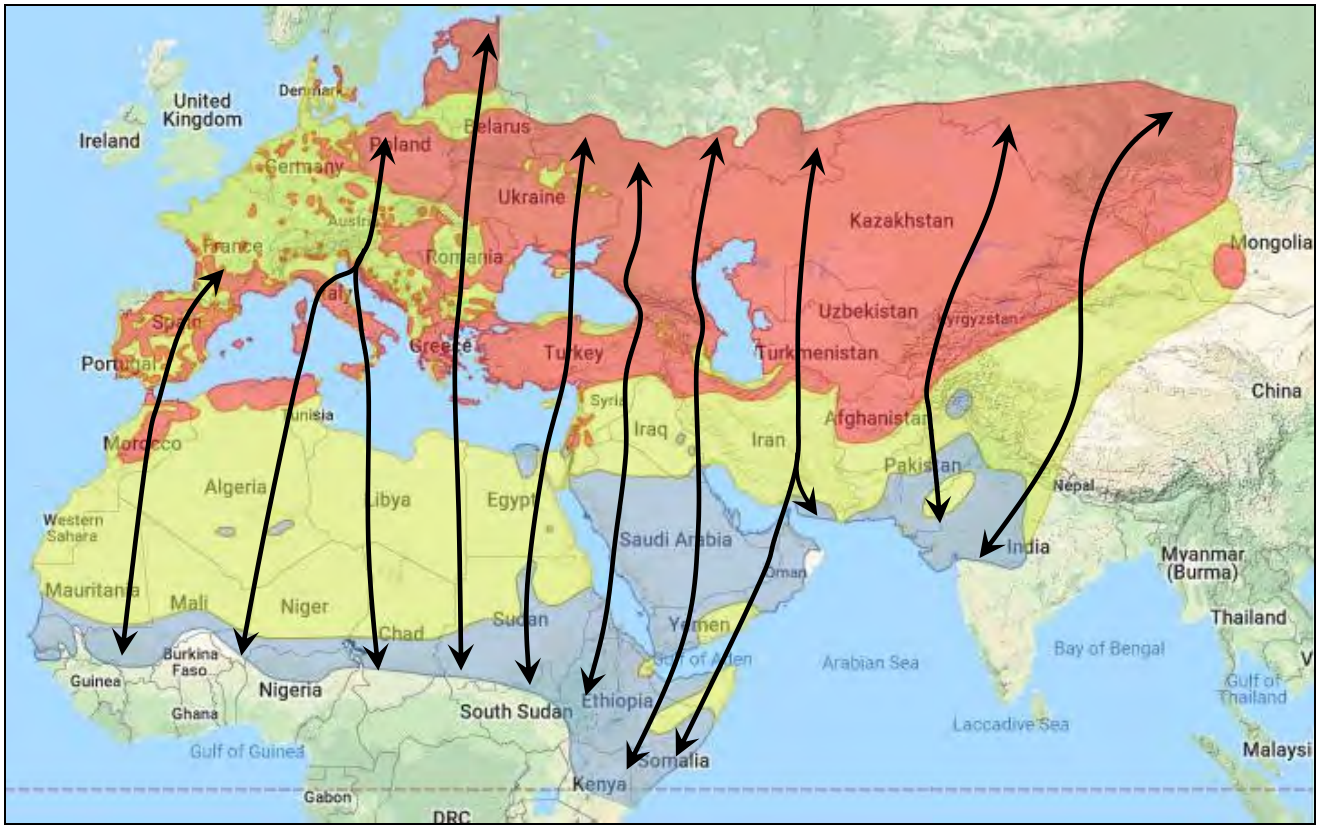
Гніздовий, перелітний птах. Прилітає в кінці квітня – на початку травня. Оселяється окремими парами або мікроколоніями в сухих місцях степового характеру. Нерідко гніздиться в розріджених шельюгових заростях на пісках, по сухих горбистих степах і піщаних рівнинах. Останнім часом став частіше траплятися на полях і вигонах, по схилах балок, де випасають худобу. Гніздова ділянка пари є досить великою, птахи її активно захищають. Гніздо мосять на землі в заглибленні. Масова поява пташенят припадає на кінець червня – початок липня. Осінній відліт триває з кінця липня до кінця вересня. Міграція відбувається в темну частину доби. Місця зимівлі виду розташовані в Африці в зоні Сахелю, на Аравійському півострові та в північно-західній частині Індії.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить тільки 1 зворот від щеврика польового. Зворот є прямим: під час весняної міграції 21 квітня птаха за кільцювали в Італії, і вже в період гніздування 8 липня його виявили на Львівщині.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона окремих мікроколоній, створення сезонних заказників у місцях гніздування виду.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись

ЩЕВРИК ЛІСОВИЙ

Anthus trivialis (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Плискові – Motacillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України, представлений однією з 2-3 географічних форм – номінативним підвидом *A. t. trivialis*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

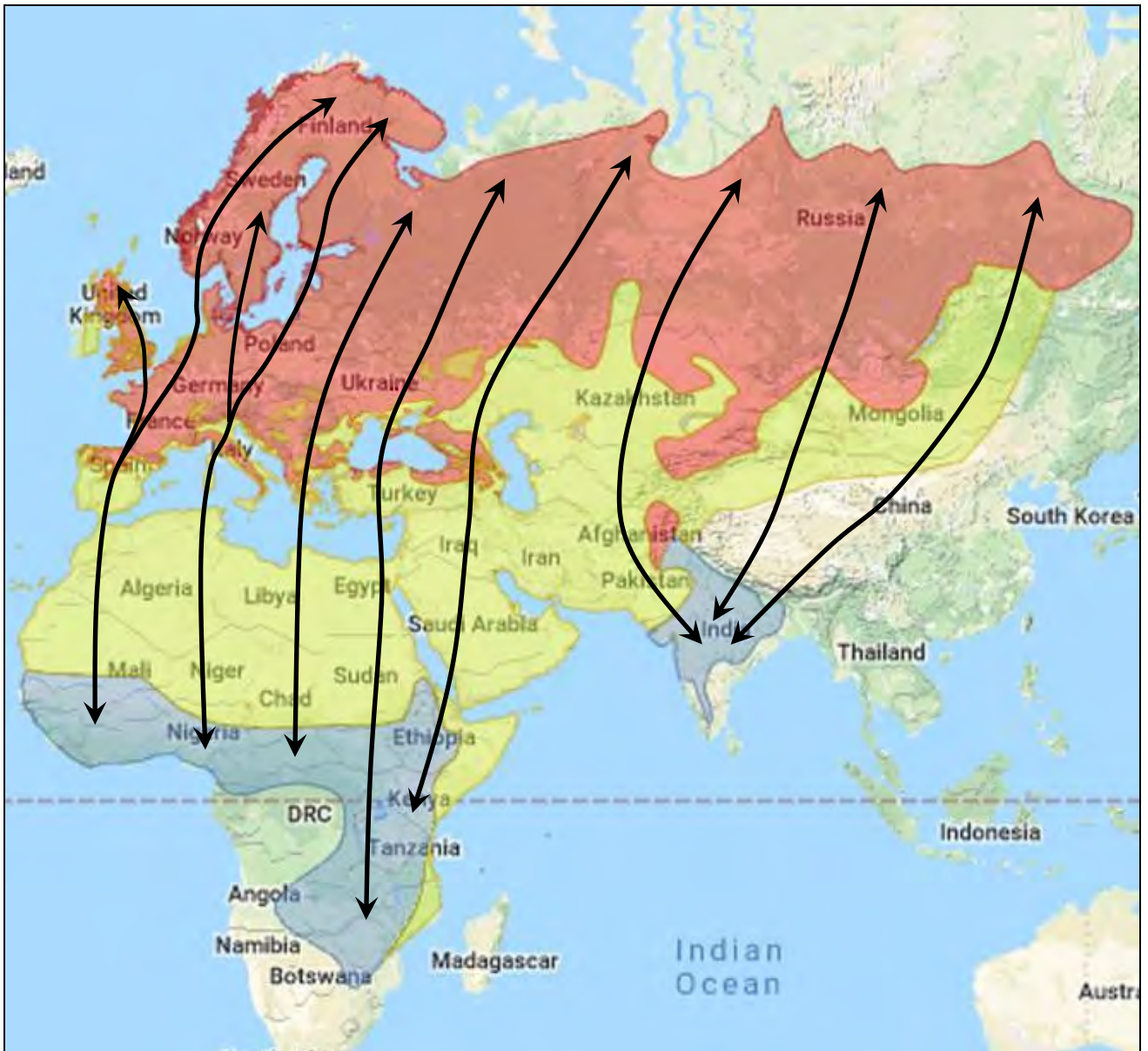
Гніздовий ареал виду охоплює майже всю територію Європи, крім більшої частини Піренейського, Апеннінського і Балканського півостровів та найпівнічніших районів її східної частини; в Азії ареал займає лісову і лісостепову зони від Уралу до Байкалу і Верхоянського хребта у Східному Сибіру. Південна межа проходить по північній частині Малої Азії, Закавказзю, далі вона піднімається і перетинає північ Казахстану, а східніше ареал охоплює Тянь-Шань і північ Монголії. Гніздовий птах у лісових біотопах всієї території України. У Карпатах трапляється до криволісся на висоті понад 1600 м н.р.м. У Криму гніздиться по всій гірсько-лісовій частині до верхньої межі лісу і околиць яйл. У степовій зоні є звичайним гніздовим птахом острівних лісових масивів, захисних лісосмуг. Популяцію виду в Європі становлять 26,9–38,1 млн пар. Чисельність виду скорочується: вирахувано, що за останні 10,8 року вона скоротилася на 25 %. Найчисленніші угруповання сконцентровані у Росії – 17–22 млн пар, Фінляндії – 1,8–2,1 млн пар, Швеції – 1,395–3,324 млн пар, Норвегії – 1–1,7 млн пар, Польщі – 0,91–1,1 млн пар, Білорусі – 0,8–1,2 млн пар, Румунії – 500–900 тис. пар, Естонії – 400–700 тис. пар. Чисельність популяції в Україні досягає 0,85–1,24 млн пар. У останні десятиріччя відбувається активне заселення видом степової зони, де птахи гніздяться в численних лісосмугах та інших насадженнях. Сприятливі зростанню чисельності може інтенсивне вирубування лісів, що призведе до збільшення площі біотопів цих щевриків – вони охоче заселяють старі лісосіки і ділянки з молодими лісопосадками.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Прилітає в кінці березня – середині квітня. Оселяється в лісах усіх типів, в т.ч. гірських, де є узлісся, галявини, вирубки, згарища тощо. Гнізда влаштовує завжди на землі по узліссях та галявинах біля пнів, повалених дерев, канав тощо. За літо буває дві кладки. У серпні птахи збираються в невеликі зграї, а у вересні відбувається їхній відліт. Мігрують значною мірою вночі, хоча досить часто, особливо восени, можна спостерігати активний проліт і у вранішні години. Території зимівлі виду розміщені в тропічній зоні Африки по обидва боки екватора, а також на півострові Індостан. Восени щеврики лісові, яких кільцювали у Німеччині, Швеції та Фінляндії, мігрували здебільшого в південно-південно-західному та південно-західному напрямках. У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих щевриків.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Особливих заходів для збереження цього виду вживати не потрібно.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись

ЩЕВРИК ЛУЧНИЙ

Anthus pratensis (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Плискові – Motacillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Підвидів не утворює, хоча деякі систематики виділяють 2 підвиди, з яких номінативний *A. p. pratensis* в Україні гніздиться і трапляється під час міграцій і зимівлі. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «NT» у Міжнародному червоний список IUCN).

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду розташований переважно в Європі, від північного узбережжя Біскайської затоки і півночі Румунії на північний схід до Уральських гір; лише незначною мірою він включає західносибірські райони. В Україні є звичайним гніздовим птахом Полісся та нечисленним в лісостеповій зоні. У Лівобережному Лісостепу поширений переважно в долинах приток Дніпра. В останнє десятиріччя відбувається розширення ареалу виду на південь. Нині його виявлено за 200–500 км південніше від найближчих раніше відомих місць перебування. У Європі гніздиться 9,67–15 млн пар. Найбільші угруповання зосереджені в Норвегії – 3,5–4 млн пар, Великій Британії – 1,8–2,3 млн пар, Росії – 1,2–2,5 млн пар, Ірландії – 0,727–1,869 млн пар, Швеції – 0,544–1,105 млн пар, Ісландії – 0,5–1 млн пар. Чисельність угруповання в Україні становить не менше 100 тис. пар. Стан європейської популяції не є задовільним: її чисельність скоротилася на 30 % протягом 11 років. Головним чинником негативного впливу на вид в Європі є інтенсифікація сільгоспвиробництва: розширення площі ріллі за рахунок зволжених територій; надмірне використання пестицидів, зокрема агресивних до різних груп тварин тощо.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Прилітає в кінці березня – на початку квітня. В Криму з'являється вже в кінці лютого. Проліт транзитних мігрантів закінчується до кінця квітня, коли місцеві особини приступають до гніздування. Оселяється мікроколоніями (2–8 пар) на заплавах луках, трав'янистих і мохових болотах. Гнізда розміщує на землі або купинах. Протягом одного гніздового періоду відбувається два цикли розмноження. Міграція триває у вересні – листопаді. Нерідко певна кількість птахів залишається зимувати в південних районах країни. Може траплятися взимку і в північних районах (Львівська, Київська обл.). Головні місця зимівлі виду розміщені в Західній і Південній Європі, Африканському Середземномор'ї, на Близькому Сході, в Ірані. У Західній Європі ці щеврики є осілими або частково мігруючими, тоді як птахи з північних і східних частин ареалу є мігрантами на відносно невеликі відстані. Західна Європа є областю зимівлі як місцевих птахів, так і птахів з Фенноскандії. Частина з них летить зимувати в Північно-західну Африку. Головні напрямки осіннього прольоту лежать в діапазоні між півднем і південним заходом. На деяких орнітологічних станціях у Західній Європі їхні масові міграції реєструють вдень, тому нерідко цих щевриків вважають денними мігрантами. Погодитись з цим важко, позаяк в Україні масові переміщення цих щевриків у денні

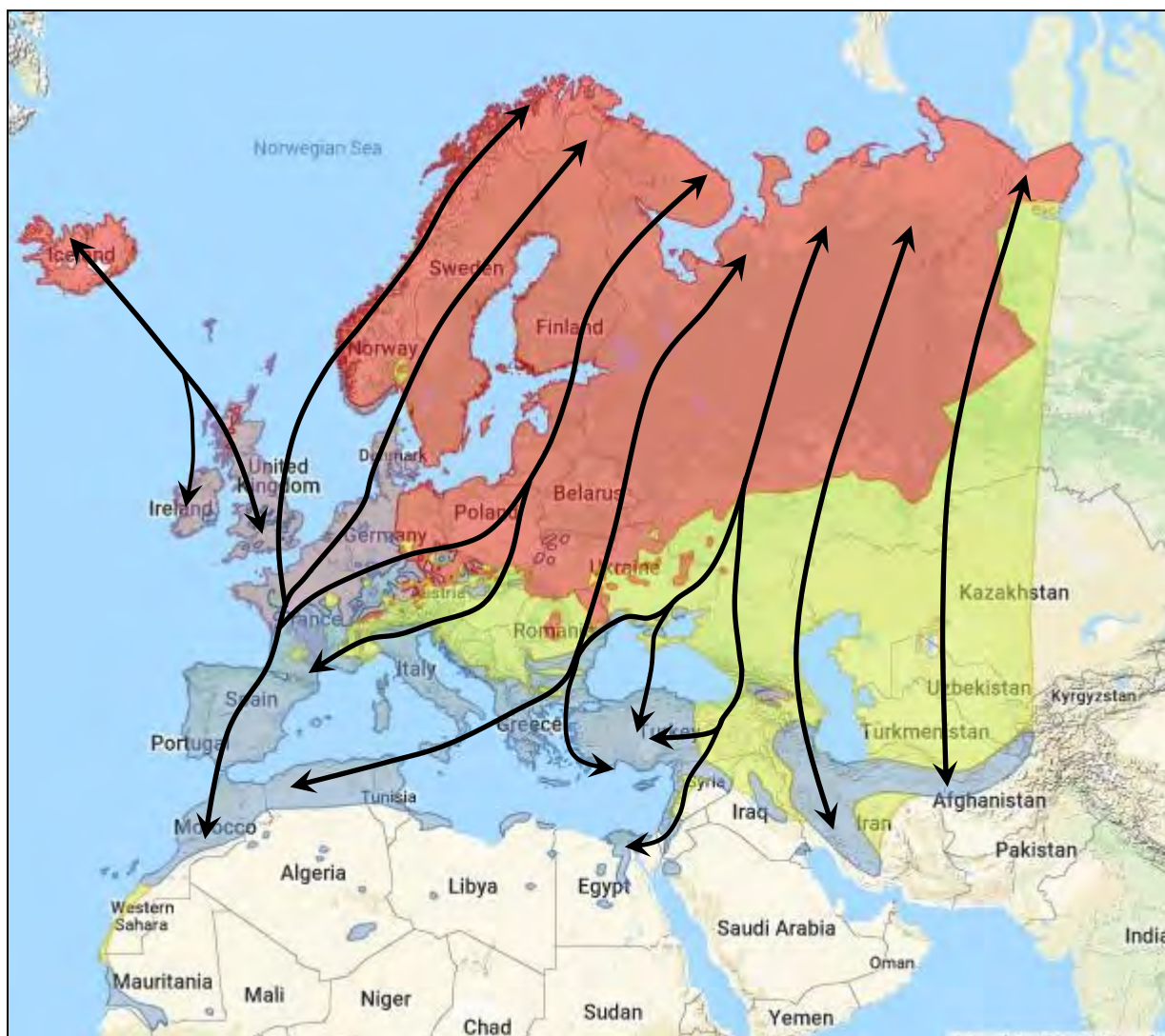
години не були зареєстровані. Напевно, головні міграційні перельоти вони здійснюють вночі.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих щевриків.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць гніздування цих птахів.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ЩЕВРИК ЧЕРВОНОГРУДИЙ

Anthus cervinus (Pallas, 1811)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Плискові – Motacillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Виділяють 2 підвиди, з яких в Україні трапляється західний підвид *A. c. rufogularis*, хоча більшість сучасних систематиків вважають вид монотипним. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений у тундровій і лісотундровій зонах Євразії. В Україні не гніздиться, трапляється лише під час міграцій. У межах тієї частини ареалу, яка розміщена в Європі, гніздиться 1,01–3,02 млн пар цього щеврика. Майже всі вони пов'язані з територією Росії. Невеликі гніздові угруповання є також у Норвегії – 7–15 тис. пар, Фінляндії – 1–2 тис. пар, Швеції – 80–600 пар. За експертними оцінками, стан популяції є безпечним. Чинники, що можуть загрожувати виду, не вивчені.

Особливості біології та міграцій

Пролітний птах. У весняний період трапляється в Україні в різних біотопах починаючи з кінця березня і до середини травня. Для гніздування обирає болотяні біотопи з рідкими кущами верби чи карликової берези. Восени в Україні перші птахи з'являються в середніх числах вересня, але головна маса цих щевриків пролітає у жовтні. Окремі зграйки можуть траплятися в північних районах (Сумська, Київська, Львівська обл.) до грудня. Проліт відбувається як вночі, так і в день. Під час сезонних міграцій ці щеврики летять як поодиночки у зграях щеврика лучного, так і невеликими окремими зграйками до кількох десятків особин. Головні райони зимового перебування птахів цього виду розміщені в Африці в зоні Сахелю, на її північному узбережжі, в долині нижньої течії Нілу, на Близькому Сході, у Південно-східній Азії. Окремі місця зимівлі виду розташовані в Італії, Греції та Туреччині.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих щевриків.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих заходів для збереження цього виду вживати не потрібно.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гаврись

ЩЕВРИК ГІРСЬКИЙ

Anthus spinoletta (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Плискові – Motacillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Представлений одією з 3-6 географічних форм – номінативним підвидом *A. s. spinoletta*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду є дуже мозаїчним: він включає гірські системи Європи (Піреней, Альпи, Апенніни, Балкани, Карпати), Кавказ і схід Малої Азії, гори Центральної Азії. В Україні гніздиться тільки в Карпатах. Європейське угруповання виду оцінюють у 1,62–3,16 млн пар. Найбільше цих щевриків гніздиться в Росії – 1–2 млн пар, Румунії – 170–340 тис. пар, Швейцарії – 150–200 тис. пар, Австрії – 75–100 тис. пар, Італії – 70–150 тис. пар, Франції – 25–50 тис. пар, Туреччині – 20–60 тис. пар. Стан виду визнано безпечним. Чисельність гніздового угруповання виду в Україні є невеликою – 1,3–2,4 тис. пар, і тенденції її змін не встановлено. Критичних негативних чинників для цього виду не виявлено.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. До місць гніздування в Карпатах повертається в квітні. Оселяється на субальпійських луках, вище верхньої межі букових і ялинових лісів, а також у пасмі сланців і на невеликих галявинах серед щільних заростей сосни гірської. Нижче 1000 м н.р.м. не трапляється. У літній період буває дві кладки. Осінній відліт триває у вересні – жовтні. Відомі рідкісні випадки пізньоосінніх та зимових реєстрацій виду в Криму. Місця зимівлі птахів європейського походження розташовані в Західній і Південній Європі, Малій Азії, на Близькому Сході, в окремих районах Північної Африки. Для щевриків гірських із центрально- та західноєвропейських угруповань характерними є вертикальні міграції: вони на зимовий період нерідко переміщуються за межі гірських систем і концентруються в зволжених біотопах у заплавах річок і поблизу озер. Значна частина птахів цих угруповань здійснюють більш дальні міграції – на Піренейській півострів та у Північно-західну Африку. Такий самий характер сезонних переміщень є властивим для щевриків з Кавказу і Малої Азії: частина птахів залишається поблизу рідних гір, а інша відлітає на багато сотень і тисяч кілометрів, досягаючи Єгипту, узбережжя Червоного моря або Перської затоки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від щевриків гірських. Найімовірніше, що птахи з Карпат зимовий період проводять переважно на півдні Балкан, незначна частина – на Закарпатті та Чорноморському узбережжі.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона субальпійських луків як біотопу гніздування цього виду.

Автори: Г.В. Фесенко, Г.Г. Гавриць

ПЛИСКА ЖОВТА

Motacilla flava Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Плискові – Motacillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України. Виділяють 11 підвидів, з яких в Україні гніздиться номінативний підвид *M. f. flava*, а на міграціях трапляються особини лапландського підвиду *M. f. thunberg* та *M. f. beema*. У приморських районах країни гніздяться плиски форми *feldegg*, яку одні дослідники вважають підвидом – *M. flava feldegg*, а інші виокремлюють у вид плиска чорноголова – *Motacilla feldegg* Michahelles, 1830. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає більшу частину території Європи (крім Піренейського та Апеннінського півостровів, Британських островів, Альпійського регіону); суцільна смуга ареалу тягнеться на схід до пониззя Єнісею, Байкалу і північно-західної частини Монголії; до нього також входять долина Нижнього Нілу і частково Північно-західна Африка. Гніздовий птах майже всієї території України, за винятком гір; у приморських районах, а також, можливо, на Закарпатті та Буковині поширена форма *feldegg* (на карті гніздовий ареал цієї форми в Україні позначений синім кольором). Чисельність популяції виду в Європі оцінюють у 9,63–16 млн пар. Найбільше цих плисок гніздиться у Росії – 3,5–5,5 млн пар, Польщі – 1,4–2 млн пар, Іспанії – 1,09–1,605 млн пар, Румунії – 0,85–1,7 млн пар, Фінляндії – 500–840 тис. пар, Білорусі – 470–530 тис. пар, Швеції – 241–484 тис. пар. Чисельність гніздового угруповання в Україні сягає приблизно 535–700 тис. пар. Європейська популяція перебуває у виснажливому стані: протягом останніх років реєструють негативний тренд - вважають, що протягом 14 років її чисельність скорочується на 25%. До чинників, що негативно впливають на стан виду, відносять: інтенсифікацію сільського господарства, зокрема застосування пестицидів, осушення заболочених земель, розорювання луків під поля зернових культур.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняний приліт відбувається з початку до кінця квітня. Гніздовими біотопами є: луки різних типів (переважно вологі у випадку гніздування форми *M. flava flava* або сухіші в разі гніздування форми *M. flava feldegg*) в річкових долинах, нерідко з багатою трав'яною та чагарниковою рослинністю. Оселяється також на купинисто-торфових болотах, полях і городах, сінокосах. Гніздиться окремими парами. Гніздо птахи мостять у невеликому заглибленні на землі серед щільної трави. Відкладання яєць припадає на травень – початок червня. Осіння міграція відбувається протягом серпня – вересня. Мігрують ці плиски переважно вночі, хоча їхні активні переміщення досить часто реєструють й у ранкові та вечірні години. Переліт проходить широким фронтом, проте в районах, так званих, міграційних мостів та на узбережжі морів утворюється концентрація птахів. Головні райони зимівлі виду розташовані в Африці південніше пустелі Сахари, а також на півострові Індостан. Птахи, яких відносять до форми *feldegg*, зимують у Східній Африці, зокрема в Ефіопії, Сомалі, Кенії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 4 дальніх звороти від плісок жовтих. Два з них стосуються птахів, яких і вперше, і вдруге відловили під час міграцій протягом одного річного циклу: одну пліску закільцювали 29 серпня у Болгарії, а повторно її виявили наступного року 20 серпня на Волині; другого птаха закільцювали 18 серпня у Львівській області, а наступної весни її зареєстрували 24 квітня у Греції. Третю пліску закільцювали у Румунії також під час осінньої міграції (6 вересня), а в наступний сезон розмноження її виявили на гніздуванні на Київщині. Усі ці звороти демонструють загальний меридіональний характер міграційних переміщень плісок жовтих. Останній зі зворотів пов'язує місця зимівлі і гніздування: птах зимував у Нігерії, а гніздився у Чернігівській області, тож відстань між зазначеними районами становила 4760 км, азимут 20°.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць гніздування виду від негативного впливу господарської діяльності людини.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко, Г.Г. Гаврись

ПЛИСКА ЖОВТОГОЛОВА

Motacilla citreola Pallas, 1776

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Плискові – Motacillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України; на гніздуванні представлений підвидом *M. c. werae*; під час міграцій можливе потрапляння особин номінативного підвиду *M. c. citreola*, які гніздяться на півночі європейської частини Росії та у Фінляндії; загалом виділяють 3 географічні форми. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду розміщений переважно в Азії і має веретеноподібний вигляд з меридіональною направленістю: займає арктичні та субарктичні райони від Білого моря до пониззя Єнісею, весь Західний Сибір і широку смугу від Білорусі та майже усієї України до Уралу, включає територію від Байкалу і Приамур'я до південних і південно-східних передгір'їв Гімалаїв, схід Туреччини. В Україні з'явився на гніздуванні у 1970-х роках і поступово розширив свій ареал на південь майже по усій території країни. Проникнення проходило з північного сходу по долинах Дніпра, Сіверського Дінця, Прип'яті та Південного Бугу. У європейській популяції налічують 162–373 тис. пар, і визнано, що вона перебуває у безпечному стані. Майже все це угруповання знаходиться в Росії; в інших європейських країнах чисельність плиски жовтоголової є незначною: в Туреччині – 2–6 тис. пар, Білорусі – 1–2,5 тис. пар, Литві – 100–200 пар, Латвії – 50–130 пар, Польщі – 50–60 пар. Сучасна чисельність угруповання виду в Україні становить 8,3–13,8 тис. пар. Стан виду в Європі є стабільним, тим паче, що він активно розширює свій ареал у західному напрямку. Потенціальним критичним чинником для цього виду може бути втрата місць гніздування, зокрема осушування боліт.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Весняна міграція триває з середини квітня до початку травня. Для гніздування птахи використовують заболочені купинисті заплавні луки, торфові болота з окремими чагарниками або без них. Гніздяться невеликими колоніями, мінімум 2–5 пар. Гнізда розміщують в ямці на землі або збоку купини під прикриттям пучка трави. Молодь, що вже літає, з'являється в кінці червня. У липні – серпні птахи збираються групами і кочують. Відліт з території України відбувається протягом серпня – початку вересня. Мігрують ці плиски у нічні години. На місця зимівлі птахи з північних районів Євразії прилітають протягом вересня, а відлітають у березні – квітні. Райони зимівлі виду розміщені на значній частині Південної та Південно-східної Азії, біля Перської затоки, подекуди в інших місцевостях Ірану, зокрема на південному узбережжі Каспійського моря.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих плисок.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона заболочених територій, де гніздиться вид, від негативного впливу господарської діяльності людини.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко, Г.Г. Гаврись

ПЛИСКА ГІРСЬКА

Motacilla cinerea Tunstall, 1771

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Плискові – Motacillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *M. c. cinerea*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає Західну, Південну і Центральну Європу, частково південь Скандинавії, Кавказький регіон і прилеглі райони Малої Азії, більшу частину Сибіру (крім північних районів, у тому числі в лісовій зоні), гірські система Центральної Азії, територію від Приамур'я і Далекого Сходу до центральних районів Китаю. В Україні гніздиться тільки в Карпатах та Гірському Криму. Чисельність європейської популяції оцінюють у 0,689–1,98 млн пар, і її стан є безпечним. Значні угруповання виду зосереджені в Румунії – 75–150 тис пар, Іспанії – 72,5–174 тис. пар, Ірландії – 53,8–192,3 тис пар, Італії – 40–80 тис пар, Великій Британії – приблизно 38 тис. пар, Німеччині – 33–59 тис пар, Туреччині – 30–120 тис. пар, Франції – 30–60 тис. пар. Чисельність популяції в Україні становить 9–13 тис. пар. У Гірському Криму ця плиска є нечисленною на гніздуванні, в Карпатах – звичайною в долинах невеликих річок та струмків. Невелика кількість птахів зимує у передгір'ях і біля водойм рівнинної частини країни. Чинниками, які можуть загрожувати виду, є деградація гніздових і кормових біотопів через діяльність людини, забруднення гірських річок тощо.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуєчий птах. Приліт до місць гніздування в Криму відбувається в кінці лютого – на початку березня; в Карпатах триває з кінця лютого – до початку квітня. Оселяється по берегах гірських річок, струмків та потічків, які поросли лісом або чагарником. Гнізда робить серед каміння на землі або у тріщинах скель. За один сезон буває дві кладки, але у високогірних місцевостях через зміщення строків репродуктивного циклу – лише одна. Молоді птахи, що добре літають, трапляються в Криму вже з третьої декади травня, хоча відомі реєстрації пізніх виводків і на початку липня. Осінній відліт триває з кінця вересня – у листопаді. У невеликій кількості зимує в передгір'ях і на водоймах решти території країни. Головні місця зимівлі виду розміщені в Західній і Південній Європі, на Британських островах, у Кавказькому регіоні, вздовж узбережжя Аравійського півострова, на півночі та північному сході Африки, у Південній та Південно-східній Азії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від цих плисок.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона долин гірських річок від негативного впливу господарської діяльності людини.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ПЛИСКА БІЛА

Motacilla alba Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Плискові – Motacillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 6 видів роду у фауні України, із 9-11 географічних форм, які виділяють, представлений номінативним підвидом *M. a. alba*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює майже всю Євразію, крім північної частини Таймиру, Південно-західної, Південної та Південно-східної Азії. Гніздиться по всій території України. В Карпатах може траплятися в горах на висоті до 1400 м н.р.м. там, де є споруди людини. Стан популяції в Європі є безпечним, а чисельність сягає 16,9–27,6 млн пар. Особливо значні угруповання виду сконцентровані в Росії – 7,6–12,6 млн пар, Іспанії – 1,95–2,605 млн пар, Білорусі – 0,8–1,2 млн пар, Польщі – 610–920 тис. пар, Німеччині – 550–950 тис. пар, Фінляндії – 430–580 тис. пар, Великій Британії – 410–520 тис. пар, Норвегії – 400–600 тис. пар. Загальна чисельність угруповання в Україні становить 465–620 тис. пар.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Прилітає рано, відразу після початку льодоходу на річках; іноді вже з кінця лютого, переважно в середніх числах березня і до початку квітня. Гніздування починається приблизно через місяць після прильоту. Оселяється в різноманітних біотопах; зокрема, належить до видів-синантропів, тобто тих, що гніздяться в населених пунктах. Гнізда може робити в природних заглибленнях річкових берегів, під мостами, в щілинах кам'яних парканів, під дахами тощо. За один сезон розмноження буває дві кладки. Осінній відліт розпочинається з початку вересня. Закінчується проліт в середині жовтня – на початку листопада. Під час післягніздових кочівель і міграції птахи можуть триматися невеликими групами. Мігрують ці плиски переважно вночі. Птахи європейського походження проводять зиму на Британських островах, у Південній та Західній Європі, північній частині Африки (за винятком найбільш посушливих районів Сахари і вологих тропічних лісів), на Аравійському півострові, у Південно-західній Азії. Птахи, які гніздяться у Західній і Південній Європі, є осілими, а плиски білі з її північної і східної частин здійснюють міграції на тисячі кілометрів.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 дальніх звороти від плисок білих. Вони стосуються птахів, які гніздилися північніше нашої країни (Швеція, Ленінградська обл. Росії, Фінляндія), а під час міграцій їх зареєстрували у Львівській, Одеській та Рівненській областях. Цікавими є результати аналізу кільцювання птахів цього виду в таких країнах, як Німеччина, Швеція та Фінляндія. Плиски, яких мітили у Німеччині, восени летять переважно у південно-західному напрямку і зимують в Західному Середземномор'ї (Південна Франція, Іспанія, Марокко). Водночас птахи, які гніздяться в Швеції, мігрують у південно-південно-східному напрямку і проводять зиму на Близькому Сході (Єгипет, Ізраїль, південь Туреччини, Кіпр). У цьому регіоні зимують і

плиски білі з Фінляндії, тож щоб досягти його, вони мігрують у південному напрямку, тобто через територію України.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Послаблення чинника непокою в гніздовий період.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

СОРОКОПУД ТЕРНОВИЙ

Lanius collurio Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Сорокопудові – Laniidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 видів роду у вітчизняній фауні. Монотипний вид. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює майже всю Європу (крім більшої частини Піренейського півострова і Фенноскандії, північних районів Східної Європи), лісову зону Західного Сибіру, більшу частину Центральної Азії, Малу Азію. Звичайний гніздовий вид усєї території України. Європейська популяція цього сорокопуда сягає 7,44–14,3 млн пар, і її стан оцінено як стабільний. Найчисленніші угруповання налічують у Росії – 2,5–5 млн пар, Румунії – 1,6–3,6 млн пар, Польщі – 0,74–1,1 млн пар, Туреччині – 400–800 тис. пар, Болгарії – 400–600 тис. пар, Хорватії – 300–500 тис. пар, Іспанії – 131,5–245 тис. пар. Угруповання виду в Україні становить 350–460 тис. пар, і його стан у цілому є стабільним. Чинниками, що негативно впливають на вид, є: втрата і деградація гніздових біотопів (розорювання перелогів); масове застосування небезпечних пестицидів, що збіднює кормову базу птахів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Навесні з'являється в кінці квітня – на початку травня. Характерні місця перебування – напіввідкриті ландшафти з чагарниками, вирубки, узлісся, полезахисні лісосмуги, заплавні ліси, яри і балки з заростями кущів. Гніздиться окремими парами. Гнізда розташовує в гущавині чагарників (на бузині, шипшині, терені) або на молодих деревах. Відліт триває з середини серпня до кінця вересня. Мігрують сорокопуди виключно вночі. Райони зимівлі виду розташовані у південній частині Африки, південніше вологих тропічних лісів. Сезонні переміщення сорокопуда тернового є прикладом, так званої, петлеподібної міграції. Восени переважна частина птахів з Північної, Західної та Центральної Європи летить до східної частини Середземномор'я. Зокрема, птахи західноєвропейських угруповань (наприклад, іспанських чи південнофранцузьких) спочатку мігрують на схід, а на півночі Італії повертають на південний схід. Зазвичай сорокопуди перетинають Середземне море східніше меридіану 20° і далі летять на південь до районів зимівлі. Весною міграція проходить значно східніше: птахи летять у прибережній зоні сходу Африки до Аравійського півострова і, досягнувши Йорданії, Ізраїлю та Сирії, повертають у бік своїх районів гніздування.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 4 дальніх зворотів від сорокопудів тернових. Усі ці звороти підтверджують загальну картину міграції виду: зокрема, вони ілюструють, що Східне Середземномор'я є важливим регіоном для сорокопудів під час міграції. Так, 3 птаха, які гніздилися в Миколаївській та Сумській областях і Латвії, восени прямували саме в цей регіон. Першого птаха 21 вересня зареєстрували у Сирії, другого – 31 серпня в Миколаївській області, третього – 2 серпня в Житомирській області. Останній зворот є прямий, і він показує, що вже в перших числах

серпня відбувається міграція птахів цього виду. Ще покажемо є четвертий зворот: пташеня закріплювали в Нідерландах, а 1 травня наступного року, коли птах вертався у район свого народження, його виявили на Закарпатті. Туди він міг потрапити тільки з Близького Сходу. Щоб опинитися на своїй батьківщині, далі цей сорокопуд мав летіти у західно-північно-західному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць перебування виду від негативного впливу господарської діяльності людини.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

СОРОКОПУД ЧЕРВОНОГОЛОВИЙ

Lanius senator Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Сорокопудові – Laniidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *L. s. senator*; загалом виділяють 3-4 географічні форми. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Занесений до Червоної книги України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Область гніздування виду включає південну частину Західної Європи, Південну Європу, Кавказ, частково Близький Схід, Закавказзя, Іран, Північно-західну Африки. В Україні трапляється під час міграцій; інколи його реєструють на гніздуванні в південних районах, зокрема в Криму. Європейська популяція становить 1,93–3,11 млн пар, і її чисельність зменшується – зокрема, протягом 12 років приблизно на 25 %. Найчисленніші угруповання виду налічують в Іспанії – 1,79–2,81 млн пар, Греції – 60–70 тис. пар, Туреччині – 30–90 тис. пар, Болгарії – 12–20 тис. пар, Португалії – 10–50 тис. пар, Хорватії – 10–20 тис. пар, Північній Македонії – 5–15 тис. пар. Під час весняної міграції чисельність в Україні може досягати 100 ос. і більше. Нині по півдню України проходить північна межа ареалу виду і можна припустити, що тут гніздиться кілька десятків пар. До чинників, які негативно впливають на стан виду, належать такі, як знищення місць гніздування внаслідок заліснення цих територій, значних пожеж, перетворення їх у сільгоспугіддя (рілля); використання небезпечних інсектицидів. Також на стан виду негативно впливає відлов птахів на шляхах міграції (острови і узбережжя Середземного моря) для харчування, зміна стану біотопів у районах зимівлі в зоні Сахелю через сильні регулярні посухи та інтенсифікацію аграрного виробництва.

Особливості біології та міграцій.

Рідкісний гніздовий і перелітний птах. Весною більшість птахів зареєстровано в період з 20 квітня до середини травня. Можливо, після короткого перебування в Україні, більша частина птахів здійснює зворотну міграцію на Балкани або в Малу Азію. Тримаються ці птахи у відкритих ландшафтах із заростями чагарників та окремими деревами, на галявинах і узліссях. Біологія виду в Україні не вивчена. Зареєстровано одну спробу гніздування в Криму і один раз спостерігали виводок цих сорокопудів. Відліт птахів з території Європи починається із середини серпня і триває до середини вересня. Мігрують птахи виключно вночі. Летять широким фронтом, перетинаючи Середземне море і пустелю Сахару. Область зимівлі виду включає зону Сахелю в Африці та прилеглі до неї райони тропічних лісів.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від сорокопудів червоноголових.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження.

Необхідний моніторинг місць можливого перебування цього рідкісного виду та встановлення режиму охорони ділянок, на яких птахи можуть гніздитися.

Автори: А.М. Полуда, В.М. Попенко

СОРОКОПУД ЧОРНОЛОБИЙ

Lanius minor Gmelin, 1788

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Сорокопудові – Laniidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 видів роду у вітчизняній фауні. Монотипний вид. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздового поширення виду охоплює південний схід Франції, Апенніни, Балканський регіон, майже всю південну половину Східної Європи, Центральну Азію (крім пустельних районів), Туреччину, Закавказзя, північні райони Іраку та західні райони Ірану. Майже вся територія України входить у гніздовий ареал виду; в лісах Карпат та Гірського Криму він не гніздиться. У більшості регіонів лісової зони та Лісостепу нині є рідкісним гніздовим, у степовій зоні – нечисленним або рідкісним. В Європі чисельність виду оцінюють у 331–896 тис. пар і зазначають, що вона є стабільною. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 150–400 тис. пар, Румунії – 65–130 тис. пар, Туреччині – 50–200 тис. пар, Болгарії – 12–20 тис. пар, Греції – 6–8 тис. пар, Угорщині – 3,3–4,5 тис. пар, Молдові – 3–5 тис. пар. Чисельність угруповання в Україні становить, ймовірно, 20–35 тис. пар. Стан популяції погіршується. Із середини 1970-х років відбувається швидке зменшення чисельності, особливо в північних і центральних регіонах. На стан виду негативно впливають деякі види сільськогосподарської діяльності: зокрема, збільшення площ монокультур, застосування агресивних інсектицидів, розорювання перелогів та природних степових ділянок.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весною з'являється з кінця квітня, міграція триває до кінця травня. Оселяється на узліссі насаджень різного типу поблизу відкритих угідь (полів, лук, степу), часто в околицях невеликих населених пунктів. Гніздиться окремими парами. Гнізда лаштує на деревах переважно колючих порід (акація, груша, маслинка тощо). Осінній відліт відбувається з кінця липня до середини вересня. Мігрують птахи у нічні години. Область зимівлі виду займає південь Африки (Намібія, Ботсвана, Південно-Африканська республіка). Як і сорокопуд терновий, сорокопуд чорноголовий здійснює петлеподібну міграцію. Ключовим регіоном під час міграції для нього є також Східне Середземномор'я. Осіння міграція європейських птахів через Африку відбувається у смузі між 20° і 30° меридіанами, а весною майже всі сорокопуди європейських та азійських угруповань мігрують значно східніше – через східну частину Танзанії, Кенії, Ефіопії, а також через Сомалі, Аравійській півострів. На півночі Аравії напрямки переміщення більшості птахів міняються. Східноєвропейські птахи продовжують мігрувати в північному напрямку, центрально- і південноєвропейські – летять у західно-північно-західному і північно-західному напрямках, азійські – мігрують у північно-східному напрямку (ті, які не змінили напрямку руху ще раніше, – у південній половині Аравії).

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від сорокопудів чорнолобих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона виду від негативного впливу господарської діяльності людини.

Автор: А.М. Полуда

СОРОКОПУД СІРИЙ

Lanius excubitor Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Сорокопудові – Laniidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють від 12 до 20 географічних форм. В Україні на гніздуванні представлені 3 підвиди – номінативний *L. e. excubitor*, лісостеповий *L. e. homeyeri* та степовий *L. e. pallidirostris*. Перший з них поширений у північних та північно-східних областях, другий – у Карпатському регіоні та лісостеповій зоні Лівобережної України, третій – у Приазов'ї. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «LC» у Міжнародному червоному списку IUCN). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає лісову зону Європи і Західного Сибіру. Через територію України проходить його південна межа: вид гніздиться в усіх поліських (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська і Сумська) та прикарпатських областях (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька і Закарпатська), а також у західній частині Поділля; випадки гніздування відомі для Полтавської, Черкаської, Донецької областей та Криму. В осінньо-зимовий період трапляється на всій території країни. В Європі гніздиться 69–176 тис. пар цього виду, і визнано, що популяція перебуває у виснаженому стані. Найбільші угруповання виду сконцентровані в Польщі – 23–49 тис. пар, Румунії – 15–50 тис. пар, Росії – 10–15 тис. пар, Фінляндії – 7–23 тис. пар, Швеції – 4–8 тис. пар, Німеччині – 2,1–3,2 тис. пар. В Україні гніздиться 0,5–1 тис. пар. Більша частина українського гніздового угруповання зосереджена у Волинському Поліссі. Протягом майже всього ХХ ст. чисельність птахів, що гніздилися в Україні, була низькою. Із 1980-х років відбувається помітне збільшення чисельності на Поліссі та значне розширення гніздового ареалу.

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий, частково мігруючий вид. Відліт птахів північних популяцій, які зимують на території нашої країни, починається з середини лютого і триває протягом березня – першої половини квітня. Період гніздування в Україні припадає на квітень – липень. Моногам, гніздиться окремими парами. Найоптимальнішими для гніздування є зволожені біотопи (болота, луки) з масивами чагарників чи окремими кущами. Гніздиться також на великих лісових галявинах, згарищах, лісосіках, узліссі. Гнізда влаштовує на кущах або невеликих деревах. Перші молоді льотні птахи трапляються вже в середині червня. Восени та взимку частина птахів переміщується у південні області України. Осінні переміщення тривають протягом жовтня – листопада. Взимку птахи кочують в пошуках місць багатих на корм. Місця зимівлі виду розташовані у південній частині лісової зони Європи, лісостеповій і степовій зонах Європи і Центральної Азії, Балканському регіоні та Малій Азії. Птахи західно- і центральноєвропейських угруповань є осілими, частина з них кочує на незначні відстані. Водночас сорокопуди сірі північно- і східноєвропейських угруповань, а також із Сибіру здійснюють справжні міграції на сотні і тисячі км. Так,

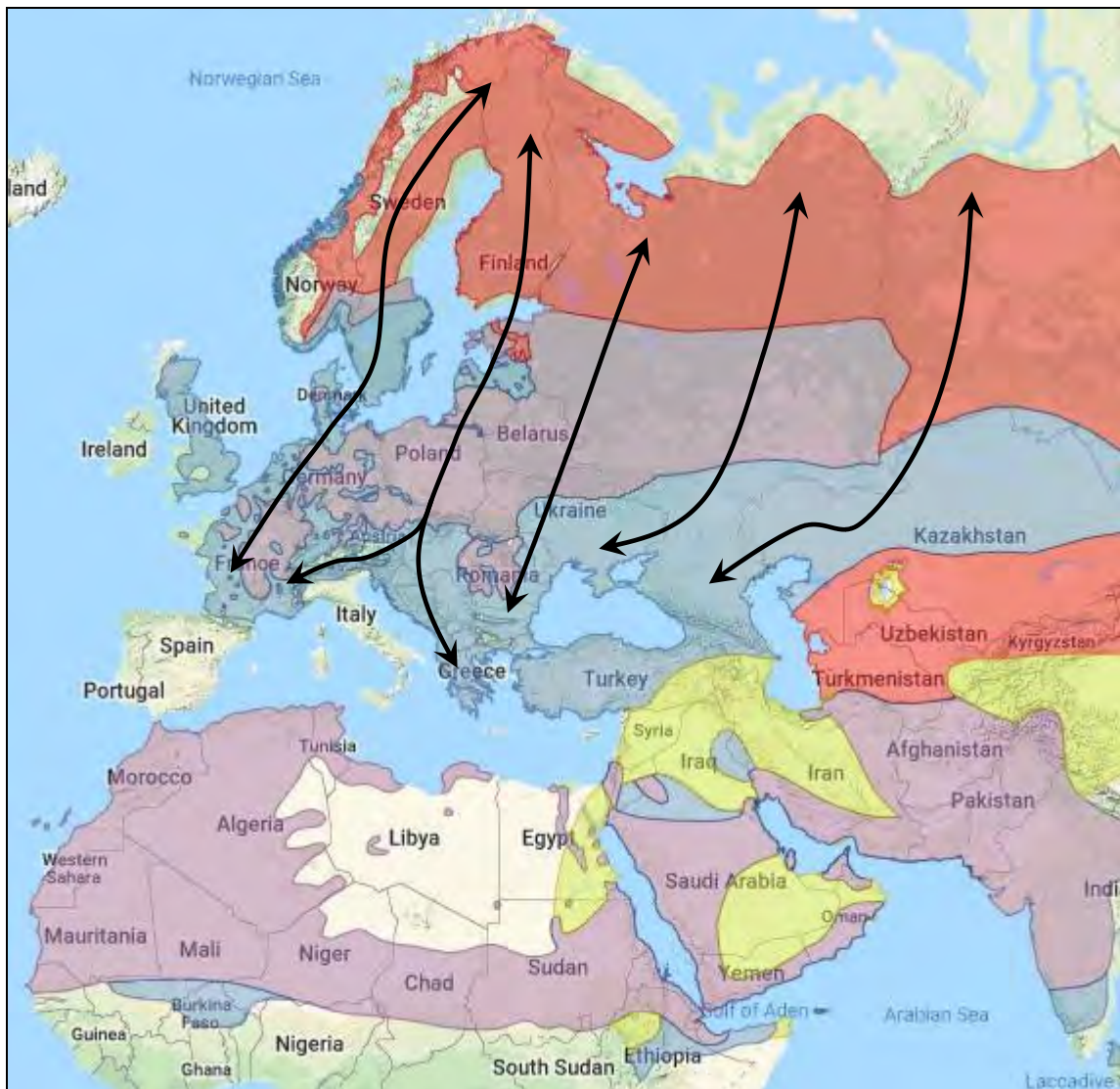
птахи з Фінляндії мігрують на зимівлю до Греції, Італії, Франції: вони долають відстань приблизно до 2 тис. км.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від сорокопудів сірих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження угідь, які є місцем гніздування сорокопуда сірого.

Автор: А.М. Полуда

ВИВІЛЬГА ЗВИЧАЙНА

Oriolus oriolus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Вивільгові – Oriolidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *O. o. oriolus*, хоча сучасні систематики вважають вид монотипним. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Південну, Західну і Центральну Європу, більшу частину Східної Європи (крім північного сходу), південну половину Західного і Центрального Сибіру, північний схід Центральної Азії, Малу Азію, Північно-західну Африку. Гніздиться майже на всій території України, крім високогірних районів та безлісних ділянок у степовій зоні. Чисельність європейської популяції вивільги оцінюють у 4,37–8,02 млн пар і констатують, що вона перебуває у безпечному стані. Найбільші угруповання цього виду гніздяться у Росії – 1,4–3 млн пар, Іспанії – 0,85–1,275 млн пар, Польщі – 380–480 тис. пар, Туреччині – 350–600 тис. пар, Хорватії – 150–200 тис. пар, Румунії – 130–300 тис. пар, Білорусі – 120–160 тис. пар. Чисельність в Україні оцінюють у 140–190 тис. пар. Зміни клімату в майбутньому можуть негативно вплинути на стан виду.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. На місцях гніздування з'являється в другій половині квітня – середині травня. Оселяється в листяних і мішаних лісах, парках, садах, полезахисних лісосмугах, заплавах лісах тощо. Осінній відліт розпочинається з початку серпня і закінчується в кінці вересня. Належить до типових нічних мігрантів. Птахи летять поодиночі. Восени вивільги європейських угруповань найперше прямують до Східного Середземномор'я. Зокрема, східнофранцузькі та німецькі птахи спочатку дотримуються південно-східного напрямку, а у південно-східній частині Італії та на півдні Балкан вони міняють напрямок на південний і врешті досягають районів зимівлі. Напрямки осінніх переміщень східноєвропейських птахів знаходяться у діапазоні південь – південний захід. Весною більшість європейських вивільг летить значно західніше порівняно з осінню: майже всі звороти від закільцьованих птахів локалізовані західніше 19° сх.д., тоді як осінні знахідки – східніше 17° сх.д. Тож міграція вивільг є петлеподібною. Райони зимівлі виду розташовані в тропічних лісах Африки по обидва боки екватора, а також майже на усій решті південної частини цього континенту.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 дальніх звороти від вивільг звичайних. Вони підтверджують петлеподібність міграції птахів цього виду. Перший зворот, який є прямим, свідчить про південно-східний напрямок переміщення молодої особини з Німеччини – 23 серпня її виявили в Миколаївській області. Другого птаха закільцювали 4 травня у Південній Італії, коли він повертався у місце гніздування, а через кілька років його зареєстрували 14 серпня у Хмельницькій області. Напевно, ця вивільга вже мігрувала у Східне Середземномор'я.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць перебування виду від негативного впливу господарської діяльності людини.

Автор: А.М. Полуда

ШПАК ЗВИЧАЙНИЙ

Sturnus vulgaris Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Шпакові – Sturnidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів або, за іншими класифікаційними системами, єдиний вид роду у фауні України. Виокремлюють 11-13 підвидів, з яких у північній частині України до межі, що проходить від Дністра на кордоні з Молдовою до Дніпра і далі до північно-східного узбережжя Азовського моря, гніздяться птахи номінативного підвиду *S. v. vulgaris*, а на решті території – птахи таврійського підвиду *S. v. tauricus*. Включений у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» та Додаток ІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії на гніздуванні поширений від Британських островів, півночі Скандинавії і півдня Франції до оз. Байкалу і Пакистану. В Україні гніздиться скрізь, крім високогір'я, а в зимовий період регулярно трапляється на півдні. Належить до наймасовіших видів птахів. У Європі гніздиться 28,8–52,4 млн пар. Одні з найбільших гніздових угруповань локалізовані в Росії – 4,5–7 млн пар, Німеччині – 2,8–4,5 млн пар, Франції – 2,6–5,2 млн пар, Польщі – 2–2,5 млн пар, Великій Британії – 1,7–2,2 млн пар, Румунії – 1,5–3 млн пар, Білорусі – 1,5–1,7 млн пар. До цього ряду країн можна долучити й Україну, оскільки тут чисельність виду оцінено у 1,4–1,9 млн пар. Незважаючи на масовість шпака звичайного, його включають до групи видів, чисельність яких знижується. Головною причиною такої тенденції вважають збіднення кормової бази цих птахів. Зумовлено це скороченням площ пасовищ і перелогів з одночасним збільшенням площ монокультур та полів, на яких проводять літню і осінню оранки. Певний негативний вплив має також недостатня кількість місць гніздування.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. На півдні України перші шпаки на місцях гніздування з'являються на початку березня. Зрідка так трапляється і на півночі країни, проте частіше їхня поява відбувається тут в середині березня. Міграція триває протягом березня – квітня. Під час весняної міграції шпаки летять невеликими зграями. Оселяються вони в мішаних і листяних лісах, садах і парках, захисних лісосмугах і урвищах. Гніздові ділянки обирають так, щоб поряд були відкриті території: лучні або сільськогосподарські угіддя, на яких вони збирають корм. Місцями гніздування їм слугують дупла дерев, нори і тріщини в стінках урвищ, штучні гніздівлі. Гніздяться як окремими парами, так і колоніями там, де є скупчення місць, придатних для влаштування гнізд, наприклад в густо розміщених норах або щільно розвішаних шпаківнях. Протягом одного сезону розмноження буває два цикли гніздування. Пташенята першого виводку після вильоту з гнізд одразу починають формувати суто молодіжні зграї. Із середини червня до кінця серпня триває передміграційний період, коли шпаки поступово гуртуються у величезні зграї і кочують у відкритих ландшафтах. У зграях збираються по кілька сотень або тисяч птахів. Щільність птахів у зграях значна, і перельоти таких зграй можна порівняти з пересуванням грозової хмари. Частина молодих птахів протягом червня – липня

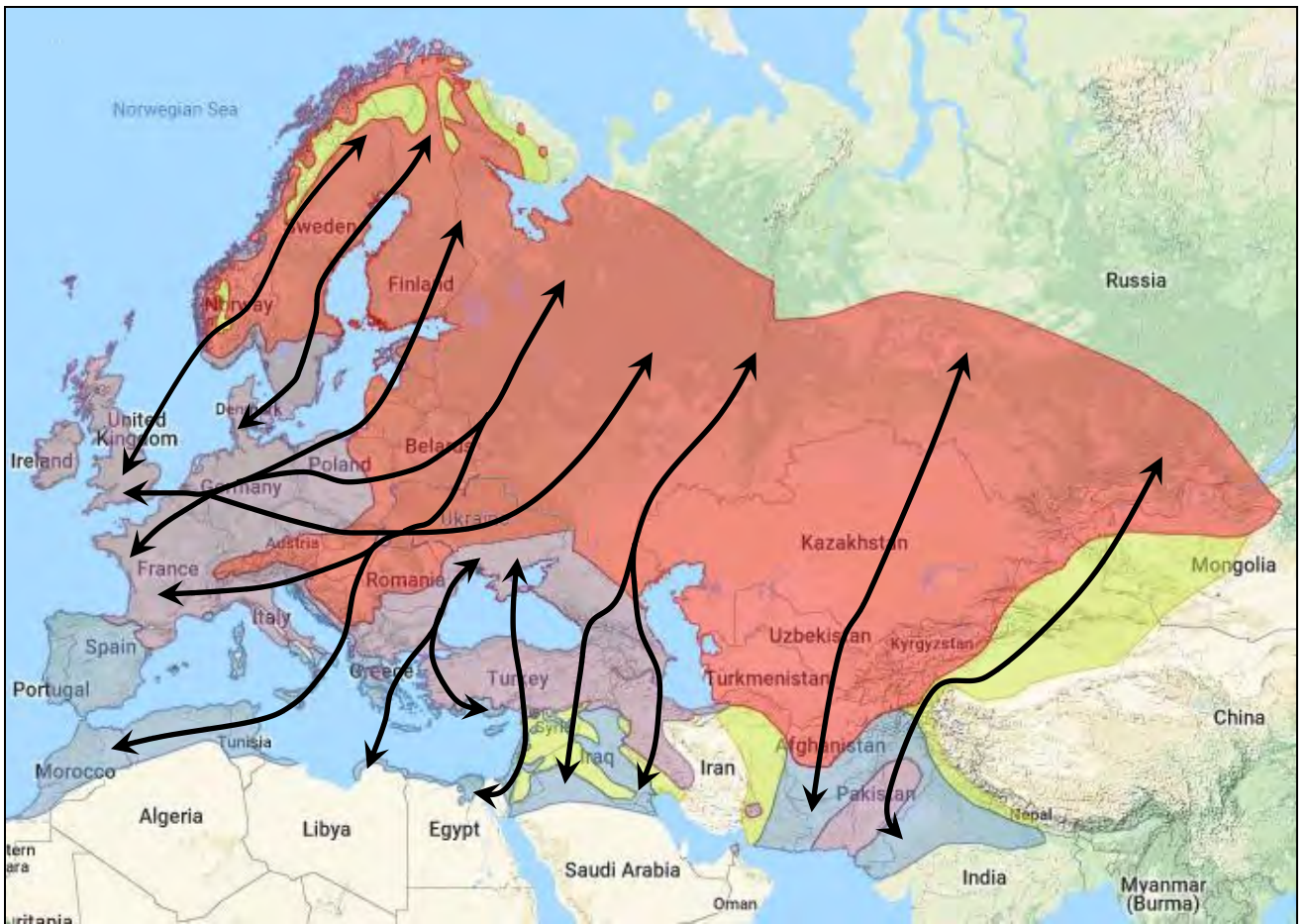
здійснюють, так звану, літню міграцію: вони перелітають на тисячу і більше кілометрів у місця зимівлі. Відліт шпаків до районів зимівлі триває також протягом усієї осені. Деяка кількість птахів залишається зимувати на півдні країни, тримаючись відкритого суходолу. Окремі групи можуть траплятися північніше, зазвичай на сміттєвих звалищах поблизу великих населених пунктів. Мігрують шпаки у світлу і темну частини доби. Відома така закономірність для євразійської частини гніздового ареалу виду: з просуванням від заходу Європи на схід міняється ступінь міграційності шпаків – від повної осілості у Західній, Південній та частково Центральній Європі (у позагніздовий період вони кочують по невеликій території) до типових міграцій птахів із Північної та Східної Європи. Райони зимівлі виду розташовані на Британських островах, півдні Скандинавії, в Західній, Південній і значною мірою в Центральній Європі, на півдні Східної Європи, у Малій і Південно-західній Азії, на Близькому Сході, африканській частині Середземномор'я (переважно на північному заході). Згідно даних Фінського центру кільцювання птахів, майже 100 % зворотів шпаків з цієї країни в періоди міграції і зимівлі локалізовані в країнах навколо Балтійського та Північного морів. З території України немає жодного звороту від птахів з Фінляндії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 155 дальніх зворотів від шпаків звичайних. Серед них значна частина (63 звороти) стосується птахів, які гніздилися чи з'явилися на світ в Україні. Аналіз розподілу цих шпаків по районах зимівлі показує, що птахи з північних і західних областей холодну пору року проводять у західноєвропейських країнах (Бельгія, Нідерланди, Франція, Велика Британія). До переліку країн зимового перебування птахів з України потрапив і Туніс, де зимували 6 птахів, за кільцювання у Івано-Франківській, Львівській, Рівненській і Житомирській областях. У Греції та Італії зимують птахи майже з усієї території України – від Львівської до Харківської і Миколаївської областей. Водночас шпаки з південних регіонів (від Донеччини до Криму і Одещини) летять на зимівлю на південь – до Ізраїлю, Лівану, Сирії, Туреччини, Кіпру, Болгарії. Найдовший переліт здійснив шпак із Житомирської області: він полетів зимувати в Португалію і подолав 3025 км. Певна частина шпаків з України летить на зимівлю на південний схід – є реєстрації окремих особин у Грузії та Іраку. Територія України є транзитною для птахів цього виду майже зі всіх регіонів європейської частини Росії (45 зворотів): їх реєстрували у нас зазвичай у періоди міграції.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Поширення відомостей про цей вид як про такий, що є захисником від шкідників у садівництві та городництві; використання штучних гніздівель для приваблення птахів.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ШПАК РОЖЕВИЙ

Sturnus roseus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Шпакові – Sturnidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Південно-східну Європу, Малу та Центральну Азію, Закавказзя. В Україні гніздиться переважно в південних областях; випадки гніздування реєстрували також у центральних і навіть північних областях країни. У Європі налічують 61–230 тис. пар; популяція перебуває у безпечному стані. До європейської популяції включають наймасовіше угруповання виду у Вірменії – 35–70 тис. пар, а також значні популяції в Росії – 15–50 тис. пар, Туреччині – 3–30 тис. пар, Румунії – від 250 пар до 24 тис. пар. В Україні, як і в інших європейських країнах ареалу, чисельність значно коливається по роках і інколи досягає 3–7 тис. пар. До зниження чисельності виду призводять зменшення кормової бази, зростання антропогенного пресу.

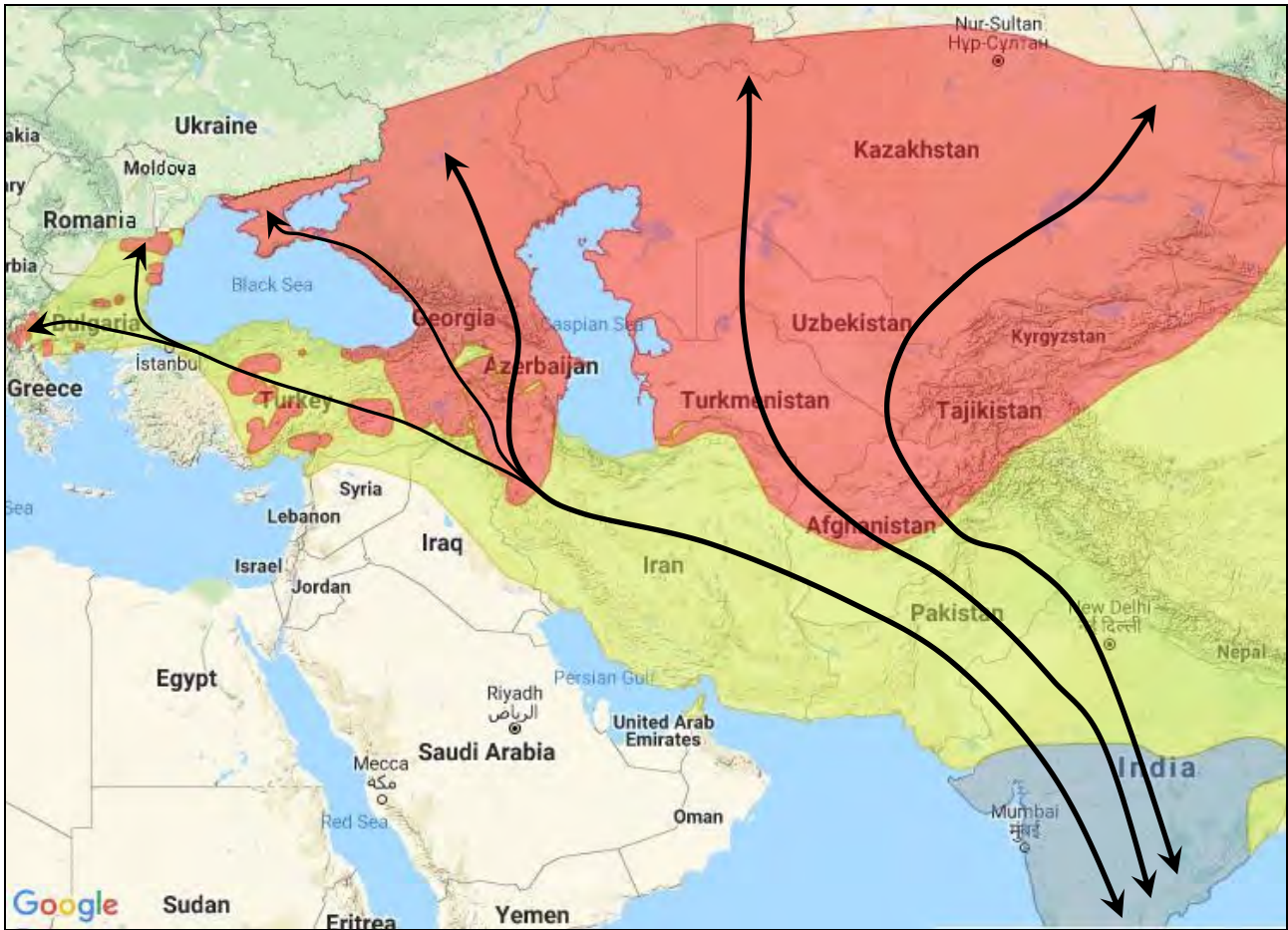
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Перебування виду в Україні має інвазійний характер, тобто чисельність шпаків рожевих, які гніздяться, значно коливається по роках. З місць зимівлі вони прилітають на початку травня. Оселяються переважно у скелясто-степових біотопах. Моногами. Гніздяться щільними колоніями у вапнякових скелях, осипах, лесових берегових урвищах, під стріхами будівель. Відкладання яєць відбувається у травні – червні. Після завершення гніздування молоді шпаки разом з дорослими мандрують зграями. Осіння міграція триває у серпні – вересні. Птахи мігрують у світлу частину доби. Область зимівлі виду займає південну половину півострова Індостану і о. Шрі-Ланку. У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від шпаків рожевих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць гніздування виду з наданням їм статусу сезонних заповідних об'єктів.

Автор: А.М. Полуда

СОЙКА ЗВИЧАЙНА

Garrulus glandarius (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Воронові – Corvidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у вітчизняній фауні. Виділяють від 27 до 35 підвидів. В Україні гніздяться номінативний підвид *G. g. glandarius* (материкова частина країни) та кримський підвид *G. g. iphigenia* (Гірський Крим), на сході країни віднедавна став траплятися кавказький підвид *G. g. krynicki*. Включений у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» та Додаток ІІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду займає майже всю Європу (крім півночі Фенноскандії, північних районів європейської частини Росії та південно-східних степових районів), південну частину лісової зони і лісостепову зону Сибіру, Малу і північно-західну частину Передньої Азії (включаючи всю територію Туреччини), лісову зону від Далекого Сходу до Індокитаю включно, південні передгір'я Гімалаїв, Північно-західну Африку. В Україні на гніздуванні трапляється майже на усій території, крім найпівденніших районів степової зони; зимує скрізь. У Європі популяція виду становить 7,48–14,6 млн пар. Найбільші угруповання зосереджені в Росії – 1,3–2,7 млн пар, Іспанії – 1,07–1,65 млн пар, Туреччині – 0,6–2 млн пар, Німеччині – 540–870 тис. пар, Польщі – 470–520 тис. пар, Франції – 0,4–1 млн пар, Італії – 300–500 тис. пар. Чисельність сойок, які гніздяться в Україні, оцінюють у 225–320 тис. пар. Вид перебуває у безпечному стані, і його чисельність зростає.

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий та інвазійний вид. Гніздові ділянки птахи займають у квітні. Оселяються окремими парами в мішаних і хвойних лісах, садах і парках, полезахисних і шляхозахистних лісосмугах. Гнізда влаштовують на деревах і кущах. Трапляються випадки, коли сойки вимощують гнізда в нішах цегляної кладки розмішених в лісі будівель. Протягом одного періоду розмноження відбувається один цикл гніздування. Пташенята залишають гнізда у липні. У позагніздовий період сойки збираються в невеликі зграї і ведуть кочовий спосіб життя. Кожен рік можна спостерігати переміщення цих птахів: вони вилітають за межі лісових масивів, трапляються на безлісних територіях. Зазвичай ці переміщення мають кочовий характер. Так, на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка», що діяв на східному березі Київського водосховища, протягом 1974–2001 років щороку реєстрували такі переміщення: за один осінній сезон вздовж берега водосховища у південному напрямку пролітало від кількох сотень до 1–2 тис. сойок. Зазвичай птахи переміщалися на невеликі відстані – від кількох десятків до 100–200 км. Весною частина з них поверталася в райони свого народження. Але в окремі роки відбувалися справжні масові інвазії цього виду. На фоні успішного гніздування ці інвазії спричиняє неврожай одного з основних кормів сойок – жолудів. Саме така ситуація склалася у 1983 р. у Східній Європі і, можливо, в Західному Сибіру, що викликало масове виселення молодих цьогогорічних птахів: сотні тисяч, а можливо, і мільйони сойок летіли в західному напрямку на території від Балтійського до Чорного морів (на карті показані масштаби цієї інвазії). Тільки через район стаціонару «Лебедівка» тієї осені пролетіло

значно більше 10 тис. ос., і було відловлено 327 сойок. Восени як кочові, так і інвазійні переміщення відбуваються з середини вересня до кінця жовтня. Птахи летять у денні години нещільними зграйками до 20–50 ос. Мігрують вони на незначних висотах, зазвичай над верхівками деревонасаджень. Під час сезонних переміщень сойки зазвичай не вилітають за межі гніздового ареал виду.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 9 дальніх звороти від сойок звичайних. Із цих зворотів 6 датовані 1983 р., коли була масова інвазія сойок; усіх цих птахів закілювали на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка». Саме цих птахів потім зареєстрували в осінньо-зимовий період на значних відстанях від місця кільцювання: в Закарпатській області (598 км, переміщення на ЗхПдЗх), Румунії (617 км, ПдПдЗх), Угорщині (2 звороти: 752 км, ЗхПдЗх та 820 км, ПдЗх), Австрії (1175 км, ПдПдЗх). Від птахів, яких закілювали на стаціонарі під час кочівель, є 2 звороти: одну сойку через рік після мічення 1 грудня виявили у Житомирській області (164 км, ПдЗх), а другу – також наступного року 3 грудня у Чернігівській області (96 км, ПнСхВ).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих заходів охорони цей вид не потребує.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ГОРІХІВКА

Nucifraga caryocatactes (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Воронові – Corvidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Виділяють від 4 до 9 підвидів, з яких в Україні трапляються два: номінативний *N. c. caryocatactes*, який гніздиться, та сибірський *N. c. macrorhynchos*, який залітає на територію України під час інвазій. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає лісову зону від сходу Франції і південної частини Скандинавії до Чукотки і Далекого Сходу; його відгалуження охоплюють східні гірські системи Центральної Азії і частково центральні та південно-східні райони Китаю. В Україні гніздиться в Карпатах та спорадично у Волинському та Чернігівському Поліссі. На Поліссі донедавна не гніздився, хоча поодиноких птахів виявляли в гніздовий період в ялинниках на півночі Рівненської, Сумської і Чернігівської областей. Нині, ймовірно, відбувається поступове розселення виду в південному напрямку. Під час інвазій сибірського підвиду трапляється по усій території країни. В Європі налічують 0,370–1,1 млн пар і вважають, що стан виду є безпечним. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 210–770 тис. пар, Румунії – 50–100 тис. пар, Швейцарії – 20–30 тис. пар, Австрії – 15–30 тис. пар, Болгарії – 10–15 тис. пар, Італії – 8–20 тис. пар, Швеції – 7,2–14 тис. пар. Чисельність горіхівки в Україні становить 3,3–3,6 тис. пар. На стан виду можуть суттєво впливати вирубування старих хвойних лісів, які є місцем його існування.

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий та інвазійний птах. Надає перевагу хвойним лісам. Після закінчення гніздового сезону зазвичай веде осілий спосіб життя. У роки, коли успішне гніздування співпадає з неврожаєм насіння ялини або кедру, молоді птахи вимушені залишати територію, де вони з'явилися на світ. Горіхівки, які гніздяться в Європі (птахи номінативного підвиду), здійснюють кочівлі на відносно незначні відстані, і вони не бувають масовими, хоча птахи можуть з'являються за межами гніздового ареалу. Горіхівки сибірського підвиду здійснюють справжні масові інвазії: в певні роки завжди восени тисячі птахів з'являються не тільки в Поліссі і Лісостепу, а й у степовій зоні, в тому числі в Криму. Щоб потрапити зі своїх районів гніздування до України, горіхівки мають пролетіти не менше 2 тис. км. Зазвичай маршрути їхніх переміщень спрямовані на південний захід і захід. Весною назад вони не повертаються, а майже всі гинуть протягом осені та зими. Із 1968 р. відомо 10 інвазій сибірських горіхівок.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 зворот від горіхівки. Птаха за кільцювали 21 серпня 1968 р. у Фінляндії, а 26 жовтня того самого року його зареєстрували у Тернопільській області. Горіхівка перемістилася на 1273 км у південно-південно-західному напрямку. Саме того року відбувалася масова інвазія птахів із Сибіру.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Охорона старих хвойних лісових масивів у Карпатах і на Поліссі.

Автор: А.М. Полуда

ГРАК

Corvus frugilegus Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Воронові – Corvidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України, із 2 географічних форм, які виділяють, представлений номінативним підвидом *C. f. frugilegus*. Включений у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC» та Додаток ІВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює більшу частину Європи (крім майже усього Піренейського півострова, Апеннін, південної частини Балкан, майже усієї території Фенноскандії та північної половини Передуралля), південну частину Західного Сибіру, південно-східну частину Східного Сибіру, частково Малу Азію, більшу частину Центральної Азії (крім її західних і південних територій), північну і північно-східну частини Монголії, басейн Амуру, Далекий Схід, східну частину Китаю. В Україні гніздиться і зимує майже на усій території, за винятком гір; мігрує скрізь. У Європі чисельність оцінюють у 10–18 млн пар. Стан виду вважають безпечним. Найбільші угруповання налічують у Росії – 5–10 млн пар, Великій Британії – 1,12–1,43 млн пар, Білорусі – 600–800 тис. пар, Румунії – 350–420 тис. пар, Туреччині – 300–600 тис. пар. Угруповання виду в Україні становить 1,5–2,2 млн пар. До зменшення чисельності грака призводить вирубування полезахисних лісосмуг у степових районах, що позбавляє птахів місць гніздування, а також застосування гербіцидів і пестицидів на полях сільгоспкультур, на яких вони збирають корм.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, частково осілий і мігруючий вид. Весняна міграція граків починається наприкінці лютого з поступового розпаду їхніх зимових скупчень. Триває проліт зазвичай до початку третьої декади березня, інколи він затягується до початку квітня. Оселяються граки у високостовбурних деревостанах на узліссях лісових масивів, у насадженнях населених пунктів, лісопосадках різного типу. Зазвичай гніздяться колоніями, в яких налічують десятки і сотні гнізд. Інколи трапляється гніздування відокремлених пар, поряд з яким за кілька років може утворитися нова колонія. Розташовують їх переважно на значній висоті. Відкладання яєць відбувається у квітні. Пташенята масово залишають гнізда з початку червня. Після завершення гніздування, яке зазвичай настає у червні, дорослі і молоді птахи збираються у значні зграї, які кочують поза населеними пунктами і певний час можуть триматися на обраній території, здійснюючи регулярні перельоти з місць ночівлі в деревонасадженнях до кормових територій у відкритих ландшафтах. Уже з середини серпня граки спочатку у невеликій кількості з'являються в межах населених пунктів, в яких з часом утворюються їхні зимові скупчення. Початок осінньої міграції граків припадає на період з другої половини жовтня до першої декади листопада. Мігрують вони переважно в денні години зграями, які у період масового прольоту утворюють майже неперервний ланцюг птахів. Залежно від напрямку і сили вітру висота міграції може значно відрізнятись: при сильних зустрічних вітрах висота перельоту становить до 100–150 м, а при слабких вітрах різних напрямків і попутних різної сили

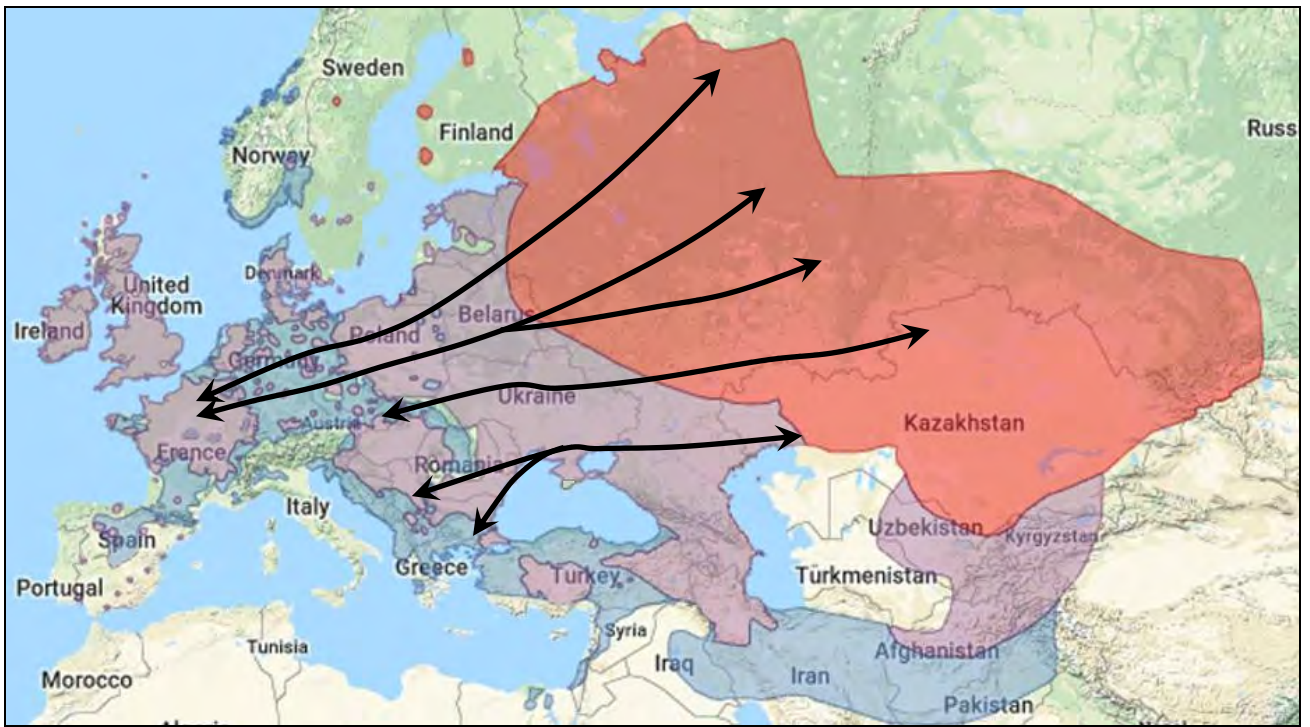
звичними висотами є 500–800 м. Переліт відбувається у західному та південно-західному напрямках. Частина птахів з півночі України мігрує до Центральної Європи, а граки з Поволзького регіону переміщуються в Придніпров'я. Міграція закінчується до початку грудня, і в цей час у багатьох населених пунктах України остаточно формуються зимові скупчення граків. Зокрема, в Києві в окремі роки зимує понад 150 тис. ос. Птахи європейського походження зимують західніше умовної лінії від Фінської затоки і східних меж Білорусі на північному заході до пониззя Волги на південному сході, а також у Малій Азії. Протягом останніх 70 років загальна картина міграцій цього виду докорінно змінилася. Якщо в середині ХХ ст. майже всі граки з території України відлітали на зимівлю до Південної та Західної Європи, зокрема до Франції та Італії, а на їхнє місце прилітали птахи з Поволжя, Південного Приуралля та Північного Казахстану, то вже у 1970-х – 1980-х роках міграційний шлях граків з України скоротився майже в 2 рази. Тоді птахи з південних областей зимували переважно на Балканах, а з північних і центральних – у Центральній Європі (Словаччина, Австрія, Угорщина тощо). У той період можна було спостерігати масові міграції граків. Так, через район орнітологічного стаціонару «Лебедівка» (Київське водосховище) протягом одного осіннього сезону пролітало 15–100 тис. граків. Уже з середини 1990-х років відбулося зміщення термінів прольоту на 15–20 днів у бік пізніших дат – на листопад і в декілька разів скоротилася чисельність мігруючих птахів. За два перших десятиліття ХХІ ст. міграції граків в Україні майже припинилися – вони стали осілими. Напевно, це спричинено глобальним потеплінням та деякими видами діяльності людини, які створюють можливість цим птахам успішно проводити зимовий період у місцях їхнього гніздування. На карті представлено міграційні переміщення граків, які відбувались у 1970-х – 1980-х роках ХХ ст.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 449 дальніх зворотів від граків. Вони відображають зміну загальної картини міграцій цього виду протягом майже 90 років. Найперший зворот стосується птаха, якого за кільцювали пташеням у 1930 р. у Харкові і в першу його зимівлю виявили в Австрії біля м. Зальцбург (відстань перельоту становила 1721 км). До 1970-х років граки здійснювали найдовші перельоти: птахів з північних областей України реєстрували у Франції (2322 км), з Херсонської області – у Італії (1717 км) та Греції (1285 км). Після 1970-х років птахи з Київщини зимували в Угорщині (752–1132 км) та Чехії (952 км), тобто довжина їхніх міграційних маршрутів зменшилася майже вдвічі. У цей період на зимівлю в Україну прилітали граки зі сходу – найвіддаленішими регіонами були Казахстан (2072–2484 км) та Башкирія (1836 км). Певно, нині птахи з тих регіонів здійснюють не такі довгі перельоти.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих заходів охорони цей вид не потребує.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ОМЕЛЮХ

Bombycilla garrulus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Омелюхові – Bombycillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений однією з 2-3 географічних форм – номінативним підвидом *B. g. garrulus*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі гніздиться в лісовій зоні північної частини континенту, від півночі Швеції і Фінляндії до Чукотки, Камчатки і Далекого Сходу. В Україні трапляється тільки взимку та у період міграцій. В Європі гніздиться 1,08–2,11 млн пар. Майже вся європейська популяція зосереджена в Росії – 1–1,8 млн пар. В інших країнах ареалу чисельність угруповань становить: у Фінляндії – 59–160 тис. пар, Швеції – 20–146 тис. пар, Норвегії – 0,1–2 тис. пар. Стан виду визнано безпечним. Чисельність омелюхів, що прилітають на територію України в зимовий період, дуже коливається по роках – від кількох десятків тисяч до сотень тисяч. У зв'язку з тим, що птахи гніздяться в малодоступних тайгових лісах, антропогенний чинник мало впливає на стан популяції.

Особливості біології та міграцій

Пролітний, зимуючий птах. Перші омелюхи зазвичай прилітають в Україну в листопаді, а відлітають протягом лютого – квітня. Досить часто можна спостерігати цих птахів у різних районах країни і в першій половині травня. Залежно від широтного розташування місць розмноження омелюхів початок їхнього гніздування припадає на період з кінця травня по липень. Восени птахи починають відлітати з місць гніздування. Омелюхи є типовими кочовими птахами. На відміну від інвазійних видів, які виселяються в досить вузькому діапазоні напрямків, зокрема як горіхівки на південний захід – захід, переміщення омелюхів є різнонаправленими, і вони не мають постійних районів зимівлі. Про це свідчать дані кільцювання. На зимівлі омелюхи тримаються компактними згарами, в яких налічують від кількох десятків до сотень птахів. У пошуках ягід омели, горобини, глоду, калини вони нерідко масово з'являються в населених пунктах. Область зимівлі омелюхів простягається від півдня Скандинавії та півночі Балкан до узбережжя Японського і Східнокитайського морів. Лише в Європі вона незначною мірою співпадає з територією їхнього гніздування.

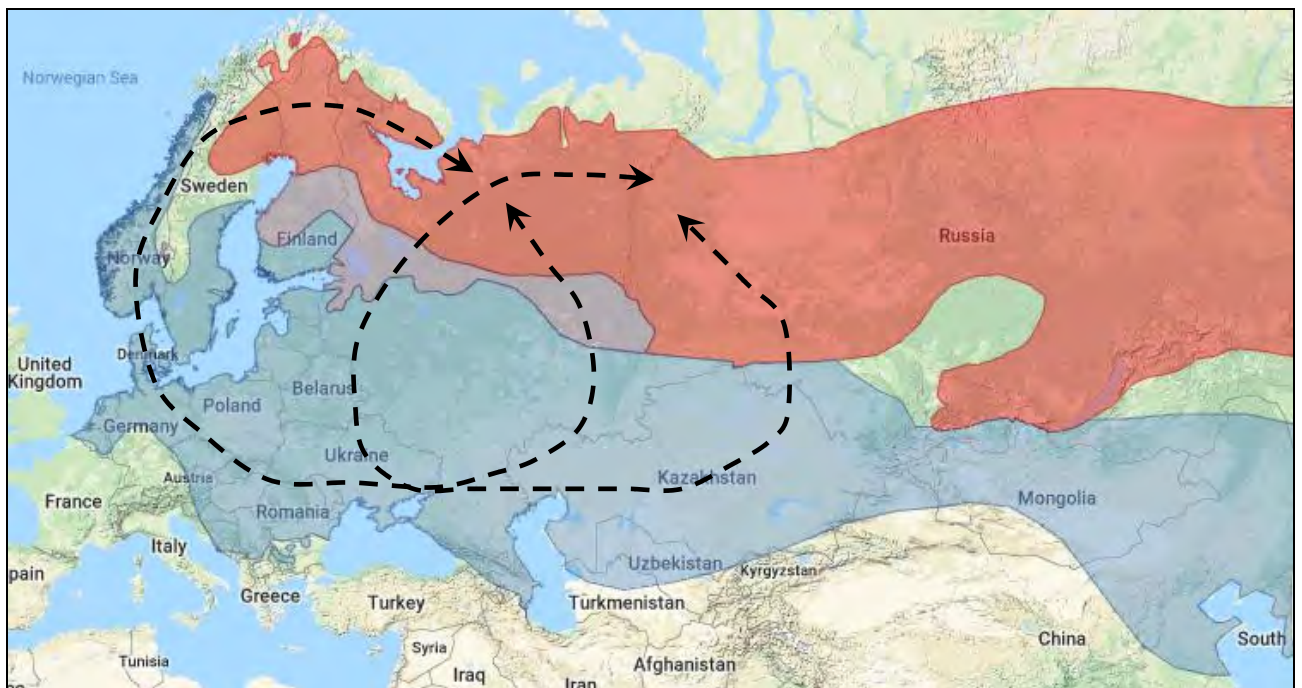
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 15 зворотів від закільцьованих омелюхів. Із них 5 зворотів є прямими: птахів закільцювали під час осінньої міграції і повторно зареєстрували протягом кількох наступних місяців. Із цих птахів 3 закільцювали у Швеції та Норвегії, тобто до моменту відльоту вони мали пролетіти понад 1 тис. км на захід чи південний захід від найближчих районів гніздування. Потім цих омелюхів виявили на території України у Львівській і Київській областях, тож азимут їхніх переміщення змінився на східно-південно-східний та південно-південно-східний напрямки. Саме непередбачувана зміна напрямків є ознакою того, що такі переміщення мають кочовий характер. Другою ознакою кочівель є непостійність районів зимівлі. Так, омелюх, якого закільцювали взимку в Ярославській області Росії, наступної зими

перебував на Львівщині (перемістився на 1276 км на ПдЗх від першого місця зимівлі); птах, який зимував у Норвегії, потім опинився в Харківській області (1984 км; азимут 123°, тобто ПдСх). Найпоказовішим є зворот від омелюха, якого взимку відловили на Рівненщині, а наступної зими його виявили в Читинській області Росії (5697 км, 88°, тобто Сх). Усі ці приклади свідчать, що омелюхи широко кочують по території Європи та Північної Азії в пошуках регіонів, де достатньо запасів об'єктів їхнього живлення (ягід горобини, омели, ялівцю тощо).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Створення насаджень із горобини, глоду, ялівцю та інших ягідних культур для підгодівлі птахів у зимовий період.

Автор: А.М. Полуда

КРОПИВНИК (ВОЛОВЕ ОЧКО)

Troglodytes troglodytes (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропивникові – Troglodytidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Географічна мінливість виражена надзвичайно сильно – виділяють приблизно 35 підвидів, з яких в Україні гніздяться два: номінативний підвид *T. t. troglodytes* (материкова частина країни) та *T. t. hircanus* (Гірський Крим). Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

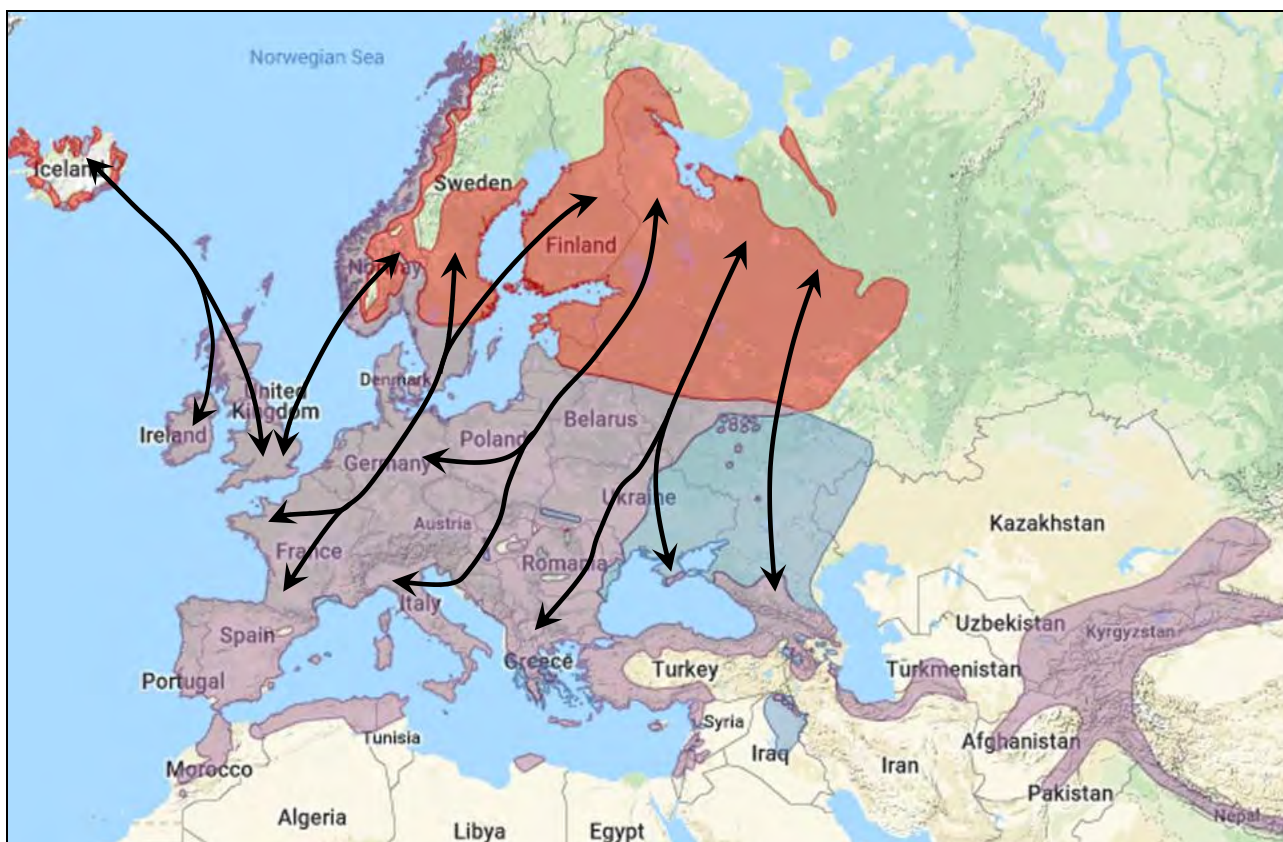
Гніздовий ареал виду займає більшу частину Європи (крім півночі Скандинавії, північно-східних та південно-східних територій), Кавказький регіон, частково Малу і деякі райони Центральної Азії, смугу від Приамур'я і Далекого Сходу до півдня Китаю, Північно-західну Африку. В Україні гніздиться в Карпатах, Поліссі, Лісостепу та Гірському Криму. Чисельність виду в Європі є досить високою, її оцінюють у 32,7–56,7 млн пар. Стан популяції стабільний. Найзначніші гніздові угруповання зосереджені у Великій Британії – приблизно 8,6 млн пар, Ірландії – 4,545–12,372 млн пар, Франції – 4–7 млн пар, Росії – 3–5 млн пар, Іспанії – 2,755–3,595 млн пар, Німеччині – 2,5–3,35 млн пар, Португалії – 1–5 млн пар, Італії – 1–2,5 млн пар. В Україні гніздиться 140–160 тис. пар. У жодній частині гніздового ареалу виду, в т.ч. на території України, зменшення чисельності не відбувалося. До значної смертності птахів цього виду можуть призводити суворі погодні умови під час їхньої зимівлі.

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий, перелітний вид. У північній частині ареалу ці птахи є повністю перелітними, тоді як на півдні – осілими. Заселяють різні типи лісу. Одна з головних вимог до біотопу – це наявність густого підліска, куп хмизу тощо. Гніздовий сезон починається в період із другої половини квітня до середини травня. Гнізда птахи влаштовують у густих чагарниках, завалах, пнях, щілинах дерев. Загалом вони є моногамами, хоча досить часто реєструють випадки полігамії, коли у одного самця може бути 2–3 самки. За один сезон розмноження відбувається два цикли гніздування. Птахи, що походять з України, ймовірно, здійснюють міграційні переміщення, хоча вся територія країни є місцем зимівлі виду. Мігрують вони тільки вночі. Зазвичай європейські птахи є ближніми мігрантами: довжина їхнього міграційного шляху становить кілька сотень кілометрів, і тільки окремі особини можуть відлітати від районів свого гніздування на понад 1 тис. км. Місця зимівлі виду розташовані у південній частині території його гніздового поширення, а також на південному сході Європи. Прийнято вважати, що в Європі та, можливо, в Азії кропивники не зимують північніше січневої ізотерми -7° . У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від кропивників.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Вид не потребує спеціальних заходів охорони.

Автор: А.М. Полуда

ТИНІВКА ЛІСОВА

Prunella modularis (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Тинівкові – Prunellidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України; представлений двома з 5-8 географічних форм: номінативним підвидом *P. m. modularis* (Карпати та Полісся) і кавказьким підвидом *P. m. obscura* (гніздиться в горах Криму); інші систематики відносять тинівок, які гніздяться у Кримських горах, до окремого підвиду *P. m. fuscata*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає всю лісову зону Європи, зокрема й мозаїчні лісові території півдня, Кавказький регіон. Осередки гніздування розташовані в Передній Азії (Туреччина, Іран). В Україні гніздиться переважно в Карпатах та горах Криму; значно рідше трапляється як гніздовий птах у північних районах Українського Полісся; в невеликій кількості зимує на півдні країни. Популяція виду, яка майже вся зосереджена в Європі, є доволі значною – 12,7–21,8 млн пар, з яких найбільше гніздиться в Росії – 2,7–4,4 млн пар, Великій Британії – приблизно 2,5 млн пар, Німеччині – 1,25–1,9 млн пар, Ірландії 1,198–3,542 млн пар, Франції – 0,9–2 млн пар, Іспанії – 0,715–1,065 млн пар, Фінляндії – 480–570 тис. пар. Гніздове угруповання виду в Україні становить 24,5–34,5 тис. пар. Вид перебуває у безпечному стані.

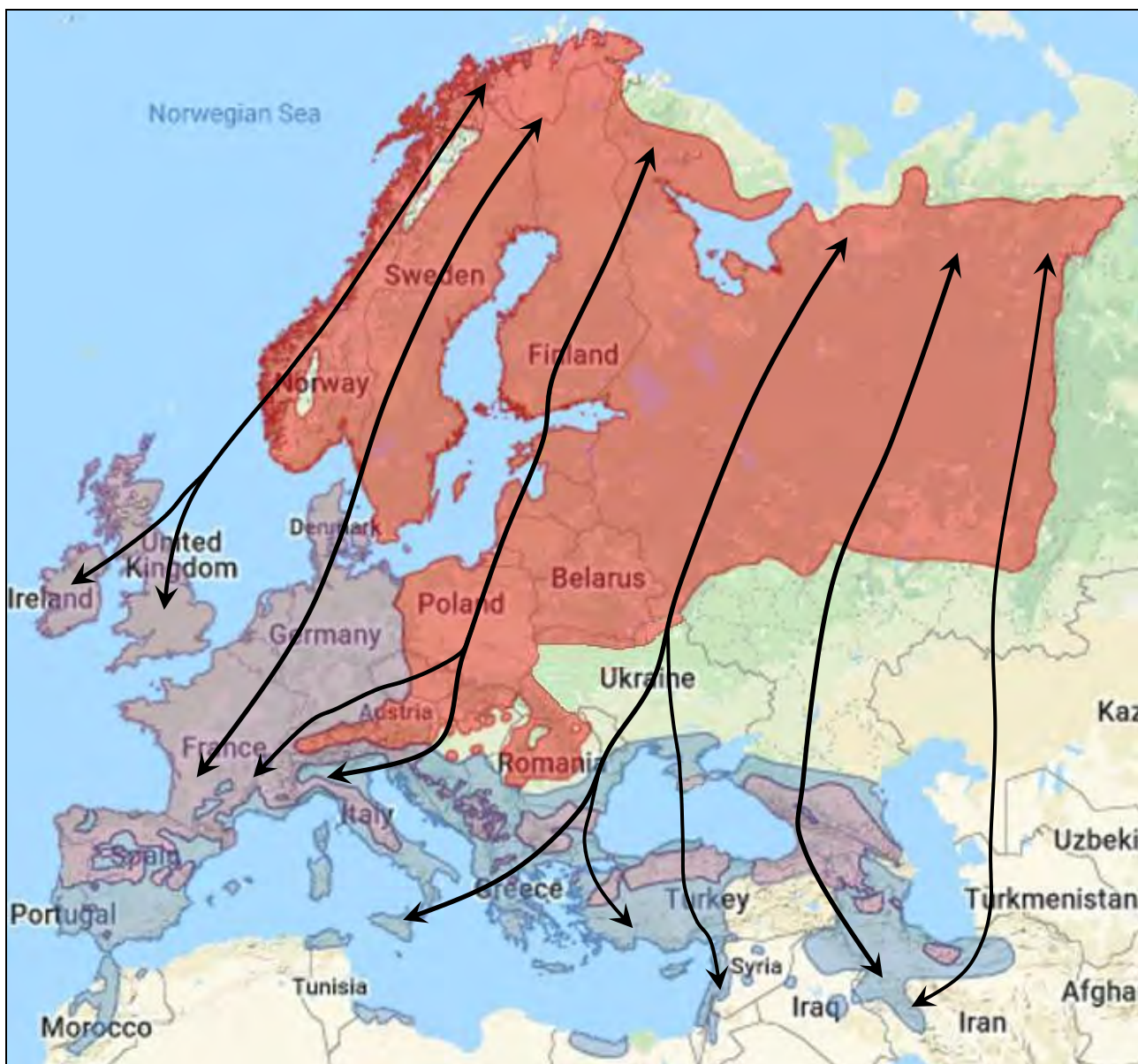
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Весною перші перелітні птахи з'являються досить рано – вже у березні. Найоптимальнішими біотопами для гніздування тинівок є ліси з густим підліском, зарості вздовж струмків, чагарники у верхньому поясі гірських лісів. У Криму гніздовий сезон починається з кінця березня, у Карпатах – в середині чи кінці квітня. Гнізда птахи будують на деревах або кущах на висоті до 2 м. Тинівки лісові гніздяться окремими парами і мають два цикли розмноження за один сезон (інколи буває три цикли). Восени перших мігруючих птахів реєструють уже в середині вересня. Міграція відбувається у нічні години; в перші ранішні години можна чути в небі тинівок, які закінчують нічний переліт. Окремі птахи проводять зимовий період у південній частині країни. Місця зимівлі виду розташовані в Західній та Південній Європі, Кавказькому регіоні, Передній Азії, подекуди в Північній Африці. Більша частина тинівок, які мігрують через територію України, зимують на Балканах, у Туреччині, на Близькому Сході. Поки що не відомо, де саме зимують птахи походженням з Карпат, Полісся і Криму.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від тинівки лісової. Але з матеріалів Шведського і Фінського центрів кільцювання птахів відомо, що тинівки з цих країн мігрують переважно у південно-південно-західному напрямку і зимують у Південній та Південно-східній Франції, Північній Італії. В Україну птахи з цих країн не потрапляли, тому можна стверджувати, що через нашу територію летять тинівка з північних і центральних регіонів європейської частини Росії. Частина з них залишається на зимівлю на півдні України, але більшість прямує на Балкани та в Малу Азію.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Особливих заходів охорони цей вид не потребує.

Автор: А.М. Полуда

КОБИЛОЧКА СОЛОВ'ІНА

Locustella luscinioides (Savi, 1824)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 гніздових видів роду у фауні України. Виділяють 3 підвиди, у поширенні яких немає чіткої географічної межі, оскільки мінливість має клинальний характер. В Україні гніздяться птахи, які належать до двох підвидів – номінативного *L. l. luscinioides* та передкавказького *L. l. sarmatica*. Умовна межа, що розділяє гніздові ареали цих підвидів, проходить по меридіану Харкова. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює помірну і субтропічну зони Європи, Малу та Центральну Азію, приморські райони Північно-західної Африки. В Україні цей птах гніздиться майже по всій території, крім Гірського Криму і Карпат. У Криму заселяє східну частину Каркінітської затоки та Присивашшя. Розширення ареалу в цьому регіоні відбулося з кінця 1960-х років через збільшення прісноводних водно-болотних біотопів після будівництва Північнокримського каналу В Європі гніздиться 281–474 тис. пар. Переважна частина європейської популяції виду сконцентрована в Угорщині – 58,7–98,3 тис. пар, Росії – 55–110 тис. пар, Румунії – 40,1–59,6 тис. пар, Польщі – 28–52 тис. пар, Білорусі – 6–10 тис. пар. В Україні гніздиться 55–75 тис. пар. У західній і південно-західній частинах ареалу (Велика Британія, Франція, Італія) протягом останніх десятиріч відбувається суттєве зменшення чисельності через втрату біотопів, які необхідні для гніздування цієї кобилочки. Але загалом в Європі стан виду є стабільним.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весною, порівняно з більшістю інших видів кропив'янкових, прилітає досить рано: в південних районах України перших птахів можна спостерігати в кінці березня. Найбільш оптимальними для оселення виду є значні за площею очеретяно-рогозові біотопи. Майже весь репродукційний період ці кобилочки проводять у заростях очерету та рогозу, дуже рідко вони виходять за їхні межі. Там вони влаштовують свої гнізда, розташовуючи їх на купинах чи в завалах болотяних рослин. Осіння міграція починається в середині серпня і до кінця вересня майже всі птахи залишають територію країни. Міграція птахів цього виду відбувається виключно у нічні години зазвичай на висотах 500–800 м. Зимують кобилочки солов'їні в Африці, на північ від зони тропічних лісів: місця зимівлі тягнуться від Еритреї на сході до Сенегалу на заході. Дані кільцювання показують, що кобилочки із західної частини Європи зимують у західній частині зимового ареалу (Західна Африка), а птахи з Центральної та Східної Європи – у східній.

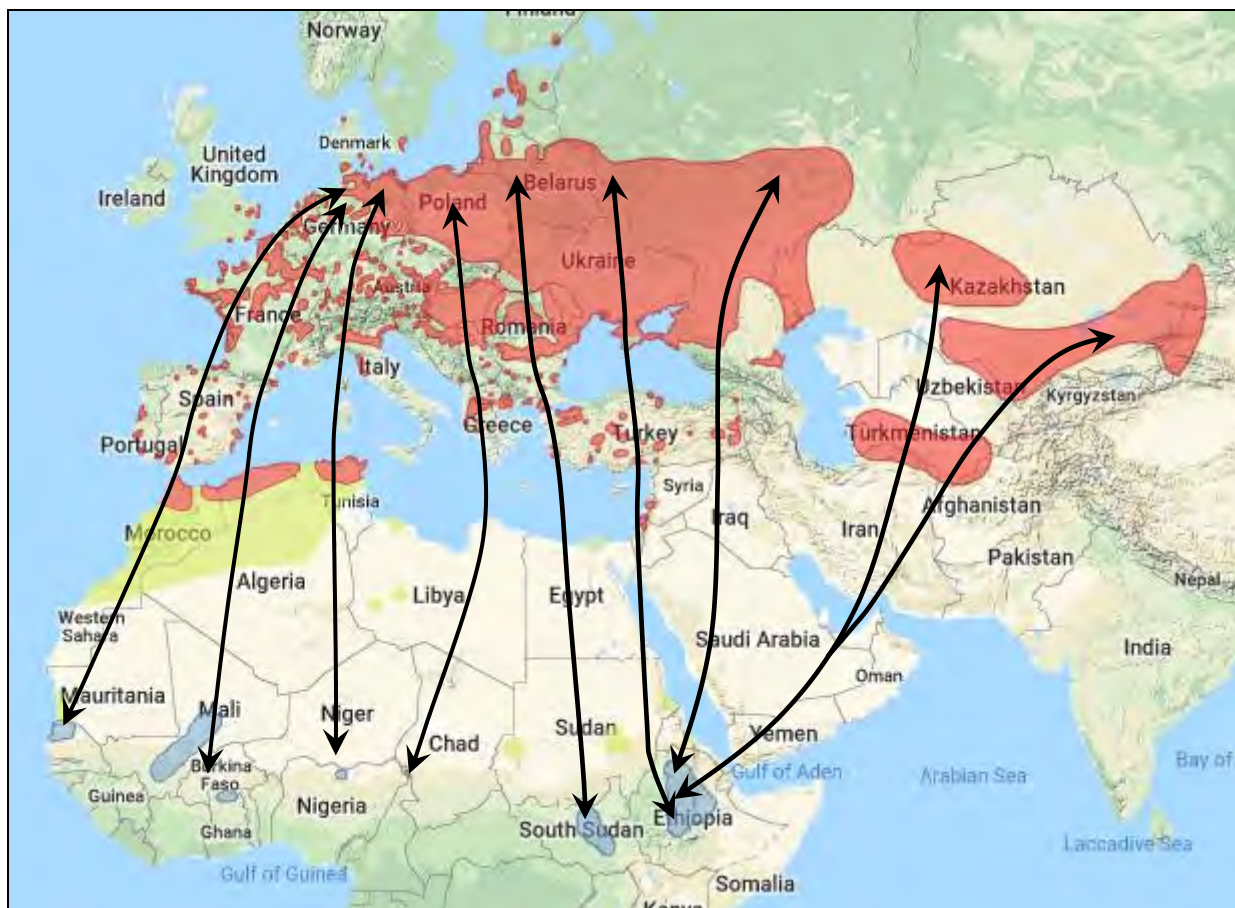
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки 1 дальній зворот від кобилочки солов'їної. Під час осінньої міграції птаха відловили у Львівській області, а через рік у період весняного прольоту його зареєстрували в Єгипті. Напевно, ця кобилочка

летіла з району зимівлі зі Східної Африки. Відстань від місця кільцювання становить 2406 км (163°).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Нині якоїсь загрози для української популяції кобилочки солов'їної немає.

Автор: А.М. Полуда

КОБИЛОЧКА РІЧКОВА

Locustella fluviatilis (Wolf, 1810)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 гніздових видів роду у фауні України. Підвидів не виділяють. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні вид поширений від Центральної Європи до Уралу і далі на схід до долини Обі. В Україні кобилочка річкова гніздиться на більшій частині території, за виключенням Карпат, Криму, значних ділянок степової зони. Найчисленнішою вона є у Поліссі. Загальну чисельність виду в Європі оцінюють у 2,3–5,4 млн пар. Найбільші гніздові угруповання налічують у Росії – 2,0–4,8 млн пар, Білорусі – 100–140 тис. пар, Естонії – 50–80 тис. пар, Литві – 30–50 тис. пар, Польщі – 30–47 тис. пар. В Україні чисельність гніздового угруповання оцінюють у 45–60 тис. пар. Стан української популяції виду досить задовільний, нині немає підстав говорити про вплив якихось негативних чинників на цей вид. У західній та південно-західній частинах ареалу виду в Європі протягом останніх 30 років відбувається збільшення чисельності птахів і освоєння ними нових територій.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Повертається з районів зимівлі протягом другої половини квітня та першої половини травня. Для гніздування надає перевагу вологим біотопам, де є чагарники – ділянкам вологого вільхового лісу, заплавам річок, сирих ярам, евтрофним і мезотрофним болотам тощо. У птахів цього виду в Україні протягом одного весняно-літнього сезону відбувається тільки один цикл розмноження. Осіння міграція триває протягом серпня й вересня. Зимовий період птахи проводять у чагарникових і очеретяних біотопах, що розташовані в Східній та Південній Африці. Як і всі представники родини Кропив'янкових в Україні, мігрує тільки в темну частину доби.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає дальніх зворотів від кобилочки річкової.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Наразі якоїсь загрози популяції кобилочки річкової в Україні немає.

Автор: А.М. Полуда

КОБИЛОЧКА-ЦВІРКУН

Locustella naevia (Boddaert, 1783)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 гніздових видів роду у фауні України. У межах гніздового ареалу виділяють від 2 до 4 підвидів, з яких в Україні гніздяться тільки птахи, що належать до номінативного підвиду *L. n. naevia*. Під час міграцій трапляються і особини підвиду *L. n. straminea*, гніздова частина ареалу якого, крім Північної Азії, охоплює європейську територію Росії. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає переважно лісову смугу Європи, частину півдня Сибіру, схід Центральної Азії та Кавказ. В Україні гніздиться на Поліссі та в Лісостепу. Найбільш численним вид є в Західному Поліссі. У північній частині Лівобережного Лісостепу гніздиться досить регулярно, зокрема в заплаві р. Удай на Чернігівщині. На Правобережжі південну межу поширення виду точно не визначено. Європейську популяцію цієї кобилочки нині оцінено в межах 0,916–2,2 млн пар. Найбільші угруповання розташовані в Росії – 500–800 тис. пар, Польщі – 110–150 тис. пар, Естонії – 70–100 тис. пар, Латвії – 57–227 тис. пар, Литві – 40–50 тис. пар, Німеччині – 36–63 тис. пар. У суміжній Білорусі чисельність становить 12–17 тис. пар. Українську популяцію виду можна оцінити в 10–20 тис. пар. У більшості країн, що входять до ареалу виду, чисельність стабільна, але в деяких (Німеччина, Естонія) відбувається її зниження. Головною причиною цього є втрата місць гніздування через осушення заплав малих та середніх річок і боліт, а також їх трансформація у високотрав'яні асоціації (очеретяно-рогозові масиви) внаслідок евтрофікації. Все це стосується й української популяції. Загалом, за останні 50 років популяція виду в Україні скоротилася в декілька разів.

Особливості біології та міграцій

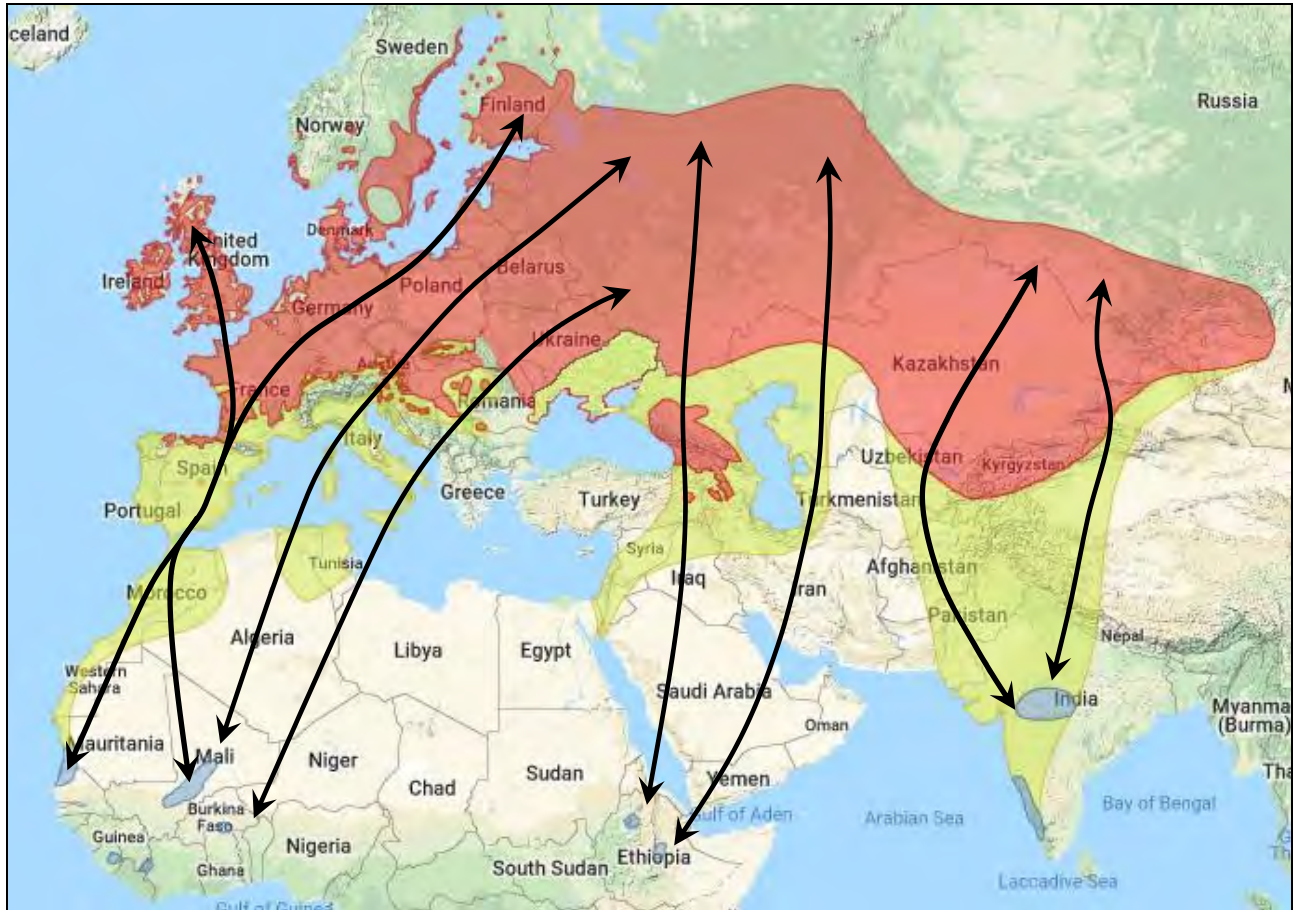
Гніздовий, перелітний птах. В Україні з'являється в третій декаді квітня – першій половині травня. Весняна міграція продовжується до початку червня. Гніздовими біотопами є вологі місцевості: найчастіше – це мокрі низькотрав'яні луки з чагарниками, евтрофні болота, річкові заплави. На території України протягом весняно-літнього періоду кобилочки цього виду мають тільки одну кладку. Осіння міграція починається в серпні і закінчується в середині вересня. Зимовий період птахи європейського походження проводять у Північній Африці – південніше Сахари. Мігрують тільки в темну частину доби.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного дальнього звороту цього виду кобилочки. Не відомо, в якій частині Африки зимують птахи, котрі гніздяться в Україні, але можна припустити, що в країнах західної частини континенту (Сенегалі, Малі, Буркіна-Фасо). Звороти від птахів, яких кільцювали в Німеччині, Швеції і, особливо зауважимо, у Фінляндії, показують, що їхні міграційні маршрути в Африку проходять через Західну Європу (в тому числі через Піренейський півострів).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Головним заходом охорони кобилички-цвіркуна є збереження місць її гніздування.

Автор: А.М. Полуда

ОЧЕРЕТЯНКА ТОНКОДЗЬОБА

Luscinola melanopogon (Temminck, 1823)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид в роді у світовій фауні. Виділяють 2-3 підвиди, ареали яких розділяє територія України: птахи, що належать до номінативного підвиду *L. m. melanopogon*, гніздяться в пониззі Дунаю і далі на захід від Чорного моря, тоді як птахи підвиду *L. m. mimica* (інша назва *L. m. minicus*) поширені східніше від гирла р. Дону. В той же час, сучасні систематики виокремлюють очеретянок тонкодзьових, які гніздяться у Східному Приазов'ї, у підвид *L. m. albiventris*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

У Європі вид поширений у Середземномор'ї, Причорномор'ї, центральноевропейських країнах (Австрія, Угорщина). Локально трапляється на узбережжі Північно-західної Африки. В Україні достовірно гніздиться тільки в гирлі Дунаю та Стенцівсько-Жебриянівських плавнях, що розташовані поруч. У кінці XIX – на початку XX ст. в Харківській і Полтавській губерніях М. Зарудний здобув кількох птахів у період гніздування. В європейській частині ареалу гніздиться 76,1–124 тис. пар; більшість популяції сконцентрована в Росії – 50–70 тис. пар, Угорщині – 10–20 тис. пар, Туреччині – 8–12 тис. пар, Австрії – 3–5 тис. пар. В українській частині Придунайського регіону гніздиться приблизно 1–2 тис. пар. Загалом стан виду є стабільним, і тільки в Австрії, Італії та Іспанії відбувається скорочення його чисельності. В Україні вид перебуває в стабільному стані.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. У місця розмноження прилітає досить рано: вже в середині квітня можна почути пісні самців. Під час гніздування тримається заростів очерету та рогозу. Якщо врахувати, що вже на початку червня реєструють (під час відловів) молодих птахів, то повні кладки мають бути в кінці квітня – на початку травня. Для всіх частин ареалу очеретянки тонкодзьобої характерні два цикли гніздування. Восени ці птахи найдовше, порівняно з іншими видами очеретянок, затримуються на нашій території: ще протягом жовтня їх можна спостерігати в гирлі Дунаю. Міграція відбувається непомітно, оскільки птахи не утворюють скупчень і летять тільки вночі. Птахи європейської популяції зимують у північних та південних країнах Середземномор'я, зокрема у Північній Африці, тобто вони не здійснюють перельоти на тисячі кілометрів, як більшість представників родини Кропив'янкових. Очеретянки тонкодзьобі з азійської частини ареалу мігрують на значні відстані.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного дальнього звороту цього виду.

ОЧЕРЕТЯНКА ПРУДКА

Acrocephalus paludicola (Vieillot, 1817)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 гніздових видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток I та Додаток II Боннської конвенції, Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU» (категорія «VU» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів, до списку птахів Угоди АЕВА. Внесений у Червону книгу України. У рамках Боннської конвенції укладено Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів зі збереження очеретянки прудкої.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Сучасний гніздовий ареал охоплює Центральну і Східну Європу. Існує гніздове угруповання виду й у Західному Сибіру, чисельність якого надзвичайно низька й оцінена у 0–500 самців. Велика ймовірність того, що це угруповання вже зникло, оскільки майже 20 років у цьому регіоні не спостерігали жодного птаха. Протягом ХХ ст. ця очеретянка перестала гніздитися у Західній Європі і катастрофічно скоротила чисельність в Центральній Європі. В Україні нині гніздиться у Волинській, Рівненській, Київській і Чернігівській областях. Раніше гніздилася у басейні Південного Бугу (Вінницька, Хмельницька обл.), Харківській, Полтавській та Львівській областях. Світову популяцію, вона ж і європейська, оцінюють у 11–13 тис. самців. Станом на 2018 р., очеретянка прудка достовірно гніздилася в Білорусі – 3–5,5 тис. самців, Україні – 3,5–4,1 тис. самців, Польщі – 3–3,5 тис. самців, Литві – 100–200 самців, Німеччині – 2–10 самців. Ще 40–50 років тому в нашій країні оселялося в 4–5 разів більше птахів, ніж нині. В Україні виділяються два популяційні угруповання: прип'ятське (3–3,5 тис. самців), яке локалізоване у Волинській та Рівненській областях, і деснянсько-дніпровське (500–600 самців) – на території Чернігівської та Київської областей. Щільність гніздування сягає 1–2 самців/га. Причини зменшення чисельності: втручання людини у природні процеси болотних систем, яке порушує гідрологічний режим і викликає процеси евтрофікації, що призводить до трансформації гніздових біотопів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. На місця гніздування в Україні зазвичай прилітає на початку травня. Тримається у вологих біотопах з постійним рівнем води в межах 1–10 см, де рослинний покрив нещільний і невисокий. Частіше трапляється по низинних болотах, розташованих у заплавах невеликих річок Полісся та частково Лісостепу. Репродуктивний період припадає на травень – липень. Осіння міграція починається в кінці липня – на початку серпня. На першому етапі міграції птахи летять у західному напрямку і, пролетівши через Польщу та Німеччину, досягають атлантичного узбережжя Франції. Більшість птахів зупиняється там на 5–15 днів для поповнення енергетичних ресурсів. Після того очеретянки, змінивши напрямок, продовжують міграцію: вони летять на південь через Піренейський півострів, а потім уздовж атлантичного узбережжя Африки до місць зимівлі в Сенегалі та Малі. Весною вони повертаються у зворотному порядку, тим

самим маршрутом. Птахи є типовими нічними мігрантами і, найімовірніше, летять поодиноці. Удень вони неодмінно переривають переліт.

У базі даних Українського центру кільцювання є 6 дальніх зворотів від птахів цього виду. Одного з них відловили на Волині в кінці гніздування (25 липня), а через місяць його зареєстрували в Нідерландах; птах перемістився на 1382 км у західному напрямку. У період осінньої міграції (між 14 і 18 серпнем) інших 4 птахів за кільцювали у Франції, а в наступні роки їх упіймали в місцях гніздування на Київщині. Відстань між місцями кільцювання і повторного виявлення (період гніздування) становила 2469–2618 км; птахи переміщувалися взвод умовної лінії ЗхПдЗх – СхПнСх. Найдовший міграційний маршрут пододала очеретянка прудка, яку за кільцювали в період зимівлі у Малі, а відловили її на Київщині, де вона гніздилася в заплаві р. Сушій. Пряма траєкторія між двома пунктами становила 5056 км, але враховуючи, що птах летів через Францію, то в дійсності він подолав понад 7 тис. км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження всіх місць гніздування виду на території України; вони мають бути включені до ПЗФ країни. Проведення ренатуралізації осушених боліт, де раніше гніздилися птахи, для їх реінтродукції. Важливим є збереження місць перебування цих очеретянок, на яких вони затримуються під час міграції, а також, особливо, в районах зимівлі.

Автор: А.М. Полуда

ОЧЕРЕТЯНКА ЛУЧНА

Acrocephalus schoenobaenus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 гніздових видів роду у фауні України. Вид є монотипним. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Західну, Північну, Центральну та Східну Європу, Кавказький регіон, Малу Азію, азійську частину від Уралу до Єнісею. В Україні ця очеретянка гніздиться майже на всій території, за винятком Карпат і Криму. Чисельність європейської популяції оцінюють у 3,83–6,44 млн пар. Найзначніші гніздові угруповання зосереджені у Росії – 1,3–2,5 млн пар, Румунії – 0,85–1,1 млн пар, Білорусі – 600–900 тис. пар, Литві – 300–400 тис. пар, Фінляндії – 200–400 тис. пар, Угорщині – 170–325 тис. пар. Чисельність в Україні оцінюють у 500–700 тис. пар. На більшій частині гніздового ареалу стан популяції очеретянки лучної є стабільним; це також стосується і українського угруповання.

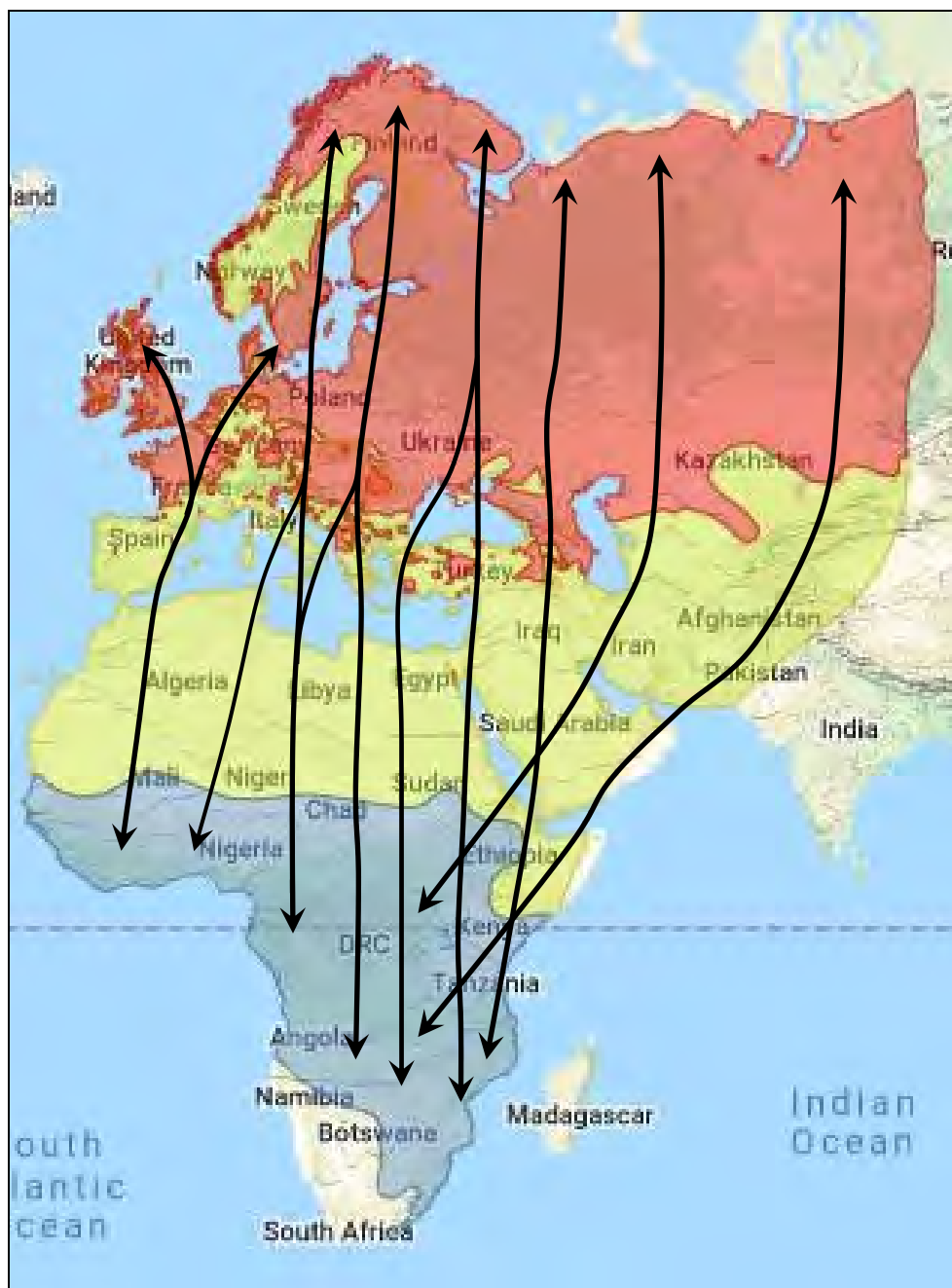
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. З районів зимівлі прилітає в другій половині квітня. Займає досить різноманітні біотопи: відкриті луки, болота, стації вздовж різних типів водойм. Вважається, що очеретянка лучна має тільки один гніздовий цикл протягом одного сезону розмноження. Пік осінньої міграції припадає на серпень. У цей час можна спостерігати, як в очеретяних заростях чисельність птахів зростає в десятки і сотні разів. Мігрують птахи вночі. Уже у вересні майже всі очеретянки лучні залишають територію України; зимують вони у східній частині Африки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 19 дальніх зворотів від очеретянок лучних. Аналіз цих матеріалів показує, що через нашу територію проходять міграційні маршрути птахів з регіонів, котрі розташовані північніше: звороти надійшли від особин, яких кільцювали у Фінляндії, Естонії, Литві. Зворотів з місць зимівлі очеретянок українського походження немає, але є відносно багато повторних знахідок птахів, яких за кільцювали в Україні, а прямували вони, ймовірно, до Екваторіальної Африки. Найвіддаленіші місця, звідки надійшли звороти, розташовані в Єгипті (2151 та 2220 км). Отримано звороти також із Туреччини, Сербії, Угорщини. Відомо, що очеретянки лучні, як і всі кропив'янкові птахи, є типовими нічними мігрантами. Загальна тактика їхньої міграції така: птахи накопичують достатні запаси жиру, здійснюють переліт протягом ночі, роблять зупинку в сприятливих біотопах на 5–10 днів для перепочинку та живлення і знову летять. Так продовжується доти, поки вони не досягнуть місць зимівлі. У цьому аспекті є цікавий зворот, що показує, яку відстань здатна подолати очеретянка лучна за один нічний переліт: птаха, якого за кільцювали у Львівській області, через день відловили у Сербії на відстані 509 км від місця мічення.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Особливих рекомендацій для охорони цієї очеретянки наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ОЧЕРЕТЯНКА ІНДІЙСЬКА

Acrocephalus agricola (Jerdon, 1845)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 гніздових видів роду у фауні України, представлений одним із 3-4 підвидів – *A. a. septima* (інша назва *A. a. septimus*). Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі цей вид гніздиться в Болгарії, Румунії, Україні та на півдні європейської частини Росії; гніздовий ареал включає також Центральну Азію, Пакистан і частково Китай. У нашій країні головна частина популяції очеретянки індійської зосереджена в приморській зоні, але відомо, що вона гніздиться також у Січеславській, Полтавській і Харківській областях. В Європі чисельність сягає 200–396 тис. пар; в Росії гніздове угруповання є найбільшим – 180–350 тис. пар. В Україні налічують 17–25 тис. пар, але ця оцінка є дещо заниженою. Наприклад, тільки на о. Джарилгач гніздиться приблизно 1 тис. пар, на Східному Сиваші – понад 6 тис. пар, у Стенцівсько-Жебриянівських плавнях (Одеська обл.) – не менше 5 тис. пар. В Україні гніздиться 30–50 тис. пар. Ареал виду розширюється як в північному (Україна, Росія), так і західному напрямках (Румунія). На нових територіях гніздування відбувається зростання чисельності. Вид освоює й нові біотопи, зокрема поля аерації. Очеретянка індійська перебуває в задовільному стані, і нині негативного впливу на вид не відмічено.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Із районів зимівлі повертається в кінці квітня – першій половині травня. Гніздовими біотопами є низькорослі розріджені зарості очерету, осок, полину, злаків тощо. Такі стації досить часто трапляються вздовж солоних водойм, на периферійних ділянках прісноводних плавнів. В умовах України ці очеретянки мають один-два гніздових цикли впродовж одного весняно-літнього періоду. Уже з другої половини серпня птахи починають відлітати до районів зимівлі. Першими місця гніздування залишають дорослі, тоді як молодь може затримуватися до жовтня. Мігрують птахи тільки в темну частину доби. Зимують очеретянки індійські переважно на субконтиненті Індостан, тому міграційні переміщення особини українського угруповання здійснюють уздовж умовної лінії північний захід – південний схід.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного дальнього звороту цього виду очеретянок.

Заходи охорони та рекомендації щодо:

Особливих рекомендацій для охорони цієї очеретянки наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ОЧЕРЕТЯНКА САДОВА

Acrocephalus dumetorum Blyth, 1849

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 гніздових видів роду у фауні України. Вид є монотипним. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Східну Європу, Західний і Східний Сибір, гірські системи Центральної Азії. Донедавна цей вид у фауні України вважали рідкісним залітним. Проте було відомо, що він гніздиться на території Білорусі: 28.06.1979 на білоруській частині заплави р. Льва на відстані кількох кілометрів від українського кордону здобули самця, який активно співав. У 1990-х роках досить часто виявляли цих очеретянок у Сумській та Харківській областях: у 1990 і 1994 роках було доведено їхнє гніздування там. У Росії (європейська частина) гніздиться 2,18–4,78 млн пар, тоді як в інших країнах Східної Європи значно менше: у Фінляндії – 5–8 тис. пар, Латвії – 3–6 тис. пар, Естонії – 2–4 тис. пар, Білорусі – 1–2 тис. пар. Загальну чисельність європейської популяції оцінюють у 2,18–4,78 млн пар. Чисельність очеретянок садових, що гніздяться в Україні, можливо, становить від кількох десятків до кількох сотень пар. Відбувається зростання чисельності європейської популяції виду. Крім того, відбувається розширення його ареалу.

Особливості біології та міграцій

Рідкісний гніздовий, перелітний і залітний птах. У західну частину свого ареалу, до якої належать північні і північно-східні області України, прилітає досить пізно, що пов'язано зі значною довжиною міграційного шляху (майже 10 тис. км). Приліт відбувається у кінці травня – на початку червня. Для гніздування обирає різноманітні чагарниково-лісові біотопи: зарості чагарників у заплавах річок чи на болотах, ділянки вологого лісу, заболочені яри тощо. У західній частині свого ареалу очеретянки садові мають тільки один гніздовий цикл упродовж одного сезону розмноження. Відлітають на зимівлю досить рано – до середини серпня. Мігрують тільки в темну частину доби. Місця зимівлі виду розташовані в Південній і Південно-східній Азії, тому міграційні переміщення із західної частини гніздового ареалу птахи здійснюють уздовж умовної лінії північний захід – південний схід.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного дальнього звороту цього виду очеретянки. Проте в опублікованих першоджерелах є повідомлення про птаха, якого закріплювали у Фінляндії, а в період осінньої міграції його виявили в морі південніше Ірану; він майже досяг району зимівлі.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій для охорони очеретянки садової наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ОЧЕРЕТЯНКА ЧАГАРНИКОВА

Acrocephalus palustris (Bechstein, 1798)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 гніздових видів роду у фауні України. Вид є монотипним. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі і в Україні), чисельність популяції та тренди:

Гніздовий ареал виду охоплює частково Західну Європу, а також Центральну і Східну Європу. В Україні очеретянка чагарникова гніздиться майже на всій території, за винятком Карпат і гір Криму. У Європі гніздиться 4,17–7,59 млн пар цих птахів; найбільші угруповання зосереджені в Росії – 1,6–3,6 млн пар, Румунії – 450–650 тис. пар, Німеччині – 400–800 тис. пар, Польщі – 400–600 тис. пар, Литві – 100–150 тис. пар, Чехії – 80–160 тис. пар, Білорусі – 80–130 тис. пар. В Україні гніздиться 250–500 тис. пар. Чисельність цих очеретянок є досить високою у меліорованих заплавах малих та середніх річок Лісостепу. Протягом ХХ ст. очеретянка чагарникова значно розширила свій гніздовий ареал як у північному (з'явилася в Данії, Південній Швеції та Фінляндії), так і південному (Греція, Італія, Франція) напрямках. У більшості країн, територія яких входить до ареалу виду, стан популяції стабільний, що стосується й України.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Прилітають птахи на місця гніздування в середині травня. Займають досить різноманітні біотопи: відкриті луки, на яких є групи кущів, сирі яри, береги річок і ставків тощо. У кінці травня можна виявити їхні повні кладки. В Україні очеретянки цього виду мають тільки один цикл розмноження протягом року. Уже в серпні майже всі птахи залишають територію країни. Мігрують вони тільки в темну частину доби. Зимують в Екваторіальній і Південній Африці.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки 1 дальній зворот цього виду: птаха за кільцювали під час осінньої міграції (20 серпня) у Львівській області (можливо, це була особина з регіонів, розташованих північніше України), а наступного року його виявили під час зимівлі у Південноафриканській республіці. Місце повторної реєстрації розташоване на рекордній відстані (8107 км) майже чітко у південному напрямку (173°).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій для охорони цієї очеретянки нині не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ОЧЕРЕТЯНКА СТАВКОВА

Acrocephalus scirpaceus (Hermann, 1804)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 гніздових видів роду у фауні України, представлений однією з 2 географічних форм – номінативним підвидом *A. s. scirpaceus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює субтропічну і помірну зони Європи, південну частину Британських островів, окремі райони у Північній Африці, Малу Азію і регіон на схід до Тянь-Шаню. В Україні ці птахи гніздяться майже на всій території, де є зарості очерету і рогозу; не заселяють гори Криму та Карпати. Європейську гніздову популяцію очеретянки ставкової оцінюють у 2,12–3,88 млн пар, зокрема у Румунії гніздиться 0,8–1,3 млн пар, Швеції – 500–600 тис. пар, Росії – 200–500 тис. пар, Нідерландах – 150–250 тис. пар, Німеччині – 120–250 тис. пар. Згідно наших оцінок, тільки в гирлі Дунаю (українська частина) гніздиться 40–50 тис. пар, а в цілому в Україні – 0,5–1,0 млн пар. Протягом другої половини ХХ ст. ареал очеретянки ставкової значно розширився в північному напрямку. Тож в тих країнах, де відбувається експансія виду (Швеція, Велика Британія, Нідерланди), зареєстровано зростання чисельності. Унаслідок процесів евтрофікації водних екосистем відбувається збільшення площі заростів очерету та рогозу, що є характерним для більшості країн Європи, і України зокрема. Безумовно, це сприяє збільшенню чисельності виду.

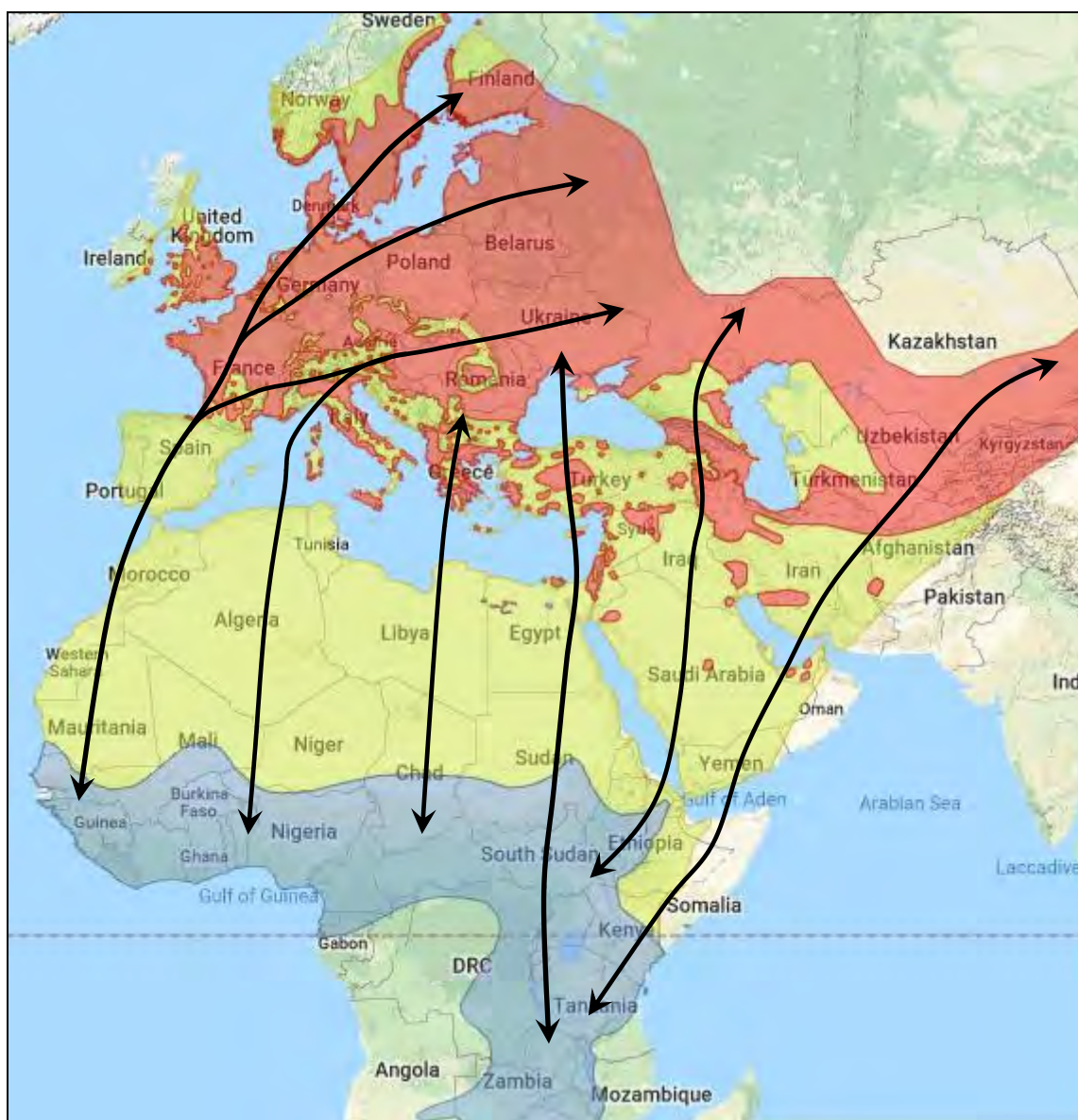
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. З районів зимівлі птахи прилітають у другій половині квітня. Для гніздування надають перевагу масивам очерету, рогозу, чагарників. Більшість орнітологів вважає, що очеретянка ставкова має тільки один гніздовий цикл упродовж весняно-літнього сезону. Осіння міграція припадає на серпень – вересень. Як і всі кропив'янкові птахи, ці очеретянки свої перельоти здійснюють вночі. Райони зимівлі виду розташовані в Африці від Сенегалу на заході до Ефіопії на сході та Південноафриканську республіку на півдні.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 23 дальніх звороти від птахів цього виду. Більшість очеретянок ставкових, що походять з України, летіли восени у південно-західному напрямку через Західну і Південну Європу до місць зимівлі у Західній Африці; деякі з них мігрували через Піренейський півострів. Серед отриманих зворотів виділяється один: птаха за кільцювали 16 травня в Марокко, і через 20 днів його відловили на Полтавщині; він подолав відстань у 3346 км, мігруючи чітко на північний схід. Тільки 4 птаха з південного регіону України летіли на зимівлю у Східну чи Південну Африку за меридіональним напрямком; їх зареєстрували в Ізраїлі (3 звороти) та Туреччині.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Особливих рекомендацій для охорони цієї очеретянки нині не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ОЧЕРЕТЯНКА ВЕЛИКА

Acrocephalus arundinaceus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 видів роду у фауні України. Виділяють 2-3 підвиди; на нашій території гніздяться і трапляються під час міграцій тільки птахи, які належать до номінативного підвиду *A. a. arundinaceus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Очеретянка велика гніздиться на більшій частині Європи; вона відсутня на Британських островах, а у Фенноскандії є тільки окремі осередки на півдні. У Східній Європі північна межа ареалу проходить від Фінської затоки через центральні області європейської частини Росії до Південного Уралу і далі на схід. В Україні ці птахи гніздяться скрізь, де на водоймах є хоча б невеличкі ділянки очерету. Вони відсутні тільки в Карпатах і горах Криму. Європейську популяцію оцінюють у 2,6–4,68 млн пар. Найчисельніші гніздові угруповання налічують в Росії – 0,5–1 млн пар, Румунії – 145–260 тис. пар, Туреччині – 100–300 тис. пар, Угорщині – 70–110 тис. пар, Білорусі – 60–90 тис. пар, Греції – 50–100 тис. пар. В Україні ці птахи досить численні: тільки в українській частині гирла Дунаю гніздиться 5–8 тис. пар. Загальна чисельність в Україні становить 275–380 тис. пар. На сході європейської частини ареалу стан популяції цього виду стабільний, що повною мірою стосується й України, тоді як в західних і центральноєвропейських регіонах відбувається скорочення чисельності.

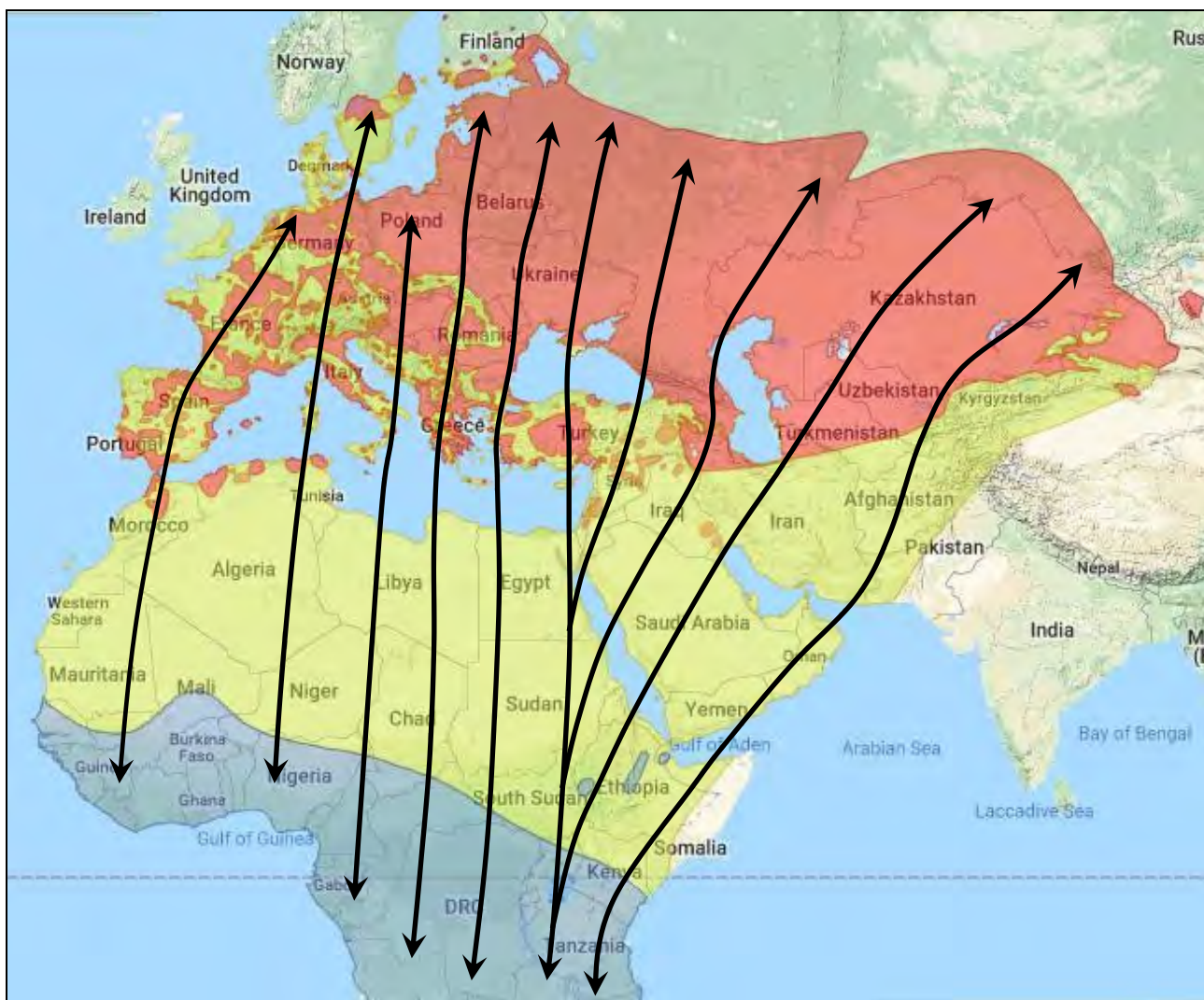
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. У місцях гніздування з'являється в кінці квітня – на початку травня. Гніздовими для цього виду птахів є очеретяно-рогозові біотопи. Зазвичай очеретянки великі протягом одного сезону розмноження мають тільки один гніздовий цикл, проте в південних районах України в окремих пар зареєстровано два гніздові цикли. Відліт птахів до місць зимівлі триває протягом серпня. Очеретянки великі належить до типово нічних мігрантів. Зимовий період птахи проводять в Тропічній Африці.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 4 дальніх звороти від птахів цього виду. З них 2 звороти показують загальний напрямок міграційних переміщень очеретянок великих, тобто меридіональний. Зокрема, одну очеретянку за кільцювали в Ізраїлі 24 квітня під час весняної міграції, а вже наступного року 13 серпня (найімовірніше, вона здійснивала осінній переліт) її відловили у Запорізькій області; азимут між місцями кільцювання і повторного виявлення становив 1°, а відстань – 1563 км. Другий птах з'явився на світ у Псковській області Росії, а через рік під час весняної міграції його зареєстрували на Одещині (175°; 897 км). Цікавим є і третій зворот: очеретянка, якій пташеням надягли кільце, здійснила перший нічний переліт з-під Кракова (Польща) на Львівщину, де її було зареєстровано 3.08.1950. Птах пролетів 306 км у східно-південно-східному напрямку (105°).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Особливих рекомендацій для охорони цієї очеретянки нині не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

БЕРЕСТЯНКА ЗВИЧАЙНА

Hippolais icterina (Vieillot, 1817)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду, які гніздяться на території України. Вид є монотипним. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал берестянки звичайної охоплює значну частину Європи: західна межа проходить через східні провінції Франції, південна – через Швейцарію, Австрію, Сербію, Румунію, Болгарію; в Північній Європі цей вид є досить численним на більшій частині Норвегії, Швеції, Фінляндії (крім північних районів цих країн). Поширений також у лісовій та лісостеповій зонах Східної Європи і Західного Сибіру. В Україні ці птахи заселяють майже всю територію: південна межа ареалу виду майже досягла узбережжя Чорного й Азовського морів. На території Європи гніздиться 3,72–6,5 млн пар. Найбільші угруповання берестянки звичайної зосереджені в Росії – 2,5–4,6 млн пар, Німеччині та Польщі – по 200–400 тис. пар, Білорусі – 100–180 тис. пар. В Україні чисельність виду можна оцінити в 200–300 тис. пар з найвищою щільністю гніздування в Поліссі та Лісостепу. Стан європейської популяції в цілому, і української зокрема, досить стабільний з тенденцією до зростання. Ймовірно, чисельність виду в Україні зростатиме через надмірне вирубування хвойних лісів і природне заміщення їх листяними деревостанами.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. В Україні ці берестянки повертаються протягом другої половини квітня та першої половини травня. Найхарактернішими біотопами їхнього оселення є листяні ліси з густим підліском; охоче оселяються в парках. Упродовж сезону розмноження цей вид має тільки один цикл гніздування. З початку серпня в Україні починається осіння міграція берестянок звичайних, і триває вона до кінця вересня. Птахи мігрують в темну частину доби. Зимують вони в Екваторіальній та Південній Африці.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного дальнього звороту від цього виду. Але звороти від особин, яких кільцювали в інших країнах (Фінляндія, Швеція), свідчать про загалом меридіональний напрямок їхньої міграції.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій для охорони берестянки звичайної наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

БЕРЕСТЯНКА БЛІДА

Hippolais pallida (Hemprich et Ehrenberg, 1833)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду, які гніздяться на території України; представлений одним із 5 підвидів – *H. p. elaeica*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду складається з двох ізольованих частин: одна охоплює Піренейський півострів і північно-західну частину Африки; значніша за площею частина включає Балканський півострів, Малу і південь Центральної Азії, Близький Схід і частково Єгипет. В Україні берестянка бліда достовірно гніздиться в гирлі Дунаю, а в першій половині ХХ ст. її виявляли на гніздуванні і в м. Білгород-Дністровський. Європейську популяцію виду оцінюють у 3,3–6,6 млн пар. Найбільше гніздове угруповання зосереджене в Туреччині – 3–6 млн пар. Доволі численними ці птахи є в Греції – 50–200 тис. пар, на Кіпрі – 40–80 тис. пар, в Росії – 20–50 тис. пар. В Україні щільність гніздування в оптимальних біотопах досить висока: на морському узбережжі Дунайського біосферного заповідника трапляються до 2–3 пар/га. Загальна чисельність берестянок блідих, що гніздяться в Україні, становить приблизно 1 тис. пар. Стан виду в тій частині популяції, яка локалізована в Європі, є стабільним.

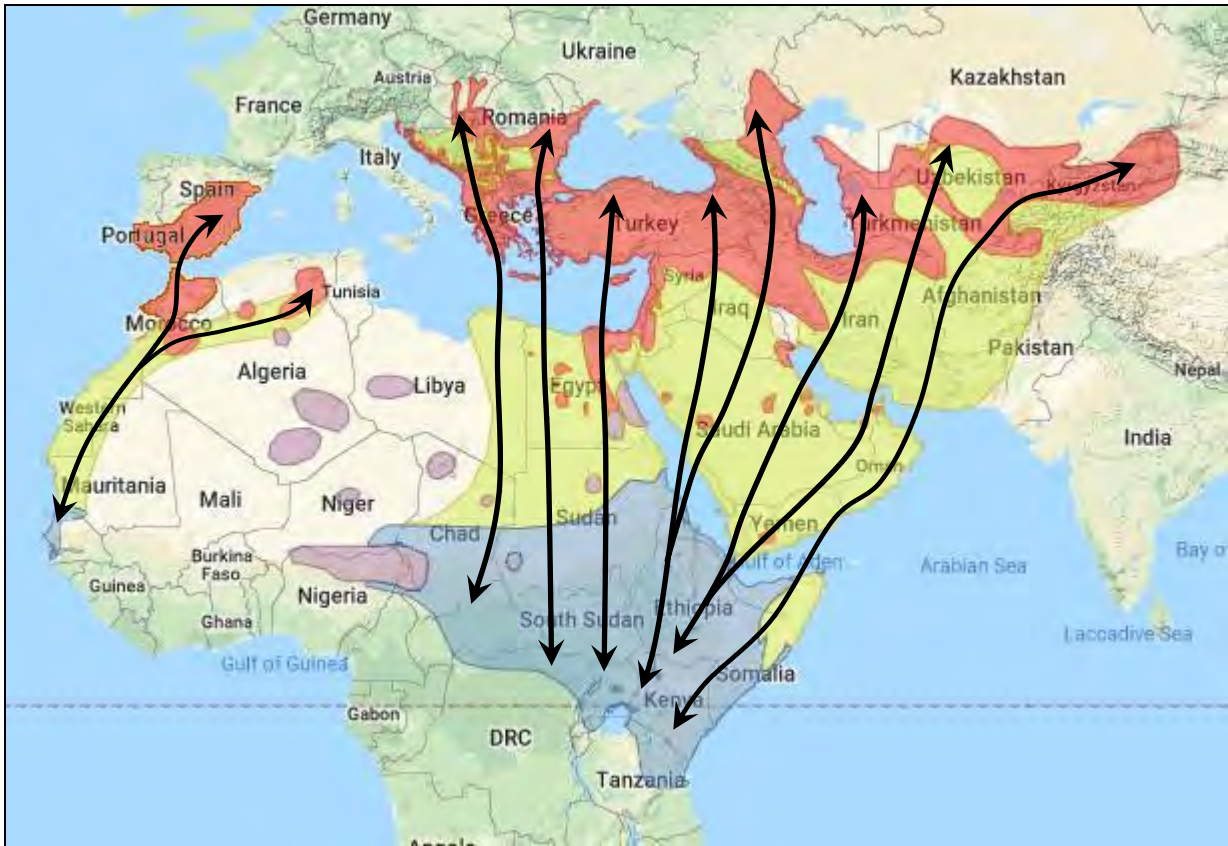
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весною берестянки бліді прилітають досить пізно (у другій половині травня), хоча й гніздяться в найпівденнішому регіоні України. Під час гніздування тримаються тільки в тих біотопах, де є зарості обліпихи крушиновидної. У районі гирла Дунаю вони поширені на приморських гривах та Жебриянівській гряді. В умовах України повні кладки реєструють у першій половині червня. Хоча на більшій частині гніздового ареалу берестянки бліді мають дві кладки за сезон розмноження, в Україні у них тільки один гніздовий цикл. Залишають нашу територію вони досить рано: більшість птахів відлітають уже до початку серпня. Мігрують у темну частину доби. Райони зимівлі птахів з Європи розташовані в Африці – у зоні Сахелю, яка простягається від Атлантичного океану (Мавританія, Сенегал) до Червоного моря (Судан, Еритрея). Птахи з дельти Дунаю, як і з Балканського півострова, зимують у східній частині Сахелю. У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає дальніх зворотів від птахів цього виду.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій для охорони берестянки блідої наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полууда

КРОПИВ'ЯНКА РЯБОГРУДА

Sylvia nisoria (Bechstein, 1795)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 11 видів роду, зареєстрованих у фауні України, серед яких 5 є гніздовими; представлений однією з 2 географічних форм – номінативним підвидом *S. n. nisoria*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає Східну і Центральну Європу, де західна межа проходить по східних землях Німеччини і півночі Італії, північна – по південних районах Швеції і Фінляндії, далі на схід приблизно по 60-й паралелі через європейську територію Росії і потім по Західному Сибіру до Єнісею. В Україні цей птах гніздиться майже по всій території, крім безлісних степових районів. В європейській частині ареалу гніздиться 506–968 тис. пар. Найбільші гніздові угруповання локалізовані на європейській частині Росії – 120–250 тис. пар, в Угорщині – 32–65 тис. пар, Румунії – 25–40 тис. пар, Польщі – 20–50 тис. пар. В Україні найчисленніший він у Поліссі та Лісостепу. Так, в заплаві Сіверського Дінця щільність гніздування сягає 6–8 пар/км². Загальну чисельність української популяції можна оцінити в 60–100 тис. пар. У більшості країн, які охоплює гніздовий ареал виду, в останні десятиріччя чисельність є стабільною чи зростає (Угорщина, Чехія, Хорватія), що стосується і стану цих птахів в Україні. Зменшення чисельності виду реєструють по периферійних районах гніздового ареалу, зокрема в Туреччині, Італії, Німеччині, Швеції, Фінляндії.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весною ці кропив'янки прилітають у кінці квітня – на початку травня. Оселяються в чагарниках у заплавах річок, на схилах ярів, лісових галявинах, узліссях тощо. Найімовірніше, на більшій частині території України вони мають одну кладку за сезон розмноження. Зимують в екваторіальній частині Східної Африки від Судану до Танзанії, куди з нашої країни відлітають протягом серпня і першої половини вересня. Міграційні маршрути птахів проходять через Близький Схід, зокрема через Сирію, Ліван, Ізраїль, Йорданію. Як і всі кропив'яникові птахи, вони є типовими нічними мігрантами.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки один дальній зворот цього виду: дорослу самку за кільцювали у Йорданії 24 квітня під час весняної міграції, а за 15 днів її відловили під Києвом, де, ймовірно, вона гніздилася. Відстань між місцями кільцювання і повторного виявлення становить 2104 км, азимут – 349°. Із Близькосхідного регіону (Ліван, Сирія, південно-східна частина Туреччини, Ізраїль) були отримані всі 4 дальні звороти від птахів з Німеччини, всі 7 зворотів від птахів зі Швеції, 4 звороти від птахів з Фінляндії. Усі вони переміщувалися в південно-східному або південно-південно-східному напрямках. Один птах з фінським кільцем мігрував ще далі – до Центрального Судану.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

У межах нашої країни наразі якоїсь загрози кропив'янці рябогрудій немає.

Автор: А.М. Полуда

КРОПИВ'ЯНКА ЧОРНОГОЛОВА

Sylvia atricapilla (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – *Passeriformes*
Родина Кропив'янкові – *Sylviidae*

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 11 видів роду, зареєстрованих у фауні України, серед яких 5 є гніздовими. Виділяють 5 підвидів, із яких в Україні гніздяться птахи, що належать до номінативного підвиду *S. a. atricapilla*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться майже по усій Європі (крім північних районів Скандинавії), у Північно-західній Африці, на Кавказі та у південній частині Сибіру, на схід до Єнісею. В Україні птахи цього виду заселяють майже всю територію, за винятком безлісних степових районів. У Європі гніздиться 40,5–64,5 млн пар. Найчисленніші гніздові угруповання налічують в Росії – 6–9 млн пар, Франції – 2,5–10 млн пар, Італії – 2–5 млн пар, Німеччині – 2–3,5 млн пар, Польщі – 1,2–2 млн пар. В Україні гніздиться 1,5–2 млн пар. Стан європейської, в т.ч. української частини, популяції кропив'янки чорноголової є стабільним, а в деяких країнах (Німеччина, Швеція, Сербія, Чехія) відбувається суттєве збільшення її чисельності.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. З місць зимівлі повертається у другій половині квітня – першій половині травня. Належить до лісових видів, найбільше полюбає листяні та мішані ліси з добре вираженим підліском із ліщини, жимолості, черемхи тощо, трапляється у розвинених тінистих лісосмугах із заростями кущів, у байрачних лісах і парках. Перевагу віддає сируватим, зволженим ділянкам. В Україні ці кропив'янки мають два цикли гніздування впродовж одного сезону розмноження. З кінця серпня вони починають осінню міграцію, яка триває до початку жовтня (деяких птахів можна спостерігати в кінці цього місяця). У Західній Європі частина птахів є осілими або здійснюють незначні переміщення на кілька сотень кілометрів. Частина кропив'янок із Західної та Центральної Європи восени мігрує в західно-північно-західному напрямку на Британські острови, де вони і зимують. З більшої частини Європи ці птахи летять на зимівлю в Середземноморський регіон і Екваторіальну Африку. З'ясовано, що птахи, які гніздяться на захід від 12° сх. д., мігрують на південний захід через Піренейський півострів в Західну Африку, тоді як більшість кропив'янок чорноголових з тієї частини Європи, яка лежить на схід від цього меридіану, мають загалом інший генеральний напрямок – південно-східний або південний, і летять вони через Туреччину, Кіпр, Близький Схід. Мігрують тільки в темну частину доби.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 8 дальніх зворотів цього виду. Із них 5 зворотів показують, що птахи, які мігрують з території України, летять майже чітко в південному напрямку з деяким відхиленням на схід: їх було зареєстровано в Туреччині, Сирії, Ізраїлі, на Кіпрі. Відстань між місцями кільцювання та повторного виявлення становила 1217–1629 км. Отримані дані свідчать, що 4 птахи перебували в Близькосхідному регіоні в період міграції, і тільки одна кропив'янка, ймовірно, там зимувала (24 листопада).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій для охорони кропив'янки чорноголової наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

КРОПИВ'ЯНКА САДОВА

Sylvia borin (Boddaert, 1783)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 11 видів роду, які зареєстровані у фауні України, серед яких 5 є гніздовими. Мінливість у кропив'янки садової виражена досить слабо – виділяють усього 2 підвиди. В Україні гніздяться птахи, що належать до номінативного підвиду *S. b. borin*. Під час міграційних переміщень через територію України летять птахи підвиду *S. b. pallida* (інша назва *S. b. woodwardi*), які гніздяться на півночі європейської частини Росії та в Західному Сибіру. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал кропив'янки садової охоплює більшу частину Західної Євразії. В Європі не гніздиться тільки в найпівденніших (Пиренейський, Апеннінський і Балканський півострови) та найпівнічніших (Кольський півострів, європейська тундра та лісотундра) регіонах. На схід від Уралу поширена до Єнісею. В Україні цей птах гніздиться майже на всій території, крім безлісних степових районів і Криму. Вважають, що в Європі гніздиться 16,7–26,9 млн пар цього виду. Найчисленніші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 10–15 млн пар, Швеції – 1–3 млн пар, Франції – 0,8–3,2 млн пар, Фінляндії – 0,8–1,2 млн пар, Румунії – 0,8–1,1 млн пар. В Україні гніздиться приблизно 1 млн пар. На терені Європи відбувається розширення ареалу в північно-східному та південно-західному напрямках. У середині 1970-х років спостерігали значне зниження чисельності цих птахів, що пов'язували з посухою в зоні Сахеля, через яку вони мігрують. Фрагментація суцільних лісових масивів унаслідок заготівлі деревини сприяє зростанню чисельності цієї кропив'янки.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Місця зимівлі птахи залишають у лютому, а в кінці квітня – на початку травня прилітають в райони гніздування в Україні. Чагарникові та лісові біотопи є оптимальними для оселення кропив'янки садової, але в лісах вона надає перевагу ділянкам, які розташовані поблизу галявин та узлісся. В Україні ці кропив'янки мають зазвичай дві кладки впродовж одного сезону гніздування. Осіння міграція починається на початку серпня, і вже у вересні птахи залишають територію країни. Зимують вони в Екваторіальній Африці, південніше 10° пн. ш. в західній частині континенту та південніше 3° пн. ш. у східній, де у зимовий період перебувають птахи зі Східної Європи. Як і всі кропив'янкові птахи, цей вид є типовим нічним мігрантом, який не утворює міграційних скупчень в денні години.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 дальніх звороти від кропив'янок садових. Із них 2 звороти отримано з одного регіону у Сирії (провінція Латакія): двох цих птахів закільцювали на о. Бірючий в Азовському морі, одного з яких перший раз відловили в кінці весняної міграції (2 червня), а потім наступного року під час осінньої міграції (21 серпня) виявили в Сирії; другого – закільцювали в період осінньої міграції (27 серпня) і також восени наступного року (10 вересня) знайшли на Близькому Сході.

Птахи мігрували чітко в меридіональному напрямку; відстань між місцями кільцювання і повторних відловів становила 1174 та 1190 км. Зворот від ще однієї особини показує, що кропив'янки садові можуть використовувати різні маршрути під час осінньої і весняної міграції: птаха за кільцювали на Одещині (14 липня), де він з'явився на світ, а повторно його упіймали в Італії, коли весною (29 квітня) він повертався в місця гніздування. Слід наголосити, що через Апеннінський півострів мігрує переважна більшість кропив'янок, які походять з Німеччини та Фенноскандії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Наразі якоїсь загрози кропив'янці садовій в Україні немає.

Автор: А.М. Полуда

КРОПИВ'ЯНКА ПРУДКА

Sylvia curruca (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 11 видів роду, які зареєстровані у фауні України, серед яких 5 є гніздовими. Мінливість у кропив'янки прудкої добре виражена – виділяють 6 підвидів. В Україні гніздяться птахи, які належать до номінативного підвиду *S. c. curruca*. Вірогідність зальоту на територію країни під час міграційних переміщень особин, яких деякі систематики відносять до кавказького підвиду *S. c. caucasica*, є досить низькою, тоді як особини підвиду *S. c. blythi* (Західний і Східний Сибір), ймовірно, трапляються в Україні. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає майже всю Європу (крім південно-західної половини Франції, Піренейського і Апеннінського півостровів, північної половини Скандинавії, європейської тундри та лісотундри), Малу і Центральну Азію, південну частину лісової смуги Сибіру, на схід до Забайкалля і басейну Лени. На гніздуванні трапляється майже по всій Україні, крім Криму і безлісних степових районів. В європейській частині гніздового ареалу гніздиться 4,8–8,0 млн пар. Найчисленніші гніздові угруповання налічують в Росії – 1,5–2,5 млн пар, Румунії – 0,86–1,1 млн пар, Польщі – 300–500 тис. пар, Німеччині – 250–500 тис. пар, Фінляндії – 200–300 тис. пар. Чисельність кропив'янки прудкої в Україні оцінюють у 155–230 тис. пар. На значній частині ареалу стан цього виду є стабільним, але в деяких країнах (Німеччина, Фінляндія) відбувається незначне скорочення популяції. У середині 1970-х років реєстрували значне зменшення чисельності цих птахів, що пов'язували з посухою в зоні Сахелю, де вони зимують. В Україні стан гніздового угруповання виду є достатньо стабільним, хоча в останні роки нами зареєстровано деяке скорочення чисельності гніздових птахів, зокрема в лівобережній частині Лісостепу. Фрагментація суцільних лісових масивів через суцільне вирубування сприяє зростанню чисельності виду.

Особливості біології та міграцій

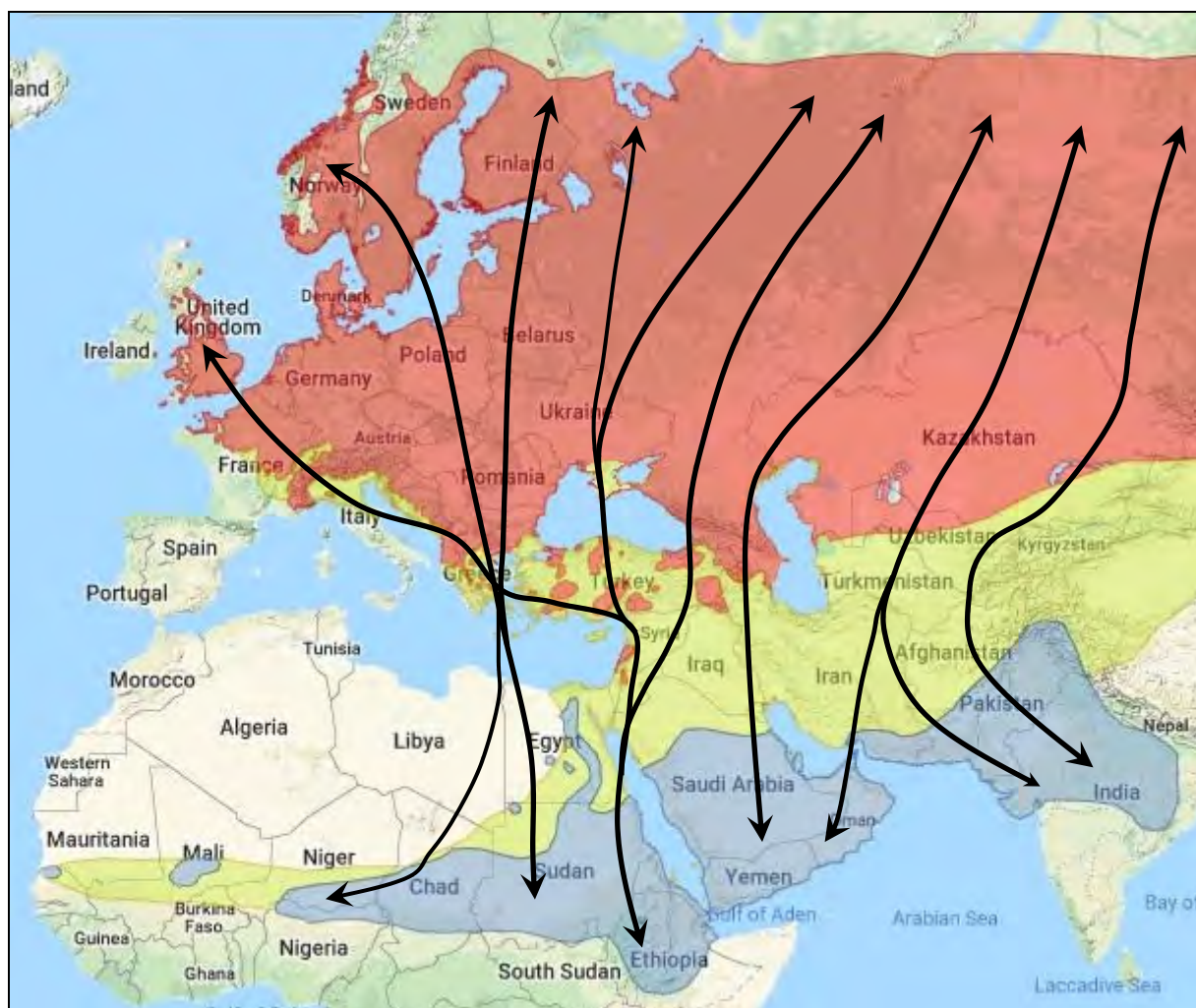
Гніздовий, перелітний птах. З районів зимівлі повертається у другій половині квітня. Заселяє різноманітні чагарникові біотопи, молоді лісові посадки, сади, парки. У глибині суцільного високостовбурного лісу не трапляється, оселяється поблизу галявин. В Україні протягом гніздового циклу має зазвичай дві кладки. Осіння міграція починається у другій половині серпня, і протягом вересня майже всі птахи залишають територію країни. Мігрують вони у нічні години доби. Зимують в Центральній і Східній Африці в зоні саван. У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного дальнього звороту цього виду. Але результати кільцювання кропив'янок прудких в інших європейських країнах показують загальну картину їхньої міграції. Головний коридор, по якому птахи походженням з Європи восени потрапляють до Африки, проходить через Балканський півострів, Малу Азію і регіон Східного Середземномор'я. Залежно від того, де птахи починають свою подорож до Африки, вони спочатку мають різні напрямки переміщення:

кропив'янки зі східних регіонів європейської частини Росії летять на південний захід, з Фінляндії й України – на південь, зі Швеції, Німеччини та Великої Британії – на південний схід. Весною міграція відбувається за тими самими маршрутами, тільки у зворотних напрямках.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

В Україні наразі якоїсь загрози популяції кропив'янки прудкої немає.

Автор: А.М. Полуда

КРОПИВ'ЯНКА СІРА

Sylvia communis Latham, 1787

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 11 видів роду, котрі зареєстровані у фауні України, серед яких 5 є гніздовими. Мінливість у кропив'янки сірої достатньо виражена – виділяють від 3 до 4 підвидів. В Україні гніздяться птахи, які належать до номінативного підвиду *S. c. communis*. Досить високою є вірогідність потрапляння на територію країни під час міграційних переміщень особин, які належать до західносибірського підвиду *S. c. volgensis*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює майже всю Європу (за винятком центральних та північних районів Скандинавії й зони тундри), північно-західні райони Африки, Малу Азію, значну частину Сибіру, від Уральських гір до Верхнього Єнісею. Трапляється на усій території України. Чисельність кропив'янки сірої в Європі оцінюють у 17,3–27,8 млн пар. Найбільші угруповання знаходяться в Росії – 5,2–8,2 млн пар, Польщі – 2,3–3,0 млн пар, Великій Британії – приблизно 1,1 млн пар, Румунії – 1–3 млн пар, Білорусі – 800–900 тис. пар, Франції – 0,6–1,0 млн пар, Іспанії – 510–780 тис. пар, Німеччині – 500–800 тис. пар. В Україні гніздиться 1,5–1,9 млн пар. Стан популяції в Європі, й Україні зокрема, є стабільним, за винятком Фінляндії, де у 1998–2002 рр. чисельність скоротилася приблизно на 10 %. Відомо, що протягом 1970–1980-х років через посуху в районах зимівлі в деяких частинах гніздового ареалу (Німеччина, Данія, Іспанія) чисельність виду значно скоротилася. Негативних тенденцій у стані української популяції кропив'янки сірої не помічено. Фрагментація суцільних лісових масивів, яка відбувається внаслідок суцільного вирубування, сприятиме зростанню чисельності цієї кропив'янки.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весною більшість особин прилітає в першій половині травня, але міграція триває протягом усього травня. Гніздиться в різноманітних чагарникових біотопах. Суцільних лісів уникає. Кропив'янку сіру можна спостерігати у всіх куточках країни, де серед луків, ярів, сільськогосподарських угідь є хоча б невеличкі масиви кущів. Завдяки тому, що гніздовий цикл у цього виду є досить короткий, в умовах України птахи мають можливість відкласти дві кладки протягом одного сезону розмноження. Уже в кінці липня на території країни з'являються перші північні мігранти цього виду, а протягом серпня більша частина кропив'янок сірих відлітає в райони зимівлі, які розташовані в екваторіальній зоні Африки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 3 дальні звороти від кропив'янок сірих. Із них 2 звороти надійшли від птахів, які походять з території України: дорослого самця під час гніздування закілцювали під Каневом, а через 8 років весною його знайшли мертвим в Алжирі; другого птаха закілцювали весною (23 травня) в Італії, а через 2 місяця його повторно відловили на Рівненщині. Тож обидві українські кропив'янки здійснювали весняну міграцію через Апеннінський півострів і зимували, ймовірно, в

центральної частині Африки. Ще 1 зворот свідчить, що через Україну летять птахи з північних регіонів: зокрема, птаха з Фінляндії, де він з'явився на світ і був закільцьований, у рік мічення 25 серпня відловили на півострові Тарханкут в Криму. Якщо перші дві кропив'янки переміщувалися вздовж умовної лінії південний захід – північний схід, то третя мігрувала в південно-південно-східному напрямку. Із 16 зворотів від фінських кропив'янок зазначений зворот є, так би мовити, найсхіднішим; інші локалізовані в районі Центрального Середземномор'я.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій для охорони кропив'янки сірої наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ВІВЧАРИК ВЕСНЯНИЙ

Phylloscopus trochilus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 12 видів роду у фауні України, є одним із 4 гніздових видів. Виділяють 3 підвиди, з яких в Україні гніздяться птахи, що належать до номінативного підвиду *Ph. t. trochilus* (Закарпаття та Карпати) і до східноєвропейського підвиду *Ph. t. acredula* (Полісся, північ Лісостепу). Під час міграційних переміщень трапляються зальоти в Україну птахів зі Східного Сибіру, які належать до підвиду *Ph. t. yakutensis*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює північну частину Європи: на заході включає Британські острови й майже всю Францію; в Азії по лісовій, лісотундровій та тундровій зонах пролягає від Уральських гір майже до Чукотки і Камчатки. У межах нашої країни під час гніздування поширений в Поліссі, Карпатах та деяких північних районах Лісостепу. На території Європи гніздиться 62,2–97,1 млн пар цих птахів. Найчисленніші гніздові угруповання локалізовані в Росії – 30–42 млн пар, Швеції – 10–16 млн пар, Фінляндії – 7–11 млн пар, Норвегії – 2–10 млн пар, Франції – 1,5–7,5 млн пар. В Україні гніздиться 420–760 тис. пар. Стан гніздових угруповань в більшості країн європейської частини ареалу є відносно стабільним, що стосується й української популяції. У кінці 1990-х років і на початку XXI ст. у північній і західній частинах ареалу (Велика Британія, Франція, Швеція, Фінляндія) відбувалося зниження чисельності птахів на 15–50 %.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весною прилітає зазвичай у середині квітня. Найтипівішими біотопами, де оселяються вівчарики весняні в період розмноження, є освітлені мішані та листяні ліси з густим підліском; досить часто вони заселяють молоді посадки лісу, де є кущі верболозу, старі лісосіки, що заростають, тощо. Досить часто в період гніздування реєструють самців, що співають, значно південніше гніздового ареалу. Але це, зазвичай, холості птахи. В Україні ці вівчарики мають два цикли розмноження за один гніздовий період. Відліт до районів зимівлі у птахів цього виду починається в першій половині серпня. Активна осіння міграція триває до кінця вересня. Вівчарики весняні є типовими нічними мігрантами, але досить часто направлені переміщення цих птахів реєструють і в ранкові години. У таких випадках вони переміщуються на малих висотах (5–15 м), перелітаючи з дерева на дерево. Якщо за один нічний переліт птах здатен подолати 400–600 км, то за ранок – тільки приблизно 30–50 км. Область зимівлі виду розташована в Африці, від південної межі пустелі Сахара до південних регіонів цього континенту. Завдяки кільцюванню птахів з'ясовано, що вівчарики весняні з Центральної та Західної Європи зимовий період проводять в західній частині Африки, тоді як птахи зі Східної Європи (зокрема, з Фінляндії й України) – у її східній та південній частинах.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 10 дальніх зворотів від птахів цього виду. Звороти стосуються птахів з тих країн гніздового ареалу, які розташовані

навколо Балтійського моря (Швеція, Литва, Латвія, Фінляндія). На території України цих птахів повторно відловили чи закільцювали, коли вони здійснювали міграційні переміщення. З усіх цих зворотів тільки один є прямий: 11 вересня вівчарика весняного закільцювали у Фінляндії, а 24 вересня птаха відловили на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» під Києвом. Аналіз зворотів від птахів, які були закільцьовані у Фінляндії, дозволяє визначити їхні міграційні шляхи, котрі розташовані південніше України: майже всі реєстрації закільцьованих птахів під час міграцій припадають на Балкани і Східне Середземномор'я; повторні відлови на зимівлі локалізовані у Східній і Південній Африці.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій для охорони вівчарика весняного наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ВІВЧАРИК-КОВАЛИК

Phylloscopus collybita (Vieillot, 1817)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 12 видів роду у фауні України, є одним із 4 гніздових видів. Виділяють від 5 до 9 підвидів, з яких в Україні гніздяться птахи, що належать до східноєвропейського підвиду *Ph. c. abietinus*. Можливо, на Закарпатті гніздяться птахи номінативного підвиду *Ph. c. collybita*. Під час міграцій на території країни трапляються і птахи, які належать до підвиду *Ph. c. fulvescens*, який виділяє Л.С.Степанян (ареал якого охоплює регіон на схід від басейну р. Печори). Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює майже всю Європу і по лісових та лісостепових районах Північної Азії доходить до середньої течії Колими в Східному Сибіру, а також включає Північно-західну Африку, причорноморські райони Малої Азії, Кавказ, окремі райони гірських систем Центральної Азії. В Україні поширений в Поліссі, Лісостепу, Придунайському регіоні та деяких північних районах Степу. В європейській частині ареалу гніздиться 41–59,5 млн пар. Більша частина європейської популяції зосереджена в Росії – 17–20 млн пар; значні угруповання є у Франції – 3–15 млн пар, Німеччині – 2,4–4 млн пар, Польщі – 1–1,5 млн пар. В Україні гніздиться 1,5–2 млн пар. Європейська, в тому числі українська, популяція вівчарика-ковалика перебуває у стабільному стані.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Повертається з зимівлі у квітні, а в роки з ранніми веснами перших птахів реєструють вже наприкінці березня. Тримається в лісах різного типу, віддає перевагу мішаним і листяним деревостанам зі зволженими ділянками, які розріджені вирубками, галявинами, площами з молодими посадками. Однією з умов, що позитивно впливають на вибір гніздового біотопу цим вівчариком, є наявність у лісі підліску. В Україні протягом одного сезону розмноження має два цикли гніздування. З кінця серпня починається осіння міграція, яка триває до середини жовтня (південь країни). Зимують птахи на Близькому Сході та у північній частині Африки. Доведено, що вівчарики-ковалики з континентальної Європи зимують на Британських островах. На початку XXI ст. регулярно реєстрували зимуючих вівчариків-коваликів у різних місцях України (Київ, Луцьк, Одеса). Зазвичай, взимку їх спостерігали на території очисних споруд.

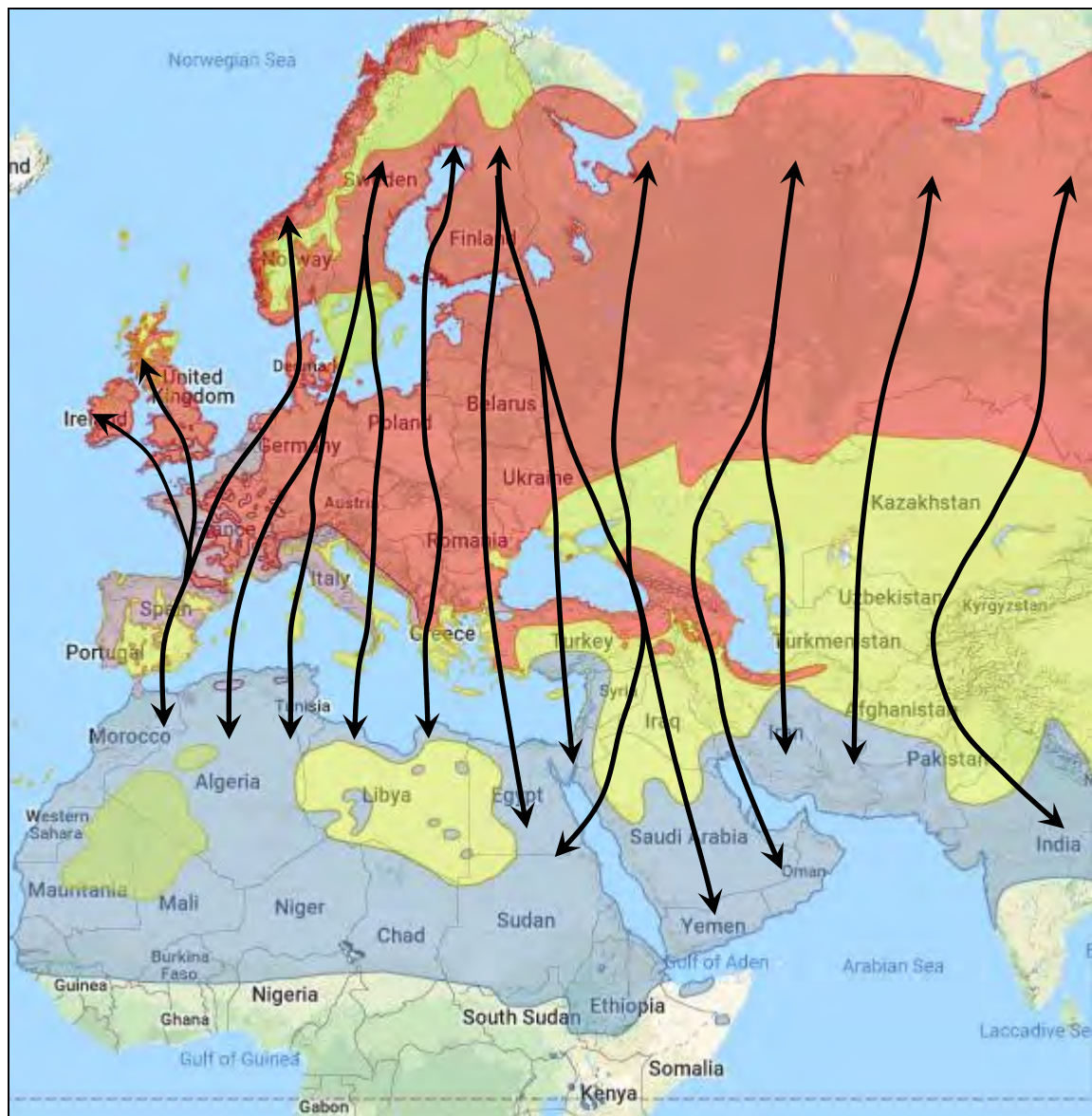
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 14 дальніх зворотів від птахів цього виду. Аналіз отриманих даних показує, що через територію України проходять міграційні маршрути птахів зі Швеції, Фінляндії, Литви, Латвії, Білорусі. Деякі птахи переміщувалися вздовж умовної лінії північний захід – південний схід. Ймовірно, ці вівчарики зимують на Середньому Сході, про що свідчать звороти фінських птахів цього виду з Іраку, Саудівській Аравії та Ірану. З вірогідних районів зимівлі отримано 4 звороти: за кільцювання в Україні птахів зареєстрували у Сирії, Ізраїлі, Єгипті, на Мальті. Але тільки один з цих птахів безперечно зимував у місці відлову (20 грудня, Єгипет), інших

трьох повторно виявили в періоди міграції. Цікавим є зворот з Великої Британії: 1 жовтня вівчарика-ковалика закріплювали на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка», а 20 грудня в рік мічення його впіймав кіт у Шотландії. Тож птах зі Східної Європи прилетів зимувати на Британські острови, подолавши після кільцювання 2233 км (азимут переміщення 303°, тобто на північний захід).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій для охорони вівчарика-ковалика наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ВІВЧАРИК ЖОВТОБРОВИЙ

Phylloscopus sibilatrix (Bechstein, 1793)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 12 видів роду у фауні України, є одним із 4 гніздових видів. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає майже всю Європу, за винятком півночі Фенноскандії, Піренейського півострова, більшої частини Апеннін і Балкан, а в Азії охоплює смугу від Південного Уралу до північно-східної частини Алтаю. В Україні птахи цього виду заселяють Карпати, Полісся, Лісостеп та північні райони Степу; ізольоване гніздове угруповання відоме в Гірському Криму. В європейській частині ареалу гніздиться 7,1–11,1 млн пар вівчариків жовтобрових. На європейській території Росії гніздове угруповання оцінюють у 8–12 млн пар; у Білорусі – 1,2–1,5 млн пар, Латвії – 1,0–1,3 млн пар, Польщі – 0,7–1,0 млн пар. В Україні гніздиться не менше 2 млн пар. Стан популяції цього вівчарика є досить стабільним в центральній частині гніздового ареалу (в тому числі в Україні), тоді як в північній і західній частинах відбувається суттєве зниження чисельності. Зокрема, у Франції, Фінляндії, Данії протягом 1998–2002 рр. чисельність виду скоротилася на 50–80 %.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Порівняно з більшістю інших видів вівчарик жовтобровий прилітає найпізніше, коли з'являються листя на деревах у лісі, що зазвичай буває в кінці квітня. Оселяється в листяних і мішаних лісах без густого підліску, нерідко поблизу зволжених ділянок. В Україні протягом одного сезону розмноження більшість вівчариків жовтобрових має один цикл гніздування; можливо, що в південних районах країни і, ймовірно, в Криму вони мають дві кладки. Протягом серпня більшість цих вівчариків відлітає в райони зимівлі, які розташовані в Екваторіальній Африці – від Сьєрра-Леоне на заході до Уганди і Судану на сході.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного дальнього звороту цього виду, які пов'язані з територією України. Звороти від птахів, яких кільцювали в інших країнах (Фінляндія, Швеція, Німеччина), показують загальномеридіональний напрямок їхніх міграцій. Утім маршрути фінських вівчариків жовтобрових зміщені в західному напрямку й оминають територію України: птахи потрапляють до Африки, перелітаючи центральну і західну частини Середземного моря.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій по охороні вівчарика жовтобрового наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ВІВЧАРИК ЗЕЛЕНИЙ

Phylloscopus trochiloides (Sundevall, 1837)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Кропив'янкові – Sylviidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 12 видів роду у фауні України, є одним із 4 гніздових видів, представлений підвидом *Ph. t. viridanus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, а також у Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал вівчарика зеленого охоплює частину Євразії від Фінляндії, Німеччини і Чехії до сходу Центральної Азії і північно-західних та південних передгір'їв Гімалаїв. Протягом останніх десятиріч відбувається розширення ареалу в його західній частині: птахи заселяють нові території в північному, західному та південному напрямках. Зазначене явище охопило і частину території України: вівчарик зелений почав гніздитися в деяких північних та північно-східних областях. В Європі гніздиться 14–18,6 млн пар птахів цього виду, і водночас гніздове угруповання в європейській частині Росії оцінюють також у 14–18,5 млн пар. Чисельність в інших європейських країнах оцінюють так: у Фінляндії – 3–10 тис. пар, Білорусі – 2–3 тис. пар, Естонії – 1–5 тис. пар, Литві – 1,5–2,5 тис. пар. Чисельність вівчариків зелених, що гніздяться в Україні, становить від кількох сотень до 1–2 тис. пар.

Особливості біології та міграцій

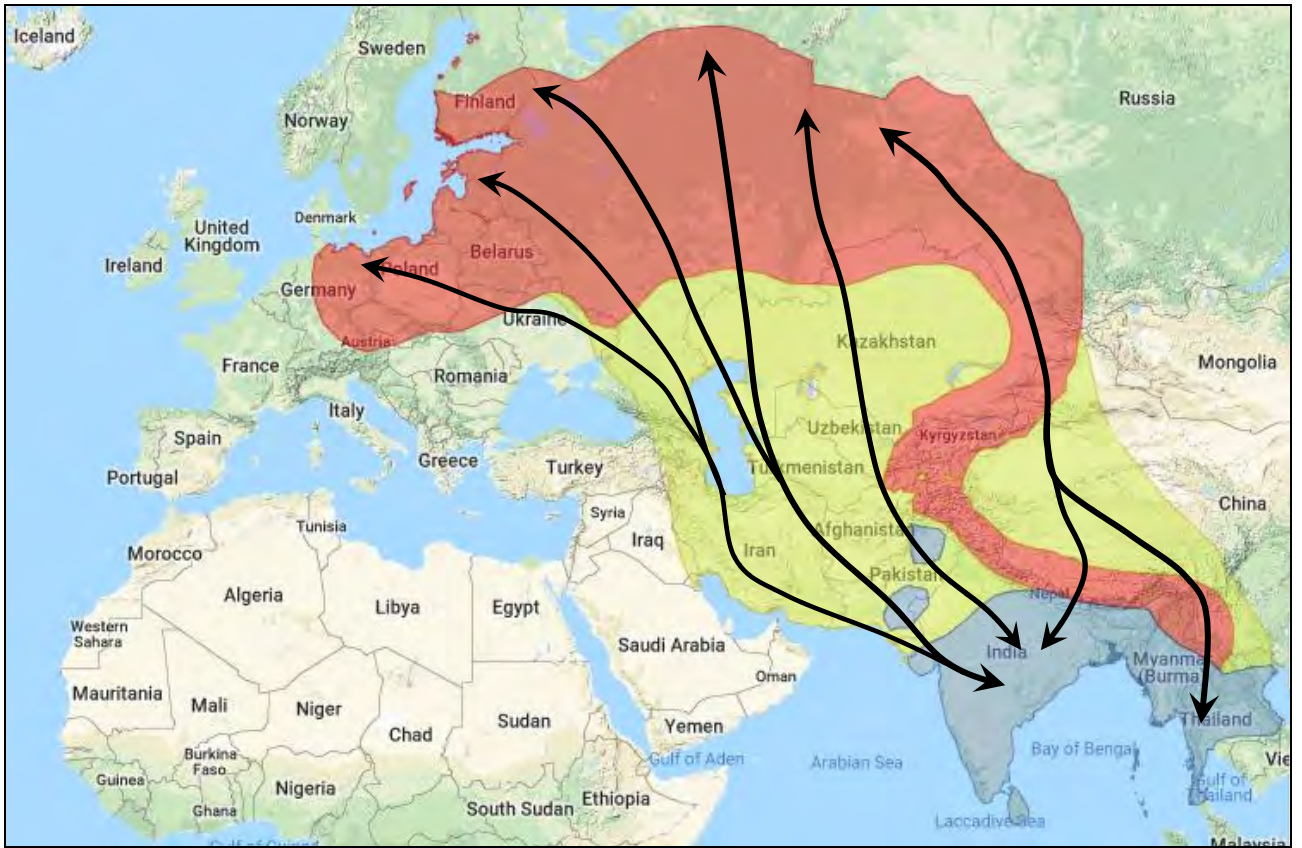
Гніздовий, перелітний, на більшій частині території України залітний вид. Через значну довжину міграційного шляху птахи на місця гніздування прилітають досить пізно – у другій половині травня. Оселяються в різних типах лісів. Для гніздування займають високостовбурні ліси різних типів, у яких зімкнення крон є доволі значним; досить часто птахів цього виду реєструють у парках і садах населених пунктів. Через короткий термін перебування птахи можуть здійснити тільки один цикл гніздування впродовж одного сезону. Уже до середини серпня вівчарики зелені залишають територію України, відлітають в східному та південно-східному напрямках. Вони зимують у Південній та Південно-східній Азії. Довжина їхнього односезонного міграційного маршруту складає майже 10 тис. км.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного дальнього звороту цього виду.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих рекомендацій для охорони вівчарика зеленого наразі не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ЗОЛОТОМУШКА ЖОВТОЧУБА

Regulus regulus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Золотомушкові – Regulidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України, з 11-14 географічних форм гніздяться птахи двох підвидів – номінативного *R. r. regulus* (Карпати, Полісся) та кавказького *R. r. buturlini* (Гірський Крим). Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає лісову зону Європи (значною мірою й лісові території півдня), Кавказький регіон, суцільну область від середньої та південної частини Уральських гір до Байкалу, Далекий Схід, південь Китаю, південні передгір'я Гімалаїв, схід Центральної Азії, деякі райони у Передній Азії, зокрема в Туреччині та Північному Ірані. В Україні є гніздовим видом Карпат і Гірського Криму, на Поліссі гніздиться спорадично. У зимовий період трапляється на всій території країни. Загальна чисельність європейської популяції сягає 20–37 млн пар, і вона перебуває в безпечному стані. Особливо великі гніздові угруповання є в Росії – 10–17 млн пар, Швеції – 1,807–4,153 млн пар, Норвегії – 1–1,7 млн пар, Німеччині – 0,95–1,65 млн пар, Румунії – 0,8–1,6 млн пар, Великій Британії – приблизно 0,61 млн пар. У сусідній Білорусі гніздиться 300–350 тис. пар, тоді як в Україні – 40–65 тис. пар. Чисельність популяції цих птахів можуть суттєво зменшити несприятливі погодні умови взимку, особливо якщо вони на тривалий час охоплюють великі території. Але золотомушки здатні протягом одного репродуктивного періоду відновити свою чисельність.

Особливості біології та міграцій

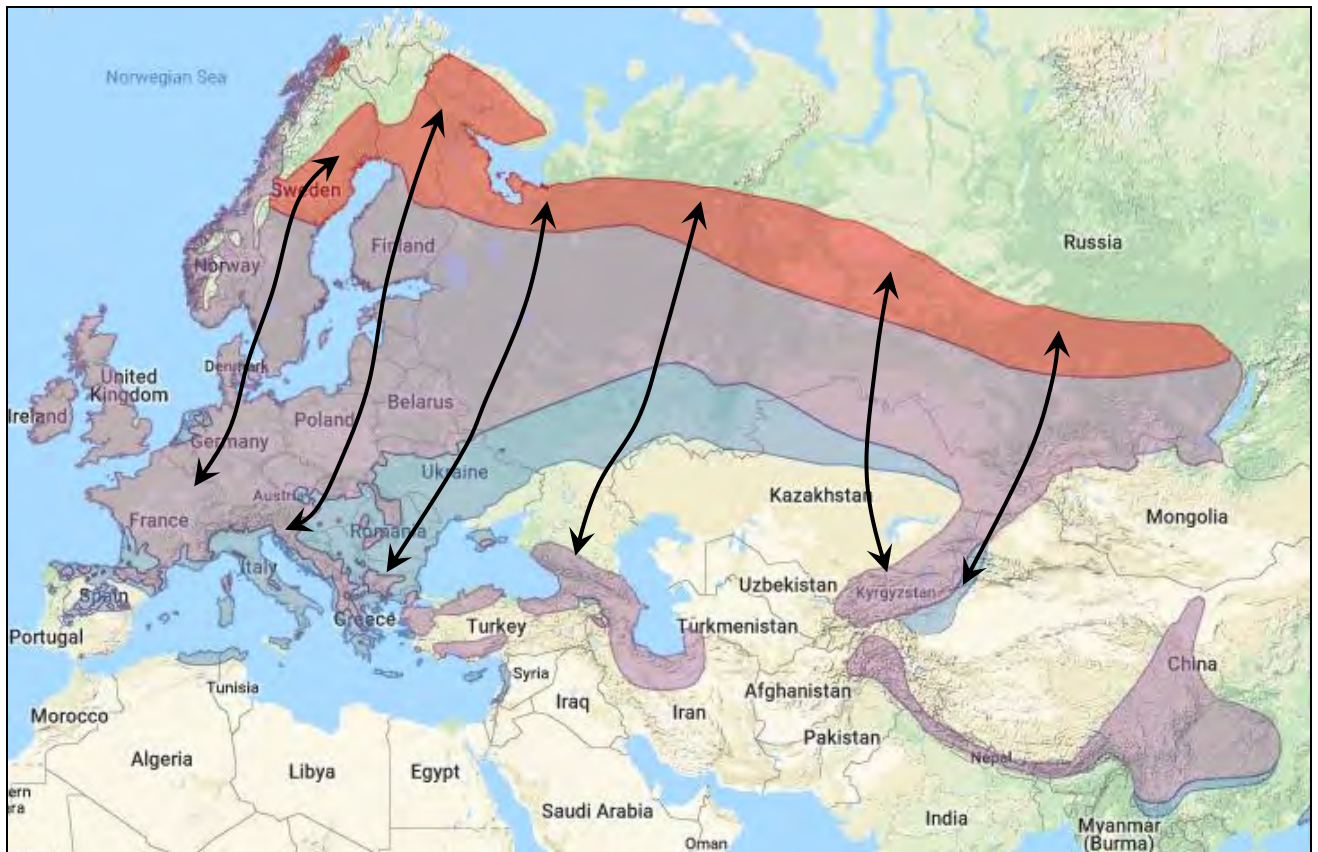
Осілий, кочовий, мігруючий птах. Під час гніздування тримається окремими парами, на зимівлі – зграйками, переважно до 20 ос. Оселяється у хвойних і мішаних лісах, як рівнинних, так і високогірних. У Карпатах трапляється до верхньої межі лісової зони. Віддає перевагу ялиновим та ялиново-сосновим насадженням. Гніздування триває з кінця лютого (Крим) до кінця липня (Карпати, Полісся). Упродовж одного сезону розмноження може бути два гніздових цикли. Починаючи з липня – серпня частина золотомушок об'єднуються в зграї з синицями, повзиками, підкоришниками і кочують протягом осінньо-зимового періоду в районі свого гніздування, що є властивим птахам південної частини гніздового ареалу. З північних районів гніздування птахи на зиму відлітають південніше, тож зимовий ареал перебування виду включає лісостепові та значною мірою степові райони Європи й Азії. Золотомушки, здійснюючи справжні міграції, летять вночі у складі розріджених зграй. Птахи фенноскандійських угруповань восени мігрують здебільшого у південно-західному напрямку і перелітають на значні відстані. Так, 3 птаха з Фінляндії здолали найдовші відстані – від 2567 до 2634 км. Під час зимівлі фінських птахів реєстрували в Іспанії, Франції, Італії, Греції. Золотомушки долають значні водні акваторії, і навіть морські. Зокрема, під час осінніх міграцій у 2004–2012 роках на о. Зміїному в Чорному морі відловили 340 цих птахів.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від золотомушок жовточубих. Обох птахів за кільцювали під час осінньої міграції на Скандинавському півострові – в Норвегії та Швеції. Першого з них рівно через рік (8 жовтня) відловили на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» на Київському водосховищі, другого виявили через рік 3 травня на Львівщині. Напевно, що другий птах мігрував до Скандинавії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона старих гірських хвойних масивів, збільшення площ ялинових насаджень.

Автор: А.М. Полуда

ЗОЛОТОМУШКА ЧЕРВОНОЧУБА

Regulus ignicapillus (Temminck, 1820)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Золотомушкові – Regulidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. В Карпатах та на Поліссі поширений номінативний підвид *R. i. ignicapillus*; для Гірського Криму описано ендемічний підвид — *R. i. tauricus*; загалом виділяють 4-5 географічних форм. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає Західну і Центральну Європу, значну площу Південної Європи, захід Східної Європи, окремі території Кавказького регіону, Малої Азії та Північно-західної Африки. В Україні гніздиться в Карпатах та Гірському Криму, дуже локально і зрідка трапляється на заході Полісся. Відомі зальоти в різні райони України (Одеська, Херсонська, Чернівецька, Львівська, Київська обл.). В Європі гніздиться понад 90 % світової популяції виду, яку оцінюють у 4,18–7,11 млн пар, і її стан є стабільним. Найбільші угруповання зосереджені в Іспанії – 1,205–1,885 млн пар, Німеччині – 1,05–1,8 млн пар, Румунії – 365–730 тис. пар, Франції – 350–500 тис. пар, Італії – 300–600 тис. пар, Хорватії – 200–300 тис. пар, Швейцарії – 150–200 тис. пар. В Україні загальна чисельність не перевищує 400 пар, з яких у Криму гніздиться 150–200 пар, а певних даних стосовно Карпат немає. Негативні чинники впливу на вид: зменшення площі старих лісів; порушення ярусності; розширення площ лісових монокультур, яких птахи цього виду уникають.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий і перелітний птах, у Криму трапляється також взимку. Гніздиться окремими парами; обирає хвойні гірські ліси, хвойні ділянки в лісопарках і парках, мішані ялицево-букові та смереково-букові ліси у Карпатах, старі сосняки на заході Полісся. Гніздовий період у Криму розпочинається з кінця лютого, у Карпатах – з кінця квітня. Протягом одного періоду розмноження відбувається два гніздових цикли. Під час міграцій їх реєструють у степовій та лісостеповій зонах. У південній і західній частинах ареалу ці золотомушки є осілими. Птахи, які гніздяться на північному сході ареалу, належать до ближніх мігрантів і на зимівлю відлітають на захід і південь. У цей період їх значно частіше спостерігають на Балканах, Піренейському півострові, у Малій Азії та Північно-західній Африці. У Західній Європі вони зимують від Португалії на півдні до Британських островів на півночі. Мігрують золотомушки вночі. Деякі дослідники вважають, що вони уникають перельотів через значні морські акваторії, зокрема до Британських островів вони летять над протокою Ла-Манш, яка є найвужчою водною перепорою (32 км). Але відлови цих птахів в районі Чорного моря свідчать про інше – вони можуть долати сотні кілометрів над водою. Зокрема, на о. Зміїному у жовтні 2004 р. відловили 3 золотомушки червоночубі, а у квітні та травні 2005–2008 років 10 цих птахів. Вони могли летіти на зимівлю до Туреччини або вертатися звідтіля. В цьому випадку птахи мали пролетіти приблизно 400 км над морем.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від золотомушок червоночубих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

В Україні вид вивчено не достатньо, для його збереження необхідна спеціальна програма.

Автор: А.М. Полуда

МУХОЛОВКА СТРОКАТА

Ficedula hypoleuca (Pallas, 1764)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Вирізняють 4 підвиди, з яких в Україні гніздяться птахи номінативного підвиду *F. h. hypoleuca*; під час міграцій трапляються особини сибірського підвиду *F. h. sibirica* (інша назва *F. h. tomensis*). Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає Європу (крім Апеннін, Балкан, більшої частини степової зони і північних районів) та південну половину Західного Сибіру. У 1970-х – 1990-х роках вид розширив межі свого поширення на півночі та північному заході Європи. В Україні гніздиться в лісовій і лісостеповій зонах, а також на півночі Степу; мігрує на всій території. Протягом останніх десятиліть межа його поширення перемістилася на південь та південний схід, від південних районів Київщини та центральних районів Харківщини до Миколаївської і Запорізької областей, центральних районів Донецької і південних районів Луганської областей. Європейська популяція складається з 12,5–19,4 млн пар. Особливо великі угруповання виду налічують в Росії – 9–13 млн пар, Швеції – 0,956–1,875 млн пар, Норвегії – 0,63–1,35 млн пар, Фінляндії – 440–720 тис. пар, Білорусі та Естонії – по 250–400 тис. пар, Латвії – 250–393 тис. пар. Чисельність виду в Україні оцінено у 265–335 тис. пар. Європейська популяція перебуває у безпечному стані.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Навесні з'являється в середині – кінці квітня або на початку травня. Заселяє листяні, мішані та хвойні лісах, парки і сади. Для влаштування гнізд обирає природні дупла або такі, що були видовбані іншими птахами, а також штучні гніздівлі, інколи – щілини в різних спорудах. Пташенята, які залишили гнізда, з'являються з початку червня. Осіння міграція відбувається у серпні і першій половині вересня, хоча на півдні країни окремі птахи трапляються на початку і навіть у кінці листопада. Мухоловки строкаті належать до нічних мігрантів. Місця зимівлі виду розташовані переважно в саванах західної частини Тропічної Африки. Майже всі птахи з Північної, Західної і Центральної Європи восени направляються на Піренейській півострів і далі летять через Сахару до місць зимівлі. Навесні вони мігрують ширшим фронтом – від Піренейського до Апеннінського півостровів.

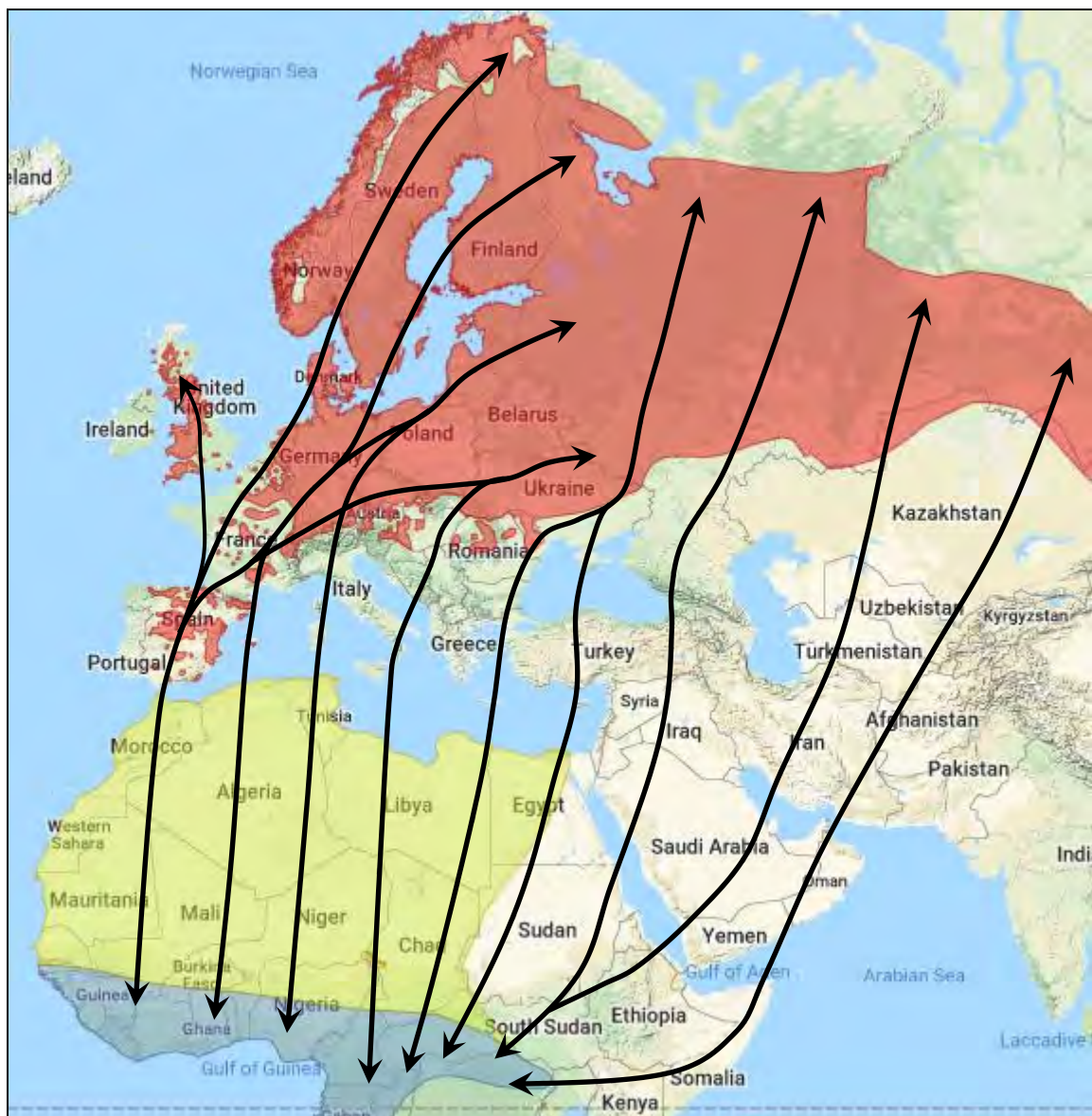
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 6 дальніх зворотів від мухоловок строкатих. Вони свідчать, що птахи, які гніздяться на території України, мають таку саму схему міграційних переміщень, як і мухоловки строкаті з інших європейських угруповань. Восени птахи із Західної і Північної України прямують на Піренейській півострів, на якому їх виявляли 18 і 31 серпня, а також 19 вересня. Летять вони через Центральну Європу: 12 серпня мухоловку з Київщини виявили у Чехії. Весною вони повертаються до місць гніздування в межах ширшої смуги: птаха, якого 3 травня закілювали в Італії, через 8 днів виявили на Чернігівщині. За ці дні він подолав 1745 км у північно-східному

напрямку. Але ймовірно, що мухоловки строкаті зі східних районів ареалу виду (зі східної, а, можливо, й південної частин України) мігрують до місць зимівлі через Східне Середземномор'я. Про це свідчить зворот від птаха, закільцьованого в Рязанській області Росії: 24 липня його виявили в Донецькій області на Азовському узбережжі, тож він перемістився чітко на південь, тобто міг направлятися до Туреччини.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

При веденні лісового господарства слід дотримуватися принципу мозаїчного вирубування на стиглих ділянках лісу, а в молодих деревостанах необхідно широко застосовувати такий біотехнічний захід, як розвішування штучних гніздівель.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

МУХОЛОВКА БІЛОШИЯ

Ficedula albicollis (Temminck, 1815)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Раніше систематики розділяли вид на 2 географічні форми – номінативну *F. a. albicollis* і кавказьку *F. a. semitorquata*. Згодом ці підвиди стали вважати окремими видами. Птахи останнього виду гніздяться на Керченському півострові Криму. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає зони листяних і мішаних лісів Лісостепу і частково Степу в Європі – від сходу Франції та Апеннін до Середнього Поволжя. В Україні гніздиться в лісовій і лісостеповій зонах, а також на значній частині Степу; мігрує на всій території. В європейській популяції виду налічують 1,53–3,09 млн пар, і її стан є безпечним. Значні гніздові угруповання зосереджені в Румунії – 0,5–1,5 млн пар, Росії – 120–200 тис. пар, Словаччині та Угорщині – по 70–150 тис. пар, Хорватії – 60–150 тис. пар, Чехії – 35–70 тис. пар, Польщі – 25–46 тис. пар. З усіх європейських країн в Україні гніздиться чи не найбільше цих птахів – 580–700 тис. пар. У нашій країні межі ареалу виду розширилися, перемістившись на південь завдяки залісенню значних територій у північних районах степової природної зони. На чисельність виду може негативно впливати суцільне вирубування значних площ стиглого лісу.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весною приліт можливий на початку другої декади квітня, але найчастіше прилітає в другій половині квітня або на початку травня. Заселяє переважно різнотипні листяні ліси, але трапляється і в мішаних лісах, садах і парках; тяжіє до старих, розріджених ділянок деревостану. Гнізда влаштовує переважно в дуплах, інколи – в глибоких тріщинах дерев, а також у штучних гніздівлях. За гніздовий період відбувається один цикл розмноження. Виліт пташенят із гнізд починається в червні. Осінній відліт триває протягом серпня – середини вересня, інколи – до початку жовтня. Як усі мухоловки нашої фауни, мухоловки білошиї мігрують тільки вночі. Місця зимівлі виду розміщені в південно-східній частині Африки (Замбія, Зімбабве, Малаві, Мозамбік). На відміну від мухоловок строкатих із центральноєвропейських угруповань (зокрема, з Німеччини), які восени мігрують на південний захід до Піренейського півострова, мухоловки білошиї походженням з Німеччини летять у південно-південно-східному напрямку. Як восени, так і весною їхній міграційний шлях проходить через східну половину Середземного моря.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від мухоловок білошиїх. Один із них є прямим і показує генеральний напрямок осінніх переміщень цих птахів: мухоловку білошию, яка з'явилася на світ у південно-східній частині Швеції на о. Готланд, 26 серпня виявили на Львівщині, що засвідчило південно-південно-східний напрямок її переміщення. Другий зворот є незвичним: 25 квітня птаха відловили і

закільцювали на о. Капрі (південь Італії), а через 3 роки 30 квітня його виявили на півночі Донецької області. Відстань між місцями кільцювання і повторної реєстрації становить 2070 км, азимут – 55°. Ймовірно, що цей птах повертався до свого місця гніздування різними маршрутами: у першому випадку він летів через Апеннінський півострів, у другому – через Малу Азію.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

У практиці лісокористування має бути застосовано мозаїчне вирубування на площах зі стиглим деревостаном у поєднанні з розвішуванням штучних гніздівель на залишених ділянках та на площах недостиглого лісу.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

МУХОЛОВКА МАЛА

Ficedula parva (Bechstein, 1794)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України, представлений однією з 3 географічних форм – номінативним підвидом *F. p. parva*. Зараз всі ці 3 форми вважають окремими видами – мухоловка мала європейська *Ficedula parva*, мухоловка мала сибірська *Ficedula albicilla*, мухоловка кашмірська *Ficedula subrubra*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає частину території Європи від півдня Скандинавії і північної частини Балкан до Уральських гір. В Україні гніздиться в лісовій і лісостеповій зонах, а також на півночі Степу; в періоди міграції може траплятися скрізь. Чисельність виду в цілому в Європі сягає 3,29–5,09 млн пар, популяція перебуває у безпечному стані. Найбільші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 2,8–4,1 млн пар, Румунії – 80–260 тис. пар, Білорусі та Естонії – по 60–100 тис. пар, Латвії – 55,1–128,6 тис. пар, Польщі – 27–68 тис. пар, Литві – 20–30 тис. пар. Україна посідає друге місце за чисельністю виду – 150–200 тис. пар. Головним чинником, що призводить до скорочення чисельності цієї мухоловки, є втрата біотопів, придатних для її гніздування, якими є ділянки старого листяного чи мішаного лісу.

Особливості біології та міграцій

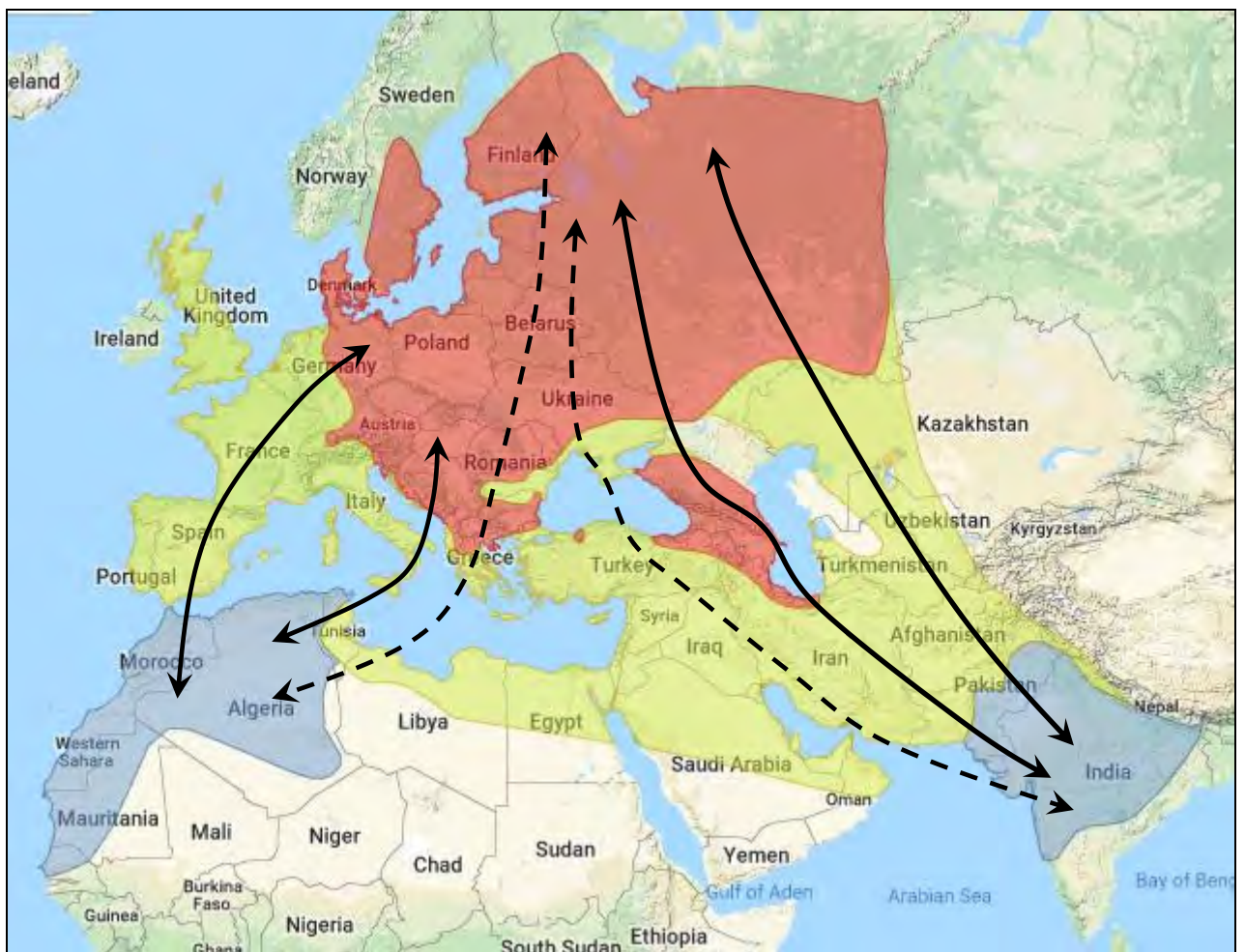
Гніздовий, перелітний птах. У місцях гніздування з'являється зазвичай у кінці квітня – на початку травня. Заселяє переважно старі мішані та широколистяні ліси з густим підліском, інколи трапляється в борах, парках, фруктових садах. Гнізда влаштовує в розвилках гілок або стовбурів, у різноманітних порожнинах стовбурів, щілинах під корою. Протягом гніздового періоду можливі два цикли розмноження, але найчастіше пізні кладки є повторними. Пташенята, що літають, з'являються з середини червня. Відліт з місць гніздування починається з середини серпня і триває весь вересень. Найпізніші спостереження цих птахів можливі в середині жовтня, а подекуди навіть в перших числах листопада. Мігрують ці мухоловки тільки вночі. Під час міграцій утворюють розріджені скупчення в приморських районах, зокрема на півостровах Тарханкут (Крим) і Кінбурнський (Миколаївська обл.), де восени птахи накопичують жирові запаси, необхідні для перельоту через Чорне море, а весною відновлюють їх після міграції. Значна частина цих мухоловок зупиняється на деякий час на о. Зміїному. Зимують у північно-західній частині Африки і на півдні Азії. Не відомо, з яких саме частин гніздового ареалу прилітають птахи на африканські і азійські зимівлі. Наявні дані досить суперечливі. Так, дві мухоловки малі, яких закільцювали на шведській орнітологічній станції «Оттенбай» на о. Оланд, полетіли в різні місця зимівлі. Одну з них виявили на Піренейському півострові, поблизу африканських зимівель. Другу зареєстрували на південному узбережжі Каспію, яка вже майже досягла зимівель на півострові Індостан.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки 1 зворот від цієї мухоловки, який не дає відповіді на питання, де птах міг зимувати: молоду особину за кільцювали 8 вересня на о. Зміїному, а через рік 26 травня його виявили на гніздуванні в м. Санкт-Петербург (Росія). Місця обох реєстрацій розташовані на одному меридіані, тож не відомо, куди цей птах повертав – на захід чи схід, щоб досягти місця зимівлі.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Застосування мозаїчного, а не суцільного вирубування на площах стиглого лісу з багатоярусною структурою рослинності.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

МУХОЛОВКА СІРА

Muscicapa striata (Pallas, 1764)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, із 7 географічних форм, які виокремлюють сучасні систематики, представники двох підвидів гніздяться – номінативний підвид *M. s. striata* на материковій частині країни та кримський *M. s. inexpectata*; під час міграцій трапляється підвид *M. s. neumanni*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює майже всю Європу (за винятком північної части Приуралля), південну частину Західного і Центрального Сибіру, східні та південні райони Центральної Азії, окремі території в Малій і Південно-західній Азії, Північно-західну Африку. В Україні гніздиться майже на всій території, крім рівнинної частини Криму; під час міграцій трапляється скрізь. Чисельність виду в Європі оцінюють у 14,9–22,7 млн пар, і вона протягом останніх років є стабільною. Найбільші угруповання цієї мухоловки відомі для Росії – 8,5–12 млн пар, Фінляндії – 1,7–2,1 млн пар, Швеції – 0,938–2,174 млн пар, Білорусі – 0,7–1 млн пар, Норвегії – 350–600 тис. пар, Іспанії – 300–650 тис. пар, Румунії – 225–450 тис. пар. В Україні вид є звичайним з чисельність у 555–625 тис. пар. До головних чинників, які можуть зумовлювати зниження її чисельності, належать погіршення погодних умов у місцях гніздування.

Особливості біології та міграцій

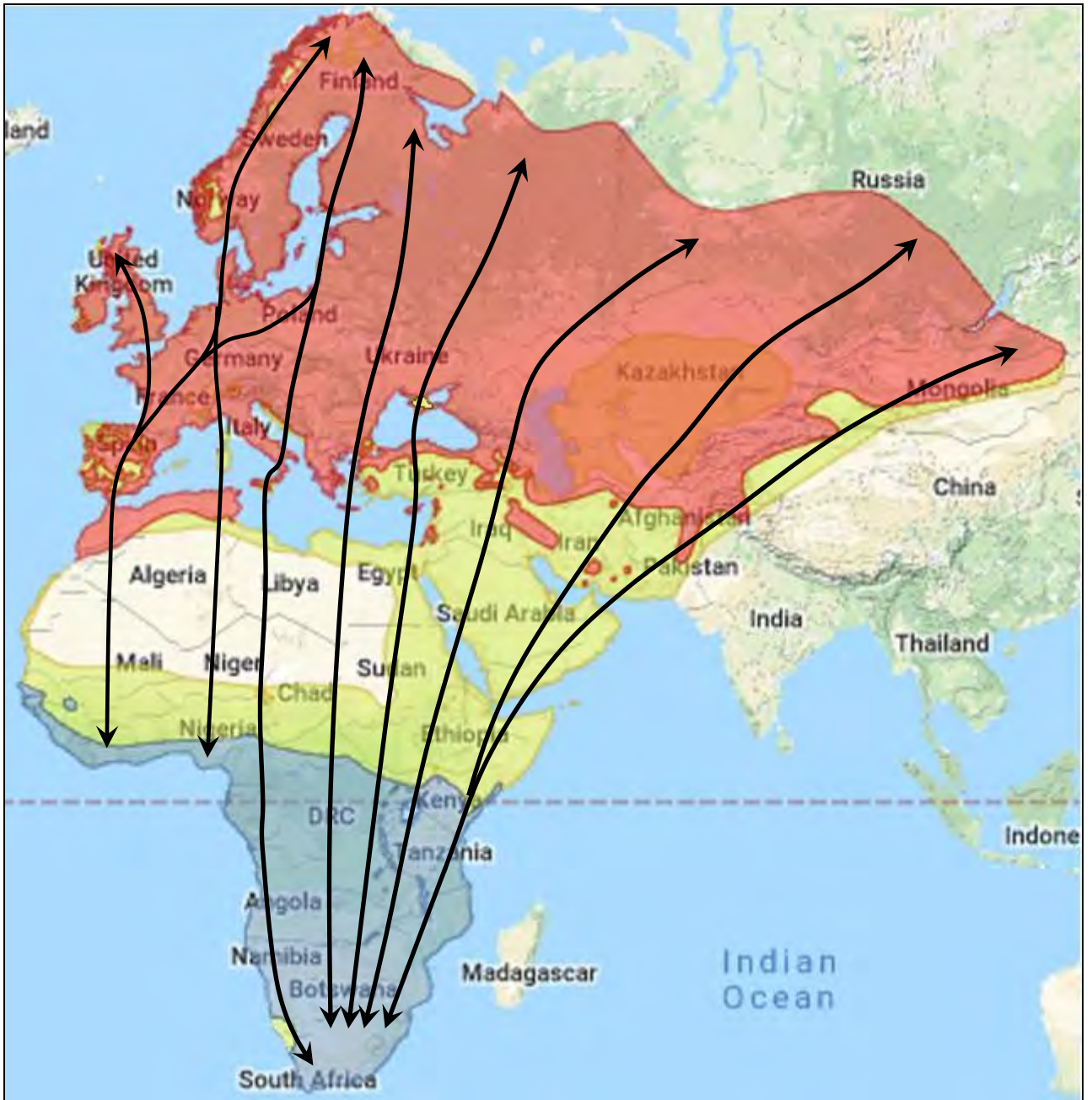
Гніздовий, перелітний птах. Навесні прилітає в кінці квітня – на початку травня. Заселяє березові, осикові, борові ділянки лісів з галявинами, сади, парки; досить звичайною вона є біля різного роду споруд, які розташовані серед деревних насаджень, а також у населених пунктах. Гнізда розміщує як у розвилці гілок, так і в дуплах, а також у штучних гніздівлях та під дахом будівель. За один період розмноження відбуваються два цикли гніздування. Виліт молодих птахів з гнізд починається з кінця червня. Осінній відліт припадає на кінець серпня – вересень, окремі особини трапляються в першій декаді жовтня. Міграція відбувається широким фронтом і тільки вночі. Місця зимівлі виду розташовані в Африці, від південної межі Сахелю до крайнього півдня континенту. Під час сезонних міграцій ці мухоловки перелітають Середземне море широким фронтом і в меридіональному напрямку, але з деякою концентрацією на, так званих, міграційних мостах – Балканському, Апеннінському та Піренейському.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 3 дальні звороти від мухоловок сірих. Із цих птахів 2 були за кільцьовані у Фінляндії, де вони з'явилися на світ: одного – у гнізді, другого – 22 серпня повністю опереного. Першого виявили через рік 25 вересня у Хмельницькій області, другого – через 26 днів на Волині. Переміщення цих птахів було меридіональним. Третю мухоловку сіру за кільцьовали на зимівлі в Намібії, а через рік 31 серпня її зареєстрували на Харківщині, де вона або гніздилася, або зупинилася під час міграції. Відстань між місцями її реєстрації становить 8392 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вжиття надзвичайних заходів вид не потребує. Утім варто переходити від суцільного до мозаїчного вирубування на стиглих ділянках лісу, а також приваблювати птахів на гніздування за допомогою розвішування штучних гніздівель.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ЧЕКАН ЛУЧНИЙ

Saxicola rubetra (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України; підвидів не утворює. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює майже всю Європу (за винятком крайніх північних, південних і південно-східних районів), Кавказ, в Азії – смугу від Уральських гір до верхньої течії Єнісею. Поширений на більшості території України; в Карпатах трапляється до 1450 м н.р.м. Відсутній у Криму, Придунайському та Приазовському регіонах. Європейська популяція виду складається з 6,47–10,7 млн пар, і її чисельність скорочується – за 10 років на 25 %. Найбільші угруповання зосереджені в Росії – 2,5–4,3 млн пар, Польщі – 1–1,5 млн пар, Білорусі – 550–650 тис. пар, Латвії – 381,9–698,3 тис. пар, Естонії – 300–400 тис. пар, Литви – 250–400 тис. пар, Румунії – 240–480 тис. пар. Загальна чисельність угруповання виду в Україні сягає 435–640 тис. пар. Негативно на стан європейської популяції впливає інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, зокрема більш ранні строки збирання врожаю і сінокосіння.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Початок прильоту реєструють на початку квітня. Найбільш типовими гніздовими біотопами є різноманітні луки, зволожені поля з кормовими травами тощо. Гніздиться окремими парами і репродукційний період триває з другої половини квітня до кінця липня. Протягом одного сезону зазвичай буває два цикли гніздування. Осіння міграція відбувається переважно у вересні. Перельоти птахи здійснюють вночі. Область зимівлі виду включає зону Сахелю в Африці і території по обидва боки екватора на сході континенту. Дані кільцювання в країнах Північної та Західної Європи показують, що переважна більшість цих птахів мігрує через західну частину Середземного моря і, в першу чергу, через Піренейський півострів. Восени майже всі птахи цього виду з Фінляндії прямують до того регіону. Через територію України мігрують чекани лучні, які походять з північної і центральної частин європейської частини Росії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від чеканів лучних.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

У місцях гніздування виду необхідно дотримуватись агротехнічних правил, максимально направлених на збереження птахів.

Автор: А.М. Полуда

ЧЕКАН ЧОРНОГОЛОВИЙ

Saxicola torquata (Linnaeus, 1766)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Виокремлюють 24 географічні форми, з яких на території країни гніздяться чекани таких підвидів: чекан чорноголовий європейський *S. t. rubicola* (правобережна частина) та *S. t. hemprichii*, який, мабуть, входить до підвиду *S. t. variegatus* (східна частина, Керченський півострів Криму). Під час міграцій через територію України летять чекани чорноголові східні *S. t. maurus*, які, в тому числі, гніздяться у північно-східній частині європейської території Росії. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду простягнувся від узбережжя Західної Європи до басейну Дона і включає також Британські острови, Малу Азію та Північно-західну Африку. Вид, що розселяється в північно-східному, східному, південно-східному і північному напрямках. Нині гніздиться на території Лісостепу України і північних районів степової зони. Загальну чисельність європейської популяції оцінюють у 5,76–9,06 млн пар і вважають, що вона скорочується на 25 % протягом 10 років. Найчисленніші угруповання сконцентровані в Іспанії – 3,23–4,56 млн пар, Португалії – 0,5–1 млн пар, Угорщині – 360–434 тис. пар, Румунії – 350–700 тис. пар, Італії – 300–600 тис. пар, Франції – 250–500 тис. пар, Туреччині – 120–200 тис. пар. Враховуючи процес розселення виду, сучасна чисельність виду в Україні, ймовірно, коливається в межах 26–38 тис. пар. Чинником, що призвів до зменшення чисельності, є деградація гніздових і кормових біотопів внаслідок інтенсифікації сільського господарства, зокрема створення великих відкритих полів, знищення кущів, перетворення пасовищ на орні поля, лісонасадження у раніше відкритих ландшафтах.

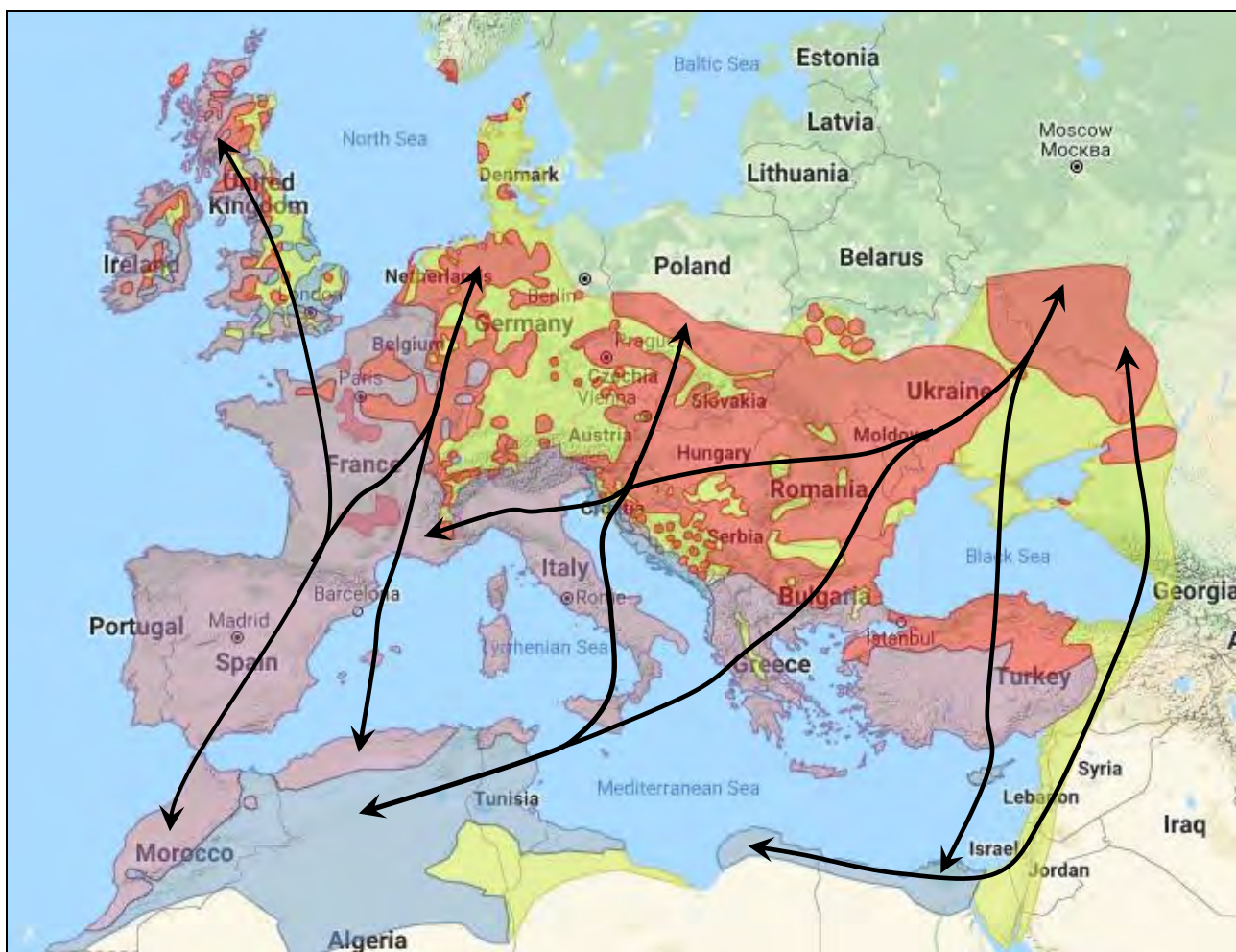
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняна міграція триває протягом кінця березня – середини квітня. Заселяє різноманітні відкриті біотопи – зазвичай, сухі степові ділянки, пасовища, пустирі з розрідженими кущами або високим трав'яним покривом. Часто оселяється в околицях населених пунктів, на пустирях, городах, в садах тощо. Гніздиться окремими парами, гнізда влаштовує на землі. Упродовж одного сезону розмноження відбувається два гніздових цикли. Міграція триває з кінця серпня до кінця вересня. Птахи мігрують вночі. Місця зимівлі виду розташовані в західних та південних районах його гніздового поширення та у Північній Африці. Зокрема, птахи цього виду з Німеччини зимують на узбережжі в Марокко, Алжирі та Тунісі.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від чеканів чорноголових.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Охорона локальних поселень виду, його гніздових і кормових біотопів.

Автор: А.М. Полуда

КАМ'ЯНКА ЗВИЧАЙНА

Oenanthe oenanthe (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України, з 3-6 географічних форм, представлений номінативним підвидом *O. o. oenanthe*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі ареал гніздування виду займає мало не всю територію континенту, за винятком арктичної зони Азії, а також Камчатки, Далекого Сходу, Гімалаїв, Аравії, Південно-західної, Південної та Південно-східної Азії. Ареал охоплює і деякі регіони Північної Америки, зокрема Аляску. Вид поширений по всій території України. Європейську популяцію оцінюють у 5,28–15,8 млн пар, і її чисельність протягом останніх років є стабільною. Найчисленніші угруповання зосереджені в Туреччині – 2–8 млн пар, Іспанії – 0,84–1,67 млн пар, Росії – 0,5–1,45 млн пар, Норвегії – 0,5–1 млн пар, Румунії – 220–440 тис. пар, Греції – 220–320 тис. пар, Великій Британії – 170–310 тис. пар. Чисельність виду в Україні оцінюють у 140–170 тис. пар. Стан популяції в Україні в цілому є стабільним.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Перші птахи з'являються в кінці березня – на початку квітня; в різні роки терміни прильоту можуть коливатись у межах 3–4 тижнів. Заселяють найрізноманітніші біотопи: окраїни полів, гористі місцевості, яри, балки, околиці населених пунктів. Протягом одного сезону розмноження відбувається два гніздові цикли: перший починається в кінці квітня – на початку травня, другий – у червні. Осіння міграція триває протягом вересня – жовтня. Мігрують широким фронтом і тільки в нічні години. Зимують птахи цього виду в Африці в зоні Сахелю, а також південніше екватора на сході континенту. Птахи, які гніздяться на Алясці і Чукотці, здійснюють надзвичайно довгі міграційні переміщення: до місць зимівлі в Африці вони долають не менше 14 тис. км. Кам'янки звичайні з північно- і західноєвропейських країн мігрують переважно через Західне Середземномор'я.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від кам'янок звичайних.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Нині вид не потребує спеціальних заходів охорони.

Автор: А.М. Полуда

КАМ'ЯНКА ЛИСА

Oenanthe pleschanka (Lepetchin, 1770)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Раніше систематики виокремлювали 2 підвиди – номінативний підвид *O. p. pleschanka* та кам'янка лиса кіпрська *O. p. cyprica*. Зараз цим формам надають статус видів. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає територію від Західного Причорномор'я до півдня Уральських гір і західного узбережжя Каспійського моря, схід Малої Азії, північно-східні, східні та південні райони Центральної Азії, територію від Байкалу до центральних районів Китаю. В Україні вид є нечисленним на гніздуванні в Криму, на Чорноморському та Азовському узбережжях, в Нижньому Придніпров'ї. Нині північна межа ареалу виду в степовій зоні проходить по території Миколаївської, Січеславської, Донецької областей. Європейська популяція виду перебуває в безпечному стані; її оцінюють у 23–107 тис. пар. До цієї популяції включають птахів із Туреччини та Азербайджану, які географічно не належать до Європи: відповідно в них гніздиться 100–500 пар та 5–50 тис. пар. Найбільше угруповання налічують у Росії – 15–50 тис. пар. Ймовірно, сучасна чисельність кам'янки лисої в Україні становить 3–5,5 тис. пар. Популяція збільшується на тлі поступового розселення виду в північно-східному напрямку, яке почалося з 1970-х років.

Особливості біології та міграцій

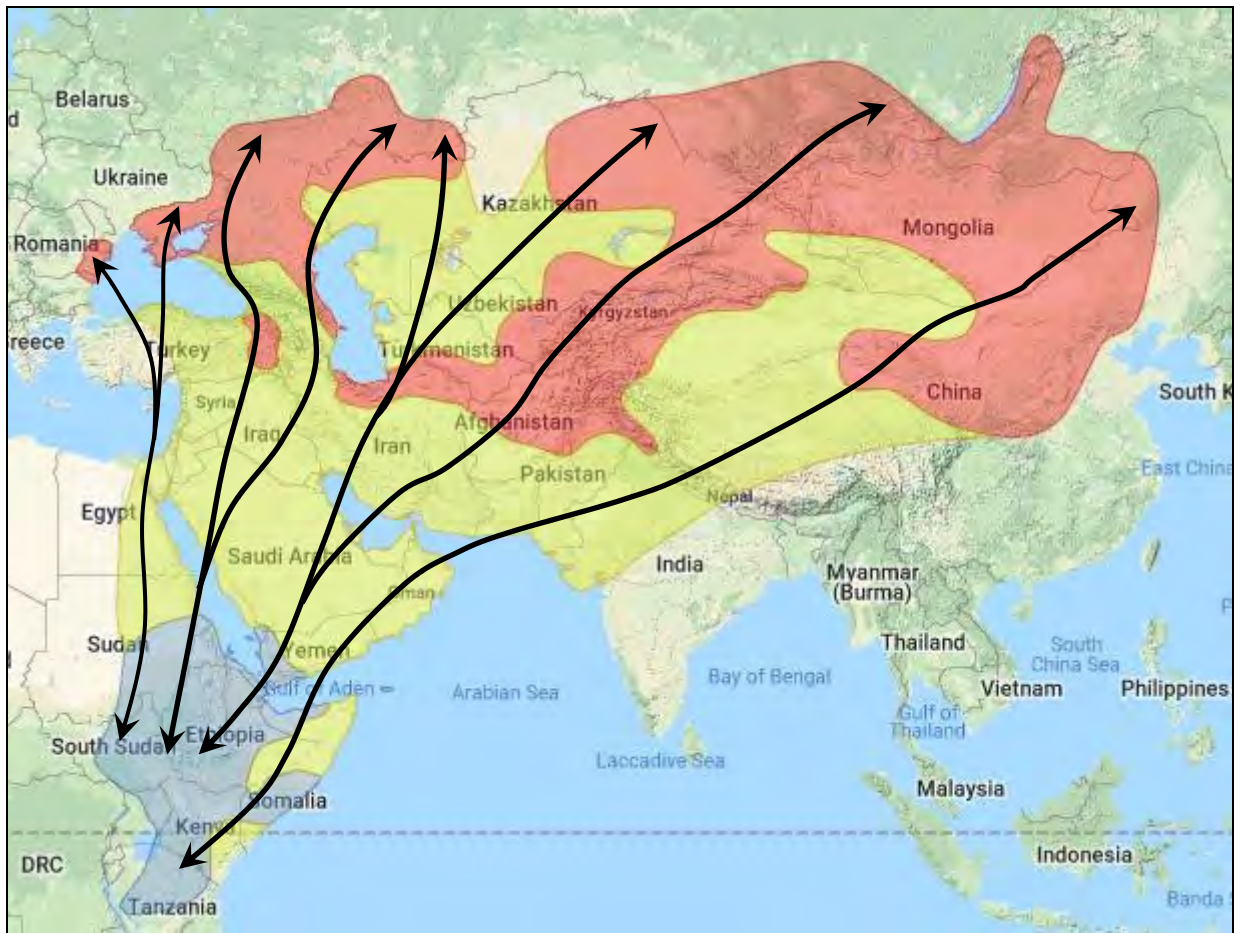
Гніздовий, перелітний птах. Приліт на місця гніздування відбувається до середини квітня. Оселяється переважно на ділянках з пересіченим рельєфом: урвища і крутосхили, байраки, річкові тераси. Гніздиться як окремими парами, так і групами із кількох пар. Гнізда розташовує зазвичай в якомусь укритті: нішах під камінням, щілинах і норах в обривах, зрідка в норах гризунів. Глибина, на якій розміщене гніздо, може сягати понад 1 м. Протягом одного сезону розмноження буває лише одна кладка. Відліт на місця зимівлі починається в кінці серпня, і до початку жовтня птахи повністю зникають. Міграція відбувається в нічні години. Зимують кам'янки цього виду на сході Тропічної Африки і на півдні Аравійського півострова.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від кам'янок лисих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона великих поселень виду, особливо в місцях розселення; створення заказників.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

КАМ'ЯНКА ПОПЕЛЯСТА

Oenanthe isabellina (Temminck, 1829)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 5 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає територію від східної частини Степу в Україні, південного-сходу Балкан, Малої Азії і Близького Сходу до сходу Монголії і центральних районів Китаю. В Україні по території Миколаївської, Херсонської, Січеславської, Запорізької, Харківської та Сумської областей проходить північно-західна межа ареалу. Починаючи з 1970-х років відбувається процес розселення виду в північно-західному та західному напрямках. Найпівнічніші пункти гніздування кам'янки попелястої в Україні нині є на сході Сумщини. Розселення виду в лісостепову зону, ймовірно, є наслідком зменшення вологості ґрунту на великих площах з наступною ксерифікацією та опустелюванням суходільних випасних ділянок. Враховуючи схожі процеси в прилеглих регіонах і просування на північ великого тушканчика як постачальника нір для кам'янки попелястої, можна прогнозувати подальше розселення виду в Лівобережному Лісостепу та поліських районах Сумщини. Вважають, що європейська популяція цієї кам'янки складається з 2,061–6,23 млн пар, і майже усі вони зосереджені в Туреччині – 2–6 млн пар. Значно менші угруповання відомі для Росії – 32–80 тис. пар, Румунії – 3,5–15 тис. пар, Болгарії – 3,5–10 тис. пар. Загальну чисельність виду в Україні оцінюють у 4–7 тис. пар. Стан виду не викладає занепокоєння. Чинником, який загрожує колоніям цієї кам'янки, є розорювання суходільних і цілинних ділянок.

Особливості біології та міграцій

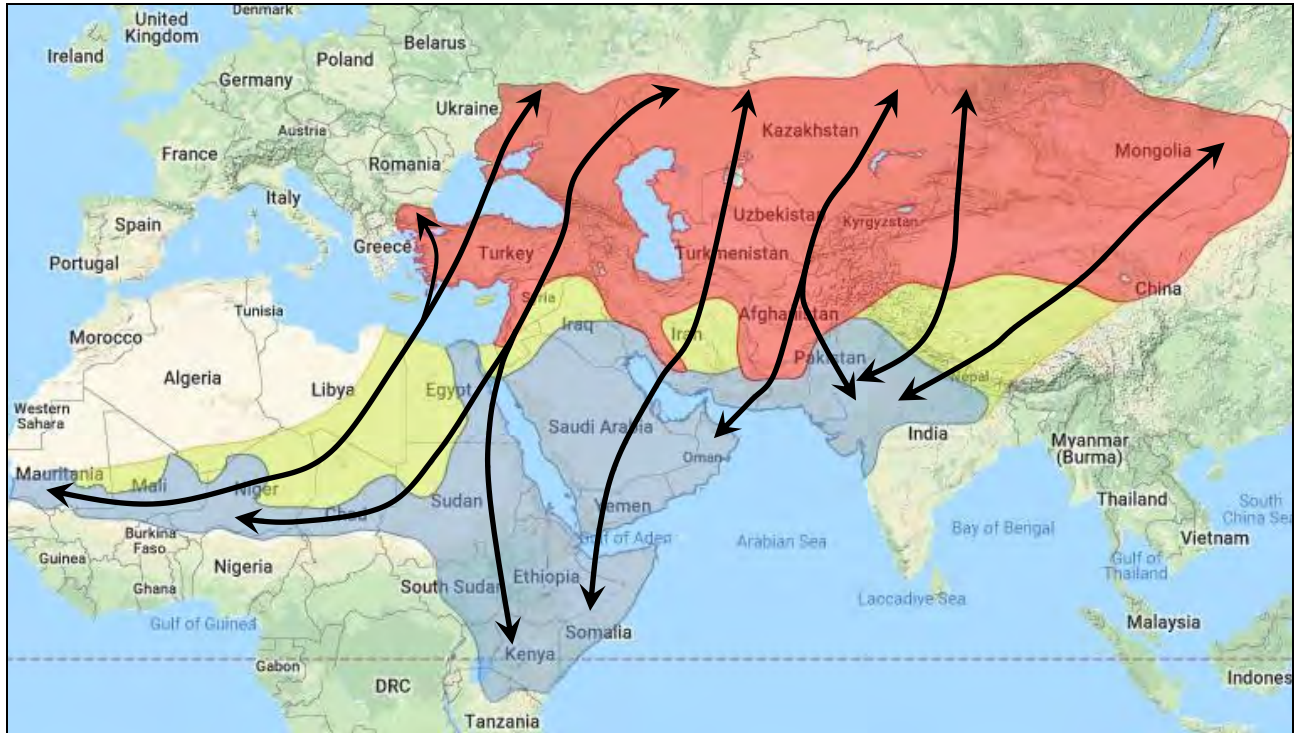
Гніздовий, перелітний птах. Прилітає у другій – третій декадах березня. Оселяється на піщаних ділянках з розрідженим чагарником, в сухих степових балках, на вигонах. Уникає сипучих пісків і ділянок з густим трав'яним покривом. Територіальний розподіл є мозаїчним, значною мірою його визначає наявність поселень гризунів (ховрахів, хом'яків, тушканчиків), кинуті нори яких птахи використовують для влаштування гнізд. Гнізда мостить в норах на відстані 0,4–3,1 м від входу. Інколи одну нору птахи використовують кілька разів. Крім нір гризунів, кам'янки попелясті іноді влаштовують гнізда в щілинах лесових обривів і норах бджолоїдок. Перші кладки з'являються в кінці березня – на початку квітня, другі – у кінці травня і на початку червня. Відліт на зимівлю починається у серпні, набуває найбільшої інтенсивності у вересні і закінчується наприкінці жовтня. Кам'янки попелясті є нічними мігрантами. Зимують вони в Африці у вузькій смужі Сахелю і на сході від пониззя Нілу до екватора, на Аравійському півострові, та півдні Південно-західної Азії та півночі Індії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від кам'янок попелястих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона поселень виду від знищення, створення заказників; охорона колоній гризунів, у старих норах яких оселяються кам'янки попелясті.

Автори: Г.Г. Гаврись, А.М. Полуда

СКЕЛЯР СТРОКАТИЙ

Monticola saxatilis (Linnaeus, 1766)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes,
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України; монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду включає Південну Європу, південну частину Центральної Європи, Кавказький регіон, Малу Азію, частково Південно-західну Азію, східні і південні райони Центральної Азії, територію від Алтаю і Забайкалля до центральних районів Китаю, Північно-західну Африку. В Україні гніздиться в Гірському Криму і Карпатах. Європейська популяція складається з 88,9–283 тис. пар. Чисельність її скорочується на 25 % протягом 11 років. До європейської популяції включають і птахів у Туреччині – 50–200 тис. пар. Значні угруповання налічують у Греції – 10–15 тис. пар, Росії – 5–15 тис. пар, Італії – 5–10 тис. пар, Франції – 1,5–3 тис. пар, Хорватії – 1–5 тис. пар, Північній Македонії – 1–2,5 тис. пар. В Україні чисельність виду не перевищує 850–900 пар, з яких у Криму гніздиться приблизно 100, а в Карпатах – 750–800 пар. Зниження чисельності спричиняє зникнення гніздових біотопів на гірських схилах внаслідок заростання деревною та чагарниковою рослинністю, а також посилення антропогенного (в т.ч. рекреаційного) навантаження на них.

Особливості біології та міграцій

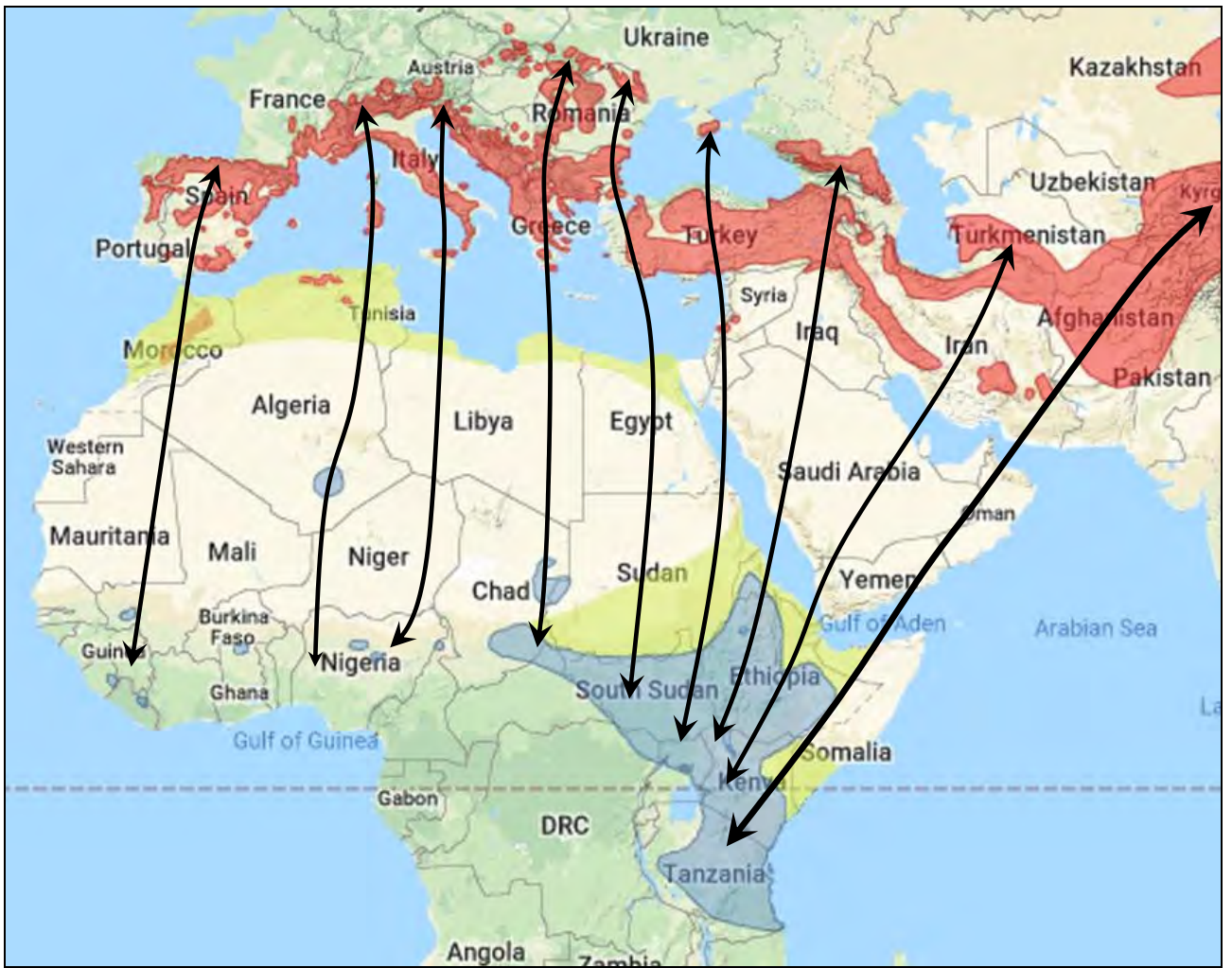
Гніздовий, перелітний птах. Прилітає у квітні. У Криму трапляється переважно на кам'янистих гірських плато та схилах, у Карпатах – на найвищих полонинах з кам'яними розсипами та урвищами. Гніздо влаштовує в нішах і на карнизах скель. Відкладання яєць відбувається у травні – червні. Протягом одного сезону розмноження може мати дві кладки. Відлітає в кінці серпня – вересні. Мігрує вночі. Головні місця зимівлі скеляра строкатого розташовані в східній частині Екваторіальної Африки, але частина птахів зимує в західній частині зони тропічних лісів, до півдня Малі та Сьера-Леони. Птахи зі Східного Китаю, щоб долетіти до місць зимівлі, мають подолати не менше 7,8 тис. км. Особини європейського походження перетинають Середземне море широким фронтом, але з помітною концентрацією в його центральній частині.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від скелярів строкатих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Запобігання змінам у місцях гніздування виду й охорона його гніздових ділянок від непокою.

Автор: Г.В. Фесенко

ГОРИХВІСТКА ЗВИЧАЙНА

Phoenicurus phoenicurus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють два підвиди, які представлені й в Україні: номінативний підвид *Ph. ph. phoenicurus* (більшість території країни) та *Ph. ph. samamisticus* (Крим). Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює майже всю Європу (крім деяких північних і південно-східних районів), лісову зону Західного Сибіру, південь Центрального Сибіру (на схід до Байкалу), Малу Азію, окремі райони Південно-західної Азії та Північно-західної Африки. Гніздовий птах майже всієї території України, крім безлісних районів на південному сході. У Карпатах трапляється до висоти 1200 м н.р.м. В Європі чисельність оцінюють у 9,63–15 млн пар, і вона має позитивний тренд. Найбільші угруповання налічують у Росії – 7–10 млн пар, Швеції – 0,678–1,58 млн пар, Фінляндії – 630–880 тис. пар, Польщі – 260–350 тис. пар, Норвегії – 160–320 тис. пар, Великій Британії – 101 тис. пар, Італії – 100–300 тис. пар, Франції – 100–200 тис. пар. Чисельність в Україні становить, ймовірно, 78–92 тис. пар. Чинниками загрози є вирубування листяних лісових масивів, санітарні рубки дуплистих дерев тощо.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. У райони гніздування прилітає з кінця березня до середини квітня. Оселяється окремими парами як в листяних, так і мішаних лісах. Гнізда робить завжди у закритих місцях: напівдуплах і дуплах, штучних гніздівлях тощо. За сезон розмноження, який триває з другої половини квітня до кінця липня, буває дві кладки. Осінній відліт відбувається протягом другої половини серпня і вересня. Поодинокі пізнопролітні птахи трапляються в Криму до середини листопада; окремі особини можуть інколи залишатися там на зимівлю. Мігрують горихвістки вночі. Область зимівлі цього виду горихвісток включає зону Сахелю в Африці та південний захід Аравійського півострова. У найсхідніших частинах ареалу зимівлі (Аравія, Ефіопія) перебувають переважно птахи підвиду *Ph. ph. samamisticus*. Під час міграцій для цих горихвісток, які гніздяться майже по усій Європі, крім її східної частини, ключовим регіоном є Західне Середземномор'я. Зокрема, туди восени, оминаючи територію України, прямують майже всі птахи з Фінляндії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 4 дальніх звороти від горихвісток звичайних. Усі вони показують, що птахи цього виду, які мають відношення до території України, на відміну від особин із західніших європейських угруповань, мігрують через Східне Середземномор'я та Близькій Схід. Найпоказовішими є 2 звороти: птаха, якого закілцювали 28 вересня на о. Зміїному, весною виявили в Сирії; другого відловили 1

жовтня на півострові Тарханкут (Крим), а через 5 років 25 квітня його виявили на південному сході Аравійського півострова (відстань між місцями реєстрації становила 3395 км). Іншого птаха закілювали в період осінньої міграції 30 вересня в Литві, а наступної осені 8 жовтня його зареєстрували в Запорізькій області. Цікавим є і четвертий зворот: 27 вересня горихвістку впіймали в дельті Дунаю, а наступного року 16 травня її виявили у м. Тюмень (2787 км, азимут 49°).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона лісових масивів, розвішування штучних гніздівель.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ГОРИХВІСТКА ЧОРНА

Phoenicurus ochruros (S.G. Gmelin, 1774)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України; представлений однією з 7 географічних форм – європейським підвидом *Ph. o. gibraltariensis*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає південь Скандинавії та Британських островів, суцільну територію від західних меж Європи до долини Дону, Кавказький регіон, Малу Азію, окремі райони Південно-західної Азії, схід Центральної Азії, Гімалаї, західні області Китаю. Гніздовий птах населених пунктів майже всієї території України. У Західній Україні вид став гніздовим у першій третині ХХ ст., на східніших територіях – з 1960-х років, у степовій зоні – з 1980-х років. У 2000 р. його вперше виявлено в гніздовий період у відповідному біотопі на заході Криму, в м. Саки. В Європі чисельність цього виду горихвісток сягає 5,76–10 млн пар, і вона зростає. Стан популяції є безпечним. Найбільші угруповання сконцентровані в Польщі – 1,1–1,4 млн пар, Іспанії – 0,74–1,115 млн пар, Німеччині – 0,71–1,1 млн пар, Франції – 0,5–1,0 млн пар, Туреччині – 400–900 тис. пар, Румунії – 390–780 тис. пар, Угорщині – 214–289 тис. пар. Сучасна чисельність виду в Україні, ймовірно, становить 200–355 тис. пар, і вона збільшується на тлі розширенням гніздового ареалу в східному і південному напрямках.

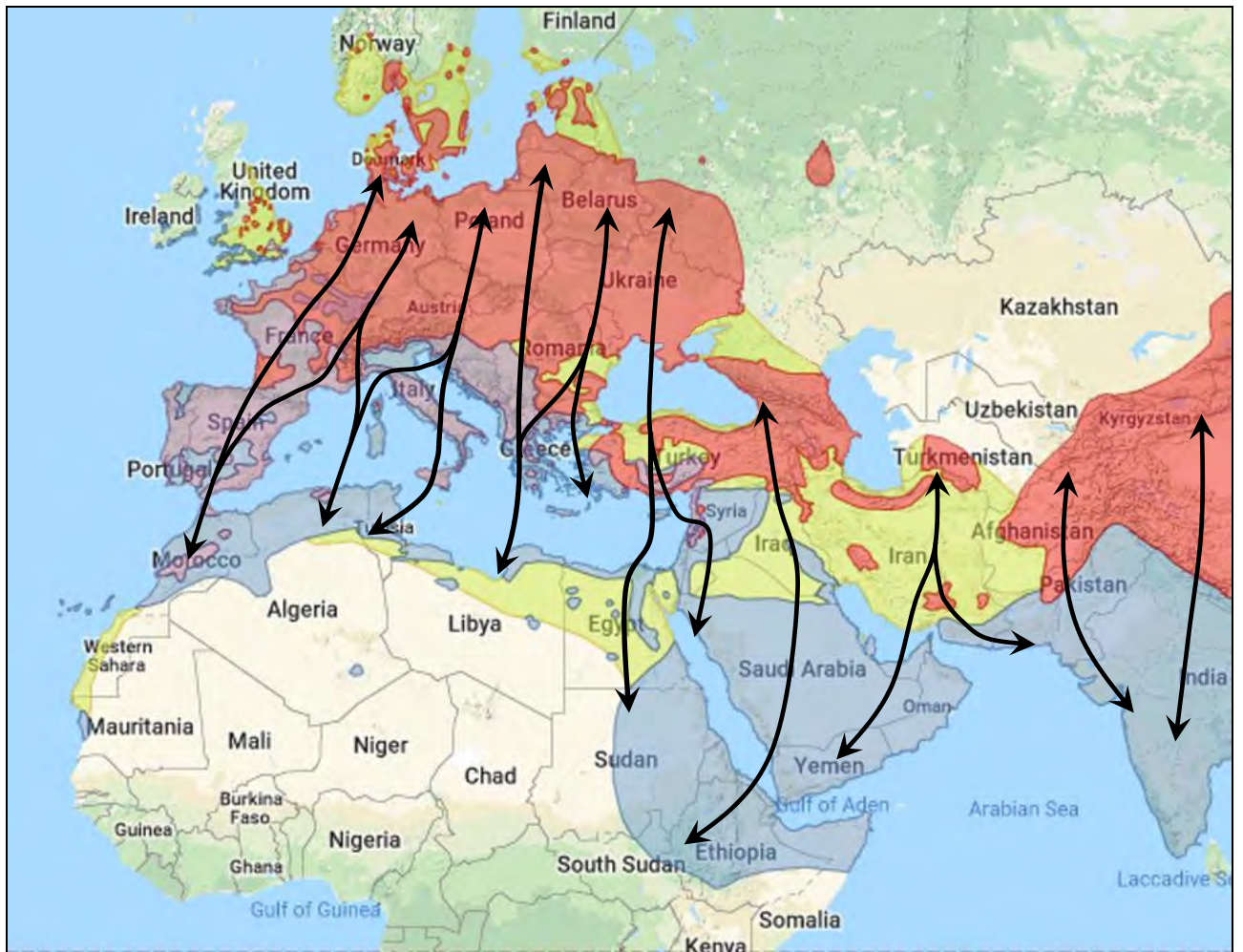
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Весняний проліт відбувається з середини березня до середини квітня. Оселяється майже виключно в населених пунктах, де робить гнізда в різноманітних пустотах і щілинах будівель, під дахом, у старих гніздах ластівок тощо. У Карпатах і Кримських горах трапляється також у природних біотопах: на гірських схилах з ялівцем та чорницею, а також із розсипами каміння. Гніздиться окремими парами. За сезон розмноження буває дві кладки: в квітні – травні, а також у червні – липні. Осінній відліт відбувається досить пізно – з другої половини вересня до кінця жовтня. Окремі особини або групи птахів можуть залишатися в Криму до листопада – грудня, а деякі з них там зимують. Залежно від локалізації певних гніздових угруповань горихвістки чорні можуть бути повністю осілими (напр., у Франції, Іспанії, Італії, Хорватії, Сербії, Греції тощо) або частковими мігрантами (у деяких країнах Західної і Південної Європи), або повними мігрантами (у Східній і на більшій частині Центральної Європи). Навіть птахи із країни з досить теплими зимами, якою є Німеччина, відлітають у приморські райони Західного Середземномор'я.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні дальні звороти від горихвісток чорних. Але можна припустити, що горихвістки з України зимують на Балканах та Близькому Сході (Туреччина, Сирія, Йорданія, Ізраїль, Єгипет).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Спеціальних заходів охорони вид не потребує.

Автори: Г.Г. Гавриш, А.М. Полуда

ВІЛЬШАНКА

Erithacus rubecula (Linnaeus, 1768)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у світовій фауні; з 8-10 географічних форм в Україні представлений двома підвидами – номінативним *E. r. rubecula* та кримським *E. r. valens*. Під час міграцій через територію країни летять птахи підвиду *E. r. tataricus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає майже всю Європу (за винятком деяких північних районів і степів Нижнього Поволжя), південну частину Західного Сибіру, північну частину Малої Азії та окремі території Північно-західної Африки. В Україні є гніздовим видом майже всієї території за виключенням деяких безлісних районів степової зони. Регулярно зимує у південних областях та Криму, а також на Закарпатті. Чисельність європейської популяції є значною – 58,7–90,5 млн пар; її стан визнано безпечним, і кількість птахів зростає. Багатомільйонні популяції відомі для Росії – 14–20 млн пар, Великої Британії – приблизно 6,7 млн пар, Іспанії – 4,43–5,485 млн пар, Франції – 3,5–7 млн пар, Німеччини – 3–4,45 млн пар, Ірландії – 2,747–6,488 млн пар, Швеції – 2,697–4,994 млн пар. Чисельність популяції в Україні оцінено в 1,6–2 млн пар. Прямої загрози зменшення чисельності цього виду немає, але певної шкоди завдає відлов вільшанок у Середземноморському регіоні для харчування.

Особливості біології та міграцій

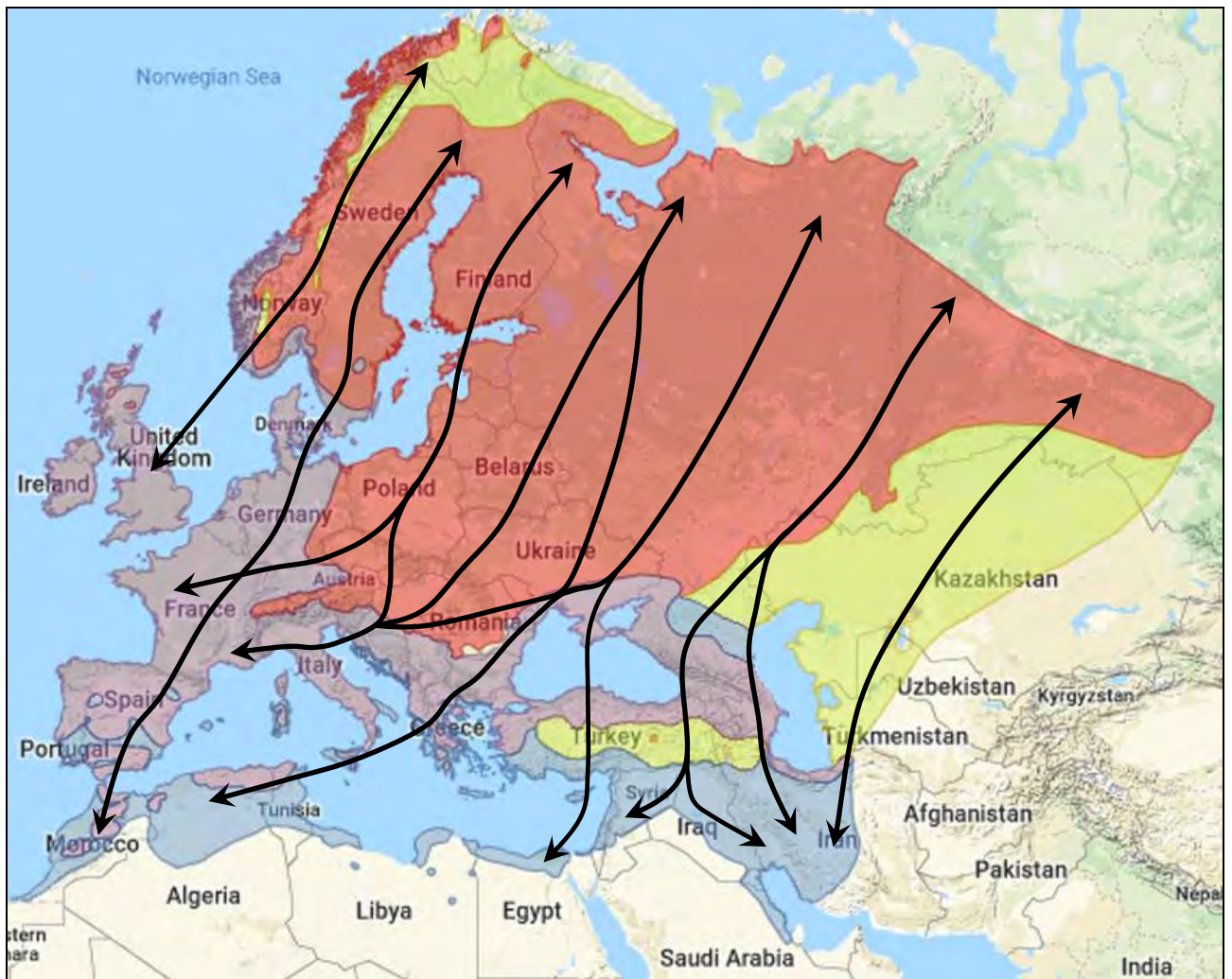
Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. На місцях гніздування з'являється в середині або кінці березня. Оселяється у лісах, садах, парках де є виражений підлісок. Зазвичай гнізда влаштовує на землі. Мають два цикли гніздування за один репродуктивний сезон: перші кладки трапляються у квітні – травні, другі – у червні або липні. Відлітають вільшанки на зимівлю з другої половини вересня до кінця жовтня. Мігрують поодинокі, вночі. У теплі зими певна кількість птахів може залишатися на півдні України. Головні місця зимівлі виду розташовані на заході і півдні області його гніздового поширення, а також у Північній Африці та на Близькому Сході. На терені Європи птахи цього виду мають увесь спектр міграційного статусу – від «осілий» до «мігруючий». Для європейських вільшанок генеральним напрямком осінньої міграції є південний захід. Зокрема, птахи з Фінляндії зимують на материковій частині Європи – від Нідерландів до Іспанії та Італії, а також у прибережних районах Алжиру і Марокко; на територію України вони майже не потрапляють, крім поодиноких випадків.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 24 дальніх зворотів від вільшанок. Вони показують, що птахи українського походження зимовий період проводять від південно-східної частини Франції (там зимував птах з Харківщини, прямий зворот), Італії (птах з Чернігівщини, прямий зворот) і Мальти (птах з Хмельниччини) до Греції (птахи з Черкащини і Полтавщини, прямі звороти). На зимівлі в Туреччині виявили вільшанку, яку перед цим восени за кільцювали на о. Зміїному. Птахів, які перебували на території України, виявляли на шляхах міграції до районів зимівлі в таких країнах, як Сербія (2

звороти), Чехія і Болгарія (по 1 звороту). В Україні зареєстрували двох вільшанок з Фінляндії: одна з них зимувала в Криму, другу під час весняної міграції виявили в Запорізькій області. Крім того, ще 2 птаха трапилися в місцях гніздування північніше нашої країни: один після кільцювання 14 квітня на о. Зміїному – у Вітебській області Білорусі (прямий зворот), другий після мічення 21 жовтня на півострові Тарханкут у Криму – наступним літом у Свердловській області Росії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Особливих заходів охорони цей вид не потребує.

Автор: А.М. Полуда

СОЛОВЕЙКО ЗАХІДНИЙ

Luscinia megarhynchos Brehm, 1831

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *L. m. megarhynchos*; загалом виокремлюють 3 географічні форми. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі гніздиться від атлантичного узбережжя на схід до долини р. Вісли та Карпат. До гніздового ареалу входять також Крим, Кавказький регіон, майже вся південна частина Центральної Азії, окремі райони Малої та Південно-західної Азії, Північно-західна Африка. По території заходу України проходить межа ареалу виду; гніздиться в гірсько-лісовій зоні Карпат, у Придунайському регіоні та по залісених долинах найбільших річок Криму. В Західній Україні є досить звичайним птахом рівнин і передгірних районів Закарпаття і Буковини. Загальну чисельність європейської популяції оцінюють у 10,7–20,3 млн пар; стан виду вважають безпечним і відмічають позитивний тренд. Найбільше цих птахів зосереджено в Іспанії – 4,775–5,94 млн пар, Португалії – 1–5 млн пар, Туреччині – 1–2 млн пар, Італії – 1–1,5 млн пар, Румунії – 0,8–1,6 млн пар, Франції – 500–800 тис. пар, Сербії – 300–450 тис. пар. В Україні гніздиться 14,7–15,3 тис. пар. Несприятливим чинником для соловейка західного в середині ХХ ст. було зменшення площ гніздових біотопів у Західній Європі внаслідок перетворення садів і територій з кущами в орні поля.

Особливості біології та міграції

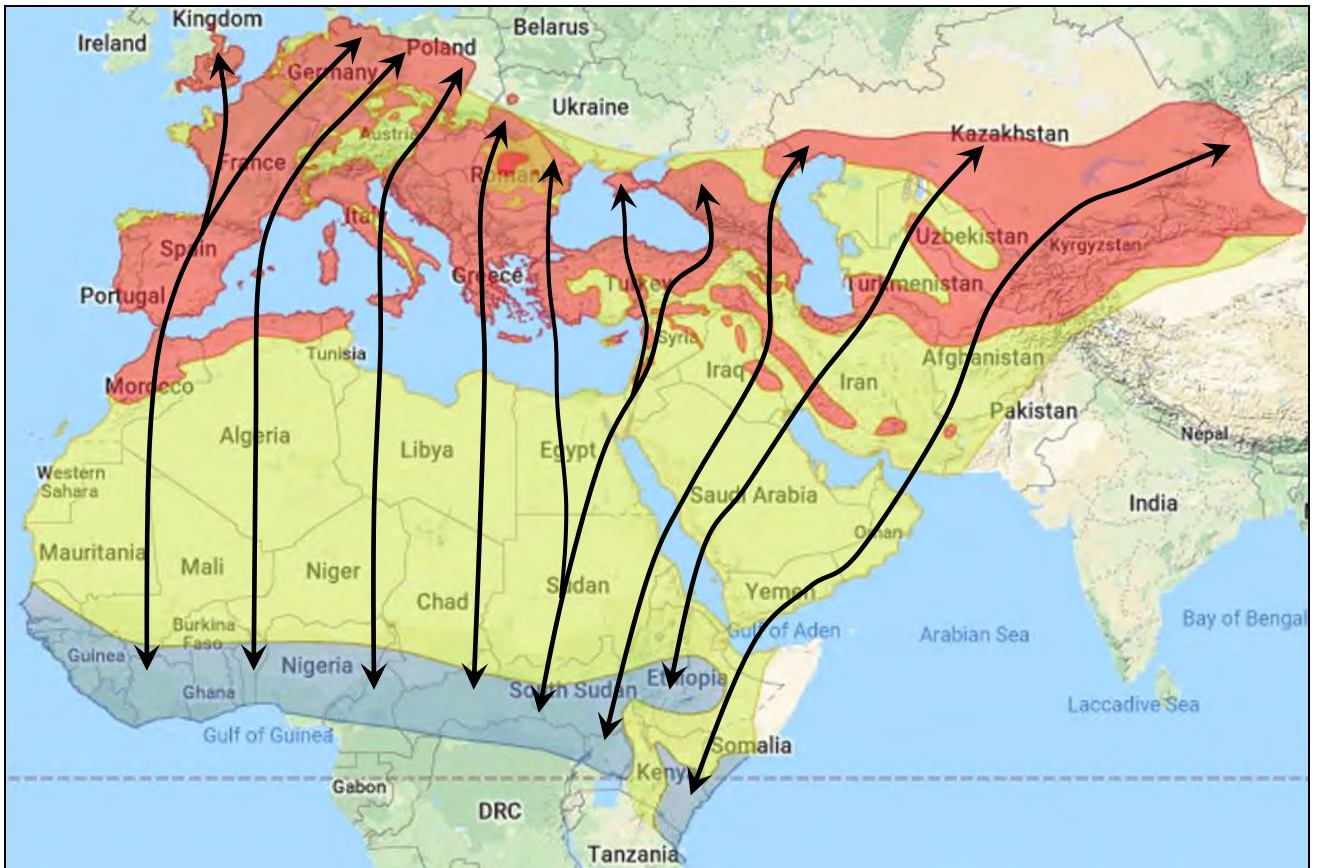
Гніздовий, перелітний птах. Прилітає на початку травня. Заселяє листяні лісонасадження біля водойм, де є добре розвинений чагарниковий підлісок. Охоче займає паркові та садові насадження. Гніздиться окремими парами. Гніздо робить на землі, інколи в основі куща чи на висоті до 1–1,5 м над землею. Виводки розпадаються дуже швидко, і в другій половині літа птахи вже тримаються поодиночі. Відлітають на зимівлю з початку серпня до середині вересня. Мігрують тільки вночі. Зимують птахи цього виду в Африці в зоні Сахелю. Восени птахи європейських угруповань мігрують у південно-західному напрямку і концентруються в північній частині Західного Середземномор'я. Після накопичення достатніх запасів жиру і за сприятливих погодних умов (попутний вітер чи його відсутність) здійснюють безпосадковий переліт через море і пустелю Сахару.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від соловейків західних.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона гніздових біотопів виду та запобігання масовому відлову цих птахів у місцях міграційних концентрацій.

Автори: Г.Г. Гаврись, А.М. Полуда

СОЛОВЕЙКО СХІДНИЙ

Luscinia luscinia (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні поширений від півдня Скандинавії і Центральної Європи до середньої течії Єнісею та Алтаю. Поширений по всій території України, за винятком Карпат і Криму, де трапляється лише під час міграцій. Загальну чисельність європейської популяції оцінюють у 3,78–6,36 млн пар. Вид перебуває у безпечному стані, і тренд його чисельності є стабільним. Найбільші угруповання відомі для Росії – 2,4–4,3 млн пар, Латвії – 224,2–380,3 тис. пар, Білорусі – 160–200 тис. пар, Польщі – 140–210 тис. пар, Естонії – 130–200 тис. пар, Румунії – 90–200 тис. пар, Литви – 40–70 тис. пар. Чисельність української популяції сягає 520–680 тис. пар, і вона є стабільною. Деякий негативний вплив на стан виду в Європі має відлов птахів для потреб харчування в місцях їхніх концентрацій у Середземномор'ї.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Весняна міграція на території країни триває протягом 3-ї декади квітня – першої половини травня. Для гніздування соловейко вибирає густі чагарники серед вологих листяних лісів, парків, старих садів, зазвичай поблизу різноманітних водойм - ставків, боліт, озер. Часто оселяється в зарослих балках і ярах. Гнізда мостять на землі в густих заростях. У другій половині червня виводки розпадаються, і птахи тримаються поодиночі. Відлітають ці соловейки з кінця липня до середини вересня. Мігрують поодиночі, винятково вночі. Область зимівлі виду розміщена в Південно-східній Африці, що й визначає головні напрямки міграційних переміщень птахів. Соловейки, які гніздяться в західній частині Східної Європи (Україна, Білорусь, прибалтійські країни) і в західніших та північніших частинах гніздового ареалу, мігрують через Східне Середземномор'я. Перед подоланням значних екологічних бар'єрів (моря, пустелі) птахи збираються в багатих кормом місцях, де протягом 7–10 днів накопичують жирові запаси, що дає їм можливість потім за один переліт подолати понад 1 тис. км.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 5 дальніх зворотів від соловейків східних. Із них чотирьох птахів або за кільцювали, або повторно відловили в місцях появи на світ чи гніздування. Ще одного птаха, який народився на Харківщині, 3 вересня того самого року виявили у Лівані (мігрував чітко на південь). Інших чотирьох соловейків за кільцювали в період зимівлі в національному парку «Цаво» (Кенія): згодом трьох із них зареєстрували в місцях гніздування – у Волинській, Сумській і Харківській областях, а одного відловили під час міграції 1 травня на о. Зміїному. Відстань від району зимівлі в Африці до місць гніздування становила 5872 – 6115 км; напрямок їхнього переміщення був загалом північним.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона гніздових біотопів виду та запобігання масовому відлову цих птахів.

Автор: А.М. Полуда

СИНЬОШИЙКА

Luscinia svecica (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у вітчизняній фауні. Виокремлюють 11 географічних форм, з яких в Україні представлені 3 підвиди у період гніздування: від західного кордону до приблизно 33° сх.д. – західним біло зірковим підвидом *L. s. cyanecula*, а східніше цього меридіану – східним червоно зірковим підвидом *L. s. volgae*; вони розрізняються кольором «зірочки» на волі: у птахів першого підвиду вона біла, у особин другого підвиду – руда. У період міграцій трапляється також номінативний підвид *L. s. svecica*, який гніздиться північніше, за межами нашої країни. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду включає окремі райони Західної і Центральної Європи, західну частину Скандинавії, майже всю Східну Європи (за винятком південних районів), Кавказький регіон, лісову і лісотундрову зони Західного і Центрального Сибіру, північну частину лісової зони Східного Сибіру, Центральну Азію і Приамур'я. В Україні є гніздовим птахом Полісся та Лісостепу, в степовій зоні гніздиться в окремих осередках. Чисельність європейської популяції становить 4,5–7,8 млн пар, і її стан визнано безпечним. Найчисленніші гніздові угруповання зосереджені в Росії – 3,5–6 млн пар, Норвегії – 0,5–1 млн пар, Швеції – 140– 317 тис. пар, Фінляндії – 34–77 тис. пар, Нідерландах – 12,9–15,7 тис. пар, Іспанії – 9–12,8 тис. пар, Німеччині – 8,5–15 тис. пар. Чисельність в Україні становить 235–280 тис. пар. До чинників, які негативно впливають на стан виду, відносять діяльність людини, яка призводить до трансформації біотопів виду.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. Міграція через територію країни триває протягом квітня. Гніздиться окремими парами. Гніздо будує на землі, купині під прикриттям куща чи сухої торішньої трави. За один гніздовий сезон найімовірніше буває дві кладки. Період розмноження триває з другої половини квітня до липня. Відлітають птахи на зимівлю у вересні – на початку жовтня. Мігрують тільки вночі, перелітних зграй не утворюють. Зимують синьошийки на Піренейському півострові, в Африці в середземноморських районах та в смузі Сахелю, в Аравії, на Близькому Сході, в Месопотамії, подекуди в Ірані, Південній та Південно-східній Азії, на південному сході Китаю. Райони зимівлі особин європейської популяції розміщені досить широко: синьошийки, які гніздяться в Іспанії, напевно, залишаються там на зиму; з Франції, Нідерландів, Німеччини і, можливо, з Польщі мігрують до південно-європейських, північно- і центральноафриканських районів; птахи зі Скандинавії летять зимувати на південь Азії – від Аравійського півострова до Індостану. Щоб досягти місць зимівлі, синьошийки з Фінляндії та Швеції долають понад 5 тис. км.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 7 дальніх зворотів від синьошийок. Серед них немає жодного, який би засвідчив, що за кільцьовані птахи, подібно скандинавським синьошийками, мігрують на південний схід. Але наявні звороти показують, що птахи, які належать до різних підвидів, мають відмінні райони зимівлі. Так, особини західного підвиду *L. s. cyaneacula* мігрують на південний захід. Вони зимують у Північно-західній та Західній Африці. Про напрямки їхньої міграції свідчать 4 звороти: із трьох синьошийок з Львівської області по одній було виявлено в Хорватії (1 жовтня), Франції (9 вересня), Швейцарії (30 серпня); в останній з цих країн 1 вересня виявили також птаха з Волині. Птахи підвиду *L. s. volgae* зі Східної України (схід Січеславської та Харківська обл.) згодом були зареєстровані в Ізраїлі (21 жовтня) та Туреччині (20 березня). Тож вони зимували на Близькому Сході або в Східній Африці, перелетівши туди у південному напрямку. Останній із наявних зворотів є досить неоднозначним: 30 березня синьошийку за кільцьовали на півдні Німеччини, і того самого року 22 серпня її зареєстрували в Сумській області. Можливо, цей птах гніздився у Прибалтиці, а весною і восени мігрував різними маршрутами.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона водно-болотних угідь, заборона випалювання очерету, контроль відлову та продажу декоративно-співочих птахів.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ЧИКОТЕНЬ

Turdus pilaris Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України. Монотипний вид, підвидів не виділяють. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид поширений на гніздуванні в лісовій та лісостеповій зонах Північної Євразії, від східної половини Франції і Фенноскандії до півдня Якутії та Середнього Приамур'я. В Україні гніздиться на Поліссі, в Лісостепу і подекуди на півночі степової зони; взимку трапляється на всій території. Популяцію чикотня в Європі оцінюють у 14,2–28,6 млн пар. Значні угруповання налічують у Росії – 10–19 млн пар, Фінляндії – 1,3–1,7 млн пар, Польщі – 0,76–1 млн пар, Норвегії – 0,5–4 млн пар, Швеції – 360–840 тис. пар, Білорусі – 300–500 тис. пар, Німеччині – 125–250 тис. пар. В Україні гніздиться 280–365 тис. пар. Для європейської популяції відмічають негативний тренд чисельності: протягом майже 16 років вона зменшилася на 25 %. Досі не з'ясовано, які чинники визначають цю тенденцію. Стосується це й України, де також протягом приблизно 15 років чисельність угруповання і область гніздування суттєво скоротилися.

Особливості біології та міграцій

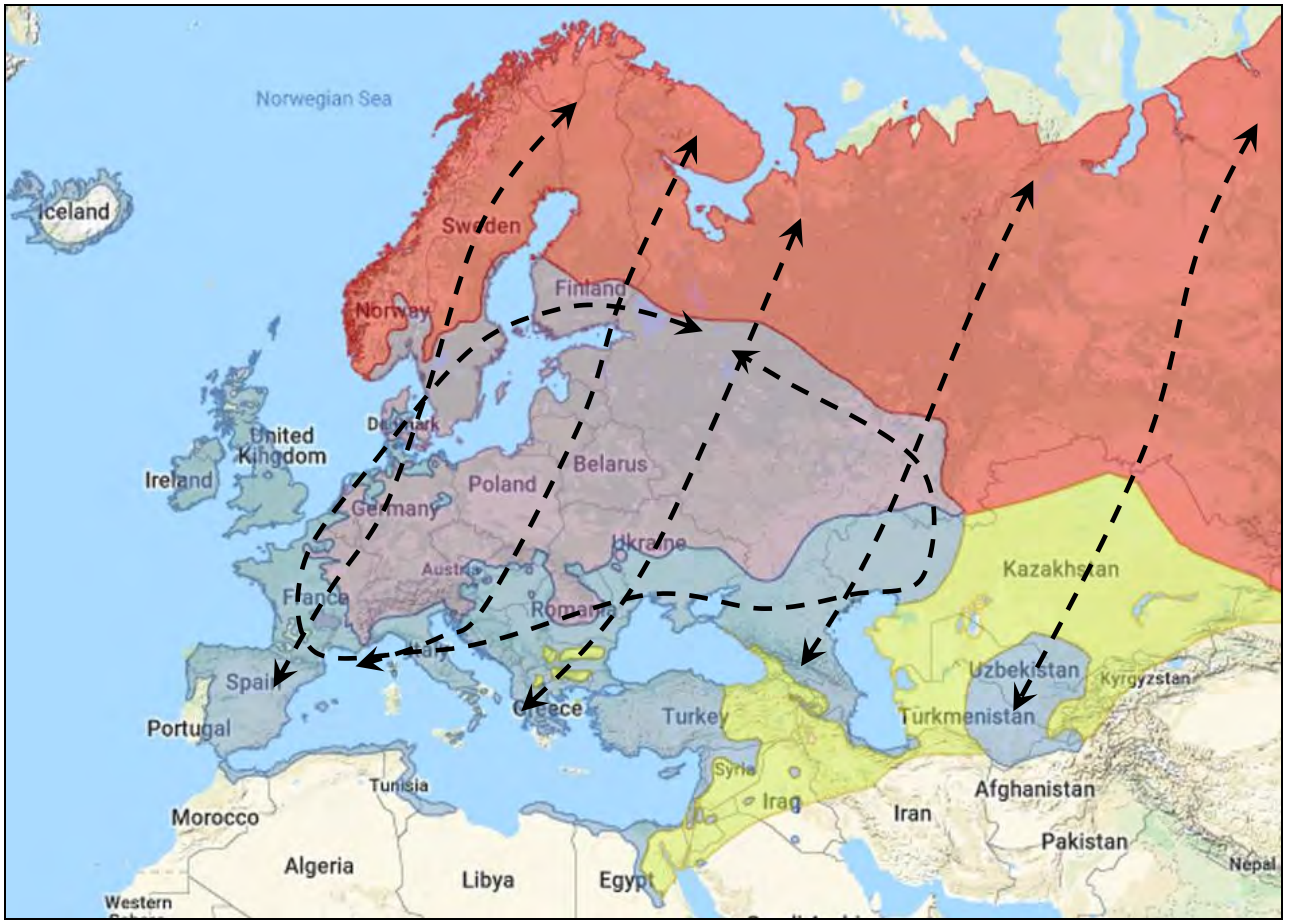
Осілий, кочовий птах, частковий мігрант. Заселяє ліси різного типу, сади і парки в населених пунктах. В Україні трапляється протягом усього року, гніздові території починає займати у квітні, частіше оселяється на сирих ділянках лісу. Може гніздитися окремими парами, проте досить часто утворює нещільні колоніальні поселення до кількох десятків пар. Гнізда влаштовує на деревах. Упродовж одного сезону розмноження у чикотнів може бути два цикли гніздування. Пташенята перших виводків залишають гнізда на початку червня. Після завершення гніздування молоді й дорослі птахи кочують невеликими групами в пошуках корму. На початку осені вони гуртуються у зграї з десятків і навіть із 100–200 ос. У жовтні в Україні реєструють початок міграційних переміщень цих дроздів. Строки і масовість їх визначаються станом кормової бази, зокрема врожаєм горобини як у місцях гніздування, так і на шляхах міграцій. Але кожен осінній сезон відбуваються масові переміщення чикотнів, хоча їх інтенсивність значно відрізняється по роках. Як приклад можна навести результати візуальних спостережень у 1974–1981 роках на східному березі Київського водосховища (орнітологічний стаціонар «Лебедівка»): мінімальна кількість цих дроздів, які пролетіли в жовтні у смузі обліку шириною 200 м, становила в 1977 р. – 5,5 тис. ос., а максимальна в 1981 р. – майже 32 тис. ос. У певні роки міграційні переміщення можуть закінчуватися на початку листопада, в інші – тривати до кінця цього місяця. Упродовж зими на певних територіях можна спостерігати появу великої кількості цих дроздів, утім це вже не міграція, а прояв локальних кочівель птахів, які залишилися на зимівлю в цьому регіоні. У другій половині зими та березні менш численними зграями чикотні повертаються до своїх місць гніздування. Область зимівлі птахів цього виду в Європі розташована південно-західніше

лінії, що проходить від півдня Фінляндії до півдня Уральських гір, і включає також всю Південну Європу, Середземноморське узбережжя Африки, західну частину Малої Азії, південно-західні райони Центральної Азії. Про те, що восени ці дрозди можуть здійснювати саме міграції, а не кочівлі, свідчать результати кільцювання: для європейських угруповань чикотня властивим є генеральний напрямок осінніх переміщень, а саме південно-західний. Зокрема, чикотнів, які походять з Фінляндії, в зимовий період реєстрували у Південній Швеції, Німеччині, Франції, Північній Італії. Однак є також дані, які показують, що деякі птахи можуть зимувати в різних регіонах: наприклад, кількох дроздів, які одну зиму перебували на території Німеччини, де їх за кільцювали, в наступні зимові сезони виявляли у Великій Британії, Греції, Румунії, на Кіпрі та, навіть, в Азербайджані. А це вже ознака кочового виду – переміщення цих чикотнів у різні осінні сезони відбувалися в різних напрямках, і, зрозуміло, що вони змінювали регіони зимівлі. У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 8 дальніх зворотів від чикотнів. Серед них одного птаха за кільцювали пташеням у Чернігівській області, а через 4 роки його зареєстрували на зимівлі в Болгарії. Азимут між місцями двох реєстрацій становив 212° , тобто птах мігрував у південно-західному напрямку. Інше пташеня за кільцювали в Калузькій області Росії, а наступної весни його виявили на Хмельниччині – азимут становив 230° і також південно-західний напрямок. Два дрозди, яких за кільцювали під час осіннього прольоту на стаціонарі «Лебедівка», зимували у Північній Італії (прямі звороти): птахи мігрували у західно-південно-західному напрямку. Ще один птах весною перемістився у напрямку, який є зворотнім попередньому: восени його за кільцювали в Італії, а через рік під час гніздування виявили на Чернігівщині. Отже, ці 5 зворотів свідчать про наявність генерального напрямку осінніх перельотів чикотнів, що притаманне типовим мігрантам. Але інші 3 звороти вказують на кочовий характер переміщень окремих птахів. Так, чикотня з Фінляндії відловили восени на Київщині (стаціонар «Лебедівка») – переміщення на південь. Інших два дрозди змінили регіони зимівлі: один – Нідерланди на Волинь, другий – Велику Британію на Вінниччину.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Складно рекомендувати певні заходи, поки залишаються нез'ясованими чинники, які найбільш негативно впливають на цей вид дроздів.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ДРІЗД ГІРСЬКИЙ

Turdus torquatus Linnaeus, 1758

Ряд Горобині – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у фауні України, представлений, як гніздовий птах, одним з 3 підвидів – *T. t. alpestris*. Під час міграцій трапляються особини із Західної Фенноскандії, які відносяться до підвиду *T. t. torquatus*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає західну частину Скандинавії, південь Кольського півострова, окремі території в Західній, Центральній і Південній Європі, у Малій Азії, Кавказький регіон, район на південному заході Центральної Азії. В Україні звичайний на гніздуванні у Карпатах. Як залітний вид зареєстрований у деяких західних і північних областях країни. Загальна чисельність європейської популяції складається з 299–598 тис. пар, і її стан є безпечним. Найбільші гніздові угруповання сконцентровані в Румунії – 80–120 тис. пар, Австрії – 60–80 тис. пар, Швейцарії – 30–60 тис. пар, Франції – 25–50 тис. пар, Росії – 20–80 тис. пар, Болгарії – 15–30 тис. пар, Туреччині – 10–40 тис. пар, Італії – 10–20 тис. пар. Чисельність виду в Україні оцінено в 4,5–8 тис. пар. Загрозливими чинниками для виду є деградація гніздових біотопів у верхньому поясі гірського рідколісся внаслідок перевипасу вівцями; полювання на цих птахів на шляхах міграції і в районах зимівлі.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. На місцях гніздування з'являється протягом квітня – це залежить від стану снігового покриву на гніздових територіях. Характерними гніздовими біотопами є не суцільні ялинові ліси, особливо у їх верхньому поясі. Пташенята залишають свої гнізда протягом червня. З кінця червня молодь і дорослі птахи розпочинають кочівлі, які продовжуються до відльоту. Більшість цих дроздів скупчується в цей час у заростях вільхи зеленої, на чорничниках і полонинах. Невелика частина птахів залишається в лісі, кочує по вирубках. Відлітають дрозди у вересні – на початку жовтня. Летять невеликими зграйками, до 10 ос. Міграція відбувається зазвичай у темну частину доби. Райони зимівлі дроздів, які належать до європейської популяції, розміщені на Піренейському півострові та у Північно-західній Африці, тож, наприклад, зі Скандинавії вони прямують здебільшого у південно-південно-західному напрямку. Карпатські дрозди гірські відлітають на зимівлю у південну частину Балкан і, можливо, на південь Малої Азії, до Кіпру, в дельту Нілу чи до Тунісу. Птахи цього виду з Кавказу і Туркменії відлітають на зиму на територію Ірану.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від дроздів гірських.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Охорона місць гніздування виду.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

ДРІЗД ЧОРНИЙ

Turdus merula Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у вітчизняній фауні. Вирізняють від 9 до 16 підвидів, з яких в Україні поширені два: номінативний *T. m. merula* на континентальній частині і кавказький *T. m. aterrimus* в Криму. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду займає більшу частину Європи (крім північної половини Фенноскандії, північного сходу і південного сходу європейської частини Росії), Кавказький регіон, значні території в Передній Азії, південні райони Центральної Азії, Північно-західну Африку. Гніздиться по всій території України, у малозалісених районах степової зони – спорадично; регулярно зимує на півдні країни, на решті території взимку трапляється в містах. Популяція виду в Європі становить 54,8–87,1 млн пар. Найбільші угруповання відомі для Іспанії – 8,56–10,475 млн пар, Німеччини – 6,8–9,4 млн пар, Великої Британії – 4,9–5,3 млн пар, Франції – 4–6 млн пар, Ірландії – 2,495–5,026 млн пар, Польщі – 2,4–2,7 млн пар, Чехії – 2,2–4,4 млн пар. В Україні чисельність виду сягає 0,83–1 млн пар. Стан європейської популяції оцінено як безпечний і відмічають позитивний тренд її чисельності.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. Особини, які здійснюють сезонні міграції, з'являються у середині – наприкінці березня; міграція триває до середини квітня. Птахи оселяються в лісах з розвиненим підліском, захисних лісосмугах, паркових насадженнях населених пунктів, займають гніздові ділянки майже одразу після прильоту. Гніздяться окремими парами, гнізда мостять у кронах як хвойних, так і листяних дерев та кущів, а також у вивернутому корінні. Протягом одного періоду розмноження може бути два гніздові цикли. Після завершення гніздування ці дрозди тримаються зазвичай поодиночці або невеликими розсіяними групами. Відлітати починають у вересні, міграція може тривати до початку листопада. Міграційний старт для чергового переміщення у них відбувається після заходу сонця, позаяк ці птахи є нічними мігрантами. Під час міграційного польоту вони не утворюють зграйних скупчень, але можуть знаходитися один від одного на віддалі голосового контакту, тобто на відстані кількох десятків метрів. Невелика частина дроздів чорних, які гніздяться в парках великих міст, є осілими. Головні райони зимівлі виду розміщені західніше умовної лінії від Фінської затоки і Куршської коси Балтійського моря до Закарпаття і Азово-Чорноморського регіону, а також в азійській частині гніздового ареалу і дещо ширше, на Середземноморському узбережжі Африки. Вважається, що дрозди чорні західноєвропейських угруповань є осілими, але завдяки кільцюванню з'ясовано, що багато з них відлітає зимувати на значні відстані. Зокрема, дрозди з Німеччини переміщуються до Південної Франції, а головні райони

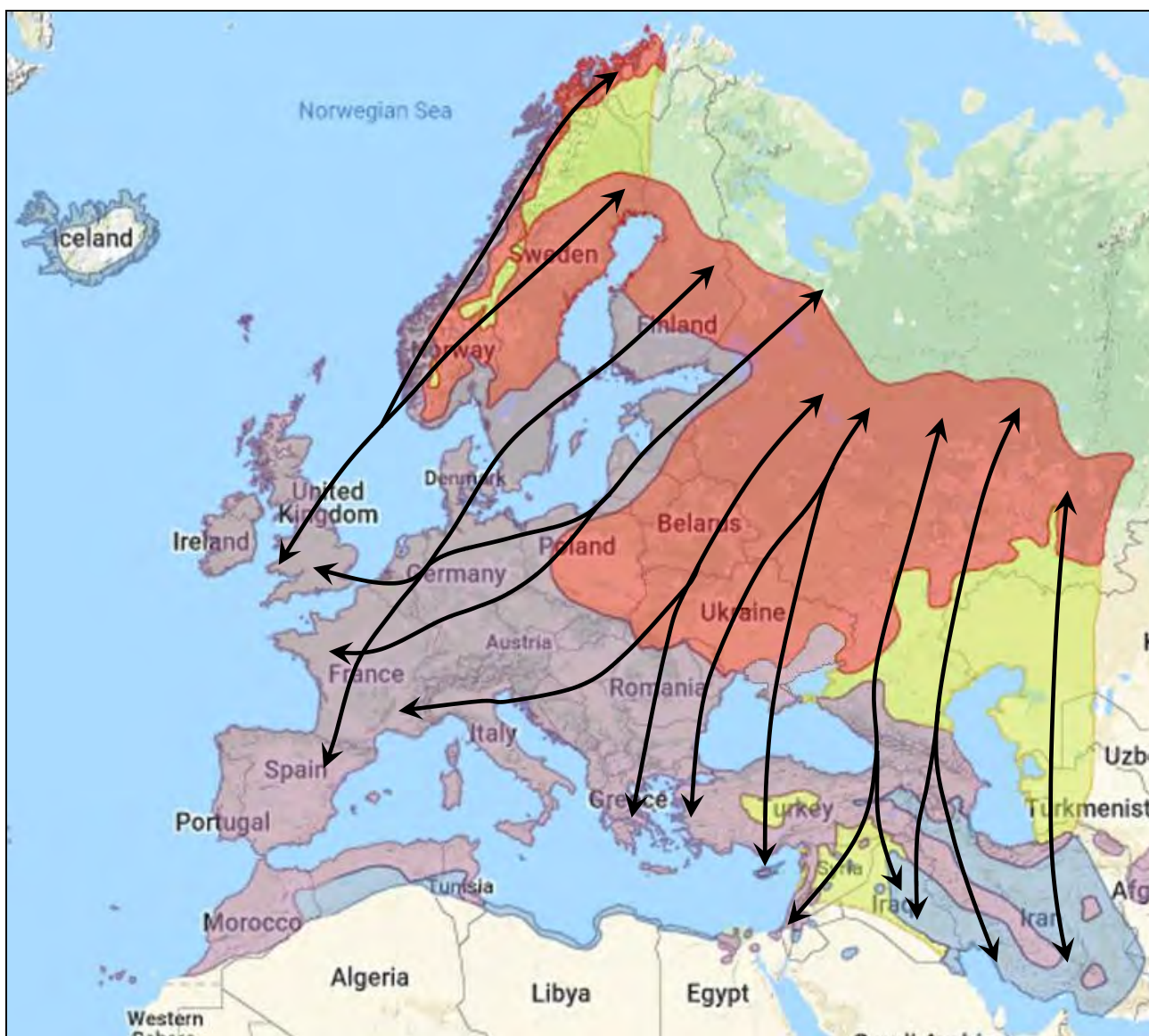
зимівлі птахів, що походять зі Швеції та Фінляндії, розташовані у Франції, Великій Британії та країнах Бенілюксу.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 11 зворотів від дроздів чорних. Із них 3 від птахів, яких за кільцювали в Україні пташенятами: 2 ос. на Волині і 1 ос. на Житомирщині. Згодом їх виявили під час зимівлі у Греції. Ще одного птаха, який гніздився на Полтавщині, за рік до того у період весняної міграції відловили на півострові Тарханкут у Криму: він міг зимувати або на Балканах, або в Малій Азії. У 1950-х роках досить багато горобцеподібних птахів кільцювали на о. Бирючому в Азовському морі. Саме від дроздів чорних, яких там мітили кільцями під час міграції, отримано 6 зворотів: 5 птахів виявили на зимівлі – в Ізраїлі (1 ос.), на о. Кіпрі (3 ос.), в Італії (1 ос.). Якщо перші 4 дрозди зимували південніше місця мічення, то останній з них (прямий зворот) мігрував у західно-південно-західному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Запроваджувати спеціальних заходів щодо охорони дроздів чорних не потрібно.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ДРІЗД БІЛОБРОВИЙ

Turdus iliacus Linnaeus, 1766

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у вітчизняній фауні. Виокремлюють 2 географічні форми, з яких в Україні гніздиться номінативний підвид *T. i. iliacus*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT» (категорія «NT» у Міжнародному червоному списку IUCN), Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює тайгову і частково лісостепову зони Північної Євразії, від Скандинавії та східної частини Польщі до Байкалу і Колими. В Україні по територіях Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської, Сумської та Харківської областей проходить південна межа його поширення на гніздуванні, тож влітку він трапляється на Поліссі та сході Лісостепу; мігрує на всій території, в невеликій кількості інколи зимує на південному узбережжі Криму. Відбувається деяке розширення ареалу виду в південному напрямку. Європейська популяція виду складається з 13,2–20,1 млн пар, її чисельність скоротилася на 30 % протягом останніх 16 років, і стан виду визнано незадовільним. Найбільші угруповання налічують у Росії – 10–15 млн пар, Фінляндії – 1,3–1,8 млн пар, Норвегії – 1–1,5 млн пар, Швеції – 0,51–1,19 млн пар, Ісландії – 100–200 тис. пар, Естонії – 100–150 тис. пар, Білорусі – 70–140 тис. пар. В Україні гніздиться 9,5–12,5 тис. пар. На стан виду негативно впливають несприятливі погодні умови як під час гніздування, так і зимівлі. Завдає значної шкоди також масовий відлов цих птахів у Середземноморському регіоні під час міграцій для харчування.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зрідка зимуючий вид. Повернення до місць гніздування починається з кінця березня, міграція триває й у квітні. Птахи заселяють хвойні та мішані ліси з добре розвиненим підростом із кущів і молодих дерев. Гніздяться як окремими парами, так і групами із кількох пар. Гнізда влаштовують у кронах дерев та кущів. За один весняно-літній період у окремих пар може бути два цикли розмноження. У позагніздовий час ці дрозди тримаються невеликими зграями і до осіннього відльоту ведуть кочовий спосіб життя. У райони зимівлі відлітають упродовж вересня – жовтня. Міграційні переміщення здійснюють здебільшого вночі. Головні райони їхнього зимового перебування розташовані на Британських островах, в Західній та Південній Європі, Кавказькому регіоні, на заході Малої Азії і Близькому Сході, біля південного узбережжя Каспійського моря, у Північно-західній Африці. В Європі головні осінні переміщення дроздів білобрових відбуваються у діапазоні напрямків південь – південний захід. Але кількох птахів, яких мітили у Швеції та Фінляндії, виявляли в зимовий період на Близькому Сході та в Кавказькому регіоні. Отже, ці дрозди мігрували в південно-східному напрямку.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від дроздів білобрових, і вони доволі неочікувані. Першого птаха за кільцювали на зимівлі у Великій Британії, а

наступної весни, коли він мігрував, його виявили на Хмельниччині (прямий зворот), тож цей дрізд здійснив переліт у східно-південно-східному напрямку. Другого упіймали на осінній міграції в Німеччині, а через рік за понад місяць до початку осінньої міграції його виявили 1 серпня в Луганській області. Ймовірно, свою наступну зимівлю він міг провести в іншому регіоні, ніж за рік до того.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збільшення площ хвойних і мішаних лісонасаджень може сприяти зростанню чисельності цього виду.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ДРІЗД СПІВОЧИЙ

Turdus philomelos C.L. Brehm, 1831

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у вітчизняній фауні. Із 3-4 географічних форм цього виду в Україні поширений номінативний підвид *T. ph. philomelos*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні вид поширений майже по всій Європі (крім окремих районів на півдні та півночі), у Кавказькому регіоні, на півночі Малої Азії, у лісовій та лісостеповій зонах від Уральських гір до Байкалу. В Україні гніздиться майже на всій території, крім сухостепових районів півдня; під час міграцій трапляється скрізь, у невеликій кількості зрідка зимує в південних областях. Популяцію виду в Європі оцінюють у 24,4–38,4 млн пар, вона перебуває у безпечному стані, чисельність зростає. Найзначніші гніздові угруповання існують у Росії – 7,5–10,2 млн пар, Франції – 1,5–2,5 млн пар, Німеччині – 1,4–1,95 млн пар, Великій Британії – приблизно 1,2 млн пар, Швеції – 1,157–2,703 млн пар, Польщі – 1,1–1,3 млн пар, Норвегії – 1–2 млн пар. Угруповання в Україні становить 1–1,2 млн пар. Негативними чинниками, які можуть значною мірою впливати на стан цього виду, є відстріл та відлов птахів під час міграцій і зимівлі для харчування на півдні та заході Європи, зокрема в Середземномор'ї.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий вид. Із місць зимівлі прилітає наприкінці березня – на початку квітня. Весняна міграція триває до початку травня. Оселяється в мішаних та листяних лісах, надаючи перевагу узліссям, сирим ділянкам з дрібноліссям, площам поблизу вирубок і просік; трапляється як гніздовий птах на паркових територіях населених пунктів. Віднедавна відмічають заселення цими дроздами сільських населених пунктів. Гніздиться тільки окремими парами, гнізда вимощує на гілках дерев, пеньках, а іноді й на землі. За один сезон розмноження у пари птахів може бути два гніздових цикли. Із завершенням гніздування дрозди співочі спочатку тримаються сімейними групами, а потім збираються в невеликі зграї і кочують у пошуках корму. Осіння міграція відбувається у вересні – жовтні. Летять вони в нічні години, нерідко перегукуючись короткими різкуватими покликами, що забезпечує звуковий контакт між птахами однієї нещільної зграї. Область зимівлі виду займає Британські острови, Західну і Південну Європу з островами включно, Кавказький регіон, значну частину Малої та Південно-західної Азії, Північно-західну Африку, Середземноморське узбережжя Африки, долину Нілу від дельти до його середньої течії, західне узбережжя Червоного моря. Генеральним напрямком осінньої міграції цих дроздів, яких кільцювали у Фінляндії, Швеції та Німеччині, є південно-західний: птахи зимували у Франції, Іспанії, Португалії, Італії та Північно-західній Африці. Із понад 1,1 тис. зворотів від дроздів з фінськими кільцями тільки 4 зареєстровано східніше Італії – 3 на півдні Балканського півострова і 1 на Кіпрі.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 34 дальніх звороти від дроздів співочих. Серед них 11 зворотів від птахів, які гніздилися чи народилися на території України. Одного з цих птахів зареєстрували під час осінньої міграції в Австрії, а гніздився він перед тим на Сумщині (напрямок його переміщення – західно-південно-західний). Інших 10 птахів виявили на зимівлі: у Греції – особин з Волинської, Київської, Полтавської, Сумської, Черкаської та Харківської областей (5 зворотів є прямими); в Італії – птахів із Сумської та Харківської областей (останній зворот є прямим); на о. Кіпрі – дроздів із Запорізької та Полтавської областей (останній зворот також є прямим). Решту 24 звороти отримано від дроздів співочих, яких за кільцювали під час міграції або виявили з кільцями в Україні (22 та 2 птаха відповідно). Останні 2 дрозди зимували в Італії, а зареєстрували їх на Львівщині та Київщині. Цікавим є розподіл по районах зимівлі птахів, яких кільцювали чи повторно реєстрували в північних і південних областях країни. В однаковій кількості (по 5 птахів) їх виявили взимку в Греції. Водночас на зимівлі в Італії переважали дрозди з північної частини України – 6 ос. порівняно з 3 ос. з півдня. Крім того, один птах з Київщини зимував ще західніше – у Франції. Деякі дрозди співочі, які мігрували через південь України, зимували на Кіпрі (2 ос.) та в Ізраїлі (1 ос.). Птахи з північних областей у район Близького Сходу не потрапляли.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збільшення площ хвойних лісонасаджень може сприяти зростанню чисельності цього виду.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ДРІЗД-ОМЕЛЮХ

Turdus viscivorus Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Мухоловкові – Muscicapidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 8 видів роду у вітчизняній фауні. Розрізняють 3 географічні форми, з яких в Україні представлений номінативний підвид *T. v. viscivorus*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток IIВ Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні трапляється майже по всій Європі (крім західних районів Скандинавії, півночі Кольського півострова, північного сходу між Білим морем і Уральськими горами, більшості степових районів), у Кавказькому регіоні, лісовій зоні від Уральських гір до Байкалу, подекуди в Малій Азії, на сході та півдні Центральної Азії, у південно-західних передгір'ях Гімалаїв, Північно-західній Африці. В Україні гніздиться в лісовій та лісостеповій зонах і Гірському Криму; південна межа ареалу гніздування проходить по територіях Вінницької, Черкаської, Полтавської, Харківської та Луганської областей; мігрує та зимує скрізь. Стан популяції виду в Європі оцінюють як безпечний, її чисельність становить 4,12–8,96 млн пар. Найчисленніші угруповання зосереджені в Росії – 1,2–3,2 млн пар, Франції – 500–900 тис. пар, Румунії – 250–500 тис. пар, Швеції – 248–578 тис. пар, Іспанії – 216–526 тис. пар, Хорватії – 200–400 тис. пар, Великій Британії – приблизно 170 тис. пар. Чисельність угруповання в Україні оцінено у 25–28 тис. пар. До зменшення чисельності дрозда-омелюха призводить суцільне вирубування стиглих лісових масивів з великими деревами, яким він надає перевагу для влаштування гнізд, а також несприятливі погодні умови і полювання на нього під час зимівлі.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. У місця гніздування повертається на початку квітня. Весняна міграція триває до початку травня. Заселяє переважно хвойні та мішані ліси, обирає здебільшого глухі ділянки, котрі межують з вирубками, галявинами, часто поряд зі струмками чи болотами. Гніздиться частіше окремими парами, але у найбільш привабливих місцях може оселятися нещільними групами по кілька пар. Пара птахів за один сезон може вигодувати два виводка. Завершивши сезон розмноження, дорослі птахи кочують разом зі своїми пташенятами, а згодом окремі сімейні групи можуть об'єднуватися в невеликі зграї. Період осіннього відльоту цих дроздів припадає на вересень – жовтень. Міграція відбувається переважно вночі. На території України дрозди-омелюхи взимку частіше трапляються поодиночі. Головні райони зимівлі виду розташовані на Британських островах, у Західній і Південній Європі, Кавказькому регіоні, Малій Азії, на Близькому Сході та півдні Центральної Азії, у Північно-західній Африці. Згідно даних кільцювання цих дроздів у Швеції та Німеччині, більшість з них зимує на території Франції і північної Іспанії, тобто мігрують вони здебільшого на південний захід. Водночас дрозди-омелюхи з Фінляндії зимує переважно на Балканах та в Малій Азії, окремих особин реєстрували у Південній Франції та Грузії. Загалом генеральним напрямком

осінніх міграцій птахів фінського угруповання є південний, тож частина з них мігрує через територію України.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні дальні звороти від дроздів-омелюхів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Мозаїчне вирубування стиглих хвойних та мішаних лісонасаджень може запобігти зменшенню чисельності дрозда-омелюха.

Автори: Г.В. Фесенко, А.М. Полуда

СИНИЦЯ ВУСАТА

Panurus biarmicus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Суторові – Paradoxornithidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні світу. За особливостями забарвлення виділяють 2 чи 3 підвиди. Зазвичай вважають, що в Україні трапляється тільки один із них – східний підвид *P. b. russicus*. Але поруч з Україною (на Балканах, у тому числі в Румунії) поширені птахи, які належать до номінативного підвиду *P. b. biarmicus*, тому не виключено, що в Придунайському регіоні гніздяться птахи цього підвиду. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид поширений в окремих районах Південної, Західної та Центральної Європи, подекуди на півдні Скандинавії, на заході Східної Європи, на території між Азово-Чорномор'ям і Каспійським морем, в окремих районах Малої Азії, в суцільній смузі від заходу Центральної Азії до Далекого Сходу. Майже вся територія України входить до ареалу виду, крім Карпат і більшої частини Криму. У другій половині ХХ ст. ареал значно розширився у північному напрямку і досяг північного кордону країни. Європейська популяція становить 232–437 тис. пар, і стан її є безпечним. Великі угруповання відомі для Росії – 50–150 тис. пар, Румунії – 71–96,5 тис. пар, Угорщині – 12–15 тис. пар, Німеччині – 3,4–6,5 тис. пар, Швеції – 3–9 тис. пар, Туреччині – 3–5 тис. пар, Греції – 2–5 тис. пар. Чисельність виду в Україні становить 60–95 тис. пар. Головним негативним чинником може бути знищення рогово-очеретяних заростей на водоймах, особливо небезпечним є їх весняне випалювання.

Особливості біології та міграції

Гніздовий, частково мігруючий і зимуючий птах. В Україні має два цикли гніздування за один гніздовий сезон: пташенята перших виводків вилітають із гнізд у другій половині травня, а із других – у липні. Гнізда ці синиці лаштують над водою на стеблах болотяних рослин. У кінці літа їхні зграйки починають мандрувати, і часто можна спостерігати масову появу їх там, де вони не гніздилися. Взимку ці синиці також трапляються в місцях, де вони розмножувалися, але їхня чисельність там відчутно зменшується. Тож значна частина птахів залишає свої угіддя. Відомо, що більшість птахів, які належать до північно-західноєвропейських угруповань, у позагніздовий період кочують поблизу своїх місць гніздування. Але частина з них відлітає на сотні кілометрів: зокрема, деяких синиць вусатих, закільцьованих у Німеччині, виявляли на відстанях понад 600 км у діапазоні напрямків південний схід – південний захід. Одна особина зі Швеції перелетіла до Німеччини на 777 км. Водночас птахів з Фінляндії не реєстрували далі 250 км від місць гніздування.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 дальній зворот від синиці вусатої. Птаха закільцювали в період гніздування в дельті Дністра, а взимку виявили під м. Ізмаїлом на відстані 160 км у південно-західному напрямку. Крім цього звороту більше немає інформації про те, як далеко і в яких напрямках переміщуються синиці вусаті від місць гніздування в Україні.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Охорона водно-болотних угідь.

Автор: А.М. Полуда

СИНИЦЯ ДОВГОХВОСТА

Aegithalos caudatus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Синиця довгохвоста – Aegithalidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у вітчизняній фауні. Виділяють від 17 до 20 географічних форм, з яких в Україні на континентальній частині гніздиться номінативний підвид *A. c. caudatus*, а в Криму – ендемічний підвид *A. c. tauricus*. У Південній і Західній Румунії гніздяться птахи, яких відносять до форми *A. c. europaeus*. Тому не виключено, що синиці довгохвості, які мешкають в Українському Придунав'ї, належать до цього підвиду. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні вид поширений майже по всій Європі (крім значної частини Фенноскандії, району від Білого моря до Уралу, Приазовського і Прикаспійського регіонів), у Кавказькому регіоні, Малій Азії, південній частині лісової зони і лісостеповій зони від Уральських гір до Камчатки та Східнокитайського моря. В Україні гніздиться в лісовій та лісостеповій зонах, на півночі степової зони, в пониззях Дніпра, Дністра та Дунаю, у Гірському Криму; взимку трапляється дещо ширше, але відсутній у південній та південно-східній частинах степової зони. Популяцію виду в Європі оцінюють у 8,31–15 млн пар, вона перебуває у безпечному стані. Найзначніші гніздові угруповання налічують в Іспанії – 3,03–4,21 млн пар, Росії – 1,2–2,2 млн пар, Туреччині – 0,8–2,5 млн пар, Італії та Португалії – по 0,5–1 млн пар, Франції – 400–800 тис. пар, Румунії – 300–500 тис. пар. Чисельність в Україні становить 68–87 тис. пар. До негативних чинників впливу на вид належать: вирубування стиглих мішаних і листяних лісів із заміною їх на монокультурні хвойні насадження, яких синиці довгохвості уникають; суворі погодні умови взимку, які обмежують можливість птахам здобувати достатньо поживи (комахи і павуків).

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий, інвазійний вид. На місцях гніздування з'являється у квітні. Оселяється в мішаних та листяних лісах, чагарникових масивах, переважно біля заболочених місцин, струмків, озер тощо. Гніздиться окремими парами. Масивні гнізда овальної форми або у вигляді кулі з боковим входом розміщує на гілках дерев і кущів, частіше на значній висоті. Протягом одного сезону розмноження у пари птахів може бути два виводки. Після закінчення періоду гніздування довгохвості синиці тримаються дружними зграйками, в яких нараховують зазвичай до 20 ос. В осінньо-зимовий період вони кочують на значній території, оскільки живляться виключно безхребетними, яких знаходять на деревах, кущах і в заростях очерету. Усі переміщення здійснюють в денні години. Межі області зимівлі виду майже повністю співпадають з межами його гніздового поширення. В окремі роки, коли в певних районах успішність гніздування цих синиць є високою, відбуваються інвазійні виселення молодих особин в інші регіони. Притаманно це птахам тих частин гніздового ареалу, які локалізовані у Північній та Східній Європі. Утім зазвичай такі інвазії не виходять за межі області гніздування цього виду. В осінні сезони 1976–2001 років на східному березі Київського водосховища (орнітологічний стаціонар «Лебедівка») відловлювали мігруючих птахів за допомогою стаціонарної пастки. Саме цей метод

відлову є оптимальним для контролю за переміщеннями тих птахів, котрі мігрують низько над землею, до яких належать і синиці довгохвості. Протягом указанного періоду зареєстрували 5 інвазій цих синиць – у 1992 р. (відловлено 1044 ос.), 1993 р. (960 ос.), 1996 р. (1109 ос.), 2000 р. (147 ос.), 2001 р. (534 ос.). Упродовж 1974–1991 років інвазійних переміщень синиць довгохвостих не було (в 1974 і 1975 роках проводили тільки візуальні спостереження): за один осінній сезон їх або зовсім не відловлювали, або до пастки потрапляло лише 2–69 ос. Складно уявити, на які відстані під час інвазій переміщуються синиці довгохвості, яких у кількості 3836 ос. закріплювали на стаціонарі «Лебедівка»: повторно не було зареєстровано жодної з них. Але відомо, що найбільші відстані інвазійних переміщень птахів, які походять зі Швеції та Фінляндії, становили 800–1000 км.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає дальніх зворотів від синиць довгохвостих.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Застосування мозаїчного вирубування на стиглих ділянках лісу і підтримання полівидової структури лісонасаджень.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

РЕМЕЗ ЗВИЧАЙНИЙ

Remiz pendulinus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Синицеві – Paridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, із 4-7 географічних форм, представлений номінативним підвидом *R. p. pendulinus*. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду включає південь лісової, лісостепову і північ степової зон від сходу Західної Європи до Алтаю. Крім того, райони гніздування є в Південній Європі, на півночі Каспійського регіону, в Передній Азії, зокрема в Туреччині та Сирії. Із середини ХХ ст. розпочався процес розширення ареалу ремеза з Центральної Європи в західному та північному напрямках. За останній час птахи заселили Німеччину, Бельгію, Нідерланди, Південну Швецію, Литву, Латвію, Естонію. Все це зумовило збільшення чисельності популяції цих птахів у Європі. Крім цього, спостерігається зростання чисельності і в первинних частинах ареалу (Італія, Словаччина, Чехія, Польща). В Україні цей птах гніздиться майже по всій території, крім Карпат і Криму. Європейська популяція ремеза складається з 219–443 тис. пар і перебуває у безпечному стані. Найбільші угруповання виду налічують у Греції – 60–90 тис. пар, Росії – 50–90 тис. пар, Туреччині – 20–60 тис. пар, Румунії – 16,4–29,6 тис. пар, Польщі – 14–34 тис. пар, Італії – 8–12 тис. пар, Словаччині та Хорватії – по 5–10 тис. пар. В Україні гніздиться 11–17 тис. пар, і чисельність є стабільною. На вид негативно впливає знищення деревно-чагарникових заростей у заплавах річок, на берегах ставків і озер, тобто стацій, необхідних для гніздування.

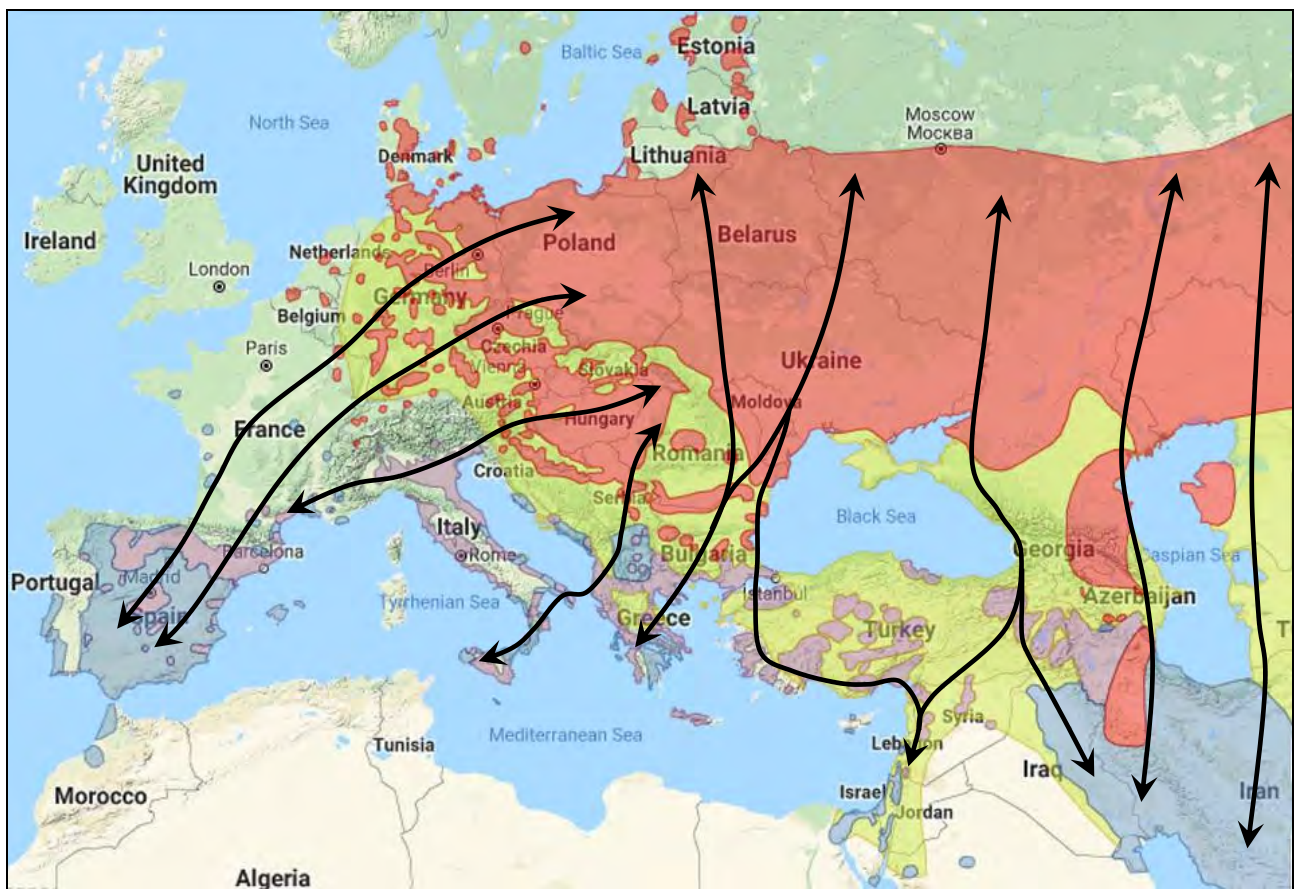
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий птах. Оселяється біля прісних водойм, де ростуть чагарники чи дерева. Саме на їхніх гілках (часто прямо над водою) ремези влаштовують свої гнізда, які зовні схожі на рукавицю, де основним компонентом є пух очерету, верби, тополі та деяких інших рослин. Оскільки спорудження такого складного гнізда займає багато часу, повні кладки трапляються тільки з середини травня, хоча в середині квітня птахи уже прилітають на свої гніздові ділянки. Для виду певною мірою властива полігамія. За один сезон розмноження відбувається один гніздовий цикл, хоча не виключено, що на півдні може бути й два. Уже в серпні ремези починають мігрувати в південному та південно-західному напрямках, і цей процес триває протягом вересня. Найімовірніше, що міграційні переміщення ці птахи здійснюють у світлу частину доби. У зимовий період ремези трапляються тільки в південних регіонах країни. Головні місця зимівлі виду розташовані в Південній Європі, Малій та Південно-західній Азії, Месопотамії. Птахи південних угруповань є осілим, північних – повними мігрантами. З'ясовано, що ремези, які гніздяться західніше меридіану 20° сх.д., восени загалом мігрують на південний захід і проводять зимовий період у південній половині Франції, на Піренейському та Апеннінському півостровах. Птахи більш східних угруповань мігрують переважно у південному напрямку.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 1 дальній зворот від ремеза звичайного. Птаха за кільцювали 11 серпня на Львівщині, а вже 3 листопада того самого року його відловили у Південній Угорщині. За цей час він перемістився у південно-західному напрямку на 470 км. Ймовірно, що цей птах мігрував на зимівлю в Італії. У яких саме регіонах зимує більша частина ремезів української популяції, поки що не відомо.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Вжиття спеціальних заходів охорони вид не потребує.

Автор: А.М. Полуда

ГАЇЧКА-ПУХЛЯК

Parus montanus Baldenstein, 1827

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Синицеві – Paridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 видів роду у фауні України, представлений можливо однією з 9–15 географічних форм – північним підвидом *P. m. borealis*. Відомо, що у Словаччині і Румунії мешкають гаїчки-пухляки номінативного підвиду *P. m. montanus*. Є висока ймовірність, що у Карпатах гніздяться птахи саме цієї географічної форми. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид поширений майже на всі території Європи (крім Піренейського півострова і південного сходу), а також від усієї довжини Уральських гір до Чукотки, Камчатки і Далекого Сходу. Території його гніздування є також на сході Центральної Азії та в центральних районах Китаю. В Україні ці гаїчки гніздяться в Карпатах, на Поліссі та в деяких районах Лісостепу; їхнє перебування залежить від наявності хвойних лісів у певних регіонах. Популяцію гаїчки-пухляка, яка локалізована на території Європи, оцінюють у 30,5–44,2 млн пар, з яких у Росії гніздяться 27–38 млн пар. Крім того, значні угруповання налічують у Фінляндії – 680–980 тис. пар, Швеції – 0,526–1,06 млн пар, Норвегії – 500–800 тис. пар, Білорусі – 400–600 тис. пар, Польщі – 200–320 тис. пар, Франції – 200–300 тис. пар. В Україні гніздиться 170–210 тис. пар. Чисельність виду в Європі скорочується: протягом останніх 14 років вона зменшилася на 25 %. До негативних чинників, які впливають на стан виду, слід віднести такі, як втрата і деградація гніздових біотопів, конкуренція з іншими видами за місця гніздування (дупла) та хижацтво дятла строкатого великого.

Особливості біології та міграцій

Осілий, інвазійний птах. Заселяє хвойні ліси. На всій території Європи протягом року ці птахи мають лише один цикл розмноження. На відміну від гаїчки болотяної, яка дуже консервативна щодо території перебування, гаїчки-пухляки можуть періодично здійснювати досить масові переміщення як восени, так і весною. На орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище) протягом 1974–2001 років зареєстровано не менше чотирьох інвазійних переміщень цих синиць: у 1988 р. відловлено 114 ос., 1989 р. – 726 ос., 1992 р. – 234 ос., 1996 р. – 81 ос. В інші роки відловлювали 1–49 ос. Жодного з цих за кільцюваних птахів повторно не було виявлено, тому відстань їхніх переміщень не відома. Але є інформація по інших країнах. Так, у Німеччині восени відловили пухляка, якого за кільцювали у Польщі за 200 км на північний схід. У Фінляндії та Швеції є дані про реєстрації цих птахів на відстанях 500–600 км від місця їхнього першого відлову. У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 звороти від гаїчок-пухляків з відстаней понад 10 км. Перший, ймовірно, став результатом переміщення птаха під час післягніздової дисперсії: особину в ювенальному віці за кільцювали на східній околиці Києва, а повторно упійманий на віддалі 17 км на західній околиці. Другий зворот надійшов від птаха, який, напевно, здійснював інвазійні переміщення: його за кільцювали

в Чехії під час зимівлі, а на початку весни зареєстрували на Закарпатті (переміщення на понад 500 км). Найімовірніше, ця гаїчка-пухляк поверталася в місце свого народження.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збільшення площі хвойних насаджень на Поліссі може зумовити зростання чисельності виду. Розвішування штучних гніздівель з малим діаметром льотка, щоб унеможливити потрапляння в середину більших за розміром птахів.

Автор: А.М. Полуда

СИНИЦЯ ЧОРНА

Parus ater Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Синицеві – Paridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють до 21 географічної форми, з яких в Україні на континентальній частині гніздиться номінативний підвид *P. a. ater*, а в Криму – ендемічний підвид *P. a. moltchanovi*. Включений у Додаток II Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться майже по всій Європі (крім північної частини Фенноскандії, арктичної, лісостепової і степової зон), у Кавказькому регіоні та Малій Азії, лісовій зоні від Уральських гір до Камчатки та Східнокитайського моря, гірських системах Центральної Азії, південних і східних передгір'ях Гімалаїв, подекуди в Північно-західній Африці. В Україні по території Чернівецької, Вінницької, Черкаської, Київської, Чернігівської та Сумської областей проходить південна межі гніздового ареалу виду; синиця чорна гніздиться також у Гірському Криму. За кілька останніх десятиліть межа її ареалу зсунулася дещо південніше. Взимку трапляється на більшій частині території України, крім півдня і південного-сходу степової зони. Чисельність в Європі становить 15,9–28,8 млн пар; вона зростає, тобто популяція перебуває у безпечному стані. Найчисленніші угруповання налічують в Іспанії – 2,69–3,655 млн пар, Росії – 1,8–4 млн пар, Німеччині – 1,15–2 млн пар, Італії та Румунії – по 1–2 млн пар, Австрії – 0,8–1,1 млн пар, Польщі – 760–960 тис. пар. Угруповання виду в Україні складається з 85–115 тис. пар. Головними негативними чинниками для виду є: інтенсивне ведення лісгосподарства, коли на великих площах вирубують стиглі хвойні ліси, навіть із заміною їх на молоді хвойні насадження; несприятливі погодні умови взимку. Вважають, що скорочення чисельності гніздових угруповань синиці чорної в Центральній Європі в 1980–2010 роках спричинило суттєве збіднення кормової бази (комахи, павуків), що стало наслідком забруднення лісових угідь шкідливими викидами промислових підприємств, зокрема кислотними дощами.

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий, інвазійний вид. Заселяє старі та середнього віку хвойні і меншою мірою мішані ліси, ділянки з молодими посадками хвойних порід уникає. На місцях гніздування з'являється вже в лютому. Для влаштування гнізд обирає природні дупла, щілини в скельних утвореннях, штучні гніздівлі. Може самостійно видовбувати дупла в підгнилій деревині м'яких порід дерев. Гніздиться окремими парами. За один період розмноження пара може успішно вигодувати два виводки. У позагніздовий період синиці чорні збираються у невеликі зграйки і кочують, іноді на значні відстані. У пошуках корму (безхребетних) у цей час вони можуть траплятися в очеретяних заростях, але головною поживою для них є насіння ялини і сосни. В роки, коли в певних частинах ареалу успішність гніздування цих синиць є високою і опісля стається неврожай насіння хвойних дерев, відбувається виселення переважно молодих особин з цих територій. Якщо ці переміщення стають масовими, то можна говорити про їх інвазійний характер. Вони

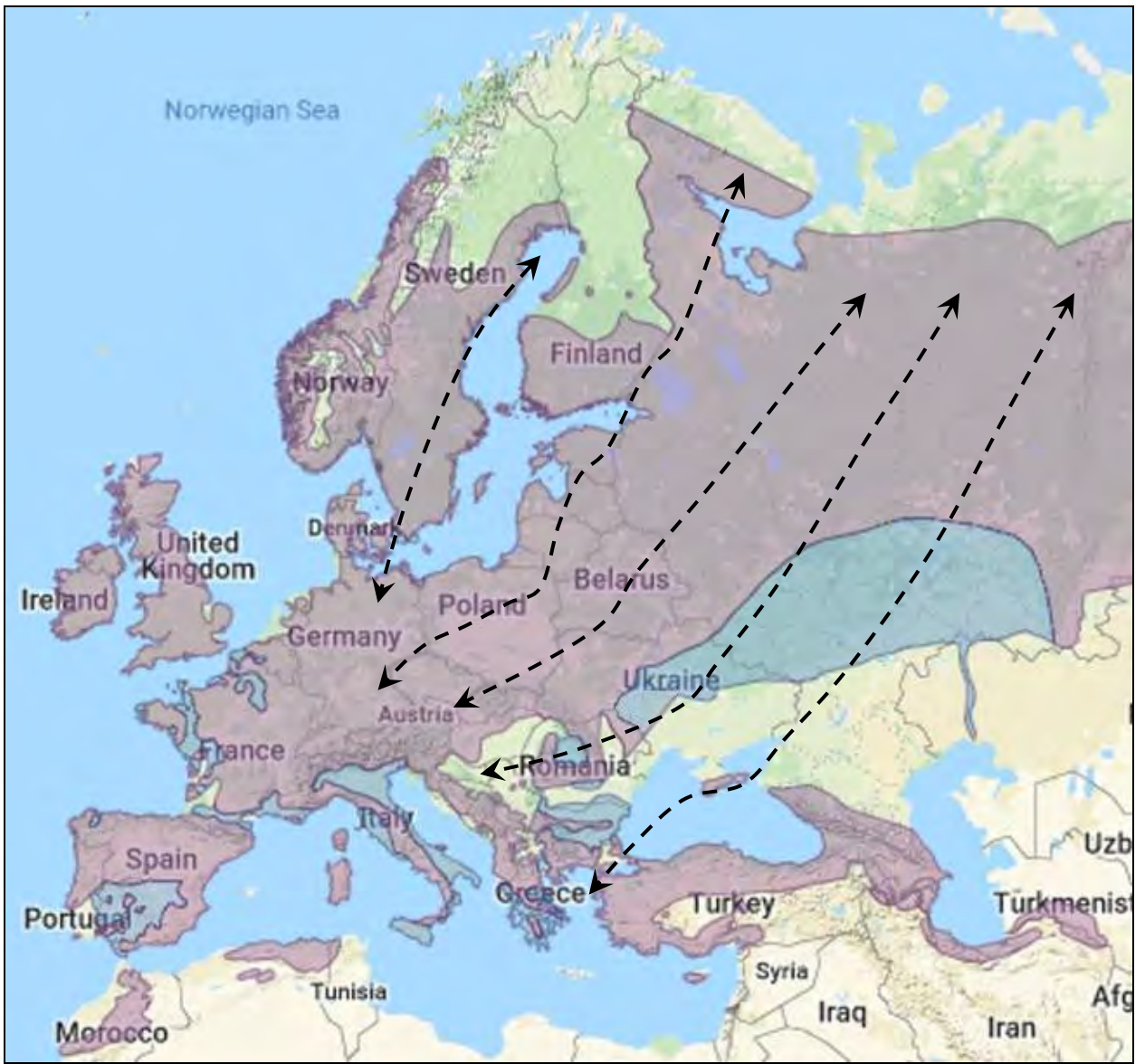
відбуваються завжди вдень. Область зимівлі виду є дещо ширшою порівняно з ареалом гніздування, позаяк включає лісостепові і частково степові території в Європі, куди птахи залітають під час кочівель. У разі масових інвазій, які формують синиці чорні зі значних територій, вони переміщуються за межі ареалу на сотні кілометрів. У такі сезони цих птахів реєструють на Азово-Чорноморському узбережжі країни, у степовому Криму і, навіть, на о. Зміїному (у 2008 р. на острові відловили 4 ос.). На відміну від більшості інвазійних видів, масові переміщення синиць чорних трапляються значно частіше: у 1976–2001 роках на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище) було 9 сезонів, коли відловлювали понад 100 ос. протягом однієї осені – найбільше цих синиць упіймали в 1993 р. (4847 ос.), 1990 р. (1460 ос.) і 1997 р. (1398 ос.). Результати кільцювання птахів в інших європейських країнах показують, що синиці чорні під час інвазій можуть переміщуватися навіть на 1–2 тис. км, і головним для їхніх перельотів є південно-західний напрямок. Весною якась частина птахів повертається в місця своєї появи на світ.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від синиць чорних, хоча тільки на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» закільцювали 8827 ос.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Застосування мозаїчного вирубування на стиглих ділянках хвойного лісу; використання такого біотехнічного заходу, як розвішування штучних гніздівель для розширення можливості розмноження виду.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

СИНИЦЯ БЛАКИТНА

Parus caeruleus Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Синицеві – Paridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 видів роду у фауні України. Виділяють від 9 до 13 підвидів, з яких найбільший ареал має номінативний підвид *P. c. caeruleus*, що трапляється майже на всій території України; тільки в Гірському Криму поширений кавказький підвид *P. c. satunini*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид поширений в Європі південніше умовної лінії між Онезьким озером і центральною частиною Уральських гір, а також в Скандинавії, на півдні Фінляндії, у Малій Азії, подекуди на Близькому Сході та в Ірані. В Україні гніздиться скрізь, де є листяні природні ліси або штучні насадження. Найбільш численний він на Поліссі та в Лісостепу, звичайний у степовій зоні. На території Європи гніздиться 29,3–50,6 млн пар. Найчисленніші угруповання зосереджені в Іспанії – 5,87–7,12 млн пар, Франції – 3,6–7,2 млн пар, Великій Британії – приблизно 3,6 млн пар, Німеччині – 2,7–4,55 млн пар, Польщі – 1,1–1,8 млн пар, Португалії – 1–5 млн пар, Ірландії – 1–2,3 млн пар. Чисельність угруповання в Україні оцінюють у 390–515 тис. пар, але насправді вона чи не в 2 рази більша і становить не менше 0,8–1 млн пар. Стан виду визнано безпечним, його чисельність зростає.

Особливості біології та міграцій

Осілий, частково мігруючий птах. В Україні синиці блакитні починають гніздовий сезон зазвичай у квітні і мають два цикли гніздування: пташенята з перших виводків вилітають із гнізд у другій половині травня, а з других – у липні. Гнізда ці синиці лаштують як у дуплах листяних дерев, так і штучних гніздівлях; в останні роки в населених пунктах вони активно використовують для гніздування порожнини стовпів електричного освітлення. Синиця блакитна, як і синиця велика, є частковим мігрантом, але сезонні переміщення першої з них характеризуються більшою інвазійністю. Так, на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище) протягом 1974–2001 років переміщення синиць блакитних відмічали кожної осені, але чисельність їх досить сильно коливалася, тому відловлювали від 87 ос. до майже 5 тис. ос. за один сезон. На відміну від синиці великої, для якої характерним є південно-західний напрямок перельоту, загальна направленість осінніх переміщень синиць блакитних значно зміщена до півдня, тож під час наймасовіших міграцій вони у великій кількості з'являються на крайньому півдні країни. Порівняно з типовими інвазійними видами, у яких у переміщеннях беруть участь переважно молоді птахи (95–100%), у синиць блакитних значною є частка пролітних дорослих особин – у середньому 17%. У роки, коли відбуваються масові міграції цих синиць, вони здійснюють перельоти на значні відстані. У птахів з Фінляндії найдовші переміщення сягали 700–1000 км, а в Німеччині відловили синицю блакитну з Костромської області Росії, яка пролетіла 2223 км.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 8 дальній зворотів від синиць блакитних. Із них 6 надійшло від птахів, за кільцювання під час осінньої міграції на стаціонарі «Лебедівка», з яких 4 є прямими. Найбільшу відстань здолав молодий самець: протягом 30 днів він пролетів 1187 км, і його виявили у Північній Македонії. Ще трьох птахів зареєстрували в Болгарії (872 км), Румунії (664 км) та Польщі (706 км). Не відомо, з яких регіонів прилетіли ці синиці в Київську область, але один дорослий самець через рік після кільцювання був виявлений взимку в Рязанській області Росії (795 км), де він міг гніздитися. Про відстані, на які мігрують синиці блакитні з України, можна судити з такого звороту: молоду самицю, яку за кільцювали під Києвом 12 серпня, тобто ще до початку осінніх переміщень птахів цього виду, наступної зими виявили в дельті Дністра (Одеська обл.). Вона мігрувала чітко на південь і пролетіла 462 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

За необхідності в деяких біотопах (фруктові сади, парки) можна значно збільшити чисельність цього виду завдяки розвішуванню штучних гніздівель.

Автор: А.М. Полуда

СИНИЦЯ ВЕЛИКА

Parus major Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Синицеві – Paridae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 7 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *P. m. major*; загалом сучасні систематики виокремлюють до 43 географічні форми. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал номінативного підвиду охоплює Європу та значну частину Азії – південну половину Західного і Східного Сибіру, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Киргизстан, Монголію, Далекій Схід, окремі території у Передній Азії. В Україні цей вид трапляється по всій території і гніздиться скрізь, де є деревна рослинність з дуплистими деревами. В європейській частині ареалу виду зосереджено 65,1–106 млн пар, його стан є безпечним, відбувається зростання чисельності. Особливо великі угруповання налічують у Росії – 12–16 млн пар, Іспанії – 5,8–7,6 млн пар, Німеччині – 4,8–6,75 млн пар, Франції – 2–10 млн пар, Польщі – 3,7–4,5 млн пар, Чехії – 3,3–6,7 млн пар, Румунії – 3,1–6,2 млн пар. Чисельність синиць великих в Україні оцінюють у 3–4 млн пар. Вид є дуже пластичним у виборі місць гніздування, тож на нього негативно впливають головним чинником умови зимівлі.

Особливості біології та міграцій

Осілий, частково мігруючий птах. В Україні синиця велика має два цикли гніздування: пташенята перших виводків вилітають із гнізд у другій половині травня, а з других – зазвичай у липні. При невдалих спробах гніздування окремі самки можуть відкладати до чотирьох повних кладок протягом одного сезону. Ці синиці не є типовими мігрантами, але в північних популяціях суттєва їх частина може здійснювати значні переміщення. На Поліссі та в Лісостепу України кожен рік восени та весною спостерігають масові міграції цих птахів. У переміщеннях беруть участь усі статево-вікові групи синиці великої, однак частки їх суттєво відрізняються і не віддзеркалюють те співвідношення, яке має бути в цей період в їхніх угрупованнях: частка дорослих птахів є дещо меншою, вона становить у середньому 21 %. Свідченням того, що великі синиці здійснюють масштабні направлені переміщення, є аналіз розподілу знахідок закільцьованих птахів. Відстані, на які переміщуються ці синиці, досить значні. Зокрема, деякі птахи, які з'явилися на світ в Україні, перелітають на сотні і, навіть, на понад 1 тис. км. Йдеться не тільки про молодих, а й про дорослих особин. Крім того, в Україну прилітають на зимівлю чи пролітають через її територію синиці з регіонів, розташованих на схід та північний схід від нас. Вони мігрують також на сотні і тисячі кілометрів. Найдальшим виявився зворот з відстані 1676 км: птаха закільцювали під час зимівлі в Києві, а виявили на гніздуванні в Удмуртії (Росія), де він, напевно, народився. Напрямки сезонних переміщень великих синиць є достатньо визначеними: восени – південний захід, весною – північний схід. Можна констатувати, що значні за відстанями міграції великих синиць є характерними для частини птахів, які гніздяться в лісовій та лісостеповій зонах України. Вони особливо

властиві синицям з північних областей: частина з них мігрують на зимівлю на сотні кілометрів від місць народження чи гніздування. У північній частині степової зони інтенсивність міграцій є у кілька разів нижчою, ніж, зокрема, на Поліссі. У південній частині Степу міграційних переміщень великих синиць немає.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 144 звороти від синиць великих з відстаней понад 30 км. Із них 84 звороти отримано від синиць, яких закілювали на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище) під час сезонних міграцій, переважно восени. Тож походження цих птахів не відомо, але частину з них у наступні роки виявили в місцях їхнього гніздування. Зокрема, через район Київського водосховища мігрують птахи з таких регіонів: Чернігівської та Сумської областей України, Брянської, Калузької, Курської, Липецької, Нижньогородської, Рязанської, Тамбовської і Тульської областей Росії, а також з Мордовії, Удмуртії і Чувашії. Мігрують вони до Болгарії, Румунії та Молдови. Крім того, синиць великих, які перебували на території України, повторно виявляли в Чехії, Угорщині, Польщі, Словаччині, Сербії та Швейцарії. Найдовші перельоти з України здійснили 2 синиці великі: одна з Волині, котра відлетіла на зимівлю до Швейцарії на відстань 1425 км; друга з Київської області, звідки птах перелетів до Сербії на відстань 1308 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вид не потребує спеціальних заходів охорони. Оскільки синиці великі корисні в садах, парках та лісових посадках, їх чисельність досить легко збільшити в кілька разів, розвішуючи штучні гніздивлі.

Автор: А.М. Полуда

ПІДКОРИШНИК ЗВИЧАЙНИЙ

Certhia familiaris Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Підкоришникові – Certhiidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Виокремлюють від 8 до 23 географічних форм, з яких на материковій частині країни гніздяться птахи номінативного підвиду *C. f. familiaris*, а у Гірському Криму – *C. f. caucasica* або, по іншій версії, *C. f. persica*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією "LC".

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал підкоришника звичайного охоплює Європу (крім більшої частини її західних, південно-західних і північних областей), Кавказький регіон і південь лісової зони північної частини Азії. В Україні поширений в лісовій і лісостеповій зонах, а також на півночі степової зони, в низинах Дніпра, Дністра, Дунаю та Кримських горах. Чисельність виду в Європі становить 6,05–11,4 млн пар. Найчисленніші угруповання зосереджені в Росії – 2,3–4,3 млн пар, Швеції – 0,45–1,03 млн пар, Румунії – 380–760 тис. пар, Білорусі – 350–400 тис. пар, Німеччині – 320–650 тис. пар, Польщі – 230–330 тис. пар, Великій Британії – приблизно 200 тис. пар. Частку птахів, що гніздяться в Україні, оцінено в 150–195 тис. пар, але їхня чисельність, напевно, в 2–3 рази вища і становить не менше 500–600 тис. пар. Чисельність європейської популяції виду стабільна, з деякими особливостями в окремих регіонах: у Скандинавії вона коливається залежно від погодних умов зимового періоду, в деяких країнах Центральної і Західної Європи – дещо зростає, а в ряді країн Східної Європи, зокрема в Україні, – є стабільною.

Особливості біології та міграцій

Осілий, частково інвазійний птах. Тримається в старих листяних, мішаних і хвойних лісах, у позагніздовий період – також у садах, парках і скверах. Гніздитися починає в перших числах квітня, для влаштування гнізд обирає тріщини і щілини в стовбурах дерев або порожнини за корою, яка відстала, зрідка дупла. Іноді гнізда розміщує в штучних гніздівлях. Кладки першого циклу гніздування з'являються в другій половині квітня і на початку травня, а кладки другого циклу – в червні та на початку липня. Перші пташенята, які здатні літати, трапляються вже в кінці травня – на початку червня. Власних зграй не утворює, але у позагніздовий період нерідко тримається у зграях із синицями, веде кочовий спосіб життя, переміщуючись в районі своєї гніздової ділянки. В окремі роки відбувається виселення молодих особин за межі їхніх районів народження. Через те, що ці птахи не утворюють щільних зграй і ведуть потайний спосіб життя, їхні інвазії є малопомітними. Переміщення підкоришників виявляють за допомогою павутинних сіток або великих стаціонарних сіткових пасток (так званих, гельголандських чи рибачинських). Останній тип пастки для мігруючих птахів протягом осінніх сезонів 1976–2001 років застосовували на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище). Завдяки цим постійним моніторинговим відловам отримано дані, що стосуються міграційних переміщень цього виду. Протягом усіх сезонів на стаціонарі відловили 467 ос., але за перші 7 років (1976–1982 рр.) – тільки одного птаха. Упродовж 1983–2001 років

було два сезони (1985 і 1987 рр.), коли підкоришники у відлогах не траплялися. Найбільшу їх кількість відловили у 1995 і 2001 роках – по 27 ос., 1998 р. – 33 ос., 1983 р. – 44 ос., 1993 р. – 54 ос., 1992 р. – 65 ос., 1989 р. – 75 ос. Частка дорослих особин становила 9,4 %. Про інвазійний характер переміщень цих птахів свідчить також те, що їх регулярно відловлюють під час сезонів міграції на о. Зміїному, який розташований за 37,5 км від найближчого берега. Наприклад, у 2010 р. протягом 2–30 жовтня там відловили 31 підкоришника. Перельоти на значні відстані ці птахи здійснюють вночі. Відомо, що три найдовші переміщення здійснили підкоришники, закільцьовані у Фінляндії, – на відстань 869–1252 км. У центрально- і західноєвропейських угрупованнях підкоришника звичайного інвазії не реєстрували.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні дальні звороти від цих птахів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Застосування несучільного вирубування на ділянках стиглих лісонасаджень з урахуванням того, що вид потребує для гніздування досить великі площі старого лісу.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

ЗЯБЛИК ЗВИЧАЙНИЙ

Fringilla coelebs Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у вітчизняній фауні. Розрізняють 13 географічних форм, з яких в Україні на континентальній частині гніздиться номінативний підвид *F. c. coelebs*, а в Криму – кримський підвид *P. a. solomkoi*. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться майже на всій території Європи (крім деяких північних районів), у Кавказькому регіоні, західній і північній частинах Малої Азії, лісовій і лісостеповій зонах від Уральських гір до Байкалу, на північному заході Ірану, в Північно-західній Африці. На гніздуванні та під час міграцій трапляється на всій території України; регулярно зимує в південних районах і на Закарпатті, окремі групи птахів можуть траплятись взимку також в північніших областях. Чисельність виду в Європі оцінюють у 185–269 млн пар, популяція перебуває у безпечному стані. Найбільші угруповання зосереджені в Росії – 80–100 млн пар, Іспанії – 8–15 млн пар, Польщі – 7,7–8,5 млн пар, Білорусі – 7,5–8,5 млн пар, Німеччині – 7,35–11 млн пар, Фінляндії – 7,2–8,5 млн пар. Угруповання виду в Україні сягає 5,3–8,5 млн пар. Головним чинником негативного впливу на вид є суворі погодні умови в районах його зимівлі.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, зимуючий вид. У зимові сезони з м'якою погодою може з'являтися на півночі України вже наприкінці лютого, але зазвичай перші особини прилітають сюди в другій декаді березня. Міграція триває до початку квітня. Заселяє ліси з найрізноманітнішим складом дерев, захисні лісосмуги, острівні та байрачні ліси, парки і сади населених пунктів. Гніздиться окремими парами. Гнізда розміщує на деревах, іноді на висоті не більше 1,5 м. Сезон розмноження починається наприкінці квітня, протягом одного сезону відбувається два гніздових цикли. Після завершення гніздування зяблики тримаються невеликими зграями і до відльоту в райони зимівлі кочують по узліссях, пустирях і перелогах. Осіння міграція починається в середині вересня, а особливо інтенсивною вона стає у жовтні. Вид належить до наймасовіших мігрантів, які здійснюють переміщення в світлу частину доби. Перелітні зграї нерідко складаються із сотень особин. Біля деяких екологічних перешкод (водосховища, озера, моря) у дні масової міграції в ранкові години зграї зябликів можуть летіти одна за одною, утворюючи майже безперервний потік птахів. Південні райони України належать до області зимівлі виду. Птахи з популяцій на півночі і сході Європи є повними мігрантами і відлітають на зимівлю в південні та західні регіони гніздового поширення виду – зокрема до Західної, Південної і Центральної Європи. Зяблики сибірських угруповань зимують у Кавказькому регіоні, на Близькому Сході (Туреччина, Ірак, Сирія, Ізраїль, Єгипет) та у Центральній Азії. Під час сезонних міграцій зяблики європейського походження переміщуються вздовж умовної лінії північний схід – південний захід. Зокрема, птахи з Фінляндії летять через район Балтійського моря та Північну Німеччину і зимують переважно в країнах

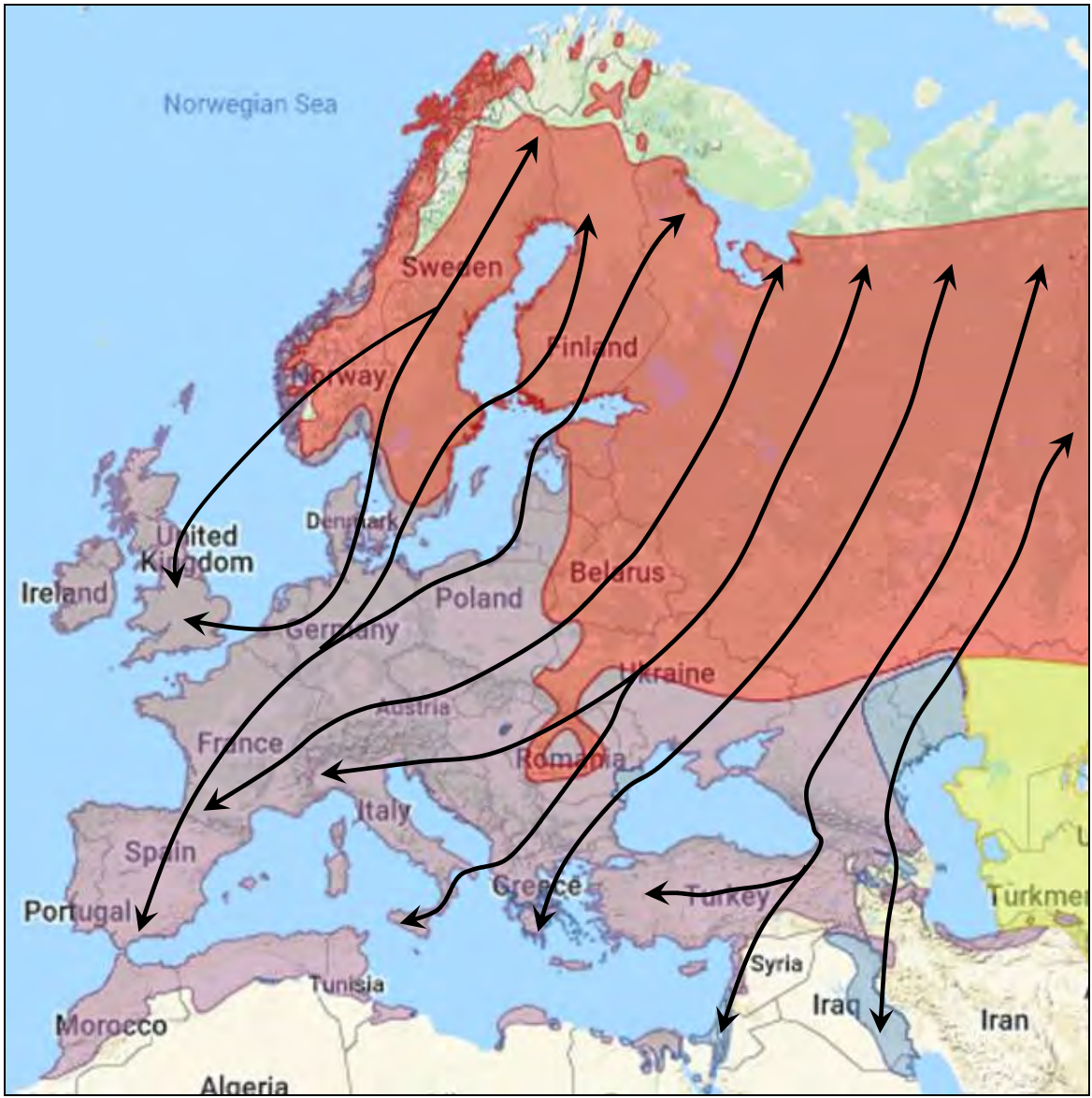
Бенілюксу, Франції, Іспанії, Португалії; тільки незначна їх частина (декілька зворотів від закільцьованих птахів) може перебувати взимку на Британських островах або у Північній Італії. Водночас, частка зябликів із Швеції, які зимують у Великій Британії, є значною. Досить цікавим є просторовий розподіл у зимовий період птахів, яких закільцьовали на гніздуванні в Німеччині: понад половини їх (69 із 115 зворотів) перебували поблизу місць гніздування чи народження, інша частина зимувала за межами країни – у Франції (25 ос.), Іспанії (8 ос., в т.ч. 1 ос. на о. Майорці), Бельгії (6 ос.), Великій Британії (3 ос.), Португалії (2 ос.), Нідерландах та Марокко (по 1 ос.).

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 16 дальніх зворотів від зябликів. Зокрема, вони дають інформацію про місця, де зимують птахи, які походять з України: двох птахів з Київщини виявили взимку в Італії, а одного з Черкащини – у Греції. Під час осінньої міграції на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище) впродовж 1976–2001 років закільцьовали 62547 зябликів, з яких тільки 9 зареєстрували повторно: 7 на зимівлі – в Італії та Греції (по 3 ос.), на Мальті (1 ос.), а 2 у місцях гніздування – на Чернігівщині та у Нижегородській області Росії. На півночі Київської області під час осінньої міграції виявили зяблика, якого на гніздуванні закільцьовали в Московській області Росії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вжиття особливих заходів охорони цей вид не потребує.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

В'ЮРОК ЗВИЧАЙНИЙ

Fringilla montifringilla Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 2 видів роду у фауні України. Монотипний вид, підвидів не виділяють. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає лісотундрову і тайгову зони Євразії, від Скандинавії та півночі Білорусі до заходу Монголії, Чукотки, Камчатки і Сахаліну; на півночі Центральної Азії частково включає також лісостепову зону. В Україні трапляється на всій території лише в періоди міграції та зимівлі. Гніздова популяція виду в Європі сягає 15,2–24 млн пар, і чисельність її протягом останніх 17 років скоротилася на 25 %. Найчисленніші угруповання зосереджені в Росії – 12–18 млн пар, Фінляндії – 1,4–2 млн пар, Швеції – 1,25–3 млн пар, Норвегії – 0,5–1 млн пар. Найбільшого негативного впливу вид зазнає під час гніздування від несприятливих погодних умов та погіршення кормової бази, яке трапляється час від часу.

Особливості біології та міграцій

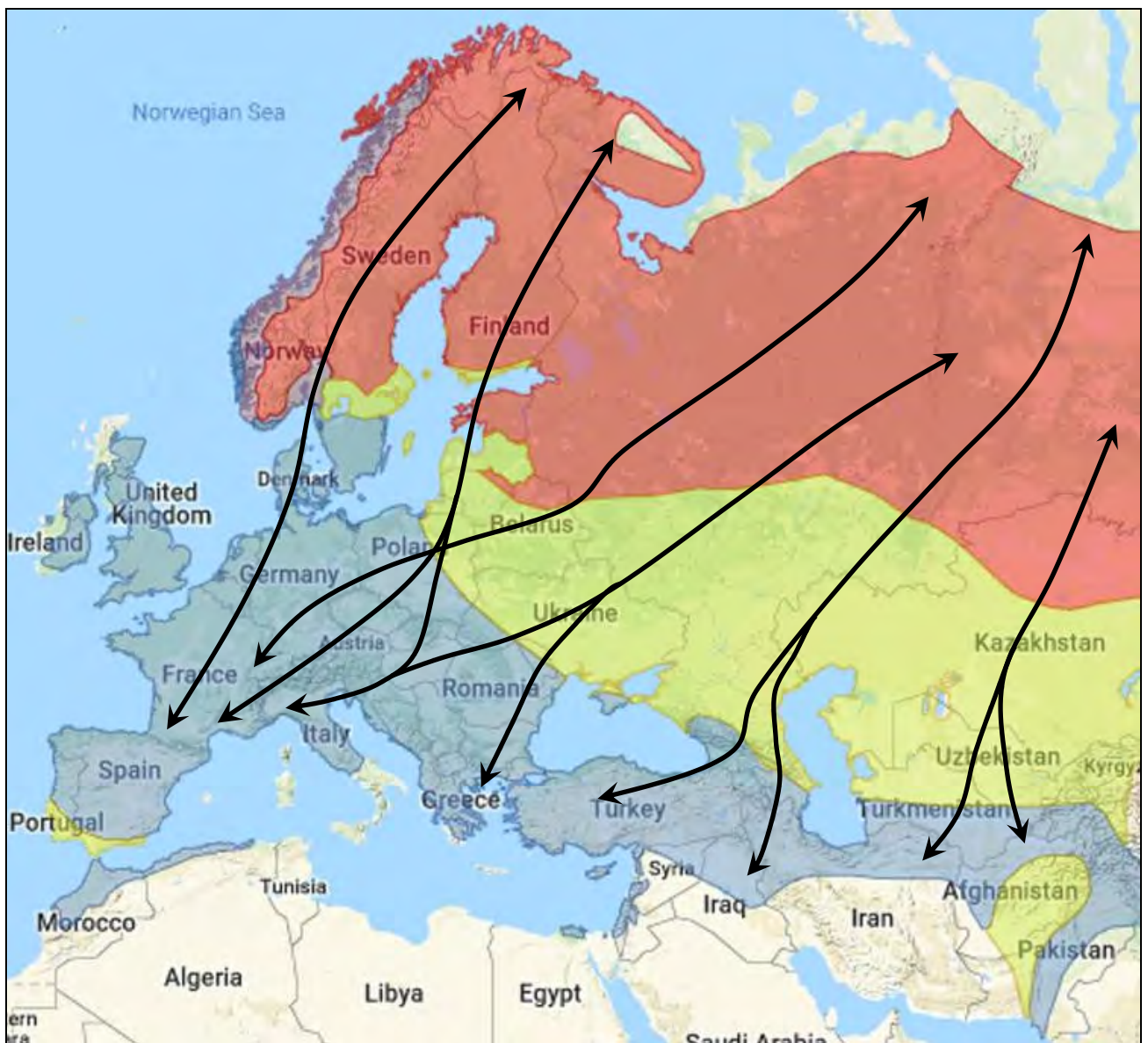
Пролітний, зимуючий вид. Відліт до районів зимівлі розпочинається ще в лютому. Останні зграї в'юрків в Україні трапляються в березні. Місцем їх розмноження є лісові угіддя з різним складом деревостанів. Гніздяться на деревах окремими парами. Завершивши гніздування, птахи збираються в зграї. На осінньому прольоті перші з них з'являються в Україні у третій декаді вересня. Мігрують у денні години. Під час міграції й зимівлі в'юрки часто утворюють спільні зграї з зябликами. Тримаються в розріджених лісах, особливо любляють бучини, оскільки охоче споживають букові горішки. Трапляються на відкритих територіях, оточених лісом: галявинах, вирубках, старих лісових згарищах, поблизу узлісь. Крім території України, райони зимівлі виду розташовані на заході та півдні Скандинавії, Британських островах, у Західній, Південній і Центральній Європі, Північно-західній Африці, Передній Азії, на півдні Центральної Азії, у південних і західних передгір'ях Гімалаїв. Завдяки кільцюванню з'ясовано, що в'юрки, які походять із Фенноскандії, восени мігрують зазвичай у південно-західному напрямку, і їхні місця зимівлі розміщені переважно в Німеччині, країнах Бенілюксу, Франції, Північній Італії. Водночас в Центральну, Західну і Південну Європу прилітають птахи зі Східної Європи. Саме для птахів цих угруповань характерним є зміна регіонів зимівлі. Так, кільцювання у Німеччині показало, що певну кількість в'юрків, які там зимували, у наступні зими виявили в Болгарії, Румунії, Грузії, Кубанському краї та Астраханській області Росії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 11 зворотів від в'юрків. Із цих птахів 8 упіймали під час осінньої міграції на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище): 5 там за кільцями, а згодом їх виявили на зимівлі в Італії (4 ос.) та Румунії (1 ос.); ще 2 відловили вже з кільцями – їх за кільцями взимку в Італії. Серед зворотів є один, який пов'язує місце гніздування з районом зимівлі: в'юрка за кільцями

пташенням у Томській області Росії, а зимою він трапився в Донецькій області. Усі ці птахи мігрували вздовж умовної лінії північний схід – південний захід. Проте звороти від двох інших в'юрків показують, що деякі особини можуть змінювати місця зимівлі і, звісно, шляхи міграції: їх за кільцювали під час весняної міграції – одного у Швеції, другого в Німеччині, і в рік кільцювання першого виявили восени на Львівщині, а іншого – взимку в Одеській області.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Особливих заходів охорони вживати не потрібно.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

В'ЮРОК КАНАРКОВИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Serinus serinus (Pallas, 1811)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, підвидів не утворює. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює Південну, Західну і Центральну Європу, захід Східної Європи, Північно-західну Африку, окремі райони Малої Азії. Нині відбувається розширення ареалу в східному і північно-східному напрямках. В Україні гніздиться на Поліссі та в Лісостепу. Розселення виду по території країни почалось із середини XIX ст. з південного передгір'я Карпат. До 1950-х років він заселив більшість населених пунктів Західної України. Нині продовжується його проникнення в Лівобережний Лісостеп і степову зону, але швидкість розселення дещо зменшилась. Межа поширення проходить, ймовірно, по територіях Кропивницької, Черкаської, Чернігівської та Сумської областей. Європейська популяція виду складається з 20,9–31,5 млн пар, і його чисельність скорочується в середньому на 25 % за 11 років. Найчисленніші гніздові угруповання зосереджені в Іспанії – 16,39–19,44 млн пар, Португалії – 1–5 млн пар, Італії – 1–1,5 млн пар, Польщі – 540–900 тис. пар, Туреччині – 0,5–2 млн пар, Чехії – 225–450 тис. пар, Франції – 225–400 тис. пар. Чисельність в Україні, ймовірно, становить 155–215 тис. пар. Чинники негативного впливу на вид не визначено.

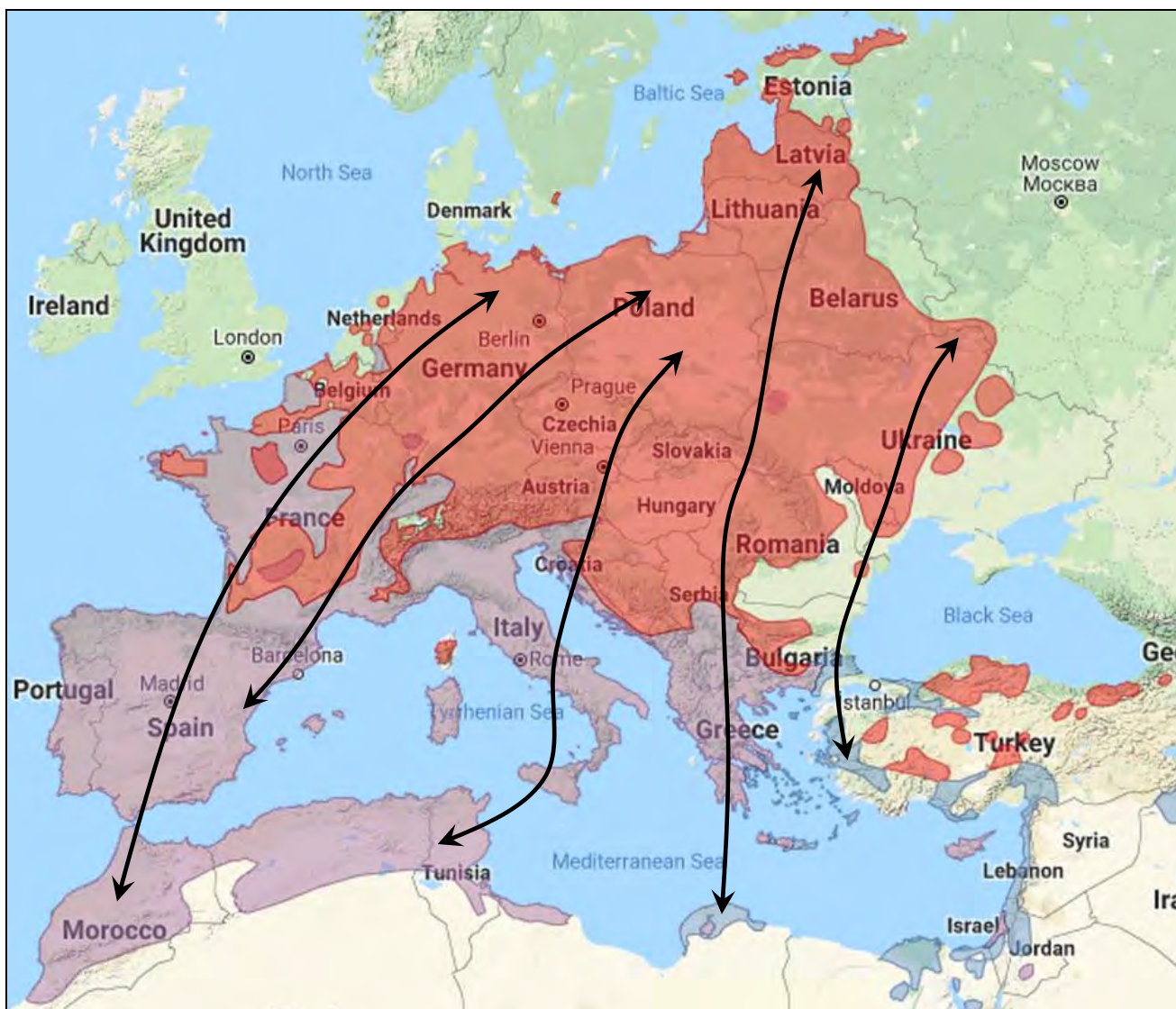
Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний, рідкісний зимуючий птах. Прилітає в кінці березня – першій половині квітня. Оселяється в садах, парках, алеях населених пунктів, особливо там, де є хвойні дерева. Може утворювати не щільні гніздові угруповання з кількох пар. Гнізда розміщує переважно в кронах хвойних дерев, а також у щільному гіллі різних листяних дерев та чагарників на різній висоті. За один сезон розмноження буває дві кладки. Осінній відліт триває у вересні – жовтні. На заході країни (Львівщина, Закарпаття) зареєстровано випадки зимівлі птахів цього виду. В західній та південній частинах гніздового ареалу птахи є осілими, у північній та східній – мігруючими. Генеральним напрямком осінньої міграції цього виду на теренах Західної і Центральної Європи є південно-західний, тоді як у Східній Європі – південний. Зокрема, птахи, які належать до угруповання в Німеччині, зимують на Піренейському півострові та в південних районах Франції, але деяка їх частина залишається на зиму в місцях гніздування. Мігрують ці птахи у світлу частину доби. Головні райони зимового перебування виду розташовані в західній і південній частинах гніздового ареалу, а також на Близькому Сході.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 дальніх звороти від особин цього виду. Птахів за кільцювали в Болгарії: одного з них – 28 березня, другого – 24 жовтня. Згодом їх виявили в Києві: першого – наступної осені 6 жовтня, іншого – 1 квітня після зимівлі. Обидва перемістилися у меридіональному напрямку приблизно на 930 км.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження
Охорона зелених насаджень у населених пунктах.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ЗЕЛЕНЯК ЗВИЧАЙНИЙ

Chloris (Carduelis) chloris (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України; виділяють від 5 до 10 географічних форм, з яких на материковій частині країни гніздяться птахи номінативного підвиду *Ch. ch. chloris*, а в південній частині Криму – кавказького *Ch. ch. bilkevitchi*. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Європі гніздиться майже скрізь (за винятком півночі лісової зони), а також у Кавказькому регіоні, на півдні Центральної Азії, у Малій Азії та Північно-західній Африці. В Україні – звичайний гніздовий птах усієї території. Загальну чисельність зеленька в Європі оцінюють у 21,6–33,1 млн пар. Найбільші угруповання налічують в Іспанії – 7,78–9,15 млн пар, Німеччині – 1,65–2,8 млн пар, Великій Британії – 1,6–1,8 млн пар, Росії – 1,3–2,8 млн пар, Франції – 1–2 млн пар, Польщі – 1–1,3 млн пар, Чехії – 0,562–1,125 млн пар. На території України, ймовірно, гніздиться 0,8–1,1 млн пар. В останні роки в Україні чисельність виду є стабільною; це стосується і всієї європейської популяції.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, частково осілий і частково мігруючий птах. На місцях гніздування з'являється в березні, коли, власне, і відбувається міграція. Оселяється в мішаних та листяних лісах, а також в острівних, байрачних і заплавних лісах, парках і садах. Період розмноження починається в кінці квітня. Гніздиться окремими парами. Зеленьки мають дві кладки протягом одного сезону розмноження. Після завершення гніздування птахи кочують зграями, в яких буває до кількох десятків особин. Осіння міграція триває з кінця вересня до початку листопада і відбувається в світлу частину доби. Зимують зеленьки по усій території України, трапляються зграями, в яких іноді налічують по кілька сотень особин, нерідко разом з іншими в'юрковими птахами. Область зимового перебування виду займає майже весь гніздовий ареал, за винятком північної половини лісової зони Європи. Вид належить до групи часткових мігрантів: певна частина локального угруповання зеленьків залишається на осінньо-зимовий сезон в районі свого гніздування. Птахи зазвичай кочують у пошуках кормових угідь і не відлітають далі ніж на кілька десятків кілометрів від своїх гніздових територій. Інша частина птахів, як молодих, так і дорослих, здійснює справжні міграції: вони переміщуються в певному генеральному напрямку. Восени птахи зі Фенноскандії та Німеччини летять на південний захід, весною – повертаються у зворотному напрямку. Відстань цих переміщень є значною: у птахів, які походять з Німеччини, вона сягає 1700 км, зі Швеції – 2700 км, а з Фінляндії – 2300 км.

База даних Українського центру кільцювання птахів містить 4 дальніх звороти від зеленьків. Найцікавішими є 3 звороти від птахів, яких за кільцювали в Болгарії між 28 жовтня і 12 листопада. Можна припустити, що вони там могли залишитися на зимівлю. Згодом їх виявили в Україні: одного – 13 березня в Одесі (цей птах, можливо, ще мігрував), двох інших – у гніздовий період в Херсонській та Харківській областях. Останній з цих зеленьків пролетів від місця кільцювання 981 км.

ЧИЖ ЗВИЧАЙНИЙ

Spinus (Carduelis) spinus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України; підвидів не утворює. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду включає переважно північно-західну і південну частини лісової зони Європи, осередки на півдні Європи, південь Західного Сибіру і північ Центральної Азії, Кавказ, окремі території Малої Азії, суцільну смугу від Забайкалля до узбережжя Охотського і Японського морів. В Україні чиж гніздиться в Карпатах, Поліссі та Гірському Криму, на решті території є мігруючим і зимуючим птахом. Віднедавна відомі випадки гніздування у Харківській області, тобто за межами лісової зони. Чисельність виду в Європі коливається в межах 13,6–21,1 млн пар. Найчисленніші угруповання чижа налічують у Росії – 10–15 млн пар, Фінляндії – 1,7–2,3 млн пар, Швеції – 0,493–1,134 млн пар, Великій Британії – приблизно 420 тис. пар, Латвії – 343–622 тис. пар, Чехії – 201,6–403,2 тис. пар, Естонії – 100–150 тис. пар. На території України, ймовірно, гніздиться 4–20 тис. пар. Європейська популяція, і українська зокрема, перебуває в безпечному стані; чисельність виду є стабільною.

Особливості біології та міграцій

Осілий, кочовий птах. Оптимальними біотопами для гніздування є хвойні ліси. Гніздовий період починається у квітні – травні, коли птахи приступають до першого гніздового циклу. Другі кладки трапляються в кінці червня. Після закінчення сезону розмноження птахи збираються у зграї і ведуть кочовий спосіб життя. Осінні переміщення чижів північних популяцій тривають з кінця вересня й у жовтні. Переліт відбувається у світлу частину доби. Область зимівлі виду розташована в південних районах його гніздового поширення. Чижі не належать до типових мігрантів, про що свідчать відлови птахів на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище). За період 1976–2001 років тільки протягом двох осінніх сезонів зареєстровано масові переміщення чижів: у 1981 р. відловили 3523 ос. (за візуальною оцінкою, через район стаціонару пролетіло понад 36 тис. чижів), у 1990 р – 3412 ос. Утім були сезони, коли жодного чижа не було впіймано, хоча візуально мігруючих птахів реєстрували: так, у 1976 р. нарахували 407 пролітних чижів, а в 1978 р. – 938 птахів (відловлено лише 2 ос.). Отже, відбуваються дуже значні коливання чисельності пролітних чижів по роках, що зовсім не властиво для типових мігрантів, а притаманно інвазійним або кочовим видам. Але інвазійні переміщення формують молоді птахи, які виселяються з районів свого народження – частка дорослих особин в них становить від 0 до 5-10%. Під час найбільш масових переміщень чижів у 1981р. та 1990 р. відсоток їх становив 20,3 та 30,8% відповідно. Тож можна говорити не про інвазії, а виключно про кочовий характер переміщень цих птахів. На користь цього свідчить і аналіз просторового розподілу закільцьованих чижів.

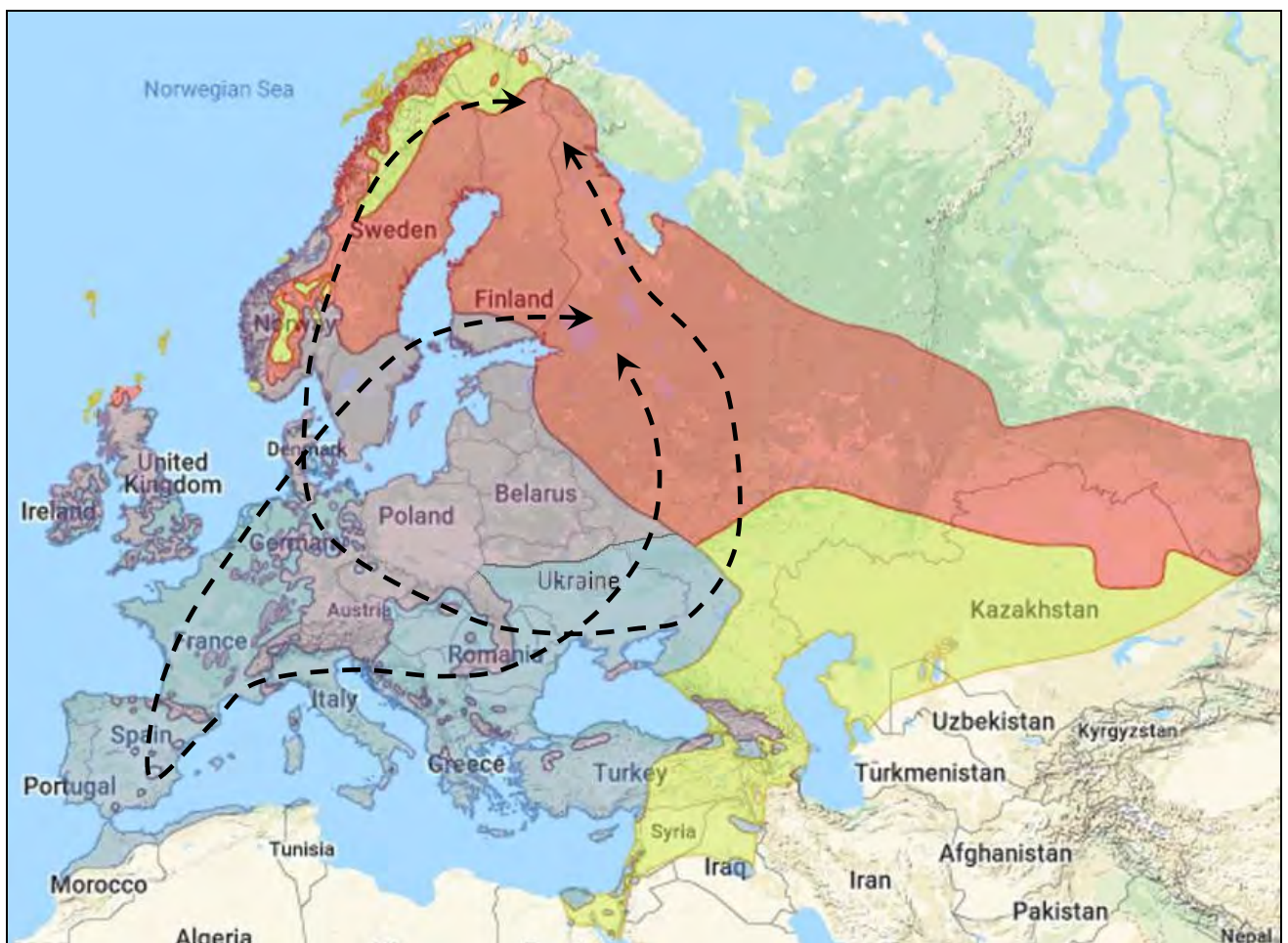
База даних Українського центру кільцювання птахів містить 47 зворотів від чижів. Частина з них показує, що ці птахи здійснюють не справжні міграції, а лише кочують на

значні відстані. Наочніше інформацію дають прямі звороти, яких є 14. Діапазон напрямків переміщень цих птахів лежить між азимутами 78° – 227° , і тільки 4 особини летіли на південь або південний захід, тобто в тих напрямках, за якими прямують більшість птахів-мігрантів у Європі. Більшість чижів (9 зворотів) цієї групи восени переміщувалися на схід або південний схід. У цього виду птахів відсутній, як такий, генеральний напрямок осінніх перельотів. Найдальші переміщення здійснили чижі, яких мітили в Норвегії: одного закільцювали 1 серпня, а вже 1 грудня його виявили в Криму під Севастополем (2381 км, азимут 131°); другого закільцювали в період гніздування, а повторно його зареєстрували 24 грудня в Одеській області (2131 км, азимут 119°). Непрямі звороти також вказують на кочовий характер переміщень чижів. У різні роки один і той самий птах може трапитись у різних частинах Європи. Так, одного з чижів закільцювали під час зимівлі у Великій Британії, а наступної зими його виявили у Полтавській області, тож відстань між двома районами зимівлі становить майже 2,5 тис. км (азимут 80°). Інший чиж одну зиму провів під Києвом, а другу – на південному сході Франції (відстань між пунктами становить 2021 км, азимут 264°).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона старих хвойних масивів, збільшення площ ялинових насаджень у Поліссі.

Автор: А.М. Полууда

ЩИГЛИК ЗВИЧАЙНИЙ

Carduelis carduelis (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один вид роду у фауні України. В межах його ареалу виділяють 10 підвидів, з яких в Україні гніздиться два: на материковій частині номінативний *C. c. carduelis* та у Криму *C. c. colchica* (інша назва *C. c. brevirostris*). Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду займає Європу (крім майже всієї Скандинавії та інших північних районів), Західний Сибір (за винятком його північного регіону), Центральну Азію (крім пустель і напівпустель), Малу Азію та Північну Африку. В Україні гніздовий птах всієї території. В Європі його чисельність становить 27,8–42,7 млн пар і перебуває у стабільному стані. Найбільші угруповання виду відомі для Іспанії – 15,5–19 млн пар, Туреччини – 1,5–4,5 млн пар, Великої Британії – 1,1–1,3 млн пар, Росії – 1–2,5 млн пар, Італії – 1–1,8 млн пар, Греції – 0,83–1,8 млн пар, Франції – 0,8–1,5 млн пар, Румунії – 0,75–1,5 млн пар. На території України гніздиться 560–720 тис. пар. У осінньо-зимовий період щигликів часто відловлюють для утримання в домашніх умовах. В останні роки трапляються випадки відлову великої кількості цих птахів (сотні особин) з метою вивозу за кордон.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, частково мігруючий, зимуючий птах. Весняні міграційні переміщення відбуваються з кінця лютого – березні. Оселяється окремими парами у садах, парках, полязахисних смугах, на узліссях лісових масивів тощо. За сезон розмноження зазвичай буває дві кладки. У післягніздовий період вони гуртуються у зграї, в яких під час міграції нараховують до кількох десятків птахів, а у зимовий період в них може бути до кількох сотень особин. Осіння міграція припадає на кінець вересня – початок листопада. Птахи мігрують у світлу частину доби. Уся територія України входить до області зимового перебування щиглика. Місця зимівлі виду розташовані в західній і південній частинах гніздового ареалу, а також в Південно-західній Азії. Про те, що щиглики є частковими мігрантами, свідчать результати візуальних спостережень за перелітними птахами на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище) у 1974–2001 роках: міграційні переміщення щигликів відбувалися кожного осіннього сезону, і багаторічні зміни їхньої чисельності були невеликими – за одну осінь через район стаціонару (смуга 100 м) пролітало в середньому приблизно 1 тис. ос. Тож ці переміщення не є інвазійними, позаяк під час інвазій кількість пролітних птахів може відрізнятись на порядок по роках. У інвазіях беруть участь майже тільки молоді особини, частка дорослих зазвичай становить кілька відсотків. Із 302 відловлених щигликів молоді птахи становили 62 %, тобто це нормальне вікове співвідношення восени в угрупованнях, що є властивим мігруючим видам. Аналіз зворотів від щигликів у країнах Європи також доводить, що вони є частковими мігрантами: восени птахи переміщуються за генеральною спрямованістю, що лежить в діапазоні між південно-південно-західним і південно-західним напрямками. Так, щиглики з Німеччини і Швеції летять на зимівлю до Південної

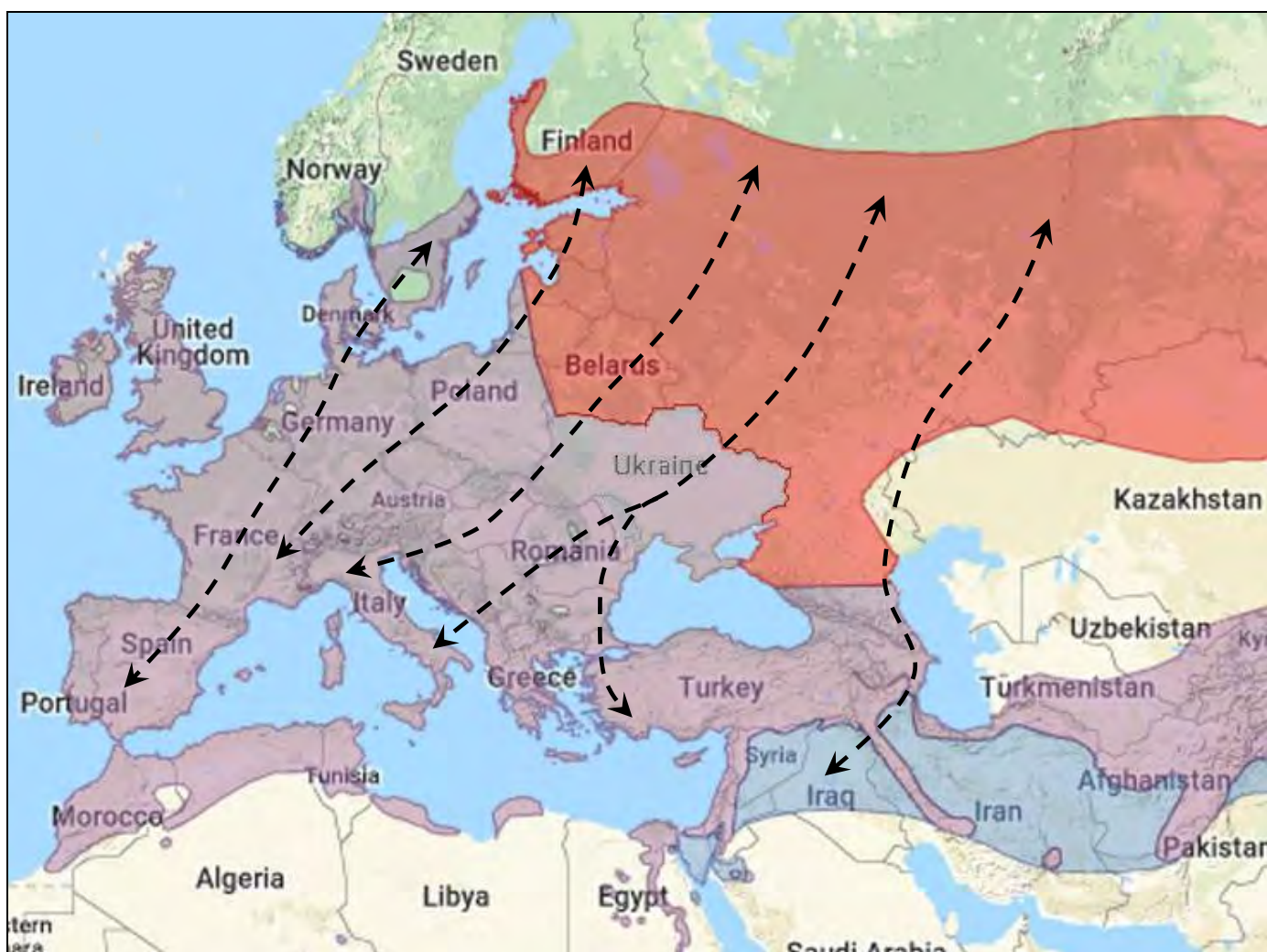
Франції та Піренейського півострова. Для цих країн також відомо, що частина птахів залишається на зимівлю поблизу своїх місць гніздування.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 2 дальні звороти від щигликів. Одного птаха за кільцювали на Кінбурнському півострові (Миколаївська обл.) 27 серпня, а через місяць його виявили в Туреччині південніше Стамбулу. Ймовірно, птах оминув Чорне море, пролетівши вздовж його західного узбережжя. Другий зворот підтверджує тезу, що цей вид є частковим мігрантом: дорослого самця за кільцювали під час зимівлі в Калузькій області Росії, а на початку наступної зими він трапився в Полтавській області під м. Кременчуком. Нове місце його зимівлі розташоване від першого на віддалі 635 км у південно-південно-західному напрямку.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Запобігання масовому відлову птахів з метою вивезення за межі країни.

Автор: А.М. Полууда

КОНОПЛЯНКА

Acanthis (Carduelis) cannabina (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Виокремлюють 8 географічних форм, з яких представники двох гніздяться: на материковій частині номінативний підвид *A. c. cannabina*, а у Криму *A. c. bella*. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

На гніздуванні вид поширений на більшій частині Європи (за винятком північних районів та регіону між Чорним морем і Каспієм), на Кавказі, в Малій і Центральній Азії, Північно-західній Африці. В Україні трапляється на усій території. В Європі чисельність коноплянки становить 17,6–31,9 млн пар. До країн з найбільшими гніздовими угрупованнями належать Іспанія – 9,8–11,7 млн пар, Туреччина – 2–10 млн пар, Польща – 0,83–1,1 млн пар, Франція та Португалія – по 0,5–1 млн пар, Росія – 500–800 тис. пар, Велика Британія – приблизно 430 тис. пар. В Україні популяція виду також є значною – 0,8–1 млн пар. У цілому чисельність європейської популяції коноплянки зменшується: відмічено, що протягом 12 років вона скоротилася на 25 %. Негативним чинником для виду є суворі погодні умови під час зимівлі.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, частково мігруючий і зимуючий птах. Гніздяться окремими парами на узліссях, у полезахисних і шляхозахисних лісосмугах, чагарниках і лісах по заплавах річок, байрачних лісах, садах і парках. Упродовж весняно-літнього періоду буває два цикли гніздування. У кінці серпня птахи збираються у зграї та ведуть кочове життя, здійснюючи переміщення на все більші відстані. Поступово осінні кочівлі місцевих птахів поєднуються з перельотом коноплянок із північних районів поширення. Масова міграція відбувається у вересні – жовтні. Птахи мігрують у світлу частину доби. У зимовий період щільність виду в Україні зростає за рахунок прилітних птахів. Область зимівлі птахів, що походять з Європи, розташована в південній половині гніздового ареалу виду, до якої належить і територія України. Міграційний статус коноплянки такий самий, як і у щиглика – обидва види є частковими мігрантами. Протягом осінньо-зимового періоду частина птахів локальних угруповань веде осілий спосіб життя: вони перебувають на незначній віддалі від своїх місць гніздування. Інша частина, яка складається з дорослих і молодих птахів, здійснює справжні міграції: на орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище) їх реєстрували з третьої декади вересня до кінця жовтня. Згідно результатів візуальних спостережень у 1974–2001 роках, міграційні переміщення коноплянок відбувалися кожної осені: через район стаціонару (у смузі шириною 100 м) пролітало в середньому приблизно 2 тис. ос., тобто значних коливань чисельності по роках не було. Для мігруючих особин цього виду є властивою генеральна спрямованість переміщень: коноплянки європейського походження восени мігрують в межах південно-південно-західного і південно-західного напрямків. Зокрема, птахи з Німеччини і Швеції летять на зимівлю до Південної Франції та Піренейського півострова, а з Фінляндії – до

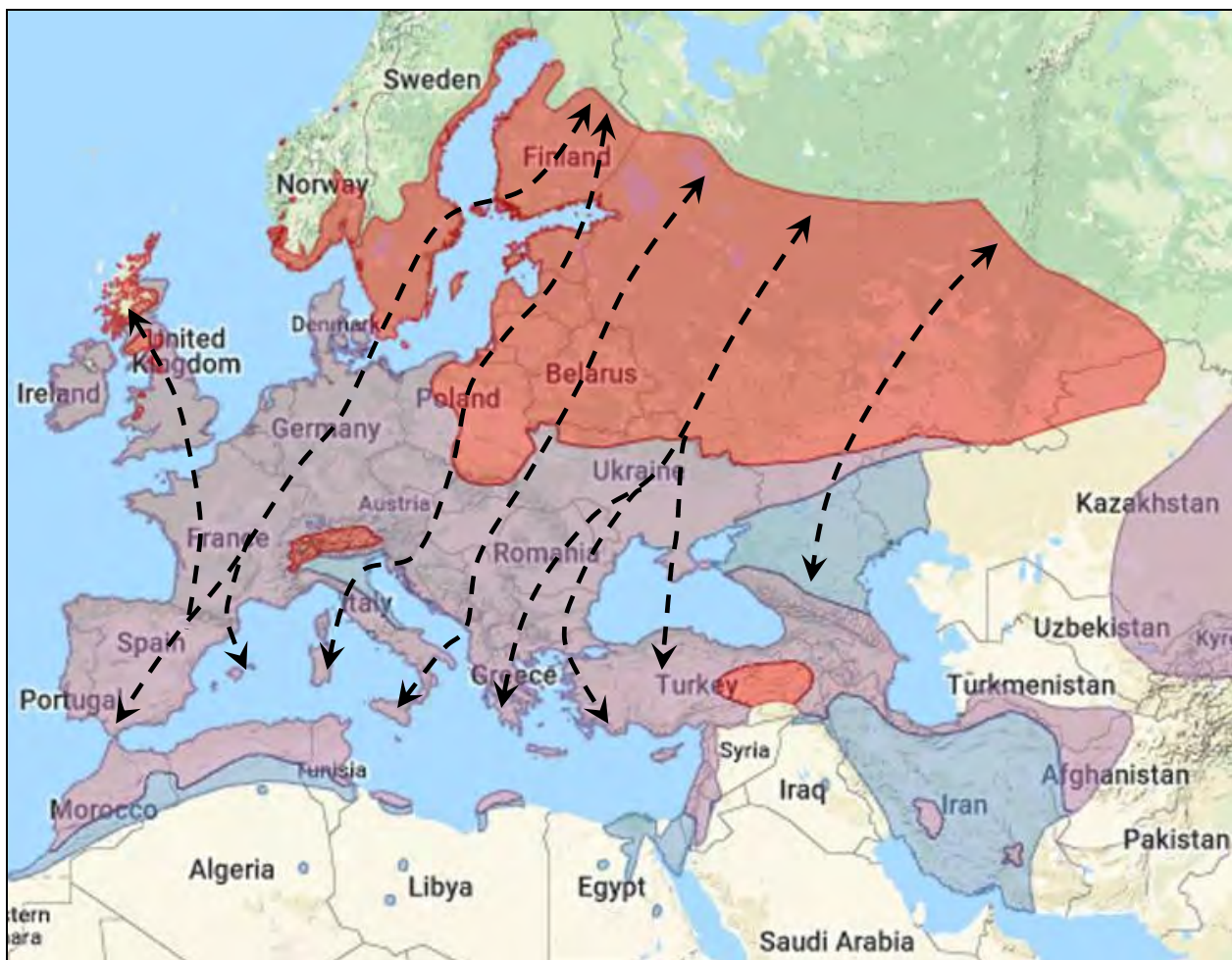
Північної Італії. Під час перельотів коноплянки можуть долати значні водні перепони: досить багато зворотів від закільцьованих на материковій частині Європи птахів надійшло із середземноморських островів Корсика, Сардинія, Сицилія, Майорка. Щоб досягти останнього острова, птахи мають пролетіти не менше 170 км над морською акваторією. Для порівняння, для щигликів це не властиво.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні дальні звороти від коноплянок. Але, беручи до уваги характер сезонних переміщень коноплянок у Північній і Західній Європі, можна стверджувати, що частина птахів з України відлітає зимувати на Балкани та в Малу Азію. А на територію нашої країни прилітають на зимівлю чи летять через неї коноплянки з європейської частини Росії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих заходів охорони вид не потребує.

Автор: А.М. Полуда

ЧЕЧІТКА ЗВИЧАЙНА

Acanthis (Carduelis) flammea (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України, представлений однією з 4-5 географічних форм – номінативним підвидом *A. f. flammea*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії гніздовий ареал виду охоплює майже всю арктичну, повністю субарктичну і більшу частину лісової зони, від Фенноскандії до Байкалу і далі до Чукотки, Камчатки і узбережжя Охотського моря. В Україні – це звичайний зимуючий птах на усій території. Чисельність гніздової популяції в Європі коливається в межах 6,07–14,5 млн пар, більша частина з яких зосереджена в Росії – 4,8–10 млн пар. Значні угруповання локалізовані також у Фінляндії – 330–740 тис. пар, Швеції – 154–804 тис. пар, Норвегії – 50–900 тис. пар. Чисельність гніздових угруповань виду на конкретній території значною мірою залежить від запасів корму в певний рік. У разі нестачі кормових ресурсів в якомусь районі гніздування чисельність чечітки звичайної там може різко зменшуватись: птахи відлітають з таких територій до інших регіонів. Тож оціночна чисельність угруповань має значний діапазон коливань, як, до прикладу, в Норвегії.

Особливості біології та міграцій

Кочовий, зимуючий птах. Відліт до місць гніздування відбувається з середини лютого до початку квітня. В Криму зимує спорадично. Тримається зграями по кілька десятків або й сотень птахів. Трапляється переважно на відкритих забур'янених територіях: неораних полях, перелогах, великих лісових галявинах, узліссях. На зиму чечітки звичайні відлітають з арктичних і субарктичних районів гніздування. У лісовій зоні Північної Євразії зимовий і гніздовий ареали значною мірою перекривають. Порівняно з літнім ареалом взимку південна межа перебування зміщується південніше, на північ Західної і Центральної Європи, південь Східної Європи, у центральні райони Центральної Азії. У північну частину України восени чечітки прилітають зазвичай у листопаді – грудні, причому в 1970-х – 1990-х роках спостерігали зазвичай дворічну циклічність – птахи з'являлися через рік. Віковий аналіз відловлених чечіток показав, що частка дорослих сягала 33,3 %, що є властивим для кочових і мігруючих видів. Наочним підтвердженням кочового характеру сезонних переміщень цих птахів є аналіз просторово-часового розподілу зворотів від них. Велика кількість зворотів від чечіток звичайних, яких кільцювали у Швеції і Фінляндії, показує, що, як такого, генерального напрямку під час сезонних переміщень у цих птахів немає. Місця знахідок розміщені дуже широко – від узбережжя Північного моря, включаючи Велику Британію, до оз. Байкалу і Казахстану. Птахів зі Швеції та Фінляндії реєстрували навіть у Китаї: чечітка шведського походження пододала відстань у 6670 км, а з Фінляндії – 5113 км.

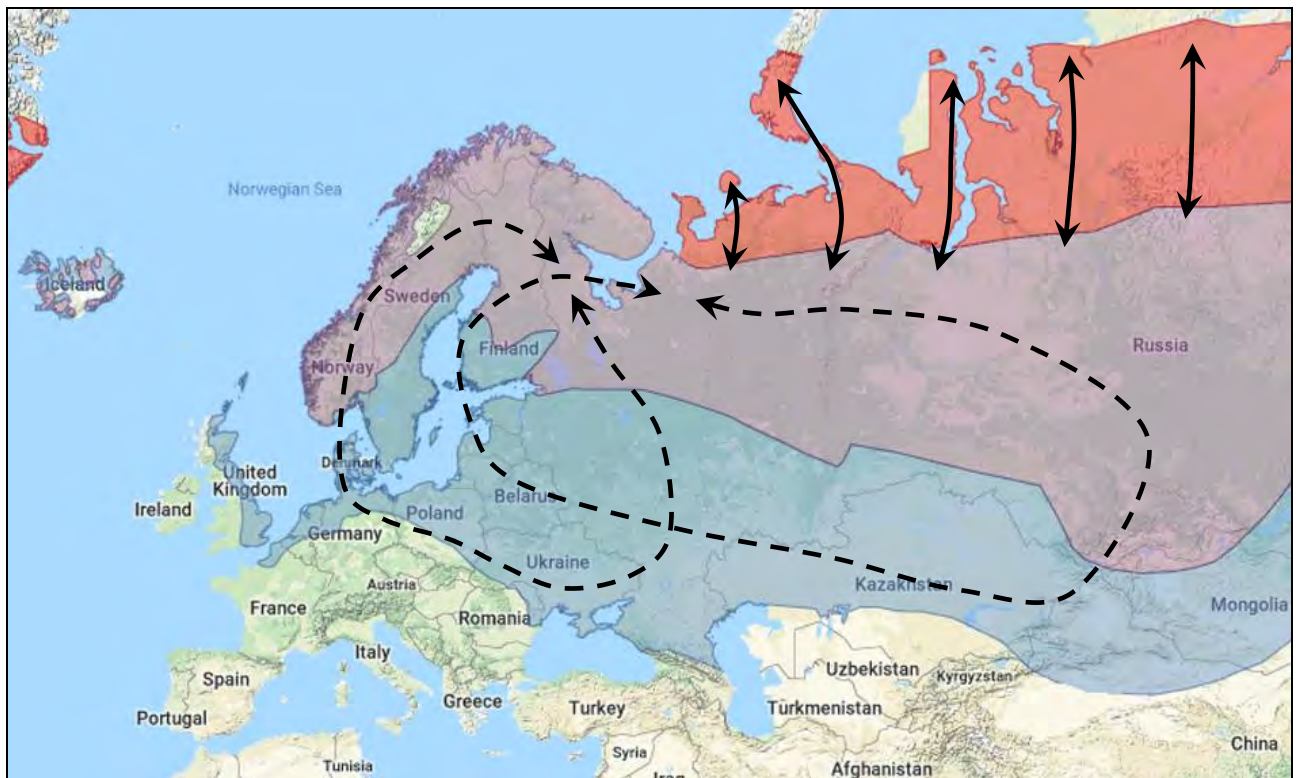
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 32 дальніх зворотів від чечіток звичайних. Усіх птахів за кільцювали під час сезонних переміщень чи взимку: у Фінляндії – 13 ос., Швеції – 7 ос., Норвегії – 5 ос., Росії – 3 ос., Україні, Данії, Німеччині та Чехії –

по 1 ос. Наявні звороти також демонструють кочовий характер сезонних переміщень цього виду. Наприклад, птаха, який одну зиму провів у Німеччині, наступної зими зареєстрували в Донецькій області (відстань між двома пунктами становила 1760 км, азимут 90°); іншу чечітку, котра спочатку зимувала в Черкаській області, через рік виявили у Швеції (1422 км, азимут 322°); ще одного птаха закільцювали під час осінньої міграції у Швеції, а через рік його повторно відловили у зимовий період у Запорізькій області (1965 км, азимут 137°).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Спеціальних заходів охорони вид не потребує.

Автор: А.М. Полуда

ЧЕЧЕВИЦЯ ЗВИЧАЙНА

Carpodacus erythrinus (Pallas, 1770)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України, з 5 географічних форм, представлений номінативним підвидом *C. e. erythrinus*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду простягнувся по лісовій і лісостеповій зонах Північної Євразії, від Центральної Європи і Скандинавії до Чукотки, Камчатки і Далекого Сходу. Частини ареалу, які відгалуженні від означеної території, охоплюють Кавказький регіон, частково Малу Азії, східну частину Центральної Азії, Гімалаї. В Україні трапляється переважно на Поліссі та в Лісостепу. Чисельність виду в Європі сягає 7,81–14,1 млн пар; відмічають тенденція до її скорочення, зокрема протягом останніх 12 років вона зменшилась на 25 %. Найчисленніші угруповання зосереджені в Росії – 7,3–13 млн пар, Фінляндії – 110–130 тис. пар, Естонії – 100–200 тис. пар, Латвії – 87,9–306 тис. пар, Білорусі – 70–120 тис. пар, Литві – 30–70 тис. пар, Туреччині – 20–60 тис. пар. В Україні гніздиться 20–30 тис. пар. Розширення ареалу виду на захід, яке відбувається в останні десятиріччя, може зумовити збільшення його чисельності в межах гніздової популяції. На вид негативно впливає докорінне перетворення місць його гніздування, зокрема вирубування чагарникових заростей на зволжених лучних ділянках і осушувальна меліорація цих територій.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний птах. В Україну повертається в травні. Гніздовими біотопами виду є луки та болота із заростями кущів, вологі лісові галявини. Після вильоту пташенят птахи тримаються виводками. На зимівлю відлітають з кінця липня до кінця серпня. Область зимівлі виду займає Південну і Південно-східну Азію. Даних про міграції виду обмаль, це стосується і даних кільцювання: дальніх зворотів є всього одиниці. Віднедавна для дослідження міграцій цих птахів почали застосовувати геолокаційне стеження. Так, одного птаха спорядили цим приладом на півночі Німеччини і згодом, коли розшифрували його записи, з'ясувалося, що після цього у серпні він пролетів над Східною Україною. Завдяки цього методу було встановлено, що чечевиці зі Скандинавії на зимівлю в Індії мігрують більш північними маршрутами, оминаючи центрально-азійські пустелі, а весною вони летять через них, оскільки тоді після зими ці території є більш зволженими і багатими на корм. Нещодавно стало відомо, що чечевиці мігрують переважно в темну частину доби, але не відомо – чи поодиночі, чи зграями.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні дальні звороти від чечевиць.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона місць гніздування цього виду.

Автор: А.М. Полуда

ШИШКАР ЯЛИНОВИЙ

Loxia curvirostra Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють 19-20 географічних форм, з яких в Україні гніздяться представники двох: у Карпатах та на Поліссі номінативного підвиду *L. c. curvirostra* та у Гірському Криму кавказького підвиду *L. c. caucasica* (або по іншим джерелам *L. c. guillemardi*). Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

В Євразії ареал виду включає майже всю лісову зону Європи, південну половину лісової зони Сибіру, Кавказький регіон і частково Малу Азію, східну частину Центральної Азії та Гімалаїв, Далекий Схід, окремі райони Північно-західної Африки. В Україні гніздиться в Карпатах, Гірському Криму, в окремих районах Полісся. Популяція виду в Європі є значною – 9,1–17,1 млн пар, і вона перебуває у безпечному стані. Значні угруповання гніздяться в Росії – 8–14 млн пар, Румунії – 280–560 тис. пар, Фінляндії – 150–520 тис. пар, Іспанії – 140–190 тис. пар, Норвегії – 100–500 тис. пар, Швеції – 58–584 тис. пар, Австрії – 50–90 тис. пар. Чисельність виду в Україні дуже коливається по роках – ймовірно, в межах 3–10 тис. пар. Чинником, який може загрожувати виду, є вирубування старих хвойних лісів.

Особливості біології та міграцій

Осілий і типовий інвазійний вид. Розмах його кочівель і періодичність нальотів тісно пов'язані з кормовими умовами певного року. Оселяється окремими парами в хвойних та мішаних лісах. Строки розмноження птахів у Фенноскандії та на півночі європейської частини Росії зазвичай охоплюють період від січня до середини травня. Після завершення гніздового періоду шишкарі збираються в невеликі зграї і кочують у пошуках корму. Зазвичай птахи зимують в області свого гніздового поширення. Але це не стосується шишкарів, які здійснюють інвазійні переміщення: коли на великих територіях стається неврожай насіння ялини, то птахи можуть масово вилітати за межі свого гніздового ареалу. Саме через нестачу корму виникають інвазії цього виду. Зазвичай птахи переміщуються в одному напрямку: у більшості випадків вони летять у діапазоні південь – південний захід. Зокрема, шишкарів, яких кільцювали у Швеції та Німеччині, виявляли на Піренейському півострові, а за кільцюваних у Фінляндії – на півночі Італії та південному сході Франції. Найчастіше ці інвазійні переміщення реєструють влітку. Згодом частина шишкарів повертається у свої гніздові регіони: птахів, за кільцюваних у Північній і Західній Європі під час інвазій, у наступні роки виявляли в районах гніздування в європейській частині Росії. Під час інвазій ці шишкарі можуть залітати в різні регіони України за межами області гніздового поширення. Наприклад, їх реєстрували в дельті Дунаю.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки 1 зворот від шишкаря ялинового. Птаха за кільцювали на шведській орнітологічній станції на о. Готланд 8 червня 1958 р., напевно під час інвазійних переміщень. Згодом, 25 березня 1963 р., його

відловили біля Києва. Відомо, що саме у 1962 та 1963 роках відбувалися масові інвазії цих шишкарів, які зареєстрували майже по всій Європі.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона старих гірських хвойних масивів, висаджування ялини.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

СНІГУР ЗВИЧАЙНИЙ

Pyrrhula pyrrhula (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у вітчизняній фауні. Виділяють 8 географічних форм, з яких в Україні трапляється лише номінативний підвид *P. p. pyrrhula*. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює більшу частину Європи (за винятком деяких північних районів і лісостепової та степової зон), Кавказький регіон, лісову зону від Уральських гір до Камчатки і Далекого сходу, Японські острови, частково Малу Азію. В Україні гніздиться в Карпатах і деяких районах Полісся, під час міграцій та зимівлі трапляється на всій території. Чисельність в Європі становить 7,65–13 млн пар, стан популяції визнано безпечним. Найбільші угруповання зосереджені в Росії – 5,4–8,7 млн пар, Ірландії – 229–570 тис. пар, Швеції – 226–523 тис. пар, Великій Британії – приблизно 220 тис. пар, Фінляндії – 190–260 тис. пар, Румунії – 165–330 тис. пар, Латвії – 122,6–289 тис. пар. В Україні гніздиться, ймовірно, 7–14 тис. пар, а чисельність зимуючих птахів по роках коливається у значному діапазоні залежно від стану кормової бази в області гніздування і може становити від кількох десятків тисяч до сотень тисяч особин. Головним чинником, що може зумовлювати значне зниження чисельності снігурів, є неврожай насіння і ягід, якими вони живляться, у поєднанні з суворими погодними умовами зимівлі.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, кочовий та зимуючий вид. Снігурі, які зимують на території України, починають відлітати в лютому, але останні птахи поза межами гніздового ареалу трапляються інколи до середини квітня. У районах гніздування з'являються у квітні. Заселяють переважно хвойні ліси, в тому числі молодняки. Обирають ділянки з добре розвиненим підліском або густими кущами. Гніздяться окремими парами, гнізда розміщують на деревах. Від початку травня до початку липня у однієї пари може бути два виводки пташенят. Після закінчення розмноження снігурі утворюють невеликі зграї і кочують неподалік своїх районів гніздування. Восени перші пролітні снігурі з північних популяцій можуть з'являтися в Україні із середини жовтня, утім їх реєструють не кожного року. В останні десятиліття вони зимують у нас частіше в невеликій кількості. Переміщення відбуваються лише вдень. На зимівлі снігурі трапляються в деревостанах різного типу, не лише у хвойних. Відвідують плодові сади, паркові насадження населених пунктів. Область зимівлі виду займає західну і південну частини його гніздового ареалу (дві третини цієї території), а також майже всю Південну Європу, лісостепові та більшість степових районів Східної Європи, Малу Азію, схід і південь Центральної Азії. Якщо проаналізувати багаторічну динаміку переміщень снігурів протягом осінніх сезонів 1974–2001 років у районі Київського водосховища (орнітологічний стаціонар «Лебедівка»), то може скластися враження, що це типовий інвазійний вид. Справді, в окремі осінні періоди снігурі не траплялись (1976, 1982, 1987, 1992 і 2000 рр.), а візуально їх або зовсім не реєстрували, або нараховували лише кілька десятків особин, тоді як у роки масового

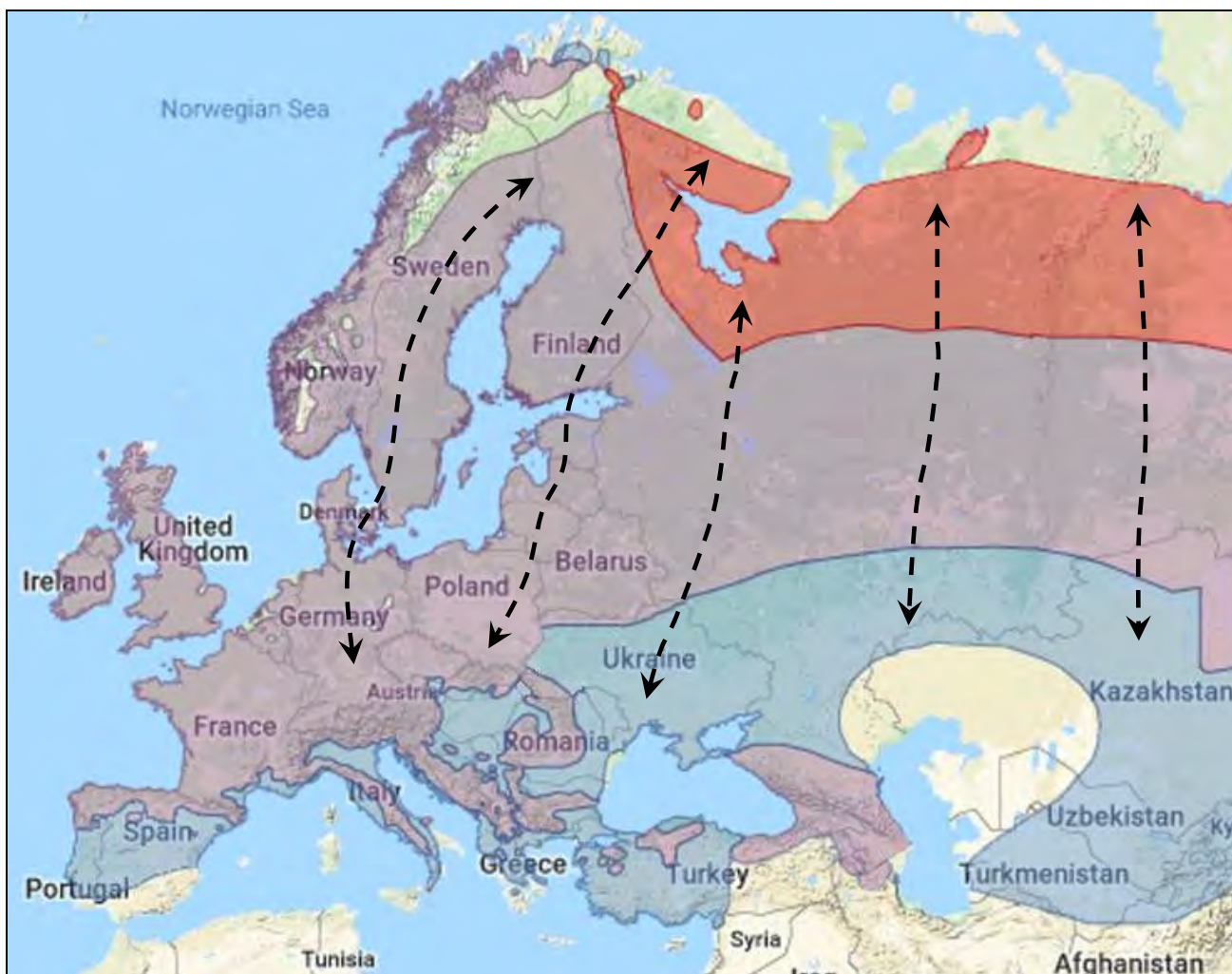
прольоту тільки через смугу обліку шириною 200 м пролітало 10–20 тис. ос. Саме таку інтенсивність міграції зареєстрували в 1981, 1989 і 1994 роках, коли вдалося відловити 472, 643 і 631 ос. відповідно. Але однією із ознак інвазій є те, що ці переміщення формують молоді птахи, які виселяються з місць свого народження і, зазвичай, туди не повертаються. Частка дорослих особин в інвазійних переміщеннях становить лише кілька відсотків. У роки масових переміщень снігурів частка цієї вікової групи становила чи не половину – в середньому 46,4%, тобто вона була такою, як і в природних угрупованнях в осінній сезон. Отже, така величина цього показника є властивою мігруючим або кочовим видам, а різняться вони між собою наявністю чи відсутністю чітко окреслених напрямків сезонних переміщень. Результати кільцювання в інших європейських країнах свідчать про різнонаправлене переміщення снігурів в осінньо-зимовий період, що дає підставу вважати цей вид кочовим.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 6 зворотів від снігурів звичайних. Усі вони підтверджують висновок, що цей вид є кочовим. Птахів за кільцювали взимку за межами України, а згодом їх виявили також у зимовий період на нашій території. Зокрема, спочатку вони зимували у Фінляндії, Швеції, Данії, Угорщині та Ленінградській області Росії, а повторно їх зареєстрували у Волинській, Житомирській, Львівській, Чернігівській та Сумській областях.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих заходів для охорони снігура звичайного вживати не потрібно.

Автори: А.М. Полуда, Г.В. Фесенко

КОСТОГРИЗ ЗВИЧАЙНИЙ

Coccothraustes coccothraustes
(Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина В'юркові – Fringillidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України; виокремлюють 6 географічних форм, з яких гніздяться птахи двох підвидів: номінативний *C. c. coccothraustes* – на материковій частині і кавказький *C. c. nigricans* – на Кримському півострові. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал гніздування виду охоплює Європу (за винятком північної половини лісової зони), південь лісової зони і частково Лісостеп у Північній Азії, від Уральських гір до Далекого Сходу, а також східні райони Центральної Азії і частково Північно-західну Африку. Вся територія України входить до його гніздового ареалу, за винятком окремих невеличких районів Степу, де немає деревної рослинності, хоча в населених пунктах він охоче оселяється. Загальну чисельність виду в Європі оцінено в 2,6–5,07 млн пар, і визнано, що його стан є безпечним. Великі угруповання відомі для Румунії – 0,5–1 млн пар, Польщі – 270–390 тис. пар, Хорватії – 250–500 тис. пар, Росії – 200–600 тис. пар, Німеччини – 200–365 тис. пар, Чехії – 140–280 тис. пар, Угорщини – 112–163 тис. пар. Гніздове угруповання виду в Україні становить 345–460 тис. пар, і його чисельність є стабільною.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, частково осілий і частково мігруючий птах. Весняна міграція перелітних популяцій, що походять із середньої смуги Європи, відбувається в березні. На місцях гніздування в Україні птахи з'являються в квітні. Оселяються в мішаних та листяних лісах, гаях, садах, парках. Гніздяться окремими парами. Гніздовий період в умовах України охоплює період з кінця квітня до середини липня. Протягом одного сезону ці птахи мають одну-дві кладки. Після закінчення гніздового періоду ведуть кочовий спосіб життя. Осіння міграція припадає на середину вересня – жовтень. Мігрують протягом світлої частини доби. Зимують на всій території України. Під час позагніздових кочівель, міграції та зимівлі тримаються невеликими зграйками. На зимівлю костогризи відлітають до західних і південних районів свого гніздового ареалу, а також у Малу Азію. На орнітологічному стаціонарі «Лебедівка» (Київське водосховище) у 1974–2001 роках міграцію цих птахів реєстрували кожної осені: протягом одного сезону в 200-метровій смузі обліку нараховували в середньому 1–2 тис. ос. Частка дорослих птахів із 647 відловлених на стаціонарі костогризів становила 20 %, що дещо нижче, ніж вона має бути восени у природних угрупованнях. Отже, молоді птахи є більш схильними до міграційних переміщень. Дані кільцювання свідчать, що в Європі восени ці птахи мігрують у межах південного і південно-західного напрямків. Частина костогризів німецького походження, що мігрує, зимовий період проводить у Південній Франції та Північній Італії. Досить багато цих птахів зимує на середземноморських островах Корсика, Сардинія, Сицилія, Майорка тощо, що вказує на їхню здатність долати значні морські акваторії.

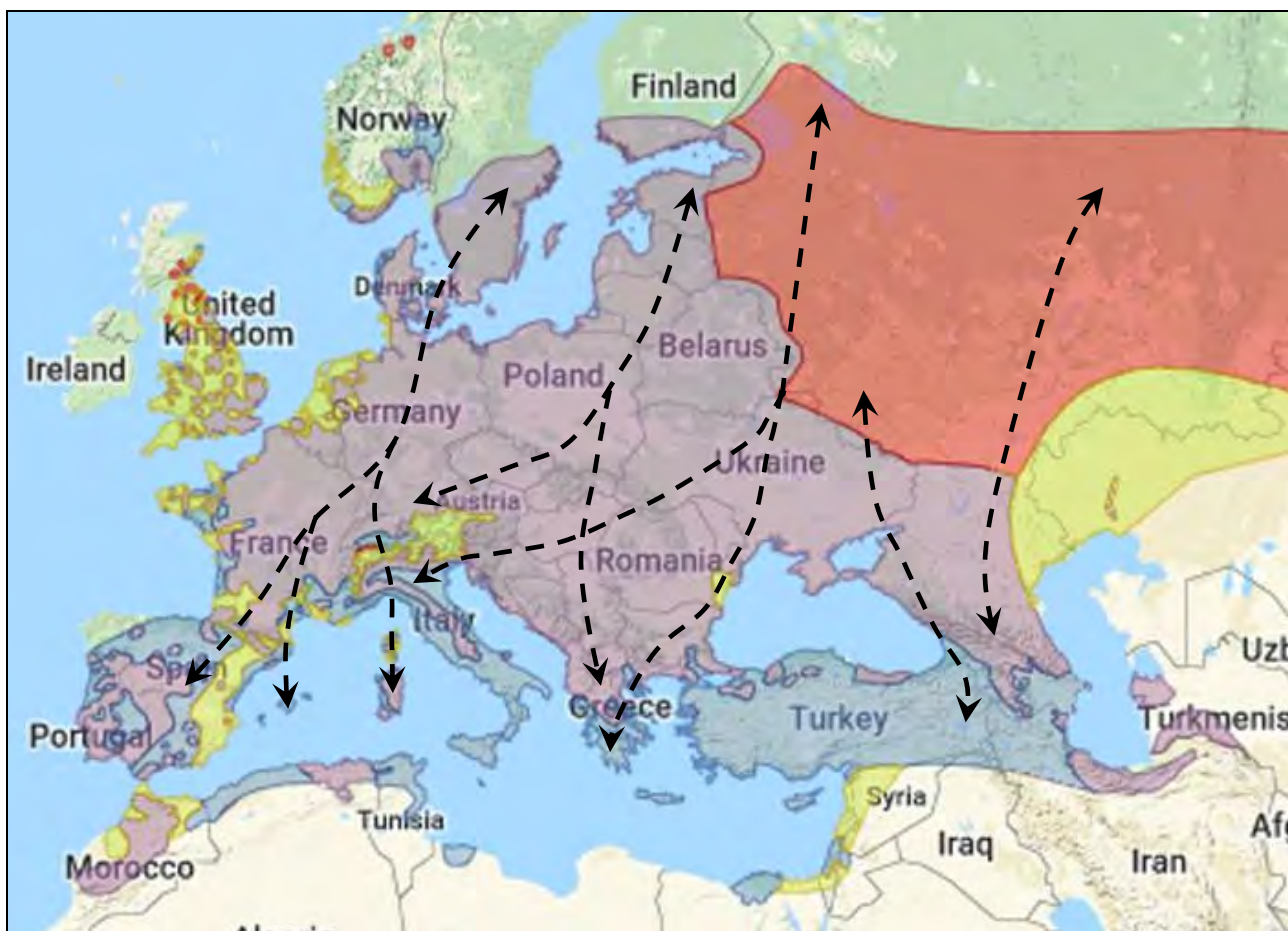
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 11 дальніх зворотів від костогризів. Загалом вони підтверджують те, що ці птахи є частковими мігрантами. Деякі

особини здійснюють незначні переміщення і залишаються зимувати на території України: 2 птаха, яких у період гніздування закріплювали на Харківщині, на зимівлю відлетіли південніше на 80 і 140 км. Водночас інші птахи на зимівлю перемістилися значно далі: костогризи із Кропивницької та Полтавської областей – в Італію, із Львівської – в Хорватію, із Сумської – в Угорщину. Досить несподіваним виявився район зимівлі двох птахів з Харківської області – у Грузії. Під час зимівлі на території України зареєстрували костогризів з Ленінградської області Росії (на Львівщині) та Вітебської області Білорусі (на Одещині).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих заходів охорони вид не потребує.

Автор: А.М. Полуда

ПРОСЯНКА

Emberiza calandra Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Вівсянкові – Emberizidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 14 видів роду у фауні України; виділяють 2-3 географічні форми, з яких представлений номінативним підвидом *E. c. calandra*. Включений у Додаток III Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду охоплює Британські острови, Західну, Південну і Центральну Європу, південь Східної Європи, південний схід Центральної Азії, Північно-західну Африку. В Україні гніздиться на всій території, крім гір та найпівнічніших районів Полісся; зимує на значній частині лісостепової та степової природних зон. Європейська популяція просянки становить 18,3–31,3 млн пар, і стан її вважають стабільним. Найбільші угруповання виду зосереджені в Туреччині – 3–9 млн пар, Іспанії – 1,4–4,3 млн пар, Румунії – 0,94–1,2 млн пар, Болгарії – 0,8–2,5 млн пар, Італії – 200–600 тис. пар, Греції – 200–500 тис. пар, Франції – 150–600 тис. пар, Польщі – 150–400 тис. пар, Португалії – 0,1–1 млн пар. В Україні чисельність виду становить не менше 200 тис. пар, але останнім часом вона зменшується. На вид негативно впливає вирощування на значних площах таких сільськогосподарських культур, як соняшник, рапс, кукурудза, а також надмірне використання пестицидів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, осілий, кочовий та мігруючий вид. У місцях гніздування з'являється в березні – квітні. Оселяється у відкритих ландшафтах: на сухих і вологих луках, полях конюшини і городах за наявності на них місцин з високою травою або торішнім бур'яном, острівців чагарників. Місцями тримається також на узліссях галявин, околицях фруктових садів або молодих деревних посадок. За наявності відповідних умов може гніздитися серед низинних рівнин, але надає перевагу горбистим місцевостям. Гніздиться окремими парами. Гніздо влаштовує майже завжди на землі. Упродовж одного сезону розмноження зазвичай буває дві кладки. Уже в серпні птахи гуртуються в зграї, в яких може бути десятки, а то й сотні особин. Кочівлі починаються в серпні – вересні, а дальні переміщення просянки здійснюють протягом жовтня – листопада. З півночі ареалу птахи на зимівлю відкочовують у його південні райони, на півдні тримаються осіло. Зимові зграї іноді складаються з десятків і більше особин. Область зимового поширення виду включає як південну частину його гніздового ареалу, так і окремі райони на півночі Африки, Месопотамію, райони навколо Перської затоки.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів відсутні звороти від просянок. Результати кільцювання цих птахів в інших країнах, зокрема у Німеччині, показують, що частина місцевих просянок відлітає на зимівлю на південь Франції та в Іспанію. Довжина цих переміщень становить 700–1700 км. Враховуючи, що зими в Україні суворіші, ніж в Західній Європі, можна стверджувати, що птахи українського угруповання також здійснюють міграційні переміщення і, напевно, масштабніші. Найімовірніше, що головними районами їхньої зимівлі є Балканський півострів і Близькій Схід.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для збереження виду необхідно впроваджувати такі методи ведення сільського господарства, які б давали змогу підтримувати різноманіття трав'яної рослинності та зберігати чагарникові ділянки.

Автори: А.М. Полуда, В.М. Попенко

ВІВСЯНКА ЗВИЧАЙНА

Emberiza citrinella Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Вівсянкові – Emberizidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 14 видів роду у вітчизняній фауні. Виділяють 3 географічні форми, з яких в Україні гніздяться птахи двох підвидів: номінативного *E. c. citrinella* - у північно-західній частині, включаючи Карпатський регіон та "східного" *E. c. erythrogonis* - на більшій частині гніздового ареалу країни, крім її північно-західної частини. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює майже всю Європу (за винятком деяких північних районів і значної частину степової зони), більшу частину Західного і Центрального Сибіру, північ Центральної Азії. В Україні гніздиться на більшій частині території: південна межа гніздового ареалу проходить приблизно по 47° пн. ш. Загальну чисельність європейської популяції оцінюють у 18,3–31,3 млн пар. Стан виду є безпечним. Найбільші угруповання локалізовані в Росії – 3–4,5 млн пар, Чехії та Польщі – по 2–4 млн пар, а також у Німеччині – 1–2,8 млн пар, Словаччині – 0,8–1,5 млн пар, Фінляндії – 0,7–1,1 млн пар. В Україні гніздиться приблизно 1,5–2 млн пар. Виду може шкодити використання в зимовий період протруєного зерна для боротьби з гризунами на полях – у випадках порушення технології застосування принади, коли її розкладають не в нори гризунів, а розкидають по поверхні землі.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, осілий, кочовий, частково мігруючий птах. Весняна міграція відбувається з кінця лютого до середини березня. Гніздові біотопи досить різноманітні - це і галявини, вирубки, узлісся в лісових масивах, полезахисні лісосмуги, парки, сади тощо . Упродовж одного сезону розмноження відбуваються два цикли гніздування. Помітні міграційні переміщення вівсянок звичайних можна спостерігати протягом другої половини вересня і всього жовтня. Зокрема, вздовж східного берега Київського водосховища (район орнітологічного стаціонару «Лебедівка») протягом одного осіннього сезону може пролітати до 20 тис. ос. Птахів реєстрували тільки у світлу частину доби, проте ці вівсянки мігрують і вночі. Зимують вівсянки звичайні майже на всій території свого гніздового ареалу в Європі, крім найпівнічніших районів. Область зимівлі виду включає також усю степову зону Європи, Малу, Передню і південну частину Центральної Азії, південну частину гніздового ареалу в Сибіру.

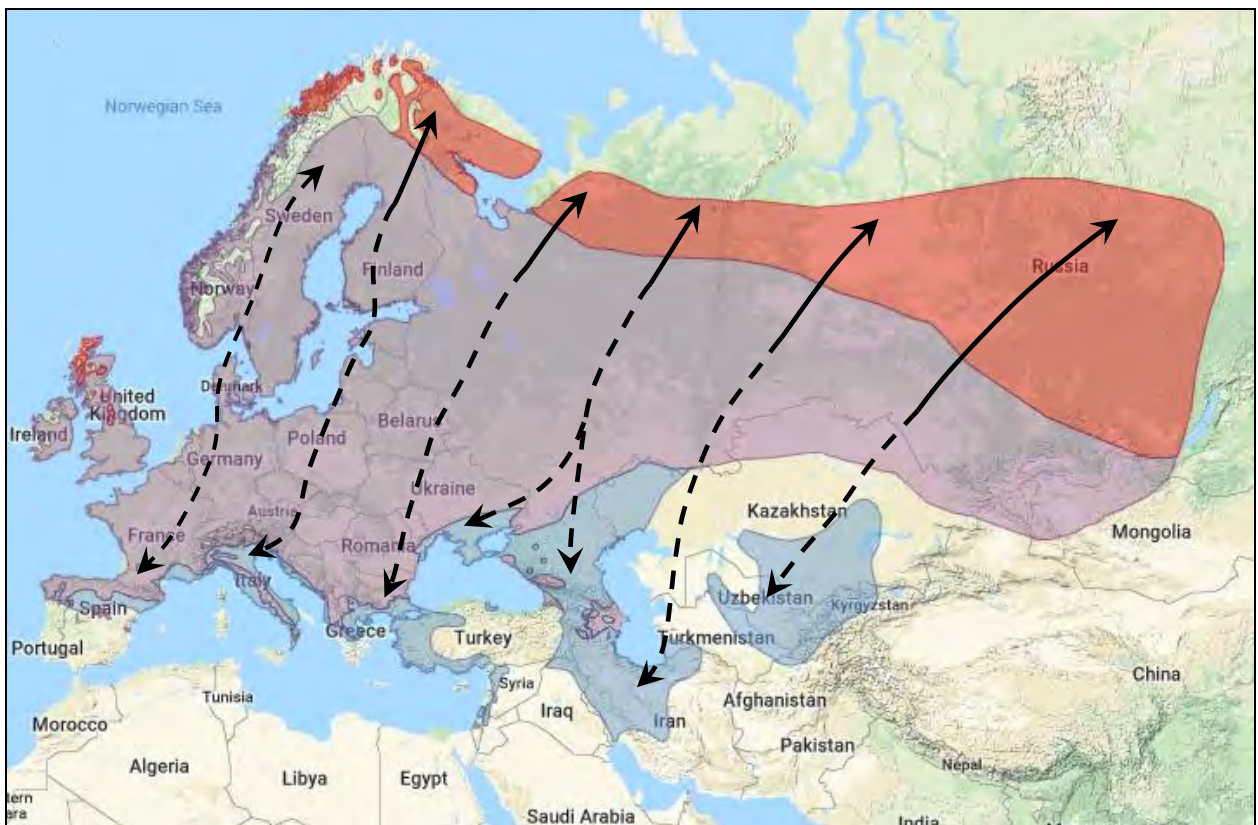
У базі даних Українського центру кільцювання птахів є тільки 1 дальній зворот від вівсянки звичайної. Вже дорослого птаха за кільцювали в Польщі в період зимівлі, і через рік також взимку його зареєстрували поблизу Ковеля (Волинська обл.). Відстань між цими місцями зимівлі становила 156 км (азимут 50°). Регіон, звідки походила ця вівсянка, не відомий. Вона могла прилетіти на зимівлю, зокрема, з Фінляндії: частина фінських вівсянок проводить зимовий період на заході Українського Полісся. Хоча більша частина вівсянок звичайних, які гніздяться в Центральній і Західній Європі, осілі чи кочові, деякі з них, наприклад з Німеччини, здійснюють міграції на сотні і тисячі кілометрів. Кілька

зимових зворотів від німецьких вівсянок надійшло з Південної Іспанії, тобто птахи перемістилися приблизно на 2 тис. км. Немає сумніву, що суттєва частина вівсянок українського угруповання здійснюють такі самі значні міграційні переміщення.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Вид не потребує особливих заходів охорони.

Автор: А.М. Полуда

ВІВСЯНКА ОЧЕРЕТЯНА

Emberiza schoeniclus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Вівсянкові – Emberizidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 14 видів роду у фауні України. Виокремлюють 16–20 географічних форм, з яких у країні гніздяться особини двох підвидів: "українського" *E. s. ukrainae*, які оселяються майже на всій її території та *E. s. tschusii* – в Азово-Чорноморському регіоні країни. Під час міграцій через Україну летять птахи номінативного підвиду *E. s. schoeniclus*, значна частина їх залишається на зимовий період. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Європу, Сибір (від Уральських гір до нижньої течії Єнісею, а далі північна межі досягає південно-західного узбережжя Охотського моря), Центральну Азії, Приамур'я, Далекий Схід. В Україні вівсянка очеретяна поширена майже на всій території, крім Карпат і південної частини Криму. В європейській частині ареалу гніздиться 4,1–7,08 млн пар. Найчисленніші популяції зосереджені в Росії – 1,5–2,5 млн пар, Норвегії – 0,5–1 млн пар, Румунії – 580–745 тис. пар, Швеції – 400–800 тис. пар, Польщі – 200–500 тис. пар, Фінляндії – 200–400 тис. пар, Білорусі – 200–380 тис. пар. В Європі відмічають тенденцію до зниження чисельності. В Україні чисельність оцінюють у 300–380 тис. пар, і стан угруповання є стабільним. Негативним чинником, що впливає на вид, є зменшення площ водно-болотних угідь.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, кочовий, перелітний, зимуючий вид. У північній частині ареалу популяції виду є перелітними, на півдні – осілими і кочовими. В Україні на місцях гніздування птахи з'являються ще в березні. Гніздиться у різноманітних водно-болотних угіддях - це і вологі луки, і низько трав'яні (осокові) болота, очеретяно-рогозові зарості тощо. Протягом одного сезону ці вівсянки мають два гніздових цикли. Осіння міграція починається досить рано: вже в середині серпня на території України реєстрували птахів з Фінляндії. Триває вона і протягом вересня – жовтня. Вівсянки очеретяні мігрують переважно в темну частину доби, хоча досить часто їхній переліт відмічають і в ранкові години. Місця зимівлі виду розташовані в Західній і Центральній Європі, на півдні Східної Європи і Центральної Азії, у Малій і Південно-західній Азії, Північно-західній Африці.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів є 17 дальніх зворотів від вівсянок очеретяних. Із них 4 звороти стосуються птахів саме українського угруповання: їх за кільцювали в період гніздування у липні. Проте, 3 звороти – це повторні реєстрації однієї і тієї самої вівсянки (закільцьована в заплаві р. Турія (Волинська обл.) в період зимівлі в Італії протягом трьох років поспіль. Інший зворот надійшов зі Словенії (відловили 19 березня), а за кільцювали птаха влітку на Львівщині. Ще 6 птахам надягли кільця на орнітологічному стаціонарі «Чолгині» в період між 5 серпня і 1 вересня. Напевно, серед цих птахів були вівсянки українського походження, але деякі могли бути і з північних районів ареалу. Крім того, 3 особин за кільцювали у Фінляндії 19 серпня, 16 і 24

вересня: першу з них через 10 днів відловили в «Чолгинях», а інших двох зареєстрували в період зимівлі в Чернігівській і Одеській областях. Із північних регіонів, крім фінських вівсянок, є 1 птах, якого закільцювали 30 серпня під Нижнім Новгородом (Росія), а взимку його виявили в Криму. Вівсянок очеретяних, які перебували в Україні взимку, реєстрували потім в Італії, Угорщині, Болгарії, Греції, Словенії, Хорватії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження навколоводних біотопів.

Автори: А.М. Полуда, І.В. Шидловський

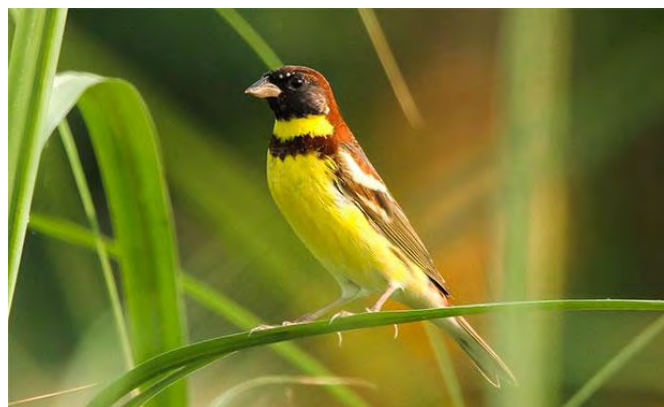

ВІВСЯНКА-ДІБРОВНИК (ВІВСЯНКА ЛУЧНА)

Emberiza aureola Pallas, 1773

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Вівсянкові – Emberizidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 14 видів роду у фауні України; з двох географічних форм, представлений номінативним підвидом *E. a. aureola*. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «CR» (категорія «CR» у Міжнародному червоному списку IUCN).

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює територію від півдня Кольського півострова і верхньої течії Дніпра та Дону до Чукотки, Камчатки і Далекого Сходу. В Україні по півночі Чернігівської та Сумської областей проходить південно-західна межа ареалу. Станом на 2015–2017 роки, європейська популяція складається лише з 60–300 пар, і фактично всі вони гніздяться в Росії – 50–250 пар. Можливе гніздування кількох пар у Фінляндії. В Європі сталося катастрофічне зменшення чисельності виду. Ще у 2004 р. чисельність птахів, які гніздилися в Європі, становила 20–100 тис. пар. Підраховано, що починаючи з 1980-х – 1990-х років кожні 3,6 років чисельність виду в Європі зменшувалася в середньому на 25 %. В Україні гніздиться, ймовірно, від 0 до 10 пар. Зменшення чисельності виду пов'язане з погіршенням умов перебування в районах його зимівлі. Птахи зимують на відносно невеликій території в Південно-східній Азії, тримаються в прісних водно-болотних угіддях. Протягом останніх десятиріч більшість природних луків і боліт там кардинально змінилися: їх перетворили на рисові чеки, які не придатні для існування виду. Другим важливим негативним чинником є пряме знищення вівсянок лучних, які належать до традиційних об'єктів харчування у тамтешніх місцевих жителів під назвою «рисові птахи». Щорічно взимку тисячі цих вівсянок відловлюють для споживання.

Особливості біології та міграцій

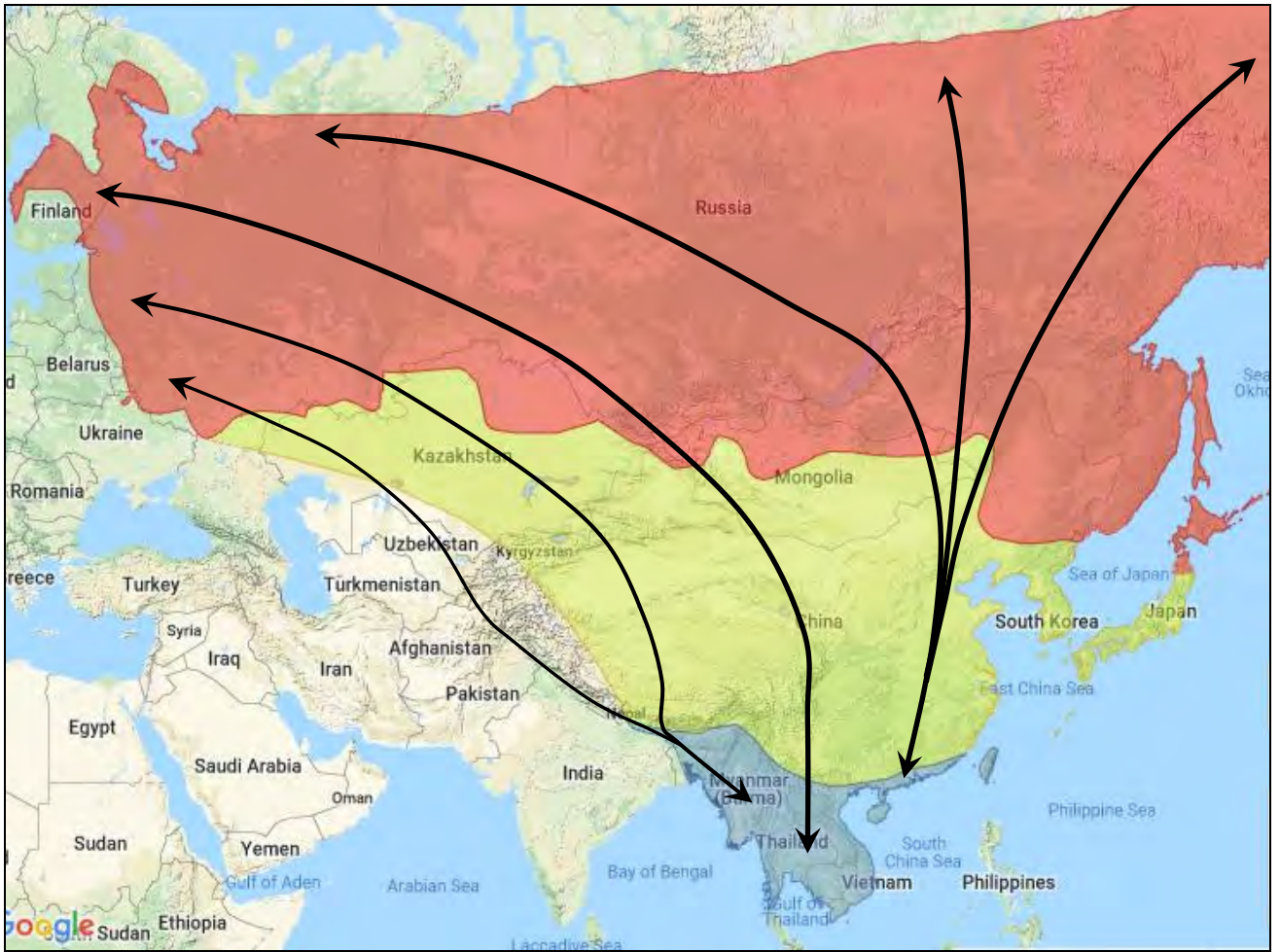
Гніздовий, перелітний птах. Весною з'являється пізно, в кінці травня – на початку червня, що пов'язано зі значною довжиною його міграційного маршруту. Гніздиться майже виключно на придеснянських заплавах луках, де віддає перевагу злаково-різнотравним прибережним ділянкам з домінуванням кінського щавлю. Оселяється мікроколоніями від 2–3 до 5–8 пар. Гнізда влаштовує завжди на землі. Осінній відліт припадає на кінець липня – початок серпня. Деякі особини можуть затримуватись до середини серпня. Райони зимівлі виду розташовані у Південно-східній Азії (М'янма, В'єтнам, Лаос, Таїланд, Камбоджа та приморська смуга у Південному Китаї), Бангладеш та Непалі.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає жодного дальнього звороту від цього виду вівсянок.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Охорона кожного відомого поселення, створення сезонних заказників.

Автори: А.М. Полуда, Г.Г. Гавриць

ВІВСЯНКА САДОВА

Emberiza hortulana Linnaeus, 1758

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Вівсянкові – Emberizidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 14 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток III Бернської конвенції, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», Додаток I Директиви Ради Європи щодо охорони птахів.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду охоплює Південну Європу від Піренейського до Балканського півостровів; західна межа у Європі проходить через Південну Францію, східну частину Німеччини; у Північній Європі ареал включає південну частину Фенноскандії; у Східній Європі північна межа проходить від Білого моря до Південного Уралу і далі на схід через південну частину Західного Сибіру до Монголії; майже вся південна частина Східної Європи, більша частина Малої Азії, Кавказький регіон також входять до нього. В Україні вівсянка садова поширена майже на всій території, крім Карпат та Присивашся. В європейській частині ареалу гніздиться 3,33–7,01 млн пар. Найчисленніші популяції зосереджені в Росії – 2–4,3 млн пар, Туреччині – 0,5–1 млн пар, Румунії – 225–550 тис. пар, Польщі – 200–300 тис. пар, Іспанії – 180–365 тис. пар. В Європі протягом 1980–2013 років відмічають стабільну тенденцію до зниження чисельності. В Україні угруповання виду можна оцінити не менше ніж у 200 тис. пар. Зазначимо, що чисельність цієї вівсянки дуже змінюється по роках: в окремі весняно-літні сезони щільність гніздування може бути в кілька разів вищою порівняно з іншими. До головних негативних чинників для цього виду слід віднести кардинальні зміни у сільськогосподарському виробництві: зокрема, заміна дрібного змішаного землеробства використанням великих площ полів, які сягають кількох тисяч гектарів, під посіви сої, ріпаку і високорослих культур (соняшник, кукурудза), а також застосування агресивних інсектицидів. Ще одним важливим чинником, який суттєво знижує чисельність вівсянки садової, є масовий відлов і відстріл птахів під час міграцій для харчування.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. Весною прилітає в Україну протягом другої половини квітня, хоча міграція особин північних популяцій триває протягом усього травня. Гніздовими біотопами виду є відкриті ландшафти з чагарниками і окремими деревами; охоче оселяється вздовж лісосмуг, по краях лісових масивів, у лісі на великих галявинах, на лісосіках тощо. Гнізда влаштовує на землі. Протягом гніздового сезону буває тільки одна кладка. Осіння міграція починається в першій половині серпня і триває до кінця вересня. Міграційні переміщення птахи здійснюють переважно в темну частину доби. Райони зимівлі вівсянки садової розташовані в субтропічній частині Африки південніше Сахари – від Нігерії на заході до Ефіопії на сході.

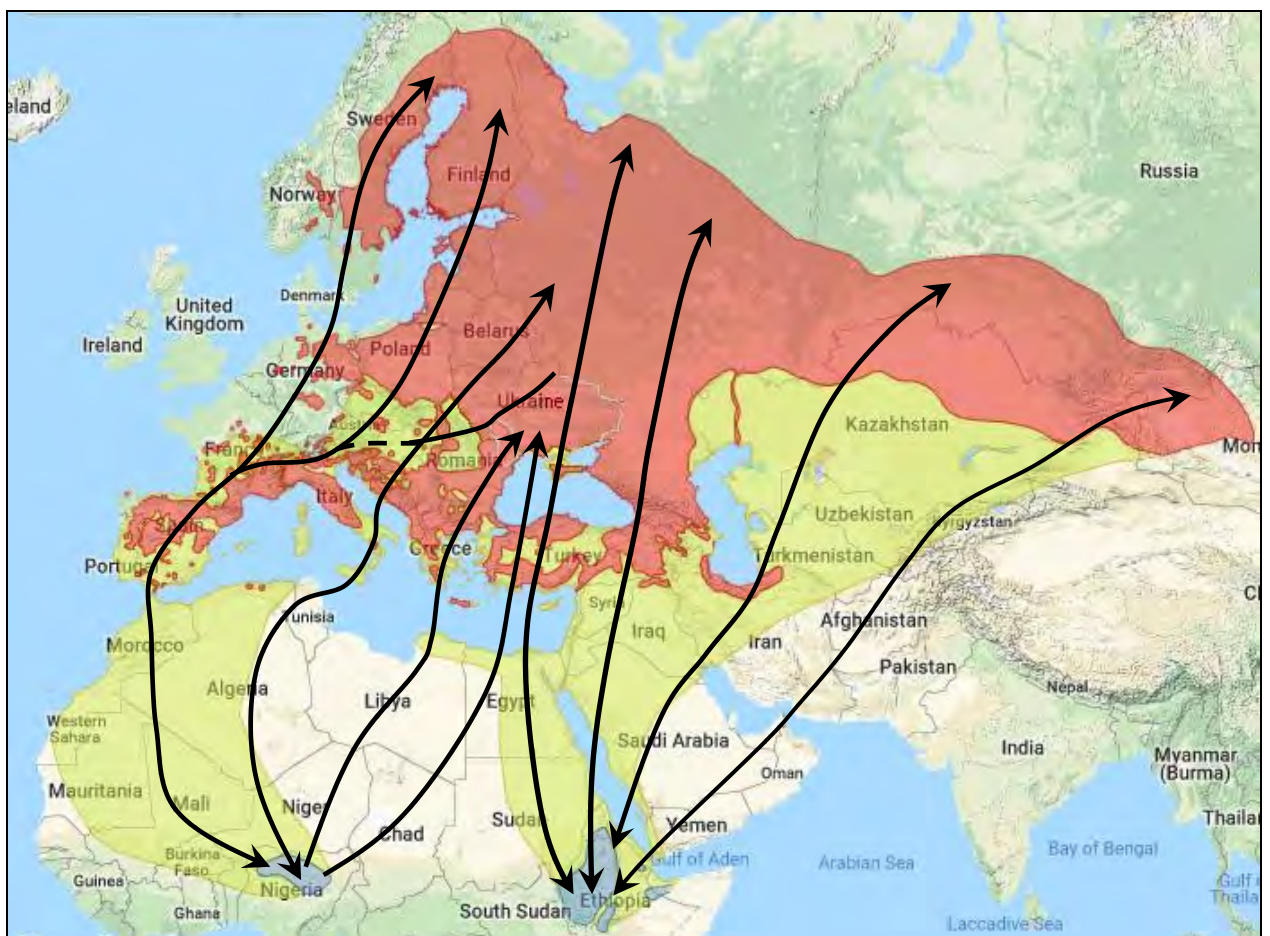
У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від вівсянок садових. Проте результати кільцювання особин цього виду в інших європейських країнах дають можливість припустити як мігрують вівсянки, які гніздяться на території України. Усі звороти від вівсянок садових із Німеччини, Швеції та, особливо, Фінляндії, які

припадають на період осінньої міграції, локалізовані у південно-західній частині Франції та на Піренейському півострові. Тож птахи з Центральної і Північної Європи восени мігрують у південно-західному напрямку. В Україні відомі місця концентрації цих птахів у серпні, де їх і кільцювали, – це національний природний парк «Великий Луг» в Запорізькій області та східна частина Криму. Восени на о. Зміїному серед більш ніж 25 тис. закільцьованих птахів виявилася тільки одна особина вівсянки садової, тоді як весною з 10285 відловлених птахів було закільцьовано понад 52 птаха цього виду. Усе це дає підстави запропонувати таку схему їхньої міграції: птахи з Північної, Центральної та Західної України восени мігрують, як і фінські вівсянки, на південний захід і перетинають Середземне море чи південніше Апеннінського, чи біля Піренейського півостровів. Зимують вони в Африці, в Нігерії. Весною ж мігрують коротшим шляхом – через Балкани, тому їх на о. Зміїному реєструють частіше саме цієї пори року. Тоді як птахи зі Східної України мігрують восени у південному напрямку через Малу Азію, прямуючи на зимівлю до Ефіопії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження оптимальних біотопів для виду; регламентація сільськогосподарського виробництва, зокрема збільшення його екологічності. Заборона використання небезпечних для птахів пестицидів.

Автор: А.М. Полуда

ВІВСЯНКА ЧОРНОГОЛОВА

Emberiza melanocephala Scopoli, 1769

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes
Родина Вівсянкові – Emberizidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 14 видів роду у фауні України. Монотипний вид. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздовий ареал виду займає окремі території на Апеннінах, західну, південну та східну частини Балкан, південь Східної Європи, Малу Азію, Близький Схід, Кавказ, окремі райони Південно-західної Азії. В Україні гніздиться від сходу Луганської області до сходу Херсонщини, на північ до Перевальського та Лутугинського районів Луганської області, на південь до Керченського півострова. Існує тенденція до розширення гніздового ареалу в Криму та Північно-західному Приазов'ї. В Європі популяцію виду оцінюють у 2,47–8,16 млн пар. Значні угруповання цієї вівсянки знаходяться в Туреччині – 1,5–7 млн пар, Росії та Азербайджані – по 100–200 тис. пар, Греції – 30–100 тис. пар. У межах України в гніздовий період перебуває 200–400 пар. Протягом 1970-х – 1990-х років сталося суттєве скорочення європейської популяції, яке продовжується й нині. Чинниками, які призводять до зменшення чисельності цього виду, є: зміна сільськогосподарської практики, що проявилось у розширенні площі посівів кукурудзи, зокрема за рахунок природних ділянок, на яких раніше зростали кущі та сади; застосування небезпечних для птахів пестицидів.

Особливості біології та міграцій

Гніздовий, перелітний вид. В Україні весною птахи з'являються в кінці квітня – першій половині травня. Гніздяться окремими парами на ділянках цілинних степів, перелогах з високою, переважно рудеральною, рослинністю, поблизу тваринницьких ферм, іноді в сільгоспугіддях. Гнізда влаштовують у сплетіннях трави на висоті 8–20 см над землею. Осінній відліт припадає на останню декаду липня – серпень. Область зимівлі вівсянки чорноголової охоплює західні райони Індії.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від вівсянок чорноголових.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження оптимальних біотопів для виду, регламентація сільськогосподарського виробництва, зокрема посилення його екологічності. Заборона використання небезпечних для птахів пестицидів.

Автори: А.М. Полуда, В.М. Попенко

ПОДОРОЖНИК ЛАПЛАНДСЬКИЙ

Calcarius lapponicus (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Вівсянкові – Emberizidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *C. l. lapponicus*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид має циркумполярний ареал: гніздиться в тундрі Європи, Азії, Північної Америки, південно-західного і південно-східного узбережжя Гренландії. В Україні перебуває тільки під час зимівлі: трапляється в Поліссі, Лісостепу та північних районах Степу. Загальну чисельність європейської популяції подорожника лапландського оцінюють у 5,3–12,7 млн пар, з найбільшими гніздовими угрупованнями в Росії – 5–9 млн пар, Норвегії – 200–500 тис. пар, Швеції – 100–400 тис. пар. Чисельність птахів, які перебувають взимку на території України, змінюється по роках від кількох тисяч до кількох десятків тисяч особин. Стан європейського угруповання виду загалом є стабільним.

Особливості біології та міграцій

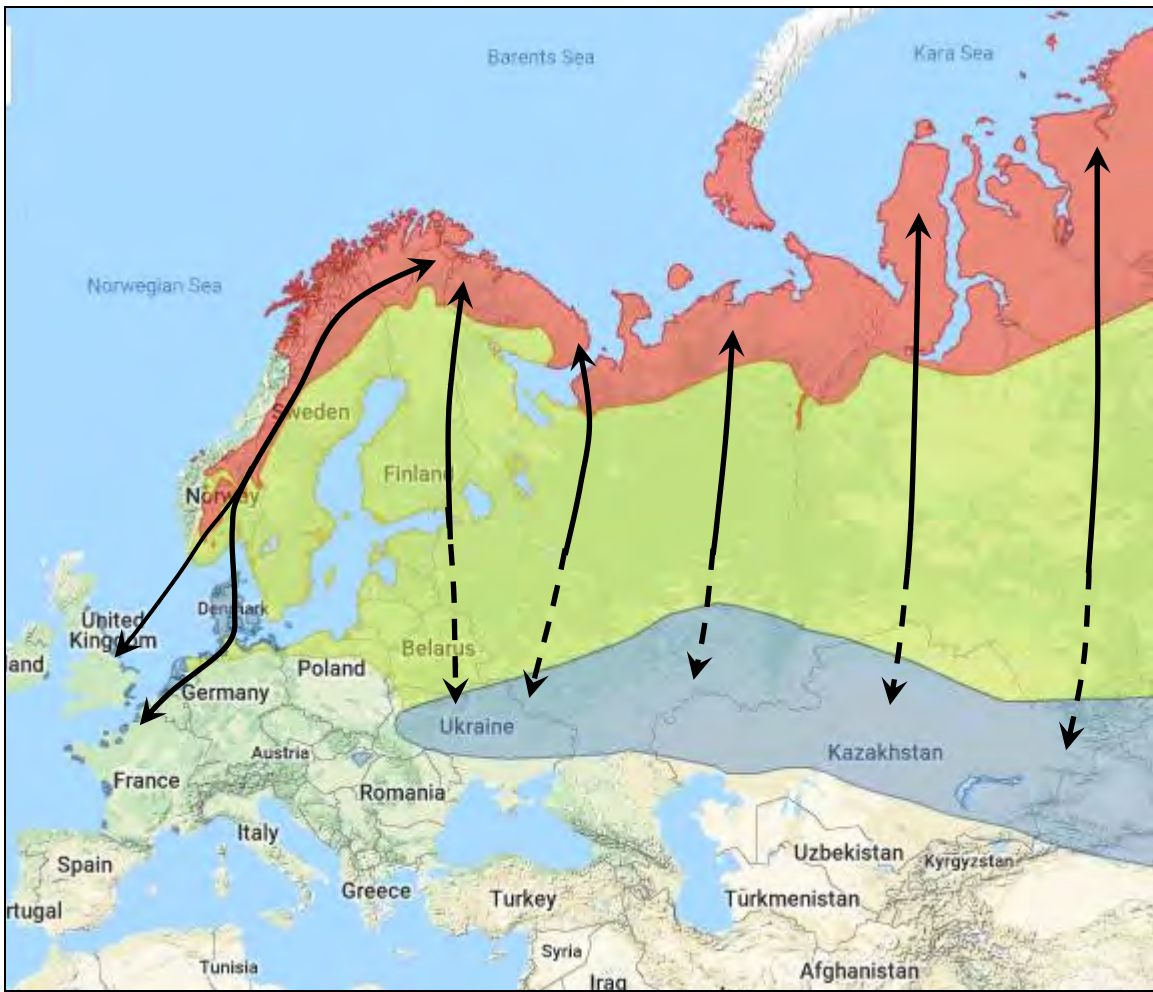
Зимуючий вид. У місцях розмноження оселяється в різноманітних тундрових біотопах – ягідниках, рідколіссі з карликових берези і верби тощо. Після закінчення гніздування подорожники групуються в зграї і у вересні почитають відлітати в південні регіони. Причому ці переміщення мають характер кочівель, які птахи здійснюють у світлу частину доби. За наявності угідь з достатнім запасом корму вони можуть на тривалий час зупинитися там, а потім продовжувати кочівлю на південь. Від доступності корму на шляхах кочівель, яку зумовлюють, зокрема, й погодні умови в Східній Європі в листопаді – грудні (виникнення і висота снігового покриву) залежать терміни появи цих птахів в Україні. Зазвичай це трапляється в грудні. Чисельність зимуючих подорожників лапландських визначається й їхньою успішністю розмноження: чим вдалішим був сезон, тим численнішими ці птахи є на зимівлі, й Україні зокрема. Крім нашої країни, подорожники зимують на півдні європейської частини Росії, Казахстану та Монголії. Птахи зі Скандинавії проводять зиму в Данії, Північній Німеччині, країнах Бенілюксу, північній та західній частинах Франції.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від подорожників лапландських.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих заходів для охорони виду в Україні не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

ПУНОЧКА

Plectrophenax nivalis (Linnaeus, 1758)

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes

Родина Вівсянкові – Emberizidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Виокремлюють 4–5 підвидів. В Україні зимують птахи номінативного підвиду *P. n. nivalis*. Включений у Додаток II Бернської конвенції та Європейський червоний список IUCN під категорією «LC».

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Гніздиться переважно в тундровій зоні Євразії та Північної Америки, на островах Льодовитого океану. В Україні трапляється лише в зимовий сезон. Європейську гніздову популяцію оцінюють у 1,23–2,31 млн пар, з яких понад три чверті гніздиться в Гренландії. Безпосередньо на терені Європи локалізовані такі гніздові угруповання: у Норвегії – 100–500 тис. пар, Швеції – 20–50 тис. пар, Фінляндії – 2–4 тис. пар, Росії – 1,5–15 тис. пар, Великій Британії – 70–100 пар. Вид перебуває в цілому у безпечному стані. Лише у Швеції та Фінляндії сталося деяке зменшення чисельності. Можливо, це спричинено несприятливими погодними умовами в період гніздування. Чисельність пуночки в Україні змінюється в різні роки залежно від характеру зими і може сягати кількох десятків тисяч особин.

Особливості біології та міграцій

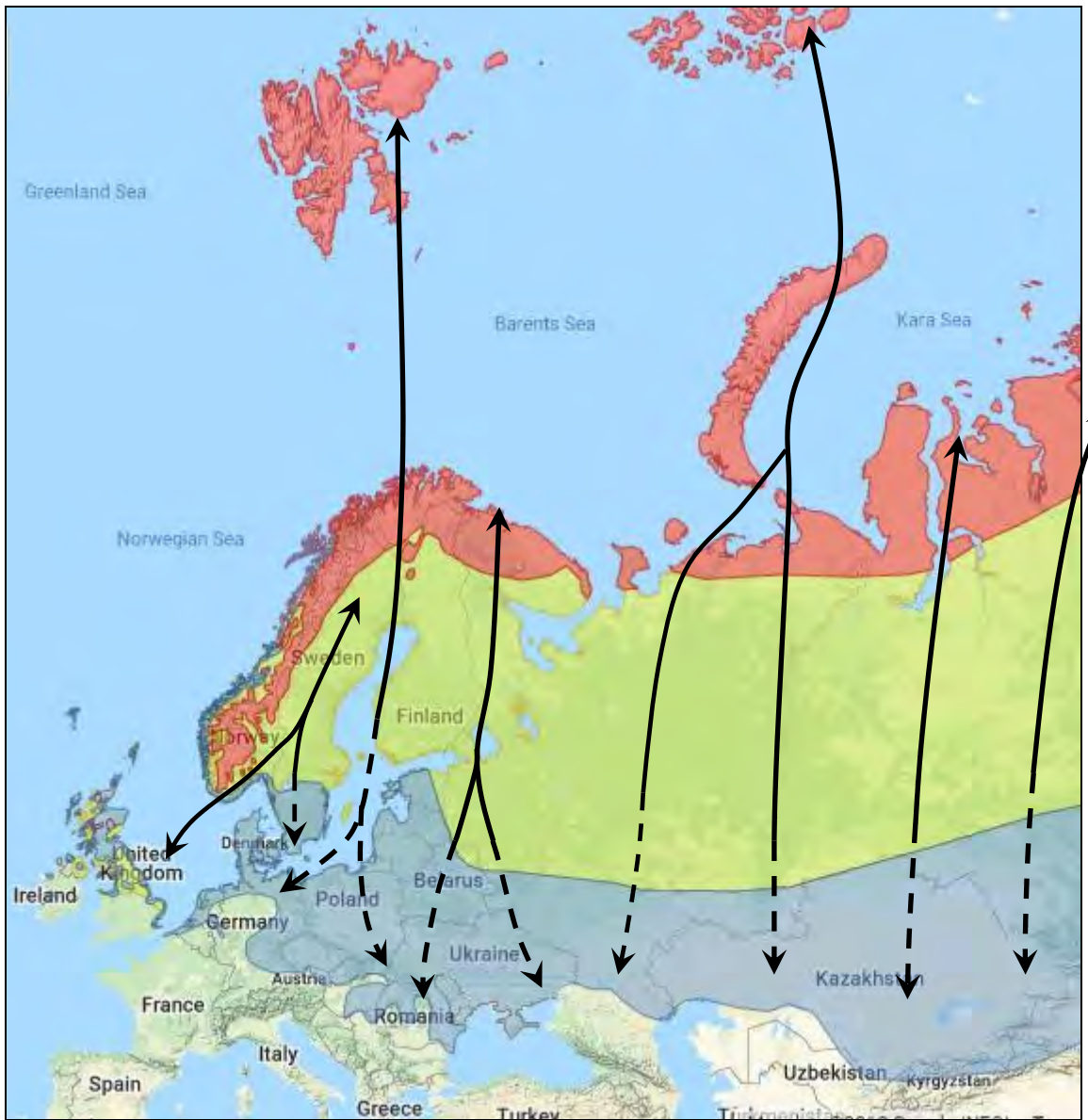
Зимуючий вид. В Україні трапляється майже кожного року, але в особливо суворі зими пуночки прилітають у більш масовій кількості і просуваються далі на південь. Міграційні переміщення пуночок мають змішаний характер: відліт птахів з місць гніздування, особливо коли вони розташовані в північних частинах ареалу, проходить як типова міграція. Часто птахи змушені долати значні водні простори, які простягаються на кілька сотень кілометрів. У цих випадках вони летять і в темну частину доби, оскільки не в змозі досягти суші за короткий світловий день. Значно південніше гніздового ареалу пуночки прямують на південь поступово, затримуються в оптимальних для годівлі угіддях, тож там їхнє переміщення набуває кочового характеру. Під час зимівлі пуночки тримаються моновидовими зграйками на пустирях, полях, луках, часто поблизу водойм. Область зимівлі виду охоплює помірні широти Євразії та Північної Америки. У суворі зими пуночки мігрують до найбільш південних районів.

У базі даних Українського центру кільцювання птахів немає зворотів від пуночок.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Особливих заходів для охорони виду в Україні не потрібно.

Автор: А.М. Полуда

Ссавці – Mammalia

НЕТОПИР ЛІСОВИЙ

Pipistrellus nathusii (Keyserling et Blasius, 1839)

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS), в Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Трапляється майже на всій території Європи (крім північної частини), у Малій Азії та на Кавказі. Виявлений на всій території України. Звичайний вид (особливо під час міграцій) на Поліссі, нечисленний – у Лісостепу й на Закарпатті, рідкісний – на Поділлі та в Криму. Загрози: вирубування дуплистих дерев і старих лісів, модернізація старих будівель, використання отрутохімікатів у лісовому та сільському господарстві, а також для консервації деревини у будівництві (на горищах), турбування виводкових колоній.

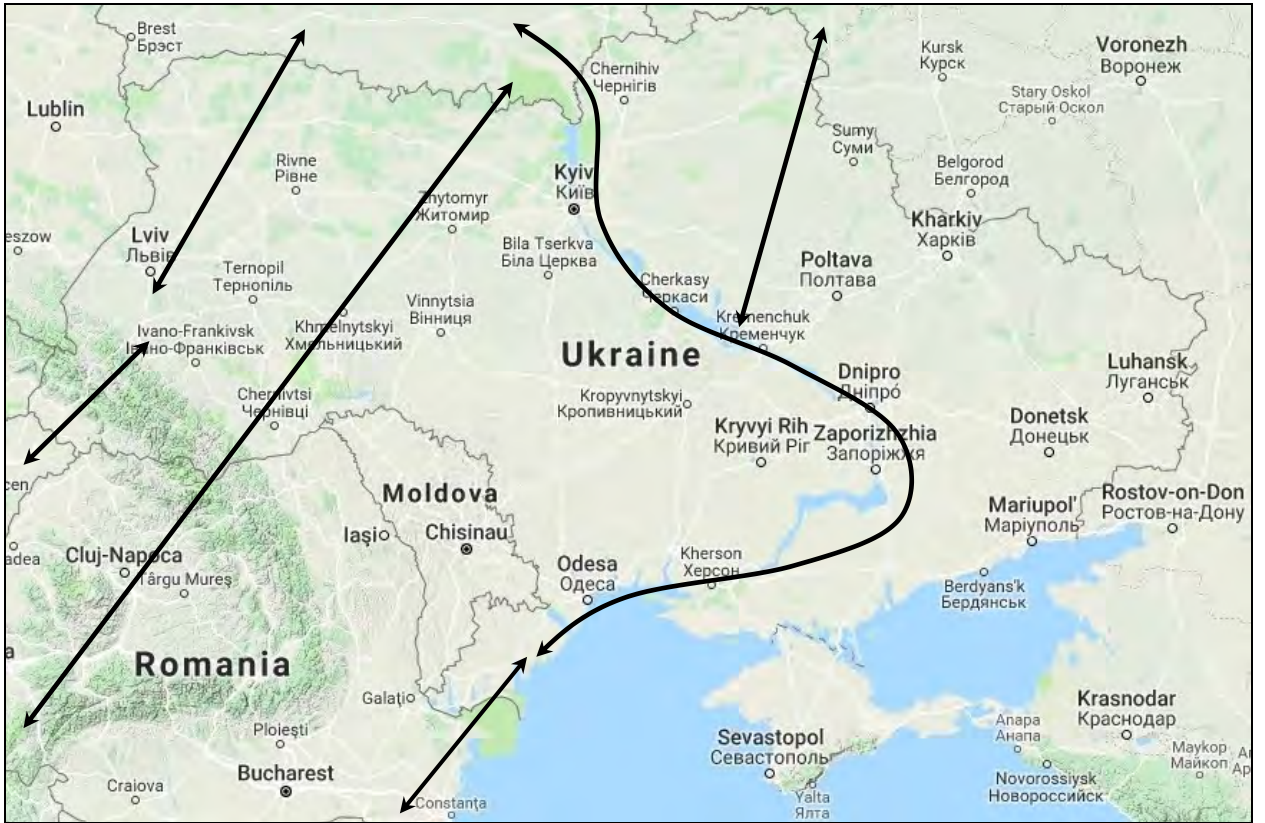
Особливості біології та міграцій

Прилітає в березні – на початку квітня. Оселяється переважно в лісах різного породного складу поблизу водойм або заболочених ділянок, зрідка в населених пунктах. Основні сховища: дупла дерев (зі щілиноподібним льотком), штучні гніздівлі, горища й порожнини будинків. У виводкових колоніях налічують від кількох до кількох сотень самок. Вилітає в ранніх сутінках. Політ надзвичайно маневрений. Поліє на краях лісу, в парках, над водоймами і прибережними біотопами, вологими луками, рідше над розрідженими ділянками лісу і лісовими озерцями. Дальній мігрант. Осінній відліт – від початку серпня; може тривати до листопада. Найдовша відома відстань міграції становила 1905 км. Місця зимівлі розташовані переважно за межами України. Відомі поодинокі випадки зимівлі в Закарпатській області (в порожнинах стін будівлі). Для всієї Європи напрямок осінньої міграції переважно з північного сходу на південний захід. Особини з північної та східної частин України, а також із Росії мігрують у південному напрямку до Чорного моря та Криму, а далі вздовж узбережжя – до Балкан. Так, за кільцьованих у Воронезькому заповіднику особин виявляли в Туреччині (біля Стамбула), Болгарії та Греції. Через степову частину України ці кажани мігрують уздовж долин великих річок. Долинами річок великі зграї особин цього виду долають Карпати, що відбувається переважно в другій половині серпня. Особини із західної частини України можуть зимувати в Центральній і Південній Європі. За результатами кільцювання, є ймовірним, що через територію України пролягають міграційні маршрути особин нетопира лісового, які розмножуються в Росії.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для охорони популяцій нетопира лісового важливим є збереження старих листяних і мішаних лісів з дуплистими деревами, лінійних деревостанів (лісосмуг, насаджень уздовж доріг тощо) між місцями поселення та полювання, заборона турбування виводкових колоній, природоохоронна агітація.

Автор: А.-Т.В. Башта

НЕТОПИР ЗВИЧАЙНИЙ

Pipistrellus pipistrellus (Schreber, 1774)

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *P. p. pipistrellus*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS), в Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Трапляється майже на всій території Європи (крім північної частини), у деяких районах Південно-західної Азії та Північної Африки. В Україні є звичайним на Закарпатті, рідкісним на Поліссі, в Лісостепу та на Поділлі, у поясі листяних лісів Карпат і Криму. У степовій частині країни цей кажан відносно рідкісний у виводковий період і звичайний під час міграцій. Загрози для популяцій: зміни в біотопах кормодобування (фрагментація середовища існування) і місцях поселення (вирубання дуплистих дерев, модернізація старих будівель), використання отрутохімікатів, турбування виводкових колоній.

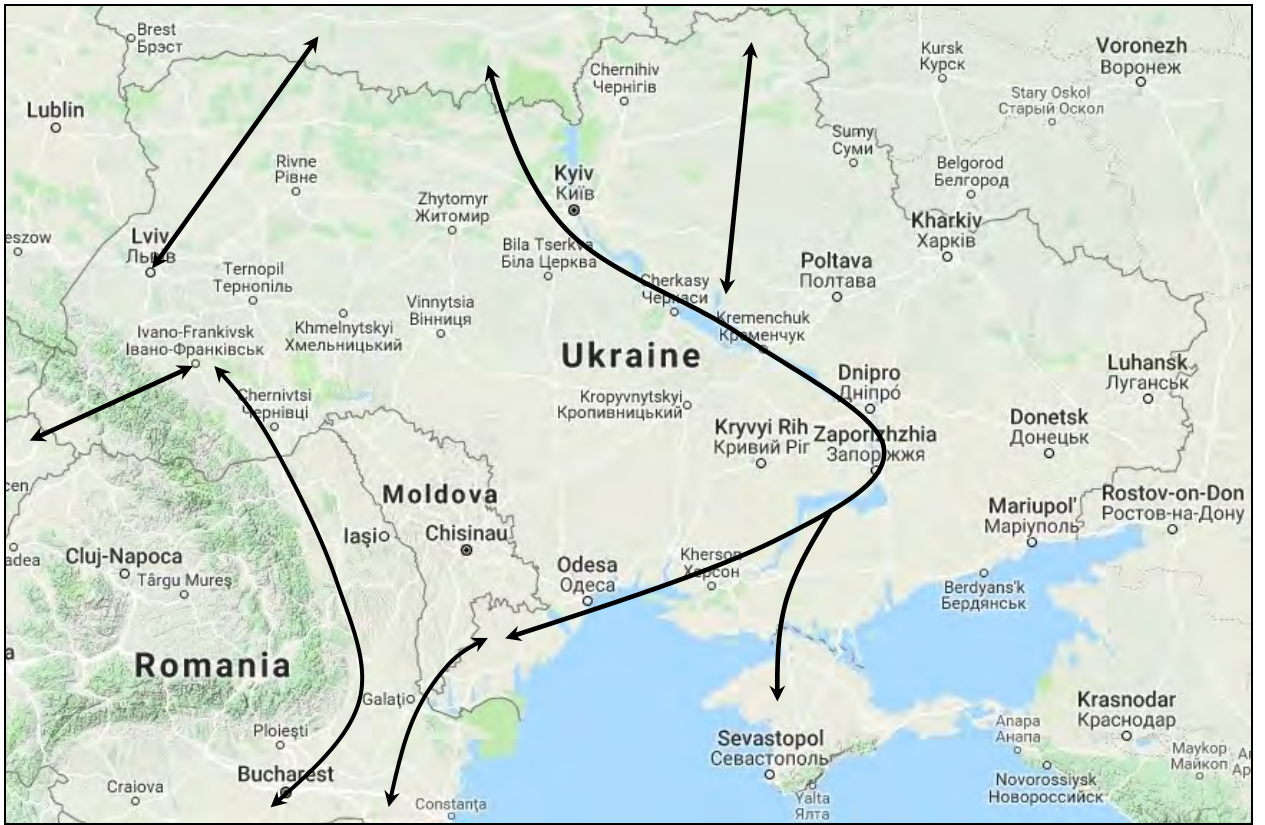
Особливості біології та міграцій

Прилітає в березні – на початку квітня. Оселяється в населених пунктах і на прилеглих ділянках, у парках і лісах. Виводкові колонії (20–250, рідко – до 500 самок) утворює в будинках (у щілинах, на горищах, під дахом), дуплах зі щілинним льотком, розколинах стовбурів, під корою дерев, у тріщинах скель. На полювання вилітає рано, відразу після заходу сонця. Полює як на відкритих ділянках, так і в кронах дерев, уздовж лінійних структур: краю лісу чи великих галявин, лісових доріг, берегів водойм, а також навколо поодиноких дерев і під вуличними ліхтарями. Для особин східноєвропейської частини ареалу характерними є далекі міграції. Найдовша відома відстань міграції – 1123 км; закріплено в центральній частині України (біля міста Дніпра) особину було виявлено на зимівлі в південній частині Болгарії. З України мігрувати на зимівлю починає від середини серпня, хоча відомі випадки появи мігруючих зграй уже в кінці липня (м. Умань) або першій декаді серпня (м. Гола Пристань, Асканія-Нова). Зимують переважно за межами нашої країни. Особини із західної частини України, ймовірно, зимують у Центральній та Південній Європі. Долинами річок великі зграї нетопирів звичайних долають Карпати, що відбувається переважно в другій половині серпня. В Україні випадки зимівлі траплялися на Закарпатті та в Криму. Зимують в печерах, розколинах скель, щілинах будівель, підвалах.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Для охорони популяцій важливим є збереження старих лісів з дуплистими деревами і лінійних деревостанів (лісосмуг, насаджень уздовж дороги тощо) між місцями поселення та полювання, заборона господарських робіт у місцях поселення виводкових колоній з травня до вересня.

Автор: А.-Т.В. Башта

НЕТОПИР-КАРЛИК

Pipistrellus pygmaeus (Leach, 1825)

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 4 видів роду у фауні України. Включений у Додаток II Боннської та Додаток III Бернської конвенцій, до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS), в Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Територія поширення, ймовірно, охоплює Малу Азію, Кавказ, Європу – від Шотландії та півдня Скандинавії до узбережжя Середземного та Чорного морів і Середнього Поволжя. В Україні трапляється переважно в лісовій і лісостеповій смугах, зрідка в населених пунктах степової смуги. Нечисленний вид на Поліссі й у Лісостепу, рідкісний на Поділлі та Закарпатті; виявлений також у степовій частині країни (на Луганщині). Загрози: трансформація біотопів кормодобування і місць поселення (вирубівання дуплистих дерев, модернізація старих будівель), загибель від рук людини, турбування виводкових колоній, використання отрутохімікатів у лісовому та сільському господарстві.

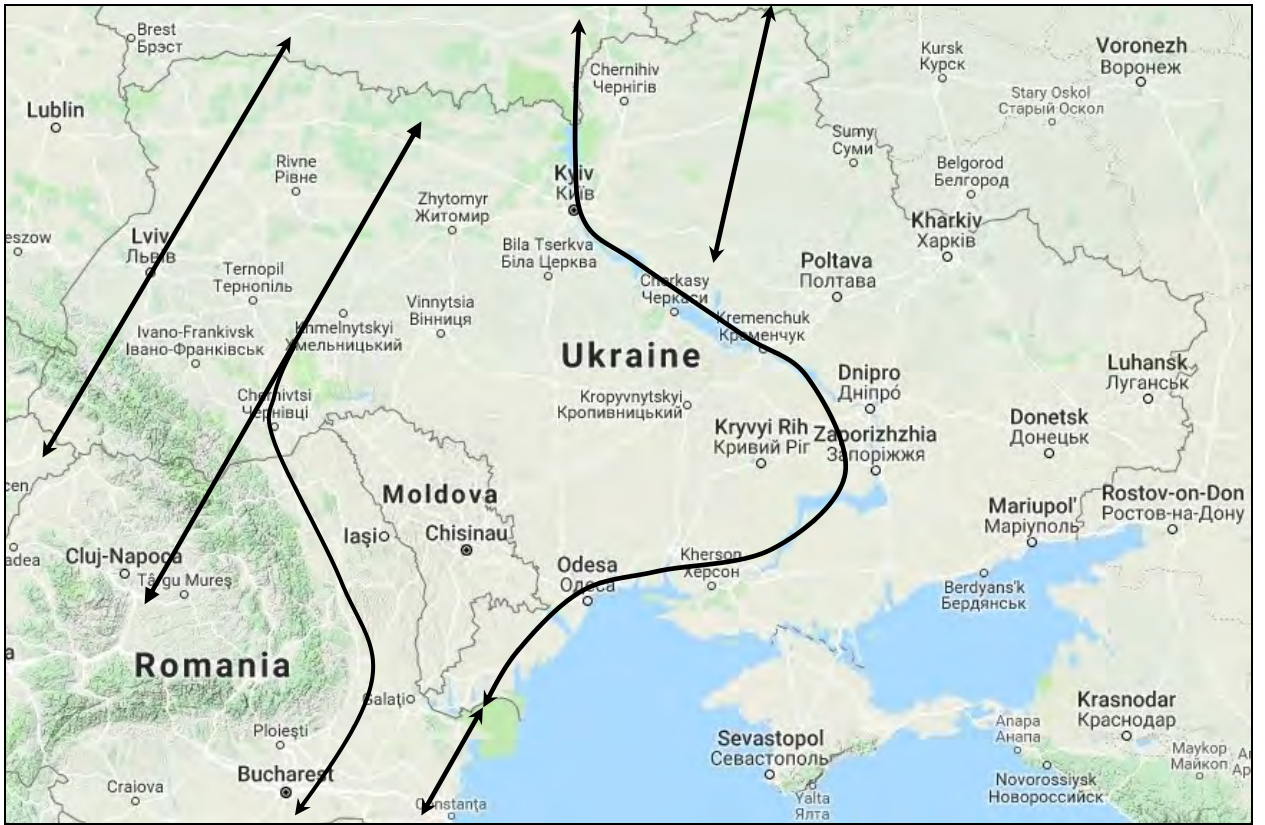
Особливості біології та міграцій

Пов'язаний з водними та перезволоженими біотопами: берегами річок, вологими і болотистими територіями. Оселяється переважно поблизу або на краю лісових ділянок і населених пунктів. Виводкові колонії (від кількох десятків до кількох сотень особин) розташовані в будівлях, дуплах і щілинах дерев, під корою. Зимуює, ймовірно, в дуплах. На полювання вилітає в ранніх сутінках, літає невисоко. Політ нешвидкий, маневрений. Кормові біотопи: узлісся та розріджені ділянки лісу, окраїни та вулиці населених пунктів, сади, береги водойм. Живиться переважно комарами і мошками, тому віддає перевагу багатим на водойми ландшафтам. Міграції виду не досліджені. Припускають, що він є дальнім мігрантом. Деякі з кажанів, яких реєстрували під час міграцій і яких ідентифікували як нетопирів звичайних, насправді могли бути нетопирами-карликами. Про наявність міграцій свідчать появи численних зграй нетопирів-карликів у річкових долинах Закарпаття в кінці серпня.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Ефективні заходи охорони: збереження старих листяних і мішаних лісів з дуплистими деревами, розвішування штучних гніздівель, збереження лінійних деревостанів (лісосмуг, насаджень уздовж доріг тощо) між місцями поселення та полювання, заборона діяльності в місцях поселення виводкових колоній з травня до вересня, природоохоронна агітація.

Автор: А.-Т.В. Башта

ВЕЧІРНИЦЯ ВЕЛЕТЕНСЬКА

Nyctalus lasiopterus (Schreber, 1780)

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT», до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS), в Європейський червоний список IUCN під категорією «VU». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид спорадично поширений в Європі до 50° пн. ш., у Північній Африці та Малій Азії. Межі та характер його поширення в Україні певною мірою співпадають з особливостями поширення іншого представника роду Вечірниць – вечірниця малої (*Nyctalus leisleri*). У сезон розмноження вечірниця велетенська трапляється або може траплятися у старовікових лісах і лісопарках; у безлісій степовій зоні – під час міграцій. Дуже рідкісний вид. Протягом останнього півстоліття сталося значне скорочення чисельності. Останню фактично підтверджену знахідку в Україні зареєстровано на півдні Київської області, після понад 30 років відсутності будь-яких достовірних повідомлень про вид у межах країни. Попередні знахідки: 1955 р. – Хмельницька область, 1963 і 1970 роки – Крим. Спеціальний пошук вечірниць велетенських у тих лісових масивах, де цих кажанів реєстрували раніше, їх не виявив. Виводкові колонії виду не реєстрували з 1940-х років. Причини скорочення чисельності: зменшення кількості придатних сховищ (через видалення старих дуплистих дерев, санітарні рубки та вирубування старовікових стиглих лісів), руйнування та знищення сховищ (дуплистих дерев), негативне ставлення населення до рукокрилих.

Особливості біології та міграцій

Загалом вид вивчено не достатньо, що пов'язано з його рідкісністю. У межах України його реєстрували тільки протягом літнього сезону. Літніми сховищами є дупла дерев. Парування відбувається переважно восени. Самки утворюють виводкові колонії чисельністю до кількох десятків особин. Народження дитинчат припадає на червень. Самка народжує одного-двох дитинчат один раз на рік. За стратегією полювання належить до видів відкритих просторів. Вид вважають мігрантом на далекі відстані. Про це свідчать: відсутність зимових знахідок у певних регіонах; сезонна поява виду в безлісних степових районах тільки протягом міграційного періоду (рання весна, кінець літа, осінь); таке співвідношення статей цього виду в різні сезони, яке є характерним для видів-мігрантів на далекі відстані. Зворотних переловів тварин поки немає, що пов'язано із загальною невеликою кількістю закільцьованих кажанів цього виду. Про зимові сховища вечірниць велетенських майже нічого не відомо. Вочевидь, вони зимують у дуплистих деревах та скельних тріщинах.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідні заходи охорони є типовими для дендрофільних видів: визначення та надання охоронного статусу і безпосередня охорона лісових та лісопаркових масивів, де вид трапляється, з особливою увагою на заборону будь-яких рубок догляду (санітарних та інших). Важливим є також збереження дулистих дерев у регіонах поширення виду. Слід проводити просвітницькі програми, спрямовані на поширення серед населення інформації щодо вразливості та необхідності охорони рукокрилих у цілому. Зважаючи на те, що вид є мігрантом на далекі відстані, потрібно детальніше вивчити його міграційні шляхи та враховувати їхнє розташування при розміщенні вітрових електростанцій.

Автор: О.В. Годлевська

ВЕЧІРНИЦЯ РУДА

Nyctalus noctula (Schreber, 1774)

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України, представлений номінативним підвидом *N. n. noctula*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS), в Європейський червоний список IUCN під категорією «LC». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду охоплює більшу частину Європи та Азії, до південного заходу Сибіру, Китаю, північної частини В'єтнаму. Виявлений також у Північній Африці. В Україні трапляється на всій території. У місцях розмноження (лісових і лісостепових районах) є звичайним або нечисленним. У період міграцій місцями (переважно на півдні країни) відбувається масова поява перелітних особин. Причини зменшення чисельності: порушення природного середовища існування, зменшення площ та омолодження лісів, руйнування місць поселення (вирубування дуплистих дерев, модернізація старих будівель), використання пестицидів у лісовому та сільському господарстві.

Особливості біології та міграцій

Навесні з'являється переважно в квітні – травні, рідше – в березні. На півдні України значну кількість мігруючих особин реєструють у середині березня. Оселяється в лісах, особливо листяних, з високим відсотком старих дерев, у великих парках і садах. Колонії (їх можуть складати до тисячі особин) розташовує в дуплах дерев, за дерев'яним покриттям стін, на горищах будинків. На полювання вилітає під час заходу сонця. Літає високо, дуже швидко і маневрено, полює над кронами дерев, луками або галявинами. Дальній мігрант (найдовша з відомих відстаней міграції – 1546 км). Відліт починається в кінці серпня, хоча на Західному Поліссі зареєстровано появу численних скупчень цих кажанів у дуплах дерев уже на початку серпня. Напрямок міграції з північної та центральної частин України – на південь, до Криму і Причорномор'я, потім уздовж берега Чорного моря до Румунії та Болгарії, а, можливо, й через Чорне море до Туреччини, а також на схід уздовж узбережжя Азовського моря. Над Україною пролягають шляхи міграцій особин цього виду з території Білорусі та Росії. Закільцьовані у Воронезькому заповіднику особини виявлені на зимівлі в Болгарії. Відомо про щорічну масову появу перелітних зграй цих кажанів на півдні України, переважно від середини серпня до жовтня, інколи до листопада – грудня. Частина особин може залишатися тут на зимівлю. Із західної частини України мігрує, ймовірно, у південно-західному та південному напрямках. Зимівлю особин, закільцьованих на Закарпатті, виявлено в Угорщині. Закільцьовану в Будапешті особину було зловлено поблизу Мінська. Частина особин із західноукраїнської популяції залишається зимувати на Закарпатті. На його території вечірниці руді можуть зимувати в дуплах дерев, але під час значних похолодань вони масово переселяються в будівлі міст рівнинної частини області. В останні роки регулярно реєструють випадки зимівлі в інших регіонах країни, зокрема у великих містах (на горищах і в щілинах будинків), що може

свідчити про збільшення ступеню синантропності виду. Дані кільцювання свідчать про значний ступінь його консервативності щодо місць зимівлі.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Збереження старих листяних і мішаних лісів з дуплистими деревами, а також заплавних лісів і насаджень поблизу водойм, де вид трапляється під час міграцій; заборона лісгосподарських робіт з травня до вересня в місцях поселення виводкових колоній. Екопросвітницькі заходи щодо значення кажанів у природі та користі для людини. Важливим є виховання толерантного ставлення населення до кажанів, зокрема до вечірниць рудої, особини якої в періоди міграції у великій кількості можуть з'являтися біля людини.

Автор: О.В. Годлевська

ВЕЧІРНИЦЯ МАЛА

Nyctalus leisleri (Kuhl, 1817)

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 3 видів роду у фауні України. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Належить до західнопалеарктичних видів. Спорадично поширений на території майже всієї Європи, за виключенням Скандинавського півострова та деяких інших північних регіонів. Територія України цілком входить до ареалу виду, хоча тут він також трапляється спорадично. У степовій зоні виявлений в інтразональних лісових масивах, зокрема у заплавах великих річок (напр., Сіверський Донець). Загалом його поширення влітку в Україні пов'язано із залишками старовікових лісових та лісопаркових масивів. Він є своєрідним індикатором якості лісового середовища. Вид є рідкісним, його чисельність відносно невисока. Причини скорочення чисельності: зменшення кількості придатних сховищ (через видалення старих дуплистих дерев, санітарні рубки та вирубування старовікових стиглих лісів), руйнування та знищення сховищ (дуплистих дерев), негативне ставлення населення до рукокрилих.

Особливості біології та міграцій

Типовий дендрофіл, який пов'язаний зі старовіковими та малопорушеними лісами і лісопарковими масивами. Влітку оселяється в деревних сховищах (дупла, за відсталою корою, дуплянки), віддаючи перевагу дуплам у старих деревах. У материнських колоніях налічують до декількох десятків дорослих самок. Інколи у сховищах виводкових колоній трапляються особини інших видів. Народження малят відбувається раз на рік, у червні. У посліді одне-два дитинчати. Самці зазвичай оселяються окремо від виводкових колоній. Як і в деяких інших видів кажанів, літні популяції цього виду в Україні представлені виключно або переважно дорослими самками і молодими особинами першого року. Парування відбувається наприкінці літа й у першій половині осені. Полноє на відкритому просторі. На території України вид взимку не виявляли, хоча пізноосінні та ранньовесняні знахідки в Криму дозволяють припустити його зимівлю на території півострова. Нині зимові сховища виду там не відомі. В інших частинах ареалу для зимівлі використовує дуплисті дерева та порожнини у будівлях. Типовий мігруючий вид, який здійснює сезонні переміщення на дальні відстані. Відомі перельоти на відстань 1567 км. Загальний напрямок міграцій північний схід – південний захід. Загальна тенденція – відліт на зимівлю з північних до південних регіонів. Шляхи міграцій виду в Україні не достатньо вивчені. Ймовірно, вони співпадають зі шляхами переміщення на значні відстані інших кажанів-мігрантів (напр., вечірниця рудої (*Nyctalus noctula*), нетопира лісового (*Pipistrellus nathusii*)). Дальніх зворотів від вечірниць малих, закільцьованих на території України, поки що немає. Проте відома реєстрація особини, закільцьованої у прилеглому регіоні (Воронізький заповідник, Росія), на півночі Туреччини.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідні заходи охорони: визначення та надання охоронного статусу і безпосередня охорона лісових та лісопаркових масивів, які є ключовими для збереження виду, з особливою увагою на заборону будь-яких рубок догляду (санітарних та інших). Також є важливим збереження дуплистих дерев у регіонах поширення виду. Необхідно проводити просвітницькі програми, спрямовані на поширення серед населення інформації щодо вразливості та необхідності охорони рукокрилих у цілому. Зважаючи на те, що вид є мігрантом на далекі відстані, потрібно детальніше вивчити його міграційні шляхи та враховувати їхнє розташування при розміщенні вітрових електростанцій.

Автор: О.В. Годлевська

ЛИЛИК ДВОКОЛІРНИЙ

Vespertilio murinus Linnaeus, 1758

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні Європи, і Україні зокрема. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду охоплює Центральну і Східну Європу, Кавказ, Передню та Центральну Азію, південь Сибіру, Монголію, Північний Китай, Далекий Схід. Територія України повністю входить в його ареал. Належить до поширених видів. Причини скорочення чисельності: зменшення кількості придатних сховищ; непокоєння тварин у сховищах; руйнування і знищення сховищ (вирубка дуплистих дерев, ліквідація сховищ у будинках); необізнаність населення та його негативне ставлення до рукокрилих, що призводить до фізичного знищення окремих особин, колоній та сховищ.

Особливості біології та міграції

Влітку оселяється в будівлях, дуплах, скельних тріщинах. Самки утворюють виводкові колонії чисельністю до кількох десятків особин, іноді спільні з іншими видами кажанів. В Україні всі відомі нині материнські колонії розташовані в будівлях. Народження дитинчат припадає на кінець червня – початок липня. Самці та ялові самки оселяються окремо, утворюють інколи, так звані, холостяцькі колонії. Парування відбувається восени і на початку зимівлі. За стратегією полювання належить до видів відкритих просторів. Вид є мігрантом на далекі відстані. Максимальні зареєстровані міграційні переміщення складають 1780 та 1441 км (Куршська коса (Росія) – південь Франції та Естонія – Австрія, відповідно). Відстані інших встановлених за допомогою кільцювання переміщень знаходяться в діапазоні 132–846 км. Міграції відбуваються переважно по лінії північний схід – південний захід. Відсутність зимових знахідок і відомі дальні перельоти лиликів двоколірних, за кільцювання в Північно-східній Європі, а також певні спостереження сезонних концентрацій мігруючих тварин, дозволяли вважати вид, до недавнього часу, таким, що зимує за межами України і Північно-східної Європи. Протягом останніх років з'явилися докази розширення зони зимівлі виду в північному напрямку. Станом на 2013 рік, вид в Україні виявлено в зимовий період (кінець жовтня – середина березня) у 14 областях та Криму. Проте наявних даних не достатньо, щоб зробити висновок, які саме особини зимують в Україні: чи вони є місцевими, або ж мігрантами з північних та північно-східних регіонів, і яка частина популяції залишається на зимівлю в регіонах свого літнього оселення. Первинно зимовими сховищами лиликів двоколірних, вочевидь, є скельні тріщини. Наразі вид відомий на зимівлі у різноманітних багатоповерхових та висотних будівлях; у гірських регіонах він, ймовірно, зимує саме в скельних тріщинах. Зрідка трапляється взимку в підземеллях.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Заходи охорони мають включати збереження сховищ виду (дуплистих дерев, сховищ у будівлях, скельних тріщин). Важливими є просвітні програми, спрямовані на поширення серед населення інформації щодо вразливості та необхідності охорони рукокрилих у цілому. Зважаючи на те, що вид є мігрантом на далекі відстані, потрібно детальніше вивчити його міграційні шляхи та враховувати їхнє розташування при розміщенні вітрових електростанцій.

Автор: О.В. Годлевська

НІЧНИЦЯ ВЕЛИКА

Myotis myotis (Borkhausen, 1797)

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 10 видів роду у фауні України. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «LC», до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду включає Західну, Центральну та Східну Європу, деякі регіони Північної Африки. В Україні основний регіон поширення охоплює Львівську, Закарпатську, Івано-Франківську, Тернопільську, Хмельницьку та Чернівецьку області; є відносно звичайним видом. На Поділлі є одним із домінантів печерних скупчень рукокрилих. Основні причини зниження чисельності: зменшення кількості придатних сховищ; пряме винищення та турбування тварин у сховищах, зокрема використання підземель людиною (стихийний та регульований туризм); скорочення кормової бази внаслідок застосування пестицидів та ландшафтних перетворень. Нині єдине відоме в Україні сховище материнської колонії виду ніяк не захищене, і є об'єктом постійних відвідувань як місцевим населенням, так і туристами.

Особливості біології та міграцій

В Україні трапляється цілорічно. Влітку оселяється на горищах та в підземеллях значного об'єму. Самки навесні утворюють виводкові колонії до декількох сотень особин. Народження кажанят припадає на кінець травня – початок червня. У кінці липня молоді особини досягають розмірів дорослих тварин. Самці оселяються окремо від самиць, утворюють інколи, так звані, холостяцькі колонії. Парування відбувається восени. Зимовими сховищами є підземелля (природні печери та каменоломні, рідше підвали), де кажани цього виду можуть утворювати кластерні скупчення, інколи до декількох сотень і тисяч особин. Полують на відкритих просторах, нерідко збирає здобич із поверхні землі. У західних областях є важливим природним регулятором чисельності комах, зокрема шкідників сільськогосподарства. У країнах Західної Європи регулярно рееструють сезонні переміщення виду між зимовими та літніми сховищами. Відстань сезонних переміщень залежить від наявності відповідних укриттів. Найбільша відстань міграцій виду складає 436 км. В Україні вид є також факультативним мігрантом: відомі як знахідки в одному і тому самому сховищі протягом року, так і міграційні переміщення. Найбільші відстані сезонних переміщень, що пов'язані з Україною, складають 140 і 200 км. Перший перелов стосується особини, котра здійснила транскордонний переліт з Польщі до України. Другу відстань пододала самка, яку закілювали в Івано-Франківській області в печері Мокрій, а повторно її виявили на дзвіниці у с. Великий Бичок на Закарпатті (дзвіниця певний час слугувала сховищем для материнської колонії виду).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідні заходи: надання охоронного статусу і безпосередня охорона підземель, які є сховищами для кажанів; регуляція відвідувань підземель-сховищ людиною залежно від характеру їх використання нічницями (та іншими видами кажанів); збереження інших сховищ виду (у будівлях). Важливими є просвітницькі програми, спрямовані на поширення серед населення інформації щодо вразливості та необхідності охорони рукокрилих у цілому. Доцільно проводити подальші дослідження виду, зокрема для з'ясування характеру та шляхів сезонних переміщень нічниць великих, щоб враховувати їх при плануванні, розробці та реалізації господарських програм і проектів.

Автор: О.В. Годлевська

НІЧНИЦЯ СТАВКОВА

Myotis dasycneme (Boie, 1825)

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Один із 10 видів роду у фауні України. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT», до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду розташований переважно в смузі від західного узбережжя Північного моря до долини Єнісею; північна межа – 60°, південна – 44° пн.ш. Дослідженнями останніх років уточнено поширення виду в Україні. З'ясовано, що він трапляється за межами вказаної смуги: його знайдено в Одеській, Миколаївській, Херсонській та Донецькій областях. Нещодавно його зареєстровано також у Криму, але наразі цю реєстрацію можна вважати випадком зальоту. Вид є рідкісним. Причини скорочення чисельності: зменшення кількості придатних сховищ (через вирубування старих дуплистих дерев, рекреаційне та господарське освоєння підземель); непокоєння тварин у сховищах; руйнування та знищення сховищ (ліквідація дуплистих дерев і сховищ у будинках); негативне ставлення населення до рукокрилих, що зумовлює знищення окремих особин, колоній та сховищ.

Особливості біології та міграцій

В Україні трапляється цілорічно. Влітку оселяється в будівлях (на горищах, під обшивкою стін, в інших порожнинах), дуплистих деревах, підземеллях. Вид тісно пов'язаний з рівнинними водоймами, поблизу яких він селиться і полює. Самки утворюють виводкові колонії до кількох десятків особин. Народження молодих припадає на червень. Самці та ялові самки зазвичай оселяються окремо від виводкових колоній. Період парування починається у вересні і триває протягом осені. Зимовими сховищами є підземелля (природні печери, підземні гірські виробки, фортифікаційні споруди тощо). Вид є факультативним мігрантом. Сезонні переміщення відбуваються на відстані від 10 до понад 300 км; максимальні визначені відстані – 342 і 350 км. Зокрема, такі переміщення між літніми і зимовими місцями оселення зареєстровано в Західній та Північній Європі (Німеччина, Нідерланди, Естонія), а також у західній частині Росії. В Україні кільцювання виду почали проводити тільки останніми роками. Наявних даних поки що не достатньо для визначення відстаней і напрямку міграцій виду в межах країни. Ймовірно, нічниця ставкові на території України, як і в інших частинах свого ареалу, факультативно здійснюють сезонні міграції, залежно від наявності відповідних сховищ.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Необхідні заходи: надання охоронного статусу і безпосередня охорона підземель, які є сховищами для особин виду; збереження сховищ виду (дуплистих дерев, сховищ у будівлях). Важливим є просвітницькі програми, спрямовані на поширення серед населення інформації щодо вразливості та необхідності охорони рукокрилих у цілому. Подальші дослідження мають з'ясувати характер та шляхи сезонних переміщень нічниць

ставкових, щоб брати їх до уваги при плануванні, розробці та реалізації господарських програм і проектів.

Автор: О.В. Годлевська

ДОВГОКРИЛ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Miniopterus schreibersii (Kuhl, 1817)

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні Європи, і України зокрема. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «NT», до Угоди про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Ареал виду включає Північну та Західну Африку, Південну Європу, острови Середземномор'я, Анатолію, Близький Схід, Кавказ. В Україні був відомий із Криму та Закарпаття; на території країни його нині не виявлено. На початку ХХ ст. був численним видом, який формував багатотисячні колонії. Останні в межах країни знахідки: в Криму – в 1947 р., Закарпатській області – в 1993 р. Нині найближчі до України місцезнаходження виду розташовані в Росії, Словаччині та Румунії. Причинами зникнення є: пряме знищення людиною (зокрема, як об'єкту таксидермічних заготівель); непокоєння у сховищах; дуже ймовірно, отруєння тварин пестицидами.

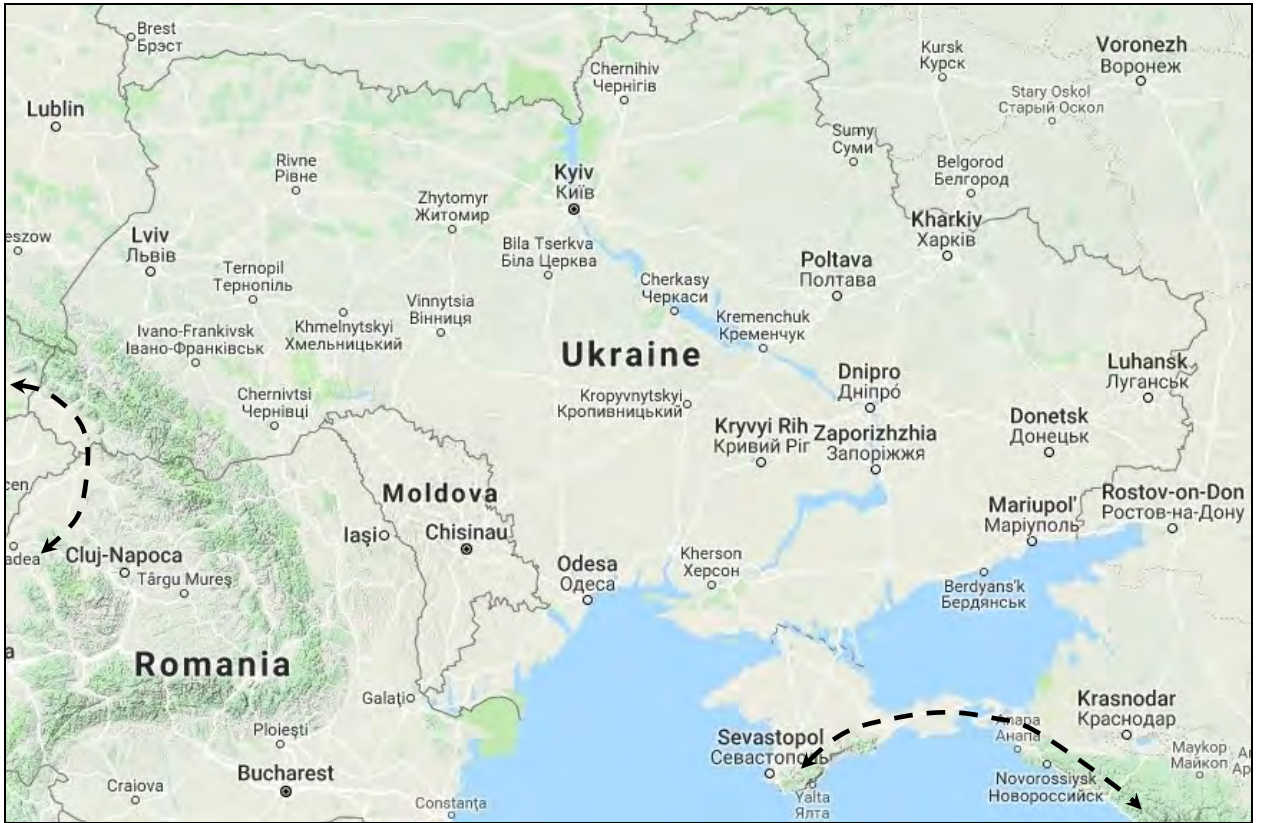
Особливості біології та міграцій

Влітку оселяється в гротах, печерах, каменоломнях, іноді на просторах горищах, де формує материнські колонії чисельністю до кількох тисяч дорослих самок. Зимовими сховищами є підземелля різного походження. Більша частина популяції концентрується в кількох сховищах, що, поміж іншого, суттєво збільшує загальну вразливість виду. Може оселятися в сховищах разом з нічницею гостровухою (*Myotis blythii*) і підковоносом великим (*Rhinolophus ferrumequinum*). Добре літає. Полює на відкритому просторі, на висоті 10–20 м. На полюванні здійснює значні за відстанню польоти. В Україні був, ймовірно, мігруючим видом. Зимові знахідки були представлені переважно поодинокими особинами. Дослідження, проведені у 1940-х – 1960-х роках, виявили транскордонні переміщення довгокрилів європейських (Україна – Угорщина – Словаччина). У особин, закріплених на Закарпатті, зареєстровано такі переміщення на відстань до 140 км. У інших регіонах свого поширення здійснює регулярні сезонні перельоти на відстань 4–100 км. Проте відомі випадки й більш дальніх переміщень: 422, 524 та 833 км (дані з Франції та Іспанії).

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Заходи, які застосовують в інших частинах ареалу: надання охоронного статусу і безпосередня охорона підземель, які є сховищами для особин виду; регуляція відвідувань підземель-сховищ людиною залежно від характеру і сезонності використання сховищ довгокрилом (та іншими видами кажанів), а також морфології сховища. Важливими є просвітницькі програми, спрямовані на поширення серед населення інформації щодо вразливості та необхідності охорони рукокрилих у цілому.

Автор: О.В. Годлевська

ДЕЛЬФІН-БІЛОБОЧКА (ДЕЛЬФІН ЗВИЧАЙНИЙ)

Delphinus delphis (Linnaeus, 1758)

Ряд Китоподібні – Cetacea

Родина Дельфінові – Delphinidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «VU», до Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану (ACCOBAMS). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид широко поширений у світовому океані, особливо в тропічних та помірних широтах. У східній частині Атлантичного океану трапляється від екватора до південного узбережжя Норвегії. В Азовське море не заходить, хоча відомі виявлення цих дельфінів в Керченській протоці. У Чорному морі є найчисленнішим видом серед китоподібних, поширений по всій акваторії, надає перевагу пелагічній частині моря і уникає опріснених та забруднених акваторій. Розподілу білобочки в Чорному морі на окремі популяції чи великі угруповання немає. Місця, де виявлено найбільшу щільність цих дельфінів, вирізняються наявністю великих косяків риби. В центральній та східній частинах Чорного моря щільність виду вища, ніж у західній. Сезонні коливання чисельності в обліках зумовлені міграціями дельфінів до узбережжя Туреччини. Сучасний стан популяції та чисельність виду в Чорному морі є невідомими, але завдяки п'ятдесятирічній забороні чисельність виду стабілізувалася – в територіальних водах України мешкає не менш ніж 10 тис. ос. Чинники смертності в наш час досліджені не достатньо. З огляду на регулярні спостереження білобочок під час тралового вилову пелагічної риби, зокрема шпроту, можливою є випадкова загибель дельфінів у знаряддях рибальства (так звані, «прилови»). Крім того, причинами смертності є погіршення кормової бази, акумуляція поллютантів та епізоотії.

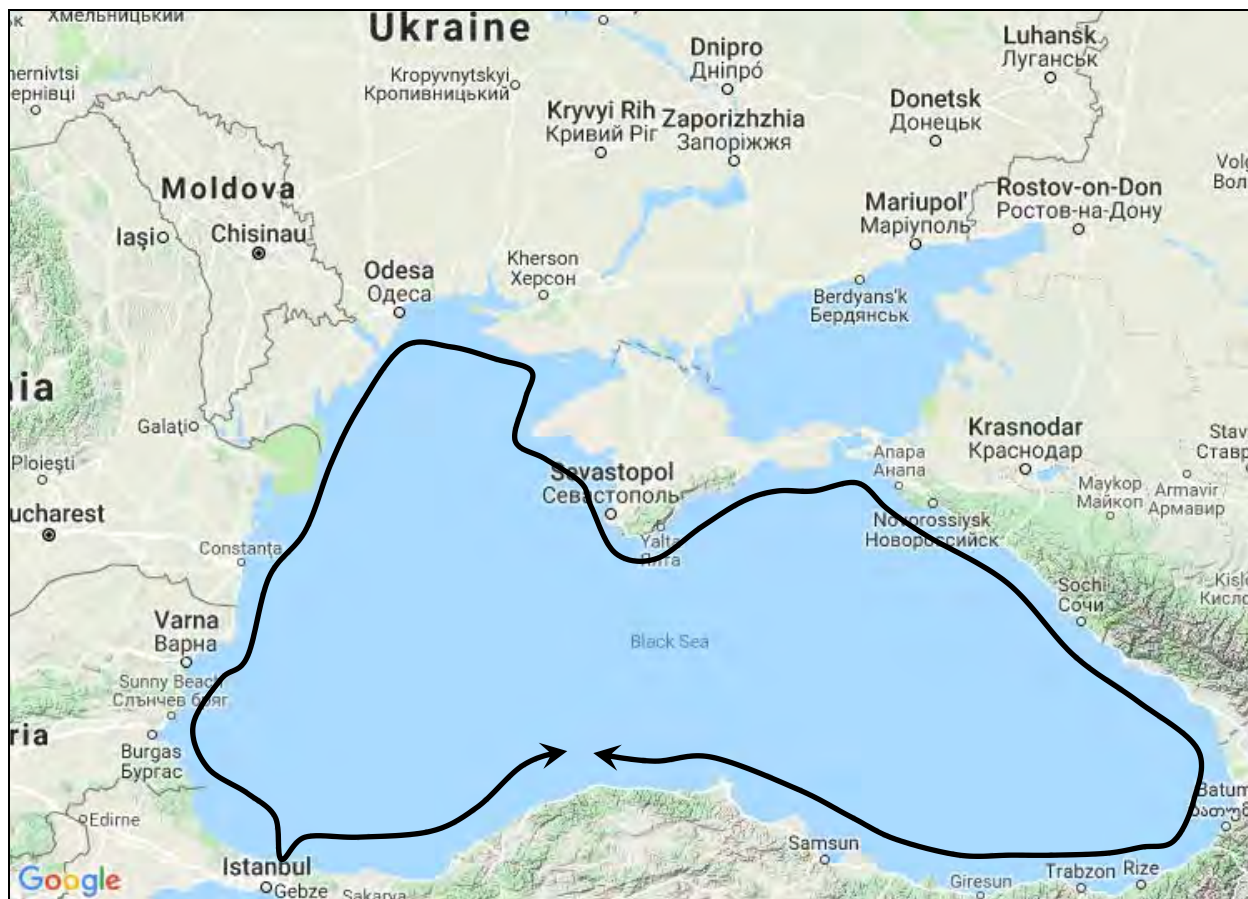
Особливості біології та міграцій

Вид трапляється в Чорному морі протягом усього року. Самки народжують майже кожний рік, роблячи перерви раз на 4 роки. Пік народження молоді припадає на кінець весни – початок літа. Вигодовування молоком відбувається майже протягом року, проте молоді особини можуть залишатися біля матері впродовж наступного року чи навіть довше. Статева зрілість настає пізно, після досягнення 10 років. Білобочки трапляються групами від декількох особин до декількох сотень або тисяч тварин під час міграцій та полювання на крупних косяках риби. У теплий період року вони живляться переважно шпротом, а в холодний – хамсою. Тож їхні сезонні міграції та кочівлі в акваторії Чорного моря залежать від розподілу цих видів риби. Влітку білобочки мігрують в райони північного шельфу, де зосереджується шпрот, і при цьому значна частина популяції дельфінів розподіляється у відкритому морі. У холодний період року райони зимівлі білобочки розташовані там, де скупчується хамса: менша частина популяції концентрується біля узбережжя Криму, а більша – в прибережних водах Грузії та Туреччини. Під час міграцій дельфіни-білобочки здатні переміщатися на далекі відстані, ймовірними є заходи до Мармурового моря.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Перш за все, для охорони виду треба відновити обліки, щоб встановити сучасну чисельність популяції, конкретизувати її природоохоронний статус, відповідно до якого розробляти подальші рекомендації щодо охорони і збереження цього дельфіна.

Автори: П.Є. Гольдін, О.В. Савенко

АФАЛІНА ЗВИЧАЙНА

Tursiops truncatus (Montagu, 1821)

Ряд Китоподібні – Cetacea

Родина Дельфінові – Delphinidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. За рядом генетичних і морфологічних ознак афаліну, яка поширена в Чорному морі, виділяють в окремих підвидів *T. t. ponticus*, відмінний від афалін інших районів світового океану. Хоча це питання досі не є до кінця вирішеним. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «EN», до Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану (ACCOBAMS). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид поширений переважно в межах від помірних до тропічних широт світового океану з морями включно. Афаліна трапляється по всій акваторії Чорного моря (включно з оз. Донузлав в Криму), заходить в Дунай, в останні роки влітку регулярно трапляється в південній частині та в центрі Азовського моря. Формує не менше 6–7 резидентних локальних груп (стад) у прибережних водах північної частини Чорного моря, кожне чисельністю в декілька сотень дельфінів, які тримаються в цих акваторіях цілорічно або здійснюють локальні переміщення. У деяких стадах є великі довготривалі скупчення самок з дитинчатами. Північні чорноморські прибережні акваторії, де зосереджені найщільніші цілорічні скупчення афалін: прибережні води Тарханкутського півострова, Каламітська затока, район Балаклави (між мисами Херсонес і Сарич), води біля південно-східного Криму між мисами Чобан-Куле (Башенний) та Іллі, води біля Керченського і Таманського півостровів з Таманською затокою, район Анапи і Утріша, акваторії біля Новоросійська, Геленджика, Сочі. Структура угруповань виду у відкритому морі та в південній частині Чорного моря є невідомою або не достатньо дослідженою. У 1980-х роках чисельність афаліни складала приблизно 50 тис. ос. На початку 1990-х років чисельність знизилася. З кінця 1990-х років і донині відбувається збільшення частоти реєстрацій та чисельності. Зараз чисельність афалін в українській частині акваторії Чорного моря становить 5–10 тис. ос. На динаміку чисельності афаліни, ймовірно, впливає стан популяцій риб, які є об'єктами її живлення, зокрема мерланга, камбали-калкана, барабулі. Чинники загрози: загибель у знаряддях рибальства, зіткнення з плавзасобами, незаконний відлов тварин до дельфінаріїв.

Особливості біології та міграцій

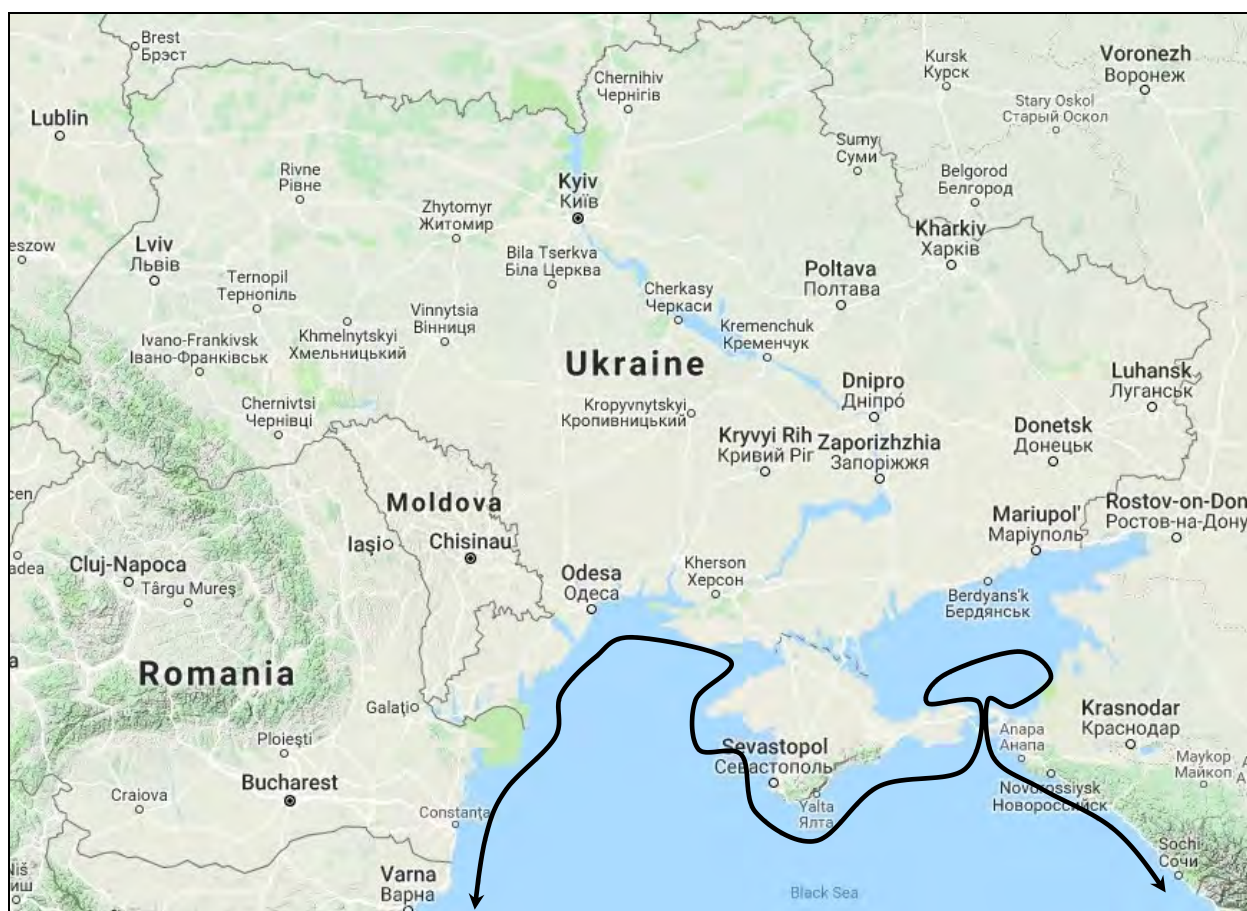
Вид трапляється в Чорному морі протягом усього року. Народження дитинчат відбувається переважно з березня по жовтень, з піком у червні. Періодичність розмноження самок – приблизно раз на 3 роки. Молочне живлення – до 2 років; дитинчата частково живляться рибою з 3–6 місяців. Самці досягають статевої зрілості у 8–9 років, самки – у 7–8 років. Для виду є властивою складна багаторівнева соціальна структура угруповань. Афаліни нерідко супроводжують траулери скупченнями до 60 ос. під час лову шпроту. Шляхи міграцій не достатньо відомі, але у сезонній динаміці спостерігається тенденція відходу афалін від берегів, починаючи з другої половини осені, та збільшення

частоти реєстрацій у прибережних акваторіях з квітня. За даними авіарозвідки 1970-х – 1980-х років, виявлено великі скупчення афалін у відкритому морі, але не кожного року. Тож можна припустити наявність транзйентних стад, які здійснюють міграції на більші відстані, ніж прибережні угруповання. Проте це питання є не достатньо вивченим.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Припинення вилову, експорту та імпорту відловлених в природі тварин. Контроль над складом афалін, яких утримують в неволі, сприяння програмам розведення афалін в неволі без вилучення з природи. Обмеження руху швидкісних плавзасобів у окремих прибережних акваторіях. Способи уникання потенційних конфліктів з рибальством: встановлення акустичних відлякувальних пристроїв на риболовних знаряддях, обмеження використання донних зябрових сіток на міграційних шляхах виду. Створення заповідних акваторій у місцях перебування резидентних груп.

Автори: П.Є. Гольдін, О.В. Савенко

МОРСЬКА СВИНЯ ЗВИЧАЙНА

Phocoena phocoena (Linnaeus, 1758)

Ряд Китоподібні – Cetacea

Родина Морські свині – Phocoenidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. Представлений в Азово-Чорноморському регіоні географічно ізольованим ендемічним підвидом *Ph. ph. relict*. Включений у Додаток II Боннської та Додаток II Бернської конвенцій, Європейський червоний список IUCN під категорією «EN», до Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану (ACCOBAMS). Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид поширений в акваторіях уздовж Атлантичного узбережжя Європи, північно-західної частини Африки, північного сходу Північної Америки, в Тихому океані від Японії і Камчатки до Аляски і північно-західного узбережжя Північної Америки. У Чорному морі цей вид формує локальні стада (субпопуляції або популяції) – азовське, кримсько-кавказьке, північно-західне, південно-східне. Окреме угруповання, ймовірно, існує у Мармуровому морі. За даними генетичного аналізу, не знайдено відмінностей між тваринами із кримсько-кавказького стада і особинами з південно-західної частини Чорного моря, проте потрібні подальші дослідження цього регіону. За авіаобліком 2001 р., чисельність виду в Азовському морі оцінено в 1,5–6 тис. ос. З поправкою на необлікованих тварин чисельність може складати 7–30 тис. ос. Враховуючи динаміку чисельності виду в останні 10 років, сучасну популяцію азовського стада оцінюють приблизно у 15–40 тис. ос.; прогноз стану – нестабільний. У 2003 р. в чорноморських територіальних водах України і Росії виявлено 1 тис. ос., а з поправкою на необлікованих тварин чисельність складала приблизно 50 тис. ос.: це число враховує більшість північно-західного та кримсько-кавказького стад. Динаміка чисельності виду в Чорному морі прогнозується як негативна. Найважливіший чинник, який впливає на нинішню динаміку чисельності, – запас хамси. Значним є чинник смертності – випадкова загибель у знаряддях рибальства, зокрема у сітках для вилову камбали-калкана, катрана, скатів, осетрових. Сезонний пік загибелі співпадає з піком розмноження.

Особливості біології та міграцій

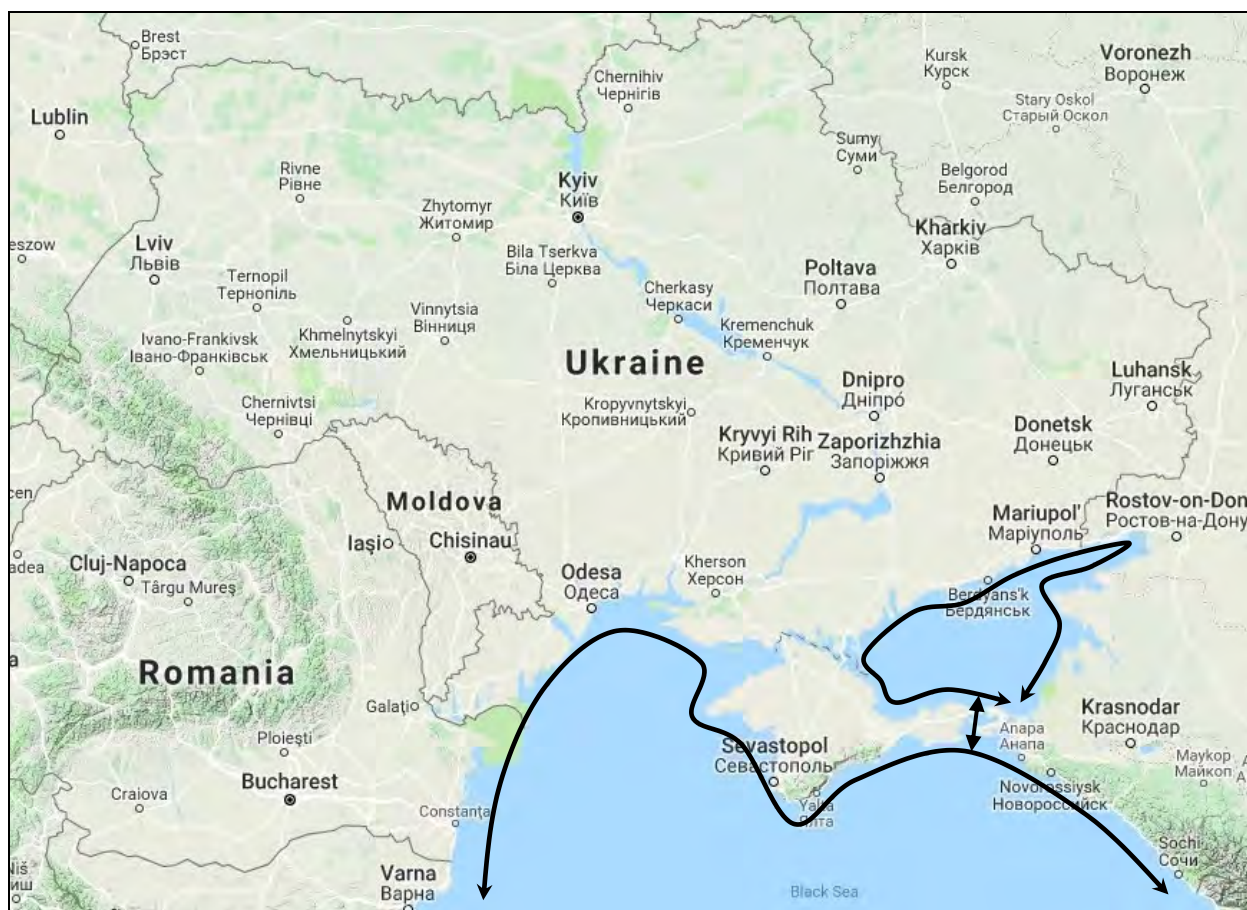
Вид трапляється в Чорному морі протягом усього року. Народження молоді відбувається з квітня по вересень; можливі пологи у пізніші строки. Пік народжень у Чорному морі припадає на кінець травня, в Азовському – на кінець червня. Самці досягають статевої зрілості у 2–3 роки, самки – у 3–4 роки. Під час міграцій найважливішу роль у живленні грає зграйна мігруюча риба: хамса, атерина, оселедець. Тримається поодинокі або малими групами, великі скупчення утворює переважно протягом міграцій. Весняна і осіння міграції відомі для тварин азовського, кримсько-кавказького та північно-західного стад. Азовське стадо влітку зосереджене в Азовському морі, де розмножується, а на зиму мігрує до Чорного моря через Керченську протоку. Осіння міграція починається малими групами, що співпадає з ходом оселедця; масова міграція співпадає з ходом хамси при температурі води 12–14°C і відбувається в жовтні або листопаді; окремі особини

трапляються в Азовському морі до січня. Місце зимівлі – північно-східна частина Чорного моря. Весняна міграція починається малими групами з ходом азовського оселедця при температурі води 4–5°C; масова міграція частково співпадає з ходом хамси при температурі води 7–9°C і припадає на квітень. Кримсько-кавказьке стадо влітку зосереджене на акваторії щонайменше від Тарханкутського півострова до мису Піцунда; зимує, ймовірно, у водах біля південного Криму, південно-західного Кавказу, Анатолії. Весняна міграція частково співпадає з ходом чорноморської хамси у квітні. Біля берегів Криму кримсько-кавказьке стадо заміщає азовське стадо, що мігрує на північ. Осіння міграція триває у вересні та жовтні, частково співпадає з переміщеннями чорноморської хамси; протягом цього сезону реєструють великі скупчення цього дельфіна на шляхах міграції хамси у відкритих водах центральної і східної частин Чорного моря. Північно-західне стадо влітку зосереджене між узбережжями Болгарії, Румунії, Одеської затоки, Тендри і північно-західного Криму; місце його зимівлі не відоме (ймовірно, чорноморські прибережні води біля Анатолії або Мармурове море). Весняна міграція розтягнута з лютого до червня, і її можуть швидко змінювати літньо-осінні переміщення. Один із міграційних шляхів північно-західного стада може проходити у водах західного Криму, зокрема біля Тарханкутського півострова, де реєструють щільні літньо-осінні скупчення цих дельфінів.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Обладнання знарядь рибальства акустичними відлякувальними пристроями. Обмеження або тимчасова заборона використання донних зябрових сіток під час міграцій та сезонного піку розмноження (до двох місяців, травень і червень).

Автори: П.Є. Гольдін, О.В. Савенко

ТЮЛЕНЬ-МОНАХ СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКИЙ

Monachus monachus (Hermann, 1779)

Ряд Хижі – Carnivora

Родина Справжні тюлені – Phocidae

Таксономічна належність та охоронний статус

Єдиний вид роду у фауні України. У Чорному морі був представлений географічно ізольованою популяцією. Включений у Додаток I Боннської та Додаток II Бернської конвенцій та Європейський червоний список IUCN під категорією «CR». Внесений у Червону книгу України.

Поширення (в тому числі в Україні), чисельність популяції та тренди

Вид був поширений в Середземному, Адріатичному, Егейському, Мармуровому та Чорному морях, а також в Атлантичному океані біля північно-західної частини Африки. Нині ареал виду подрібнений на невеликі ізольовані ділянки, на яких популяції є також переважно ізольованими одна від одної. Такі ділянки є на узбережжі Західної Сахари, острові Мадейра, островах Іонічного та Егейського морів, узбережжі Алжиру, Сардинії, Сіцилії, егейському та середземноморському узбережжі Туреччини. Вид вважають зниклим в Мармуровому та Чорному морях. Для України відомі давні реєстрації (більшість із них датовані ХІХ ст.) в Північно-західному Причорномор'ї, біля дельти Дунаю, в Криму (північне узбережжя, на Гераклеїському, Тарханкутському та Керченському півостровах). Останні вірогідні спостереження виду в Криму датовані початком ХХ ст. (Тарханкутський півострів), а останнє виявлення цього тюленя в дельті Дунаю сталося в 1951 р. У Болгарії вид траплявся до кінця 1960-х років (біля мису Каліакра). Біля чорноморського узбережжя Туреччини тюленів ще спостерігали на початку 1990-х років. У останні десятиліття переконливих спостережень цього виду в межах територіальних вод України немає, а повідомлення про виявлення тюленя біля мису Опук стосувалися особини іншого виду ластоногих – сірого тюленя (*Halichoerus grypus*), який, найімовірніше, втік з неволі. Чисельність світової популяції виду складає не більше 600 ос. Найбільше репродуктивне угруповання зосереджене на мисі Кабо Бланко (Західна Сахара) – приблизно 150 ос. В останні роки обнадійливою є тенденція до виникнення нових колоній, зокрема на узбережжі Хорватії та Ізраїлю. Вид є вкрай чутливим до присутності людини. Головними причинами катастрофічного скорочення його чисельності є: смертність у знаряддях рибальства, посилення чинника непокою з боку людини; обмаль територій, придатних для перебування і розмноження виду; забруднення середовища існування та низький репродуктивний потенціал.

Особливості біології та міграцій

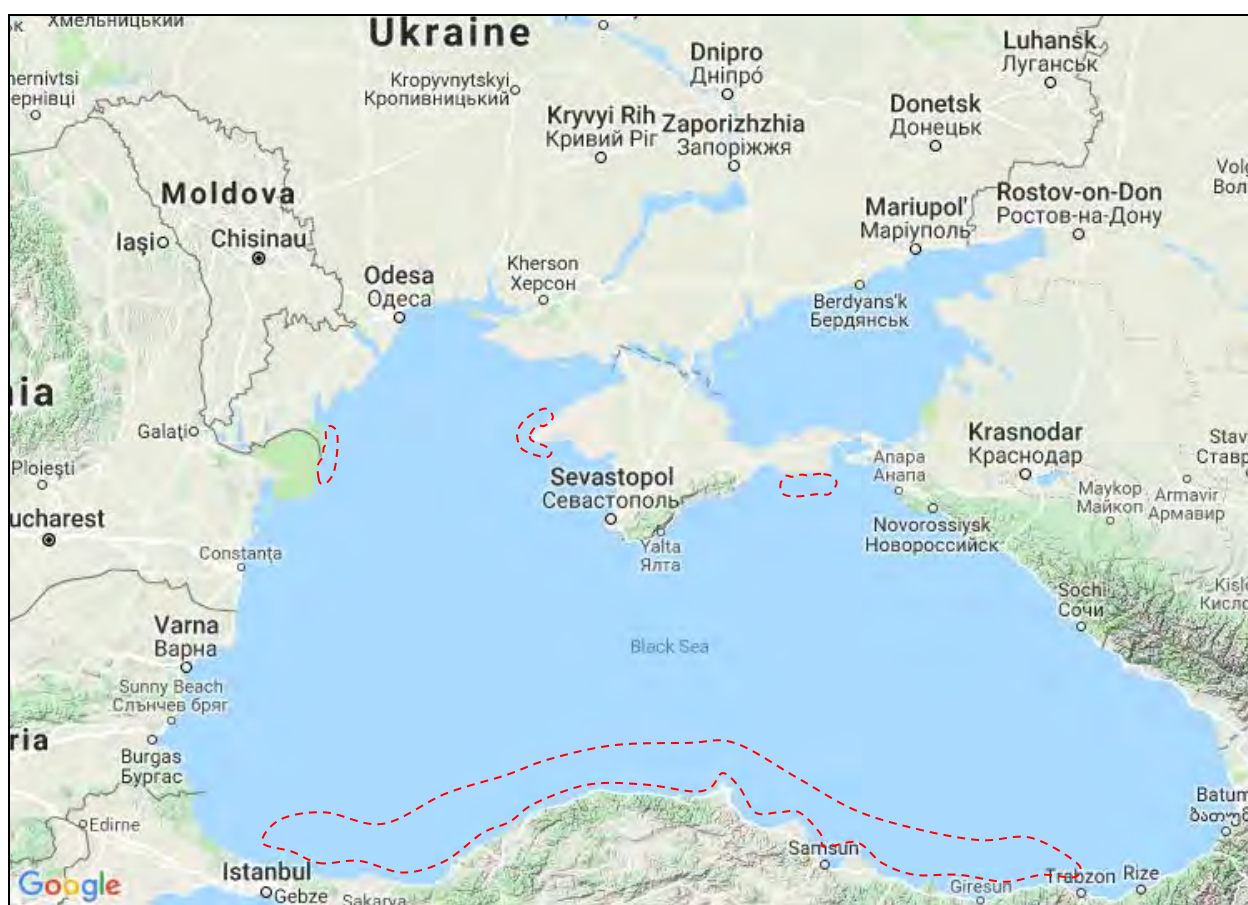
Біологія виду досліджена не достатньо. Тюлені-монахи тримаються невеликими групами або поодиноці. Для ліжбищ і розмноження обирають переважно безлюдні віддалені острови та кам'яністі узбережжя з печерами і скелястими ущелинами, в деяких районах – піщані та галечникові пляжі. Розмноження відбувається за типом полігінії. Народження дитинчат триває протягом усього року, проте його пік у особин атлантичної популяції припадає на жовтень – листопад. Період вигодовування дитинчат молоком може тривати 18 і більше місяців. Самки досягають статевої зрілості в середньому у віці 5–6 років. Відомо, що в минулому ці тюлені в Чорному морі здійснювали сезонні міграції. Наразі в

Егейському морі індивідуальні дистанції переміщень тюленів-монахів можуть сягати 280 км за три місяці.

Заходи охорони та рекомендації щодо збереження

Зважаючи на здатність цього виду тюленів до розселення та пристосування в деяких частинах ареалу до присутності людей, можна вважати цілком ймовірним його повернення до Чорного моря. Якщо тварин цього виду буде знайдено на чорноморському узбережжі України, потрібно буде створити на місцях їхнього перебування охоронні території та обмежити рибальство в прилеглих акваторіях. Деякі заповідники та національні природні парки, наприклад Дунайський біосферний, «Мис Март'ян», Карадазький та Опуцький, включають в себе ділянки, які є потенційно привабливими для перебування тюленя-монаха. Тож слід продовжувати охоронні заходи у їх акваторіях.

Автори: П.Є. Гольдін, О.В. Савенко

Список авторів видових нарисів

Риби

Межжерін С.В.

Птахи

Андрющенко Ю.О.

Атамась Н.С.

Башта А.-Т.В.

Бокотей А.А.

Ветров В.В.

Гаврилюк М.Н.

Гаврись Г.Г.

Горлов П.І.

Давиденко І.В.

Домашевський С.В.

Дядічева О.А.

Жмуд М.Є.

Ілюха О.В.

Корзюков А.І

Кузьменко Ю.В.

Лисенко В.І.

Маркова А.О.

Мезінов О.С.

Милобог Ю.В.

Панченко П.С.

Полуда А.М.

Попенко В.М.

Русєв І.Т.

Фесенко Г.В.

Цвелих О.М.

Чернічко Р.М.

Шидловський

Шипшина Л.В.

Яненко В.О.

Ссавці

Башта А.-Т.В.

Годлевська О.В.

Гольдін П.С.

Савенко О.В.

Науково-довідникове видання

Енциклопедія мігруючих видів диких тварин України

Під загальною редакцією к.б.н., с.н.с. Полуди А.М.

Відповідальний редактор:
к.б.н., с.н.с. Анатолій Михайлович Полуда

Наукові редактори:
м.н.с. Геннадій Василійович Фесенко
м.н.с. Анна Олександрівна Маркова

Оформлення картографічного матеріалу:
к.б.н., с.н.с. Анатолій Михайлович Полуда

Загальний дизайн та верстка:
м.н.с. Анна Олександрівна Маркова

Ум. друк. арк.74,6.